EÖTVÖS JÓZSEF

VALLOMÁSOK ÉS GONDOLATOK

ÖSSZEGYŰJTÖTTE ÉS SZERKESZTETTE
BÉNYEI MIKLÓS

1831-1833

1

Könyvhöz hasonló az ember; nagyobb része csak kötését nézi, nem érthetve tartalmát, vagy legfeljebb csak címjét olvassa, s ítél, mert az egész felette hosszú s unalmasnak látszik. De ha éppen olyanra talál, mely a mélyebb érzelem ösméretlen betűivel íratott, vagy kacagva veti félre a firkálást, vagy bámulva visszateszi fiókjába, s többé nem foglalatoskodik vele.

2

E földön számtalan virág találkozik, de csak érzékeny gyermek találja fel.

3

Éltünk terén lenge fellegek, melyeket elhajt előttünk a szellő, inkább gyönyörködtetnek sokszor a legáldottabb aratásnál, melyet izzadva kerestünk.

4

Boldog az, kinek egén a szerelem napja ragyoga mindég. Világos utakon indul ő, s ha végre - mint e föld láthatárja megett - napja lement, pirosra festi egét s hajnalra inti, ha nyugalom után vágyódik.

5

A ton hullámjain könnyen lejt át a szív az ájtatossághoz.

6

Az egész földet elborítja sugárival a nap, de csak az boldog, ki érzi melegét; a polkör szerencsétlen lakosa önnyomorúságát látja hideg fényében. Így van az istenség ideájával is: lenyom a hit, ha nem boldogít.

7

Mennél inkább töltse be szerelemmel szívét az ember, hogy belé gyűlölség ne is férhessen; mert hol ez egyszer helyt fogott, amannak örökre vége van. Filozofálni kezd az ember, s mert gyűlölésének annyi okot talál, szerelmét mint oktalant elveti.

8

Bámulva nézünk fel a hajdankor elomlott építményire, s elfelejtjük, hogy termékenyebb a sík, melyet mi lakunk, s hogy szerény építményeit romba dőlve nem látandja senki, mert az egész emberiségé e föld, s ez nem enged düledékeknek helyt birtokán. Mint koroknak sírkövei állnak a kopasz tetőkön, s intenek, hogy mit emberek alkottak, elveszend, s csak az marad, mit törvényként szívünkbe teremtett az istenség.

9

Monarchák sokszor csak fókuszok, melyek a számtalan udvariak gondolatjait s akaratjait vetik vissza térdre boruló népeikre.

10

Legérzékenyebb sebje e földnek egy nyitott sír, mely jobb ember hamvaira vár.

11

Muzsikához hasonló az ember; a közellevő örül, mert gyengédebb hangjait, mert az egészt értheti, ki távol áll, csak dobhangot, csak trombita-harsányt hall.

12

Virágokat nyújt a szerelem, barátság - ha jó ember barátunk - gyümölcsöket.

13

Szívem belsejét hazaszeretet tölti el és barátság, a szerelem csak külsején függ, könnyű színes virágporként, melyet minden gyenge zephir, habár egészen el nem hordja is, legalább változtatja.

14

Felette sokat vesztenek a tisztán szubjektivus emberek; ahelyett, hogy magok által vezettetnének az univerzumhoz, a kozmikus behatások őket csak önmagokra vezetik vissza. Ifjú embernél tűrhetőbb még, mert nagyobb belseje, világosabb; de ha a belső nagy fény kisugárzott, ha sírt is lát már a halál mellett, nem egyedül emelkedést az ért férfi, akkor csak az objektivitás és a nagy külső behatások tarthatják őt fel.

15

Az ember, bármily csekély legyen is, olyannyira szereti önmagát fő figurának nézni az élet képében, minden egyebet pedig csak mellék dolognak, mely miatta alkotódott.

16

Nagy emberek lelkében oly ritka s csekély az öröm, mint bérceken a fa; terméketlen sziklaként állnak a földön ők, rajtok elveszté hatalmokat[!] az idő, véle elveszté a tavasz is; öröklő létek, de örömtelen.

17

A szerelem magva csak fájdalom-átszántott szívben tenyészik.

18

Ifjú költők szárnyaikkal majdnem úgy bánnak, mint bajszaikkal; mihelyest egypár pehelyt sejdítenek, nagynak vélik, kipödrik s örvendve mutogatják.

19

Sok nagy férfi olyan, mint a tűzcsillag; csak annak, ki feltekint, világít, a földön csúszó csak füstöt lát.

20

A haza azon kis világ, mely mindenkit a nagy földhöz csatol, s melyet mindenki megfoghat.

21

Fáradva ment fel Jean Paul a tudományok legmagasabb bérceire, de csak hogy ott egypár havasi rózsát szakíthasson.

22

Meleg az aggkor, mint az ifjú; csak a férfi hidegebb, mert érzi önerejét.

23

Csatáknál, melyeket királyok vínak, azt kérdezzük, mennyi ember halt meg, mert minden emberélet a pernél többet ér. De ha nagy nemzetek szent ügyekért, szabadságokért harcolnak, a haldokló is csak azt kérdi, kié a diadal, mert micsoda a kis emberélet, a nagy nemzetélet s szabadsághoz képest?

24

Minden öröm, melyet csak külső behatások s nem érzeményünk szerez, hidegen hagyja szívünket, s sokszor ismételve fagyborítékot von reá.

25

Minden emberélet valódi története csak igen rövid időszakasz; a többi mind vagy előkészület, vagy következés.

26

Nem jajdul senki, ha a folyó jégborítéka megindul, bármily robajjal is, hisz csak a boríték törődik, a folyó megszabadul. De könnyezik mindenki, ha a szabad ember lelke fagyos emberborítékától megszabadul.

27

Ki ez életet csak állásnak nézi, melyen emelkedése templomát építi, bátran látja az, ha lerogy alatta az állás, nagy építményén bátran lábalhat.

28

Le kell esni a gyümölcsnek ingadó ágáról, hogy nyugodhassék. Így hull az ember az élet viruló tövéről, s rothadás sorsa mindkettőnek.

29

Rózsához hasonló a férfi szerelem, csak elemében, a szabadságban élhet; ha arról leszakítjuk, a rózsa elhervad, s tüskéi maradnak.

30

Kis árok váltja az élet zajától a nyugalmat, fájdalomtól az örömöt, de ha átléptük, árvízként jön a tapasztalás, mély üreggé mossa a borozdát, s visszamenni hasztalan iparkodunk.

31

Egy könny képe földünknek: gömbölyű, mint ő, fényes, mint ő, s keserű, habár gyönyör facsarta is.

32

Hóvirágok, melyeket az őszi szellő csókol ablakunkra: ezek e föld örömei, egy meleg szerelem-lehelet örökre elolvasztja.

33

E világ oly nagy, mégis mindég oly kis körökben forgolódnak az emberek.

34

Szívem egy teli bole puntsch, meleg fellegek emelkednek belőle, és ha a valamivel hidegebb fejbe jönnek, cseppekké válnak, s gyengéden folynak le arcaimon.

35

Sok férfiszív oly rózsabokorhoz hasonló, mely holnapi virágokat hajt, bár nem oly szép s illatosokat, mint az egyszer virágzó centifolia, mindég van virágok, s mindég új, s ez boldogítja.

36

Itt Bécsben szívem az egyetlen kis darab hazai föld, melyet ismerek, ezért szeretek mindent kétszeres meleggel, mi benne lakik.

37

Tiszta fehér az ember lelke, midőn az életbe lép, de emberek írják be neveket, és feketévé vál az egész lélek csupa emberemlékezetből.

38

Az embernek legfőbb boldogsága az, hogy elébb él, és éltéről csak később gondolkozik, mert ezáltal szeretőbbekké válnak gondolatjai. Ha az ellenkező volna, s átgondolt életet élnénk, tűrhetetlen jeges és szerelemtelen volna az.

39

Boldog az, ki biztos földön nyugszik, s meleg keblében tartja szerető kedveseit; nem közönséges élte, mert hisz szeret, boldog a jó ember. De szebb partok intnek a költőnek, égő vágyát nem mérsékelheti, elhagy mindent, mi ezelőtt kedves vala neki, s lelkesedve merül a mély tengerbe, mely vágyaitól váltja őt; küszködik a hullámokkal, s fáradva jut csak némelykor a távol levő honba; lerogy, s boldog, ha gyermekségéből egy rózsát bír, melyet haldokló keblehez nyomhat.

40

Kemény, hideg gyémánt a férfi, ösméretlenül fekszik homályban. Az első sugár - asszony - hat most rá, tündöklően sugárzanak belőle az örök hét színek, és csudálkozva látja mindenki ragyogását, és mégis, idegen világ, mely szívét hatá át, mely úgy ragyog.

41

Több van az életben, mint amit költés valamikor nyújthatna.

42

Tajtékpipához hasonló az ember: ha új, szép mindenik, de jusson csak ügyetlen dohányos kezébe, ki benne felette nagy tüzet gerjeszt, s átég.

43

Egy projekttal járok régen már, de projekt művészek - mióta oly számtalan él - annyira megvettetnek, hogy közönségesen gazembereknek tartatnak, és azért hallgatok. Tudniillik, minden atya egy nagy regnicolaris kasszába adja pénzét, mihent meghal, melyből a gyermekek csak érdem által nyerhessék vissza; így korcs nem lesz a haza. - Mégis tűzkő fiú vagyok én projektemmel. De a kasszánál perceptor kell, az érdemnek bíró; uram Istenem, ezeknek lesznek csúnya leányai, ezek fér[j]t kívánnak, a vőlegénység lesz a legfőbb érdem, a perceptoroktól, bíróktól s csúf leányaiktól megy ki a gonoszság; rövid idő múlva rosszabb minden, mi volt. Ó, akasztófára való projektom, ha Isten új perceptorokat nem teremt.

44

A történetek nagy könyvében vérrel van rajzolva sok kép, melyet büszkén néz az ember, mert magasságát látja e rajzban. De most, hol mind a számtalan vérrel egy nagy nemzet sírja van festve csak, most el kellene veszni fájdalmában minden jobb emberszívnek, ha e sír felett nem látná a géniuszt, ki borostyánt hint a hantra, s feltámadásról zeng dalt a holtaknak. Légy nyugodt ember, eljön a feltámadás nagy napja, s szabad lesz minden nép, ki szabadságért sóhajt.

45

Jaj annak, ki a még szunnyadó népet felébreszti boldog álmaiból, ki tettre vezeti. Népnek önmagának kell felkelnie, hogy szabad legyen. Jaj annak, ki a gyermek népnek borostyánt mutat és pálmát, hol boldog volt még kis virágjaival.

46

Az embereknek legnagyobb gyengesége az, hogy hatalmokat szüntelen nagyítani kívánják, ebből ered annyi baj, ezért foly annyi vér a politikus világban.

47

Kötelességérzetből szentek támadnak. Nagy férfiak hírvágyásból, s hősök pillanati meghatás-[?] és elragadtatásból.

48

Az legfőbb boldogtalansága az emberi nemnek, hogy a nép joga s a nép boldogsága oly annyiszor ellenkezők.

49

Nékem nem kedvesebb semmi, mintha az óraütésben hallom az idő lefolyását. Az óra, mint egy vélem élő barát, ki gyengéd leheleti - a perpendiculum mozgási - által minden örömömet ezer kis részre osztja, mely azért mindenik nagy öröm marad; és mutatja, ha komor vagyok, mely hamar múl fájdalmam.

50

Sokkal nehezebb két, már jelenlevő részből egyet választani, mint egészen újat kezdeni, mert a kezdésnél csak szívünk, a választásnál okok határoznak el.

51

Vannak oly boldogtalan emberek, kik csak akkor használhatnak, ha ők alkotók.

52

Csak vagy semmit sem gondolni, vagy magából gondolkozni kifelé teszi boldoggá az embert.

53

Minden gyönyört lelkiképpen foghatunk fel, ez az ember nagy elsősége.

54

Az életet élhetjük, csak nem folytathatjuk.

55

Az embereknek nagy része csak egynéhány embert tanul, mintegy könyv nélkül, s azokhoz alkalmaztat minden többit. Nyíltan fekszenek a természet kellemei, és csak szörnyek rejtőznek. Másképp van az emberrel: nyíltan fekszik a gonosz, és a szív legmélyebb rejtekében lakik a jó. - Ez oka, hogy féltudósok oly igen rossznak tartják az emberi nemet.

56

Nincs oly szegény ember e földön, kinek nem volna valamije, mivel a hazának áldozhat.

57

Közönséges hibája az embernek: kilépni köréből s mindég a távollévőben, az idegenben keresni a magasságot.

58

Számtalan jó emberek, kik egy célért munkálkodnak, távol maradnak örökké egymástól, mert különbféle utakon indultak.

59

Az észnek kicsi e föld, határtalant keresnek gondolatjai; szívünknek nagy felette, mert mindent benne nem szerethetünk.

60

Egyszerű az ember végsóhajtása, mint a melódia végtonja, s nem tudja senki, öröm vagy fájdalom dala volt-e az élet.

61

Az életet mindenki maga képzete szerént formálja, azért szereti mindenki oly igen.

62

Jókor kell a gyermeket arra tanítani, hogy religióról gondolkozzon; akkor, mikor gondolatjai még érzemények, csak így fogja megtartani hitét.

63

Vannak nemes lelkek, kik csak ön-tökéletességeket reménylik; ezeknél a remény jövő boldogságnak teremtője.

64

Fehér fátyolhoz hasonlóan fekszik az élet az újonnan született előtt; reményeit, örömit, fájdalmit szövi belé, míg végre sötét lesz, és mint sírtakaró, fedi a holtat.

65

Vannak emberek, kik többet tudnak beszélni, mintsem értenek - ilyek a franciák.

66

Terjedtebb, de mindég veresebb lesz a rózsakehely; így van az emberszívvel is.

67

Gyémánthoz hasonló az emberszív, nemcsak becsére, hanem arra nézve is, hogy legmagasabb temperatúrákban elenyészik.

68

Szegény ember! magas bércekre mész, az élet gyönyörjeit elhagyod, s ha fáradva felértél, mennyivel vagy közelebb a csillagokhoz ott?

69

Nincs veszedelmesebb tunyaság, mint az, mely munkálkodik.

70

Az élet nagy pillanatjai észrevehetlenül közelítenek, s csak akkor vesszük észre, ha elmúltak már.

71

Borhoz hasonló az élet, ki már émelygésig itta, az kedveli leginkább.

72

Népeket teóriák szerént nem alkothatunk, de a népben fekszik a kormányzás teóriája.

73

Régi alkotmányok az idő és szokás által tiszteletesek, új konstitúció csak öntökéletessége által állhat, ezért oly veszedelmes alkotmányt változtatni. Népek is inkább engedelmeskednek ősei rossz szokásainak, mint az új jónak.

74

A lombatlan tölgy éppen úgy van kitéve az idő viszontagainak, mint az ifjú fa, csakhogy nincsenek többé virágjai vagy gyümölcsei, melyeket veszthetne, nincs lombja többé, mely által a szélvész csapásai ellen panaszolkodhatna. Így van az emberrel is; az ifjút szánjuk, mert látjuk, mint veszti élte örömeit, az aggnak nincs többé, mit veszthetne. Az ifjú sóhajtozva zengi panaszait, a agg keservének többé szót nem talál. Boldog a szenvedő ifjú is, csak az agg szánandó.

75

Vannak nagy emberek, kik inkább szeretve, mint csudálva mennek át a jövendőre. Ilyen Haydn, nagy fához hasonló, mely büszke látvány annak, ki messze terjedett ágait nézi, és minden gyermeknek egy virágot is nyújt egyszersmind.

76

Csak az élet kis örömei és fájdalmi teszik jóvá az embert.

77

Minden ember éltében legalább egyszer boldog, midőn tudniillik először kesereghet. Nagyobb-, magasabbnak érzi magát az ifjú, midőn először boldogtalannak nevezheti magát. Édesebb elmúlt fájdalmakra s veszélyekre visszagondolni, mint bármely gyönyöröket érzeni. Valamint a rózsaibolyán helytelenül[!] foly le minden könny, úgy a csekély vagy gyermek-embernél is, de ha felnyílik a kehely, akkor harmattal telt mindég a virágszív. Nem nőtt boldogtalansága, csak szíve tágult.

78

Magasságot keres az ifjú, a férfi csak boldogságot, mert amaz úgyis boldog, ez pedig belátta már, mily csekély e föld legnagyobb magassága is.

79

Kit a kék ég csak nefelejcseire int, az boldogabb annál, ki virágjai mellett mennyekről ábrándozik. Mert az első világos jelenben él, a másik eltakart jövőben, mit ez csak remél, azt a másik bírja már.

80

Szüntelen fájdalom örömérzésre alkalmatlanná teszi az embert, mert ki gyönyört nem remél, azt nem találja; éppen ellenkezők szüntelen szerencse következései.

81

Ó, boldog az első ifjúság, gyermekálmunk nyugszik rajtunk még, és félhunyt szemünknek oly közel tetszik földünkhöz az ég. Évek lejtnek el felettünk, szemeink felnyílnak, de csak azért, hogy lássuk, mely távol van mennyünk.

82

Kevesebb ész kell a kételkedésre, mint a hitre. Kételkedés azon emberek része, kik hinni nem elég jók, s tagadni nem elég erősek.

83

Venus csillaga csak reggel s estve világít, nappal eltűnik. Úgy van a szerelemmel is.

84

Európa aequilibriumát számtalanon abban keresték, hogy minden szuverén annyi alattvalónak parancsoljon, mint szomszédja. Korunk mutatta meg, hogy az aequilibrium abban áll, hogy egy fejdelem oly keveset parancsolhasson, mint szomszédja.

85

Egyes emberek patrióták, de népek kozmopoliták legyenek, és boldog lesz a világ.

86

E földön minden ember boldog lehet. Nem a dolog, csak az, miként látja, teszi szerencséssé az embert. Ablakainkon felfagyott hófúvatok rózsavirányoknak tetszenek, ha rózsaszínű szemüvegen nézzük; de hol találni ily üvegeket? - Ez a nagy kérdés.

87

Az életben több a teória a valóságnál, s azért boldog, ki amazt nem keresi, s víg életalapokat formál magának.

88

Férfi a kozmikus behatásokat teljes erejekben érzi, őt az objektivus világ formálja, és mint e földön, úgy szívében is öröm s fájdalomérzemények vegyülnek. Az ifjú gondolatjainak csak impulzust ád a külvilág, magából fejlődik ki, életkört önmagának alkot, és éppen az első behatások határozzák el egész ifjúságát.

89

A mi szabadságunk pálmához hasonló, mely csak azért virít, mert szűk üvegházban tartatik. Ha egyszer majd kihozzuk rejtekéből, ha éghajlatunk durva behatásainak kitesszük, a gyenge mi hamar hervadni fog.

90

Kis öröm az embert inkább boldogítja, mint bármily nagy szerencse; valamint a kis viola bármily nagy fánál kedvesebb, mert összeszedhetjük, s mert szívünkhöz fér.

91

Képekben szólunk, mert minden világosabbnak, érthetőbbnek tetszik, mint az, miről éppen szólunk.

92

Materialista s transzcendentális teóriáji bebizonyítására egyszerűen apellál az ember természetére, de ez magyar törvényhez hasonló, s mindenik azt mutatja meg, amit akar.

93

A tenger homályos, mert önkeblében ápolt plánták színét mutatja; a folyó tiszta, mert csak tüköre az égnek. Így van a magokból kifejlett s a külső behatások által kormányzott emberekkel is; amazok homályosak, de mélyek, ezek tetszőbbek, de felületesek.

94

Fiúk az exclamatio-jelek a famíliák konstrukciójában.

95

Örökké távol vannak egymástól az emberek; a fákhoz hasonlók, melyek bármely magasan nyúljanak is fel, magányosan állnak s örömtelenül. Akkor jön fel a szerelem napja, árnyékot vet minden fa, az árnyékok egymást érik, csak a szerelem által egyesül az ember. És mi a szerelem? - mint egy lenge árnyék, mely egy pillanatban elenyészik.

96

Mily kevés egy ember, s mily sok már kettő is!

97

Szalay lev[él]

Vannak gyenge, alávaló emberek, kik észt és szívet megkülönböztetik, sőt ellenkezésbe hozzák; szegények, kik nem tudják, hogy a jóság nem negatívus, hanem pozitívus, kik az eget az univerzumtól elszakítják, azt gondolván, hogy e föld a nagy minden. Az emberi ész csekély, mint e föld, a jóság magas éghez hasonló, ebben lehet az ember Istené.

98

Sz[alay] levél

A szív nem jobbul semmi által inkább, mint közlés és érzetei kimondása által.

99

Viruló térként terül el az élet előttünk, egy kis pázsitpad határán, mely nyugalomra int. Vígan táncolva fut a gyermek e téren át, s ijedve néz a kis halomra, mert fél a nyugalomtól, mely gyermekjátékit megszünteti; de csak fáradjon el, majd önként odamegy, s örül, ha több commotiót nem parancsol a mindenható nevelő.

100

Sza[lay] lev[él]

S mi a halál? Folytatott élet; csakhogy az előbb meleg barát (élet) hideg lesz, s hogy az önalkotott kötelékeket erős kézzel elszakítja.

101

Sza[lay] lev[él]

Az ember mindég inkább él a múltban és jövendőben, mint a jelenben; nagy hiba - így szól a sok okos úr -, de csak ez teszi boldoggá. A jelenlét tüneményei néha oly közönségesek, oly kisdedek s érdektelenek, hogy alig tűrhetnék unalmokat, ha nem volnának egy szebb múlt emlényei s remények egyszersmind.

102

Anyám

Komor érzelem tölt el, midőn egy házba, hol egykor kedveseink laktanak, belépvén, az emberi élet üres rámáit látjuk, s a helyeket, hol egykor boldogok valánk, csak boldogságunk ereklyéinek nézhetjük már. Az elmúlt, nem a jövendő örömökre int ilyenkor fájdalomhoz hajlandó szívünk; valamint kedves sírhantokon csak halálról szól, s nem feltámadásról.

103

Néném

Ó, szegény emberek! mely irigyelhető és egyszersmind mely szánandó sorsotok. Gyémánthoz hasonlítanak szíveitek, s mint ő, csak önporral köszörülhetők, azért sújt számtalan csapás, míg végre szívetek mindég inkább eltör, s ezer fájó érzelemtől ingatva tiszta s ragyogóvá lesz - sikált testek hidegek maradnak - és eljegül. Akkor a gyémánt betétetik az istenség királyalmájába - a földbe -, s nem látva fekszik a véghetetlen kincstárban; de ha a tuba hangzik majd, akkor halhatatlan kezébe veszi a mindenható e kis golyót is, és minden gyémántból képe tündöklik vissza, eleven szívekké lesznek, és egy örökségen által dobognak hatalmas Atyjok elébe.

104

És mi más az élet hosszú éjszakánál! Boldog, ki átalhatja; szánandók az ébren maradtak: vagy gyötrő unalom sorsok, vagy boldogtalan ábrándoktól kínoztatva hosszú álom egyetlen vágyok; de eljön végre az is, és hisz legédesebben alszanak a fáradtak.

105

Minden ember azon legyen, hogy minden pillanatban valamiről gondoljon, mert csak sejdítés teszi boldogtalanná, és ezt a gondolat elhajtja. Így minden átgondolt fájdalom kisebb lesz, valamint minden öröm nagyobb, mert a gondolat mindent kis részekre oszt fel, s mert a keserv csak nagysága és a gyönyör csak tartása által nagyul.

106

Eck[stein]

Ó, ti számtalan boldogtalan emberek! Számtalan keserv nyomja szíveteket, míg ez végre csak gyengén s észrevehetetlenül dobog; setét felleges napok vagytok ti, s mégis tisztaságra alkotva; belső mennyetek, e föld fellegesített így el, és most neheztel rád [rátok]. De reméljetek, boldogtalanok! Végre mint tiszta könny fog leharmatolni ködötök, és ha a végső cseppek még szemetek kékiben függnek, majd akkor feltűn ismét napotok, s közöttetek s e föld között békeszivárványt von, és te boldog leszel.

107

Eck[stein]

A nagyhoz nem szokhatik az ember, azért hatja meg őt oly mélyen, azért érzi ily pillanatokban isteniségét s emberiségét egyszerre, mert kisebbnek magát soha nem érzi a nagy mindenben, mint éppen ily pillanatokban, s mert mégis a legmagasabb s -nagyobb is, mint gyenge echo hangzik vissza mellyiben.

108

Eck[stein]

Schiller vala egyetlen ideálom, és többre van szüksége minden embernek; e föld képe nála csak ragyogó napfényből s rettentő viharokból áll, gyönyörködtetnek képei, de nem jobbulunk általok, mert csak az igazság vezet nagyra s magasra, és mert soha szubjektivusabbak nem vagyunk, mint midőn kedvelt költőnket olvassuk. Goethe igaz, azért vezetett engem is az igazsághoz; hajnal terjed el képein, az alig kelő nap csak e föld legmagasabb bérceit fényesíti sugárjaival, minden más tisztán, de nem ragyogva áll előttünk, és ez éles világosítása kis földünknek. Nála a légen csak könnyű fellegek lejtenek át, s előttünk hagyja egyesülni, és nem vezeti készen elénkbe. Nem álmodik, de boldog álmakba ringat, mert nyugalmat ád. Schiller az emberi természet, mely Istenhez emelkedett, Goethe az isteni, mely földünkre szállt. Schiller boldog sejdítésekkel tölti el szívünket. Goethe csak azt mutatja, mit valóban bírunk, de általa szeretjük.

109

Eck[stein]

Költő mindenekelőtt azon legyen, hogy önmagát fixírozza, másképp művei őszi hálókhoz hasonlóan lengnek át az elvirágzó téren, magokban semmit, s legfeljebb csak azt mutatják, hogy még egynéhány kellemes napot várhatunk.

110

A római nagyság, mely csudálatra ragad el, egyesekben volt, s hibái az egészben, azért veszett el.

111

Embernek hosszú vagy igen rövid ideig kell élni, hogy egy nagy gyönyört találhasson.

112

Ó, mért kell a boldogsághoz mindég két ember: egy boldogító s egy boldogított. Az utolsó talán még ritkább az elsőnél, mert kevesebb van jószívű, mint nagylelkű ember e világon.

113

Az emberszív több fájdalmat tűrhet, mint örömöt, valamint a rózsa viharokban épen áll, s napsugárjai alatt hervad.

114

Schiller képzetekben, Goethe a valóban nagy; amaz ábrándjaink, ez a való költője; azért van annak annyival több tisztelője, mint ennek, mert könnyebb új, nem ösmert érzeményeket gerjeszteni, mint annak, mit közönségesen lát, új, szebb oldalát mutatni.

115

Emberek aranyozott gombokhoz hasonlók, mind hamis, csakhogy egy nagyobb, más kisebb, ez az egész különbség; ezt mondá egykor barátom, kit hideg halom fed most. Éltem, s nem felejthetém szavait.

116

Századunk ösmeretei nagyobb részint allongeperruque-hez hasonlók, tízszerte nagyobb titusnál, de egy haj sem termett ott, hol most látjuk. Jó ideára jöttem: allonge konstitucionális, titus abszolutus kormánynak képei. Ott csupa öltözködés miatt élni alig van időnk, mindég extremitásokkal vesződünk, és azért számtalanszor vész el a fő dolog, az ember belsője tudni-illik - mert egyesre nézve mi más az alkotmány formája külső, mellékes dolognál -, de az

haszna az allonge-oknak, hogy először nyakunkat védik, másodszor, mintegy természetes tiszteletből, senki hozzányúlni nem mer. A titus könnyű s kellemes viselet, de jóllehet benne a diplomatikus tetvek kevesebb territóriumot találnak, mégis inkább gyötörnek, mert itt fejünköt, ott csak egy darab kutyabőrt harapnak; azonkívül szinte híják a titusok ráncogatásra az idegent. Azonban jól kell emlékezni arról, hogy mert számtalan inkább szereti a hajráncolást gondolkozásnál, és mert módi soha egyszerre közönséges nem lehet, minden propaganda vétkes, a parókákra nézve tudniillik.

117

Szívünk idővel elhidegül, mindég inkább, midőn forró még; akkor gondolatjaink s képzetink mint könnyű fellegek lejtenek rajta át, később könnyekké válnak, végre hideg, kemény kristályokká, melyek szívünköt nehezen terhelik.

118

Valamint télből meleg nyárra sáros az átmenet, úgy van az életben is; az ifjúság teli könnyekkel, az első tudniillik, mert később az év legszebb napjait éljük.

119

Mint a csillag, úgy leng a szerencse felettünk, örök távolban, de világosan áll utunk felett; boldog, ki megelégszik vele, de ha leszáll, akkor látjuk, hogy enyésző csillagtisztulás vala csak, s sírunk vesztén.

120

Azért oly poétikus a halál, mert az élethez nem tartozik többé, s mert ily dolgoknak mindég legtöbb képeket találunk. Könnyebb a végakkordot változtatni, mint a melódiát, és költés mi más változtatásnál.

121

Mindenki poézisnél könnyebben ért prózát, és mégis minden nép előbb nevelt költőket, mint prózaistákat. Csudálatos ellenkezésnek látszik, de ha jól megtekintjük, igen természetes. A míveletlen ember egy dolgot magában ritkán ért, s csak többek összehasonlítása által jut az egynek ösmeretéhez; a mívelt mindent magában, mint egészt néz, s ha képekkel él, azt azért teszi, mert gyönyörködtetik. S így a költés, mely a gyermek népnek élelme, a kifejlettnek csak gyönyörűsége. Az pedig, hogy költőket oly nehéz érteni, nagyrészint onnan ered, mert majdnem minden kép valóban csak annak világos, ki feltalálta.

122

Mennél inkább nyílik a rózsa, annál inkább emelkedik az ég felé, annyival kevesebbet illatoz.

123

Elmésségek gubacsokhoz hasonlók, ökörbőrök meglazsnakolására jók, de csak a fa sebjeiből erednek.

124

Csinált utak csak a kocsizóknak kellemesek, a gyalogló rajtok még inkább elfárad; így van az élet utaival is. Szülők előre megcsinálják gyermekeiknek. Kik a szokás kocsiján indulva követik, hálálva emlékeznek azokra, ki elejökbe szabták; de ha önlábaikon járnak, vagy fájdalmasan járják át éltöket, vagy véres lábakkal más ösvényt keresnek, s csak idejöket vesztették.

125

Majdnem mindenki világot gyújt magának az élet éjszakájában, de számtalan csak azért, hogy mellette, mint éjjeli lámpánál, jobban aludhasson.

126

Örömmel tölti el szívünket minden táj, ha tavasz terül el virányain; de ha bús tél fedi, s hófuvatok szegődnek utunkba, akkor bármily szépből elkívánkozunk, mert a vidék szépsége csak fájdalmunkat nagyíthatja.

127

Mély földben rejtezik a gyökér, magas légben ingad a lomb; vadul dúlnak viharok át rajta, őrjöngve ingad lágy zephirek csókjai alatt, szépen tündököl napfényben; csak a tőke áll némán s kietlenül, mert magasan áll a föld meleg örömeinek, és alacsonyan a magasabb érintéseknek. De megszűnnek a lomb suttogásai, száradva függ az ágakon, a gyengéd szél csak egyszer veszi még ölébe, de csak hogy örök sírba vigye; elrohad a gyökér, csak a tőke marad, s évek után, ha lángba öltözik, fényt s melegséget önt el maga körül. - Az emberek része örökké bokor marad, s csak kevés lesz fává - ezek nagy embereink. Csudáljuk századok enyészte után is, de minket csak a kietlen tőke - egy nagy tett - boldogít; a fellengő képzet, a meleg szív régen enyészik már, s mi fényes nekünk, az egykor az egész ember legkomorabb, legkietlenebb része vala.

128

Valamikor sok tropikus plánta szépen virul nálunk, de gyümölcsöt nem hozhat, mert nemző párja más éghajlat alatt van meg, úgy az ember szíve is ritkán hoz gyümölcsöt, mert örök távolban marad tőle az ész.

129

A hold homoeopathikus dózisa a napnak, erősen csak beteg lelkekre hat.

130

Szarvatlan férj és toronytalan város majdnem egy sorsúak: annak nem szép felesége, ennek nem szép religiója, mert nem pápista. Kevés mindkettőben a hit.

131

Virágtalan tavasz mi más, mint tél.

132

Minden kornak van nagysága, de azt nem másra foltozni, hanem teremteni kell. Ó építményt vagy leroskadni hagyjuk és sírjunk omladékin, vagy rontsuk le, s építsünk újat helyette.

133

Asszonyok azért oly attentírozottak, mert érzik akaratjok gyengeségét; így kezdi a gyenge fél a harcot, hogy ellenét elrettentse, s mert a megtámadást megvárni nincs elég ereje.

134

Emberek a múltat csak évek, a jövőt napok szerént számolják.

135

Minden vesztett örömöt feltalálhatni ismét, ha csak az ember nem változik.

136

A büszkeség - népeknél - már egy lépés a legnemesebb polgári erényekhez.

137

Megrezzen szívünk egy gyengéd tekintet alatt, és édes hang lejt át rajta: a szerelem; és valamint nyugodtan áll már a húr, de a ton tovább hangzik még, úgy száll szerelmünk jobb honba át, ha már nem ver is többé a nyugtalan szív.

138

Remények csak távol való öröm visszatükrözései; miként az ingadó folyó ezer hullámokban ezerszer adja vissza a nap képét, úgy az ifjú szív, minden öröm számtalan kis reményt teremt; de ha nyugodt lesz a folyó, ha a kis habok a part mellett hattyúdalokat súgdalják, akkor csak egy nap tűnik fel benne, de egész szép- s nagyságában, és az is már hanyatlik, s csak múlt öröm emlénye már.

139

Csak kevés bor megy romlatlanul át az aequatoron, így van a férfiakkal is, kik a szerelem forró tájain át úsznak.

140

Több van ember, ki egymáshoz hasonlít, mint olyan, ki egymást valóban szereti.

141

Számtalan dolgokat nem értünk, mert nem férnek egészen objektív üvegeinkre, és így minden nagyot csak részeiben ösmerhetjük.

142

Az egésznek része csak az lehet, ki szíve részévé tette az egészt.

143

Reménynek sok ez élet, valóságnak felette kevés.

144

Nem hatja szívünköt semmi meg inkább, mint könnyző öröm s mosolygó keserv.

145

Dalok mintegy gyermek[!] a literatúrában, szeretjük vagy nem szeretjük, ki másképpen akar ítélni felőlök, az nem érti.

146

Férfinál minden *érzemény gondolat*, asszonynál minden *gondolat érzemény*, ez a nagy különbség e két nem között.

147

Ifjú sohasem szubjektívusabb, mintha objektivitás után igyekszik, éppen mert fél képzeteitől, mert az egész annyiszor ragadja el magával, azért veti egész figyelmét az egyes részekre; valamint pedig tubuson egyes csillagokat tisztábban látjuk, de a nagy mindent csak szabad szemmel nézhetjük, vagy máshol is, csak ha az egyes részeket csekélyeknek tudjuk, tűnik fel a nagy minden előttünk; és csak ennek ösmeretében áll a valódi objektivitás.

148

Csak ha önmagát nem érti a szív, akkor ért legjobban másokat.

149

Bíró és perlekedő között sokszor csak a lehelés módjában áll a különbség: a bíró hortyog, a perlekedő sóhajtozik.

150

Nékem nyárnál kedvesebb a tavasz, mert ez csak reményeket, fejletlen bimbókat nyújt, amaz ugyan nyílt virágokat, de már némely elvirultat is.

151

Ezer remény van az életben, mindenikhez ragaszkodunk, és mégis, csak a reménylésnek reménye valódi. Az elnyeréssel pedig különös embersorsunk; édes és keserű napjaink szőlőszemekhez hasonlók: ki szüret előtt megkóstolja, az elégedjen meg, mert élt velek, de nagyobb része még kifacsartatik, míg végre isteni enyhital készül belőlök, de más évre csak.

152

Az ember bizonyára integráló része az univerzumnak, s azért vele együtt haladnia is kell; víhat, de nem diadalmaskodhat az egészen - erről emlékezzen meg mindenki, mert számtalan csak azért süllyedett, mert elfelejté, hogy az ereje földfeletti, de soha több mint emberi nem lehet.

153

Az úgynevezett szubjektivitás és objektivitás csak üres teóriák, az ember önmagát az univerzumban s ezt önmagában találja fel; csak az hibáz, ki más individuumon kezdi az ösmeretet, mert az egyes részek mindég érthetetlenek maradandnak, vizsgálatok mindég materiális, és azért hibás, holott az egész, mint idea, csak transzcendentális módon érthető.

1833

154

Bel- és külvilág

Nem oly nagy a világ, s nem oly kicsi szívünk, hogy ez, ha szeret, amazt magába ne foglalhatná.

155

Sokakat megcsal szívok melegsége, de még többeket a szív hidegsége, mert az élet szebb örömeitől fosztja meg az embert.

156

Ha hevesen szerető szív az érzéketlenség hideg vizébe merül, vagy meghasad ottan, vagy legalább meghidegszik, midőn a vizet alig melegíti.

157

Tiszta, mint a fellegtelen égboltozat, legtöbb embernek belseje; de mihelyt hosszabb ideig tündöklik rajta a szerencse napja, fellegeket szül, s örökre elborítja közönségesen.

158

Íme, egy földanya kebele számtalan virágokat terem és tenyészt, örökké egy naptól világítva és melegítve. Miért nem teremhetne szívünk is számtalan jót? Miért nem nyomhatunk mi is egész világokat szerető szívünkhöz? És ha tesszük is, miért nem világítja mindezt az ész egyetlen ragyogó napja? Azért, mert ez és a szív közé az úgynevezett emberösmeret és élet-bölcsesség zordon fellegei vonulnak, sugárt hozzájok nem eresztenek, maga pedig a szív csak halvány s gyönge virágokat teremhet.

159

Minden ember maga kezében tartja az örömpoharat, de többnyire fagyva találja a drága italt; sóhajtásokkal, könnyűivel és sokszor csak szívvérével képes azt elolvasztani, hogy néhány csöppet ihassék.

160

Mint vihar a lombot, úgy szakítja el a nagy boldogság az embert az életről; felviszi szédítő magasságra, és elhal, s leejti a repülőt. De az nem esik vissza többé fájára - a mély földre hull, és elrohad.

161

A képzelet virágkoszorújában egy here vagyon, a túlság; s ez egytől félvén, hány számtalan nem mer közelíteni a virágokhoz.

162

A kedv hajlékony pálcához hasonló, melynek egy végén a szomorúság, másikon a vígság vagyon; de egyetlen egy gondolat egyik végét a másikhoz hajthatja.

163

Édes harmathoz hasonlók a csendes fájdalom könnyei; ha már égetni kezdi a boldogság napja belsőnket, ők csöpögnek rá, ők vidítják, ők gerjesztik új életre.

164

Sok, ami fáj, magában hordja írját: a skorpió-harapásának gyógyszerét, keservünk - könnyeket, életünk - a halált.

165

Az életnek nagy koszorújában számtalan virágok találtatnak. Körülfutnak a szemek, s egy virágról a másikra, míg a rózsához, a szerelemhez nem jutnak; de ezt megtalálván, ezen többé nem tévelyegnek, vagy legalább visszajönnek ismét.

166

A szerelem hajnala a boldogságnak.

167

Életünk nap, a szerelem napja. Ha ez elalkonyodott, láthatunk ugyan holdat és csillagokat, melyek elaludt napunknak kölcsönzött fényével díszlenek, de napot többé nem látunk.

168

A szerelem forró, hideg az élet. Csak maga a barátság melegíti állandóan valónkat.

169

A szerelem éltünk nyara, a barátság tavasza s ősze; őáltala virul legszebb reményünk, őbenne nő és nyiladoz a szerelem bájos virága, s elélvén a szerelem édes álmát, ő nyújt csendes nyugalmat, valódi szerencsét és boldogságot életünk őszi gyümölcseként.

170

A szerencse napja számtalan árnyékokat, barátokat tüntet fel; ha elborul, nem oly fényesen, de igazabban látunk mindent.

171

Kedvesünk tökélyeit a szeretet üvegén mind egyesülve látjuk, azért látszanak oly fényeseknek.

172

Ha ízlettel fonatnak a társalkodás fonalai szép szövevénnyé, mindenkit mulatván, hasznul is szolgál; de közönségesen csak tarka kötél fonatik, mellyel mindenki az unalom hidráját kívánja, többnyire hasztalanul, megfojtani.

173

Ha magas bércen állunk, s az alattunk kiterjedett vidéket látjuk, nagy temetőnek tetszik, melynek hegyei sírhantok, völgyei sírgödrök, és elkívánkozunk e halálvilágból; de midőn magasabbra emelkedünk a világ minden bérceinél, hogy az csak egyszerű keréknek tetszik, midőn magasunkról a számtalan jótettet, isteni képzetet s a gyengéd emberszív rózsafényét látjuk - akkor érezzük még tökéletesen, mely jó ez a föld.

174

Csak akkor látják szemeink a földet, ha könnyek által mosattak ki.

175

Életünk könyvhöz hasonló, melyben sok kellemes és sok kellemetlen találtatik. Mi több? Senki sem tudja, mert egészen még senki sem olvasta keresztül. A laptól, melyre valaki nyit, függ: mifélét talál. S ezért számtalanon, félelemből, zárva hagyják.

176

Olyan az élet, mint a rózsa: ki csak egyes leveleit, illatját vagy csak töviseit ismeri, nem mondhatja, hogy rózsát látott; csak ki az egész életet, nemcsak töviseit vagy illatját ismeri, mondhatja, hogy élt.

177

Csendesen fekszik előttünk az élet - egy szép tükör, melyből az egész természet tündöklő szépségben és állhatatosságban ragyog vissza. Essék bele a szerencsétlenségnek csak egy köve is, s mindent állhatatlannak lát az emberi szem.

178

Tükörfolyamhoz hasonló a képzelet, melyben minden parti dolgok csak reszketve tündöklenek vissza, s a hiányokat ragyogó nap vagy csendes holdvilág tölti be; s így örülhet mindenki a folyam mellett, csak virágokat ne kívánkozzék szakítani e vizes világból, mert a semmiséget meglátván, rajta minden kedvét elveszti. S mi más az élet képzeletnél?

179

Számtalan hajó evez le az élet folyamán. Elmúlt nemsokára a nyom, melyet maga után hagyott a sajka. Több más sajkának fenntartása, s rettentő hajótörés, vagy más sajkák rontása tartják fenn a révész nevét. Számtalanon mindezt tenni nem merik, azért a folyó iszapos részén haladván, azáltal akarnak ismertetni, hogy a folyamot pillantatokra mocskították.

180

A tehetetlenség szélszünet az élet tengerén; mindenki bizonyos, hogy általa sziklákra nem hajtatik, de ha sokáig tart, bármely nagy legyen az elme eledele, felemésztetik, s az ember elvész.

181

Legalább azáltal használ minden ember, hogy az életnek egy üregét tölti be példájával, és hogy azok, kik ügyeltek reá, bátrabban járhatják útjokat.

182

Egy marad az ember ábrázatja mindég, különféle környülményekben csak ruhát vált, s vagy az öröm tavaszruháját ölti fel, vagy a fájdalom őszi köntösét. Nagy alkalmaknál mindkettejét gyöngyökkel hímezi: könnyek ezek, mind a nagy öröm, mind a nagy fájdalom igaz tanúi. Csak az érzéketlenség udvari képe jár szüntelen uniformban, csak ez nem hímezi gyöngyökkel köntösét soha.

183

Bátran halad az ember élte ösvényén, de elején ne botoljon, mert megütvén lábát, egyszersmind bátorságát is elveszti. Későbbi botlások lábát ha sértik, bátorságát nem veszik el.

184

Kevés ember tud, vagy akar legalább, élni azzal, ami mindenkinek szabadon áll, a dolog felsőjével; és felette veszélyes a behatás: sokszor vízerekre akad az ásó, melyek munkáját nemcsak semmivé teszik, de magát is rettentő veszélybe hozzák.

185

Két szem mindég csak egy gondolatot, egy szenvedelmet mond ki, épszemű embereknél tudniillik; kancsalokat kétszínűeknek mondunk. Miért nem vagyunk e véleményben oly emberekről is, kiknek két fő részeik - szív és ész - örökre ellenkednek s csatáznak?

186

Sokszor azt gondolja az eszetlen muzsikus az élet táncpalotájában, hogy mindenki csak érte s zengeményeiért táncol; pedig azt csak kevés esztelen teszi, mindenkinek különös kedvese vagyon, kit forró kebléhez nyomván, érte s körüle lejt.

187

Nem a religió formája, a religió maga boldogít.

188

Az igazság gyöngyhöz hasonló, mely a tudománytenger legmélyebb fenekén fekszik; bátran merül belé az ember, hogy azokat kihozhassa, s nyugalmát és életét s mindenét ráteszi; kijön végtére - de midőn nyitja a csigát, csak gyöngyanyát bír, s gyöngyöt nem.

189

A hold csak gyenge visszatündöklése a napnak, és mégis sokszor emennél inkább gyönyörködtet; így vagyunk az igazsággal is: gyenge visszatűnése inkább boldogít sokszor magánál az igazságnál.

190

Szobatudákosság rövid, a természetben élés hosszú látásúvá teszi az embert, nemcsak testi-, de lelkiképpen is.

191

Csak akkor írhatunk lelkünk papírjára tudományokat, ha az az élet enyvén átvonatott.

192

Életünkben csak egyet tudunk bizonyosan, azt, hogy meghalunk - s már ez is vigasztaló.

193

Az egész emberiség mozaikképhez hasonló: az egyes kövek - emberek - csak igen csekélyek s egyszínűek közönségesen, de az egész, melyben minden részecske szükséges, csudálatra ragad mindenkit.

194

Lenyomó, ha feltekint ember a számtalan világokra maga felett, és ha meggondolja, mi kevés ő a roppant mindenségben; de ha a földre borulván, újra feltekint, és ha csudálva látja a míveket, melyeket maga teremtett, és ha látja, mivé teheti a földet, s meg magába tekint újra - emelkedik lelke, s büszkén látja, hogy testvére az egész természetnek, mert őbenne is ki van mondva a nagy egyetemi gondolat: kifejlés.

195

Termékeny a dicsőség nagy tere. Ki tetteket vet és vérrel öntözi, annak felnő fája, és bizonyságot teszen felőle jövendő években. Néhány fa minden más többeken túl emelkedik fel. De nem bizonyos, vajon legnagyobb magvat vetett-e az? s ha maga vérével öntözte-e, vagy számtalan másokéval?

196

Embersokaság nép, csak a szabadság teszi nemzetté.

197

Minden nemzetben nagy erő szendereg, de szendereg csak, és a pallérozás serkenti fel.

198

Gyermeknép erkölcsei tojáshoz hasonlók, csak meleg által fejlődhetnek.

199

Szív lehet a fejedelem, a törvényhozó kar legyen ész, a nép pedig erő, s szerencsések lesznek az országok.

1833-1834

200

Asszonyok férfiakban mindent szeretnek, csak a férfit nem.

201

Nagy emberek élte olyan, mint nemzése: gyönyör, de másnak csak.

202

Elfonnyadott fákon is virul még levél.

203

A fájdalom is gyönyörrel töltheti el szívünket, ha mennyünkre int.

204

Sokszor tapasztaljuk, hogy oly ember, ki mielőtt magát kisebb dologban elhatározná, minden okokat megfontol, éppen oly pillanatokban, melyektől egész jövője függ, csak ösztönét követi; mintha érezné, hogy éppen az, mi boldogságunkra nézve legfontosabb, nem tőlünk függ.

205

Miként a bimbó zöld borítéka eltakartatik a felnyíló virág bíborától, s csak ha ez elhervadott már, tűnik fel ismét zöld leveleivel, mint a gyümölcs végdísze, úgy gyermekörömeink eltakartatnak ifjú boldogságaink által, de ha ezek elenyésztek ismét, akkor egyetlen örömei az aggnak.

206

Az különös természetje az embernek, hogy múlt fájdalom inkább komorítja el szívét, mint az, mely most éri, s hogy a jövő gyönyör reményei őt inkább boldogítják. Munkára küzdi őt a jelen, s azért hatja meg gyengébben szívét.

207

Az fő gyengesége a népnek, hogy mindenki által könnyen kormányoztatik, de csak önmaga nevében. Ebből tűnik ki, mennél nagyobb hatalommal bírnak a kamarák királyoknál.

208

Monarchiákban mennél kevesebb törvénybeli jog engedtetik a fejdelemnek, annál több tettbeli támad közönségesen.

209

A monarchia természetében fekszik, hogy a nép királyát vagy magasabb lénynek lássa, vagy azt mint ellenségét gyűlölje. Szerelemnek igen magasan áll felette.

210

Csirkéhez hasonló szívem: miként az darabonkint rántatik csak meg, úgy ez csak részenkint telik el szerelemmel.

211

Felette közel állnak e föld virágai a porhoz, melyből eredtek.

212

Egyes ember megelőzheti századját, s oly törvényeket alkothat, melyek nem a nép mívelődésének rezultátumi. - De törvényhozó test, a nemzet polgáriból állván, csak oly törvényeket alkothat, melyeket az idő s a nép szelleme kíván.

213

Minden lénynek mennél nagyobb belső munkássága s lázadalma, annál kisebb külső tehetősége. Így, kinek kólikája vagyon, egész belseje felzúdult, s nyugodtan fekszik paplana alatt, még mozdulni sem mervén. Hogy így van az ország gyűlésével is, azt ügyes politikusok könnyen át fogják látni. Bizony jó hasonlítás - így szól a royalista -, a mostani korszellem s kólika, nincs e földön semmi, mi oly hasonló volna;[?] mind a kettő, s a dolog végtére mégis úgy marad, mint volt. - Gyönyörű gondolat - így szól ellenben az újító. Úgy van, kólikában sínlődik országgyűlésünk; de vajon nem természetes-e? nem fekszik-e 1. R. 9. Czik. már 600 esztendeig gyomrunkban? nem kellett-e nyugodtan annyi rezolúciót s dekrétumot lenyelnünk? nem levelezünk-e a Helytartótanáccsal s a Kancelláriával? Kólikád van, szegény hazám, de tisztulni fogsz, s ismét felgyógyulsz. - Így explikálja ki a kommentátor mindenből csak maga véleményét, és az extrema necessitas, mely a sótörvénynek klauzulája, nem az egyetlen dolog, melyet két ellenkező módon érthetni.

214

Mindenik önmagának alkotja a világot, melyben él; boldog az, ki kis horizonttal megelégszik, ő környülményeinek ura. De az, ki, úgy, mint én, egy világot zár szívébe, ki egy hazának akarna élni, az szánandó. Ideálját szabadon alkothatá, de mert az nagyobb önmagánál, nem bír vele s boldogtalan.

215

Teljes virágok nem gyümölcsöznek; így van a szívvel is.

216

Csak harcba menj, a tompa kardból is, ha sokszor vágsz vele, fűrész lesz, és öldökölni fog.

217

A villám, mely egyet lesújt, világít másnak.

218

Egész szerencsétlenségem az, hogy csak a jövőkor fogja megösmerni érdemeimet. Ha majd meghalok, akkor borostyánnal fognak koszorúzni, mint a becsinált bornyúfejet, és velőmet a legszebb rózsaajkak szörpölendik; de én már nem leszek többé, magas lelkem fennlebegve a magas égen, megveti e föld hírét, s ha majd akkor szomorú költeményeimet fogom olvasni, úgy látszik majd, mintha mindez csak tréfa volna.

219

Minden ember egy darab papiros, melyre az istenség egy gondolatot írt, de sympatheticus téntával; ha szerencséjére liquor secundét talál e földön, kitűnik az írás, ha nem, örökre rejtve marad.

220

Anyjához, a földhöz hasonló az ember: háromszázhatvanötször forog maga körül, s csak egyszer a nap körül.

221

Gondolatjaink mindég csak helyhezetünktől függnek; így az, ki egy magas tetőre fáradva felment, hogy a kilátáson gyönyörködhessen, káromkodik a fellegek ellen, míg a szegény földmívelő a közelgő esőnek örül.

222

Ha tudnám azt, hogy holnap halok, magam ásnám meg síromat, s magam feküdnék bele, hogy e végszolgálatot is csak magamnak köszönhessem.

223

Szívem éhes tigrishez hasonló, mindég húsdarabokat vetek neki, hogy ne emésszе önmagát. De mert már annyi avas, rossz húst evett, gyomra romlani kezd, s félek, elveszti még egész apetitusát.

224

Miként Szűz Mária képéhez viaszlábat akaszt az ájtatos beteg, csakhogy önlába gyógyuljon, úgy aggatom én viaszbábjaimat szívemhez, hogy tragikus személyeim szebbek legyenek.

225

Szívem cél, melyre önmagam lövöldözök szünetlenül; de a golyók mind átesnek, csak kár, hogy szétzúzva.

226

Az érzemény tőke, melyet örökségül adott az embereknek Isten, hogy belőle éljen és boldoguljon[!]. Ki a törvényes kamatokkal beelégszik, az boldog, mert mindég lesz vagyona, de ki, mint én, uzsorát kér, az balgatag, mert a kamatokkal együtt tőkéjét is elveszti.

227

Az sorsa minden hatalomnak, hogy csak addig áll, míg másnak hódol.

228

A költés szikláján még minden örömhajó elveszett; az enyim is már rég széttört, darabjai előttem ingadoznak még a tenger hullámjain, s én magam s elhagyatva ülök a homokon, szomorúan tekintve elveszett vagyonom után. De hála az égnek, osztrigákat találtam, s most azok tartják éltemet, mert osztrigák a legostobább állatok. Mindenki át fogja látni azt, hogy itt allegorice a felsőbb társaságot, melynek ostobaságaival naponként jóllakom, értem.

229

Fellegek, míg fenn a magas égen lengedeznek, haszontalanok bár, de a nap sugárjai fényt adnak nekik és színeket; ilyen az ember, míg a költés magas egén szállong, ha a felleg végre földre száll, hasznosabb ugyan, de sárrá válik.

230

Antro del cane barlanghoz hasonló e föld; csak ki fölemelt fejjel jár, jöhet ki épen - ki csak egyszer meghajolt, ott vész.

231

Miként a pincék nyárban hidegebbek, úgy bizonyos emberek szíve kihűl, mihelyt körülményeik nyájasak lesznek.

232

Keserveinket és örömeinket echoként zengik vissza álmaink.

233

Még nem hervadt el a viola, ha harmat tölti keblét.

234

Ha nincs hullám, maga alkot a hajó; így az ember, ha tisztán s nyugodtan fekszik előtte élete.

235

Szívünk oly ház, melyben mindég fájdalom lakik; ha egy kiköltözött, mindjárt cédulákat rakunk ki, s ha még a lakás dűlőfélben nincs, bizonyosan új bérlő jön az elment helyébe.

236

Szívünk társzekér: mennél több tehert visz, annál nehezebben emelhetni, ha egyszer feldőlt.

237

Ha két darab fát összeteszünk, kereszt lesz belőle. Ez szép allegória a házasságra.

238

Furcsa dolog, hogy aki a napról s az emberekről tudja, hogy foltjaik vannak, mindjárt azt képzeli magának, hogy őket ismeri.

239

Szívem oázishoz hasonló, naponként új és új karaván pihen árnyékában, s mindég szép, mindég elég eny[h]italt talál a forrásnál.

240

A szív artézius kúthoz hasonló: csak az első kifúrás nehéz, ha egyszer folyni kezd, nem szűnik meg többé.

241

A szerelem cilicium, melyet azért övölt ránk az istenség, hogy általa mennyekbe jöjjünk.

242

Lóhoz hasonló az ifjú szív: nyáron minden külső ok nélkül is vérzik.

243

Szemei egy méh, mely fájdalmasan szívembe döfi fullánkjait, csakhogy a fonnyadó virágból még mézet szíhasson.

244

Fejem könyvszekrény (bibliotheca renversée-nek úgyis már sokan nevezték), P. egyenként kiveszi a könyveket, s helyettek nyugtatót ad neve aláírásával. Ó, bár inkább visszakaphatnám könyveimet ismét!

245

Az orvosok, hogy magok élhessenek, másokat ölnek. Így van a recenzensekkel is, kik rossz munkákat írnak, hogy általok másokat jobbítsanak.

246

Sokáig kell húzni a harangot, míg végre megszólamlik; de ha egyszer kongani kezd, nem szűnik meg oly hamar.

247

Minden arany, már azáltal is, hogy sokat forog az emberek kezei között, mindig valamit veszt valódi értékéből; így van érzelmeinkkel is.

248

Szívem cinezett rézedény, ki csak egy keveset vakar is rajta, megmérgesíti.

249

Csúnya s dísztelen kolompérból életadó pálinka főzetik, míg a poétikus virágok szénává válnak.

250

A házasság sokszor csak a szerelemnek bírói zár alá tétele. Néhány hónapokig, talán évekig gazdálkodunk, hogy később annyival szabadabban költhessünk.

251

Asszonyérzemény közönségesen a virágkitételen mutogatott virágokhoz hasonló; nem ott termett, hol látjuk, s mindenik csak azért mutatja, hogy vele díjt nyerhessen.

252

A népet boldogítani a tiranniának legfőbb mestersége.

253

Rontani - az ember mindenhatósága.

254

A villám is szelíd világot von magára, ha arcain átsuhan.

255

Mindég magasbra emelkedik az ember; a Kárpáthoz hasonló, s ha végre elérte tetőjét, felette égnél nincs egyéb, fejét hó fedi, s körülötte hideg minden, virágtalan és kihalt.

256

A hunnak egy hazája van, s az a dicsőség.

257

A legkisebb hal, ha felemelkedik, s az eget keresve felugrik vizéből, hullámot gerjeszt a tengeren is; így az ember, bármily csekély legyen is, ha magasra igyekszik, az egész világot ingathatja.

258

A napnak utóírása az éj; s anyánk, a természet - mint a többi asszonyok szoktak - éppen ebbe írta legszebb gondolatait és érzeményeit.

259

Minden törvényt - mint a 12 táblás törvényeket - réztáblákra kellene írni, s kitéve, a lég változásinak kitenni, hogy elrozsdásodva, idővel olvashatatlanokká legyenek.

260

Gőzhajóhoz vagy hasonló, sietve haladtál utod kezdetén, de a sors sok parázst, mely egykor melegített, elvett alattad, s kihűlve megálltál. Hadd legyek én az új tűz, mely felhevít; haladj merészen elő, utunk Kelet felé vezet, s ott kedvesidet feltalálod ismét. Komoly az élet, s mielőtt még férfiakká váltunk, már sok vesztett örömért kesereghetünk; a nap még alig emelkedik, s máris sok felleg halaványult el, mely egykor oly piros vala; emlékkőként állunk a viruló életben, melyre a sors sok kedves nevet vésett; hadd koszorúzzalak, nem eltörülni, csak eltakarni akarom szomorú írásodat, hogy az idő viszontagságaitól ment, még késő korban ifjú örömeidre intsen.

261

Elmúlik minden, mi állandó; csak az idő, az állhatatlan, nem múlik el.

262

Szerencsés emberek, ha valami baj éri, olyanok, mint a parvenük: nem titkolhatják gazdagságokat; másképp van a valódi keservekkel: azokról nem szól senki.

263

Az emberek nagyobb része könnyebben tűri barátjának hibáit, mint azon jó tulajdonait, melyeket maga nélkülöz.

264

Csak egy orvossága van a szerelemnek: a házasság; de ez is, mint a többi veneriai bajok ellen használt ír, medicinális betegséget okoz, mely az előbbinél talán rosszabb még.

265

Látunk némelykor embereket, kik ellenségeiket titkon segítik; ennek pedig oka az, mert nem kíván bámultatni az ember senki által inkább, mint maga által.

1834

266

Boldogság

E földön nincs nagyobb szerencse, mint
Oly nő, kitől szerettetünk; egyéb
Bármíly örömmel töltse is szivünket,
Egy perc, s elmúlt a nagy gyönyör; de ez
Idővel még nagyobb leszen, ha majd
Karjai közé szorít, s azt mondja néked,
Hogy semmit nálad inkább nem szeret,
Ha sír keserveidnek, és örül,
Ha téged lát örülni. Ó, barátom!
Minden keservről elfelejtkezel,
Mert minden nap csak új gyönyört hozand.
Ó, boldog az, aki szerettetik.

267

Barátság és szerelem

Szép a barátság, szebb a szerelem.
E földön nincs nemesebb, mint amaz,
De ez az égbe felemelve minket,
Mindent, mi földi, szétszakít.

268

Boldog

Kit édes álmok lengenek körül,
Kinek a múlt örömnek képei
Újult szinekben megjelennek, és
Kit álmai szebb honba visznek át.

269

Idő. Távolság

Ez éppen átka emberi nemünknek,
Hogy minden érzeményeink időtől
És távolságtól függenek; tegyünk
Bármit, e földnek rabjai vagyunk,
S mi bennünk isteni, azért adódott,
Hogy érezhessük csúfos láncainkat.

1835

270

1835. június 23.

A gyermekek szüléikben a múltat, ezek gyermekeikben a jövőt látják, s ha a szülékben több szeretetet találunk gyermekeik, mint ezekben szüléik iránt, ez szomorú, de természetes. Hisz ki nem ragaszkodik inkább reményei-, mint emlékeihez?

271

Nincs talán a természetben két különböző tárgy között nagyobb hasonlóság, mint az idő és az emberi karakterek között; nagy érdekű mindkettő, mert tőlök függ sikere minden egyébnek, mégis mindkettő örökre megfejthetetlen, mert felette változó, és meteorológia és pszichológia, bár mindég buzgalommal gyakorolva, soha nagy rezultátokhoz nem vezetend. - Minden évben különbözik az idő, minden időszakban különbözik az emberi karakter; nedves év után száraz jön, s a siralmas időszakot, melyben Werther bámulókat talált, száraz filozófikus időnk követte. S így változand ez szünetlenül, s innen következik, hogy a vetés, mely tavaly bő áldást hozott, idén talán elszárad, s hogy mi az embert egykor boldogítá, most gyötörheti; mert míg a természet haladni fog, haladni kell nekünk is, s csak mi már holt, mi már elrohadt, állandó. - Egy nap nem független a többiektől; nem ő, hanem azok, melyek előtte valának, határozza el, szép vagy rút lesz-e ideje; a mainak a tegnapi adja át gőzeit és fellegeit, a mai a holnapinak, s így mindég tovább, úgyhogy a természet végnapja a teremtésnapnak produktuma. Így van a karakterrel is, nincs független, s habár minden egyéb befolyástól ment, rabja marad mindenki elmúlt életének.

1836

272

Könnyű fellegekkel játszik a szellő, ezek szüntelen változó testekké gombolyodnak; nyugodtan áll az ember, felnéz, s a szállongókban rég ösmert képeket találva, örül. - Bő áldást nyert vetésénél áll az arató, s keserv tölti szívét, mert szomszédja kalászai nagyobbak. Ennyire igaz, hogy az öröm csak önmagunkban fekszik, s a külvilág boldogságunkra csekély befolyású.

273

Barátság a szerelem prózája; mint minden nemzetnél a poézis megelőzte a prózát, így a szerelem minden embernél a barátságot.

274

Barátság csak hasonló, szerelem csak különböző személyek közt létezhet; asszony s férfi között csak akkor találtatik, ha a házasság súlyos betegágyában a szerelem meghalt, s mint barátság feltámad ismét. Kár, hogy ily feltámadást némely illuminát nem hiheti.

275

Hányszor hallottam ifjú költőket vagy olyanokat, kik mindég ifjúk maradtanak, szubjektivitásról[!] vádoltatni. Hagyjatok békét, jó férfiak, kiknek lelki tüköre azért mutatja oly tisztán a külvilágot, mert mélyiben nincs rejtve semmi, mi színt adna neki. Lám, nem ily tiszta a költőszív; mint a tenger mélyiben, zöld plánták nyúlnak ki a fölszínre, s rajt' szirteket látni át és sziklákat, felette szélvész üvölt, s hullámzani kényszeríti, mi csoda, ha az ingó a csillagokat csak rezegve mutatja, ha minden külső kép belső ingásit követni kénytelen. Hadd örüljön egy kevéskét, ha belsejének bányájában elfogy az arany, ősapák módjára majd ő is izzadva szántja a telkeket; objektívus lesz ő is, s talán elvégre recenzens.

276

Előítéletnek nevezi Helvetius a hazaszeretetet, s ki a természet törvényét valóul ösmeri, ki mindent hideg filozófiai rendszabályok szerént ítél, véle e részben talán egyetért. De legyen bár úgy, előítéletek nem kevésbé szükségesek az embernek, mint a hit; ez boldogítja, amazok szerencsésítik.

277

Ha egy ifjú önmagát mint férfit, mint aggot látná, gyűlölné önmagát, olyannyira változik minden ember, olyannyira romlik idővel.

278

Ha mint gyermek, fájdalom szorongatá szívemet, a jövőben találék vigasztalást; nagy leszek majd én is, mint ők, s szabad és boldog - így gondolék, ezer örömtervet koholva magamnak. - A várt idő eljött, csak kincseit nem hozta magával, és ismét vigasztalást keresve, a halálhoz utasíta szívem. - Hátha e remény is olyan volna, mint az előbbi? ha éltünk nem volna más, mint hosszú vigasztalás, s fájdalmainkért csak a pár enyhítő könny a jutalom? Ó, annyi sírt találunk e földön, s csak egy feltámadásról beszél a történetek könyve.

279

Szegény költő, mi szánandó sorsod, s mi irigylett mégis. Gyönyör helyett vágyakat ada a természet, s dalt, hogy keservről énekeljél. Önalkotott világod védfalként áll közötted s kedveseid között, s idegen vagy őseid lakában. Éneked múlt gyönyörről szól, s jelen keserved követi hangjait. S ha végre babér fűzi körül homlokodat, csak azért adódott, hogy hervadni lásd ezt is, csak azért nyújtja gyönyörjeit a szerelem, hogy legszebb álmodat rontsa el.

280

Mi nyugodtan fekszik e temető! A tavasz boldog álomként lebeg felette, s a könnyáztatott földből virágok teremnek; mennyi gyönyör s fájdalom, mennyi szerelem s gyűlölség fekszik mélyen elrejtve itt, s nem háborítja a csendet. Ó, mi kedves körüljárni e virágos hantok között, s gondolni, hogy ők is szenvedtek egykoron, mint *én*, hogy végre én is nyugodhatok, mint ők.

281

A két legnagyobb pillanat életünkben az első és a második szerelem; vagy hogy érthetőbben mondjam: azon időszak, melyben szeretni kezdünk, s szeretni megszűnünk. Ti, kik már annyiszor szerettetek, nagy férfiak - kiknek minden nap új érzeményeket szül és eltemet, kik lepkeként szálltok körül az élet terein; irigylendők, ha színes szárnyaitok nem intenének arra, hogy hernyó-lét jövendőtök - mosolyogtok tán e mondáson; de ki elragadva a szenvedelem árjaitól, szívéhez szorítá kedvesét, ki könnytelt szemekkel egy piruló lányra nézve elfelejté önmagát, kinek egy gyengén susogott szó az egész emberi nem zajgó tapsánál kedvesebb vala, az sóhajtva megvallja, hogy csak egyszer szerethet az ember. - Önmagába vezeti vissza az ifjút első szerelme; az ismételt érzemény önmagából kiragadja, s minden külső behatásnak rabjává teszi. Az első boldogító hit, a második kételkedés; s míg amaz önmagát elfelejti, ez nagyrészint csak magával foglalatoskodik, s sokszor nem más a legalávalóbb hiúságnál.

282

Tovább tart az elvirágzás, mint maga a virág. Így van minden örömmel e világon.

1840-1841

283

Nincs szomorúabb dolog a világon, mint azon szerencsétlen pártoskodás, mely minden képviselő kormányban, mindég a nemzet javának felét nemcsak a közdolgokból kizárja, hanem erejeket csak arra használhatja, hogy a jó is, mit az ellenkező párt tenne, elrontassék. - Minden politikus felekezet, mely egy nagy ellenpárttal küszködik, koncessziókra kényteleníttetik; s ennek következése az, hogy az ország, mely egy tory kormány alatt talán éppen úgy gyarapodhatnék, mintha whigektől kormányoztatik, végre oly törvényeket kap, melyek sem az egyik, sem a másik párt meggyőződésének rezultátumai. Mikor pártok tranzigálnak, mindég az ország fizeti meg békességek árát.

284

Minden néposztálynak megvan különös neme a boldogságnak. - A szegény, ha fáradva munkájától visszatér, ha küszködve sorsával nője karjai között megpihen, boldognak érezheti magát szerelme által. Mint két fal, mely dőlésnek hajolva egymáson támaszkodik, így ők. - Csak kinek egyéb szerencséje nincs, s ki egész szívével tud függni kedvesén, az lehet boldog szerelme által, mely egyáltaljában csak szenvedések között, s ha mintegy csak vigasztalása többi bajainknak, tarthat sokáig.

285

Vannak férfiak, kiknek neve, mint az ekének vasa csak azért fényes, mert sok munkára használtatott; ennél a dicsőségnek nincs biztosabb neme.

286

Mindenekelőtt előre bocsátván, hogy én erős kormányt kívánok, úgy gondolom, hogy a kormány semmi által nem vesztheti erejét úgy, mint éppen a szólásszabadság meggátlása által. - A kormánynak legnagyobb hatalma nem azon fizikai erő, mellyel parancsait végrehajtja, hanem azon bizodalom, melyet inspirál; s vajon gyengítheti-e azt valami úgy, mintha discussióba lépni nem akar. Igaz, lehetnek környülmények, melyekben a kormány önkény által jót tehet, de vajon ilyenekben elfojthatja-e szó elleni törvények által azon titkos beszélgetéseket, melyek mintegy titkos társasággá alakulnak, mihent tiltatnak, s senki által már azért nem cáfoltathatnak meg, mert csak hason gondolatúak között váltatnak fel. Soha pillanat nem volt, melyben haza s király között oly egyetértésre lett volna szükség, mint most; a nemzet egy nagy regeneráció processzusán megy át, a kormány maga felszólíta törvényeink javítására; jaj annak, ki egyenetlenséget akar közöttök.

287

Relig[ió]

Ne hozzák a hittel összeütközésbe a szenvedélyeket. Az ember gyenge, s könnyen elragadható oly dolgokhoz is, melyeket később megbán. A transitus nálunk - habár feltételek alatt - szabad, s vajon ki szeretet által arra bíratott, nem szánandó-e, ha végre tettét megbánná.

288

Valamint a nap délkor árasztja legmelegebb sugárait, úgy a szabadság annyival áldóbb, mennyivel többekre terjed.

289

A szív teli pohárhoz hasonló. Mennyivel telibb, annyival mélyebben hangzanak érzeményi.

290

Az elnyomás - s bár csak kevesek felett űzetnék - oly veszedelmes, hogy azt szabad országban soha tűrni nem kell; s bármi csekély volna az, mely felett űzetik, ha létez egyszer, mindég terjedni fog.

291

Nagyobb következetesség nincs, mint hogy hazánkat szeretjük.

292

Az egész világ csak annak bizonyítványa, mit előre gondoltunk.

293

Egyre legalább joga van a nemzetnek: hogy a szabadságától megfosztatik, az nyilván mondassék ki.

294

Éltünk úgyis egy hosszú partie, melyben végre vesztenünk kell, kedvezők csak az egyes játékok; az balgatag, ki midőn nyert, már arra gondol, hogy veszteni fog. - Előrelátás csak isteneknek való, kik a jövőt kormányozhatják; az ember ne nézzen másra, mit éppen megragadhat.

295

A legtöbb úgynevezett boldog emlék rendszerint csak emlékezés arra az időre, amikor boldogok nem voltunk ugyan, de abban az illúzióban ringattuk magunkat, hogy azok vagyunk.

296

Az egész élet sokszor semmi más, mint a hosszú katzenjammer: édes, de rövid mámor.

297

Midőn az emberek büszkeségekben Babilon tornyát építék, Isten megbünteté büszkeségekért, s nyelveiket felzavará, hogy ne érthessék egymást. - Nem ösmerek nagyszerűbb allegóriát; nem értjük egymást - ez átkunk, gyengén s nyomorultan állunk egymás mellett, semmisítve elkülönözésünk által; ha ez nem volna, az eget érhetjük el építményeinkkel.

298

Balgatagság a kelyhet kirántani akarni kezünkből, midőn azt már rég cseppig kiürítettük; balgatagság elvenni akarni emlékeinket, melyeknél, ha szerencsénk elveszett, más birtokunk úgy sincs.

299

Minden ember sírt, de való nagy fájdalmat csak kevesen érezének; innen, hogy magát vigasztalásra mindenki joggolva hiszi, s oly kevesen vannak, kik átlátnák, hogy sok fájdalom van, melyet vigasztalni nem lehet.

300

Engem az ég, átkomra, nagyon is megáldott. Ha csak hírvágyat érzenék, s hozzá az erőt kielégítésére, boldog volnék, s boldog, ha csak szerető szívemet bírván, s hozzá kedvesimet. De így, két birtokom között állva, nem nyúlhatok egyhez anélkül, hogy a másikról lemondanom kellene, nem éldelhetek anélkül, hogy egy veszteség keserítené örömömet! Ó, kínos egy állapot két kártyára tenni életét s tudni, hogy nyomorultak maradunk mindég, mert mit egy helyen nyerénk, azt a másik elveszi.

301

Nem nagy vétkek azok, miktől az embernek leginkább őrizkedni kell, maga természetünk ellentmond minden gonosz tettnek; veszedelmesek éppen azon kis hibák, melyeket észre sem veszünk, s melyek valamint lelkiismeretünköt engedékenyebbé, úgy kedélyünket vétkekhez hajlandóbbá teszik.

302

Nagy urak a világot - melytől, fájdalom, oly ritkán hallanak igazságokat - avval szokták fizetni, hogy részekről az embereknek éppen úgy hazudnak, mint ezek nekik.

303

Elég bajt élünk, az balgatag, ki nem elégszik meg avval, mit szenvedett, s reflexió által még egyszer felébreszti a szunnyadó férget szívében, hogy még egyszer érezze fullánkjait, még egyszer vérezzék a kebel. S miért? - A népszerűségért, azért, hogy egypár bohóc csudálja az óriást, ki ily hatalmasan pityereghet? Mást úgysem találhatunk; a nép tapsolt a gladiátornak végfájdalmas vonaglásai között, a közönség üdvözli a költőt fájdalmaiban, rokonérzetre, egy baráti szív szánakozására ne számoljon senki. - Az emberek nagyobb része több bajon megy keresztül önmaga is, mint hogy idegen bánat megértésére csak ideje is maradna.

304

Édes visszatekintni a múltba; minden, amit az emberek valaha nagyot tevének, neked nem idegen, érezheted hivattatásodat, s midőn egy erősebb ivadékhoz feltekintesz, emelkedel.

305

A csillagnak a setét mennyivel inkább nő, annyival nagyobb fényt ád.

306

Mint a gyertya, mely süllyedve elalszik, úgy a tisztább láng szívünkben, ha süllyedünk.

307

Ritka ember tudja, mennyi keservet moshatnak el könnyeink, ha velünk még egy szem sír; ritka gyanítja, hogy a fájdalomnak, mint skorpió-harapásnak, csak fájdalom lehet írja, melyet bánatunk gerjesztett.

308

Ó, mi ritkán jut szívünknek a sors, hogy egy másnak visszhangja lehessen, s mennyiszer mulatjuk el az alkalmat.

309

Ó, ifjúságunk boldog kora, hol éltünk még oly teli vala, hol minden csepp, mely szemünkből patakzott, virágot talált, melyen harmatként függhetett, hol maga fájdalmaink setét aknája annyi kincseket rejtett még, annyi aranyeret, mely gazdagíta.

310

Fülmile a szív, mennyivel hangosabban zúg körülötte a világ, annyival hangosabban zengi önbánatát.

311

Minden hegy csúcsban végződik. Emelkedjetek bátran, s kik kiindulva a hegy alján távol álltatok egymástól, fenn a tetőn találkozni fogtok.

312

Mint a nap meleg sugara a havason nem virágzást, hanem lavinát idéz elé, ilyen bizonyos emberekre a szerelem hatása.

313

Nézd az egész világítást, soha ne az egyes mécseket, melyek arra használtatnak.

314

Nincs oly alávaló dolog a világon, mi által nem veszhetne el a legnagyobb lelkület.

315

Ne gondoljátok, hogy szerencse nincs, mert ti nem találtátok.

316

A természet bosszút áll azokon, kik útjaitól eltávoznak.

317

A gyémánt, melynek színe nincs, mindenikkel játszik.

318

A sugár helyett talán egy könny, s a csemete felnő.

319

Aki a süllyedéstől fél, kapaszkodjék az ágakhoz; én bízom erőmben, s bátran átengedem magamat a haladó árnak.

320

Egy napsugár felnyitná, ezernyi gyertyafény csak elfonnyasztja a virágot.

321

Az embernek egy küszködés kell materiális vagy morális szükségekkel, másképp elvész.

322

Ha oly skrupulózusok volnánk a rosszban, mintha igazsággyakorlásról van a szó, ha ott is dátumokat s bizonyítványokat keresnénk, a világ jobban állna.

323

Az első májusnak mindenki örül, s mégiscsak előítélet. Mért nem hozunk több ily boldogság-előítéleteket életünkbe?!

324

A romladás a társaságnál - mint a fáknál - mindég felülről kezdődik.

325

Ne szánd soha, ha jót téve megcsalattál; magadnak tevéd, mert minden jótett emeli lelkedet.

326

A gyémánt napsugárjaiban ragyog, magasabb temperatúrában elenyészik.

327

A salva tutela szabad, s nem volna-e a harc a zsarnokság ellen is az?

328

Csúnya a zsarnokság, de fortélyos elnyomás még undokabb.

329

Vannak keblek, melyeknek csak keserv kell, hogy mint a gyöngycsiga kincsekké váljanak.

330

Fiatal ember a politikát is szívével viszi, s nehéz általlátni, hogy dicasterialiter is a szabadságért dolgozunk, hogy lépcsőnként kell haladnunk, s hogy a legnagyobb lemondás csak egy részét akarni realizálni annak, mit reményltünk.

331

Az ember hiúsága, ha nem állhat magasabban, legalább máshol állni.

332

Azon országok polgárjainak sorsa irigyelhető, kik honokra tekintve magokat hasznosaknak érezhetik.

333

A holnap nem más, mint egy ma, melyet még nem bírsz; minek áldoznál ennek valamit.

334

Némely asszonyi szív, mint a gyémánt, mellyel az üveges tábláit vágja, nem aranyba foglaltatott, s szinte elveszti fényét aljas köre által; nem érdemli-e ez, hogy sirassuk?

335

Az asszonyi kebel mindég több vagy kevesebb szeretettel bír, mint hogy boldog lehetne; néha üresnek érzi magát, néha szinte lesüllyed, nála a szeretetben nincs középszerűség.

336

Van-e valami oly balgatag, mint az ember. - Ha ege fellegekbe borul, s eső patakzik a földre, a gazda örvend, s aranynak mondja a vizet, mely mezőire leomlik; már nőni látja képzetében vetéseit, fülében a kasza álmodott hangja cseng, s a nagy csűr felnyitja kéve-kerített tág kapuit, hogy szinte sírhatnék előre látott örömében. Mikor az eső megszűnt, s a nap ragyogva áll egén, s a mező illatot lehel a dél sugárjai alatt, a balgatag hallgat. S vajon e meleg sugár nem hoz-e éppen úgy áldást reá, mint a fellegek? S nem köszönhet-e többet azon sok meleg napoknak, hol kalászai megértek, mint azon keveseknek, melyekben esett, s melyek, ha visszatérnek, vetéseit a földre nyomják? S nem éppen oly balgaság-e mondani, hogy csak szenvedések jobbítanak, s elfelejteni mindazon szíveket, melyek felette nagy bánatok terhi alatt földhöz süllyedének, s melyeket többé fel más nem emelhet, mint egy derült meleg örömsugárzat.

337

Szerelmen alapul e világ, s ahová csak tekintünk, ez érzemény képe áll élénkbe mindenfelől; hasonlatossági állnak mindenütt, de csak egy szerető kebel tudja érteni ez érzeményt egész nagyságában.

338

A legszebb álomból egyszerre ébredünk, a paradicsomból egyszerre e kínos életbe jövénk, minden nagy öröm egy pillanatban vész.

339

Mi mély akna kell, hogy csak egy font aranyat találjunk! S ilyen a szív; ki van, ki - ha örömeit s azt összehasonlítja, mibe kerültek - nem mondaná meg, hogy nem érdemlé fáradságát, s hogy a hézag, melyet maga után hagyott, nagyobb, mint az, mit felhozott magával.

340

Van egy közhazája minden emberi szívnek, melyhez vágyódva feldobog: a szabadság.

341

S vajon irigyelheted-e azon hideg éghajlatok lakóját, hol a nap egy fél évig ragyog, de nem terem virágokat; s nem ilyen-e sokszor azok boldogsága, kiket irigyeltek?

342

Mint a fa, melynek ágain ezer fellegek esője fejti a zöldet, melynek növésére a fenséges nap s az év változásai szükségesek, s mely mégiscsak egy kis kör felett vetheti árnyékát - ilyen az ember, az egész világnak köszönheti kifejlődését, s mégis mi keskeny a kör, melyre áldó hatalmát terjesztheti. Azért szeresd nagyon kis körödet, ember, boldogítsd egészen azokat, kik hozzád közel állnak; egy világ jótéteményeivel tartozol, s csak nekik fizetheted tartozásodat.

343

Mi csoda, ha a nap a föld gőzölgő légköréből fellegeket von s vészeket hoz, de maga e vész termékenyíti a határt.

344

Ki dicsőségét ma akarja élvezni, az ne várjon holnapot. - Vannak pillanatok, hol a közvéleménynek ellentállni első kötelességünk.

345

A zsidó gyűlöli a kereszténeket, szerető önnépéhez. Gyenge s hízelgő elnyomói ellen, hajolhatatlan, hol hite forog kérdésben. A Talmud tradíciójával küszködő, de az, ki a monoteizmust feltárta.

346

A gyermek első éveiben mindég legtöbbet nő, s így az orosz birodalom.

347

Ott, hol mondhatja: szabad vagyok, ott hazáját fogja találni minden ember.

348

A kriminális törvényeknek olyanoknak kell lenni, mintha a törvényhozó a bitót rossz szándékúnak gondolná; e törvényeknek egyetlen kegyessége az, hogy senkit ne sújtsanak inkább, mint előre láthatá.

349

Bármennyi repkény akaszkodik reá, a tölgyet nem fogja földhöz vonni.

350

Minden napnak megvagyon alkonya, de lehet-e felejtenünk, hogy koránya is vagyon, bájló s szép, s ha a virág végre elveszti is leveleit, vajon hát kevesebbé virágozott, kevesebbé illatozott-e azért. - Ki sok örömöt vesztett, boldog volt, s miként a koldus biztosságát senki nem irigyli, úgy balgatagság annak sorsa után vágyódni, ki nem szenvedett soha. Az élet aranyérc, a leggazdagabbnak is csak egy kis része becses, de vajon nem jobb-e, ha végre csak salakja - a fájdalom - marad, mintha a kincs a kőben marad, s soha nem csillogott.

351

Felleghez hasonló az emberi élet: egy világos gőzvonal úszik az égen, s most dagadva nő, terjed, hullámzik, percről percre setétebbé vált, a déli nap csillogó sugárral futja körül, az est arannyal festi, s mennyi villám s dörgés belsejében, s mégis, ha végre földre szállt, mi vala benne való - egypár csepp.

352

Minden, amit élvezünk, kölcsönhöz hasonló; midőn kaptuk, gazdagoknak érezzük magunkat, de a sors el nem engedi a rövid öröm kamatjait, s ha visszatekintünk, látjuk, hogy minden örömért végre több bánattal fizettünk, mint maga örömünk vala.

353

Miként nem volna az aggnak élete nehéz? Nem hágy-e minden év terhet maga után, s nem kell-e végre egész éltünk terhét egyszerre viselnünk elgyengült vállainkon?

354

A tükör, mely a nap sugárjait egész fényében veti vissza, hideg marad, a fekete föld felmelegszik, s setét marad; s ilyenek az emberek: nem azok, kik érzelményeidre leglángolóbban felelnek, a legmelegebbek mindég.

355

Ifjú korunk teli bánattal, teli számtalan kis s nagy keservekkel s áldozatokkal, melyeket majd az élet kíván, majd önkeblünk önkényt ajánl; s miért nézünk hát oly vágyódva vissza e napokra, miért lengi körül mintegy mennyei illat emlékeit? - Nem a világban, minmagunkban fekszik a különbség: angyalok valánk, s lakhelyünk mennyeknek látszott.

356

Van-e valami szomorúabb, mint látni e fenséges természet általellenében az embert nyomorúságában? Mint emelkedik kebled e teremtés szép csudái között: a magas hegy, mely ezeredes nagyságában emelkedik előtted, a nyájas völgy s tiszta folyója, a gazdag vegetáció a magas tölgytől a legkisebb fűszálig, s ahová csak fordulsz, mindenütt zöld és virágozás, mindenütt egy boldog teremtmény örömzajgó hangjai; ki maradhatna itt hidegen, ki nem irigylené a pacsirta szárnyait, hogy felemelkedve, mint ő, teremtője közelébe vihetné köszönetét! De nézd az embert e szép világon, nézd őt fáradva mindennapi kenyeréért, süllyedve ezeredes láncainak terhe alatt, szegényen, nyomorultan, megvetve, s mond: e szép világ s virágozó csudái, s minden, mi oly dicsőnek, oly fenségesnek látszott, elég-e még lelkednek, elég-e csak vigasztalásul is. - Lehet-e felejtened nemednek kínjait, felejtened mindazon rejtett bánatot, mely e szép világon körülötted tűretik, felejtened önkeserveidet? - Ó, ki ezt tehetné! Ki bogárként csak egynapi életre születnék, ébredve a nap első sugárinál, elhalva, midőn a nap a hegyek megett leáldozik; ki mást nem látva, mint egypár bimbó fejledését, nem hallva mást, mint a madarak víg dalait, meghalhatna anélkül, hogy sejdítené, hogy e napra éj, e virágdús tavaszra tél, e szép korra - melyben magát oly erősnek s boldognak érezé - bánat s gyengeség évei fognak következni; az talán egy nagy dicső világnak gondolhatná ezt, s minket boldogoknak, kik rajta élhetünk - de mi, úgy gondolom, valamennyien tovább élünk, mint kellene.

357

Ez élet regényhez hasonló; ki türelmét nem veszti, s lapot lap után lelkiismeretesen végigolvas, minden beszélgetésen átmegy, minden leírást a végső gombig összeállít, soha semmit olvasatlan nem hágy, vagy csak egy lappal is tovább néz, mint kellene, azt az egész talán mulathatja, s ha végére ért, legalább bátran mondhatja, hogy pénzéért annyit éldelt, amennyit csak éldelnie lehetett. De miként néhány emberek könyvek olvasásánál, úgy némelyek az életnél elvesztik türelmeket; alig mentek át az első lapokon, már az egésznek vége után tekingetnek, ahelyett, hogy nyugodtan tovább olvasnának, ami éppen jön, a legérdekesebb helyeken előre átmennek; mi csoda, ha ezek a könyvben, melyen végre mégis át kell menniek, csak unalmas, régösmert dolgokra találnak. Nem kellene soha előre forgatnunk könyvben.

358

Vannak erényes asszonyok, kik férfinak semmit nem bocsátanak meg nehezebben, mint azt, ha ez erényt sokára próbára nem tevé, s nem ada alkalmat fényes bebizonyítására.

359

A napsugártól világítva egyformán ragyog minden: a mocsár, mint a tiszta forrás, ragyogva állnak előtted; s így az ember boldogsága között. De nézd őket homályos napjainkban, s csak akkor ítélhetsz tisztaságokról.

360

Csak ha földhatárunk setéten áll, gyanítjuk, mennyi fénypont ragyok egünkön.

361

A szerelem álom, sokszor kínzó, néha bájteli, mindég csodálatos, de soha nem független azon lelki állapottól, melyben támada; éberségünk gondolati tovább fonódnak álmainkban, s ha szerelmünk lelkeinket kínokkal tölti, s néha, midőn mindent ád, mit tőle kívánhatunk, mégsem elégíti ki szíveinket, csak a múltba kell tekintenünk, s feltaláltuk a magyarázatot. A szív - ez egy kupa, melyből örömeinket s bánatunkat merítenünk kell, - alján mindég megtart valamit előbbi nedvéből, s ki egykor örült, bánat között mindég valami édest fog találni, ki szenvedett, az megtart örömei között is némi keserűséget.

362

Nem hiszi senki, mennyit hazudunk e világon: a gonosz erényeket színlel, a jobb sokszor hibákat, hogy a többségnél jobbnak ne látszassék, s mindenki legalább hallgatás által sérti az igazságot. S vajon ez jobb-e? Ha szólni mernénk, természetünk - mely, bármit mondjanak is néhányan, mindég csak jobbhoz vezérel - rég kivítta volna győzelmét, de gyáván hallgatunk, s az alávalóság dúsan sarjadozik engedékenységünktől ápolva. - Nemcsak nem hazudni, hanem az igazságot megmondani - ez kötelességünk, s ki ezt nem tevé, vétkezett, ki hallgat, hazudott.

363

Majdnem úgy járunk kedveseinkkel, mint folyókkal: dicső nagyságban állnak előttünk, de ha a forráshoz visszamenénk, ugyan mi kis része az egésznek ered ott; s ha kedveseinknél csak való tulajdonait látnánk, s nem azt, mi környülményei s önkebleink forrásából eredve képét nagyítá, sokszor mi maradna. - Az, kit szeretünk, mindég csak ideálunk perszonifikációja; s költői természeteknek sokszor elég, ha az, kit szeretnek, nem áll ellenkezésben képzelmeikkel, hogy képzelt édeniket feltalálva gondolják.

364

Nagy tulajdon a szépség, s habár sokszor más jó tulajdonok nélkül, s habár néha hibákkal, mindent eltűrünk, ha szépség engeszteli ítéletünket, s mint a digitalis purpureánál elfelejteti, hogy a piros kelyhek mérget rejtenek; de való kielégülést mégiscsak a lélek szépségében találhatunk. Mint teste, úgy a férfilélek is valami asszonyi után vágyódik, lelkünknek természete kettős, s az asszonyi rész kiegészítője férfilelkeinknek. - Mint a folyó csak akkor válik széppé, ha magas sziklavilágából kirohanva virágzó völgyeken kígyózik át, ilyenek gondolataink; a folyó belőlünk ered, tőlünk jő mozgása, tőlünk a zúgás, mellyel a csendet omolva eltölti, de szépekké csak az teszi, ha egy szelíd női kebel felvéve magába, csillogó tükörére lefesté virágozását, s nyugtalan rohanását csendes folyássá simítá.

365

Nem szólni magáról - ez a műveltségnek egyik fő rendszabálya. Nem kellene szólnunk arról sem, mi minket leginkább érdekel; nincs biztosabb módja másokat untatni, mintha arról szólunk, mi minmagunkat leginkább mulat.

366

A csodálatos hatás, melyet új eszmék néha gyakorolnak, éppen annak tulajdonítható, mert nem *újak*, s mert az, mit egyes lángész formuláz, éveken át már ezereknek titkos gondolata volt.

367

Sokat szólunk elvekről, előre jól megfontolt tervek s szándékokról, de végre az, ki visszatekintve múltjára megvallaná az igazat, talán többnyire látni fogja, hogy azon tetteink oka, melyek legtovább terjedő következéseket vontak magok után - a véletlen eset vala.

368

A tölgy lassan nő.

369

Ha egünkön nap nem sugárzanék, a föld terméketlenné válna, s terméketlenné a szív, ha mi neki magasról sugározott, eltűnik, minden más sértés idővel kiépül.[?]

370

Úgy járunk néha a legjobb társasággal, mint midőn koldusokkal találkozva, apró pénzünk nincs, és forintjainkat kiadni restelljük.

371

Sok jámbor kisasszonyszemek többet mondanak, mint nyomtatva olvasniok szabad volna.

372

Ki a mát csak arra használja, hogy a holnap s tegnapról gondolkozzék, s kinek jelene csak emlékekből s reményekből áll, az soha megelégedve nem érezheti magát. Nincs oly boldog élet, melynek szomorú pillanatai, sőt időszakai ne volnának; s ki nem tud vagy nem akar felejteni, s a jelen szűk lapjain egész múltjának szomorú történetét följegyezve hordja, ne panaszkodjék, ha arra semmi más nem fér.

373

S mi volna hát a szerelem, ha nem találna mindég módot kedvesei vigasztalására.

374

Nincs semmi önbánatunkban oly vigasztaló, mintha mások terheiben osztozunk. - Mint a mázsáló egy teher alatt lesüllyed, s ha a másik serpenyőre is hasonló terhet raksz, ismét egyensúlyba jön, mintha üresen állna - ilyen a szív. Önös bánatod lenyomja terhével, de tégy rá új terheket, s emelkedik ismét, mintha nem is volna mit hordania.

375

Semmiről sem hallunk oly különböző ítéleteket, mint az emberekről, s ennek fő oka - meggyőződésem szerint - abban fekszik, mert saját magunkviselete szerint az emberek is egészen különböző módon viselik magokat irányunkban. Az ifjú, ki teljes bizalommal lép valamely társaságba, többnyire nyájasoknak s előzékenyeknek találta ugyanazokat, kik a komor férfiú irányában hidegen elzárkóznak.

376

A csillagok, a tenger túlpartja, a kék hegylánc legmagasabb csúcsai, minden, mitől távol állunk, magához vonja vágyainkat, s vajon ki mondhatja, hogy azon örömeket, melyeket a végzet körébe helyzett, élvezé, hogy karjai, melyeket a távol szerencsének kitár, mindent, mi mellette áll, már körülfogának. - Mint az alchimista a leggazdagabb aranyeret míveletlen hagyná, s retortái előtt tovább fárad lehetetlen mesterségében, így bánunk a szerencsével: alkotni akarjuk, s nem keresni, s azért nem találjuk. - Mint néhányan aggkorokban, úgy a szerencsére nézve távollátók vagyunk: amit észreveszünk, elérhetetlen, s mi mellettünk áll, azt nem látjuk.

377

Anyag oly erős nincs, mely mindennek ellentállhatna; a kőbe bevésheted nevedet, mint a viaszba, a különbség köztök csak az, hogy a kő megtartja vonásidat, a viasz minden új érintésnek enged. Nem az érzéketlen, az, ki megtartja érzeményeit - férfi.

378

A hernyó befonja magát, s önalkotott sírjában vesztegel, s csak ha ezt széttöri, repülhet; s ilyenek vagyunk mi, szét kell törni a láncokat, melyekkel önösségünk befonja magát, csak ha e körből kiléptünk, emelkedhetünk.

379

Hétpecsétű könyv az élet, s ha ezeket egymás után feltörtük, s a könyv nyitva fekszik előttünk, benne idegen nyelv ismeretlen betűit találjuk, s miután végre ezt is megfejtettük, hosszú fáradságunk eredménye többnyire csak azon meggyőződés, hogy a könyv nem felelt meg várakozásunknak.

380

Kitűnő emberek nem állhatnak közel egymáshoz anélkül, hogy kezet ne fogjanak, vagy hajba ne kapjanak egymással; s az emberi természetnek nem nagy becsületére válik, hogy az utóbbi sokkal valószínűebb.

381

Nem ösmerek szegényebbet nyelveinknél, ha érzelmekről szólnak; minden mesterség külön szavakat alkota magának, a legkisebb szerszámnak, a legkisebb készítési különbségnek nem hibázik neve, csak érzelmeink, csak lelkünk belső működésének nincs szava.

382

Az ember örökre rejtély fog maradni, de leginkább annak, ki csak anyagi részét tekintve, azt, mit kézzel nem foghatunk, valónak ösmerni nem akar, s elfelejti, hogy anyagi külszínünk alatt még valami rejtezik, valami, minek éppen oly kívánati s szükségei vannak, mint testünknek, s néha tettekhez kényszerít, melyek a materialistának balgatagságnak tetszenek, s mégis éppen oly ellentállhatatlan szükség eredményei, mint hogy eszünk. - De valamint hallanunk kell a muzsikát, hogy a táncosok lépéseit értsük, úgy csak az, ki a lélek belső hangjait ösmeri, ítélhet az emberek tetteiről.

383

Nincs veszedelmesebb része észbeli tehetségeinknek, mely többször hibás ösvényhez vezetne, mint hasonlító tehetségeink. Főképp újabb időkben hány hibás ítélet alapul egy szépen hangzó frázison!

384

Ne hidd, hogy szív van oly kemény, melyre szerelmed hatással nem volna; a kemény gyémánt ellent nem állhat, ha gyémánttal jő érintésbe, s a legkeményebb szív enged a szív hatásinak.

385

Ha reggel nincs harmat, többnyire még az est előtt esőt várunk; s így arra, kinek könnyei ifjúságában nem folytak, néha egész könnyzápor vár. Szükséges, hogy ifjú korunkban nemcsak kiforrjunk, de hogy ki is sírjuk magunkat.

386

Ez sorsa a valónak: alig elhintve magként, elveszti formáját, rothadásnak indul, de mégis csírázik.

387

Nincs ember, kinek nem volna jó oldala. - Mint a pénz, mely címerezve egyfelől, a másikon emberarcot mutat, úgy minden viszonyok s környülmények között az emberi természet soha egészen nem tűnik el.

388

Ó, ha az emberek néha meggondolnák, mi könnyű szerelmet találni, mennyiszer kis áldozatok, a legparányibb szolgálatok által lehet megszereznünk, mi másképp élnének! - Amerika vadjai haszontalan tükördarabokért s üveggyöngyökért cserélték ki aranyokat, s mennyiszer nem kívántatik még kevesebb, s mennyiszer nem tagadjuk meg ezt is.

389

Az író feladása használni

Habár erőt adott is a természet, mellyel a közönségesen túlemelkedhetünk, habár oly magasra érhetnénk, hol vasként a sokaság fegyvere nem érheti el reptünköt, habár minden emberi érintéstől szabadok lehetünk, nem kell, nem szabad ez erőt használnunk. Csak az, ki a sokasággal némi részben rokon maradt, hathat, csak azon lánc által, mely legmagasabb röptét gátolja, emelheti másokat fel magához; s mit ér minden babér, ha ezt tenni elmulasztá. Terméketlen dicsősége csak vétkének nagyságát mutatja.

390

Isten egy kincset rejtett minden szívbe. Szeress! s fel fogod találni.

391

Mi a szabadság annak, ki láncokat nem ösmer? Mi a vagyon, ha éldeletei között felnőttünk? Kérdezd a szolgát, kérdezd a koldust, s ők meg fogják mondani, mit bírsz.

392

Száz s száz lábnyi mélyre leássa magát a bányász, keresve a kincset, mely őt boldogítani fogja; s lenn, lenn fogod feltalálni boldogságodat, ember, de nem oly mélyen; 6 lábnyi föld örökre eltakarja ez életet ezer gondjaival előtted, s bánat nem fogja többé szorítani árva kebledet.

393

Ha lelkedet bú terheli, s egyike azon nehéz óráknak vonul át rajtad, melyekben a szív érzi, hogy bánata nagyobb, mint hogy emberek között vigasztalást találhatna, menj ki a szabadba, tekints körül, s gondold, hol most e kalászok hullámzanak, hol a rét zölden terjed előtted, hány ezer szív hamvad örök álmában, nyugtalan, mint a tied, teli vágyakkal s bánattal; s vajon nem pihennek-e ők mind, s te panaszkodol e percnyi szenvedések ellen.

394

Nincs nevetségesebb, mintha valaki dicsőséget keres mellékes utakon.

395

Jaj annak, kinek a tömegnél több vagy kevesebb ész jutott; ezt ostobának, amazt bolondnak hirdeti a világ. - Ha valamiben arany a középszerűség, az észben bizonyára az.

396

Valamint anyag nincs, úgy nincsen szív, mely bizonyos körülmények között ne lágyulna meg. Csak a hévfok különböző.

397

Midőn Isten az embernek elvévé édenét, valamit kelle adnia helyébe. A sírt adá.

398

Minden ügy, melyet csak hideg okok támogatnak, s mely ellen lelkünk nemesebb érzeményei felszólalnak, veszni fog.

399

A vagyon borhoz hasonló: a józannak kevés kell, a mérsékletlennek mennyivel többet emészt, annyival inkább nő szomja; sok vagyon a mérséklettnek haszontalan, a mérsékletlennek ki nem elégítő.

400

Sorsunkban tőlünk csak egy függ: az, hogy a helyet, melyre a végzet által állíttattunk, egészen betöltsük; ki mást keres, balgatag. Természetadott helyzetünkből kilépnünk nem lehet, s azon erő, mely a sors ellen küszködve haszontalan elvész, talán kellemetessé vagy legalább tűrhetővé tehetné azt, mitől szabadulnunk mégsem lehet.

401

Ha némely nő, ki látszólag kellemes viszonyokban él, bizodalmasan elbeszéli múltját, mi szomorú történet ez! - S mégis, mennyit nem hallgat el minden nő még legmeghittebb barátja előtt is.

402

A különbség azon tekintet között, mellyel sok ember kedvesét szerelme első pillanatjaiban s később mint nőjét tekinti, sokszor olyan, mint midőn a hajnal felé gyönyörrel nézünk, s később, midőn a nap feljött, nem nézhetünk feléje anélkül, hogy szemeink könnyekkel telnének.

403

Ki életét magasabb célnak szentelé, ne várja, hogy önmaga fogja éldelni fáradsága gyümölcseit; sok idő kell, míg az emberiség mezején a mag, melyet elhinténk, gyümölcsöket hozhat, s éltünk rövidebb, mint hogy ezt elérhetnénk; bizonyos csak az, hogy semmi jó, mit tevénk, elveszni nem fog, hogy minden mag, melyet elhintünk, meghozza termését, s ez elég jutalmul.

404

Tehetségeink hatásköre csekély, s bármily hatalmas légy, nem tehetél semmit, mit az emberi nem el nem érne nálad nélkül is, de közelítheted a pillanatot, melyben ez történik; s nem elég-e ez büszkeségednek, ha egy rossz törvénynek eltörlését csak egy órával siettetéd, ha egy nagy gondolatot, mely nemünket emeli, csak egy órával hirdetéd elébb, mint nálad nélkül történt volna; s habár nem mindenhatónak, nem érezheted-e hatalmasnak magadat e nagy világon, hol testedet hat lábnyi föld eltakarja, egy pár év felemészti, de gondolatid ezereknek irányt adhatnak, s változtatva s jobbítva száz ivadék által az egész emberi nem jövőjét zárhatják magokba.

405

Ki a sokaság előítéletei ellen ön vagy azon osztály előítéletei mellett küszködik, melyhez maga tartozik, balgatag; ki egy igazsággal áll fel ellene, győzni fog.

406

Azon kevés pillanat, melyben magunkat boldognak érezhetjük, a mozlimok szent városához hasonló, melyhez csak egy pusztán vezet át az út, s melytől visszatérve a vándort ismét puszta várja.

407

Vannak fájdalmak, melyeken, mint a himlőn, csak egyszer megyünk keresztül, de melyek, mint ez, többnyire eltörölhetetlen nyomokat hagynak magok után.

408

Nem nevetséges-e, hogy némely emberek vesztettnek vélik az időt, melyet kedveseiknek szentelének, s csak azon órákat hiszik haszonnal töltötteknek, melyekben úgynevezett nagy célokért fáradva, az örökké háládatlan sokaságnak éltek; mintha a pénz, melyet a nép között elszórunk, kamatozna, s nem az, melyet egyeseknek kölcsönözénk; mintha józanabbak volnánk, ha való boldogságunkat fenséges álmaknak feláldoztuk; mintha lemondva e magas ábrándozásokról, magunknak s kedveseinknek való örömöket szerezhetnénk.

409

Ha a férfi gyermeksége reményit emlékivel összehasonlítja, ha látjuk, hogy azon kevés öröm is, melyet éltünk nyújta, nem onnan jött, hol vártuk, s miként egészen mások vagyunk, mint egykor lenni akartunk, ki nem szomorodnék el gyengeségén.

410

A nap hatalmának műve, ha a fák új levelet hajtanak, s a virágok illatozva nyitják kelyheiket; de hány ibolya fonnyad, hány életdús csíra szárad el e meleg sugarak alatt, mely[ek]nek ama virulást köszönjük? Ilyen a szerelem!

411

Mennyit vesztettek jó hírben az állatok, mióta Aesop s más meseírók által az emberi szenvedélyek képviselőinek választattak, s a szegény róka mint furfangos házibarát lépett fel.

412

Nagy fájdalmak inkább vigasztalódnak sokszor azon kis mindennapi kínzások által, melyeket éltünkben szenvedünk, mintha nagy szerencse adódnék vigasztalásul.

413

Hogy e földön sok emberszív dobog, mely soha nem volt - nem lehetett - boldog, bizonyos. Az-e oka, hogy - mint tiszta arany - nemes kedélyek lágyabb s hajlékonyabb, mint hogy a mindennapi élet körében el nem görbednék, s számtalan benyomásokat s sebeket nem kapna; bámuljuk-e tökélyeikért, vagy szánjuk, mert szerencsétlenek? Azon boldogító mennyei pillanatok, melyeket teli szívek érzelmiben élvezénk, nem pótolják-e ki a szenvedéseket, melyeket társaságok ránk hozott - az mindenki ítélje meg önérzeménye szerént; bizonyos csak egy: hogy ily személyek kíméletet érdemelnek, mert minden fájdalom szent, melyet nem önösség alkota.

414

Sokszor épp a legjobb férfiak azok, kik nőiket legszerencsétlenebbekké teszik; s tudatlanul, anélkül, hogy csak sejdítenék, a női kebel nem ösmert érzeményeit sértve nőikkel[!] több való kínt, több keserű órákat okoznak, mintha egyszer jó sort vernének rajtok.

415

Egy tengerésztől hallám, hogy hajótöréseknél többnyire azok vesznek el, kik úszni tudnak, míg látszólag sokkal inkább veszélyeztetett társaik a hajótöredékekhez kapaszkodva megmenekszenek. Hasonlót látunk az életben is, hol a nagy hajótörések után, melyeket sokszor szenvedünk, éppen a hatalmasabb egyéniségek - kik saját erejökben bíznak - vesznek el; míg az, ki szétrombolt létének töredékeihez ragaszkodik, nemcsak magát, de néha birtokának legbecsesebb részét menti meg.

416

Az erőtlenül hengergő golyó egyszerre kőre ér, s új ívben emelkedik, s új erővel sújt. Így gondolatjaink: a legérdektelenebb tárgy felébreszthetí szunnyadó erejét, s mit legaljasabbnak gondolánk - egy darab kő, mely előttünk hever, egy fűszál, mely mellettünk hajlong - új s nehéz működésre hozhatja. Hogy? - ki tudja azt? Bizonyos csak egy: hogy e nagy világon - melynek urainak csúfoltatunk - tárgy oly csekély nincs, mely a büszke ember legfenségesebb tehetségeit nem kényszeríthetné munkásságra.

417

Mint gyermekek boldogságról álmodozunk, mint ifjak szerelemről, dicsőségről, mint férfiak birtok, hatalom, tudományról, mint aggok mennyországról. Hol van, ki e nagy világon megvetéssel tekinthetne a költőre. Oly szűk a kör, melybe végzetünk által záratánk, miként nem írnánk legalább valamit börtönünk falaira, hisz végre, ha visszatekintünk, úgysem bírunk mást, mint hogy álmodánk.

418

A szabadság gyakorlásának szomorú következése néha az, hogy az egész nép az uralkodó s jobbágy hibáiban egyszerre részesül; s így Franciaországban, hol az idő még rövidebb, mint hogy következéseiről ítélhetnénk, s hol a zsarnokság ledőlte újabb, mint hogy legalább a társasági szokásokban nem maradtak volna meg hibái. - Egyáltaljában ki csudálhatja, hogy mi évek előtt még csak mag vala, eddig ily kis növényeket hajtott, hogy ott, hol oly rövid idő előtt még egy más elem létezett, most, mint az apály után csak a magas hullámok hiányát, s még nem a virulást látjuk, mely e földet majdan el fogja borítani kalászaival.

419

Az, ki a küzdelemben részt nem vett, a győzelem után csak a halottakat s azon számtalan sebeket látja, melyeken a diadal vásároltatott.

420

A legszerencsétlenebb pillanatok az átmenet pillanatjai; hisz még akkor is, ha a nap feljön, hidegebb határunk.

421

Ó, hogy e borozdákon, melyek alatt ily nemes mag fekszik, ennyi ganajat kell látnunk!

422

Nagy férfiai némelyikének a nép emlékműként követ állít, hogy megdobálhassa őket.

423

A balga még bizonytalan, az emlékmű mintájává vagy sárrá váljon-e.

424

Ne szüntelen változó érzeteinket, hanem inkább érdekeinket, melyek ugyanazok maradnak, tartsuk szemünk előtt; ez azon mágnestű, melyet követve, irányunkat soha nem vesztjük el - ezt tanácsolja a praktikus világ. De vajon a pont, melyhez a mágnestű által kijelölt irányt követve végre eljutunk, nem jeges pusztaság-e, melyben eldermedünk?

425

Ha az emberi nem történetén végigmegyünk, sok szomorú tanúságok között egy van, mely bizonyára vigasztaló: az, hogy minden kornak megvoltak erényei. Változnak ezek, s mint minden, úgy ezek megújulnak, de soha nem tűnnek el egészen, bármi szomorú viszonyokban éljen nemünk. - Róma szabadságával megszűnnek a közerények, s ím a sztoikus iskola újakat

ad. A középkor zsarnokjai vitézek, s itt-ott védői az elnyomottaknak - azaz azoknak, kik mások által nyomattak el -, a szolga maga legalább hívségében keresi erényét. - Minek jele ez? Minthogy az emberrel egy morális ösztön születik, mely minden forma alatt helyet talál magának, hogy az embernek morális érzete erényt kíván, bármik legyenek is manifesztációi.

426

A szívet, mint a malmot, könnyek hajtják.

427

Ha egy lócsaládban egy bámulatosan szárnyakkal születik, a világ talán Pegazusról szól, a tiszteletes család csak szörnyeteget lát.

428

Mint a ház összedül, ha alapja, úgy az ember nem állhat, ha életének fő gondolatja, melyen egész léte alapult, megbomlott.

429

Ha nyári vihar vonul át az égen, mindég találkoznak, kik avval dicsekszenek, hogy azt előre látták. Jól tudták, hogy e rendkívüli hőségnek nem lehet más következése. De vajon jut-e e bölcseknek eszébe, hány csíra, mely később virággá nő, fejlődött a forró órákban, melyek a vészt hozták? S ha életünk későbbi időszakaiban a bajokat érezzük, melyeket ifjúságunk szenvedélyei okoztak, jut-e eszünkbe mindaz, mit szenvedélyeinknek köszönünk, s mi kevésbé forró sugarak alatt sohasem fejlődhetett volna ki?

430

Valamint a világ dolgai az egyes emberre, bármi szerény helyzetben álljon, úgy a legigénytelenebb állású egyes ember is hatást gyakorol a világra, csakhogy senkinek nem áll hatalmában úgy hatni, mint akarja.

431

Nézd a vetést, ha hullámzó kalászokban előtted áll; az arató a kalászt le fogja vágni, s az egész termés csak mag egy új hasonló vegetációra. Mióta a világ áll, többre a kalászok nem emelkedhettek; s lám, ilyen az emberi nemnek sorsa is: a generáció, mely lekaszáltatott, magva egy újnak, de soha magasabbra nem emelkedhetett, megvannak természetes határai neki is.

432

Nemcsak gyöngeségtől, hanem akkor is, ha valami nehezet emelünk, meghajolnak térdeink.

433

Még a haldokló, kinek csak egy pillanatja marad, sem mondhatja, hogy még örülni vagy keseregni nem fog.

434

S vajon mi hát halhatatlanság e világon? Mindazon eszmék között, melyeket nagy költők, nagy gondolkozók hirdettek, s melyekért nagy férfiak haltak, hány van, mely nem lett volna századokig temetve, s feltámadva néha pillanatokra, a múlt omladékai felett nem süllyedne le ismét, s habár csak azért is, mert a késő ivadék, mely felkapta, nem bírta súlyát? Hol van egy mindazon nagy nevek között, melyeket a múlt reánk hagyott, mely nem tapasztalta volna még halála után is e földi lét változásait; ragyogva egy percig, hogy szinte emberfelettieknek lát-szanak, nem vonta-e porba az utókor magas emlékeket, nem néz-e szánakozó mosolygással a nap tudósa ezeredes elődjére, vállat vonítva képzelt ösmeretei felett; Minósz s Drakón igazságszeretetében nem vérengzést, Spárta csudált alkotmányában nem kegyetlen vadságot lát-e korunk, míg a sztoa magas erényeire a keresztény vallás átkot mond? - És mi mégis vágyódunk név után; s szívünk borzad a gondolatnál, hogy ez élet, mely keblünket eltölté, mint az esőszem felszíva a föld által, nem fog felmaradni utánunk, nem fog ott ragyogni a felszín sarában, mint mások. Ó, mi szegény, mi nyomorult lehet ez élet, melyben ily dolog szívünket reménnyel töltheti.

435

Az ember, mint a madár, csak azon dalt zengheti, melyet természete vagy - ha szerencsétlen fogságot tapasztalt - mestere tanított; csakhogy nálunk a dresszúra természetünket nagyrészint elölte, s hogy fájdalom, az élet majdnem valamennyünket csak egy szomorú dalra tanítá.

436

Ó, ki ínséget nem tapasztalt, az nem ösmeri az embert egész fenségében; mindazon nagy tettek, melyek történetkönyveinkben állnak, mindazon szép szavak, melyeket fensőbb köreinkben annyiszor hallunk, nem ébreszthetik ez eszmét bennünk. Csak ha elhagyatva álltunk, remény nélkül, betegen s nyomorultan, s akkor lépett egy szerető kebel hozzánk, mely érez, akkor hisszük, hogy Isten képmása az ember.

437

Nem mindig csalnak, néha valók az emberek, s egynek hív szeretete visszaadja azon boldogságot, melyet százszor csalódva elvesztettünk.

438

Meg kell vallani, ha látjuk, miként szereztetik a köztisztelet, nemigen kívánatosnak látszhatik. Ha látjuk, miként emeli ez ingadó hullámzat éppen a legkönnyebbet legmagasabbra, miként hódol éppen annak, ki a zsarnok tömegnek szolgaként engedelmes vala, mint zajog ezerszájú

örömében, ha dicső férfiainak egyike *éljenért* árura bocsátva meggyőződését, magát megalázta, nyugodtabban kezdünk gondolkozni a népszerűségről; s eszünkbe jut, hogy kár azért annyit fáradnunk, minek csalás elnyerésére sokszor elég, megtartására szükséges; s hogy miután a sokaság csak azt emeli s hurcolja magával, ki magát karjainak akarat nélkül átengedé, talán jobb valamivel alantabb állani, de legalább önlábainkon.

439

Szolgák vagyunk valamennyien; legyen Mammon, dicsőség, nép vagy egyesek, vagy önmagunk, mindenkinek van valamije, mi iránt akaratja nem szabad.

440

Valamint kevés ember van, ki valamely hasznos tevékenységre képes ne lenne, és senki nincs, ki tehetségei által minden pályára alkalmatossá válnék, úgy van az a szerencsével is. Minden ember, egyedisége szerint, csak a boldogságnak egy bizonyos nemét élvezheti; s azt tapasztaltam, hogy még többen csalódnak az iránt, amit kívánniok, mint az iránt, amit tenniök kell.

441

Nem ugyanazon tárgyakban kereshetjük mindnyájan boldogságunkat, de mindenikünknek van valamije, miben e boldogságot feltalálhatná; s egyik legnagyobb bajunk, hogy még azok is, kik kizárólag boldogságunkkal fáradnak, ezt elfeledik. Hány ember lehetne szerencsés, ha kedvesei ahelyett, hogy őt saját felfogásuk szerént boldogítni akarják, tűrnék, hogy a maga módja szerént legyen az.

442

A szerelem az, melyet adunk, nem az, melyet találunk.

443

Ó, hogy azon egy kincs, melyet e földön találhatunk, éltünk aranya - a szerelem - annyi idegen földi anyaggal vegyülve teremtetett, hogy az idő olvasztó tálában a kis darab érccel annyi salaknak kell maradni!

444

A szerelem sokszor vízhez hasonló: mennyivel többet látsz felszínén, annyival kevesebb ereszkedett belsőjébe.

445

Iparkodjál látni! Bekötött szemmel senki sem járhat egyenesen.

446

Tekints körül e világon, s lények véghetlen sorában, a nagy anyaföldtől az utolsó féregig vagy fűszálig nem öröm s megelégedés lép-e elédbe.

447

A skorpió-szúrást csak zúzott skorpiók verítékével gyógyíthatni; ó, s így hány ember vérezett, hogy azon sebeket, melyeket társai ütöttek, gyógyítsa.

448

Valamint a legkisebb növénynek kifejlődése nemcsak közvetlen körétől, de a földteke mozgásaitól függ, mely, midőn sajáttengelye s a nap körül forog, a nappal s éjszaka és az évszakok változását okozza: úgy nincsen ember - bármi szerénynek vagy függetlennek látszik helyzete -, kinek létére a világ politikai fordulatai befolyást ne gyakorolnának, s azért a politikai közönyösség, melyre Szolón méltán büntetést szabott, nemcsak szűkkeblűségnek, de egyszersmind igen korlátolt észnek biztos jele.

1841

449

A szerencse oly növény, mely csak a középszerűség temperált éghajlata alatt tenyészik.

450

A sztalaktit századokig cseperg, s végre a kő csillogó formáiban mindenki mást keres. Ilyen a költészet.

451

Akkor halljuk leginkább csörögni láncainkat, mikor levétetnek.

452

Vannak örömök, melyeket, mint bizonyos növényeket, csak romok fölött találunk.

453

Miután a bizonytalanságnál kínzóbb érzelem nem létezik, s kevés ember van, ki saját ereje által erős meggyőződést tudna szerezni magának, igen természetes, hogy minden ember, ki bátran állítja, hogy valamit bizonyosan tud - hívőkre talál.

454

Amint az ember felülemelkedik az állati félelmen, mely őt vad állapotában a természet nagy tüneményei előtt elfogja, és kutatni kezd, panteistává válik. Első eszméi szükségszerűen materialisták; csak miután belátta, hogy materiálisan sok mindent nem magyarázhat meg magának, mintegy kényszerűségből folyamodik azokhoz a transzcendentális eszmékhez, melyeket később alakít ki.

455

Az élet tapasztalásai semmit sem devalválnak inkább, mint azon bizalmat, mellyel saját eszünk s jellemünk iránt ifjú napjainkban viselteténk; s azért nem árt, ha az ifjú mentől többet vár magától. Ki a pálya kezdetén egy Mirabeau vagy Napóleon szerepére nem érzé hivatva magát, ritkán emelkedik csak a középszerűségig is.

456

Mint hegytetőre menve, úgy életünkben, mentől magasabbra érünk, annál meredekebb az út, s annál kopárabb minden. - Kilátásunk tágul, de körözetünk mindég szegényebbé s pusztábbá válik, míg végre a legmagasabb tetőnek csúcsa is nem egyéb egy darab sziklánál vagy földnél, mely épp elég nagy, hogy egy sírt takarjon.

457

Lelki- s testiképp egy sors vár reánk: megvénülünk, a deli, gömbölyű gyermekarc eltűnik, s mindég élesebb formákban mutatkozik a csontalkotmány, melyre minden forma építtetett, míg végre a gyermek helyett egy csontváz marad; s ez történik lelkiképp velünk, itt is minden, mi szép s kellemetes vala, eltűnik, mindég szabályosabban emelkedik ki a virágzó képek közül a hideg logika szabályos formáival, míg végre csak ez marad.

458

Az ég szürke, a föld sár, a víz pocsolya, s te fel nem zajogsz örömödben, ember, e világ-mocsok felett, te nem sírsz gyönyörkönnyeket? Hát elfelejtéd, hogy vetéseid csak sárban kelhetnek ki, hogy csak itt intnek reményeid?

459

Hogy a halálos büntetés csakugyan elveszti minden hasznát a jus gratia által, látni abból, hogy csak a statárium bír valóban visszaijesztő erővel.

460

Nem az, amit bírunk, hanem a meggyőződés, hogy amit bírunk, azt megérdemlettük, boldogít.

461

Ha régi barátainkkal találkozunk, mennyit nem akarunk nekik mondani, mikor még távol voltunk, s most az első fertályóra után beszélgetésünk lankadni kezd. Ennek oka az, mert minden, mit éppen barátunkkal közleni akartunk, vagy olyan, mit egypár szóval, vagy olyan, mit szóval éppen nem mondhatunk el.

462

1841. augusztus 27.

Sokszor hallottam, hogy az embereket csak rossz napjaikban ismerjük meg; s ez való, habár nem azon értelemben, melyben azt közönségesen mondjuk, hanem az ellenkezőben; mert csak ha nagyobb szerencsétlenség ér, győződünk meg, mennyire csalódtunk embertársainkban; de nem azért, mert őket jobbaknak, hanem mert őket a valónál rosszabbaknak képzeltük. - Az emberi társadalomnak fel kellene oszlani, ha sok nemes elemet, sok nem ismert erényt nem

foglalna magában, mely közönséges körülmények között lappang, de nagy pillanatokban, éppen midőn reájok szükségünk van, utat tör magának. E részben saját tapasztalásból szólhatok.

463

Nincs alkotmányforma, mely által azt érhetjük el, hogy a hatalom *nyugodt időkben* ne azon osztályok által gyakoroltassék, melyek míveltség, vagyon vagy születés által kitűnnek, s melyek az ország arisztokráciáját képezik. A demokráciai államszerkezet előnye abban fekszik, hogy a hatalom semmi egyes osztály sajátja nem lévén, mindig kontesztált, s hogy a nép az egymás között küzdő arisztokráciák között mindég védre talál.

464

Korunkban a nacionalitások kora letűnt, s mindazon erőlködés, mellyel most általjánosan mindenütt a világon az egyes nemzetiségek feleleveníttetnek, csak azon aggok iparkodásaira emlékeztetnek, kik éppen mert tehetetlenségeket érzik, kettős erővel törekednek annak feleelevenítésére. - Minden nacionalitás vagy egy külön valláson, vagy civilizáción alapszik - ez korunkban nincs többé stb.

465

Nincs semmi kegyetlenebb, mint előítéletek.

466

A fa oda hinti virágait, honnan felnőtt; s így tegyen a költő honával.

1842

467

Mint a fának árnyéka, hol a nap forró sugaraitól oltalmat keresünk, csak estve nő naggyá: így nőnek tapasztalásaink akkor, mikor reájok nincs többé szükségünk.

468

Ne gondolja senki, hogy álmai haszontalanok. A nyájas képek, melyeket képzete behunyt szemei előtt átvisz, kipihentetik a durva valóság érintéseiben elfáradott lelkét; az álom édes, mint a halál, de mennyországgá csak álmaink által válik.

1844

469

Valamint örömök között töltött éj után arcunk elhalaványul, úgy a legboldogabb élet is sokat rabol el tőlünk.

470

Boldognak lenni nagy mesterség, de ez nem abban [áll], hogy szerezni, hanem inkább abban, hogy azt, mit bírunk, megtartani tudjuk. A jó Isten majdnem mindenkinek többet adott, mint valaha szerezhetnénk, s midőn e vagyonunkat más földi javakért, melyek után fáradunk, felcseréljük, mint minden cserénél, vége az, hogy magunkat csalatva érezzük.

471

1844. február 6.

Valahányszor nagy ember valamit tett, miáltal a világ színe megváltozott, feltámad számtalan nagy historikus és bölcselkedő, ki tökéletes logikával megmutatja, hogy mit rajta bámulunk, nem nagyszerű egyediségének, hanem a kor s történetek szükséges kifejlődésének tulajdonítható, hogy Amerikának fel kelle fedeztetni, habár Kolumbus soha nem létezik, hogy a francia császárságot nem Napóleon ereje, hanem a direktoriális kormány nyomorultsága idézte elő sat. De vajon e tudományos neme az irigységnek bizonyít-e többet, mint más irigykedők itélete, bizonyít-e mást, mint hogy Kolumbus, Napóleon s mindazon más nagy férfiak, kiket bámulunk, semmit, mi magában lehetetlen ugyan tenni képesek nem valának, de hogy tették azt, mi világon a legnagyobb: *megérteni korokat s egy nagy gondolat létesítésének szentelni egész élteket.*

472

1844. február 6.

Sokan bámulják, hogy Spanyolország annyi ideig nem bír kibontakozni konstitucionális vajlódásaiból. - Véleményem szerént e jelenetnek oka abban fekszik, hogy a spanyol nép oly fogalmakat egyesít lelkesülésében, melyek ellentétben állnak, vagy legalább abba jutottak; ilyen szabadság és katolicizmus, municipális jogok s Spanyolország nagysága. Miáltal a nemzet oly helyzetbe jutott, mint azon egyes, ki egészen ellenkező célok elérése után fárad.

1844-1849

473

A megye rossz garancia, gyakorlata szükségképp a kormánnyali súrlódásokhoz vezet. Haladásunk rendet igényel.

474

Mi az embernek természete? - Az anyagi kevés változásokkal ugyanaz, a szellemi észbeli tehetségeinek kifejlődésével minden században más.

475

Minden revolúciónál szükséget látunk; nagyrészint, mert azok kik szükséget szenvednek, másképp hallgatnak, felszólalnak.

476

Nagy népmozgalmak többnyire hasznára vannak, mint a vész termékenyebbé teszi az erdőt, magokat hord szét; de jaj az egyesnek, mint a fa, melyet a vész kitört.

477

Minden ember legnagyobb szerencsétlensége, ha választás vagy sorsok által oly helyzetbe kerülnek, melyet jellemek el nem bír.

478

Elfelejté, hogy mihent valamit jónak nem tartunk, tőle el kell válnunk, mert nem tudjuk soha, a visszatérés meddig fog hatalmunkban állani.

479

Éppen gyenge embereknél támadnak a legmagasabb feltételek leghamarább.

480

Ha a legbölcsebb ember államszervezetet készít, mely a legnépszerűbbnek látszik, a tapasztalás mutatja, hogy az a várakozásnak soha sem felel meg. Ennek oka az, mert az emberek, kiknek számára az alkotmány készült, nem jogászok. - Oly alkotmányokban, melyeket századokon át a nép maga készít magának, sok ferdeség van, tág tere a rosszindulatok s hajlamok küzdelmének, de épp ilyen kell az embereknek.

1849-1850

481

Tudományos haladásaink eddig csak zavart idéztek elő, így szólnak sokan. Igaz, de a világosságnak, mellyel a teremtés megkezdetett, nem az volt-e első eredménye, hogy a létező káosz feltűnt, és vajon azért a káoszt a világosságnak tulajdonítják-e?

482

A biblia szerént Isten már a teremtés harmadik napján elválasztá a száraz részeket a vizektől, de azért elég sár és posvány maradt maiglan a világon. Ugyanezt tapasztaljuk a tudományok világában, hol mindazon fáradozások, melyek az egyes tanok határainak éles körülírására fordíttattak, csak az összes tudomány egységét bizonyítják, s mentől inkább haladunk az egyes tárgyak tökéletesebb ösmeretében, annál inkább győződünk meg arról, hogy azoknak tökéletes elkülönözése lehetetlen.

483

Az emberek szabadságot akarnak, hogy mint Peter Schlemil, eladhassák árnyékukat.

484

A babiloni torony építése félbeszakadt a nyelvek összezavarása által, az ausztriai birodalomban ezen összezavarás után fognak hozzá az építéshez.

485

Bentham teóriája számtalanszor támadtatott meg a moralitás szempontjából. Hová lesz a világ, ha az önösségre annyira hajlandó emberek ebben még megerősíttetnek? Lehet-e minden tettnél az egyesre bízni hasznosságának megítélését? Ha Bentham teóriája tisztán morálfilozófiának tekintetik, ezen ellenvetések állanak; mint a törvényhozás teóriája ellenben nem. - Bentham, midőn az emberi természetet analizálva azon meggyőződéshez jut, hogy az embereknek csaknem összessége tetteiben azoknak hasznosságát veszi irányul, egyszerűen arra inti a törvényhozót, hogy rendeleteit a lehetőségig úgy intézze, hogy azok ne csak az állományra nézve hasznosak legyenek, hanem, hogy az egyes polgár is csak személyes érdekeit tartva szemei előtt, azoknak hasznosságáról meg legyen győződve; s felfogásom szerént jelen, mindent vizsgáló századunkban csak ily törvények számolhatnak követésre. - A törvény előtti tisztelet, melyet Angliában s az Amerikai Szövetségben annyira magasztalunk, csak a törvényhozás ezen természetének következménye.

486

A kígyó a paradicsomban a világ uradalmát ígérte az embernek, ha a tiltott gyümölcsből eszik, s nem mondhatjuk, hogy megcsalá. Vétke büntetéséül homloka izzadságában kell azóta keresni mindennapi kenyerét, s ezen kénytelenség az, mi őt a világ urává tevé.

487

Pallas szerént (liv. l., p. 194.) a mongolok között, ha egyik a másiknak üstökét húzza, büntettetik; nem mert a meghúzottat, hanem mert a királyt sérti, kinek ez üstök tulajdona.

488

Majdnem minden régiebb városnak volt egy szent neve, mely titokban tartatott; így Róma ezen neve soha nem tudatott bizonyossággal.

489

A kínaiak birodalmukat a Közép birodalmának nevezik, az indusok midhianának, a skandinávok Midgard; mind hasonló értelmű szavak, s vajon mit bizonyít ez egyebet, mint azt, hogy az ember a helyet, melyen lakik, a világ középpontjának tekint[i] minden éghajlat alatt. - Ki azon, hogy önösség nemünk általános tulajdona, kétkedik, mondja, hol van a hely, melyen a patriotizmusnak nyomaira nem találnánk; s mi a patriotizmus egyéb önösségnél, melyet, mert az érzemény sokakkal közös, veszedelem nélkül bevallhatunk.

490

1849. május 6.

A homoeopathia infinitezimális adagjaival arról győzé meg az embereket, hogy sok baj orvosság nélkül gyógyul meg, s igen sokszor jó azt a természetre bízni, mi eddig számos orvosi tanácskozmánynak tárgya vala. Napjainkban sokan a politikában hasonló elvek szerént járnak el. Angliában, s még inkább az Amerikai Szövetségben, Európa többi állományaihoz képest aránylag igen kevés kormányoztatik, s mert ennek oly jó következései tapasztaltattak, sokan a világ üdvét minden kormány megszűnésében, valóságos anarchiában keresik. Talán mint az orvosi tudományban a homoeopathiának, úgy ezen állományi tévtannak meglesznek jó következései: az, hogy átlátjuk, miként a dolgok természetes kifejlődésére is bírhatunk, sőt kell bírnunk, valamint, mert mint az orvosság, úgy a kormányzás csak ott nem árt, hol elkerülhetetlenül szükséges. - Felfogásom szerént a tudománynak első feladása az egyes eseteket felkeresni, hol ily szükség létezik. Az állomány csak ott s akkor erős, ha egész hatalma azon kevés tárgyra központosíttatik, melyek annak természetes körét képezik.

491

A szabadság csak ott biztos, hol azt az egyes polgár nem eszmében, hanem tettleg élvezi. - Abszolút hatalom, mely az állomány nevében gyakoroltatik, könnyen átváltozik más abszolutizmussá. A konvent, Napóleon, Cromwell, Róma.

492

1849. május 7.

Vészek nemcsak rontanak, de termékenyítenek is. A vihar, mely a százados fát ledönti, elkapja magával magvait, s elhintve azokat mérföldekre való távolságban, ott, hol elébb puszta volt, erdőt teremt. Mint az anyagi világban, így van az az emberi társaságban is, s ki a népvándorlás következéseit megfontolá, nem fogja tagadhatni, miként a történetekben vészes korszakot nem találunk, melynek üdvös eredményei nem lettek volna. - De ha a ledöntött fának magvaiból századok után egész erdők támadnak is, vajon az ember, ki alatta pihent, ne keseregjen azért este felett, s ha a ménkő saját házát felgyújtá, ne sírjon romjain, mert hisz a mennydörgéssel egyszerre eső jött, meleg után a mezők szebben díszlenek? - Ó, e világ isteneknek való látmány, az egyes ember ez arasznyi életben szenvedéseinek vigasztalását nem éri el, s jól teszi, ha kesereg.

493

1849. május 7.

Vannak, kik lármát akarnak csinálni a világon; én csendes életet óhajtok. Mint a pataknál, úgy az életben minden zaj csak megtört habok s kínos esések jele.

494

1849. május 8.

Jól emlékszem, hogy gyermekkoromban fő örömömet abban találtam, hogy a kertben s mezőkön körüljárva, az egyes fűszálakat a fák különböző nemeihez hasonlítgatám. Órákat töltöttem így, míg végre a vadzab és vízi perjék csakugyan fenyők- és pálmáknak látszottak, s én magam képzetemben óriássá nőttem, ki, mint Gulliver Liliput-országban, egy lépéssel egész erdőkön s hegyeken lép át. - S nem fekszik-e minden gyermeknek legfőbb boldogsága abban, hogy mindent a valónál nagyobbnak lát? - Később többnyire az ellenkező csalódásba esünk, s azért vesztjük el kedvünket az élethez, mert igen sok dolgot a valónál kisebbnek tartunk.

495

1849. május 9.

Minden gép annál tökéletesebb, minél kevesebb s egyszerűbb eszközökkel felel meg céljának; ez áll politikai institucióinkról is. A való haladás a politikában, mint a mechanikában, a használt eszközök egyszerűsítésében fekszik.

496

1849. május 10.

Századunk meghajlik a tények előtt; ha valamiről elmondhatjuk, ez fait accompli, minden ellenvetésnek hallgatni kell. Bizonyos tekintetben e nézet helyes, csak egyről nem kellene megfeledkeznünk, *hogy minden tény csak akkor bevégzett, ha az uralkodó eszmének megfelel,* egyébként az, mi történt, csak átmenetnek, csak a kifejlődés egy új fázisának tekinthető.

497

1849. május 10.

Ha az üterek lázban dobognak, az orvos fejét rázva áll: csak a pulzus menne lassabban, s minden jó lenne. De vajon azért jobb-e, ha a pulzus egészen megáll? - S vajon, ha a szabadság láza aggodalommal tölt el, azáltal segítsünk, hogy annak minden életjelét elnyomjuk?

498

1849. május 12.

Mindennek, mit igen sokan valónak tartanak, ugyanazon következései vannak, mintha az csakugyan való lenne.

499

1849. május 14.

Benjamin Constant, mint más republikánusok, kik e kormányformával Franciaországban tett kísérletekkel megelégedve nem valának, később az alkotmányos monarchia zászlóihoz szegődött, és sok szépeket írt a királyi hatalom hasznáról, melyet pouvoir neutre-nek nevezett. Az egész Constant-féle teóriában csak azon egy kis hiba van, hogy a tapasztalás szerént a királyi hatalom soha pouvoir neutre nem volt.

500

1849. május 18.

Ha nyári vész vonult át a vidéken, ezer letört ágat találunk, a mező virágait s füvét leverte a zápor, s csak pusztulást látnak szemeink; azt, hogy a levegő megtisztult, s korhadt fák ledöntetvén, új, erősebb növényeknek adtak helyet, nem veszi észre semmi. Így van az forradalmakkal is; első pillanatban elborzadunk a pusztítástól, melyet okoztak, de jótéteményei azért nem maradnak el.

501

1849. május 18.

Központosítás

Ha az emberek a politikai befolyás lehetőségével élni akarnak, egyúttal térről is kell gondoskodniuk, hol azt gyakorlatilag megtehetik. Ha csak egy ilyen pont adódott, arra mintegy fizikai kényszerűséggel nyomás hat, mely - ha ez a pont a központi államhatalom - az egész államot irányítja.

502

1849. június 3.

Hogy a világot azon bajoktól megmentsük, melyeket egyesek nagyravágyása okozott, a milliók irigységét hívjuk fel küzdelemre [...].

503

1849. június 3.

Az ausztriai zsurnalisztikának különös fogalmai vannak az alkotmányosságról. A Presse a birodalmi alkotmányt *policiális intézkedésnek* tekinti, melynek célja, hogy a forradalom Magyarországban lehetetlenné tétessék. A Lloyd szeretetében még tovább megy, s büntető intézetet akar, melyben a magyarok kicsapongásaikért méltólag lakoljanak. Megtörténhetnék, hogy mind e két tanács elfogadhatónak találtatnék, s az utóbbinál, ezen egészen új büntetési módnál, az új hallgatási rendszer hozattatnék be.

504

1849. június 7.

Bennszületett eszmék

Alig van tárgy, mely több vitatásra adott volna alkalmat ennél; oka felfogásom szerént abban fekszik, mert a kérdés hibásan állíttatott fel.

A kérdés nemcsak az, hozunk-e bizonyos, már formulázott eszméket magunkkal a világra, hanem egyszersmind az is, *léteznek-e az emberi elmének bizonyos hajlamai, melyeknél fogva hasonló előzmények után, azaz hasonló tapasztalások s érzések által ugyanazon eszmékhez jutunk?* Mert ha ily hajlamok léteznek, ha bizonyos eszmék bizonyos előzmények után minden emberi elmében éppoly kényszerűséggel támadnak, mellyel az éhes gyermek ételt látva maga előtt enni kezd, az ily eszméket természetünk szükséges következéseinek, s így általjánosaknak kell tekintenünk; s mi a praktikus eredményeket illeti, egészen mindegy, akár már a kész eszmét, akár azon hajlamokat hozzuk magunkkal a világra, melyek szükségképp ezen eszmékhez vezetnek.

Az utóbbi módon állítva fel a kérdést, megfejtése talán könnyebbé válik; én legalább - hacsak egy minden népeknek közös isteni revelációt feltenni nem akarunk - nem foghatom meg azon egyetértést, mely oly különböző s egymással semmi érintkezésben nem állt népek eszméi között létezik, hacsak az emberi elmében létező természetes hajlamot nem teszünk fel, mely őket ezen eszmékhez vezette.

505

Nagy Sándorról az orientális írókban nyomot nem találni; ez a Kelet ereje, a vis inertiae.

506

Sonderbar der man es widerholen muss: der Staat bestehet aus Menschen, ihre Interesse zu schonen, ist das höchste für den Staat. Más, ha bizonyos keresetnemek támadása lehetetlenné tétetik, más, ha azok ex post facto rontatnak meg: ilyenkor a sértett érdekek megrontják a státust.

507

Az új állam legnehezebb kérdéseinek egyike a pénzügyi. (Az ókor pénzügyei.) Nem annyira a kiadások csökkentése a nehéz, inkább a polgárokat meggyőzni annak szükségességéről.

508

Hogy a legédesebb tejből a legcsípősebb sajt váljék, csak egy szükséges - bizonyos idő.

509

A szabad sajtó - meggyőződésem szerént - nemcsak joga, hanem kötelessége az állampolgárnak. Ezért mondom meg a véleményemet szabadon.

510

Magyarországot mint tabula rasát említik. A többi ország sem más.

511

Osztrák birodalom

Megengedem, hogy az osztrák birodalomban az abszolutizmus most és egy ideig lehetséges, de csak a monarchia abszolutizmusa, s nem egy többségé; s pedig azon egyszerű okból, mert az osztrák birodalomban - nemzetiségi viszonyaink következésében - többség nem is létezik. Ki a szabadságot itt a francia minta szerént akarja szervezni, ha azt a népek érdekében teszi, ábrándozó, ha a dinasztia erősbítésére, valóságos őrült, mert oly elvek megalapításán dolgozik, melyek egyenesen a legitim monarchia gyengítésére állíttattak fel, s mindenütt, hol azok praktice behozattak, a monarchikus hatalom ingadozását vonták magok után.

512

Azt mondják, az igazságszolgáltatás adminisztrációjának egyöntetűnek kell lennie. Most ez a cél, főként ezt kell elérni.

513

Mint minden arisztokrácia, úgy az ész arisztokráciája is leginkább csak a középosztállyal áll ellentétben. Az észarisztokrácia tisztelettel meghajlik a nép józan esze előtt, s felsőbbségét csak a hozzá közelebb állókkal érezteti; a nép többnyire büszkeséggel nézi ezen arisztokratáit is, mert fényöket s gazdagságukat részben sajátjának tekinti, de azok, kik hozzájok közelebb állnak - az irodalom iparos középrende - nem bocsátják meg soha, hogy a hely, mely őket illetné, mások által foglaltatott el; mintha bizony, ha senki náloknál előbbre nem jutott is volna, s ők az elsők lennének, azért egy lépéssel továbbra mentek volna, mint hová őket saját erejök viszi.

514

Nagyon értelmes emberek néha olyan buták, hogy csak az igazságot keresik, s ha megtalálták azt, még aznap ki kell beszélniök.

515

Egyetlen társadalom sem épülhet fel olyan elv nélkül, melyet általában igaznak fognak fel. A való igazság itt kevésbé fontos, mint az általános meggyőződés.

516

Az óvilágban a főérdek mindig az állam, mellyel szemközt az egyediség érdekei háttérbe szorulnak, s csaknem eltűnnek; ennek szükséges következése, hogy az etikában is, mely az egyesek morális kötelességeit tárgyalja, az államra való tekintet elhatározó befolyással bír. Még Plató is, minden idealizmusa mellett, az államtudományt mint az etikának részét tárgyalja, s oly morál, mely az egyesre nézve oly kötelességeket állított volna fel, melyek az állam érdekeivel ellentétben vannak, az óvilág fogalmai szerént nem is létezhetett.

Azon összeköttetés, mely az etika s politika között a dolog természete szerént létezik, most sem változott meg. - Lehetetlen, hogy a kötelességek, melyekkel az egyes magának, családjának s barátjainak tartozik, azokkal, melyek őt az államhoz kötik, viszonyban ne álljanak; a különbség tehát, mely az új s régi kor között e részben észlelhető, csak abban áll, hogy miután most a kereszténység által uralkodóvá vált eszmék szerént az egyediség áll első helyen, az egyediség morális jogai- s kötelességeitől kell kiindulni, ha az államról szólunk.

Valamint az óvilágban oly morál, mely az állam érdekeivel ellentétben áll, képtelenségnek tartatott volna; úgy most oly államtan, mely a morállal ellentétben áll, nem egyéb képtelenségnél, mit csak azért nem veszünk észre, mert az óvilág eszméin alapítva meg újabb tudományunkat, még mindig az óvilág felfogásaiban élünk.

Minthogy újabb korunk elfogadta az elvet, hogy az államnak főcélja a többség jólétében keresendő, miután eszerint az egyednek jóléte a fő, el kell fogadni azt is, hogy a politikának legfőbb feladata nem egyéb, mint a morál elveinek alkalmazása az államra; s ebből világos, hogy oly politika, mely céljainak elérésére erkölcstelen eszközökkel él, a politika fő feladatával egyenes ellentétben áll.

517

A politikában minden eszme csak akkor válik naggyá, ha sikerül megvalósítani; különben legfeljebb csak egy szép álom marad.

518

Hol a történelem hajtóműve nincs szétrombolva, a legrövidebb időn belül egy egészséges szervezetnek kell létrejönni.

519

Hol fennáll a szabadság eszméje, csak az az államforma lehet tartós, melyben minden konfliktust az államhatalom akadályoz meg, s ahol az államszervezet célszerű berendezettsége arra hivatott, hogy az államforma megváltoztatása csak a többség akaratával történhessék, s a főváros lázadása ne válhasson az egész állam forradalmává.

520

Csak ha a monarchia iránti érzések új lángra gyúlnak, akkor forrhat össze oly korona, mely egyszer széttörött.

521

Választási törvények

Miután tapasztalásból tudjuk, hogy minden országgyűlési követ sokkal inkább magát és saját érdekeit, mint azokat képviseli, kik által választatott, bizonyos, hogy választási törvények inkább azáltal hatnak, ha a választhatásnak feltételei, mint azáltal, ha választói képesség határoztatik meg. - Ha azt kívánjuk, hogy a törvényhozásban minden érdekek képviselve legyenek, e cél csak úgy érethetnék el, ha a törvény által kimondatnék, hogy a követek egy bizonyos arány szerént bizonyos osztályokból választandók (például ennyi földmívelő, ennyi gyáros, ennyi városi vagy falusi lakó); azáltal, hogy csak a választói jog terjesztetik ki minden osztályra, vagy éppen az általjános szavazat által nem nyerünk semmit. E rendszer mellett - mint ezt is tapasztalásból tudjuk - egyes osztályok túlnyomó befolyást nyernek a törvényhozásnál, mások egészen kizáratnak; és tagadhatatlan, miként a középkor intézvényei - minden hiányaik mellett - éppen ezen szempontból a mieinknél többet értek, amennyiben a képviseleti jogot nem számokhoz, hanem helyiségekhez kötve azt eszközölték, hogy oly érdekek, melyek az egész országban minoritásban voltak, az egyes városban vagy grófságban többségben lévén, a törvényhozásban mégis képviseltettek.

522

Nem a fej, a szív az, mi által tömegeket vezetni lehet. A nép szívesen elismeri vezetőinek észbeli felsőbbségét, sőt, mint tapasztalásból tudjuk, sokszor oly bölcsességet tesz fel rólok, minőt emberi lényben nem találhatunk, de csak addig, míg érzelmeik iránt nem kételkedik. Innen van, hogy népmozgalmaknál észbeli tehetség s tudomány által kitűnő férfiak ritkán jutnak kitűnő álláshoz, s azt még ritkábban tartják meg. - A nagy szerep ily alkalommal nem azoké, kik a legszebb s -nagyszerűebb gondolatokat, hanem azoké, kik a legerősebb érzéseket bírják kimondani.

523

Az állam - ahogyan most szerveződött - minden egyéni szabadság leküzdhetetlen akadályává vált. Ez annak tulajdonítható, hogy Rousseau a zseni könyörtelen logikájával odáig jutott, hogy végülis elfogadta: számunkra az lenne a legjobb, ha visszatérnénk a természet ősállapotába, mivel kétségkívül minden rossz a társadalmi viszonyok hibás szervezetében fekszik, s nem a természetben magában. A szabadság szükségét általánosan érzik; ezt oly formák alatt akarják kielégíteni, melyek mind az egyeduralom megalapításához és megerősítéséhez vezetnek, s melyeknél - hogy a népszuverenitás elvének vágyát kielégíthessék - az egyén szabadságát szem elől tévesztik.

524

Az emberek néha az okosat választják, de csak azután, ha ez elkerülhetetlen szükséggé vált.

525

Haladni csak úgy lehet, ha, míg egyik lábunkkal előre lépünk, a másikat helyén hagyjuk. Ez első törvénye minden haladásnak, mely szintúgy áll, ha nagy államok s egész népek, mintha csak egyes emberek haladását tekintjük.

526

Néha jó, ha az igazság egy ideig elhagyatva áll, annál jobban meglátszik való alakja.

527

Minden forradalomnak, mely eddig lezajlott, csak negatív eredménye volt; csak azzal törődtek, hogy a kivívott győzelem teljes legyen, s az ellenfelet megsemmisítsék. Inkább az ellenség által felállított elvek hibáit, semmint az igazságot keresték. A győzelem után nem az okkal törődtek, mi miatt harcba szálltak, hanem hatalmukra ügyeltek, s mindent megtettek, mit lehetségesnek éreztek. S tartósan csak az lehetséges, ami igaz, s az alapelvek megsértése a végén megbosszulja azokat, kik azt elkövették. Amilyen mértékkel mértek, ugyanazzal mérnek vissza nektek; és az szomorú egy nép számára, ha ezeket a szavakat fenyegetésnek kell vennie; még szomorúbb akkor, ha - éppen mert nem használják - elvész az igazság mércéje, s a jogról alkotott fogalmak összekeverednek.

528

A zuhanás pillanatában a legpiszkosabb víz is csillogó habban tűnik tovaságuldani. Ha nyugodtan továbbömlik, megváltozik róla a képünk. A forradalomban részt vett ragyogó jellemekről alkotott ítélet éppen így változik meg.

529

Svájc. Szabadság

Minden országok között a Svájc az egyedüli, melyben az újabb szabadság a középkor institúcióiból természetszerűen fejlődött ki; csak ezen ország az, melynek kifejlődésére a reneszánsszal feléledt óvilági állam-fogalmak soha nagyobb befolyást nem gyakoroltak, s az individuális szabadság eszméje a népszuverenitás eszméje által soha háttérbe nem szoríttatott. - Hasonlítsuk egybe a politikai szabadságnak eredményeit ezen országban, a politikai szabadság eredményeivel más országokban.

530

Korunk veszélyei. Pénzviszonyok.

Miután minden ingatlan birtok egész Európában adósságokkal van terhelve, s pedig annyira, hogy sok esetben a tulajdon nem névszerénti tulajdonosának, hanem hitelezőinek gyümölcsözik, tagadhatatlan, hogy a jelen viszonyok között az állam tökéletes felforgatása sok helyen azon osztályoknak hasznára - legalább pillanatnyi előnyére - válhatnék, kik természetes körülmények között a rendnek legbiztosabb pártolói. S én ebben korunk egyik fő veszélyét látom,

melynek kellő méltánylására nem szükséges egyéb, mint hogy azon befolyásra emlékezzünk, melyet az eladósodás a római polgárháborúkra, s általok a köztársaság romlására gyakorolt.

531

Politika - morál

Alanyilag az *erény* nem egyéb, mint annak teljesítése, mit jónak, azaz mások jogaival és saját kötelességeinkkel megegyezőnek tartunk.

Miután eszerént az erény alanyilag csak azon viszonytól függ, melyben tetteink meggyőződéseinkhez állnak, világos az is, hogy sem vallás, sem véleménykülönbség sem helyzet nem lehet, melyben erényesek nem lehetnénk.

Már miután minden jól rendezett államban az tétetik kötelességül, az állíttatik jogszerűnek (das als Recht erkannt wird), mi az állam érdekében fekszik, és az egésznek javát előmozdítja, világos, hogy mindaddig, míg az állam törvényei az egyesek meggyőződéseivel ellentétben nem állnak, a legerényesebb ember - az ti. ki mindég azt teszi, mit jónak tart - egyszersmind a legjobb polgár leend.

Lehetnek esetek, melyekben az emberi s polgári kötelességek látszólag ellenkezésbe jönnek, melyekben a veszélyeztetett állam polgáraitól nemcsak életök, de még meggyőződésük áldozatát is követeli; s sokaknak véleménye szerént a magánélet erényeiről le kell mondanunk, hogy a legfőbb polgári erényhez felemelkedjünk. E tan, melyhez Hobbes teóriája vezetett, s melyet Machiavelli hirdetett, napjainkban sok pártolót talál, kik azt állítólag a szabadság érdekében követik; én annak teoretikus megvitatását egészen feleslegesnek tartom. Egy bizonyos, s ez azon tény, hogy - tudomásom szerént - még egy állam sem veszett el azért, mert egyes polgárai szerfelett ragaszkodtak a magánemberi erényeikhez, míg ellenben igen sokat sorolhatnék el, melyek az ellenkező okoknak köszönik veszteket: annak tudniillik, hogy állam s közjó nevében a morál elvei lábbal tapodtatván, az egyesek jogérzete folytatott sértések által eltompult, s végre egészen elenyészett.

532

Az egyetlen igazi garancia minden intézményre - a szükségessége. A királyok Isten kegyelméből uralkodnak, a királyság intézményei mégis csak addig maradnak fenn, amíg szükségeltetnek.

533

Miként a világ szervezetében, úgy van az az államoknál is: szükségük van egy taszító és egy vonzó erőre minden egyes részükben, enélkül nincs tagoltság, nincs szervezeti fejlődés. Minden a középpont felé nyomul, s zavar támad, ha a sűrűsödés által minden kiterjedés lehetetlenné válik; ezek nélkül az állam szétesik.

534

Minden most létező nemzet keresztény hitre tért a királyság eszméjéért. Ezen nemzetek pusztulása a dolgok természete szerint éppen a királyságra lesz a legveszélyesebb.

535

Csudálatos, hogy a szabadságot, melyet egymás után majdnem minden nép - méghozzá könnyű harcban - kivívott, sehol sem tudták fenntartani, s az emberek szabadság iránti készületlensége a köztársasági államformát eredményezte. Ha előítéletek nélkül szemléljük a dolgot, akkor teljesen más eredményre jutunk. Láttuk, hogy az, mit a francia forradalom kivívott, nem szabadság, hanem népuralom volt. Megmaradt a régi államforma, a tiers état, s később a sansculotteok XIV. Lajos aranyszékében ülve találták magukat; csudálni való, hogy egy olyannyira elfoglalt trón még nyomasztóbbnak tűnik, csudálni való, *hogy az az államforma, melyet teljesen a monarchia érdekeinek megfelelően rendeztek be, melyet csak egy monarchikus erő* - ahogy tulajdonosait nevezni lehet - *irányíthat, a monarchiához kellett, hogy visszavezessen?* S ide nem az emberiségnek a szabadság iránti éretlensége, hanem végülis annak az államformának szükséges következményei vezettek, mely alatt kipróbálták a szabadságot, ami aztán ezt mindég visszavezette a monarchiához. Abban a pillanatban, amikor a római köztársaság oly helyzetbe jutott, hogy állandóan szükség volt a diktatórikus erőszakra, ott találjuk a diktatúrát s az impériumot. Nem Róma romlottsága, hanem körülményei, melyekkel összeegyeztethetetlen volt a régi államforma s a szabadság, ásták alá a köztársaságot.

536

Politika és tapasztalás

Ha a dolgok természetét tekintjük, úgy látszik, hogy a politika körében csak a tapasztalást kellene követnünk, s mégis a tapasztalás talán sehol nem vétetik kevésbé tekintetbe, mint éppen itt.

A kis Holland[ia] bizonyos államformák alatt a jólét legmagasabb fokára emelkedett, hasonló formák Svájcban hasonló eredményekhez vezettek, s Amerikában óriási mérvekben ismételtetik szemünk előtt ugyanezen tapasztalás. Anglia helyzetét Franciaországéval összehasonlítva, valamint az előbbinek felsőbbségéről, úgy higgadt gondolkozás által meggyőződünk arról is, hogy Anglia ezen felsőbbségét hasonló institúcióknak köszönheti, melyeknek üdvös eredményeit egyszersmind Németország magas míveltségi foka, Olaszországnak középkori jóléte, egyszóval mindazon országok története mutatja, melyekben azok léteztek; s mégis, ha valamely állam szerkezetének elrendezése jön szóba, nem ezen, a tapasztalás által ajánlott intézvények, hanem Franciaország szolgál mintául.

Az államszerkezet csak azon állvány, melyen egy nemzetnek nagyságát építjük; nem rendes-e, hogy ezen állványnak mindég csak azon formáját halljuk magasztalni, melyen még semmi állandó épület nem építtetett fel?

537

Minden nagyobb eszmének megvoltak vértanúi, s mint egyeseket, úgy egész népeket találunk, melyek így vérzettek el. A küzdőknek vesztét gúny és átok követte sokszor, s az, amit szenvedtek, első pillanatban mint visszaijesztő példa áll azok előtt, kik magasabb feladatnak akarnák szentelni létöket. De ha a történet folyamát tovább követjük, nézetünk megváltozik. Az elnyomó emlékét az utódok átka követi, a vértanú tovább él eszméjével, s a jövő bámulva látja, hogy a győzelmet nem a hóhér, hanem az áldozat vítta ki; mert minden babér elhervad, s minden emlék romba dől, de kinek neve egy eszmével él, afelett az időnek nincsen hatalma.

538

Különös tulajdonsága az embernek, hogy habár mindenki individuális szerencséjét hajszolja, s nincs oly körülmény, melyre nem az egoizmus gyakorolná a legnagyobb befolyást, mégis a legtöbben tetteikre más indítóokokat próbálnak találni, nemcsak, hogy a világot, hanem gyakrabban, hogy önmagukat megcsalják. Sehol sincs ez több esetben, mint a politikában. Sohasem támadták Epikurosz tételeit jobban, mint Benthaméit; s mégis, tulajdonképp mi a különbség aközött, amit Bentham állít, s aközött, amit ellenei hirdetnek? Ők az állam boldogságát az egyének tetteinek szabályozójaként állítják fel, de nem bizonyítják be, hogy az állam jóléte a legjobb eszköz az egyének jólétének biztosítására. Bentham ennek bizonyítására törekszik. Mi itt a különbség?

Az a befolyás, melyet az egoizmus cselekedeteinkre gyakorol, nem vitatható, s nem semmisíthető meg. Ha azt akarjuk, hogy ez a természetes hajlam ne legyen veszélyes az államra nézve, akkor két dolog szükséges.

1-ször. Hogy az állam úgy legyen berendezve, hogy az az egyén érdekében álljon, s hogy az egyén jóléte és az állam fennállása között nemcsak legbensőbb kapcsolat legyen, hanem ez a viszony mindenki számára a lehető legvilágosabbá váljon.

2-szor. Hogy az állam mindenki számára oly igazságosan, jól legyen berendezve, hogy fennállása végül az egyén jólétéhez vezessen, s így elérhető (és el is kell érni), hogy az egyén érdekei ne kerüljenek konfliktusba az államéival, s már ne a nép erkölcsi érzéseit ápolják.

S az, ami mindennek alapjául szolgál, mindenekelőtt a vallás. Abban az időben, amikor az abszolutizmus virágkorát élte, s egy osztály büszke volt arra a szolgai viszonyra, melyben a koronával állt, s minden másra megvetéssel nézett le, gyakran mondták: „A vallás szükséges a népnek.” Szerintem még szükségesebb azok számára, akik uralkodnak efelett. Minél inkább kiszélesedik az egyén fizikai lehetőségeinek köre, annál szűkebbre kell vonni erkölcsi lehetőségeinek körét; egyébként egy szörnyeteget találunk. Egy abszolút szuverénnek - akár egy egyén, akár egy nép - szüksége van erkölcsre és vallásra, különben uralma alatt megismétlődnek Nero gaztettei.

539

Feltarthatatlanul halad az emberiség azon ösvényen, melyre múltja vezette, s egyeseknek hibái s fondorkodásai e hosszú fejlődésnek szükségét és végeredményeit nem változtathatják meg, de késleltethetik haladását, s pedig semmi által annyira, mint midőn a természetes kifejlődést mesterséges eszközök által siettetni igyekeznek.

540

Az erénynek egyik főtámasza az önbecsülés, s az önbizalom egyik föltétele minden nagy tettnek. Azon érdem, mellyel az arisztokrácia egyes korszakokban bír, csak e két tulajdonban találja magyarázatát.

541

1850. január 14.

Az emberi ész ellentétekben halad, a társadalmi viszonyok kifejlődései pedig hasonlóak a természetéhez, mely, ha néha pillanatnyi megrázkódásokat tapasztalunk is, mindig csak egy bizonyos rendben s fokonként történhetik. Ebből az következik, hogy, habár az emberi eszmék rögtön változnak, olyannyira, hogy ami előbb egy kor uralkodó eszméjének látszott, annak mindjárt utána éppen ellenkezője állíttatik fel alapelvként, ezen, az eszmék körében történt változás soha nem változtathatja meg rögtön az egész társaságot. A befolyás, melyet eszmék társadalmi viszonyainkra kétségen kívül gyakorolnak, inkább csak abban áll, hogy általok azon irány határoztatik meg, melyben a kifejlődés, *de csak lassan,* történni fog; s ki a históriát tanulmányozza, meggyőződik, hogy revolúció (azaz a létező viszonyok tökéletes átalakulása) soha nem történik rövid idő alatt. Az anyagi rendnek felforgatása, mit annak nevezünk, csak vagy egy hosszú fejlési processzusnak végső jelensége, vagy a megindulási pont, melyen a fejlődési processzus kezdődik.

542

Nagy barátja vagyok a statisztikának; nem mintha azt hinném, hogy az csakugyan annyit bizonyít, mint sokan felteszik, hanem azért, mert mióta minden állításnak statisztikai adatokkal való támogatása divattá vált, a hamis tételek felállítása valamivel több nehézséggel jár, s a tudományos paradoxonok alkotói badarságaikat legalább jobb rendszerben adják elő.

543

Korunknak nem legkisebb kalamitásai közé tartozik az úgynevezett zseniális emberek megszaporodása, értve ezen nevezet alatt nem azokat, kik teremtő ésszel s alkotó tehetséggel bírván, arra érdemesek, s kiknek most sem vagyunk bőségében, hanem azon émelygős fajt, mely a zsenialitást feladatául választva, különös öltözetben jár, s hivatását abban keresi, hogy semmi hasznossal nem foglalatoskodik.

544

Felgerjedett időkben az, ki a legfonákabb eszmék mellett *szenvedéllyel* lép fel, számos követőket találhat, de aki a legvilágosabb igazság védelmében csak nyugodt okokra támaszkodik, bizonyosan elhagyatva marad. Vannak időszakok, hol a józanság is csak a szenvedélyesség alakjában léphet fel.

545

Közönséges állítás, hogy a politikai szabadság, miután az egy bizonyos pontig fejlődött, mindig egyeduralomhoz, s mert ez ott, hol a szabadságot követi, mérsékelt nem lehet, a despotiához vezet. S ezen állítás históriai támaszául az egész óvilág - s főképp Róma - példája hozatik fel. - Az úgynevezett világfájdalom megragadta nemcsak korunk költőit, de tudományos férfiak is, s így találjuk a históriában a panaszt, hogy az emberiség kerékben forog, mintha a világ kezdetétől egy száraz malomba befogva, csak az volna feladása, hogy az előidézett mozgalom által egyesek lisztjének őrlésére szolgáljon. Nem szándékom e tétel teoretikus taglalá-

sába bocsátkozni; annyi bizonyos, hogy az, mi annak támogatására az ókor történetéből felhozatik, mást bizonyít.

Az óvilág alapeszméje, mi az államot illeti: *az egyediségnek tökéletes alávetése az állam* alá. Civilizációjának minden csodái ez eszme létesítésének köszönhetők, s minden haladás s minden visszalépés azon arányban történt, melyben ezen eszme nagyobb vagy kisebb mértékben létesíttetett, azaz azon arányban, melyben az állam nagyobb vagy kisebb hatalmat gyakorolt polgárai felett.

Már miután az állam hatalma akkor legnagyobb s -korlátlanabb, s csak ott használtatik a kellő következetességgel, hol annak gyakorlása egynek adatik által, világos, miként azon tény, hogy az óvilág szabad államai végre despotiára mentek által, csak azt bizonyítja, *hogy minden eszme a társaságot, mely felett uralkodott, végre azon formákhoz vezeti, melyek alatt ezen eszme legtökéletesebben létesíthető;* miből, ha azt a jelenre alkalmazzuk, csak azon következtetést vonhatjuk, *hogy polgárosodásunk, melynek uralkodó eszméje az egyéni szabadság, szintúgy el fogja érni azon formákat, melyek alatt az egyéni szabadság eszméje a legtökéletesebben létesíthető,* mint az óvilág polgárosodása végre saját uralkodó eszméjének, azaz az állam korlátlan hatalmának létesítéséhez vezetett.

546

Igen csalatkoznak, kik azt hiszik, hogy a reformáció csak a katolicizmusra is káros hatást gyakorolt volna. Semmi nem erősíti meg inkább a meggyőződést, mellyel az emberek valamely elvhez ragaszkodnak, mintha ennek helyes alkalmazása vitatás tárgyává válik; s maga a reformáció, melyet tulajdonképp csak ily vitatkozásnak tekinthetünk, legvilágosabban bizonyíthatja ezt, miután a történet tanúsága szerint e nagy esemény első eredményként azt idézte elé, hogy nemcsak az egyháztól elszakadok, de a katolikusok is sokkal inkább ragaszkodtak vallásukhoz, mint annak előtte. - Igen gyengének kell annak lenni, mit ellenzés veszélyeztethet. Miben még életerő van, azt a megtámadás az álomból, melybe a hosszú pihenés alatt szenderült, csak erejének érzetére ébreszti fel.

547

Mint némelyek, hogy szobájok üresnek ne látszassék, bútoraikat a legnagyobb rendetlenségben állítják fel, úgy járnak el napjainkban sokan eszméikkel; s ismertem akárhányat, kikről senki sem mondotta volna, hogy eszök van, ha az kificamodása által nem vonta volna magára a közfigyelmet. - Nem undorodom semmitől inkább, mint az ily emberektől, s a korlátolt elmék zseniális rendetlensége körülbelül úgy hat reám, mint azon angol kertek, milyenekké sokan kis telkeiket átalakítják, mintha arra, hogy apró birtokuk pompás parkká váljék, nem kívántatnék egyéb, minthogy az utak a lehetőségig tekervényesek legyenek.

548

Bármennyire bámulják sokan a diplomácia finom fogásait s a politikai ügyességet, annyi bizonyos, hogy egy oly eset ellenében, midőn az állam veszélyes pillanatokban megmentését államférfiai ügyességének köszönheté, tízet hozhatunk fel, midőn az ily mesterségek az államokat nehézségekbe, sőt veszélyekbe ejtették.

549

Nem ártana, ha midőn nagy urak népszerű magaviselete annyira magasztaltatik, néha Clodius emléke eleveníttetnék fel, ki, hogy patrícius létére tribunusnak választassék, magát plebejus által adoptáltatta.

550

Mi más a szabad sajtó, mint szabad oktatási jog.

1850-1853

551

József császár s a nacionális konvent emberei sok tekintetben hasonló elvek mellett szólaltak fel, s Rotteck Staatsrechtjében ezt onnan magyarázza, hogy mind a császár, mind a konvent emberei a fiziokraták munkáiból tanultak. Azonban nem szükséges, hogy e magyarázathoz folyamodjunk; mindketten abszolutizmust akartak, ebben fekszik a titok; amaz saját személye, ezek saját testületek abszolutizmusát, ez a találkozásnak oka.

552

Nemcsak a vas villámkonduktort, a magasan álló faárbocot is könnyen érik a villám csapásai. A veszély magában a helyzetben fekszik; azért gondolja meg jól, ki bizonyos magasságok után vágyódik. A csapás valószínűleg el nem marad; fenntartja-e magát, vagy vész nyomorúan, nagyrészint attól függ, mily anyagból áll ő maga.

553

Valóban nagy országférfiú nem az, ki egyes nagyszerű eszmékkel lép fel. Nagyszerű eszmék igen sokszor csak nagyszerű szójárások fordításai, s bár furcsán hangzik, a legközépszerűbb ember, csak törje fejét, szoktassa magát úgynevezett nagyszerű eszmék formulázásához, s a legnagyobb talentumot is e részben felül fogja múlni. - Valóban nagy országférfiút éppen a detaille-ban esmerhetni meg; nem, ki az eszmét először s leghangzatosabb szavakban kimondani, hanem az, ki azt kis részleteiben alkalmazni tudta, az érdemli bámulatunkat. S valamint anyagilag szólva, a szem, mely csak távol dolgokat lát, jónak nem mondható - sőt a távollátás a szembetegségek egy nemének tartatik -, úgy az országférfiúnak belátása csak akkor ér valamit, ha tekintetével nemcsak az egészt, de annak minden részleteit képes felfogni.

554

Minden monarchia, melyben a királyi hatalom nullifikáltatott vagy önmagát nullifikálta, éppen oly bizonyosan forradalomnak siet elébe, mint [a] közállomány, melyben Cromwellt vagy Robespierre-t találunk. Soha oly állomány nem állhat fel, hol a tettleges helyzet azon elvekkel ellentétben áll, melyek az állományi formához tartoznak.

555

A babiloni torony talán minden nyelvkonfúzió mellett felállt volna, ha előre tervvel bírnak, s ha nem is beszélhetnek egymással, legalább valamennyien tudják, mit akarnak. - Az, hogy nagy alap legyen s magas építmény, még nem terv; státusok nem konstruáltatnak költemények kel.

556

Minden ferde fogalom között nincs talán károsabb, mint az, mely napjainkban a közjólét alapjai iránt létezik. A haladásnak alapja s mérlege az állományi létben kerestetik, holott ez a privát életre sokkal kisebb befolyást gyakorol, mint ez amarra. A legegoisztikus[abb] században az individualitásról megfeledkezve csak társaságot látunk.

557

Az óvilág a polgári szabadság eszméit állítá fel legtisztábban, a 17. és 18. század alatt az állományi lét emelkedett legmagasabbra, s nagy státusoknak mind hasznai, mind lehetősége bizonyíttattak be; a föderáció eszméje az, mely e kettőt magába egyesítendi.

558

Soha a nép kívánataira kevesebb tekintet nem fordíttatik, mint oly időben, mikor állítólag minden csak a népért történik. Valamint a despotia a nép *érdekeit,* úgy a szabadelvű törvényhozások a nép *érzeményeit* tapodják lábaikkal. - Hogy hasonlósággal éljünk. A nép gyermekhez hasonló, de olyanhoz, ki maholnap ifjúvá növend; a despotia mint csecsemővel, a szabadelvűség mint férfival bánik vele, amaz száz pólyával köti be, ez elszedi játékait, s férfias munkát s komolyságot követel tőle. Még nagy kérdés, a két állapot közül melyikben érzi magát szerencsétlenebbnek.

559

Nem Rousseau ideál-emberének, a magyar, a német, a tót számára kell alkotmányt készítenünk, s ez csak a tapasztalás nyomán, csak a népjellemnek tökéletes esmerete által sikerülhet. Sokszor hasonlíttatott az alkotmány ruhához, s a szabó, ki a megrendelt kabátot egy ideális szabályosságú testhez, s nem rendelője kissé görbébb hátához mérné, nem érdemlene kevesebb köszönetet, mint alkotmánygyárosaink, kik hasonló módon járnak el.

560

Annapolis

A nép közönségesen csak a közjót akarja, de midőn ezt keresi, sokszor csalatkozik. Midőn a népnek valóságos érdekei a nép kívánatjaival ellentétben állnak, akkor azoknak, kikre a nép érdekeinek oltalma bízva van, kötelességök megküzdeni azon csalódásokkal, melyek a népnek józan ítéletét egy pillanatra félrevezették, hogy ideje legyen tájékozódni, és hidegvérrel megfontolni az ügyeket. És többször történt, hogy a nép megoltalmazva ezáltal saját hibáinak káros következéseitől, hálájának emlékeit emelte azoknak, kik elég bátrak voltak magokra vonni a népnek rosszallását csak azért, hogy érdekeinek szolgáljanak.

1851

561

Két dolgot soha nem értünk meg egészen: a mindenséget s önmagunkat. Minden tudománynak elérhető tárgya csak e kettő között fekszik, s éppen ez az ok, melyért a tudományban teljes megnyugvást nem találhatunk. Mert miután minden komoly gondolkozás azon kérdéshez vezet, mily összefüggésben áll azon tárgy, melyről elmélkedénk, az egésszel s minmagunkkal, természetes, hogy minden tudományunk kétellyel vagy hittel végződik.

562

Államtudomány

Sokat szólnak a reakció szükségéről, és sokat tesznek annak előidézésére; s amennyiben ezen iparkodások nem személyes érdekek következései, nincs mit szólani ellenök. Ha az, ki a kiáradt folyónak gátakat állít élébe, jótevőnek tekintetik, úgy bizonyosan azon férfiak, kik a népet, midőn minden korlátokon túlemelkedve irányát elveszté, természetes medrébe visszaszorítják, s éppen ezáltal a természetes haladást ismét lehetővé teszik, szinte nem gáncsolhatók. A hiba, melyet államférfiainknak joggal szemére vethetünk, nem is abban, hogy a 48-iki forradalom ellen reakciót idéztek elé, fekszik, hanem e reakciónak egészen eltévesztett irányában.

A *korlátlan* hatalom, melyet az egyes uralkodó igénybe vesz, a többségnek korlátlan hatalmával elvben nemcsak nem áll ellentétben, sőt a kettő ugyanazon alapelveknek következménye, s azért e két állapot (a korlátlan egyeduraság s a többségek korlátlan hatalma) időnkén felválthatja, de soha gyökeresen nem orvosolhatja egymást, sőt, inkább egymást feltételezi a lógony oszcillációihoz (rúgásaihoz) hasonlóan, melyeknél a távolság az egyik oldalon avval, melyet a lógony az ellenkezőn elért, mindég arányban áll.

Ha azon bajok orvoslását keressük, melyeket a korlátlan népuralom okoz, nem a tény, hanem az elv ellen kell reakciót támasztanunk, s ez csak az *egyedi szabadság,* azaz azon elvnek felállítása által lehetséges, mely minden korlátlan hatalommal - úgy a többségével, mint az egyesével - ellentétben áll.

563

Az egyenlőség utáni vágy velünk született, csakhogy a színvonal, mely felé természetünknél fogva törekszünk, nem, mint a vizeknél, a legmélyebb, hanem az elérhető legmagasabb ponton keresendő. Megengedem, egyenlőknek születtünk, de minden ember nem született pór, hanem született arisztokrata.

564

A tudomány a morált s jogot élesen elválasztja egymástól. És ez helyes. - Minden nagyobb kérdésnél jó, ha azt több részre osztva, minden egyesről külön szólunk; csakhogy midőn ezt tesszük, soha nem kellene elfelejtenünk, *hogy az, amit tudományosan elválasztánk, azért mégis egy marad.*

Ki erre nem figyel, s miután a morálnak vagy a jognak szigorú értelmezését felállítá, csak egyet tart szemei előtt, s következéseit úgy vonja le, mintha ezen kívül más nem léteznék, az soha kielégítő eredményekhez nem juthat.

Ha bonyolódott kérdést - s ilyenek mindazok, melyek kötelességeinket illetik - egyoldalúlag fogunk fel, válaszunk egyszerűbb s világosabb lesz; de *nem minden, ami világos, egyszersmind való,* bármi valónak látszik is.

565

Állam

Amennyire a történetekben visszamehetünk, a kormányok körülbelül mindég úgy bántak népeikkel, mint Prokrusztész az utasokkal, ki, mint tudva van, nem az ágyat a vendéghez, hanem ezt amahhoz igazítá, majd levágva, majd a kellő mértékhez kinyújtva tagjait. - Hogy azon kormányzók, kik egy bizonyos állami eszményképbe szeretve, népeiket erőszakkal ahhoz idomítani akarják, s majd egy, a míveltség első lépéseit megkísértő népet egy már kifejlett nemzet institúcióival ajándékozzák meg, majd a férfikorát elért nemzetet pólyába akarnák takarni, sokszor nemes szándékkal járnak el, azt nem tagadom; de ily próbatételek nem kevésbé fájdalmasak azért, s elmondhatjuk, hogy a népek sokkal többet szenvedtek jóakaróik túlbuzgósága, mint zsarnokai[k] által.

566

Csaknem minden forradalom részletes lázadások (émeute) miatt válik sikertelenné.

567

A tányérvirág is csak addig fordul a nap felé, míg fiatal; ha megérett, ez is szomorúan hajtja le fejét.

568

Az emlékezőtehetség olyan, mint a háló, melynek kötései mindég szélesebbek lesznek. A gyermeknél felfogja s megtartja a legkisebb dolgokat, a férfinál csak nagyobb tárgyak akadnak belé.

1851-1852

569

Mint hajdan a jog-, úgy jelenleg a természettudományok mezejére tódul az egész világ. Az ok ugyanaz, melyért a kivándorlás előbb Kalifornia, később Ausztrália s legújabban Oregon felé vette irányát. - Az aranyszomj szintúgy megteszi hatását a tudományok körében, mint mindenütt; de ne búsuljunk azért. A régi eredmény itt is az lesz, hogy kik csak aranyat jöttek keresni, munkájuk által a kört hasznosabb tevékenységre készítik elő.

570

Államtudomány

A politikusoknak nagy része többnyire csak a főhatalom mikénti szervezésével foglalkozik, s míg a monarchia vagy köztársasági forma tökélyeiről, a demokrácia s arisztokrácia nagyobb vagy kisebb veszélyességéről, a képviseleti rendszerről és két kamarai törvényhozásról elmélkedik, azon kérdéseket, melyek mélyebben fekszenek, alig méltatja figyelmére. - Ezen eljárás semmivel nem józanabb, mint azon építészé lenne, ki mindég csak a ház tetejéről gondolkozva, a falak s alapok mikénti rakását figyelmére érdemetlennek tartaná, elfelejtve, hogy a legdicsőbb kupola - ha erős falak nélkül megállhatna is - végre nem lenne egyéb óriási napernyőnél.

Politikában éppen a részletes kérdések, melyeknek látszólag általános fontosság nem tulajdonítható, bírnak legáltaljánosabb érdekkel; s ha a polgárok nagy részére nézve tökéletesen közönyös, akár az alkotmányos monarchia, akár köztársasági formák szerént rendeztessék el az állam főhatalma, nincs senki, kire a kommünnek rendezése közvetlen befolyással ne lenne.

Az egyedi szabadság, melyet az egyes az államban élvez, nem a törvényhozás, hanem a közigazgatás rendszerétől függ; s mert ez nem vétetett tekintetbe, abban fekszik az ok, melyért a törvényhozásban mindég szabadabb elvekhez haladva, az egyedi szabadság mindég csekélyebbé válik.

571

A nyomás, melyet az állam az egyesre gyakorol, olyan, mint a légköré, melynek nagyságát csak akkor vesszük észre, ha annak súlya rögtön változik, vagy ha e nyomás egyenetlen.

572

Nem azok, kik valami nagyot tettek, de akik valami nagyot képviselnek, foglalják el az első helyeket a történetben.

573

Róma. Monarchia - hadsereg

Többször történtek Rómában kísérletek az impérium hatalmának korlátozására. Miután a szabadság végképp elveszett, s a legkitűnőbb polgárok a monarchikus formáknak szükségét belátva, csak azon törekedtek, hogy az imperiális hatalom kellő korlátok közé szoríttassék; s meg vagyok győződve, hogy azon tisztelet, melyet August s még Tiber is a szenátus iránt mutatott, nem képmutatásnak, hanem inkább annak tulajdonítható, mert ők magok is belátták, hogy miként minden hatalomnak - hogy az biztossá váljék - némi korlátokra szüksége van.

Minden ezen irányban tett kísérletek sikeretleneknek mutatkoztak, s főképp két okból.

1. Mert puszta tényen alapuló hatalom, minő a római impérium vala, s oly hatalom között, melynek jogkörét, mint a római szenátusét, törvények és százados gyakorlat határozták meg, természetes ellentét létezik, melyet a legjobb akarat sem egyenlíthet ki.

2. Mert az impérium, hogy magát a köztársasági reminiszcenciák ellen biztosítsa, a katonai hatalomra támaszkodott, s hogy ezt annál biztosabban tehesse, a népet különböző módok által minden ellentállásra képtelenné tevé, miáltal a légiók nemcsak az impériumnak, de az imperátornak is korlátlan uraivá váltak.

Ha a monarchia oly helyzetbe jut, hogy fennállása csak hatalmas állandó sereg által biztosítható, akkor ezen támasz csak annyiban veszélytelen, amennyiben az uralkodó, ki a népet a hadsereg által fékentartja, szükség esetében a hadsereg ellen a népre támaszkodhatik.

Hol ez nem lehetséges, ott a néplázadás veszélye csak más, még nagyobb veszélyekkel cseréltetik fel, s mindazon tévedések között, melyeket a politikában - főképp, ha azt a monarchiai szempontból tekintjük - újabb időben elkövettek, talán a legnagyobb az, hogy erről megfeledkeztek.

Annyit fáradtak, hogy a népnek minden, még törvényes ellentállását is lehetetlenné tegyék, hogy végre minden, nem katonai forradalom csaknem lehetetlenné vált; de a dolgok természete s a történet egyaránt bizonyítják, hogy azon pillanatban, melyben csak katonai forradalmak lehetségesek, ezek azonnal valószínűekké válnak, s pedig a törvényes monarchiára nézve ez utóbbiak a legveszélyesebbek.

Félek, a legközelebbi jövő be fogja bizonyítani ezen tapasztalást, s a megrázkódtatásoknak ezen új neme valószínűleg ismét Franciaországban veendi kezdetét.

574

Monarchia. Hivatalnoki állam

Nincs frázis, mely nagyobb közkedveltségre talált, mint az, *hogy a király csak az állam első hivatalnoka.* - Az első, ki e szép szójárással élt - amennyire történeti kútfőket követünk - Tiber vala; miután a despotia nálánál régiebb, valószínű, hogy azt a szürakuzai tirannok vagy a perzsa s egyiptomi királyok valamelyike már elébb is használta; II. Friedrich és József császár óta e szép mondat annyira divatba jött, hogy az mai nap csaknem axiómaként fogadtatik el, s mégis alig találhatunk állítást, mely oly egészen hamis és alaptalan.

Elvonatkoztatva attól, hogy minden hivatal természete szerént visszavonható, s hogy a királyságnak fő kelléke, melytől minden jótékony következései függnek, állandóságában fekszik, nem szükség egyéb, csak hogy a királyi hatalomnak körét figyelemmel tekintsük, s meggyőződünk, miként a király soha nem hivatalnok.

Alkotmányos országokban azért nem, mert minden hivatal felelősséggel járván, a végrehajtó hatalom gyakorlatilag a királyra nem bízathatik; nem alkotmányos országokban azért, mert itt az uralkodó nem a hivatalnokok elsője, hanem azoknak, valamint az egész államnak ura.

A királyi állás nem valamely hivatal, hanem a szuverenitás eszméjével áll összeköttetésben; alkotmányos országokban, amennyiben azt képviseli, nem alkotmányosokban, amennyire azt gyakorolja, s a tévtan, mely szerént a királyság a hivatalok sorába helyeztetett, valamint a monarchiának, úgy a szabadságnak csak károkat okozott. - Egyik alapelve azon teóriáknak az, melyek hivatalnoki államainkhoz vezettek, egyik főoka e kormányforma minden kinövéseinek, mert azon elvtől, *hogy a király csak az első hivatalnok,* ahhoz, *hogy a hivatalnok csak egy alsóbb fokozatú király,* csak egy lépés van.

575

Magyar gazdaság

A magyar gazda ott áll pusztáján, mint annak határtalan ura, de mint olyan, ki uraságát használni restelli.

576

Nagy szerencse, hogy a félénk emberek többnyire hiúk is (mert hisz e két hiba egy kútfőből, túlzott önszeretetből veszi eredetét), másképp sok, mit Voltaire-, Erasmus-, sőt mit Cicerótól bírunk, soha nem mondatott volna el.

577

Nincs nevetségesebb, mintha azon neveket halljuk, kiknek halotti beszédben s hírlapi nekrológokban örök dicsőség ígértetett. A legjámborabb tanácsnok alig hunyta be szemét, s azonnal fellép valaki, ki a dicsőültet 3000 ft fizetése helyett a világtörténethez utasítja, hol helye készen áll. - S tulajdonképp helyesen. - A világtörténet, az emberi nem ezen nagy kincstára és cloaca maximája csakugyan azon hely, hová végre minden összefoly, s nincs ember oly könnyű s nyomatéktalan, ki e föld sarán minden nyom nélkül gázolhatna keresztül. A kérdés csak az: vajon az utódok a nyomot látva, tudják-e annak nevét, ki azt maga után hagyta?

578

Alkotmányi forma

Bármily véleményben legyünk az alkotmány eszményileg legtökéletesebb formájáról, egy nem szenved kétséget, s ez az, hogy oly alkotmány, mely az államban létező egyes osztályoknak - akár a felsőbbek-, akár az alsóbbaknak - érdekeit sérti, s így oly alkotmány, melynek főcélja az, hogy bizonyos osztályok állása korlátoltassék, soha kielégítő eredményekhez nem vezethet. - S ez az oka, melyért oly alkotmányok, melyeket forradalom alkot, soha nem állandók.

A társaság kezdete

Minden társaság - mint ez magából a dolgok természetéből világos - a családdal veszi kezdetét, s így az első hatalom, mely többekre terjed, az első szociális organizáció - vagy helyesebben mondva, az első állapot, mely szociális organizációhoz nemiként hasonlít - a patriarchális. - Az ázsiai népek egy részéről, főképp a szemitákról, kiknek eszméi s felfogása jelen civilizációnkra általános befolyással volt, sőt egyes viszonyokra nézve a most elfogadott eszméknek alapjául szolgál, ezt történeti biztossággal mondhatjuk. Az állapotok, melyeket Amerika-, Ausztrália- és Afrikában találunk különbözők ugyan, de ezek részint semmi befolyást nem gyakoroltak civilizációnkra, részint az emberi kifejlődés azon első fokát tüntetik fel, melyen talán Ázsia népei is keresztülmentek, de mely oly messze fekszik tőlünk, hogy jelen viszonyainkra semmi befolyást nem gyakorolt.

Azon arányban, melyben a család megszaporodva nemzetséggé, klanná, néptörzzsé fejlődött, s a viszony, melyben a családnak egyes tagja az első ivadékokban annak fejéhez állt, közvetlenségét elveszté, főképp miután az egyes néptörzs hódítás által másokat alávetett, vagy azoknak egy részét szolgáivá tevé, a patriarchának hatalma, mely kezdetben csak azon természetes viszony vala, mely a családapa és gyermekei között létezik, átalakult, s a királyságnak egy nemévé változott; bizonyos azonban az, hogy valamint a főhatalomnak, úgy azon viszonyoknak átalakulása is, melyek felett az uralkodott, csak fokonként történhetett. (Általjános nézete az óvilágnak, melyet minden klasszikus íróknál találunk, hogy a polgári társaság a királyi hatalommal vevé kezdetét; s minthogy e nézet a dolgok természetének is megfelel, s az óvilág emberei a társaság kezdetéhez nálunk mindenesetre közelebb álltak, nincs ok, melyért e nézetet most elvessük.)

Az első király s az utolsó patriarcha között, mi állását s jogkörét illeti, bizonyosan igen kevés különbség létezett, s a társasági tagok viszonyai, főképp mi a birtokot illeti, ugyanazok maradtak; azaz, amennyiben az individuális birtoknak egy neme (az ingóságok) a patriarchális vagy oly viszonyokkal, minőket például Arábiában látunk, megmaradt, de a föld - melynek közössége az ily viszonyok alapját képezi - bizonyosan akkor is, mikor a patriarchából király lett is, közösnek, azaz olyannak tekintetett, mely felett miként elébb a patriarcha, úgy később a király rendelkezik.

Innen van, hogy régi felfogás szerént az egész ország jogos urának tekintett, hogy a régi világban minden államban annyi közös birtokot találunk, hogy végre az individuális szabadságnak jelen fogalmát a régi népekből[!] hasztalan keressük.

Mert a földbirtoknak közössége egyik jellemző jele minden primarius társasági állapotnak, s hol minden földbirtok közös, ott az egyed szabad nem lehet, hanem vagy az uralkodónak, vagy a társaságnak, melytől a birtok elosztása függ, korlátlanul alá van vetve.

Valamint az egyednek tökéletes alávetése az állam alá az individuális birtok eszméjével ellentétben áll, s azt aláássa, s legalább az adó által minden birtokbiztosságot megsemmisít, úgy a birtokközösség szükségképp az egyed korlátlan alávetéséhez vezet.

Egyedi szabadság s egyedi tulajdon úgyszint.

A birtok közössége s despotizmus korrelált fogalmak.

580

Uralkodó eszmék - vallás

Az uralkodó eszmék fokonkénti átalakulását (s ez az, mely a világtörténet megértésének kulcsa) csak úgy érthetjük meg, ha azon fogalmakat esmerjük, melyeket egyes népek s az egész emberiség különböző korszakokban az istenségről s természetről tartottak.

Minden emberi kifejlődésnek iránya eszméitől függ, s ki az irányt, melyben ezek fejlődnek, helyesen fogta fel, csak az ítélhet a jövőről is.

581

Az állam kifejlődése és az egyedi szabadság

Miként szilárd földkérgünk nagy része organikus lények működése által támadt, és a tenger szigetjei, roppant hegyláncok s egész országok az apró klárisok s más, szabad szemmel alig látható lények műveiből alakulnak össze, ilyen minden állam. Ki az egyéni tevékenységet, mely annak alapját képezi, akadályozza, ki az összeköttetést, melyben az egyesek, csoportok egymással állnak, széttépve azt követeli, hogy minden nem egymás között, de közvetlenül csak az állammal álljon összeköttetésben, az az állam minden további kifejlődését lehetetlenné teszi, azaz süllyedését készíti elé. - Mert Isten véghetetlen bölcsességében úgy rendezte a világot, hogy benne mindennek, ami nem emelkedik többé, annak süllyedni, ami tovább nem fejlődhetik, annak enyészni kell.

582

Ezen ivadék, mely a szabadság isteni törvénye helyett a forradalom aranybornya előtt borult le, valószínűleg éppoly kevéssé fogja elérni az ígéret földjét, mint a zsidók, hisz érdemetlen reá.

583

Az emberi természet nem változik, s ezredek előtt szintazon érzelmeket s szenvedelmeket találjuk, melyek a világot most mozgásba hozzák, csak a mód változik, melyen az érzelmek kielégítését keresik. - Az ember mindig boldogságot keres, szabadságot kíván, emelkedni vágyódik, csakhogy különböző korokban a boldogságot másban keresi, a szabadságnak más értelmet ad, más eszményeket tűz ki magának, s miután ez ismereteinek körétől, az eszmék kifejlődésétől függ, világos, hogy az, mi az emberi nem történeteiben változik, csak úgy érthető, ha az eszmék kifejlődését s időszakonkénti változását tekintjük.

584

Az idő hiányát csak nagyobb erőnek alkalmazása által, a hiányzó erőt csak idővel pótolhatjuk ki; s ezért azon eszközökre nézve, melyeket valamely cél kivitelére használunk, minden attól függ, *több erő vagy több idő áll-e rendelkezésünkre,* kivévén azon eseteket, midőn valamit nemcsak egy időre, hanem mint maradandó állapotot akarunk elérni, mert azokban az idő erő által nem pótolható.

585

A boldogság, melyet a világon élvezhetünk, sokkal kevésbé függ attól, miként viselik magokat irányunkban mások, mint inkább attól, mint járunk el mimagunk mások irányában. - Az, ki minden kötelességeit teljesíti, ha iránta az egész világ igazságtalan lenne is, mindig boldogabbnak fogja érezni magát annál, ki iránt mindenki méltányos, de ki magát túlbecsüli, vagy kit szeretet környez, de ki szeretni képtelen.

586

Egy van, miről azok, kik az emberi nem üdvét a caesarizmusban keresik, megfeledkeznek, s ez az, hogy szüntelen érintkezésekben élő népeknek csak egy caesarja lehet, s hogy eszerént a caesarizmusok s az univerzális monarchiának kérdése ugyanaz.

587

Azt, ki magával beszél, bolondnak szokták nevezni, pedig sok esetben inkább az érdemes e névre, ki másoknak szól.

588

Athén. Bírói hatalom

Az athéni alkotmány szerént csaknem minden peres tárgyak, melyek az államot érdeklék, a népgyűlés elébe tartoztak. Tudjuk, hogy az athéni polgár sokszor nemcsak valóságos államvétségekért, hanem a nép iránt mutatott rossz érzésekért (böse Gesinnung) is e törvényszék előtt vádoltatott be. - A népgyűlés a bíráskodást sokszor a heliasztakra bízta; de hogy oly bírói testületek, melyek 500-6000 személyből álltak, a szónokok által mint népgyűlés szólíttattak meg, s általján véve a népgyűléstől csak annyiban különböztek, hogy kizárólag bíráskodással foglalatoskodtak, hogy ily ítélőszékek független s főképp részrehajla[tla]n igazság kiszolgáltatására alkalmatosak nem voltak, ez magában világos.

Periklész és Ephialtész előtt - mint ezt minden írók tanúságából látjuk - az areopag, főképp Szolón törvényeinek következésében, sokkal kiterjedtebb hatáskörrel bírt. A szolóni törvényhozás helyreállítása után Eukleidész alatt az areopagnak több jogai visszaadattak, így jelesen az, mely szerént a törvények megtartására való felügyelet őt illeté. - Miután pedig minden arkhón, miután hivatalviseléséről számot adott, az areopagba lépett, s Plutarch állítása szerént az areopag csak ily kilépett arkhónokból állt (én részemről nem emlékezem, hogy az areopagiták választását valahol említve találtam volna), úgy látszik, miként régiebb időkben Athénben is belátták a veszélyeket, melyekkel a főbb bírói hivatalok választása jár, míg Periklész itt, mint mindenben, demokráciai elveit a szélsőségig vivé, s ezáltal hazájának vesztét készíté elé.

Mi csudálatos e férfinak végzete, ki midőn hazájának alkotmányát megrontá, a művészet minden csudáival ékesíté fel azt, mintha sejdítette volna, hogy Athénnak nemsokára Parthenónjára s propileumaira szüksége lesz, hogy az emberek emlékében feltartsa magát.

589

Ha azon hatásból, melyet testünk betegsége a lélekre gyakorol, valaki azon következést akarja vonni, hogy lelkünk működése csak testi organizmusunk következményei, gondoljunk azon hatásra, melyet a hangszer megromlása a művész előadására tesz. Megromlott hangszerrel a legnagyobb művész sem idézhet elé harmóniát, de vajon ebből az következik-e, hogy a zene csak a hangszernek tulajdonítható?

590

Természettudomány

Ha azon eszméből indulunk ki, hogy azon magasabb fakultások, melyeket elébb a lélek működésének tulajdonítottak, csak testi funkcióink következései, el kell ismernünk, hogy az ember - habár csak magasabb anyagi organizmusánál fogva - s a többi állatok között roppant különbség létezik. Én részemről alig foghatom meg azoknak bornírozottságát, kik a csontváz vagy belek hasonlóságából az embert a majmok vagy más emlősállatokhoz sorozzák, mintha a beszéd, a gondolkozás, a szabad akarat, melyet az embernél találunk, nem tételezne fel (ha már egészen materiális szempontból indulunk ki) sokkal nagyobb materiális különbségeket, mintha például egypár gerinccsontnál több vagy kevesebb lenne testünkben, mint a csimpánzénál.

591

A geológusok véleménye szerént a föld tömege egy izzó, folyékony anyagból áll, melyhez a lehűlés által szilárddá vált felszín úgy viszonyul, mintha egy narancs aranymázzal lenne bevonva. A földfelszín domborulatai és süllyedései, a vulkánok, minden plutónikus és vulkánikus jelenség ezzel magyarázható. Ha az emberiséget szemléljük, úgy egy hasonló fenomént találunk: a civilizált emberek tömege összehasonlítva a még nyers, formátlan anyaggal, csaknem éppen olyan nagy ect. *(félbeszakad)*

592

Soha azon befolyást, melyet fantáziánk életünkre gyakorol, nem látjuk annyira, mint romoknál. - Nincs épület, mely romjaiban nem hatna inkább reánk, mintha még épen látnók. Ellenkezője történik, ha valamely bajra gondolunk. Mi ott boldogít, itt kínokkal tölt, s valamint minden épület düledékeiben szebbnek, úgy minden baj fantáziánkkal felfogva borzasztóbbnak látszik. Az ok mindkét esetben ugyanaz. Nem látjuk a részleteket. S valamint a legszebb épület részleteiben mindég valami visszatetszőt is találunk, úgy minden bajnak megvannak szebb vagy legalább enyhítőbb részletei.

1852

593

1852. október 2.

Egyike azon különbségeknek, mely a régi s a keresztény civilizáció között létezik, a természet iránti közönyösségben fekszik, melyet az előbbieknél találunk. (Érdekes például, hogy ámbár a Svájc a rómaiak által jól esmértetett, sok író zordonságát, de tájainak szépségét egy sem írta le. Caesar a Svájcon átutazva egy grammatikus munkán dolgozott. Suet. Caes. Cap. 56.)

A természet szépsége nem maradt hatás nélkül a régiekre sem. Cic[ero] (De nat.) egy gyönyörű helyet tartott fel Arisztotelészből, hol ez a természet szépségéből az istenség lételének meggyőződését következteti. Hésziodosz a telet írja le. Homér többször írja le a természet egyes tüneményeit, s így Pindar, Theokrit a görögök, Vergil, Tibull, Horác, Cicero, Lucretius sat. a rómaiak között; de a régiek munkáiban a természet leírása mindég csak mellékes dolog, a fő mindég s mindenütt az ember marad, s mint Pindar Tavaszi ditirambusában, miután a tavaszt, s az égnek oszlopát, Etnát röviden leírta, Hierón, a szürakuzai tirannosz dicséretéhez s a görögöknek a perzsák elleni győzelmeinek magasztalásához siet, úgy tettek a többiek. - A régieknél az ember a fődolog, a természet csak mint tetteinek színhelye bír érdekkel.

A keresztény szentatyák már nagyobb figyelmet fordítanak a természetre, mert nagyszerű rendjében s pompájában az istenség legfenségesebb képét látják. - A legújabb felfogás szerént az ember csak mint a nagyszerű természet egyik lénye tűnik fel, a legmagasabb az állatok hosszú sorában, semmi más.

594

1852. október 15.

Ha az emberi viszonyok célszerű elrendezésére az szükséges, hogy roppant álladalmaink körében ismét kisebb organizmusok működjenek, mi módon támadhatnak ezek ott, hol egy félszázad óta elrontattak, s azoknak még elemei is hibáznak? E kérdés intéztetett hozzám.

Válaszom erre az, hogy ott, hol a közállományt nem olyanok vezetik, kik a municipális élet szükségének átlátására elég belátással bírnak, vagy hol a közállomány úgy rendeztetett el, hogy korunk túlzó centralizációjától, ha annak kárát átlátná is, nem szabadulhat (monarchiában erről szó sem lehet, s csak egy őszinte kísérlet kívántatnék annak megmutatására, mennyivel könnyebb lenne a királyi hatalomnak új municipális életet teremteni, mint a létezőt megsemmisíteni), hogy oly országokban, mint Franciaország - mondom -, a municipális élet a 19-ik vagy 20-ik században valószínűleg szintazon úton fog újra támadni, melyen az egyszer már támadt *a szükség által.* Ha ennyi forradalom után ezen országnak szociális betegsége végre azon fokot érte el, hogy a lerontott centrális hatalom, melynek eddig mindég mások foglalták el helyét, többé pótolható nem lesz, ha a dolgok azon pontra jöttek, hogy Proudhon nézete teljesül, s az anarchia szükséggé válik, mert minden más kormányforma lehetetlen, az anarchia közepette a rendnek egyes kis kristallizációi fognak támadni, s az állomány, mely összedőlt, mert miután alapjait maga ásta alá, a tett kárt helyrehozni nem tudta vagy nem akarta, mint természetes növény ismét új gyökereket ver. - Magam is sokszor hiszem, hogy e szerencsétlen országban nem marad más hátra.

1852-1859

595

Talán nincs az úgynevezett középkori emberek között egy, kinek szavait s leveleit oly figyelemmel vizsgálva, mint Goethéét, igen sok jelest nem találnánk.

596

A protestantizmus nagy eredményei a selfgovernementnek köszönhetők.

597

Ha már menny és pokol eszméi elfogadtatnak, a purgatórium gondolatja nemcsak nem esztelen, sőt szükséges konklúziója annak, hogy Isten végtelen igazságos.

598

Bizonyos, hogy ha valamely nemzetnél a halhatatlanság eszméje létezett, az világosan ki lett volna mondva a zsidóknál, mint minden más nemzetnél.

599

Úgy látszik, a keresztény mennyország a zsidó Seól (a nyugalom) s a görög Elizium kombinációja platonikus eszmékkel egyesítve.

600

A görög és zsidó vallás Igen alkalmatosak voltak arra, hogy egymásra hassanak, miután Egyiptomban közös kútfejből eredtek.

601

A messiás-eszme Dávid családjával összekötött, van benne az ázsiai despot-imádásból valami.

602

Ha tisztán asztronómikus mítoszok történeti események emlékévé változtathattak, miért nem történhetett volna ennek ellenkezője is?

1853-1854

603

Mentől gyengébbeknek érezzük magunkat más, nem emberi erőkkel szemben, annál inkább keressük vigasztalásunkat azon öntudatban, hogy sorsunk közös minden emberével; innen van, hogy a természettudományoknak elterjedése a demokratikus elveknek oly kedvező.

604

Rossz néven veszik íróknak, ha jellemeik festésében egyes részleteket adnak elő, melyek az egészhez látszólag nem illenek, sőt avval ellentétben állnak. Nincs egység a jellemben, ez a legközönségesebb vád. - Ki az életet esméri, meg fogja vallani, hogy a jellemnek milliói között talán csak egy valószínűetlen, egy olyan, mire a világon példát nem találunk, s ez oly jellem, melyben ellentmondások nincsenek. - Nemcsak az emberi nem, hanem az egyesek történetében a legnagyobb szerepet reakciók játsszák.

605

Nincs ember, ki közdolgokban részt vesz, s kire személyes célok befolyást nem gyakorolnának; a jobbak azok, kikre nem érdekek, hanem csak érzelmek gyakorolják a befolyást.

606

Nem esmerek szerencsétlenebb helyzetet, mint azé, ki oly korban, hol mindenki csak érdekeit követi, egy erős meggyőződéssel lép közpályára; a keserűségek között, melyek reá várnak, a legnagyobb talán az, hogy azon arányban vádoltatik következetlenséggel, melyben szilárdabban ragaszkodik saját nézeteihez. A következetességnek hírére csak az, ki pártjához, nem az, ki eszmékhez ragaszkodik, számolhat, s ez, mi annak, ki csak érdekeit tartja szeme előtt, könnyű, annak, ki eszmékhez ragaszkodik, lehetetlen. - Ha azoknak során végignézünk, kik főképp felgerjedett időszakokban aposztáziával vádoltatnak, meggyőződhetünk, hogy az aposztáziának oka nem elvtelenségben, sőt többnyire az elvekhez való szilárd ragaszkodásban kereshető. Ez áll Radowitzról és számtalan másról, ki ez utolsó évek alatt elhasználva lépett le a közpályáról. Ritka eseteket kivéve - ilyen például Washingtoné - elmondhatjuk, hogy saját korában talán senki nagy szerepet nem játszott, ki szilárd meggyőződéssel lépett fel. Ki egy pártnak zászlója, ki néptömegeknek középpontja akar lenni, mely körül ezerek egyesülnek, annak egyik legszükségesebb tulajdona az, hogy magát szükség szerént oda vitesse, hová szükséges, s a tömeggel együtt saját álláspontját mindég meg tudja változtatni. Nem a jelen, hanem a jövő az, mi a következetességnek jutalmakat ad. Következetes emberek nem pártokat, hanem eszméket képviselhetnek, s a pillanat tapsa és hatalma csaknem mindég pártok által osztatik.

607

Igen természetes, ha oly korban, hol a józan ész banquerout-ot csinált, minden józan szóhitel, mely e hitelt vesztett ház nevében kiadatott, mint becsnélküli váltó nem fogadtatik el.

608

Ha az úgynevezett időfolyamok (Strom der Zeiten) egyikét nézzük, minők a történelem érzékesítésére készíttetnek, s rajta a helyenként felmerülő óriás birodalmakat, melyek rövid fennállás után ismét egyes ágakra oszolnak: világos képben látjuk a két erőt, melyek az emberi nem szakadatlan haladásának feltételei, s melyeknek egyike *az egyesülési ösztön,* másika *az egyéni szabadság utáni törekvés.* E kettőnek összeműködése nélkül soha nemünk ennyire nem haladt volna, s habár első tekintetre úgy látszik, hogy az egyéni szabadságnak többet köszönünk, mégis mélyebben vizsgálva a tárgyat, meggyőződünk, hogy az univerzalitás utáni törekvés nem kevésbé üdvös eredményeket idézett elő mívelődésünkre, s hogy azok, kik világhatalom után törekedve, nagy birodalmakat alkottak, bármily szenvedéseket okoztak is kortársaiknak, egészben véve az emberiség jótevői közé számíthatók.

Nem létezett oly birodalom soha, mely, midőn a kor míveltebb népeit lenyűgözve, a civilizációt látszólag eltiporta, az embereket egyszersmind közelebb ne hozta volna egymáshoz, s így a különböző elemek érintkezését, mely magasabb míveltségünk feltétele, nem segítette volna elé. - A felsőbbség, mellyel az óvilág legmíveltebb népei felett bírunk, csak ennek tulajdonítható.

609

Históriai jog. Monarchia.

Csaknem axiómának vétetik - annyiszor ismételtetett -, hogy minden monarchiának arisztokráciára van szüksége; de nézetem szerént ezen állítás hamis. - A dolgok természete szerént nincs osztály, mely a monarchiának veszélyesebb, mint éppen az arisztokrácia.

Ha épületekben a felsőbb mindég arra támaszkodik, mi közvetlenül alatta áll, az államban a rétegek, melyek közvetlenül találkoznak, nemcsak támaszul nem szolgálnak egymásnak, sőt éppen ezek azok, melyek között a legnagyobb ellentétet tapasztaljuk; és a jótékony hatás, melyet egy arisztokráciának létezése a monarchiák fennállására gyakorol, kizárólag azon összeköttetésben fekszik, melyben egy arisztokrácia a históriai jog tiszteletével áll, mely minden legitim monarchiának alapját képezi. - Az arisztokrácia, mely nem a históriai jogon alapszik, a monarchiának nemcsak támaszul nem szolgálhat, sőt azt csak veszélyezteti, és hol a históriai jog előtti tisztelet más viszonyok vagy institúciók által ébren tartatik, mint például tartományok históriai jogai, városok kiváltságai sat. által, ott a monarchiának arisztokráciára nincs semmi szüksége, sőt ily arisztokráciának nemléte még erősíti állását, amennyiben senki nincs, ki vele versenyezhetne.

610

Monarchia

Monarchiában semmi nem lehet károsabb, mint midőn a közhatalom, azaz a monarcha nevében oly hatáskör követeltetik, melyet az be nem tölthet; mi a népet szükségképp odavezeti, hogy a monarchát csak fikciónak tekintse.

Bár nehéz, de legalább nem képtelen, hogy a törvényhozás egy ember által gyakoroltassék, hogy a külfölddel való viszonyokat egy tartsa fel, hogy a hadsereg egynek parancsai alatt álljon, s minden kegyelemnek osztója egy legyen, s így mindezen jogok a monarchának kezébe téve le, kétségen kívül erősíthetik állását. De ha arról van a kérdés, hogy az adminisztráció ki által vezettessék, az igazság ki által szolgáltassék ki, bizonyosan nem találkozik senki, ki lehetségesnek tartaná, hogy az tettleg a fejdelem, azaz egy ember által történjék, s így a királyi hatalomnak ezen körökre való kiterjesztése bizonyosan csak azon meggyőződést idézi elé, hogy a fejdelem igen sok dologról, mely nevében történik, mit sem tud, miáltal a királyi hatalomnak tekintélye azon körben is gyengíttetik, mely annak sajátja.

Tegyünk bármit, a nép éppúgy meg tudja s meg szokta különböztetni a királyt kormányától, mint azt parlamentáris testületek teszik, sőt mentül monarchikusabb, azaz mentül inkább ragaszkodik fejdelméhez, kitől csak jót tesz fel, annál tisztábban; s nekem úgy látszik, hogy ezen megkülönböztetésnek megszüntetése éppen nem fekszik a monarchia érdekében.

611

Monarchia

Miután minden államaink monarchikus formában fejlődtek ki, jelen bonyodalmaink megoldása a haladás félbeszakítása nélkül csak úgy várható, ha ez a monarchikus formák megtartásával történik.

Egy ezeréves történetnek eredményei sem törvényhozások dekrétumai, sem forradalmak anyagi erőszaka által nem semmisíttethetnek meg, és ha minden tanokat felforgatunk is, a királyság eszméje legalább azáltal fog elhatározó befolyást gyakorolni jövőnkre, hogy ezen institúció iránti ellenszenv oly intézvények behozatalát fogja akadályoztatni, melyek az állam egységének feltartására elkerülhetetlenek, s melyeknek behozatala a többség által elleneztetni fog, csak azért, hogy a királysághoz ne vezessen vissza.

612

Nincs nehezebb az életben, mint erős feltételhez jutnunk, s feltételeink között könnyebben határozzuk el magunkat egy bizonyos cél követésére, mint arra, hogy bizonyos célokat követni nem fogunk, s pedig ez lenne éppen leginkább szükséges megelégedésünkre. - Jaj annak, ki az életben két úton jár - mond az írás; de mily kevesen vannak, kik ez igazságot átlátva, elég eréllyel bírnak, hogy az útról, melyet választottak, magokat elcsábíttatni ne engedjék, s szemök előtt tartsák azon tagadhatatlan igazságot, hogy ha az ösvény, melyen a szerencsét keresik, hosszabb s tekervényesebb lenne is, elébb érik el célukat, ha azon következetesen továbbhaladnak, mintha ez út feléről, midőn már fáradtak, visszatérve, rövidebb ösvényt keresnek magoknak.

613

Én nem látom által, mért lenne nemesebb foglalatosság azoké, kik nádparipájokon egy kedvelt agyrém után futnak, a nyulászatnál.

614

Mint oly országnak, hol forradalom dúl, úgy a léleknek is, melyet benső küzdelmek gyötörnek, semmi sem enyhítheti jobban szenvedéseit, mint külső ellenséget keresve, az egymás ellen dúló erőket új küzdelemben emészteni föl.

615

Sok ember vénül el s hal meg anélkül, hogy csak az iránt is tisztába jőne magával, mily tárgyra kellene fordítani tehetségeit; s hány van, ki tehetségeinek öntudatához jutott, de oly helyzetben látja magát, hogy azokat nem használhatja; s mennyit találunk, kinek tehetségei s helyzete megfelelnek egymásnak, de kiben a kitartás, a szorgalom hiányzik; s bámulhatjuk-e, ha az élet nagy színdarabjában oly ritkák, kiket a színpadról lelépve taps követ.

616

Igen helyes azoknak nézete, kik az állam legbiztosabb garanciáját az érdekekben keresik, de nagyon tévednek, kik ezért az államot úgy akarják szervezni, hogy annak fennállása igen sok egyeseknek anyagi érdekeivel egyenes összeköttetésben álljon, s kik az állam biztosságát a fizetett tisztviselők nagy számában keresik.

Ha elvonatkozunk is azon közönyösségtől, mellyel az államnak fizetéseikből élő tisztviselői a tapasztalás szerint egyik rendszerről a másikra térnek át, bizonyos, hogy bármennyire tökéletesítsük is bürokráciánkat, a fizetett tisztviselők az állam polgárainak mindég kisebb részét képezik, s hogy, midőn azoknak számát s fizetését nevelve, a polgárokra nagyobb terheket róvunk, egy bizonytalan támaszért az állam egyedüli biztos alapját gyengítjük meg, mely csak polgárainak megelégedésében található. S ezért jó, ha azok, kik az államot kormányozzák, az érdekeknek főslyt tulajdonítanak, sőt megengedem, hogy e részben egy kis megvesztegetés sem árt, csakhogy felfogásom szerint, ha már vesztegetni akarunk, célszerűbb a milliókat vesztegetni meg, s ez csak olcsó igazgatás által történhetik. - Nem azon pénz, melyet évenként tisztviselőinek fizet, hanem az, melyet évenként polgárainak zsebében hágy, biztosítja a kormánynak fennállását.

1854-1855

617

Hogy éppen a legkitűnőbb emberek ritkán szerencsések, oka abban fekszik, mert éppen kitűnő egyéniségek között ritka az, ki feltételeit véghez vihette, s így önmagában ne csalódott volna.

618

A vegytan újabb fölfedezéseiből tudjuk, hogy a látszólag legkülönbözőbb testek ugyanazon elemeknek különböző arányokban való vegyületéből állnak. Szikláink fő alkatrésze, a szilícium, nem hiányzik a búzaszalmában, legszebb drágaköveink agyagból állnak, mely egy parány vas- vagy mangántól nyerte színét, és a setét grafit s ragyogó gyémánt alkatrészei között nem találunk különbséget. - Az emberek tanulmányozása hasonló eredményekhez vezet; itt is hosszas tapasztalások után azt találjuk, hogy miután az, amit az emberekben becsülünk s megvetünk, oly közel áll egymáshoz, senkinek elbizakodásra, de senkinek kétségbeesésre oka nincsen, mert valamint süllyedni, úgy emelkedni mindenkinek lehet. Ki az embereket valóban ismeri, az sem egészen bízni, sem végképp kétségbeesni nem fog senki fölött.

619

Ha azokat, kik, mert a régi tanács szerént önismeret után fáradtak, bölcsebbekké váltak, azokkal vetjük össze, kik ezáltal másokhoz s önmagokhoz bizodalmokat elvesztve, a pretiusi életre alkalmatlanokká váltak, az utóbbiaknak száma bizonyosan nagyobb. Meggyőződésem szerént a legjobb tanács, melyet fiatal embereknek adhatunk, az: legyen bizodalmad magadhoz s a világhoz. Később elég nehéz e tanácsot követni.

620

Nincs költségesebb szeszély, mint azon kívánat, hogy mindenki által kedveltessünk. Ki azért, hogy valamely körnek általános kedveltjévé legyen, annak minden szeszélyeihez alkalmazkodik, közönségesen csak azon szerelmeseknek sorsára jut, kik mennél szeretetreméltóbbakká akarnának lenni, annál nevetségesebbekké válnak, s célukat mindig eltévesztik. - Nincs kellemetlenebb s haszontalanabb rabság, mint melybe akkor esünk, ha soha zsarnokoknak tartatni vagy neveztetni nem akarunk. Ki azt teszi fal magában, hogy soha senkinek alkalmatlankodni, senkinek útjában állni nem fog, az bizonyosan egész életén át mindig alkalmatlan helyzetben, mindig mások által akadályozva fogja érezni magát. A legjobb emberek - s pedig teljes joggal - elfoglalják a helyet, melyet üresen találnak, s így midőn azért, hogy minden súrlódást kikerüljünk, szerényen visszavonulunk, az általunk elhagyott tér mindig mások által foglaltatik el, kik éppen mert engedékenységünket megszokták, midőn végre odajutottunk, hogy engednünk többé nem lehet, még rosszabb néven veszik makacsságunkat.

621

Azok, kik csak a közjóért lelkesülve, egyszersmind józanok is, ritkán oly erélyesek, mint azok, kik csak önérdekből vagy rögeszmék után indulnak, s a tömeg, régi tapasztalás szerint, éppen mozgalmas időkben, midőn vezetőinek józanságára legtöbb szüksége volna, csaknem ellenszenvvel viseltetik mindazok iránt, kik hozzá nem a szenvedély hangján szólnak. - A nép szerencsés jövője ily pillanatokban többnyire attól függ, hogy valamely józan gondolat valakinek agyában rögeszmévé váljék, s a szenvedély köntösében jelenjen meg; így a józan eszme is követőket talál, sőt néha győzelemre számolhat.

622

Ha van valami, mire nézve az emberek mai nap egyetértenek, ez azon általános panasz, hogy korunknak jelleme egoizmus és kétely. De ha ezen korunkról hozott általános ítélet - mint én is hiszem - helyes, nem szenved semmi kétséget, hogy állományi szerkezeteinkre nézve nagy változásoknak megyünk elébe. Oly népeknél, hol mindenki csak saját s pedig anyagi érdekeit tartja szemei előtt, s a hitnek semmi neme nem létezik, hol a vallás, a haza, a nemzetiség, a lovagiasság, egyszóval mindazon motívumok, mik az egoizmust ellensúlyozhatnák, fontosságokat elveszték, ott a politikai szabadság nagy állományokban lehetetlenné vált, s meggyőződésem szerént minden illúziók között a legnagyobb azoké, kik jövőnket a konstitucionális formák általános győzelmében látják. - Egoisztikus és vallástalan, vagy helyesebben mondva, oly népek, melyek eszmékért felhevülni nem tudnak, csak vagy a despotizmus-, vagy annyira szűkkörű állományokban érezhetik jól magokat, melyeknek kormánya elég egyszerű, hogy a nép által elvezettessék. A konstitucionális kormányrendszernek első feltétele a bizodalom, s nagy állományokban az állomány feltartása sok áldozatokba kerül, melyeknek az, ki a haza dicsőségének eszméjénél felhevül, örömmel, de praktikus egoista csak kénytelenségből veti magát alája; épp azért nagy állományainkat korunkban csak a kénytelenség, a despotizmus fogja feltartani. Szabad alkotmányok egy ideig mindenki által eszközként fognak használtatni, mely által az egyesek az egész állomány hatalmát saját személyes érdekeik hasznára fordítani iparkodnak, később az állomány feloszlását hozzák magok után. Mert ha az állományt sem hazafiság, sem despotizmus nem tartja össze, nem tudom, miáltal állhatna fel, miután az, hogy a világnak kisebb állományokra való feloszlása az egyesek érdekében fekszik, magában világos.

623

Mint Homér születése felett hét város vitatkozott, úgy korunkban egyes nagyobb hírű férfiaknál nehéz lenne meghatározni nemzetiségüket. - Sokat beszélünk a vérről, a fajjal járó tulajdonokról s tehetségekről, melyeknek bebizonyítására számos példák hozatnak fel; de ha a népek számtalan vegyületeire s az egyes családoknak név- és lakhelyváltoztatásaira gondolunk, meggyőződünk, miként az, hogy valaki német- vagy magyarul beszél, sőt, hogy magát német- vagy magyarnak tartja, fajára nézve éppúgy nem bizonyít semmit, mint az, hogy Magyar- vagy Németországban született. - Meggyőződésem, hogy nemzetek legkedvesebb gyermekeikkel sokszor úgy járnak, mint egyes apák, kik büszkék fiaikra, s kiket mindazon bókok, melyeket elfogadnak, csak annyiban illetnek, amennyiben a magasztalt gyermeket ők nevelték fel.

624

Két dolog van, melyet csaknem mindnyájan tapasztaltunk. Az első az, hogy az életben kérlelhetetlen ellenségeket találunk sokszor, és csak igen ritkán oly barátot, ki, ha megsértettük, tőlünk el ne fordulna. - A második, hogy valamint szájunkban a keserűség íze tovább tart, mint az édességé, úgy a legkisebb fájdalom egészen megszünteti boldogságunk érzetét, míg a keserv, bármily boldogság kövesse, mindig nyomokat hagy maga után. - Ebből két életszabályt vonhatunk le. *Először*, hogy mindig rossz számítás, ha valakinek barátságát oly módon keressük, mely által más valakit ellenségünkké teszünk. *Másodszor*, hogy jobb visszatartóztatni magát oly dolgoktól, melyek előreláthatólag sok örömmel, de egyszersmind sok fájdalommal járnak, még azon esetben is, ha az öröm, melyet várhatunk, a fájdalmat jóval felülmúlná.

625

Sok embernek tevékenysége olyan, mint az óráé, mely mindég mozog, de csak hogy az időnek múlását vegyük rajta észre.

626

Minden vigasztalás újra feleleveníti fájdalmainkat. Igaz, de csak úgy, mintha a sebet kötözzük; a fájdalom szinte megújul, de csak hogy hamarabb gyógyuljon.

627

Ha az erény Arisztotelész - felfogásom szerént igen helyes - értelmezése szerént nem egyéb, mint a kellő közép két rossz tulajdonság között (például a nemes takarékosság kellő közép a fösvénység s pazarlás között, a vitézség közép a vakmerőség s félénkség - vagy beteges ildomosság - között; e kettő egyre megy), akkor igen természetes, hogy erényt s nagyságot nem találunk, mely ellen a sok s látszólag igaz vádakat felhozni nem lehetne. Nem szükséges erre egyéb, minthogy az egymást ellensúlyozó tulajdonok között egyoldalúlag csak egyet emeljünk ki, s egy kis túlzás csodákat mível. - Olvastam szép értekezéseket, melyekben Napóleon gyávasága vala bebizonyítva. Ki Napóleont csak Arcole-nál vagy Arcis-sur-Aube-nál tekinti, az ellenkezőt fogja vétkéül tulajdonítani. - Cicero magaviselete Catilina s Antonius irányában a kegyetlenségig kíméletlen, más alkalmakban a gyávaságig engedő. - Nincs erény, mely egy bizonyos ponton túlvíve hibává ne válnék, sőt, mely az embert szörnyeteggé tesz tehetné, azért a legfontosabb az, mire minden nevelésnél főképp ügyelni kellene, az, hogy megtanuljunk mértéket tartani mindenben. - Mentül tovább éltem, s mentül többet gondolkoztam e tárgyról, annál inkább meggyőződtem, hogy az erény tulajdonképp nem egyéb egy bizonyos mérsékletnél.

628

Meg vagyok győződve a szabad sajtó üdvös hatásáról. Vannak azonban ezen intézménynek - főképp, míg az oly kezekben lesz, minőkben azt részben jelenleg látjuk - rossz következései is, melyek még a szabad sajtó elleni által sem méltányoltatnak eléggé, s ezek között nézetem szerint első helyen az áll, hogy az embereket a közvélemény iránt közönyösökké teszi, s a

becsületérzést éppen azoknál tompítja el, kiknek reá a közjó érdekében legtöbb szükségük volna. Kétségen kívül vannak morális igazságok is, melyekről az egyes szintoly erősen meg lehet győződve, mint Galilei arról, hogy a föld forog, s melyeknek kivívásáért szintúgy kész minden áldozatra, de politikai vitatkozásaink többnyire nem ilyenek körül forognak. Rendes viszonyok között, midőn a vita nem elvek, hanem csak az elvek alkalmazása körül forog, s a hatalom, melyet forradalmi korszakokban a legszilárdabb jellemek ragadnak meg, a legügyesebbek kezébe kerül, a közdolgok kezelése mindenkit szkeptikussá tesz, s a főgarancia, mellyel a nemzet bír, hogy érdekei feláldoztatni nem fognak, országlárainak becsületérzetében fekszik; s vajon nevelheti-e ezt, ha éppen azok, kiktől az ország érdekei függnek, naponként sárral dobáltatnak, ha a legaljasabb gyanúsítások tárgyául szemeltetnek ki, s helyzetöket csak úgy tarthatják meg, ha azt, mi magát közvéleménynek nevezi, s annak csakugyan egy fontos tényezője, megvetni tanulták?

629

Lady Montagu mondja, hogy magasabb hivatalok elnyerésére az első nélkülözhetetlen feltétel a szemtelenség, s hogy az, ki e tulajdonnal és középszerű tehetségekkel bír, továbbra megy, mint a legnagyobb ész és érdem nélkül, s ez igaz, de szomorú; még szomorúabb azonban [hogy] arra, hogy a bármi módon elnyert hivatalt megtartsuk, szükségünk van szemtelenségre vagy legalább a közvélemény megvetésének oly mértékére, mely evvel határos.

630

Vannak nyomok és emlékek, melyeket csak könnyek moshatnak le.

631

Hiú, tetszenivágyó asszonyok többnyire tetszeni kívánnának férjeiknek is; erős meggyőződés és kötelességérzet és szilárd ragaszkodás ahhoz, mit helyesnek tartanak - ez az, min az asszonyi erény alapszik, innen van, hogy kötelességeiket megszegő asszonyok az életben többnyire oly kellemesek, s az erényhősnők néha kissé nehéz társalgásúak. Még nagy kérdés: a zsidó, ki a bibliában említett erős asszonynak férje volt, nagyon kellemes napokat töltött-e?

632

Mint a tenger dagályának tetőpontja csak egy pillanatig tart, melyet azonnal az apály kezdete követ, úgy mihelyt valamely eszme tökéletesen létesült, azonnal reakció támad ellene. Így volt ez az óvilágban. Alig létesíttetett az állam abszolút hatalmának eszméje az Augustusok által, s azonnal megkezdődik a reakció. Az epikureizmus szintúgy, mint a sztoicizmus, ezen dolgoznak, s a kereszténység nem más, mint az individuumnak protestációja az állam mindent elnyomó zsarnoksága ellen. Ha Róma történetét az imperátorok alatt figyelemmel tanulmányozzuk, meggyőződhetünk, miként a nagy birodalomnak felbomlását inkább a közvéleménynek az állam eszméivel ellenkező folyamának kell tulajdonítanunk, mint a barbárok betörése anyagi tényének, mely a birodalmat csak azért rendítheté meg, mert az belsejében már fel vala oszlatva. - Teljesen meg vagyok győződve, hogy valamint az óvilág abszolutizmusa, úgy korunk szabadsági törekvései ellen is bekövetkezik a reakció, de csak ha majd a kereszténység

ezen eszménye teljesítve lesz, s úgy látszik, ettől még igen távol vagyunk, s ebben találom én garanciánkat a reakció ellen.

633

Ha ahelyett, hogy oly helyre törekszik, melyet már más foglalt el, mindenki arra fordítaná tehetségét, hogy saját helyén magasabbra emelkedjék, kevesebb zavar s tolongás lenne a világon.

634

Ha megfigyeljük azt a könnyűséget, mellyel a tehetséges emberek az erkölcsi tételeket a legkülönbözőbb dolgokban jelképesen juttatják kifejezésre, úgy nem csodálkozhatunk azon a könnyűségen, ahogy a mitológiai személyek történetét az asztronómiára vagy az erkölcsi igazságokra vonatkoztatják. Nemigen tudnak nekem olyan mesét mutatni, amelyik ne egy fajtája lenne az erkölcsi tételek kifejezésére szolgáló eszközöknek; és mégis, a legtöbb mese nem azért keletkezett, hogy egy tanítást megfogalmazzon - ezt rendszerint csak később vonjuk le a meséből.

1855

635

1855. február

Folyó hó 15-én éjjeli 11 órakor halt meg gr. Teleki József. - Azok, kikre a temetés bízva vala, valószínűleg, mert a főváros lakóit azon országszerte ezerek által irigylendő kiváltságban részesíteni nem akarták, hogy Teleki József ravatalát tömegestől csak ők állják körül, a sírt, melyben a boldogultnak hideg tetemei koporsóba valának zarándok, nem közlék senkivel, s így történt, hogy ezen ünnepélyes pillanatban a ház néhány rokona, s azon keveseken kívül, kiknek a vallásos szertartások órája véletlenül tudtokra jutott, senki jelen nem vala. Kíséret nélkül, csaknem észrevétlenül hagyá el e városunkat a koporsó, mely a hon egyik legkitűnőbb polgárát, a nemzet leghívebb fiainak egyikét zárta magába. S a fájdalom, melyet valamennyien érezünk, annyival tartósabb leend, mennél nehezebben pótolható azon hiány, melyet e halál okozott...

Mi gyenge az ember! Munkásságának közepette eléri a halál, s ki eszméivel a világot járta körül, s nagyravágyását nem érzi kielégítve, ha népek hódoltak meg előtte, mikor órája eljött, eltűnik néha még az emberek emlékéből is. Csakugyan nyomorultnak látszik helyzetünk e világon, hol feltekintve ragyogó világokat látunk, melyek parányiságunkra, lábaink alatt sírokat, melyek mulandóságunkra intenek, s mégis, ha eszünkbe jut, hogy e parányi lény mezítelenül a földre lökve, saját munkássága által a föld urává lett, hogy a természeti erőket tudomány által felhasználva, a naprendszert, melyben maga e föld csak egy pont, mérni, hogy a legtávolabb csillagoknak pályáit meghatározni, a törvényeket, melyek szerént mind e világok forognak, esmerni tanulta; ha meggondoljuk, hogy e gyenge lény, melynek élete egy hajszálon függ, szilárd akarat által mindent legyőzhet, hogy a rövid perc alatt, meddig élete tart, eltörölhetetlen nyomokat hagyhat maga után, s gondolatjai által jövő századoknak irányát határozhatja meg, mi nagyszerűen tűnik fel előttünk végzete.

636

1855. március 24.

Minden számra kisebb nemzetiség csak uralkodás által tarthatja fel magát és terjeszkedhetik. Ha a magyar, miután politikai felsőbbségét elveszté, míveltségi felsőbbséget nem tud kivíni magának azon népek felett, melyek őt környezik, fel fog olvadni számra vagy míveltségre nagyobb szomszédai között. Mint a folyó, mely bármi hatalmasan rohanjék neki a tengernek, ha színét egy ideig megtartja is, és folyása a tengerben mérföldekre megkülönböztethető, végre mégis eltűnik a nagyobb elemben, így tűnik el a kisebb nemzetiség, mely nagyobbakkal érintkezésbe jön, s mely nem belső súlya és tömöttsége, hanem csak azon szenvedélyesség által akarja feltartani magát, mellyel minden idegent eleinte magától taszít. Ha nyelvünk s nemzetiségünk többé különös pártfogásban nem részesül, és a törvényeknek oltalma megszűnt, melyek annak felsőbbséget egykor biztosíták, én e nemzetiségünk biztosítására minden pártfogás és törvényhozói oltalomnál egy még biztosabb eszközt esmerek. Alkossatok halhatatlan műveket nyelveteken, és a nyelv - mely a nemzetiségnek élet lehelete - nem fog kimúlni

az elevenek sorából. - Azon követ, melyet egy Pheidiász dicső műveire használt, nem építi be, senki falába.

A nemzeti individualitások szükségesek, mint a személyesek.

637

1855. március 24.

Az Akadémia a tudományokat műveli s a nemzeti nyelvet, mert ez kötelessége. Minden politikai kérdés körén kívül fekszik. - Vannak, kik ezt rosszallják, szerintek a tudomány felvilágosító hatása csak annyiban ér valamit, mennyiben azt kicsi körökben lámpásként, vagy egy bizonyos pont megvilágítására használhatják. - Isten nem azért teremtette a világosságot, hogy a világ meglátszassék - hisz akkor még csak káosz volt. De mihent a világosság megvan, a rendezés, a teremtés sem marad el soha.

1855-1856

638

Senki sem emelkedhet az emberi ítélet fölé, csak sokan alantabb állnak, mint hogy avval törődniük kellene.

639

Éppen az nem hallja a dörgést, kire a mennykő lecsap.

640

Ki hamis úton jár, eltéveszti célját, de ki az egyenes úton járva egy ballépést tesz, kificamíthatja lábát, és azonnal megérzi a fájdalmat.

641

Ha valamely házassági viszony szétmegy, nem következik, hogy az egyik vagy a másik részen fekszik az ok. A cink és réz mindkettő érc, és csendes, jámbor érc magában véve, s mégis szikrázik, ha egymás mellé kerül, csak egy kevés sós víz kell még hozzá; ez pedig házasságban soha nem hibázik.

642

Néha levethetjük a csizmát, mely által szorítva éreztük magunkat, csakhogy a tyúkszem, melyet a szűk csizma okozott, akkor is megmarad.

643

A szegények között a legsajnálatraméltóbb az, kinek szíve szegényedett el, mi többnyire csak azokkal történik, kik érzelmeik tőkéjét gond nélkül fecsérlik el.

644

Az emberek sokkal könnyebben egyeznek meg elvekben, mint azoknak részletes alkalmazására nézve, s a tapasztalás azt mutatja, hogy azon egyetértés, melyet elvkérdésekben többször találunk, azonnal megszűnik, mihelyt az általánosan elfogadott elv alkalmazása kerül szőnyegre.

Ennek oka abban fekszik, mert az emberek többsége általános elveknek következéseit felfogni képes nem lévén, ezekre nézve csak hajlamait s érzelmeit követi, míg egyes elvek részletes alkalmazásánál minden egyes saját érdekei szerint külön véleményt alkot magának.

645

Azok, kiknek nevével a legnagyobb tudományos vagy szociális haladásokat összekötjük, sokszor éppoly keveset tettek, mint a nagy úr vagy polgármester, ki az épület alapkövét leteszi. Egész érdemök abban áll, hogy azt, mit mások a felszínig hoztak, valamely szép mondat vagy fényes tett által ünnepélyesen felszentelték. Mint minden, úgy a tudomány s a társadalom nagy épületének alapjai mélyen elrejtve fekszenek. Zaj nélkül, ismeretlenek által rakatnak azok le, s a szerény munkások, kik azt teszik, többnyire magok sem gyanítják fáradságuknak nagyszerű következéseit.

646

Igen nevetséges, ha az emberek korunk pénzszomja ellen sopánkodnak, s ebből - mi igen kedvelt frázis - például Amerika vesztét jósolják. Az emberek most és Amerikában vágyódnak pénz után, mint elébb s Európában a vagyonnak más, akkor létező nemei után vágyódtak. S az általános törekvés pénz után jelenünkben, a középkornak általjánosan földbirtok után való törekvéseivel egy sorban áll. Aránylag többen vesznek részt benne ott, mint nálunk, mert a törekvés ott többeknél vezet célhoz, mint nálunk. - A kérdés nem az, létezik-e önösség vagy haszonlesés valamely korban, hanem létezik-e valami, mi annak ellensúlyul szolgálhatna. A veszélynek nagysága, mely Amerikát a nép törekvéseinek ezen irányából fenyegeti, egészen a vallás hatalmától függ. Nem erkölcsiséget vagy filozófiát mondok, hanem vallást, mert a vallás az, mi az erkölcsiség törvényeit, miket a bölcselkedés útján fáradva keresünk, a népnek készen nyújtja.

647

Egyenlőség. Rousseau

Rousseau *Emil*-jében egy tisztán ideális egyediség, a *Contrat social*-ban egy egészen ideális társaság, azaz mindkét munkájában nem létező lények s viszonyok propozíciójából indul ki, s ebből vonja le következtetéseit; nem reménylhető-e, hogy még elérjük az időt, midőn R. politikai tanainak impraktibilitását szintúgy belátjuk, mint nevelési tanainak kivihetetlenségén többé senki sem kétkedik.

Én legalább soha nem foghattam meg, miként történhetett, hogy míg azt, ki például azon állítással lépve fel, hogy minden ló egyenlő, az egész világ bolondnak tartaná, azt, ki ezt az emberekről hirdeti, s e tételt okoskodásai alapjának fogadja el, miért nevezzük bölcsnek, holott az utóbbi állításnak valótlansága még sokkal szembetűnőbb.

648

Nincs nehezebb az életben, mint hogy a helyet feltaláljuk s megtartsuk, mely nekünk való. Az emberek nagy része életének legszebb részét azon kérdéssel tölti el, mily pályát válasszon magának, s azért talán legfőbb előnye felsőbb osztályainknak, hogy körükben mindenki egy bizonyos helyet készen találva, abban a viszonyok által, sokszor saját akaratja ellen is, megtartatik.

649

Az est s korány hajnala egyenlő. Ilyen a hölgy évei. A bájló kor, melyről nem tudjuk, fényes nap vagy éjjel fog-e reá következni.

650

Máris megkezdődött a harc, mely Rómában egykor az optimaták s a nép között folyt; meg vagyok győződve, hogy az idő többé távol nincsen, hol a *szabadság* s *egyenlőség* nem együtt, hanem ellenkező felek *jeligéje*ként fog felállíttatni.

651

Senkit nem beszélünk rá annyiszor, mint önmagunkat. Tévedéseink, előítéleteink s szenvedelmeink egy része beszéd között támad s erősödik, és nem ritkák az esetek, midőn az, ki hivatalánál fogva vagy más mellékcélokból bizonyos elvek mellett szónokol, minden hallgatói között végre csak egyedül önmagát térítette meg gyökeresen.

652

Az erény semmi más, mint olyan magatartás, amely megtalálja a középutat bizonyos hibák és tulajdonságok túlzásai között; és a szív biztosítja, hogy feltalálhassuk ezt a középet.

653

Oly igazságok, melyek mellett egyszersmind azoknak érdekei szólnak, kiknek kezében a hatalom fekszik - azaz jelenleg a legnagyobb számnak - végre mindég elismertetnek.

654

Az ókor minden magánviszonyain a szolgaság vagy legalább teljes alárendeltség és korlátlan uralom eszméje vonul keresztül. Ezt találjuk nemcsak az úr és szolgája között, hanem a család körében, a nő s férfi közötti viszonyokban is; s valóban csak a dolgok természetes kifejlődésének tekinthető, ha ugyanazon eszme végre uralkodóvá vált az állam körében is. - Korunkról, hála, éppen az ellenkezőt mondhatjuk. Itt minden viszonyok a szabad személyiség eszméjére építvék, csak az állam maga képez e részben kivételt; nem várhatjuk-e tehát, hogy az, mi az ókorban történt - hogy azon eszme, melyre az egész társadalom épül, végre kiterjeszti hatását az államra is - századunkban is meg fog történni?

655

Minden emberi nagyság csak aránylagos, s ezért oly korban, midőn az emberek általán véve a míveltség magasabb színvonalán állanak, mindig kevesebb nagy egyediséget találunk. Ez áll századunkról is. De ha a nagy embereknek e hiánya, mely ellen annyit panaszkodunk, csak annak jele is, hogy a míveltség magasabb fokát többen érték el, s így kitűnni nehezebb: e tény nem maradhat befolyás nélkül, s bizonyos, hogy oly korban, melyben kevés való felsőbbség létezik, még az is, mely létezik, nem ismertetik el.

656

Reformáció

A nemzeti egyéniségeknek küzdelme Róma s az egyes embereké az egyház korlátlan hatalma ellen, ez az, mi a reformációt előidézte. Egészben véve e nagy mozgalom nem egyéb, mint az egyéni szabadság elvének reakciója a vallás körében, s éppen mert e reakció természetes, mert annyi elnyomás után kikerülhetetlen vala, ez az, minek e nagy ügy véggyőzelmét köszöni. - A többi okok, melyeknek a reformáció sikere tulajdoníttatik, nem a reformáció véggyőzelmére, hanem csak annak sebes terjedésére voltak befolyással, s ezek között első helyen az áll, hogy a vallási reformáció, mint hajdan a kereszténység első fellépésénél, kizárólag a szellemi körre szorítkozva, a világi hatalom előtt kedvessé vagy legalább közönyössé vált.

657

Furcsa dolog, hogy azok, kik az egyenlőségre legtöbbször hivatkoznak, a felsőbb osztályokról úgy beszélnek, mintha azok csupa ördögökből állnának. Hiszen az ördögök is felsőbb vagy legalább hatalmasabb lények, s éppen a középszerűségben, melyet az emberek minden osztályainál ész és jellem tekintetében tapasztalunk, fekszik egyenlőségünk záloga.

658

Igen sokaknál a ragaszkodás inkább megszokáson, mint szereteten alapszik, s ez oka, hogy az úgynevezett észbeli házasságok között annyi jót találunk, sőt, hogy ha bennek egyszer jó viszony fejlődött, az többnyire tartósabb. - Az érzemény változik, vagy legalább langyossá válik, a megszokásnak kötelékei évről évre erősebbekké válnak.

659

Csak az lehet tartós, ami a természeti törvényeknek megfelel. Ha az emberiség fejlődésében megfigyeltünk bizonyos törvényszerűségeket, akkor csak az olyan állami intézmények lehetnek tartósaik, amelyek megfelelnek ezeknek a törvényeknek.

660

Központosítás

Valamint nagy birtokokban, melyek egy központból kormányoztatnak, pompásabb épületeket, látszólag több rendet, s egyszóval sokat találunk, mi első tekintetre imponál, míg ily birtokoknak termelése, s főképp tiszta jövedelme sokkal kisebb, mintha annak kezelése több birtokosok vagy haszonbérlők között osztatnék fel; ezt találjuk államoknál is. Minden nagyobb, a központosítás elvei szerént kormányzott állam első tekintetre bámulatra ragad, de ha viszonyait közelebbről vizsgáljuk, s a nép anyagi jólétét, erkölcsi állapotát más kisebb vagy nem központosított országok helyzetével összehasonlítjuk, lehetetlen, hogy azon előnyöket, melyekkel ezen utóbbiak mindezen tekintetekből amazok felett bírnak, ne lássuk be, s ne győződjünk meg arról, hogy amit annyira bámulánk, nem egyéb fényes nyomorúságnál.

661

Központosítás

Ha elébb az államot a lehetőségig centralizálva, annak élére egy elnököt választunk, s egyáltaljában, úgy rendezzük el állományunkat, hogy abban a monarchiához csak a király hiányzik, e hiány pótoltatni fog. - S ha az állam élére széket tevénk, melybe csak egy fér, és sokan jutni akarnak, nincs mit bámulni, ha e székbe végre valaki beül, s ha beült, felkelni nem akar.

662

A heidelbergi romokon látjuk, hol a legkülönbözőbb korokból való épületek egy harmonikus egésszé lesznek, mennyi szebbítő, mennyi kiegyenlítő, harmonizáló hatalma van annak, ha valami romokba dől.

663

A római respublika vesztének egyik főoka a nép különböző osztályainak vagyon-állapotjaiban található. Mint főtényező, e szerencsétlen korszakban leginkább két osztály lép fel. Azok, kik különböző módokon roppant vagyont gyűjtve, arról nagyravágyások érdekében rendelkeztek, s azok, kik vagyonukat eltékozolva, csak az állam teljes felforgatása által juthattak fel ismét azon helyzetbe, melyből lesüllyedtek. - Sallust és Cicero kimerítőleg szólanak e viszonyokról, s lehetetlen, hogy Róma akkori helyzetéről olvasván, saját állapotjaink ne jussanak eszünkbe.

Csak egy van, mi némi megnyugtatásra szolgál, s ez az, hogy a nagybirtokosok és a nagy bukottak osztálya nálunk nem a római patríciusokból, hanem azon békésebb fajból származik, melynek hőstettei a börze sorompói között vitetnek véghez.

664

Rómát nem egyes Clodiusok s Catilinák roppant bűnei, hanem sokaknak aljassága rontotta meg. A vészek, melyek a hatalmas birodalmat ledönték, a társaság posványaiból gyűltek össze. Valamint a geológia nagy sár-kitöréseknek nyomait mutatja fel, melyek egész országokat pusztítottak el, úgy az óvilág bámult civilizációja a sár és posvány ily áradása alatt veszett el.

665

Civilizáció

Valamint a szétdőlt épületből legalább az anyagnak egy része marad meg, mely később új épületekre használtatik fel, úgy a civilizációnak, bármi nagy események után, csak formája vész el, s miként a növényzet, midőn látszólag nyom nélkül enyészik el, a talajnak vastagságát nevelve csak a jövőnek nagyobb termékenységét készíti elé, úgy minden civilizáció valamint mások romjain támad, úgy elenyészve egy új, mindég szebb fejlődés csíráit s feltételeit hagyja maga után.

666

A karbunkulus, mely magából ont világot, csak a mesében létezik; a gyémánt maga csak azon sugárokat veti vissza, melyek reá esnek.

667

Az első acquisitorok soha nem tartoztak a szeretetreméltó egyediségek közé. S valamint azok, kik most a börzén a jövőkor nagy családjainak alapját rakják le, jelenleg nem számíttatnak a jó társasághoz, úgy azok, kik a középkor alatt erőszak, vagy a múlt században per s házasság útján nagy birtokot szereztek, kortársaik között alkalmasint hasonló szemmel tekinttettek. Minden család, csak midőn többé nem szerez, hanem költeni kezd, lesz tekintélyes, s így tulajdonképp első korhelyével lép a jó társaság körébe.

668

Az önzésnek különböző nemei között - s én e növénynek sokféle varietasával ismerkedtem meg életemben - a legkellemetlenebb s émelygősebb nézetem szerint azoké, kik, akár akarják, akár nem, magokat javunknak feláldozzák.

669

Szép őszi nap volt, a majdnem nyolc napig tomboló vihar után teljes nyugalom állt be ismét; a természet ahhoz az emberhez hasonlított, aki szenvedésektől és harcoktól elfáradva megnyugodott.

670

Nagy sajnálkozással szólunk sokszor a múlt idők tudósairól, s nem győzzük bámulni előítéleteiket. De vajon mi magunk annyival bölcsebbek vagyunk-e? Igaz, az alchimia lehetetlen feladást tűzött ki magának, de vajon azok, kik különböző ércek s anyagok vegyítése által egy nemesebb, de mégis hasonló, rokon anyagot akartak előállítani, nem százszor józanabbak voltak-e azoknál, kik napjainkban halálig kínzott állatokon és emberi hullákon experimentálva, az életnek titkait keresik? Megengedem, hogy e törekvések az orvosi tudománynak éppoly szolgálatot tesznek, mint hajdan az alchimia a természetvizsgálatnak, s így fontosak; de vajon inkább érdemlik-e a komoly tudománynak nevét, s nem fognak-e a jövő által az alchimia s asztrológiával egy sorba állíttatni, s pedig méltán, mert minden előítéletek s csalódások között nincs olyan, mely a tapasztalással inkább ellenkeznék, mint azok, melyek az emberi elme korlátlanságára nézve napjainkban hirdettetnek.

671

Szomorú tapasztalás, hogy mikor a kiáradt víz rég lefolyt, az iszap s porond visszamarad.

672

Nevelés

Elébb azon panasz emeltetett a létező nevelési rendszer ellen, hogy a gyermekek nem tanulnak eleget, jelenleg éppen az ellenkezőt mondhatjuk, s gyermekeink többet tanulnak, mint mit felfogni képesek. Az eredmény ugyanaz marad, s az, ki 20 mázsa aranyat ád valakinek, de azon feltétel alatt, hogy azt maga vigye el vállain, valóban nem érdemel több köszönetet, mint ha neki semmit sem adott volna.

673

Ha házastársak egymás közötti viszonyaikban csak a szoros igazságot latolják, s kölcsönös jogaikat méregetik, jobb, ha azonnal válóperhez fognak.

674

Nincs emelőbb, mintha egész szívvel oly lényhez ragaszkodunk, mely magasabban áll, s melyhez mindig feltekintünk.

675

A tapasztalás azt mutatja, hogy azok, kik az államtudományban a legelső helyeket foglalják el, a gyakorlati politika mezején a közvárakozásnak ritkán felelnek meg. Ennek oka abban fekszik, hogy aki sokat foglalkozik eszmékkel, s minden dolognak legtávolabb következéseit is számba veszi, ezen hajlamot átviszi a gyakorlati politika mezejére is, itt pedig nem általános eszmék távol fekvő következéseinek előrelátása, hanem a létező viszonyok rögtöni felhasználása, nem szigorú logika, hanem helyes tapintat, nem lángész, hanem ügyesség kívántatik. - Az elmélet emberének feladata nagyobbszerű, dicsősége állandóbb, befolyása mind térre, mind időre nézve messzebbre terjedő, de ha evvel nem éri be, s a tömeg tapsai, azon nagyobb, de csak egy napig tartó dicsőség után vágyódik, melyet a közélet mezején találunk, csak magának tulajdoníthatja csalódásait. - A praktikus államférfi a jelennek él, a tudomány embere a jövőnek, s minden kor jól teszi, ha saját bajnokának homlokára teszi koszorúját. Valamint természetesnek találjuk, hogy Talleyrand, Peel nagy eszméik által a jövőnek kifejlődésére semmi befolyást nem gyakorolnak, úgy nincs mit szomorkodni azon sem, hogy Rousseau, Montesquieu vagy Bentham soha az állam kormányára nem hivattak meg, miáltal sem az egyes államok, sem az emberiség semmit nem vesztettek.

676

Vannak emberek, kiknek erényessége csak abban áll, hogy valami rossznak elkövetésére nem bírnak elég bátorsággal; s azért nincs mit bámulni, midőn oly emberekről, kiket az egész világ erényeseknek tartott, néha oly dolgokat hallunk, melyek múltjokkal látszólag ellentétben állnak. A bűn, melyet elkövettek, mint múltjoknak erényei, azon egy forrásból, azaz gyengeségükből eredt. A szükséges erély nélkül erényünk csak a véletlentől függ.

677

Midőn a kornak nagy emberre van szüksége, feltalálja azt; mert többnyire éppen a közszükség s nem saját érdeme az, mi az egyest naggyá teszi.

678

Ha forró vággyal tekintek vissza fiatalságomra, nem azon élvezetekért teszem, melyeket az élet az ifjúnak nyújt, hanem azon reményekért, melyekkel akkor a jövőbe tekinték.

679

Nem akik az emberi jólét előmozdítására új eszközöket találnak, hanem kik az embereket a létező eszközök s viszonyaik kellő használatára oktatják, valóságos jótevői kortársaiknak.

680

Az emberek bármily sértést inkább megbocsátanak, mintha velök jót teszünk, de csak félig!

681

Édes visszaemlékezni a tavaszra, de a száraz levél, mely a múlt tavaszról maradt, elszomorít; így mindig kedvesebbek azon dolgok emlékei, melyeket egészen elveszténk, mint azoké, melyeknek elfonnyadt maradványait megtartottuk.

682

Pénz mindég s mindenkinek kell, új vagy nagyszerű gondolat csak ritkán s kevésnek; miért vesszük tehát rossz néven, ha az emberek nagyobb része inkább a vagyonnak, mint a lángésznek hódol?

683

Azon időszakok, melyekben az ész a pénznél biztosabb kamatot hoz, s azért inkább becsültetik, közönségesen igen szerencsétlenek, mert az észarisztokrácia többnyire csak akkor jut a kormányra, mikor minden más kormány már lehetetlenné vált.

684

Jó emberek többet szenvednek lelkiismeretök furdalásaitól, mint a gonoszok; az okosok többször kételkednek eszökön, mint az ostobák; s a gazdagok inkább aggódnak vagyonuk felett, mint a szegények.

685

Megengedem, hogy korunk iránya sok nagyot alkotott, de bizonyos, hogy sok szépet megsemmisített.

686

Ha ifjabb éveimre visszagondolok, nekem úgy látszik, hogy az ostoba emberek száma fogy, de a bolondoké tetemesen szaporodik.

687

Megnyugodott, mint az, ki terhe alatt leroskadva azt felemelni nem is kísérti meg többé.

688

Gyenge emberek igen sokszor tartatnak csalfáknak.

689

A férfi néha a gyermeknél s ifjúnál többet remél, csakhogy e remények is komolyabbak; így nyárban dúsabb a lomb, de setétebb.

690

Ha a fa, midőn gyümölcsét hordja, visszaemlékezhetnék virágozásainak napjaira, mi szegénynek érezné magát! Azon számtalan bimbóból, melyeknek mindegyike egy gyümölcsnek csíráját hordá magában, aránylag mily kevés teljesíté ígéretét! Miért panaszkodunk tehát sorsunk ellen mi, ha mindent, mire magunkat ifjúságunkban hivatva gondoltuk, egészen nem értük el? Sok virág hullt el, mely nem gyümölcsözött, de mindenik szebbíté tavaszunkat, és ha minden virág gyümölccsé fejlődött volna, ki tudja, elbírnók-e életünk gazdag terhét.

691

Nincs semmi tökéletesen új a világon, de nincs is semmi egészen ó, s ki tökéletes restaurációra vár, éppoly balgatag, mint az, ki egy tökéletes revolúcióban bízik.

692

A nagyvilág nem hálaadatos, de nem is engesztelhetetlen, s ki nyitott termeket tart s páratlan szakáccsal bír, könnyen kibékül vele.

1857

693

Mindazon kötelességek között, melyeknek teljesítésétől az állam jóléte függ, a legfontosabbak az egyeseknek családi kötelességei.

694

Átláthatjuk később, hogy az, miáltal fiatalságunkban boldogok valánk, mind hiábavaló, de vajon, ha a karácsonyfa gyertyái eloltattak, az édességek s játék, mely ágain függött, leszedetett, s a gyermek látja, hogy mi oly reményzöldnek látszott, csak tű, melynek mindenikén megszúrhatja magát, nem néz-e vissza újuló gyönyörrel az estvére, melyen oly boldog volt? S nem vagyunk-e hasonló gyermekek mi is? Minden, minek életünkben örültünk, múlékony, de az öröm maga nem tűnik el nyom nélkül.

695

Korunk tudományosságában van valami, mi engem az alexandrinusokra emlékeztet, kik esmeret dolgában valószínűleg éppoly büszke sajnálkozással néztek le a régebbiekre, mint mi a múlt vagy 16. század embereire, s kik bizonyosan akadémiájok- s bibliotékáikra nézve éppoly kevéssé sejdíték, mint mi, hogy hanyatlás korszakában élnek. Sokat foglalkozunk tudományokkal, de körülbelül úgy, mint vén korhelyek leányok körül forgolódnak.

696

Ha a dolgok okait s kifejlődésük történetét ismerve, tapasztaljuk, hogy menetökre még sem gyakorolhatunk elég befolyást, csak akkor érezzük igazán gyöngeségünket, s azért a tudomány, melyet hatalomnak nevezünk, inkább csak hatalmunk szűk korlátait ismerteti meg velünk; s Baconak állítása, hogy a való tudomány az Istenhez visszavezet, legalább annyiban igaz, hogy mentől messzebbre haladtunk a tudományban, annál inkább érezzük a hitnek szükségét.

697

Abban, minek csaknem kétezer éves története van, sok olyat is találunk, mi aljasnak látszik. A századok, mint a vizek, folyásokban nem legtisztább részeiket rakják le, s ha a keresztény civilizáció hosszú múltját tekintjük, valóban nincs mit bámulnunk egyes kinövésein, de ne feledjük el, hogy a fát nemcsak hasadozott kérgéből - mely százados sebhelyeket visel -, hanem dús lomjaiból, virágából s gyümölcséből ítéljük meg, s vajon, ki a kereszténységet ekként tekinti, nem fogja-e elismerni nagyszerű jótékonyságát?

698

Minden irodalomnak hatása nemcsak az egyes művek becsétől, hanem azoknak számától is függ. Valamint eledeleinkben nemcsak a tápanyag, de egy bizonyos mennyiség is kívántatik, s elvesznénk, ha csak étkeinknek kémiai extraktusát kapnók ebédre, úgy van az elménk táplálékával is, s nagyon csalódik, ki a sok középszerűt, mi napjainkban minden irodalomban megjelenik, haszontalannak gondolja. Egy palack tokaji a hozzáértő előtt egy akó kerti bornál többet érhet, de a közönségre nézve az utóbbi mégis hasznosabb, s pedig azért, mert amaz csak néhány magasabb ízlésűeknek, ez sokaknak ad élvezetet.

699

Minden új korszak az előbbinek hamvaiból támad, de nem mint a mesés phoenix, hogy színes szárnyakkal azonnal a nap felé emelkedjék, hanem mint igen szerény állat, melynek tollai még csak nőni fognak.

700

Kinek vallását a tudomány megingatta, az hasztalan vágyódik ártatlansága napjai után, hasztalan hagy fel tanulmányaival. - Ha van út, mely őt a vallásossághoz visszavezetheti (s erős lelkek számára van ilyen), ezt éppen az ellenkező irányban kell keresnie. - Valamint az, ki mindig egy irányban halad, ha ereje ki nem fogy, megkerülve az egész földet, végre oda juthat vissza, honnan kiindult, úgy az, ki vallását a tudomány után fáradva vesztette el, azt csak a tudomány által nyerheti vissza. Mennél buzgóbban, mentől több sikerrel halad irányában, annál bizonyosabban s annál élőbb fog visszatérni.

701

Valamint a játékosnak, ki mindenét elvesztette, semmi sem fáj inkább azon gondolatnál, hogy más kártyákra vagy számokra rakva tételét, mennyit nyerhetett volna, úgy veszteségeink után semmi nem gyötör inkább, mint midőn eszünkbe jut, hogy minden szenvedéseink oka csak az, mert a szerencsét nem kerestük ott, hol az számunkra feltalálható volt.

702

Szerencsejátéknál - s ilyen egész életünk - egy kártyán elveszthetjük egész vagyonunkat; de a legkedvezőbb esetben is csak többszörözött betételünket, azaz oly valamit nyerhetünk, mi összes vagyonunknak csak egy részét képezi, s vajon nem balgatag-e hát, ki ily játéknál felette sokat kockáztat?

703

Mint a gyöngy a csigának[!], mely azt magában rejti, egyetlen kincse s orvosolhatatlan baja egyszersmind - ilyen sok női szívnek a szerelem.

704

Félig majom, félig angyal, ilyen a gyermek. - Mennyit kell emelkednie, s mennyit süllyednie, míg emberré válik.

705

A türelem sokszor közönyösségből ered, s ezen esetben is a legkellemesebb szociális tulajdon; de hol az erős meggyőződéssel párosul, s azon szerénységnek kifolyása, mellyel az ember, érezve gyarlóságát, mások ítéletét tiszteli, ott hajoljunk meg előtte. Az erénynek nincs szeretetreméltóbb manifesztációja, mint az ily türelem.

706

Úgy járunk a tudománnyal, mint vagyonunk más nemeivel. Mennél gazdagabbakká leszünk, annál könnyebben szerzünk, de annál kevésbé becsüljük irigylett kincseinket.

707

Ha a közönség az írónak érdemeit első fellépésekor úgy méltányolná, mint azt később teszi, s irányában a jóakaratnak s figyelemnek csak felét tanúsítaná, mellyel híresebb szerzők minden sorát követi - vagy ha az író közönségét később sem ismerné jobban, mint első fellépésénél, s ítéletét szintannyira becsülné - mi jó dolog lenne ez, mind az íróra, mind közönségére!

708

Oly embernek, ki az úgynevezett nagyvilág sivatagjain él, a szerelem többnyire csak azon zsák gyöngyhöz hasonló, melyet a keleti rege szerént a pusztán eltévedt vándor talált, s megnézve, bosszúsan eldobott. Helyzetében mit csináljon e kinccsel?

709

A tudományok körében csak kételyek, a közélet mezején csak erős meggyőződés által haladhatunk, s a makacsság, mellyel az egyszer választott irányban megmaradunk, valamint a tudomány körében a legnagyobb hiba, úgy a gyakorlati politika mezején legbecsesebb, sőt bizonyos körülmények között nélkülözhetetlen tulajdonság; innen van, hogy Platótól kezdve mindazok, kik a polgári társaságról legbölcsebben gondolkoztak s írtak, a gyakorlati politika mezején kevés babért arattak, s hogy azok, kik a közélet mezején csudálatos eredményeket vívtak ki, ha mint Caesar, stíl tekintetében kitűnő műveket hagytak is magok után, a társadalmi tudományokat soha nem gazdagították új igazságokkal.

710

Légkörünkben a hidrogénnal töltött gömb, vízben az atmoszférikus levegővel eltelt hólyag, s még nehezebb folyadékban a vízcsepp száll felfelé; csak ha körét ismerjük, akkor ítélhetünk annak tulajdonairól, kit emelkedni látunk.

711

Az általános érdek, melyet a természettudományok korunkban gerjesztenek, kétségen kívül nagy befolyást fog gyakorolni az esmeretek minden ágaira, de e befolyás nem - mint sokan hiszik - az leend, hogy az úgynevezett humanisztikus tudományok egészen el fognak hanyagoltatni. Ha ez jelenleg történik, és sokan úgynevezett praktikus irányokban annyira mennek, hogy minden, nem az anyaggal foglalatoskodó vizsgálódást csaknem nevetségesnek tekintik, ez részint a reakciónak tulajdonítható, mely újabb időben az idealizmus ellen támadt, s melynek közepében állunk, részint annak, mert bármi nagy előmeneteleket tettünk a természettudományok körében, még kezdők vagyunk e mezőn is, távol a ponttól, hol a tudomány egész körét belátva, annak határait észrevesszük, s éppen mert nagy előmenetelt tettünk, szerényebbek leszünk. - Míg emberi természetünk olyan marad, minőnek azt esmerjük, míg érzések és szenvedelmek reá befolyást fognak gyakorolni, míg a hatalom, melyet a föld minden teremtményei felett gyakorol, a belátás, mellyel a természet titkos működéseibe bír, szellemi tulajdonainak kifolyása leend, addig az anyagnak esmerete őt nem elégítheti ki, addig azon tények, melyeket az anyagi természet törvényei meg nem magyarázhatnak, szinte érdekkel fognak bírni előtte, addig ezen tényekből fogja keresni azon törvényeket, melyek szellemi kifejlődésének feltételei. - Azon esmeretvágyat, melyet Isten mint emelkedésének csíráját az emberi természetbe rejtett, a természettudományok soha egészen nem elégíthetik ki, s így ezen tudományok azokat, mik közelebbről az emberrel s annak szellemi természetével foglalkoznak, soha nem is zárhatnák ki; a [hatás], melyet a természeti tudományok a tudomány minden ágaira gyakorolni fognak, a módban fekszik, a metódusban, melyet az egyes tudományokban követünk. - Mennyivel több ember foglalkozik természettudományokkal, mennyivel inkább megszokjuk az embert is oly tárgyként tekinteni, mely kifejlődésében nagyrészt természeti törvények szerént kormányoztatik, mennyivel inkább meggyőződünk, hogy a legszebb spekuláció meddő, s csak az indukció ösvényén haladhatunk, annál nagyobb lesz azoknak száma is, kik a gondolkozás ezen eszközét a politika, erkölcstudomány, egyszóval azon tudományok körében alkalmazzák, hol most a spekuláció uralkodott. - S ha a természettudományok haladásokat azon rendszernek köszönik, melyet, mert elménk természetéből fejlődik, nem egyes ember talált fel, de melyet Baco nevével összekötünk, úgy ezen rendszer azt, hogy a tudományok körében általjánossá válik, éppen a természettudományok haladásának, s azon általjános érdeknek fogja köszönni, mellyel e tudományok napjainkban míveltetnek.

712

Ha minden tudományok szellemi kötelékkel fűzik össze az embereket, mennél inkább a természettudományok. Minden lépéssel, mellyel e mezőn továbbhaladunk, inkább mutatja azon csudálatos összefüggést, melyben a világ minden tárgyai egymáshoz állnak; minden haladás erősíti a meggyőződést, hogy az egésznek esmerete csak a részletek tanulmányozása által lehetséges, s hogy a legkisebb részletet csak az egész által érthetjük. - A haladás, melyet a természettudományok általjánosan tesznek, attól függ, hogy e föld minden országában, minden nép a neki e mezőn jutott feladást megértse, s annak megfeleljen. - Az egésznek dolgozunk, de csak itt teljesíthetjük kötelességünket, s a haszon, mely működéseinkből az emberiségre háromol, attól függ, hogy saját körünkben feladásunknak eleget tegyünk.

713

Ha a múltra visszatekintünk, azon öntudattal tehetjük ezt, hogy nemzetünk, mely az európai népcsaládba utolsó vétetett fel, nem hasztalan foglalta el helyét. - A kerítés, mely a kertet környezi, nem oly szép s virágzó, s ez volt nemzetünk az európai civilizációnak; kevés virágot mutathatunk, kevés gyümölcsöt terménk, de talán megvan érdemünk, amennyiben a termékenységet, melyet máshol láttunk, megoltalmazni segítettünk, s e tisztünkben csaknem elveszénk. - De bármennyi érdemünk legyen a múltban, az érdemek nem fognak feltartani. Ha élni akarunk, részt kell venni a kor tudományos haladásában. Dolgozzék tehát mindenki azon öntudattal, hogy az egész emberiségnek munkása, hogy nemzete dicsőségéért, sőt feltámadásáért fárad, és saját tökéletesedésén dolgozik.

714

Az, hogy valamely tetőt hó takar, még nem bizonyítja magasságát. Az északi sarkkör közelében minden dombon jég található.

715

Sok erényes ember, fájdalom, az aranyhoz abban is hasonló, hogy mentől többet ér, annál elviselhetetlenebb.

716

Ambíció

Fél életünkön át azon fáradozunk, hogy magunkat mások felett kitüntessük, s ha ez sikerült, éltünk második felének legnehezebb feladása, hogy az emberek magasabb állásunkat megbocsássák.

717

Társaság

Ha hosszabb ideig visszavonulva, később ismét a társaságba lépünk, körülbelül azon érzés lepi meg szívünket, mellyel férfikorunkban gyermekek játékait nézzük. De balgatag az, ki ezért a társasági örömökről megvetéssel szól. Ha abban, miben egykor gyönyörködénk, s mi másoknak a legnagyobb élvezetet szerzi, többé részt nem vehetünk, ez csak saját tehetetlenségünk jele, mely felett joggal szomorkodunk, de melyre büszkélkedni nevetséges.

718

Miután nem tehetünk semmit, miből valami ne ragadna reánk, ne foglalkozzék senki oly tárggyal, mely által magát beszennyezhetné.

719

Miként a napsugárnak különböző színeit csak akkor vesszük észre, midőn az a prizmában megtöretett, úgy azon boldogságnak egyes elemeit, mely éltünket egykor világossá tevé, csak akkor tanuljuk ismerni, midőn annak csak romjait látjuk.

720

Miként épületek szilárdsága és nagyszerűsége nem az egyes kövek keménységétől vagy nagyságától, úgy minden irodalmi műnek hatása és állandósága nem az egyes részek tökélyétől és nagyszerűségétől, hanem attól függ, hogy a műnek egyes, bár magában véve csekély becsű részei felbonthatatlan összeköttetésben álljanak egymással.

721

Ha a kis urak magokkal számot vetve meggondolnák, mily hatást gyakorol reájok a hízelgés, melyet családjok vagy ismerőseik szűk körében találnak, nem ítélnének oly szigorúan a nagy urak hasonló gyengeségéről; s ha a nagy uraknak eszökbe jutna, mennyiszer hízelegtek koruk s a tömeg előítéleteinek, midőn az céljaik kivitelére szükséges vala, nem néznék le annyi megvetéssel a kis embereket, kik ő előttök hízelegnek. Általában véve, ki a hiúságnak roppant befolyását egyesek s nemzetek életére nem ismeri el, az nem ismeri az embereket, s így nem ismerheti a történetet sem. - A szobrok, melyek most megkövesült méltósággal néznek le reánk, egykor hozzánk voltak hasonlók; s mi magunk, ha majdan időnk lejárt, s csak szobraink maradnak, hasonlók leszünk hozzájok. - Mint, a közmondás szerint, senki nem próféta hazájában, úgy senki nem az kortársai előtt. S ha az egykorú feljegyzéseket nézve csaknem minden században azon panasszal találkozunk, hogy nincs valóban nagy embere, a történelem lapjain mégis minden században nagy embereket találunk, annak oka abban fekszik, mert a nagy embereket tulajdonképp csak a történelem teremti, mely az élet apróságait nem ismerve, hőseinek jeles tulajdonait mindég különállva s ezért nagyítva tünteti fel.

722

Tegyünk bármit, az osztrák birodalomban azon igények, melyek a *nemzetiségen* s történeti jogon alapulnak, egy ideig mindenesetre nagy befolyást fognak az egész kifejlődésre gyakorolni, s valamint a forradalom reményeit ezekre fekteti, s céljainak kivitelében ezeket fogja felhasználni eszközeiként, úgy a monarchia jelenleg ezen alapokra építhet. - Tekintsük mindazt, miért az emberek - főképp a birodalom alantabb míveltségű fokán álló tartományaiban - lelkesülnek, előítéleteknek. A jövő talán így fogja tekinteni, és sajnálkozó mosolygással néz vissza korunkra. Mi egyszer a legszentebb hit volt, az később előítéletnek tartatik, de az eszmék becsét nem abszolút, hanem csak relatív valóságuk szerént ítélhetjük meg, s az állam minden korban csak olyanokra alapíthatja létét, melyeket a többség hisz, s melyekért lelkesül, s ilyen nálunk a nemzetiség eszméje. - Felgerjedett századunkban - főképp mert minden európai népek s országok között annyi szolidaritás létezik - a forradalom lehetőségét kikerülni semmi által nem lehet, de annyi bizonyos, hogy ha a monarchia szerkezete által a nemzetiség igényeinek eleget tesz, akkor a nehézségek, melyekkel most a közbirodalom eszméje küzd, a forradalom ellen fordulnak, s nekem úgy látszik, hogy a forradalom ezeket éppoly legyőzhetetleneknek fogja találni, mint azok most mutatkoznak.

723

A birodalom egysége, a monarchiának szükséges corollariuma, s hogy amazt feltartsuk, nem szükséges egyéb, mint hogy a monarchiának államszerkezetünkben oly állást adjunk, melyben az valóságos befolyással bírjon, s az egésznek nélkülözhetetlen része legyen. - De a monarchia nem szükséges corollariuma az egységnek. Ebből következik, hogy miután az osztrák birodalomnak egysége nemcsak az európai egyensúly egyik feltétele, hanem emelkedő míveltségünkkel mindég inkább feltétele a birodalom egyes polgárai jólétének is, a monarchikus elv és a dinasztia érdeke semmi által nem segíttetik elő inkább, mintha az egység garanciáját csak a monarchiai szerkezetben keressük.

724

Ha birodalmunk a többi világtól tengerek által elkülönözve volna, vagy oly viszonyok között élnénk, melyek alatt valószínűséggel fel lehetne tennünk, hogy Európa egy fél századig minden politikai mozgalmaktól ment leend, akkor a rendszer, melyet követünk, legalább józannak látszanék. - Én részemről - főképp monarchikus szempontból - az egész birodalomnak tökéletes nivellációját mindég szerencsétlenségnek tekintém, de ha az tökéletesen létesítve, a kifejlődést akadályozná is, az egyformaságnak s centralizációnak szinte megvannak előnyei. Ha azonban egy félszázadig tartó politikai nyugalmat józanul várnunk nem lehet, ha minden valószínűségek szerént a legközelebbi események sokkal elébb, azaz akkor fognak bekövetkezni, mikor a mostani törekvések által azon alapok, melyeken a birodalom elébb állt, megingattattak, és az új rendszer még tökéletesen nem létesíttethetett, valóban alig megfogható azoknak eljárása, kik minden erejeket arra fordítják, hogy birodalmunk a jövő konvulziók alkalmával tökéletesen dezorganizált állapotban menjen elébe.

725

A szilárd akarat - hatalom, de csak akkor, ha egyszersmind józan is, és a lehetőségek körében maradva, erejét legyőzhetetlen akadályok ellen nem fecsérli el.

726

Többnyire oly tárgyakról beszélve untatunk másokat leginkább, melyek nekünk a legérdekesebbek.

727

Aki valakit csak azért, mert életében különböző pártokkal szavazott, következetlenséggel vádol, annak azt kell feltenni, hogy pártok mindig következtesen járnak el; s ezt talán senki komolyan nem állította még.

728

Miután csak az egyén gondolkozik, s csak az egyén akar, világos, hogy a befolyás, melyet egyes pártok a közdolgokra gyakorolnak, csak azon befolyástól függ, melyet felettök egyes egyének gyakorolnak.

729

Morál. Jutalmunk

Vallásunk szerént a hit, remény, szeretet, melyek által boldogokká válunk, egyszersmind a legfőbb erényeknek neveztetnek. Szép eszme ez, mely az erény s boldogságunk ugyanazonosságát mondja ki, s amily szép, oly való is, mert ha egyes rosszindulat s bűnös cselekedetnek büntetése elmarad, bizonyosan nem tett, sőt nem gondolt senki jót, minek jutalmát nem élvezte. Csak öntudatában, érzéseinkben fekszik az; de nem érzéseinktől függ-e minden boldogságunk?

730

Hogy egyes kődarabokkal erős épületet rakhatunk fel, az nem szenved kétséget, sőt, a középkorból reánk maradt romok mutatják, miként azon falak, melyekre sok s a legkülönbözőbb formájú s nagyságú kövek használtattak, néha a legerősebbek. De ki, hogy erős épületet alkosson, ahelyett, hogy a köveket egymásra illessze s jó mésszel összekösse, azokat egybe akarja forrasztani, az bizonyosan csak idejét vesztegeti; s ez történik jelenleg birodalmunkban.

731

Nem elégszer mondhatjuk magunknak, hogy valamint az egyes, bármily elővigyázattal éljen, életét úgy nem rendezheti el, hogy minden bajt, mely őt érheté, kikerüljön, úgy, van az állományoknál is. - Az állapot, melybe az újabb kor policiális állománya magát helyezi, olyan, mint a képzelt betegé, ki mindég orvosságokat szedve soha egészségesnek nem érzi magát, s ha végre megbetegszik, a baj leküzdésére erőtlenné vált.

732

Joggal nevetünk mindenkin, ki azon fárad, hogy mások által fiatalabbnak tartassék; de ki e részben csak önmagát akarja elámítani, alig tehet józanabbat.

733

Bunsen

Bármit mondjanak a pápaság ellen, egy bizonyos, s ez az, hogy az emberiséget az anyagi hatalom elnyomásától ő oltalmazta meg a középkor alatt, s hogy az egyház túlnyomósága, melyért küzdött, a hitnek, azaz egy eszmének túlnyomósága az anyagi erőszak felett. - Mi azon vádat illeti, hogy a katolikus egyház az emberi nem elbutításán dolgozott, s a haladást zsarnokilag elnyomta, erre csak azt válaszolhatom, hogy e vádnak első részét legalább tények nem bizonyítják, miután az európai emberiség azon időszakban, melyben a pápaság hatalma

alatt állt, nagy haladást tett, s e haladásnak egyik főtényezője éppen az egyház volt; a másodikra azt kell megjegyeznem, hogy e szellemi zsarnokságot az egyház nevében, de mindég csak a világi hatalom gyakorolta, s hogy azon tényeknek okát, melyekre borzadással tekintünk vissza, nem a pápai hatalom vagy éppen a katolikus egyház természetében, hanem a világi hatalom szerkezetében kell keresnünk.

Ha a középkor alatt szabad állományok léteztek volna, a katolikus egyház soha azon állást, melyben azt találjuk, nem foglalta volna el. Mit Savonarola Flórencben tett, az történt volna száz helyen. Szabad alkotmányokkal az egyház stagnációja lehetetlen, s ha a középkor alatt mindenütt vagy legalább Európa nagyobb részében ilyenek léteznek, Luther nagy személyisége s a nagyszerű reformáció helyett szintoly bizonyosan egy nem szűnő haladást s fejlődést találnánk az egyház körében, mint a 17. században; csak a politikai szabadság nemléte az, miáltal az ellenreformáció lehetővé vált.

Hogy oly egyházi organizáció mellett, minőt a római egyházban találunk, hogy addig, míg az egyházi hatalom jelen irányát követi, a politikai szabadság lehetetlen, azt megengedem. Hisz ezen organizáció a világi hatalom befolyása alatt alkottatott, ez határozta meg annak irányát, s igen természetes, ha az, mi a korlátlan királyi hatalom eszközének szerveztetett s századokig használtatott, a politikai szabadsággal ellentétben áll. De szintoly bizonyos másrészről az is, hogy a katolikus egyháznak szervezete és iránya, mely ellen például Bunsen panaszkodik, csak addig állhat fel, míg a politikai organizáció megmarad, s *hogy az individuális szabadság elvének követése a politikai organizmusban a katolikus egyház lényeges reformjához fog vezetni.*

734

Minden kitűnőbb ember különböző, sokszor ellentétes tulajdonoknak csíráit hordja magában. Innen a belső küzdelem, melyen éppen az ily egyéniségek mindig keresztülmennek. - S ezen küzdelem eredményétől függ az állás, melyet az életben elfoglalnak.

735

Éppen mert a szabadság minden embernek szükséges, azért szükségesek oly intézvények az államban, melyek által minden egyesnek szabadsága a többiek szabadságának oltalmára korlátoltassék.

736

Minden előadásnak hatása főképp azon rendtől függ, melyben az eszmék eléadatnak, s e rendet nemcsak a logika határozza meg, hanem sok esetben az ildomosság. Nem szükséges, hogy a kiindulási pont való, sőt még az sem, hogy fontos legyen, de hogy az által, kire hatni akarunk, valónak és fontosnak tartassék.

737

Ugyanazon üvegdarab, mely a nap sugarait tisztán átereszti, ha prizmára köszörüljük, 7 színeire töri azokat. - Ennyi függ a formától.

738

Néha férfiaknál is, de nőknél mindég, az, hogy maga boldog legyen, s mást boldogíthasson, kevésbé függ jó, mint szeretetreméltó tulajdonaitól.

739

Kevés ember jutna tönkre, s kevés érezné szerencsétlennek magát, hacsak a sok apró költség s a sok apró baj nem volna a világon.

740

Rég fel volt találva a puskapor, mikor az emberek a csatában még mindig vaspáncélban jártak.

741

Az emberek nagyobb része nem pazarlás, hanem rendetlenség által vesztegeti el vagyonát.

742

A német nemzetnek legkitűnőbb tulajdona a családiasság; nézetem szerént ennek tulajdonítható, hogy e nép, mely annyi képességgel s erényekkel bír, mely legkedélyesebb, s míveltség s tudományban Európa minden más nemzetét meghaladta, államot alkotni nem tud, s ha történetét tekintjük, oly aljasnak látszik. - A német nép gazdag hőstettekben, de ha patriotikus tetteket keresünk, nincs nála szegényebb, és ha történeteit tekintjük a reformációtól Napóleonig, sőt még elébb a Hohenstaufoktól kezdve s IV. Henriktől, mikor a pápával való ellentét kezdődött, undorodunk a hazaárulások véghetlen sorától, melyebben itt egy nagy népnek nagyobb része részt vett. - A német megelégedését oly kizárólag családja körében keresi, annyira szereti nejét s gyermekeit, hogy nekik minden egyebet feláldozni kész, a hazát szintúgy, mint önmagát. - A rendkívüli tünemény, hogy a német más és civilizáció tekintetében mélyen alatta álló nemzetekhez oly könnyen asszimilálja magát, s nemcsak nyelvét, de még nevét is megváltoztatja, innen magyarázható. - A meggyőződés, hogy ezáltal családjának érdekeit előmozdítja s helyzetét kellemesebbé teszi, háttérbe szorít minden más tekintetet, s nemzetiségének jövője közönyösnek látszik, ha gyermekeinek jövőjével jő ellenkezésbe.

743

Semmi nem veszélyesebb házi boldogságunkra, mintha azért, hogy társunkat aggodalomtól vagy kellemetlenségtől megkíméljük, előtte egyes dolgokat eltitkolunk. Mint az adósság, melyhez folyvást fizetetlen kamatok csatoltatnak, úgy minden kellemetlenség csak nagyobbá válik elhalasztása által, s nincs baj vagy aggodalom, mely nejeinknek inkább fájna, mint azon meggyőződés, hogy nem bírják egész bizodalmunkat.

744

Civilizáció

A monda, mely a népek első történetének egyedüli forrása, csaknem minden nemzet mívelődésének kezdetét valamely külföldről jött kitűnő férfiú emlékével köti össze; s tapasztalásaink igazolják ezt, hisz a misszionáriusok Ázsia s Amerika barbár népeinél napjainkban is ugyanazon állást foglalják el, melyet az óvilág Kadmoszai- és Orpheuszainak tulajdonít a monda. De ha a történet s tapasztalásaink azon jótékony hatást bizonyítják, melyet egyes magasabban álló egyéniségek egész nemzetek művelődésére gyakorolhatnák, nem kevésbé bizonyos az is, hogy nemzeteknek magasabb míveltségű nemzetekkel való találkozása a műveltséget nem mozdítja elé. Egyes magasabban álló ember civilizál, egy egész magasabban álló nép csak elnyom, s a tapasztalás mutatja, hogy ily elnyomás mindég a míveltség rovására történik, akár egyes, akár egész nemzet legyen, mely az elnyomást gyakorolja.

745

Aki szeret, annak megelégedése nemcsak saját helyzetétől függ. - Hogy egészen szerencsésnek vagy egészen nyomorultnak érezze magát, saját örömén vagy bajain kívül még az kívántatik, hogy kedvesének helyzetében ne legyen semmi, mi saját boldogságát zavarja, vagy amiben vigasztalást találhat. Ez az ok, melyért az, ki valóban szeret, éppoly ritkán egészen szerencsés, mint egészen szerencsétlen.

746

Tudja mindenki, hogy a kozmopolitizmus többnyire csak az önösség palástjául szolgál. Ki hazája iránti közönyösségét egyszerűen bevallani szégyenlené, avval mentegeti magát, hogy az egész emberiségért lelkesül, s egy ország vagy népnek érdekeit sokkal alárendeltebbnek tekinti, minthogy magát érte feláldozni érdemesnek tartaná. - Nézetem szerént a közönyösség, melyet napjainkban az egyes község vagy testület becsülete s érdekei iránt tapasztalunk (és a lokális patriotizmus, melyet nyárspolgári lelkesedésnek címezénk, csaknem gúny tárgyává vált), s melynek mentségére a haza magasabb érdekei, a patriotizmus hozatik fel, hasonló kútfőből ered. - Valamint az, ki hazája sorsa iránt közönyös, nem sokat fog tenni az emberiségért, úgy arra, kit saját községének jóléte nem érdekel, a haza nemigen számolhat.

747

Szabadságunk a természetes jog szerént s gyakorlatilag csak addig terjedhet, míg senkinek segedelmére nem szorulunk. Azon arányban s kiterjedésben, melyben másokat igénybe veszünk, nőnek s terjednek irányokban kötelességeink is.

748

Nemzetiség

Én könnyen átlátom, miként fekhetik a monarchiának vagy legalább valamely kormánynak érdekében, hogy a birodalom különböző részei között ellentétek létezzenek, de miként fekhetik a kormánynak érdekében az, hogy a birodalom minden egyes részei egyenként

zavarba jöjjenek, hogy azon egyes tömegek, melyekből birodalmunk áll, minden belső kohéziót elveszítsenek, azt felfogni nem vagyok képes. - A nézet, mely ezen politikának alapul szolgál, valószínűleg az, hogy azok, kik a birodalmat vagy annak szerkezetét megtámadnák, semmi nagyobb erőt, mire támaszkodhatnának, ne találjanak; csakhogy e politikát követők elfelejtik, hogy ott, hol csak azért, hogy az ellenzéknek támaszait elrontsuk, mindent atomokra oszlattunk fel, maga a közállomány s annak kormánya szinte nem talál semmit, mire támaszkodhatnék, s legjobb esetben is - azaz, ha céljának kivitelére elég ideje volt - oly helyzetbe hozta magát, melynél fogva az első külső lökés után összedől. - Valóban, ha valahol, itt elmondhatjuk: dum stulti vitia fugiunt in contraria current.

749

A tetők, honnan a legtágasabb kilátás nyílik, ritkán termékenyek, s ilyenek azon egzisztenciák, melyekhez a tömeg vágyódva föltekint, s pedig a tudomány körében szintúgy, mint a közélet mezején. Az iskolás gyermek vagy dilettáns, ki az első virágnak szirmait olvasgatja, vagy első mikroszkópiai kísérletét (észleletét) teszi, minden bizonnyal boldogabbnak érzi magát, s büszkébben emeli fejét, mint Humboldt Sándor dicsősége tetőpontján.

750

Rendes viszonyok között az államférfiúban minden körülményeknek pontos mérlegelése, óvatosság s hideg ész, mely magát soha szenvedély által sem ragadtatja el, szükségesek, de vannak helyzetek, midőn erőt csak a szenvedély ád, s az észnek éle, mely az akadályokat előre látva, minden lépésnek következéseit méregeti, csak gyengébbé tesz. Ez az ok, melyért oly férfiak, kik nyugodt időkben az államot nagy dicsérettel vezették, ha a béke megzavartatott, többnyire sem saját, sem az emberek várakozásainak nem feleltek meg.

751

A 48-iki osztrák forradalomnak különös jelleme abban fekszik, hogy annak főokát kívülről jött impulzusban s nem a belső viszonyok kifejlődésében, mely - mint például a francia nagy forradalomnál - sokáig visszatartva végre kitöréshez vezetett, kell keresnünk. - Innen van, hogy kezdetén a létező viszonyokkali elégedetlenséget találunk, de kevés kivétellel semmi gyűlölséget, nemcsak a dinasztia, sőt még azon institúciók ellen sem, melyeknek megváltoztatása követeltetett. Még azon lárma is, mely Sedlnitzky és Metternich ellen emeltetett, inkább csak mesterségesen előidézett izgalomnak tekinthető, s mind e két férfi nyugodtan járhatott volna körül Bécs utcáiban anélkül, hogy komoly bántalmaktól tartania kellett volna, legalább bécsiektől. - Ha más forradalmak kezdeténél a többség nem tudja, *mit akar*, az osztráknál alig találkozott, ki csak azt mondhatta volna meg, *mit nem akar*, s legalább Magyarország kivételével, a dinasztiának állása s a birodalom egysége oly dolgoknak tekinthetők, melyeket mindenki fel akart tartani.

A különös helyzetnek következése az vala, hogy az osztrák forradalomnál kezdetében nem találjuk azon vad, a dühösségig menő lelkesedést, mely más forradalmaknál létezik; ha volt lelkesedés, ez csak az öröm lelkesedése volt, s nem szenved kétséget, hogy a nagy változások, melyek ez évben a birodalomban történtek, nem a létező viszonyok elleneinek, hanem a létező kormány sok gyengeségének tulajdoníthatók.

Második kitűnő jelleme az osztrák forradalomnak az, hogy mindazon lárma mellett, mely az alkotmányos szabadság mellett üttetett, a nép - legalább legnagyobb része - nem azon eszméért, hogy a birodalom alkotmányos szabadsága kivívassék, hanem egészen más dolgokért lelkesedett. A német egység, a magyar, cseh, szláv nemzetiségek uralma, ezek voltak a nagy emeltyűk, melyek mindent mozgásba hoztak, míg az alkotmányos szabadság s a mozgalom, mely ennek ürügye alatt megkezdetett, a nagy többség által csak egészen más célok kivitelére eszközként tekintetett. Az osztrák forradalom, ha erőszakkal nem nyomatik is el, legfeljebb a monarchia feloszlásához vezethetett, s így oly valamihez, mi csak új zavarok kiinduló pontja lehetett volna.

A 48-iki forradalom egészen magára hagyva is, a fentebbi okoknál fogva nem sikerülhetett; vajha azok, kik e birodalmat kormányozzák, ne felejtenék el, hogy az, mi akkor történt, nem tekinthető példának, s hogy 48-tól óta tulajdonképp folyvást azon dolgoztatott, hogy egy általános osztrák forradalom, mely akkor lehetetlen vala, lehetővé váljék.

752

Napjainkban az emberek a pénznek még előítéleteiket is feláldozzák. Ebből mérhetjük meg roppant hatalmát.

753

Arisztokrácia. Megyei szerkezet

Ha van elvitázhatlan tény, ez az, hogy az arisztokrácia ideje lejárt. Miután a földbirtok mellett a vagyonnak annyi más nemei léteznek, melyek a dolgok természete szerént szüntelen más kezekbe mennek át, s miután maga a földbirtok is mindinkább mobilizáltatott, a vagyonosság s így azon hatalom, melyet a vagyonosság mindég ád (s mely, bármit mondjunk, minden arisztokráciának valóságos alapja), egyes családoknak állandó birtoka többé nem maradhat. Ez ellen minden fáradság hasztalan, mert bármennyi majorátust alapítunk, azt hogy a territoriális birtok mellett más vagyon ne támadjon, s hogy azok, kik azt bírják, befolyást ne gyakoroljanak, nem áll senkinek hatalmában [meggátolni]. - Ha tehát az arisztokrácia, mint a felette számos és rögtönzött változások óvszere, az államban eddig szükségesnek tartatott, az arisztokráciának ezen feladását most másra kell bíznunk, s én e célra nem találok alkalmasabbat, mint az államoknak a históriai jogra alapuló territoriális felosztását. E részben a tartományi s megyei szerkezet az államnak a legnagyobb szolgálatokat teheti.

Ha kívánatos, hogy arisztokrácia létezzék, s ez monarchiai szempontból kétségtelen, bizonyos, hogy a felsőbb, sőt bizonyos kiterjedésben a középosztályok is, csak a megyei vagy tartományi szerkezet által emelkedhetnek fontosságra, a községi szerkezet erre még nem elég.

754

A közmondás szerint a legjobb ló is néha megbotlik; kérdés csak az: a botlásnak oka külső tárgyakban vagy a lábak hibájában fekszik-e?

755

Az emberek nagy része azért szerencsétlen, mert nem magától, hanem másoktól kíván tökéletességet, és az emberi gyarlóságokat, magán kívül, senkinek sem bocsátja meg.

756

Kinek pénze van, abból ajándékozhat, kölcsönözhet, attól vagyonának egy részét elrabolhatják. - Észt, bármennyi legyen, ha akarna is, nem adhat senki másnak, sőt az észnek legfőbb gyengesége abban áll, hogy azt nem közölhetjük senkivel. - S vajon vehetjük-e rossz néven, ha az emberek annak, kinek pénze van, inkább hódolnak?

757

Az állományt az érdekek, a nemzetiséget az érzelmek közössége tartja fel. Már ebből világos, hogy ott, hol az állomány s nemzetiség határai különbözők, e kettő néha összeütközésbe jön, sőt, hogy ily összeütközés egészen éppoly kevéssé kerültethetik ki, mint az egyes nem rendezheti el életét oly módon, hogy érdekei s érzelmei soha egymással összeütközésbe ne jöjjenek. Emberi természetünk oly tökéletlen, vagy jobban mondva, oly tökéletes - mert hisz ezen tulajdon kifejlődésünk feltétele -, hogy kizárólag egy érzés vagy gondolat befolyása alatt nem állhat; s ha napjainkban, hol csaknem minden állomány több nemzetiséget foglal magába, és egyes nemzetiségek több állományra oszoltak, a nemzetiség s állomány közötti ellentétek élesebbekké váltak, bámulatosnak a dologban csak azt találhatom, hogy e tünemény, mely természetünk szükséges következése, oly rendkívülinek tartatik, s hogy higgadt gondolkozó férfiak ebből a nemzetiségek vagy az állam vesztét jósolják, sőt, mert a kettőt összeférhetetlennek hiszik, a két irány közül az egyiket megsemmisíteni törekszenek. - Hiú fáradság! Valamint egészségesen kifejlett egyediségnél a szív s ész soha oly tökéletes diadalt nem víhat ki egymás felett, hogy annak gerjedelmeit vagy annak intéseit örökre elnémíthatná, s míg élünk azt, hogy bensőnkben semmi ellentét, semmi küzdelem ne legyenek, nem érhetjük el, úgy soha az állomány az emberek érzéseiben gyökerező nemzetiségeket, úgy soha a nemzetiség oly állományt, melynek fennállása az emberek érdekében fekszik, megsemmisíteni nem fog; ki ily valamit akar, lehetetlen feladást tűzött ki magának; még azt sem érhetjük el, hogy e kettő között minden küzdelem megszűnjék, az egy, miután józanul fáradhatunk, csak az lehet, hogy e küzdelem káros következései elkerültessenek, s ezt legjobban úgy érhetjük el, ha mindenkitől óvakodunk, miáltal az érzés szenvedéllyé válnék. Mert ha azon érzés, mellyel a nemzetiségihez ragaszkodunk, azon érdekekkel, melyeket az állam véd, ellentétben áll is, veszélyessé a nemzetiség érzete az államnak csak akkor válik, ha általa sértve vagy elnyomatva szenvedéllyé vált.

758

Nevelés

Mint a fa, mely életrevaló, mindenfelé terjeszti ágait, s éppen ezáltal válik szebbé s terebélyesebbé, így az ember. Az eltérő, néha ellentétes irányok, melyeket kifejlődésében követ, egyiránt szükségesek, hogy szellemének s érzelmeinek minden részei kifejlődvén, egész nagyságát érje el, s kik erről megfeledkezve a gyermeket azért, hogy egy bizonyos irányban kitűnővé váljék, kizárólag erre akarják szorítani, többnyire nem érnek el mást, mint hogy azon

bizonyos tehetség, melynek minden figyelmeket szentelték, csakugyan kitűnőnek látszik, de csak azért, mert minden többiek s az egész ember eltörpült.

759

Sok igen jónak látszó viszony csak azért bomlik fel, mert az illetők nagyon is közel állnak egymáshoz. Miután a legszeretetreméltóbb embernek megvannak kellemetlen oldalai, és senki nem oly engedékeny, hogy azon hibákat másoknak megbocsátaná, melyektől maga ment, s melyeket azért könnyen legyőzhetőknek hisz, igen kevés viszony van, mely az intimitás egy bizonyos fokát soká elbírná.

760

Az, mit a végzet vállainkra rakott, elbírható, ki csak jelen bajaival küzd, ritkán roskad le csapásai alatt; csak ha a jelennel együtt egész múltunkat hordjuk szívünkön, ha jelen keserveink s nehézségeinken kívül egyszersmind minden szomorú lehetőségre gondolunk, s így egyszerre egész életünk terhét viseljük vállainkon, akkor vagyunk igazán szerencsétlenek, s ez, csak ez az ok, melyért kitűnő egyediségek oly ritkán boldogok, s boldogságokat csak nehéz küzdések után érhetik el ismét.

761

Az emberek, kikkel a világban találkozunk, sok hasonlatossággal bírnak a bankókkal. Belbecsök ugyanaz, azaz egyiránt keveset érnek, a különbség csak nominális értékekben fekszik; s míg az, kire ezerest írtak, annyinak fogadtatik el, ki mondhatja, hogy nem ér hússzor többet annál, melyen csak egy ötvenes áll.

762

Ott, hol a Mississippi s Missouri egyesülnek, az utóbbi sokkal nagyobb, s az egyesülés után az egész víztömeg a Missouri színét veszi fel, azaz zavarossá válik, s mégis Mississippinek neveztetik. - Nem függ semmi inkább a véletlentől, mint nevünk fennmaradása.

763

A mindentudás és mindenhatóság csak Istenben egyesül. Nálunk, embereknél a kétely, mely minden tudományos haladásnak feltétele, megsemmisíti tetterőnket, s csaknem kivétel nélkül azon arányban, melyben ismereteink terjednek, fogy bátorságunk, mely minden hatalomnak feltétele; s azért balgatag, ki dicsőségét a tudomány s a tett mezején egyszerre keresi.

764

Ha az emberek meggondolnák, mennyiszer változtatták meg nézeteiket egyes tárgyakra nézve, s mi egészen másképp éreznek bizonyos dolgok iránt most, mint előbb, nem ítélnének oly szigorúan azokról, kiknek nézetei s érzelmei egyes kérdések- és személyekre nézve saját nézeteiktől eltérnek.

765

Valamint ott, hol a patak vize sziklába ütközik, fehér tajtékfoltot látunk, mely éppen, mert a patak szakadatlanul továbbfoly, látszólag egy helyen marad, így azon állandóság, melyet az emberi dolgokban találunk, sokszor nem egyéb, mint ugyanazon okok által előidézett szüntelen változás.

766

Némely egyiptológok véleménye szerént a legrégiebb időben a nomoszok, melyekre Egyiptom osztva volt, közös tanácskozásra követeket küldöttek, s ezek, a reprezentatív rendszer első példányai a *Labirintusban* gyűltek össze. Nem ominózus-e ezen gyülekezeti hely?

767

Angliának felsőbbsége nem új. De Thou éppoly magasztalással szól ezen országról, mint később Montesquieu és napjainkban Montalembert. E felsőbbségnek magyarázatát a nép jellemén kívül, mely mindenesetre a fő dolog, leginkább azon különbségben kell keresnünk, mely a királyi hatalom állására nézve Anglia s minden többi országok között létezett. - A két rózsa közötti háborúnak köszönhetni, hogy éppen azon századokban, melyek alatt a királyság mindég tovább terjesztve hatalmát, későbbi omnipotenciáját előkészíté, Angliában abszolút monarchia helyett egy erős arisztokrácia és azon függetlenségi érzet fejlődött ki, mely csak ott támadhat, hol a selfgovernement a helyzet által szükséggé vált, s ez történik polgárháborúk alatt mindég. Később VIII. Henriktől kezdve a monarchia Angliában szívesen visszanyerte volna az elveszett tért, de éppen, mert a szabadság természetes támaszai Angliában erősebbek voltak, másfél századdal elébb találkozott ellenzéssel, mint Franciaországban, s pedig oly időben, mikor a monarchia a középkor alkotmányait még nem semmisíthette meg, s a népet nem demoralizálhatta. - Azt mondják közönségesen, hogy Anglia a legmonarchikusabb ország; ennek főoka kétségen kívül az, mert Anglia a monarchiát oly értelemben, mint mi, nem is ismeri. - Minden politikai tanulmányok között, abszolút országokban, az angol alkotmány történetének tanulmányozása bizonyosan a legveszélyesebb.

768

Ne higgye senki, hogy azáltal, ha tevékenységét megszorítva, a legszűkebb körbe visszavonul, nyugalmát biztosíthatja. Az élet gondjait bőven pótolják a képzelet szenvedései, s a hipochondria, mely azoknak osztályrésze, kiknek egyéb bajok nincs, egyensúlyban tartja a mérleget, mellyel a sors az egyeseknek boldogságát méri. Sőt a tapasztalás azt mutatja, hogy valamint közönségesen azt szorítja csizmája leginkább, kinek mindenki szép lábát dicséri, úgy sok ember éppen azáltal szenved legtöbbet, miért leginkább irigyeltetik, s a tudós esze, a fukar vagyona, a becsületes ember jó híre, a szent üdvössége miatt aggódik leginkább.

769

Nincs fájdalom, melynél sok vigasztaló okokat ne hozhatnánk fel; mindenki talál ilyeneket, még saját keserveinél is, de *kedélyt* találni, mely a vigasztalás elfogadására képes legyen, ez a nehézség. Általán véve alig hihető, mi kevés befolyása van eszünknek arra, hogy magunkat

boldogoknak érezzük; minden a kedélytől függ, s kinek Isten jókedvet adott, s ezt megtartja, az szerencséjének biztosságát hordja magában.

770

Ha csak egy szolgánk van, kinek mindig parancsolhatunk: *önmagunk*, büszkén úrnak mondhatjuk magunkat. - De mi kevés ember van, ki ezt teheti!

771

Az uralom nem más, mint a szabadságnak magasabb foka. - Ki ezen eszmének helyességén kétkedik, az fordítsa figyelmét azon viszonyokra, melyekben akaratunk cselekvéseinkhez áll, s látni fogja, hogy itt is a tökéletes szabadság nem más, mint a legtökéletesebb uralom, melyet önmagunk felett gyakorlunk.

772

Goethének igaza van, hogy azt, mi után ifjú korunkban leginkább törekedtünk, később elérjük; a baj csak az, hogy ifjú korunkban nem ismerve önmagunkat, többnyire oly dolgok után törekszünk, melyekben később, jellemünknél fogva, boldogságunkat nem találhatjuk.

773

Tény, hogy főképp az utolsó 25 év lefolyása alatt a luxustárgyak - például ruházat, pipere sat. - éppen oly arányban olcsóbbakká váltak, mint az első szükségekhez tartozók - például lakás, fűtés, élelmiszerek - megdrágultak. Tény az is, hogy míg ezen változás következésében a családi élet naponként költségesebbé válik, az úgynevezett penzionátusok, hol több család vagy egyes közösen lakik és él, naponként olcsóbbá válik, s hogy ennek következésében azoknak száma, kik így élnek, mindég szaporodik. E két, látszólag egészen anyagi ténynek már eddig volt s ezentúl még inkább nagy befolyása lesz korunk erkölcsi kifejlődésére is. Mert valamint az anyagi viszonyok, s azon könnyűség, mellyel bizonyos élvezetek megszerezhetők, elhatározó hatást gyakorolnak a nép szokásaira, úgy hatnak e szokások a nép erkölcsi állására; s ha bizonyos erényeket csak oly nemzeteknél találunk, melyeknél a vendégszeretet általjános szokássá vált, e vendégszeretet bizonyosan csak ott divatozik, hol annak gyakorlata aránylag kevés áldozatokba kerül.

774

Ki anélkül, hogy arra, mi körülötte történik, figyelemmel lenne, mindig csak előre megy, messze juthat, csakhogy maga sem tudja soha, hol van.

775

A legszomorúbb az, hogy midőn a halál valamely körből egyet kiragad, a többiek nem nyomulnak közelebb egymáshoz, s ezért a támadt hézagot soha nem töltik be.

776

Hiúság

Az emberek nagy része annyira vágyódik kitüntetés után, hogy ha arra más okot nem talál, legalább avval dicsekedik, hogy nála szerencsétlenebb vagy bűnösebb ember többé nincs a világon. Ez azon tulajdon, mely a legdicsőbb tettekre erőt ád, s melyben fő gyengeségünk fekszik, s míg ezt megtartjuk, sem a Leónidászok, sem a Hérosztratoszok nem fognak hiányzani, s a szabadság s a kényuralom megtalálja bajnokait.

777

Ki nem tartja szebbnek azon kilátást, melyet szűk kárpáti völgyeink egyikében találunk, alföldünk határtalan rónaságánál? Nem, ha sok, de ha oly valami áll körünkben, mihez fel kell tekintenünk, az emelő.

778

Sok ember úgy jár életében, mint az, ki valamit keresve többet talál, mint amit keresett, csak azt nem, amiért fáradott.

779

Legboldogabb az, ki bizonyos dolgok iránt soha nem kétkedett; de kinek lelkében kételyek támadtak, az nem nyeri vissza nyugalmát, midőn azok elől kitér, hanem midőn azokkal megküzd. - Kinek hite megingadozott, az megnyugvását nem hitében, hanem csak meggyőződésében találhatja.

780

Mert mi más a költészet, mint a szépnek hatása egy nemes kebelre.

781

Nézzétek a házat, melyben született, nézzétek sírját, körülállva ezerektől. Mindezt kitűrés tevé, azon kitűrés, melyet nem az ész, de a szív meggyőződése ád.

782

Önzés büntetése

Amely arányban valakit szeretünk, azon arányban aggódunk érte, ezért az önzés mindég magával hordja büntetését. Az egoista, ki egész életén át csak saját boldogsága után fárad, minden iparkodásaival csak hipochondrikussá tette magát.

783

Minden tudás csak akkor bír való beccsel, ha cselekvésre képesebbekké tesz. Annak belátása, hogy egy kérlelhetlen szükségnek alávetve, a jövőt, melyet tisztán látunk, nem változtathatjuk meg, csak gyengeségünk tudatához vezet, s ha a mindentudás mindenhatóság nélkül gondolható volna, a pokolnak ez lenne legnagyobb kínja.

784

Idegen eszméket csak azok hajtanak végre legjobban, kiknek saját eszméjök nincs, de nem hinné senki, mily nehéz ilyeneket találni.

785

Az ember narancsfához hasonló, mely gyümölcsöt s virágokat egyszerre hord ágain. Ki ifjúkorának lelkesedését s melegebb érzelmeit elveszté, s kit az élet poézise egészen elhagyott, attól ne várjon senki hasznos vagy nagyszerű tetteket.

786

Csak a nemes, a valóban tiszta érc, az biztos, hogy az idő rozsdája által felemésztetni nem fog.

787

Azt mondjuk közönségesen, kinek Isten nagy vagyont adott, annak nagyok kötelességei; a nézet tökéletesen helyes, csak ne felejtsük el, hogy az ész, a kitűnő képesség szinte a vagyonnak egy neme, s pedig a legszebb s legnagyobb, melyet a Mindenhatónak köszönhetünk, s hogy ennek birtoka szinte kötelességekkel jár.

788

A költészet nem olyan, mint a mezőnek virágzása, mely ápolás nélkül fejlődik, s melynek csak a nap világa s melege kell, hogy egész szépségét kitárja. - A természet azoknak is, akiket leggazdagabban ajándékoz meg, csak a *lehetőséget* adja, hogy művészekké váljanak, de komoly munka, hosszú fáradság és férfias kitartás szükséges, hogy valóban azokká legyenek; s azok között, kiknek homlokát nem fonnyadó babér környezi, és kiknek érdemeit az egész mívelt világ elismeri, nincs egy, ki koszorúját csak a szerencsének s nem saját fáradságának köszönné.

789

Valamint néhány zoológnak nézete szerint az ember mint embrió az állati organizmus különböző fokain megy keresztül, hasonló fejlődésünk szellemi tekintetben is. - A gyermek vastag materializmusa, nem palástolt önzése, s azon könnyűség tekintetében, mellyel majd ragaszkodik, majd visszavonul, csak a pillanat benyomása után indulva, minden bántást megbocsát és minden jótéteményt elfeled, mindig követ valakit, s mégis mindig azon töri fejét, hogy elöl-

járóinak hatalma alól kivonja magát, a míveletlen tömeg minden hibáiban részesül. Később ismereteink köre tágulván, lassanként elvesztjük előbbi éveinknek nemcsak előítéleteit, hanem hitét is. Határtalan megvetéssel nézünk le azokra, kik nálunknál még valamivel kevesebbet tudnak. Nem állhatva ellent a legvastagabb hízelgésnek, fellázadunk, ha észrevesszük, hogy valaki kormányozni akar, s megelégedve magunkkal, mégis mindig azon fáradunk, hogy másnak tartassunk, mint mik valóban vagyunk; egyszóval ismét bőven részesülünk mindazon hibákban, melyek a félmíveltséggel járnak, s nem áll senki oly magasan, ki, ha elfogultság nélkül saját múltjára visszatekint, kedélyi s észbeli állapotjaiban, melyeken maga keresztülment, nem találhatná mindannak magyarázatát, amit a tömegben vagy egyesekben leginkább rosszall és megvet. - Önmagunkban hordjuk az emberismeretnek egyedüli, de biztos kulcsát; s ha mégis kevesen jutunk e tudományhoz, az ok abban fekszik, mert kevesen tudunk s még kevesebben akarunk visszaemlékezni saját múltunkra.

790

Valamint abból, hogy valaki azok iránt, kik neki hízelegnek, hajlamot mutat, még nem következik, hogy magát hízelgéseik által ámíttatja, úgy tévedünk, ha a hízelgőben mindig ámító szándékot teszünk fel, s az utóbbi sokszor éppoly kevéssé érdemli megvetésünket, mint az első sajnálatunkat. Kevés ember van, ki kellemes dolgokat ne hallana szívesen magáról; s vannak emberek, kik ilyeneket szívesen mondanak el másoknak, nem mellékes célból, hanem csak mert nekik jólesik; s tapasztalásom szerint ezek nem a rosszabb emberek közé tartoznak. - A hízelgés sok esetben csak azon túlzott udvariassághoz hasonló, mellyel asszonyok irányában élünk, mely által nem csal s nem csalatik senki, s rigoristáink, kik e gyengeség felett oly szigorú ítéletet mondanak, alig gondolták meg, mivé lenne társas életünk, ha abból a hízelgés minden nemei egyszerre száműzetnének.

791

Ki csak az egyedeket tekintve, melyekből a tömegek állnak, ezeknek hatalmát megveti, éppoly nevetséges, mint az, ki a lavina hatását az egyes hópelyhek szerint ítélné meg. Éppen mert egyes részei a közös iránynak ellent nem állhatván, ha egyszer megindultak, valamint más által nem kormányoztathatnak, úgy magokat sem kormányozhatják, éppen ebben áll a lavina hatalma, s ilyen a tömegeké is. Hatásuk olyan, mint az elemeké. Előre látható néha, de mindig ellenállhatatlan, s azért, ha egyszer működni kezdenek, a bölcsebb embernek sem marad egyéb hátra, mint hogy előlök kitérjen, s becsesebb értékeit pusztításuk körén kívül helyezze.

792

Azt, mire támaszkodni akar, ha terhes is, mindenkinek el kell viselni.

793

Minden tárgynál a legmeggyőzőbb okokat csak akkor találjuk, mikor annak helyességéről már meg vagyunk győződve.

794

Mi engem a keresztény hit valóságáról meggyőz, nem csudáiban fekszik. Minden hit csudákat tesz, vagy lát legalább, s így minden vallásnak megvan csudás története; a nagyszerű vallásunkban éppen az, hogy oly természetes.

795

Én is bízom nemünk tökéletesbülésében, s meg vagyok győződve, hogy haladásunk csaknem határtalan, de határtalan hosszúságú időben. Az egyes ember megkerülheti a világot, de a legközelebbik órában azért mégiscsak alig egy mérföldre haladhat. Így van az egész nemzetek, sőt egész nemünk haladásával is.

796

Igen kár, hogy azon tapasztalásokat, melyeket, mióta a homoeopathia feltaláltatott, az orvosi tudomány körében tettünk, nem alkalmazzuk a politikára s más életviszonyainkra. A bajoknak nagy részét itt is segéd nélkül maga a természet gyógyítja meg, s talán nincs kör, melyben a kevés vagy semmi gyógyszernek rendszere nem vezetne éppoly kedvező eredményekhez, mint kórházainkban.

797

Következések

Sokszor hallám bámulni azon férfiak bölcsességét, kik a Kaszinó, lóverseny vagy más, ehhez hasonló dolgokat behozva, ezáltal állítólag a legnagyobb politikai reformokat eszközölték. Meggyőződésem szerént az összeköttetés, mely ezen dolgok s a későbbi reformok között létezik, olyan, minőt a gyenge erő között, mellyel a hegytetőn fekvő kő megindíttatott, s a roppant súly között létezik, mellyel az a völgy talpára megérkezik. Oly dolgok, melyeknek történniek kell, történnek, bárki által s bármily irányban történjék az első lendület.

798

Az már igen sokszor történt, hogy egyes államok éppen akkor indultak új kifejlődésnek, mikor látszólag a legfenyegetőbb helyzetben, mikor csaknem veszve látszottak. Az osztrák birodalom történetében is több ily példát találunk, s a tünemény könnyen magyarázható, ha meggondoljuk, hogy éppen a rendkívüli veszély, a nehéz akadályok, melyek ellen küzdeni kell, rendkívüli erélyességet fejt[enek] ki. - De arra, hogy valamely állam akkor változtatta volna meg irányát, midőn látszólag kedvező helyzetben volt, midőn a kormány semmi ellenszegülést nem talált, s a fő veszély éppen abban vala, hogy semmi által irányában nem akadályoztatott, erre a világ történetében nem volt, s félek, az osztrák birodalom történetében nem lesz példa.

799

Históriai jog

Az úgynevezett velünk született jogok kivételével (s ha velünk szülött jogoknak azokat nevezzük, melyeket minden emberben elismerünk, azon körben, hová a kereszténység elterjedt, ily jogok létezését tagadnunk nem lehet), mondom, a velünk szülött jogok kivételével minden jog emberi cselekvényen alapszik, s így *históriai jog*. E jognak természete azt hozza magával, hogy az, ami tényen vagy emberi cselekedeten alapszik, csak a jogosultnak új cselekvénye által szűnhetik meg. Ki ezt tagadja, s a históriai jog ellen szól, praktice ugyanazt teszi, mintha minden jogot tagadna, azaz egyenesen a civilizáció ellen küzd, melynek fő különböztető jele éppen az, hogy múltja van.

800

Abból, hogy valakit két oldalról (profilban) megnéztünk, nem következik, hogy arcáról, ha azt szemközt (en face) is nem nézzük, helyes fogalommal bírjunk. Így van az más tárgyakkal is. Minden gondolkozási formák között nincsen olyan, mely a dilemmánál több meggyőző erővel bírna, s épp ez az, mely legtöbb csalódáshoz vezet. Ritkák azon tárgyak, melyeknél csak két lehetőség létezik, többnyire a *vagyoknak* egész sorozatát találhatni.

801

Miután oly tanács alig található, mely ellen sok s néha fontos ok nem hozathatnék fel, legjobb, ha, midőn határoznunk kell, ahelyett, hogy csak arról gondolkoznánk, mi történhetik, ha egy vagy más dolgot teszünk, azt vesszük fontolóra, mi fog következni akkor, ha azt, mi ajánltatik, nem tesszük. Az esetek igen ritkák, hol az okoskodásnak ezen módját használva, nem jönnénk tisztába.

802

Mint a villámtól csak villámhárító által, úgy sok más veszélytől is csak úgy biztosíthatjuk magunkat, ha nemcsak saját személyünket, de az egész kört, melyben élünk, oltalmazzuk.

803

Miután a legnagyobb költők sikerültebb művei csak mindannyi tükör, melyben az író egész egyénisége, vagy annak egyes oldalai tűnnek fel, igen természetes, hogy éppen fiatalkori munkáik teszik a legnagyobb hatást, s például Werther vagy Childe Harold, Wilhelm Meister van Don Juannál népszerűbbeké váltak. - A fiatalság, minden hibái mellett, mindig szeretetreméltóbb marad.

804

Némely politikusok s pedig éppen olyanok, kik magokat kiválólag gyakorlatiaknak tartják, úgy járnak el, mintha minden nép többsége gazemberekből állna, s ezért a kormányzásnál csak az emberi természet rossz hajlamait kellene számba vennünk.

A tapasztalás ellentmond e szomorú nézetnek.

Azon elvek, melyeket Machiavelli hirdetett, előtte s utána sok követőkre találtak, s történt, hogy egyes államok azáltal pillanatnyilag kedvező eredményekhez jutottak (hisz azon kétezer év alatt, meddig történetünk visszamegy, mi nem történt már); de ha a népek életét mélyebben tanulmányozzuk, az egyes kivételek dacára azon meggyőződéshez jutunk, hogy valamint az egyes, úgy népek életében minden erkölcstelenség végre megbosszulja magát, s hogy a legnagyobb politikai ügyesség, mely az emberek rossz hajlamaira számít, s bűneikre s gyöngeségeikre támaszkodik, nem tarthat fel oly államot, melynek vezérelvei a becsületes emberek erkölcsi érzetével ellentétben állnak.

805

Megszokott állapotnak nem érezzük minden jó oldalait, de nem érezzük minden kellemetlenségeit sem; innen van, hogy saját helyzetünkkel ritkán elégszünk meg, s hogy mégis azon helyzet, melyet egyszer megszoktunk, csaknem mindig tűrhetőnek látszik.

806

Minden haladások között a legfontosabb az, ha valamely természeti tüneménynek törvényeit fedezzük fel, s abban, mi elébb csak véletlennek látszott, azon láncolatnak, mellyel minden földi dolgok összefüggnek, egy láncszemét esmerjük meg. Azon perctől, melyben az azorok[?] s monszunok iránya megismértetett, e szelek az emberek szolgái lettek, új s hatalmas eszközök, melyekkel ő[!] saját céljait előmozdítja. - S vajon nem állnak-e a nemzetek életében előforduló kifejlődések hasonló törvények alatt, vagy nem tapasztalunk-e legalább rendet s bizonyos törvényességet igen sok tüneményeknél, s nem lenne-e érdemes, hogy ezen törvényekre is figyelmünket fordítsuk?

807

A meggyőződés, hogy valamely dolog kikerülhetetlen, mindég megnyugtató hatással bír. - Innen magyarázható, hogy asszonyok s oly férfiak, kik egész életökön át gyengéknek tartattak, sebészi műtéteknél, sőt a halállal szemközt, néha meglepő lelki erőt mutatnak. Akár a természet változhatatlan rendének, akár az isteni gondviselésnek tulajdonítsuk szenvedésünket, akár Hegellel azt mondjuk, hogy ami történik, okszerű, s ami okszerű, az jó, akár az egyházzal, hogy ami Istentől jő, az ellen zúgolódnunk nem szabad - a szükségnek elismerése, mely minden küzdelmet kizár, mindig megnyugtató. A különbség a filozófia s a vallás vigasztalásai között csak abban áll, hogy az utóbbiaknál azon hatalomban, melynek magunkat alávetjük, szerető lényt látván, reménnyel mondunk le küzdelmeinkről.

808

Az emberek ritkábban találkoznak eszméikben, mint érzéseikben. - Természetes képességünk, a míveltség s ismeretek különbsége mindannyi ok, melyek miatt a látszólag legvilágosabb dolgokra nézve is nézeteink eltérnek egymástól, s minthogy egy új tény, melynek ismeretéhez jutunk, látszólag legerősebb meggyőződéseinket néha megingathatja, sőt egészen átalakíthatja, természetes, hogy azon egyetértés, melyet az emberek eszméiben néha találunk, mindig in-

gatag s bizonytalan. - Érzéseikben a legkülönbözőbb állású s míveltségű emberek megegyezhetnek, száz új tény s tapasztalás, mely által meggyőződésünk egészen megváltozik, nem gyakorol semmi hatást érzéseinkre, sőt talán csak még magasabbra fokozza azokat, s szerelmünk még forróbbá válik, midőn azt reménytelennek látjuk. - Ebből az következik, hogy mindenben, mihez sok embernek egyetértése s pedig állandó egyetértése kívántatik, nem azon összehangzásra számolhatunk bizton, mely nézeteikben, hanem csak arra, mely érzéseikben létezik.

809

Nemcsak azt nehéz kimondani, amit érezünk; éppoly nehéz néha tisztán kifejezni azt, amit gondolunk.

810

Nagyravágyó emberek a magas célt, melyet magoknak kitűztek, sokszor csak azért nem érik el, mert apró hiúságoknak ellenállni nem tudtak; hasonlót tapasztalunk fösvényeknél, kik néha roppant veszteségeket szenvednek, mert magokat sokkal kisebb költségekre vagy veszteségre elhatározni nem bírták. Kinek nagy tulajdonai vannak, annak mindig megvannak nagy gyengeségei. Ugyanazon erő, mely a hajót a távol kikötőbe hajtja, viheti azt zátonyra és sziklák közé is.

811

Kik a gyengeséget megvetik, s érdemet keresnek abban, hogy magokat irgalom vagy szeretet által soha feltételeikben megingattatni nem engedék, azokat kérdezzük meg, vajon éppúgy tudnak-e ellenállni a haragnak s gyűlölségnek is? Ha nem, akkor ne irigyeljük felsőbbségöket. Én legalább nem látom át, miért tartsam a szív uralmát eszünk felett csak akkor gyengeségnek, midőn az kedélyünk nemes tulajdonaiból veszi eredetét.

812

Hiúság

Azok, kik a közönség tapsait megszokták, többnyire úgy viselik magokat a közvélemény irányában, mint magokat sokan nejeik iránt viselik. Közönyösek, míg hozzájok hív marad, a dühösségig szerencsétlenek, ha őket elhagyva, mást karol fel.

813

Hiúság

Nagy szerencse, hogy csaknem minden embernél egy tárgyat találunk, melyről beszélgetésünket érdekesnek találja: azt, ha vele magáról szólunk.

814

A demokráciánál, ha azt lovagias becsületérzés lelkesíti, nincs nagyobb hatalom; ilyen minden nép, mely nemzetiségéért küzd, ilyen főképp a miénk.

815

Volt idő, melyben a nemes lovag azt, ha kalmárokat lesbe ejtve kirablott, dicső tettnek tartá, mellyel pajtásai előtt kérkedett; félek, közel vagyunk az időhöz, hogy korunk lovagjai a börze vagy uzsora mezején véghezvitt hőstetteiket hasonló büszkeséggel említik. - Ha a csalás a politika mezején sokak által bámultatik, nem látom át, miért nem találna magasztalókat a pénzüzlet körében is.

816

Nem azon előmenetel, melyet az újabb kor a természettudományok körében tett, veszélyezteti vallásunkat. Miután minden titok, melyet felfedeztünk, csak új titokra, minden kérdés, melyet megoldottunk, csak új kérdésekre figyelmeztet, s a természet, mentől tovább tanulmányozzuk, annál megfoghatatlanabbnak látszik, azért a tudomány, ha abban továbbhaladtunk, végre ismét a valláshoz fogja visszavezetni az embereket. Nem korunk tudománya, hanem korunknak indusztriális iránya az mitől vallásunkat félthetjük. Ha Mózes egész kozmogóniája hamisnak bizonyul is be, ez hitünket azon erkölcsi igazságokban nem fogja megingatni, melyek valamint a kereszténységnek, úgy egész polgárisodásunknak alapját képezik; de mi történik akkor, ha végre ezen erkölcsi elvek támadtatnak meg, vagy ha az egész társaság úgy jár el, mintha ezen elveket többé nem ismerné? Valamint Kopernik, Galilei és Newton nagy találmányai vallásunkat nem ingatták meg, úgy nem fogják azt megingatni korunk új felfedezései sem, s ha az egyház, mely a földnek mozgását összhangzásba tudta hozni tanaival, ugyanazt fogja tenni geológiai felfedezéseinkkel is; de azon ellentétet, mely az indusztrializmus miatt gyakorlatilag követett morál s a keresztény vallás elvei között létezik, nem egyenlítheti ki senki a világon.

817

Hogy Éjszak-Amerikát, mely a legújabb időben, részben legalább, Európa sepredékével népesíttetett, s hol az indusztrializmus minden kinövéseit találjuk, szinte nagy veszélyek fenyegetik, az nem szenved kétséget. Mi ezen államot biztosítja, az tágas területe s a nagy mező, mely rajta a *mezei gazdaságnak* nyílik.

818

Az égő csipkebokor csudája Magyarország. Meddig borítja láng, s még mindég megmaradt, s nem emésztődött fel. Isten jelenléte!

819

Napjainkban a Cincinnatusoknak egész seregét mutathatjuk elé, csakhogy sokan közülök, valamint az államot, melynek dolgaival felhagytak, soha valósággal nem igazgatták, úgy nem vezetik ekéiket, a legnagyobb rész pedig sem az egyik, sem a másikra képes nem lenne.

820

Ha meggondoljuk, mennyi ember nem tart semmit az orvostudományokról, s ki mégis, mihelyt magát veszélyben hiszi, gyógyszertárhoz fordul, akkor látjuk, mi csekély azon befolyás, melyet úgynevezett meggyőződésünk, mely sok esetben csak kételyekből áll, cselekvéseinkre gyakorol.

821

Oly akadály, melyről tudjuk, hogy legyőzhetetlen, nem akadály többé, hanem *adott helyzet*, melyből számításainknál kiindulhatunk.

822

Az emberek többségére a negatív momentumok a pozitívumoknál nagyobb hatást gyakorolnak; így a szégyentől való félelem több embert bír kötelességének teljesítésére a harcmezőn, mint a dicsőségnek reménye.

823

Hogy bizonyos irányban haladhassunk, szükséges, hogy azon elem, melyben haladunk, ellenálljon. Enélkül, mint a léghajóban, nem gyakorolhatjuk erőnket, s bizonyosan könnyebb jól kormányozni a legerősebb ellenzékkel, mint ellenzék nélkül.

824

Valamint a deszkán, ha sima földön fekszik, senki nem veszti egyensúlyát, ellenben csaknem mindenki elszédül, ha rajta mélységen kell keresztül mennie, s valamint a legügyesebb játékos másképp játszik, midőn egész vagyona, mintha csak egypár forint áll kártyáján, úgy oly emberek, kik közönséges viszonyok között tehetségök- s eszélyöknek jeleit adták, fontos pillanatokban néha csaknem bámulandó ügyetlenséggel járnak el. És éppen ebben fekszik minden forradalomnak főveszélye, mert azokat, kik azt vezethetnék, elszédíti.

825

Kitűnő tehetségű emberek többféle képességgel bírnak. A kérdés, mily pályán használhatják azokat legjobban, többnyire nem észbeli, hanem jellemök s kedélyök tulajdonságaitól függ; s ha hivatásukat annyian eltévesztik, ennek oka csak abban keresendő, mert a jellem s kedély hiányait, melyek által valamely pályára alkalmatlanokká válunk, többnyire csak akkor vesszük észre, midőn azon már annyira haladtunk, hogy becsülettel visszalépnünk nem lehet.

826

Ha szétroncsolt zászlót látunk, csaták jutnak eszünkbe, s pedig a zászlók nagy része nem csatákban, hanem az idő viszontagságai által rongyoltatik el. Így az embereknél is. A mély redők, mikbe a homlok vonult, s az ajkak keserű mosolygása többnyire csak apró mindennapi bajoknak maradványa, melyeken valamennyien keresztülmentünk.

827

A házasélet - mint egy régi tapasztalt barátom mondá - szép dolog, csak kissé sokáig tart, s épp azért csak az találhatja benne megelégedését, ki a viszony kötésénél oly tulajdonok által határoztatja el magát, melyek állandók.

828

Napjainkban bizonyos nők arról panaszkodnak, hogy a férfiak által egyenlőknek nem ismertetnek el; s pedig éppen, ha az valaha megtörténik, s a nők azon kiváltságoktól megfosztatnak, melyeket azért élveznek, mert őket gyengébbeknek tartjuk, csak aznap kezdődnék elnyomásuk.

829

Sok úgynevezett nagy férfiút láttam, de keveset ismertem, azaz kevés olyat, kit, miután ismertem is, nagynak tartottam.

830

Ki jót tesz, sokkal inkább vonzódva s lekötve érzi magát jótetményei által, mint az, ki a jótéteményt elfogadta. A legjobb ember sem emlékezik szívesen oly időre, melyben mások segedelmére szorult; s a legszívtelenebb, midőn jót tesz, megelégedéssel élvezi felsőbbségét; innen van, hogy valamint rossz embereknél semmi erényt nem találunk többször, mint a jótékonyságot, úgy nincs jó tulajdonság, melyre a legjobbaknál is ritkábban számolhatunk, mint a hálaadatosság.

831

Valamint világítótornyok nemcsak kikötők mellett, hanem sokszor azért állíttatnak fel, hogy a hajóst a part legveszélyesebb helyeire figyelmeztessék, úgy azon fényes egzisztenziák, melyekhez fiatal korunkban vágyódva tekintünk fel, sokszor csak azon helyzeteket jelelik ki, melyekhez jobb nem közelítenünk.

832

Kevés hely van a világon, melyen e kettőt egyesülve találhatjuk: bájló kört és messze kilátást.

833

Sok ember csak akkor mutat erőt, ha valamely gyengesége forog kérdésben.

834

Este minden tárgy nagy árnyékot vet, csakhogy akkor árnyék után nem vágyódunk többé. Így járunk sok dologgal, melyet ifjú korunkban kívántunk.

835

Lehet-e életünkben két nőt valóban szeretni, nem tudom; két hazát bizonyosan nem.

836

Nincs hiba, mely az irodalmi pályán veszélyesebb, s melynek káros következéseitől nehezebb őrizkednünk, mint a szerfeletti könnyűség.

837

A legszebb vidék állandóan csak úgy tesz kellemes benyomást reánk, ha rajta a termékenységnek jeleit látjuk; ezek nélkül a nagyszerűség, melyet eleinte bámultunk, fáraszt, s inkább elnyom, mint emel. Ezt mondhatjuk a kitűnő emberekről is.

838

Ha minden haszontalan gondot, minden önalkotta fájdalmat s azon lelki kínokat, melyeket később magunk sem értünk, életünkből kitörölhetnők, mily paradicsom lenne e világ. Ebben fekszik az ok, melyért igen fiatal vagy agg korukat már elért férfiakat sokszor oly boldogoknak látunk. Az ifjú élete szegényebb, mint a férfiúé, s az aggnak vállait több valóságos baj terheli, de az agg és gyermek sokszor szabad a képzelt kínoktól, s csak ez boldogságuk.

839

Igaz, hogy a világ összes filozófiája által nem nyerhetünk több lelki nyugalmat, mint az, kit a természet a könnyelműség nagy adományával megajándékozott; de azon nyugalom, melyet a bölcsességnek köszönünk, az élet küzdelmei között nő, míg az, melyet a könnyelműség ád, naponként fogy, s így éppen akkor hagy el, mikor arra legtöbb szükségünk lenne életünk későbbi korában.

840

Azt mondják közönségesen, hogy a vallás csak annak szükséges, ki magát boldognak nem érzi; de e világon - hol semmi sem biztos, s a jövő pillanat mindentől megfoszthat, mitől üdvünk függ - ki érezheti boldognak magát?

841

Abszolutizmus. Alkotmány

Jól rendezett abszolutizmusnak megvan azon tagadhatatlan előnye, hogy *kényelmes*, s azon ragaszkodásnak, melyet ezen kormányforma iránt mívelt embereknél is tapasztalunk, egyik magyarázata ebben fekszik. De éppen ezért, ily módon szervezett államban alig veszélyesebb valami, mintha a kormány vexatorius eljárásai által az egyes polgároknak kényelmeit zavarja, s terhekre válik.

Alkotmányos országban éppen az ellenkező áll. Ezen kormányformának egyik fő biztosítéka azon érdekeltség, melyet az egyesek a közügyek iránt tanúsítanak. Enélkül, s azon súrlódások nélkül, melyekre ez alkalmat ád, ezen kormányforma nem is állhat fel, s nem fejlődhetik ki. Mihent az egyes polgárok házi csendjöket a fórum zajánál inkább kedvelik, az alkotmány veszélyben forog. S éppen ezért a helyhatósági szerkezet, mely abszolút országokban felesleges, sőt veszélyessé válhatik, alkotmányos országban nélkülözhetetlen. Akadályozza néha a kormány egyes lépéseit, de neveli erejét, mert erősíti a közszellemet, mely minden alkotmányos államnak éltető ereje.

842

Vannak a költő életében nagyszerű érzések s élvezetek, melyekről másnak fogalma sincs. De ha az égen vész vonul át, s az elemek haragra kelnek, a villám vakító fénye, a vihar hatalmas zúgása, a setét felhőtömegek, melyeknek ormait napsugarak szegik be, s a szivárvány, mely, miután a vész elvonult, az égen boltozik, nem szinte nagyszerűen szépek-e? De vajon az, kinek csendes tiszta nap jutott, vágyódik-e a természet e nagyszerű szépségei után?

843

Nagyság

Minden nagyság az emberre csak akkor hat, midőn azt korlátolt körben látja. A határokkal elvész azon mérték is, mely szerént az egyes tárgyak nagyszerűségéről ítélhetünk. Innen van, hogy rónánk, a tenger is, olyanokra, kik azt nem képzelő tehetségekkel nézik, mihent az első meglepetés megszűnt, kevesebb benyomást tesz, sőt idővel unalmassá válik, míg hegyvidékek mindég nagyszerűeknek látszanak.

844

Nagy része azoknak, kik magokat előítéletek által kormányoztatják, tisztán belátják azok képtelenségét, s nem az ítélőtehetség, hanem a jellem gyengeségéből követik előítéleteiket. Innen magyarázható azon rendkívüli befolyás, melyet a babona s a kuruzsolásnak minden neme éppen a szkepticizmus korszakaiban gyakorol, melyek mindig egyszersmind a jellemgyengeség időszakai is.

845

Az emberek szívesebben járnak oly helyen, melyekre nézve kész ítéleteket találnak.

846

Bármennyire szeressük az embereket, vannak időszakok, melyekben könnyen nélkülöznénk társaságokat.

847

Képe a nyugalomnak, mely nem egyéb, mint csendes működés; enélkül nem nyugalom, hanem halál.

848

A természet egy nagy könyv, melynek minden lapja Istenről szól, csakhogy e nagy gondolat, ha új formában mondatik ki előttünk, inkább hat ránk.

849

Többnyire csekély vagy középszerű patakok képezik vízeséseinket, s azok töltik zajjal környékeiket; a nagy folyó csendesen halad célja felé.

850

Miután míg élünk, mindig érezünk is valamit, arra, hogy magunkat a legkedvezőbb körülmények között is nyomorultaknak képzeljük, nem szükséges egyéb, mint hogy minden egyes testi s lelki érzésünkre ügyeljünk, s azokat fontosnak tartsuk.

851

Kiknél az egyik érzék hiányzik, azoknál a többiek erősebbekké válnak, s a vak finomabb hallása s tapintata által pótolja szemeit, a siket a szólót sokszor ajkainak mozgásából érti meg; így pótolja azoknál, kiknek kitűnőleg sok eszük van, ez a szívnek s kitűnőleg jó embereknél a szív az észnek fogyatkozásait; s a tapasztalás azt mutatja, hogy - főképp rendkívüli pillanatokban - igen okos emberek jobban s igen jók sokkal okosabban viselik magokat olyanoknál, kik, ha csak eszöket vagy szívöket különállva tekintjük, náloknál magasabban állanak.

852

Valamint egyes érzékeink csak különböző eszközök, melyeknek segedelmével a külvilág ismeretéhez jutunk, úgy az, mit észnek, s az, mit szívnek nevezünk, csak azon, egy magasabb tehetségnek különböző érzékei, melyek által a szellemi szépség és saját magasabb hivatásunk felfogásához jutunk.

853

Mi gyenge szellő elég arra, hogy a fát minden virágaitól s gyümölcseitől megfossza, s mily erős vész szükséges, hogy azt földre döntse. - Oh, hogy annyinak kell túlélni azt, mi életét szebbíté, s hasznossá tette!

854

Népek s kormányok ereje és gyengesége

Népek csak addig erősek, míg megtámadott jogaikat védve a negáció terén maradnak, mert csak addig számolhatunk egyetértésökre. Mihent pozitív követelésekkel lépnek fel, a vélemények szétágaznak, s pártokra oszolnak, és szabályként állíthatjuk fel, hogy népek soha nem gyengébbek, mint a győzelem után, mely küzdelmeiknek véget vetett. Kormányokról éppen az ellenkezőt mondhatjuk. Erős megtámadás, mely a népet összetartásra, minden erejének felhasználására bírja, kormányoknál az ellenkező következéseket idézi elé. Mihent a mesterséges gépezet, melyben bízik, zavarba jött, elveszté önbizalmát, s midőn állásának jogszerűsége csak kétségbe vétetik, azok, kik a kormányban részt vesznek, sokszor már kétségbeesnek feltarthatásán, s elhagyva állásukat, csak személyes biztosságukról gondolkoznak.

855

Szuverenitási jogok

Volt egy kor s pedig nem is oly távol fekszik tőlünk, midőn a szuverenitás - legalább annak egyes jogai - nemcsak a királyi koronával jártak. Főképp Németországban, hol a középkori viszonyok tisztábban fejlődtek ki, s tovább tartották fel magokat, a császártól az egyszerű lovagig, sőt a szabad birodalmi városig, az egyéniségeknek egész sorát találjuk, kiknek mindegyike különböző mértékben s fokozatok szerént a szuverenitás jogaiban részt vett. Nem természetes-e, ha ezen jogok akkor biztosabban bírattak, mint most, miután a hosszú vegyészeti processzus után, melyen államaink keresztülmentek, a szuverenitás úgyszólván szublimáltatott, s abból, mi akkor az állam egész organizmusát le a gyökerekig áthatotta, csak a legtisztább kivonat maradt meg, oly tulajdonokkal s hatással, minőkről elődeinknek fogalmunk sem volt, de véghetlenül kis térre redukálva.

856

Azok, kik a politikával tudományosan foglalatoskodnak, ha az állam kormányában praktikus részt vesznek, többnyire úgy járnak, mint a költők, midőn saját műveiket felolvassák. Nincs senki, ki gondolatjaikat rosszabbul adná elé. Valamint a legnagyobb költő azért még nem színész, sőt többnyire nem az, úgy az állambölcs még nem államférfi, s mindketten saját hírök érdekében nem tehetnek rosszabbat, mint midőn műveikben ők maguk játsszák a főszerepet.

857

Utópiák

Volt idő, hol a helyeken, hol most nagy országutak vezetnek keresztül, csak egyes mérnökök jártak körül műszereikkel. Ha valamelyik azok közül, mihent az irányt, melyen a hegyek

legkevesebb nehézséggel áthaladhatók, feltalálta, az egyes akadályok legyőzésének módjáról magával tisztába jött, s póznáit kitűzte, a vonalt, melyet kijelelt, már útnak tekintette s azt követelte volna, hogy mindenki, elhagyva járt ösvényeit, erre menjen, bizonyosan megérdemli, hogy képtelennek, sőt őrültnek neveztessék. De nem képtelen-e az is, ki a mérnökök ezen munkáját - mert az rögtön célját nem éri el - haszontalannak tekinti?

Hasonlót tapasztalunk azoknál, kik az állam tudományával, s kik az államok kormányával foglalkoznak. Az előbbiek, keresve s néha feltalálva az irányt, melyben haladni kellene, elfeledik, mennyi munka szükséges, míg az út, melyet terveznek, járhatóvá válik; az utóbbiak nem gondolják meg, hogy az, mi bizonyos viszonyok alatt a legcélszerűebb, csak addig marad célszerű, míg e viszonyok nem változnak meg.

858

Tudomány (az újabb kor)

Szomorú tudomány az, mely által mindég szegényebbekké válunk! Hogy egész létünk haszontalanság, hogy amit szellemi világnak neveztünk, hiú ábránd, hogy fenn az égen, s itt az emberek között nem értelem, hanem csak szükség uralkodik, mely ellen hasztalan küzdünk, mert gondolatunk iránya s akaratunk csak velőnk vagy idegeink anyagi tulajdonságaitól függ - ha csak ez célja haladásunknak, valóban kár a fáradságért.

A tudomány, mely által esmereteinknek köre tágul, mely gondolatainknak új anyagot, tevékenységünknek új eszközöket ád, legfőbb kincsünk, de az, mely csak csalódásainktól foszt meg, s helyökbe semmi pozitívumot nem ád, csak átka nemünknek. Nemcsak az, amit bírunk, de az is, amit bírni vélünk, képezi földi boldogságunk alapját.

859

Az emberek nagy része csupa sietés által fosztja meg magát élte legszebb örömeitől. Valamint az, ki a hegytetőn rendkívül nagyszerű kilátást vár, a természet szépségeit, melyeket útközben talál, alig méltatja figyelemre, s így sokszor nagyobb élvezetektől fosztja meg magát, mint amelyeket fárasztó vándorlásának célján találhat, így cselekszünk sokszor életünkben. Csak végcélunkra gondolva, elsietünk az élvezet mellett, mely utunkban fekszik, s ki tudja, nem fog-e éppen akkor, mikor azt elértük, láthatárunk elborulni, vagy nem leszünk-e fáradtabbak, semhogy az előttünk nyíló nagyszerű kilátást élvezni képesek volnánk.

860

Jogérzet

Annyira természetünkben fekszik a joggal az állandóság fogalmát kötni össze, hogy az elévülés elvét a közjó tekintetéből pozitív törvények által kell kimondani, s hogy valahányszor ezen juridicus elv alkalmazása valamely kétségbevonhatlan jogot sért, az emberek többsége sértve érezi jogérzetét.

861

Termékeny rónaságunk, a nagy Duna csendes haladása, a hosszú hegylánc, melynek oldalain bor terem, sokaknak még figyelmét is alig vonja magára, míg a domb, mely a rónaság közepette áll, a patak, mely néhány ölre lezuhan, s az egyes feltűnő alakú szikla mindenkit bámulatra s az útleírók többségét azon kedvek felkiáltásra ragadja, hogy csak most érzik a természet nagyságát vagy saját parányiságokat. - Nem ítélünk-e hasonlóan az emberekről is, kiknél nem a személyiség vagy tettek nagysága, hanem csak az, mi bennök váratlan s meglepő, ragad bámulatra.

862

Ki a névnek, melyet maga után hágy, felette nagy fontosságot tulajdonít, az emlékezzék vissza a módra, melyen kortársai egyes tetteiről ítéltek. Az utánunk jövő nemzedékek nem lesznek sem jobbak, sem igazságosabbak annál, melyhez mi tartozunk, s éppoly ferdén fognak ítélni, csak azon különbséggel, hogy valamint kortársaink hibáinkat, úgy az utódok nagyítás által erényeinket torzítják el.

863

A képzőművészet feladása, hogy az érzékek, a költészeté, hogy az ész által hasson érzéseinkre; mint ott az érzékek, úgy itt az ész csak eszköz, mely által a hatás előidéztetik, s azért az, mi csak az érzékeknek tetszik, vagy eszünket elégíti ki, de a szívet hidegen hagyja, sem való művészet, sem való poézisnek nevét nem érdemli.

864

Vágyam

A sima utak, melyeken kevés fáradsággal messze juthatunk, s azon javak, melyek után az emberek többsége leginkább vágyódik, legyenek másoké. Nekem, ó, Mindenható! adj rögös ösvényt, de szép kilátással, mely mindég felfelé vezet, s melyen azon meggyőződéssel haladhatok, hogy eltévedni nem fogok.

865

Nagyság

Nagy különbség: saját nagyságunk, vagy csak azért emelkedünk-e ki a tömegből, mert az előttünk meghajolt. Ha az egész világ térdre borul előttünk, mi magunk nem állunk egy hajszállal magasabban, s mindazon tisztelet, mely által magunkat körülvéve látjuk, nem öntudatunkat, hanem csak azon megvetést nevelheti, mellyel a tömegre tekintünk.

866

Komoly ostrom után a legerősebb várban is javítások szükségesek, s azok, kik azt védelmezték, mindig egyes, előbb nem gyanított, gyönge oldalokat vesznek észre.

867

Nincs nagyobb boldogság a világon, mint erőnknek öntudata; épp azért főélvezetünket erőnk gyakorlatában kell keresnünk. Mit Lessing mond, hogy ha Isten egyik kezében a valónak egész ismeretét tartaná, s a másikban az ösztönt, mely a valónak keresésére késztet, leborulva a mindenható előtt, az utóbbit kérné tőle, nemcsak a tudományról, de minden földi javainkról áll. - Nem a birtok, hanem a törekvés boldogít, s győzelmeink legédesebb része azon küzdelmek emlékében fekszik, melyekkel azokat kivíttuk.

868

Szavakkal csak gondolatokat fejezhetünk ki. Minden leírásnak hatása az olvasó képzelőtehetségétől függ, s az író művészete csak abban áll, hogy ezt tevékenységbe hozza. Innen magyarázható a nagyobb hatás, melyet elismert hírű iróknak művei még akkor is tesznek, ha azok gyengébbek. Az olvasó, ki valamely könyvtől sokat vár, nem is veszi észre, hogy annak, mit benne talál, nagy részét saját képzelőtehetségével fektette belé.

869

Bármit mondjunk azoti uralomról, mely minden fontos elhatározásnál az észt illeti, tagadhatatlan, hogy az emberek, még a legjózanabbaknak nagy része is, éppen azon lépésnél, mely egész jövőjükre legnagyobb befolyást gyakorol - a házasságnál - szívét követi, az észt csak arra használva, hogy a helyzetet, melybe érzelmei által vezettetett, rendezze; s még nagy kérdés, vajon azok, kik másképp cselekszenek, józanabbul járnak-e el?

870

Az egyest, ki, ha jóneve forog kérdésben, életét kockára teszi, sőt azon meggyőződéssel, hogy győznie nem lehet, kiáll az egyenetlen harcra, s életét becsületének feláldozza, nem korholja senki, sőt eljárása természetesnek, dicséretreméltónak találtatik; miért csapjátok hát össze kezeteket, ha egy nép szint ezt teszi? De hisz e nép jövőjét kockáztatja, ily nép vesztének rohan! - mondjátok. Meglehet, csakhogy oly népnek, mely bizonyos helyzetekben másképp cselekszik, mely semmiért hevülni nem tud, mely szenvedelemre képtelen, ily népnek nincs jövője, s hogy oly nemzet, mely hazafiságból - mi nem egyéb, mint a népnek becsületérzete - bizonyos pillanatokban a legnagyobb veszélyekkel szembeszállni nem mer, már úgyis elveszett. - A politika mesterfogásai, s a világ összes állambölcsessége nem fogják feltartani azon nemzetet, mely a válság pillanatjaiban is csak számolni tud, s melyben azon erő, melyet csak szenvedelem ad, hiányzik. Az emberi nem összes története bizonyítja, hogy nem a legildomosabb, hanem azon népek tartották fel magokat legtovább s legdicsőbben, melyek hivatásokban legerősebben hinni, melyek dicső jövőt reményleni s hazájokat mindenekfelett szeretni képesek.

871

Minden művészetet dilettánsok űznek legtöbb szenvedéllyel. Ezt tapasztaljuk a tudományok körében is, de sehol nem annyira, mint a politikában, mely félig a tudományok s félig a művészetek sorába tartozik, s melyhez talán épp azért szólnak annyian s oly szenvedéllyel, mert hozzá oly kevesen értenek.

872

Nyomorúság szüksége

Mint a víz csövekbe szorítva elébbi színvonalára emelkedik, úgy az ember, aki süllyedett, elérheti elébbi magasságát, de csak megszorítva, s nyomás által.

873

Bármit mondjanak a múlt ellen, annyi bizonyos, hogy az emberek csak egy félszázad előtt is magokviseletjekben kevésbé kényszerítették magokat, s hogy azért originálisabbaknak látszottak. A míveltség sok embernél csak abban áll, hogy saját egyedisége helyett más egyediségbe vagy azon semmitmondó formákba kényszeríti magát, mely míveltségnek neveztetik. S ha az bizonyos, hogy a kópiáknak nagy része rossz, igaz az is, hogy nemcsak jó, hanem középszerű, sőt haszontalan eredetiek is másoltatnak.

874

Valamint a Rhône a Genfi-tóba, a Mississippi a tengerbe ömölvén, egy ideig ugyan megtartják külön színöket, de később a nagyobb elemben eltűnnek, így van az a népekkel is. Minden eredetiségnek első föltétele az elszigeteltség, s ahol az megszűnt, lassanként megszűnik az egyéni jellem is. - Ezért tartoznak azon találmányok, melyeknek a közlekedések jelen könnyűséget köszönjük, a világtörténet legnagyobb eseményei közé. Általok az emberi nem egysége költői álomból valószínűséggé lett, s valamint egykor minden, mi ezen egységet feltételezé, méltán utópiának mondatott, úgy most ugyanezen nevet adhatjuk oly törekvéseknek, melyek a népek állandó elkülönzésére és antagonizmusára építvék.

875

Ki gondolatjait úgy tudta kimondani, hogy azok a képzeletre is hassanak, s ki, midőn képzeletének szabad tért enged, olvasóiban gondolatokat gerjeszt, az költő igazán.

876

Tévedés

Hacsak legalább azok, kik az utat, melyen járniok kell, ismerik, nem térnének attól el; de az emberek nagy része tudva téved el.

877

Mikor éj lesz, egünkön csillagok seregei tűnnek fel, s mi tudjuk, hogy sokan e fénypontok közül napunknál nagyobb s fényesebb égitestek, s hogy körülök földünkhöz hasonló gömbök forognak; de vajon e tudomány pótolhatja-e napunk világát s melegét? - Így, ha azon pont, mely körül szívünk forgott, eltűnt, s körünk elsötétedik, hasztalan keressük vigasztalásunkat. Meglehet, hogy a szférák, melyekre barátaink ilyenkor figyelmeztetnek, szebbek és fényesebbek, de hiába, *az emberi szív - mint e föld, melyen dobog - melegét s világát csak onnan nyerheti, mihez vonzatva érzi magát.*

878

Mint a gyermek azon eszméhez, hogy bizonyos dolgok, melyeket maga előtt lát, azért még távol fekszenek, csak tapasztalás által jut, úgy a politikában is csak ezen úton tanuljuk meg, hogy sok dolog, mely közvetlen előttünk áll, s melyhez minden lépés közelebb visz, mindamellett még igen messze lehet. Szabad akarata csak az individuumnak van, tömegek bizonyos törvények szerént mozognak, csaknem oly rendesen s szabályosan, mint a természet, s ki egy nemzetnek múltját ismeri, azaz kifejlődésének irányát s fokozatait helyesen felfogá, biztosan mondhatja előre jövőjét. Ily jósolást éppoly kevéssé mondhatjuk elbizakodottnak, mint azt, ha valaki nyárban az ősz, s erre a tél, s az ezen évszakokkal járó phaenomenonok bekövetkezését előre mondja. De valamint itt a napot, melyben a fák levelei hullani kezdenek, s a földet zuz s jég takarja, előre nem határozhatjuk meg, úgy a politikában nem mondhatjuk biztosan előre a pillanatot, melyben bizonyos kikerülhetetlen események s változások történni fognak; s épp ez az ok, melyért előrelátásunknak a politikában is csak annyi hasznát vehetjük, mint a meteorológiában. - Kétségen kívül nagy ez is, s a bizonyosság, hogy nemsokára tél vagy tavasz lesz, egyik feltétele jelenlétünknek, nélküle a föld vadon lenne, s az emberi míveltség lehetetlenné válnék. De valamint a természet ezen rendének ismerete, mely szerént nagyban életünket elintézzük, őszkor megrakva csűrjeinket, s munkához fogva, ha a tavasz közeleg, napi munkánk célszerű elosztására nem elég, s valamint az, ki, mert tudja, hogy a télnek jönni kell, a változatlanul szép napokat, melyek azt néha megelőzik, nem használná, úgy van az a politikában is. Az, mit tudományos biztossággal előre mondhatunk, nagy fontossággal bír, s balgatag, ki e tudomány tanácsait tekintetbe nem veszi, de balgatag az is, ki azt hiszi, hogy ez egymaga bármily állam célszerű kormányzására elégséges; a nap teendőit itt is a nap környülményei határozzák meg, s csak ha olyanok által, kik fő figyelmeket ezekre fordítják, alkalmaztatnak, akkor hatnak üdvösen a tudomány elvei. - Ne bámulja tehát senki, ha azok, kik az államtudományiban az első helyeket foglalják el, mint praktikus államférfiak a várakozásnak ritkán, sőt csaknem soha nem felelnek meg. Ki egy nagy látkört körülfog, ritkán, sőt talán soha nem ismeri annak részleteit tökéletesen, s csak egy korlátolt kör s pillanat tökéletes felfogása az, mi a praktikus államférfiút naggyá teszi. Hisz a világ utoljára is igazságos mindkettejek iránt. A praktikus államférfiaknak kora, annak, ki az államtudományt vitte előbbre, a jövő adja meg babérját.

879

Mikor eltévedtünk, legjobb, ha ahelyett, hogy időnket új utak keresésével vesztegetjük, azon ponthoz térünk vissza, hol tévedésünk kezdődött, s ily esetben a visszamenés minden további haladásnak első föltétele.

880

Történeteinkben többször fordul elé a monda, mely szerént egy magyar vitéz, midőn látá, hogy a törököt, ki zászlóját az ostromlott vár falára akará szegezni, másképp nem akadályozhatja, magát vele s zászlójával együtt a mélységbe veté. Vajon a monda vagy történet, mely nemzeti jellemünknek következése, ne lenne képe jövőnknek!

881

Sokat tanultam tévedve - szól a bölcs; s nem csodálatos dolog-e, hogy tapasztalásainkból mégis semmit nem tanulunk meg oly későn, mint azt, mit legtöbbször tapasztaltunk, hogy könnyen tévedhetünk.

882

Valamint ha a bércről mondjuk, hogy büszkén áll, vagy a fáról, hogy kevélyen emeli sudarát társai felett, éppoly helytelen sok esetben a vád, melyet egyes emberek büszkesége ellen emelünk. Vannak egyéniségek, kik nem azért nem hajlanak meg, mert kevélyek, hanem mert arra teremttettek, hogy egyenesen álljanak.

883

Sok dolog csak azért látszik nagynak, mert távolabbnak gondoljuk.

884

Senki nem tagadja az Alpok festői szépségét, de nem tudom, azok közül, kik e tájakról legtöbb elragadtatással szólnak, hány cserélné fel saját prózai lakhelyét e sokszor megénekelt vidékkel. - Engem az úgynevezett festői tájak, a patak, melynek tekervényes partjain halmokra terjedő kavicstorlaszokat találunk, a szakadozott bércek, melyeken semmi sem terem, a hegyoldalok, melyeknek erdeit lerohanó lavinák évenként ritkítják, a roskadozó viskókra vagy rongyos pásztorra s koldusgyermekekre emlékeztetnek, kiket mindenki festőieknek mond, de melyekben lakni vagy kikkel társalkodni senki sem akarna.

885

A hatás, melyet reánk látkörünk tesz, nem a tárgyaktól függ, melyeket az magában foglal, hanem inkább az időszaktól és kedélyünk hangulatától, melyben azt látjuk. - Nincs vidék oly szegény, mely tavaszkor s oly pillanatban látva, midőn magunkat boldognak érezzük, reánk kellemes hatást ne tenne. Így vagyunk életünkkel is. Reményzöld tér, itt-ott egy kis virág, s felettünk a tiszta sugár, mely a magasból jő, s mindent átmelegítve világával tekintetünket föl-felé vezeti; kell-e több, hogy magunkat, bármi szűk vagy érdektelen körben is, megelégedve érezzük?

886

Igen csalatkozik az, ki levelekből az írónak jelleméről ítél. Csaknem mindenki, midőn ír, nem saját, hanem annak képét adja, ami lenni akarna. Még inkább áll ez oly embereknél, kik kitűnő helyet foglalnak el; azon meggyőződéssel írnak, hogy családi vagy bizodalmas leveleik - korunk gyalázatos szokása szerint - valamely biográf által a közönség elébe hozathatnak. Azon öntudat, hogy közönség előtt állunk, mely mozdulatainkat figyelemmel követi, nagyobb vagy kisebb mértékben mindenkit színésszé tesz.

887

Ki saját személyével s érzéseivel felette sokat foglalkozik - mi, fájdalom, olyanoknál, kik sokat gondolkoznak, nagyon is közönséges -, az e rossz szokás káros következéseit csak úgy kerülheti el, ha énjét s állapotját a lehetőleg tisztán s tárgyilagosan fogja fel.

888

Több nagyhírű emberrel úgy jártam, mint a gasteini vízesettel[!]. Eleinte bámultam, s el voltam ragadtatva, később a mindég egyforma zaj terhemre vált, s végre megszoktam, s közönyössé lettem.

889

Valamint a középpont a gömb felszínére, úgy az, ki magát középpontnak tekinti, soha magasra nem emelkedhetik. - Nincs semmi, ami minden magasabb törekvéseinket annyira meghiúsítja, mintha saját személyünknek nagy fontosságot tulajdonítunk.

890

Tanácsok

Ha valaki egy bizonyos helyzet vagy lelkiállapotra nézve nagyon sok jó tanácsot tud adni, bizonyosak lehetünk, hogy neki életében ily tanácsokra nagy szüksége volt, s hogy azokat valószínűleg nemigen követte.

891

Ki soha minden valószínűség ellen vakon nem hitt, ki soha nem kétkedett, az soha sem szeretett életében.

892

Sokan a vallás politikai fontosságának bebizonyítására oly okokkal élnek, melyekkel a büntetőtörvénykönyv szükségét éppúgy megmutathatnánk. Nincs ennél nagyobb tévedés. A történet bebizonyítja, hogy a vallás politikailag felgerjedett, azaz éppen oly időszakokban, midőn a szenvedélyek fékezésére legtöbb szükség lenne, kevés praktikus hatással bír, s általján véve a repressziv eszközök leggyengébbike. A vallásnak fontossága nem abban áll, hogy bizonyos dolgoktól visszaijesszen, hanem abban, hogy a társaság minden osztályának közös pontokat nyújtson, melyeken azok találkozzanak, s elválasztva egyéb nézeteik s érdekek által, közösségöket érezzék; hogy így, ha már az összeütközést elhárítani nem lehet, legalább a kiegyenlítés lehetségessé váljék.

893

Ki mondhatja büszkeségében, hogy azon lényről, ki mindenható jóságában a világot teremté s fenntartja, tiszta fogalma van, vagy hogy csak emberi természetünk számos ellentéteit s földi létünk célját ismeri? S mégis nem találunk embert vagy társaságot, mely, mihelyt a míveltség első fokain túllépett, e kérdéseket ne vetné föl, s egy vagy más módon ne fejtené meg. Mintha ugyanazon sugárnak nyomait látnók mindenütt, mely földünk gőzkörében, mintegy prizmában megtörve, mindent különböző színekben tüntet fel, de egy forrásból ered, s nem engedi, hogy bárhol a világon teljes setétség legyen az emberek felett.

894

Népszuverenitás. Helyhatósági élet

Egy van, miről a kérdésnél, a politikus jogoknak mily összege szükséges, hogy a népet kielégítsük? - megfeledkeznünk soha sem kellene, s ez az, hogy minden ember egy jog teljes birtokában, vagy midőn egy bizonyos - bár szűk körben - valóságos befolyást gyakorolhat, inkább megelégedve érzi magát, mintha őt a szuverenitás minden jogaiban részesítjük, melyeket azonban csak százezred magával élvezheti.

895

Hogy azon iránynak megváltoztatása, melyet minden államaink újabb időben követnek, nagy nehézségekkel jár, azt mindenki, e tárggyal komolyan foglalkozó, át fogja látni, úgy, mint azt is, hogy ha az újabb időkben történtek célszerűtlenségét elesmerjük is, nem minden létező, hanem csak éppen az irány megváltoztatása lehet ezen meggyőződésünk. A kettő között azonban az államszerkezeté kétségen kívül könnyebb, s inkább hatalmunkban álló, mint az összes társasági lété, ha tehát valamit, ezt kell megkísértenünk.

896

Valamint kilátásunkat nem a hely, melyen állunk, hanem körözete, melyet csak bizonyos távolságban látunk, teszi széppé, úgy szerencsénk nem a jelen pillanattól, hanem azoktól függ, melyek azt megelőzték, s amelyeket a jövőben várunk.

897

Vagyonunkat forintonként, életünket óránként vesztegetjük el, apróságokban engedve tompul el lelkiismeretünk; s miként a tudomány újabb felfedezései szerint egész hegyláncok oly állatok maradványaiból állnak, melyeket szabad szemmel nem is láthatunk, úgy alakulnak életünk legnagyobb nehézségei oly kicsinységek halmazából, melyeket egyenként alig vettünk észre. - Szomorú gondolat, mily apróságoktól függ életünk.

898

Miként a barometrum, mint időjósló, az oly tulajdonságért, mellyel nem bír, terjedett el más fizikai műszereknél inkább, úgy a nép azon kegyeltjei is, kik arra érdemesek, többnyire oly tulajdonoknak köszönik népszerűségöket, melyekkel vagy éppen nem, vagy igen csekély mértékben bírnak.

899

Arra, hogy a tudomány mezején sikerrel s biztosan haladhassunk, szükséges, hogy mindig az előzményeket tartsuk szemünk előtt, s magunkat a következések által, melyekhez logikai láncolatunk vezet, sem elcsábíttatni, sem visszaijesztetni ne engedjük. Az állam praktikus vezetésénél főként lépéseink következéseit kell tartani szemünk előtt, s a szigorú következetesség, mely a tudomány körében első kötelességünk, a legnagyobb hibává válhatik. Vajon bámulhatjuk-e, ha azok, kik az államtudomány körében legmagasabban állnak, az állam vezetésére alkalmatlanoknak mutatkoznak?

900

Nincs rosszabb számítás, mint midőn valaki azért, hogy politikai elleneinek kedvét keresse, saját nézeteit elhallgatja, vagy elleneinek előítéleteihez alkalmazott formában adja elő. Ily engedékenység, mely sokszor csak jószívűségből ered, mindig csak azt eredményezi, hogy az illető saját pártja s elleneinek becsülésében alábbra száll.

901

Valamint egyes emberben, kivel megbarátkozánk, több élvezetet találunk, mint egész tömegekben, úgy egy érdekes vidék, hol hosszabb ideig tartózkodánk, több gyönyört nyújt, s esmereteink bővítésére többet használ egy egész utazásnál, mely alatt száz helyen átsietve, egy sem hágy benyomást maga után.

902

Tény, hogy az osztrák birodalom több ízben nagy veszélyeken ment keresztül, s ilyenek után a világ bámulatára, mely már vesztét jósolá, mindég erősebbé vált. Ha a történetekben többször visszatérő hasonló tényeket a véletlennek tulajdonítani nem lehet, ebből legalább annyi következik, s ez az, hogy az osztrák birodalom organizációjában volt valami, mi annak feltartását elősegíté, s hogy éppen ha e birodalomnak léte kérdésben forgott, mindenki annak szükségességét kettősen érezé. *Mi az?*

903

Legitim monarchia és abszolutizmus

Hol a történeti jog semmi tekintetbe nem vétetik, ott caesarizmust alapíthatunk meg, azaz egy fejdelem abszolút hatalmát, melyet a kor szerént legbátrabbak vagy legkitűnőbbek egymásnak kezéből kiragadnak, de a legitim monarchiának hiányzanak feltételei. - Ugyanazért, hol legitim monarchia létezik, ott az abszolút hatalomnak azon foka, melyet a caesarizmus mellett látunk, s mely minden jogot lábbal tapos, nem állhat fel sokáig anélkül, hogy a monarchia legitimitásának elvét is ne ásná alá.

Lehetetlen, hogy oly államban, hol a fejdelmi hatalom nem az erőszakon, hanem a jogon alapszik, ezen egy jogon kívül más jog ne létezzék, s a fejdelem joga az utolsó jobbágy jogáig mind egy alapon nyugszik, s az nem egy bizonyos speciális jognak, hanem magának a jog eszméjének tisztelete. Mindazon megrázkódásoknak, melyeken Európa az utolsó századokban

keresztülment, egyik főoka abban fekszik, mert a fejdelmek elvakítva a korlátlan hatalom csábjai által, erről megfeledkeztek, s előttem kétségtelen, hogy a jelenkor fluktuációi után biztos megállapodást csak akkor várhatunk, ha a jog alapjainak ezen közössége a népek s fejdelmek által ismét elismertetik.

904

Nagy írók, mint például Goethe, egyes éppoly kitűnő műveket alkottak vén napjaikban, mint ifjúságukban; a különbség csak az, hogy mit egykor, mint a folyóban a színaranyat, fáradság nélkül találtak, azt később munkával kellett keresniök. Szintoly tiszta s nemes az érc, de a bánya azért mégis szegényebbé vált.

905

Elfelejtettétek-e, hogy maga e föld gömbölyű, s hogy bármit tegyetek, e gömböt egyenes vonalaitokkal egyforma négyszegekre felosztani soha nem fogjátok?

906

Protestáns türelmetlenség

Tagadhatatlan, hogy a protestánsoknál több vallásos türelmetlenséget találunk, mint nálunk katolikusoknál; ennek egyik oka abban kereshető, mert a protestáns a Szentírást saját belátása szerént értelmezvén, vallásában személyes meggyőződését védelmezi. A másik ok - mely korunkban, midőn a protestánsoknak nagy része a pozitív vallás teréről mindinkább eltér, szinte nagy befolyást gyakorol - azon természetes hajlamunkban fekszik, mely szerént semmit nem tűrünk nehezebben, mint midőn mást oly boldogságot élvezni látunk, melyre magunk képesek többé nem vagyunk; s innen magyarázható főképp, hogy a protestánsok türelmetlensége a katolikusok iránt sokkal nagyobb, mint például azok irányában, kik minden vallási elveket tagadnak.

907

Nemzetiség

Elvként mondám ki, hogy az európai nemzetiségek inkább a történet, mint a közöttök létező faj- (race) különbségnek produktumai, s hogy eszerént a közöttök létező jellemkülönbségek, mikről újabb időben annyit szólnak, inkább pszichikus, mint fizikai okokból erednek. Hogy ezen nézet helyes, azt bizonyítja mások között azon nagy hatás, melyet a vallás éppen azon tulajdonokra gyakorol, melyek a nemzetiségre nézve jellemzőknek tekintetnek. Nézzük például a befolyást, melyet a protestantizmus e részben a német vagy francia népre gyakorol. Vajon a francia hugenotta nem volt-e ellentéte annak, mit közönségesen a francia jellemnek nevezünk, nem áll-e most is közelebb bizonyos tekintetben a német protestánshoz, mint könnyelmű katolikus honosaihoz? Míg másrészről a katolikus fland[!] és protestáns hollandi között, minden nemzeti rokonság mellett, ugyanezen különbségeket találjuk. - A befolyás, melyet a nemzetiségek különfélesége az emberi nem kifejlődésére gyakorol, azért nem válik kisebbé. A nyomok, melyeket a múlt kedélyünkben fennhagyott, éppoly nehezen tűnnek el, mint testünk természetes tulajdonai, s a különbség létezik, akár fizikai, akár pszichikus

momentumokban keressük annak okait. De miután korunkban szokássá vált az egyesnek jellemét koponyájának formájából, nemzetekét a faj fizikai tulajdonaiból megmagyarázni, mi minden szabad akarat s vele minden erény s magasabb természetünk tagadásához vezet, nem figyelmeztethetjük kortársainkat soha eléggé azon tényekre, melyek épp az ellenkezőt bizonyítják, s csak azok által ignorálhatók, kik ma (századunk úgynevezett tudósai között nem ritka) addig néztek meg minden tárgyat mikroszkópiumon át, míg látkörök s végre magok is bornírozottá váltak.

908

Valamint azon észbeli tehetségeknek, melyek kimívelve az embert a föld urává tették, a természettől csak csíráit kaptuk, úgy szívünknek legszebb érzelmeit is csak míveltségünknek köszönjük, s nincs nagyobb csalódás, mint azoké, kik az embert míveletlen állapotában jobbnak s nemesebbnek hiszik. Az úgynevezett természet embere legjobb esetben is csak gyermekhez hasonló, ki ösztönének vagy a félelemnek engedve, minden valóban erényes tettre képtelen.

909

Baco az óvilág mitológiájának nagy részét allegóriai értelemben magyarázta meg, s ha *De sapientia veterum* című munkájának egyes fejezeteit, például *Pan, seu de natura*; *Orpheus, seu de scientia,* olvassuk, néha csaknem osztjuk nézeteit. Tovább gondolkozva a tárgyról, azonban meggyőződünk, hogy a mitológiának egyes meséi s bizonyos morális igazságok között található összefüggésből azt, hogy e mesék ezen igazságok allegóriai kifejezéséért készültek, nem következtethetjük, s hogy az inkább két más oknak tulajdonítható.

Először annak, mert nincs oly képtelen mese, melyet oly szellem, mint Baco, valamely tudományos vagy erkölcsi igazságra nem alkalmazhatna.

Másodszor, mert Ovid *Metamorphosisai* s csaknem mindazon munkák, melyekből mitológiai ismereteinket nagyrészt merítjük, oly korszakban írattak, midőn a mívelt osztályok, elvesztve a népnek hitét, a mitológiának allegóriai értelmezésében keresték azon tiszteletnek igazolását, melyben vallásukat az állam érdekében tartani kényteleníttettek; s ha egyes mitológiai mesék s bizonyos morális igazságok között nagyon is világos összeköttetést találunk, meg lehetünk győződve, hogy azok a régi vallás hanyatlása korszakában módosíttattak így.

910

Ind fogalom szerint a föld oly hely, hol a magasból lesüllyedett szellemek különböző szenvedések által minden salaktól megtisztíttatnak. Neme a szellemi fürdőhelynek, angyalok lelki bajainak gyógyítására; s csakugyan alig ismerek valamit, mi földi életünk jobb képét adná, mint fürdőhelyeink. - Az egész mi szépnek látszik az érkezőnek! Az utak simák, minden oldalról víg zene hangzik, csaknem paradicsomban képzeli magát, s még azon tapasztalás is, hogy a jobb helyek, hol megtelepedhetne, már mind mások által foglaltattak el, alig rontja jókedvét. Majd meghúzzuk magunkat valahol. Hisz ha oly kellemes e hely már, midőn abba beléptünk, mennyi élvezet vár reánk, ha annak emeltebb pontjait keressük fel, s megismerkedünk az emberekkel, kik oly élénken társalkodnak körülöttünk. - Végre teljesül e kívánatunk is. Részt veszünk az élénk mulatságban. De ím, a vidámnak látszó társaság betegekből áll, kiknek mindegyike saját bajáról panaszkodik, mindegyike avval vigasztalja magát, hogy a

forrás reá is csak úgy hat, mint másokra. - Itt-ott egyes érdekes személyiséggel találkozunk, lassanként kör képződik körülöttünk, melyben jól érezzük magunkat. - De néhány nap, s e kedves vendégtársunknak ideje lejárt. Mennie kell, s mi, később jöttek, ismét magunk maradunk. - Hely most bőségesen lenne számunkra, akármennyi üres szállást találhatni, honnan a legszebb kilátást élvezhetnők, de megszoktuk tanyánkat, s ott maradunk. Minek változtassuk helyünket, hisz úgysem érdemes többé! Rég eluntuk magunkat, s egyedüli kívánatunk, vajha társainkat követve, mi is mentül előbb szabadulhatnánk e helyről, hol az embereket nem ismerjük többé. - S így múlik időnk, s ha a végnapot közeledni látjuk, mégis sajnálkozva készülünk útra. Csak most jut eszünkbe, hogy éppen a legérdekesebb személyiségekkel nem is ismerkedtünk meg, s az élvezetre ajánlkozó legszebb alkalmakat elmulasztottuk; s a szerencsétlenek között, kiknek panaszait halljuk, hogy orvosuk rendeléséből mégis itt kell maradniok, alig találkozik valaki, ki, ha tőle függne, a rossz lakás, sovány ebédek s az értök fizetett nagy árak dacára, itt mulatását ne toldaná meg szívesen néhány nappal.

911

Uzsoratörvények

A társaság gondoskodik, hogy azon hatalom, melyet az erősebb a gyengébb felett gyakorolhatna, bizonyos korlátok közé szoríttassék, s ha ezt nemcsak a tisztán anyagi erő, hanem más javakra nézve is teszi, melyekkel egyesek az állam világos kárára vagy másoknak elnyomására visszaélhetnének, senki nem rosszallja az állam gondoskodását, habár ezáltal az egyesnek szabadsága megszoríttatik, s az állam ilynemű rendelései a jog szigorú elvei szerént nem igazolhatók. - Mindazon törvények, melyek által a birtok egészen szabad használata nemcsak egykor, de még napjainkban is megszoríttatik, például a bányák, az erdők használatára nézve, ezen felfogáson alapulnak. - De mi egy félszázad előtt a földbirtokra nézve állt, nem áll-e napjainkban a pénztőkére nézve, s mindazon okok, melyek napjainkban a pénzhasználat korlátlan szabadsága mellett - az uzsoratörvények ellen - felhozatnak, nem szóról szóra ugyanazok-e, mikkel egykor a robot, a feudális jogok sat. védelmeztettek?

Az államhatalom talán túlnyomó fontosságot fog tulajdonítani ezen okoknak, s a pénzhatalom minden korlátolását éppúgy fogja ellenezni, mint például Franciaországban a feudális jogokat feltartá, de ez csak oda fog vezetni, hogy a pénz hatalmának korlátolása nem rendes úton, a törvényhozás által történik. - Mert egy bizonyos, s ezt a világtörténet első lapjától az utolsóig bizonyítja, hogy egészen abszolút hatalom sokáig soha nem tarthatja fel magát.

Azon pillanatban, melyben valamely hatalom magának minden egyebet alávetett, mindennel ellentétbe jő, s egyesült erejek alatt porba dől.

912

Ha a jelenkor vallástalansága ellen panaszkodunk, ennek oka nem azon megtámadásokban fekszik, melyek minden vallás alapelvei ellen egyesek által intéztetnek. A tudósok azon osztálya, kik - ha, mint újabb fiziológjaink, egyes jelenségeknek eddig ismeretlen, közelebbi okait felfedezték - mindent, mit felfedezni nem bírnak, tagadnak, soha nem hiányzott a világon, s már Baco mondja saját koráról, hogy ha az ateizmus hirdetése a polgári törvények által eltiltva nem lenne, ezen eretnekségnek volnának legtöbb követői. Korunk veszélye nem a vallás elleneinek számában s bátorságában, hanem a hivők közönyösségében s azon szomorító tényben fekszik, hogy a jelen társadalomban minden vallás teljes türelemre számíthat, de türelemnél nem is talál egyebet.

913

Ha az isteni gondviselés működését hisszük az úgynevezett nagy dolgokban, melyek nemzetek vagy az egész emberi nem jólétére befolyást gyakorolnak, nincs semmi ok, melyért benne saját létünk intézésében kétkedhetnénk. Azon lényhez mérve, mely e mindenséget teremté s fönntartja, e földgömb s az egyes emberszív egyaránt parányi; s az a gondolat, hogy mind e milliónyi égitesteknek, melyeket egünkön látunk, útját egy ész jelölte ki, gyönge elménknek éppoly megfoghatatlan, mint hogy saját útjaink felett egy mindenható lény jósága őrködik. Az isteni gondviselést vagy tagadnunk kell mindenben, vagy mindenben elismernünk.

914

Az ausztriai birodalom garanciái

Az államok egyensúlya, melynek fenntartásán diplomáciánk annyit fárad, nem hiú ábránd. Létezett ez az ókorban Spárta s Athén, Róma s Karthágó között, a középkor alatt az országok feldarabolása által, később az osztrák s francia házak között, létezik jelenleg Európa nagyhatalmasságai között, melyeknek kölcsönös viszonyai éppen az egyensúly szüksége által határoztatnak meg.

Mihent ezen egyensúly megzavartatik, nemcsak a gyengébb, de azon államot is veszélyek fenyegetik, melynek ez látszólag érdekében történt. A tapasztalás azt mutatja, hogy államok éppen úgy, mint egyesek, nem állíthatnak fel önmaguknak korlátokat, és a túlsúlyra emelkedett állam, mely eleinte másokra csak befolyást gyakorol, később felettek uralkodik, végre megsemmisíti s abszorbeálja azokat, miáltal azon ellentéteket, melyeket elébb határain kívül talált, s melyek őt csak kompaktabbá tevék, saját körébe veszi fel, mi végre szükségképp elgyengülését, sőt felosztását vonja maga után.

A nagy csalódás, melyet az egyensúlyra nézve politikusainknál találunk, csak abban fekszik, hogy némelyek azt hiszik, mintha ezen egyensúlyt ott, hol az nem létezik mesterségesen teremteni vagy feltartani lehetne, s ezen nézetből kiindulva a politikának fő feladását egyes oly államok fenntartásában keresik, melyek a fennállásnak, vagy legalább a hatalomnak elemeit rég nem hordják magukban.

Ezen téveszmét követik Európa minden kabinetjei Törökország irányában, s ezt találjuk azoknál, kik, ha az ausztriai birodalom aggasztó állapotjaira intetnek, avval szoktak felelni, hogy Ausztria biztossága abban fekszik, mert ezen államnak fennállása az európai egyensúly érdekében szükséges.

Törökország közelgő sorsa meg fogja mutatni, mi keveset segíthet a diplomácia ügyessége csak azon egy államnak is, melynek bebalzsamozása egy félszázad óta törekvéseinek fő célját képezi. Ha azonban Európa két Törökországot nem bírna el, az csakugyan kétségtelen, s ha az osztrák birodalom fennállásának biztosítékát szinte csak az egyensúly szükségében keresi, mint az oszmán birodalom, e kettő is valószínűleg egyszerre bomlik szét.

915

Történeti jog. Nemzetiség

Kár annyi megvetéssel szólni oly előítéletekről, melyek nélkül végre egy állam sem állhatna fel; ilyen a nemzetiség, a történeti jognak tisztelete s a ragaszkodás a régi szokáshoz és névhez. Az anyagi érdekek mai időben nem összetartó, hanem inkább feloszlató hatást gyako-

rolnak államainkra, s főképp monarchiákban a kormányok nem tudják mit tesznek, midőn azoknak túlnyomóságát pártolják.

916

Kitűnő emberek

Mint a vas, úgy erős jellemek a sors csapásai alatt csak keményebbé s ruganyosabbá válnak, s igaz, hogy valóban kitűnő egyediségeknek legjobb iskolája: az élet viszontagságai. De hány van, kinek szelídebb mesterre lenne szüksége, s kikkel az élet nem bánik szelídebben.

917

Kitűnő emberek

Kitűnő egyediségek kortársaiknál soha nem találnak annyi méltánylást, mint az utódok előtt; ennek oka abban fekszik, mert az utódok csak a műveket, de a kortársak az embert ismerék, ki azokat végrehajtotta.

918

Szerelmünk is csak azért boldogít, mert kiragadva önzésünk köréből, nyomorult létünket s személyes érdekeinket elfelejteti velünk.

919

Hegyes vidékeken minden völgynek különös jelleme van, minden tetőről új kilátás nyílik; egy félóráig járunk, s már új világban találjuk magunkat. Nálunk Debrecentől Szegedig s tovább egész alföldünk egyforma. Az egyik mező, tanya, kert olyan, mint a másik. Ha tornyot látunk, azt hisszük, saját falunkhoz közelítünk, s mindenütt otthon érezzük magunkat; nem is csoda tehát, ha a magyar ember nem ragaszkodik úgy saját faluja tornyához, mint más országok lakója, hanem egész hazáját szereti. Ha van hely, ahol a hazának nagy eszméje a legegyszerűbb emberben is feltámadhat, ez határtalan rónaságunk.

920

Napló a szív, hova anélkül, hogy tudnók, életünk minden órája beírja megjegyzéseit. Nem éreztünk, nem tapasztaltunk semmit, minek nyomait, ha öntudatlanul is, nem viselnők kedélyünkben; s valamint a virág s gyom, mely a mezőt ellepi, oly magokból nőtt, melyeket a véletlen hintett el, úgy örömünk s szenvedéseink nagy része oly benyomások következményei, melyek még emléket sem hagytak magok után.

921

Tapasztalások

Ó, ha tapasztalásaimmal még egyszer ifjú lehetnék! - így sóhajtanak sokan. De vajon lehetnél-e ifjú tapasztalásaiddal? Nem az évek, hanem mit bennek tapasztaltunk, vénít el, nem a nyári napok hosszú sora, hanem az egy reggeli dér, mellyel az ősz beköszönt, fosztja meg a fát lombjától.

922

Érzéketlenség

Vannak emberek, kik azt hiszik, hogy mivel nagy államférfiak s bölcsek a világ nagy eseményeit látszó egykedvűséggel szokták tekinteni, nekik is arra, hogy hasonló magasságra emelkedjenek, csak az kívántatik, hogy hasonló érzéketlenséget mutassanak. Ha éjszak felé megyünk, hasonló tüneményeket találunk, mintha magasabb tetőre mennénk. A sarkvidékekben a legkisebb dombon ugyanazon állatokat s növényzetet s hévmérsékletet találjuk, mint midőn a Mont Blanc csúcsához közeledünk, csak a magasság s a messze látkör hiányzanak.

923

Kitűnő emberek

Vannak emberek, kiknek élete, mint az Alpok legmagasabb csúcsain az év, csak két szakból áll, s kiknél a legszebb virágozás után közvetlenül tél következik. Tekintsünk fel bámulva magasságokhoz, magasztaljuk fenségöket, de ne irigyeljük helyzetöket, s ne azokét, kik közelekben éltek. Tavaszuk talán szebb s virágdúsabb vala, de a rövid időszak gazdagabb napjai nem kármentesítenek a végetlen télért, mely reájok következett.

924

Nemzetiség

E tárgynál két dolog vonja magára figyelmünket.

Az első azon lelkesedés, mellyel a nemzetiség ügye mindenütt felkaroltatott.

A második azon tagadhatatlan tény, hogy az európai mívelődés jelen szakában, hol a keresztény államok összességében egyes nagyobb államok léteznek, melyek a többiek felett csaknem korlátlan hatalommal uralkodnak, s épp ezért mindenütt nagyobb államok alkotására való törekedést veszünk észre; az egyes nemzetiségek vágyai, amennyiben azok különálló államok alkotására terjednek, nem létesíthetők.

Az elsőből legalább is annyi következik, hogy feltéve bár, hogy egész civilizációnk iránya, a nagyobb közlekedés sat. a nemzetiségek tiszta feltartása ellen hatván, idők jövendenek, hol utódaink a nemzetiség iránt tanúsított lelkesedésünket éppoly kevéssé fogják érteni, mint mi azt, mellyel a 11-ik században a keresztény világ az üdvözítő sírjának elfoglalására indult; hogy mondom, feltéve, hogy a nemzetiségi kérdés egy fél vagy egész század után azon legyőzött álláspontok közé tartozandik, melyekre az emberek sajnálkozva tekintenek vissza, s melyeket még a történetíró is csak félig ért, a nemzetiség kérdése legalább a jelen pillanatban olyan, mely az államférfiú figyelmét magára vonja s követeléseivel tranzigálnia kell.

A másodikból következik, hogy ezen követelések között olyanok foglaltatnak, melyek minden létező viszonyok között nem létesíthetők, s hogy valamint az államnak (természetesen csak a jelenről szólok, s nem arról, mi százados felforgatások vagy minden nézeteink s érzéseink megváltozása után történhetik) a nemzetiség követeléseit tekintetbe kell venni, úgy tekintetbe kell venni a nemzetiségnek az állam szükségeit.

Bármily oldalról vegyük is a kérdést, nem esmerek fontosabbat, nem olyat, mely iránt szükségesebb, hogy mentül elébb tisztába jöjjünk.

925

Az emberek nagy része, ahelyett, hogy jelen helyzetét tökéletesen élvezni vagy használni akarná, mindig a jövővel törődik, s ahhoz készül, mintha éppen az, hogy jelen kötelességeinket teljesen betöltjük, s azt egészen élvezzük, nem lenne a legjobb mód, melyen a jövőre készülhetünk. - Nem tudunk semmit oly bizonyosan, mint életünk bizonytalanságát, s mégis minden meggyőződéseink közt éppen ez az, mely életünkre legkevesebb praktikus hatást gyakorol.

926

Életem különböző viszonyok között folyt le. Voltam oly helyzetben, midőn sorsomat irigyelték, éltem napokat, midőn talán részvét tárgya valék, de csak egyet tanultam mind e tapasztalásaimból, s ez az, hogy megelégedésünk nem helyzetünktől, hanem annak felfogásától függ. - Akár kedvez, akár üldöz a sors, mindig találunk valakit, ki nálunknál még kellemesebb vagy még szánandóbb helyzetben áll. S hogy el ne bízzuk magunkat, vagy el ne csüggedjünk, nem szükséges egyéb, mint hogy szerencsés pillanatainkban azokra, kik még szerencsésebbek, s ha szenvedünk, azokra, kik még szerencsétlenebbek, fordítsuk figyelmünket. - Ki, midőn helyzetét megfontolja, az egyik mérlegbe azon javakat teszi, miket nélkülöz, a másikba azon bajokat, melyektől ment, az sem arra, hogy magát elbízza, sem arra, hogy kétségbeessék, nem talál elég okot.

927

Ki másoknál magasabbra emelkedett, az gondolja, hogy csak természetes állását foglalta el. Emelkedése olyan, mint a madáré, ennek is a természet adta szárnyait, s ez is csak úgy tarthatja magát magasságában, ha azokat használja. - Pihenni csak a földön lehet.

928

Éppen oly határok s csak azok, melyek a népnek túlterjeszkedésében csaknem áthághatatlan akadályai, biztosítják szabadságát; s így van az egyedeknél is. Ki függetlenség után vágyódik, szabjon magának ily áthághatatlan határokat.

929

Az est sokban hasonlít a reggelhez, csakhogy a világítás más oldalról jő, miáltal az, mi reggel világos volt, este árnyékban áll, s hol akkor árnyékot láttunk, most napot keresünk. Ezt tapasztaljuk életünkben is.

930

Utazásaink között s életünkben sok élvezettől fosztjuk meg magunkat azon csalódás által, hogy minden tárgy közelről a legnagyszerűbb, hol ellenkezőleg, csaknem mindennél bizonyos távolságra van szükségünk, hogy nagyszerűségét felfoghassuk.

931

Ha tudományunkban annyira haladunk, hogy minden létező tárgyat elemeire oszlathatunk fel, az egész eredmény csak az lehet, hogy a földből ismét a káoszt állíthatjuk elé. - Általán véve, bármi büszkék legyünk tudományunkra, csak fáklya az, mely által szűkebb kört s egyes tárgyakat felvilágosíthatunk, de egész látkörünknek csak a nap, mely egünkön áll, adhat elég világosságot.

932

Bármennyire terjedjen kilátásunk, egy bizonyos ponton túl szemünk csak eget talál; vajon oly nagy-e azoknak bölcsessége, kik, midőn idáig értek, e határt ég helyett semminek nevezik?

933

Azoknak, kik a magas tengeren hajóznak, látkörük szűknek látszik; így van ez a tudomány körében is, hol éppen azok, kiknek látkörük legtágasabb, érzik leginkább annak korlátoltságát.

934

Mint egy öreg professzoromtól tanultam deák koromban, az arany oly nyúlékony, hogy egyetlen egy körmöci arannyal egy egész huszárt lovastul tökéletesen meg lehet aranyozni; de egyet a jó öreg nem mondott, azt, hogy bármily tért borítottunk el, egész aranyozásunk egy aranynál mégsem ér többet, s nem ártana, ha azok, kik az ismeretek minden ágaiban tudományukat fitogtatják, erről néha megemlékeznének.

935

A befolyás, melyet egyes tulajdonaink megelégedésünkre gyakorolnak, nem azoknak nagyságától, hanem azon aránytól függ, melyben e tulajdonok szükségeinkkel állnak. Ez áll az észről is, s nem kinek legtöbb, hanem kinek épp annyi esze van, mennyi helyzetének betöltésére kívántatik, az méltó, hogy irigyeltessék.

936

Talán nem volt soha lángész, ki tehetségeit annyi józansággal használta volna, mint Goethe, s főképp ebben áll nagysága.

937

Ha meggondoljuk, hogy nemcsak a história, hanem minden tudományunk nagyrészt oly ismeretekből áll, melyekre nézve saját tapasztalásunk nincs, s csak mások tanúságára hivatkozunk, azaz, melyekben csak annyit tudhatunk, amennyit hiszünk, valóban nincs ok lenézni azokat, kik ugyanezt a vallás körében teszik.

938

Vallás és tudomány

Tegyük fel, hogy valaki hosszú észlelés után a gőzmozdony egész gépezetét megértette, s az egyes csavarok célját s kerekek hatását kitalálva, mindent ismer, csak azon erőt nem, mely a gépet mozgásba hozza; s ha a nagy felfedező, miután tapasztalta, hogy egy vagy más résznek mozdítása által az egész mozdony járását késleltetheti vagy félbeszakaszthatja, ebből azt következtetné, hogy a gőzgép csak ezen csavarok, csövek s kerekek által jár, és semmi más nem létezik, mi az egész gépezetet mozgásba hozza, vajon nem korlátolt felfogású embernek fogjuk-e mondani az ilyet, bármennyire bámuljuk is a képességet, melyet a részletek felfedezésében tanúsított? S nem ugyanezt teszi-e sok bámult természettudósunk? Nekem úgy látszik, hogy ha a természet puszta látása az embert az istenség létéről győzi meg, akkor a természet tanulmányozása nem ingathatja meg ezen meggyőződését. Minden lépés, melyet a természettudományok körében teszünk, csak azon tárgyak számát szaporítja, melyeknek első okát nem ismerjük, s a bámulatos harmónia, melyben az egész áll, s melyet éppen haladásunk után mindig tisztábban látunk, csak azon bámulatot emelheti, mellyel e mindenség teremtője előtt meghajlunk.

939

Aigen, 1857. augusztus 31.

Mint az őszileg színezett lomb az év későbbi szakának legszebb ékessége, s egyszersmind intés, hogy végéhez közeledünk, ilyenek emlékeink.

940

1857. augusztus 31.

Nemcsak minden jótett, de még minden jobb gondolat és nemesebb érzés is meghozza jutalmát. Mert, ha a világ elfeledi is legszebb tetteinket, szívünk, mint az edény, mely egykor drága illatot foglak magában, megtartja minden érzésnek nyomait. S ha van valami, mi a jobb embert az élet bajai között vigasztalhatja, ez azon meggyőződés, hogy életének minden pillanatában öntudatlanul saját jövőjén dolgozik. Életünk termékeny földjében minden megtermi gyümölcsét, s valamint a bűn vagy tévedés nem marad büntetés nélkül, úgy minden jó meghozza jutalmát legalább azáltal, hogy jobbá tesz bennünket.

941

Ischl, 1857. szeptember 1.

Tagadhatatlan, hogy a véletlen a legnagyobb világeseményekre is néha befolyást gyakorol, de csak olyant, minőt a puskának durranása a lavinára. Ha a fegyver nem szól, a hótömeg azon *pillanatban* nem esett volna le, de később bizonyosan.

942

1857. szeptember 2.

Selfgovernement

Ha az újabb kor filantrópiai irányát s mindazon társadalmi és nemzetgazdászati haladásokat tekintjük, melyek főképp néhány év óta a politikai kérdéseket csaknem háttérbe szorítják, azt találjuk, hogy mindezekben az állam igen keveset tehet, míg mindezen érdekek kisebb körökre, az egyes községekre vagy kerületekre bízva igen célszerűen rendeltethetnek el.

Az egyes község ismerheti szegényeit, s minden egyesnek szükségéhez mérheti segélyét, felvigyázhat iskoláira, s gondoskodhatik, hogy minden gyermek oly mester által, ki a szüléknek bizodalmát bírja, kellőleg oktattassék, olcsóbban s célszerűen építheti közlekedési eszközeit. Egyszóval igen sok, mit az államtól még kívánni is minden józan ember által utópiának tartatnék, a községre bízva, csaknem minden esetben biztossággal elérhető; s vajon hisszük-e, hogy miután a vágy, mindezekben haladni, mindég általjánosabbá válik, az emberek mégis oly formákhoz fognak ragaszkodni, melyek alatt e vágyak elérhetetlenek.

943

1857. szeptember 2.

A különbség az osztrák birodalom s más államok között csak abban áll, hogy azon nehézségek, melyek napjainkban mindenütt léteznek, itt a felszínre jöttek, s én nem hiszem, hogy a baj ezáltal súlyosabbá vagy nehezebben orvosolhatóvá válnék.

944

1857. szeptember 2.

Igen természetesnek tartom, ha a birodalom német része nemzetiségének oly befolyást követel, mely egy sok tekintetben a többieknél míveltségére nézve magasabban álló nemzetiséget illeti. E befolyás létezett s létezni fog mindég, ha ellene mesterségesen reakció nem idéztetik elé, sőt éppen, mert nem a németajkú népesség számának, hanem míveltségének következése, létezik még ezen reakció dacára is, csakhogy azok, kik a német befolyásnak feladását a német nyelv terjesztésében keresik, azt egészen hamisan fogják fel. - Azon nemzet, melynek a birodalom népeinek nagyobb része a kereszténységet köszöni, mely által a reformáció Csehés Magyarországba behozatott, mely nemcsak a tudomány, hanem még a költészet körében is a többi osztrák népeknek mintául szolgált, s melynek befolyását még a népek szokásaiban, dalaiban s regéiben is felmutathatjuk, Silvester, Luther, Goethe nemzete kétségen kívül befolyást fog gyakorolni ezentúl is azokra, kiknél a nyugoti míveltség közvetítője volt csaknem kizárólag eddig is, de e befolyás ezentúl is csak azon természetű lehet, amilyen volt. - Aki többet, vagy helyesebben mondva, aki mást akar - mert hisz magasabb feladás, mint az, melyet a német nemzetiség a birodalomban eddig teljesített, nem jutott népnek -, az oly valamiért fárad, mi már a német nemzetiség jelleménél fogva kivihetetlen. (A német nemzetiség, mint az mindenütt, hol németek kolonizáltak, s jelenleg nagy kiterjedésben Amerikában látszik, valamint míveltségéhez ragaszkodik, és azt terjeszti is, a nyelvnek terjesztésére keveset, sőt semmit nem tesz.) Sőt, ha volna valami, mi a német nemzetiségre nézve veszélyes lehet, s e népet jelleméből kivetkeztetve, a hatást, melyet éppen e jelleme által eddig gyakorolt s a jövőben gyakorolhat, megrontaná, az éppen ennyi idegen nemzetiségnek abszorpciójában

fekszik. - Én abban, ha egy már úgyis 40 millióból álló nemzet 20 millió oly egyeddel szaporodik meg, ki saját nemzetiségét megtagadni elég gyáva vagy alávaló volt, igen csekély nyereséget látok.

945

Linz, 1857. szeptember 2.

A fukarnál nincs nagyobb tékozló. Elfecsérli életét oly valaminek megszerzésére, mivel élni nem tud s nem akar.

946

Életünk delében kevesebb setét árnyékot látunk, mint korányunkban, de nehezebben is találunk helyet, melyen a nap tikkasztó melegétől menedéket kereshetnénk.

947

Bécs, 1857. szeptember 3.

44-ik születésnapomat gőzösön, nemigen kellemesen töltém. A hajó zsúfolva teli volt, úgyhogy a bájló pontokat alig láthatám, s nem élvezhetém. Nem utazás-e életünk, s nem volt-e az enyim ehhez hasonló, látszólag a legkellemesebb körben folyva el, mindenütt a legszebb kilátásokkal, de mindég oly viszonyok, oly közelebbi körözettel, hol mindezt nem élvezhetém.

948

1857. szeptember 3.

Ifjúságunkban éppúgy keressük a fájdalmat, mint később az örömet, s főképp költőibb természetű fiatal emberek éppen úgy fáradnak azon, hogy magukat a szomorúságba belédolgozzák, mint mi, idősebbek, hogy vigasztalást találjunk. A különbség e kétféle törekvés között abban áll, hogy ifjúkorunkban erre nézve is sokkal könnyebben érjük célunkat, mert a legszebb napon is elég árnyékot találunk, de ha a nap egyszer lement, nincs hely, melyet meleg sugarai átvilágítanának.

949

1857. szeptember 3.

Kitűnő egyéniségeknek megelégedése attól függ, hogy magoknak oly célt tűzzenek ki, mely elérhető legyen, de csak erős küzdés után.

950

Csak úgy biztosíthatjuk magunkat az élet legkeserűbb fájdalmaitól, ha legédesebb örömeit kerüljük.

951

Politikában a tudomány körülbelül azon szerepet viszi, mint várvívásnál a tüzérség. Csak távolról működik, s nem csap össze az ellenséggel, de rést lő, hogy ezt mások tehessék.

952

1857. szeptember 8.

Egy hosszú angol cikket olvastam Goethéről, melyben a sesenheimi lelkész leányához s a Kestner-családhoz való viszonyai hozatnak fel annak megmutatására, hogy a költő szívtelen ember volt. - De vajon, ha más, bármily ember életéből annyi részletet ismernénk, nem lehetne-e ugyanazt bebizonyítani csaknem mindenkiről? Írókat józanul csak munkáikból ítélhetünk meg, s ha azokban csak a szép és jóért való lelkesedést találjuk, legyünk meggyőződve, hogy szerzőjök rossz vagy aljas ember nem volt. A költő az eszményképnek, melyet felállít, soha nem felel meg, és művei mindég többet érnek, mint ő maga; de vajon mit bizonyít ez? A kőnek becse az ércnek mennyiségétől függ, melyet az magában foglal, s aki, midőn az aranynak örülünk, a salakra mutat, mely között az találtatott, csak oly valamire emlékeztet, mit úgyis tudnunk kellene.

953

1857. szeptember 9.

Helyhatóság

Meggyőződésem szerént azon szeretet, mellyel az egyes születése helyéhez ragaszkodik, nemcsak nem ellenkezik a haza szeretetével, sőt inkább neveli azt, s azon institúciók, melyek által az, mit tréfásan falutorony patriotizmusnak nevezünk, neveltetik, azon magasabb értelmű patriotizmusnak feltételei.

Az egész hazát csak eszmében foghatjuk fel, s így azon szeretet, mellyel az egyes falujához vagy környékéhez ragaszkodik, tulajdonképp azon kapocs, mely őt a hazához köti.

Általján véve kár elfelejteni, hogy azon érzés, mely a római népet annyi dicső tettekre lelkesíté századokon át, csak éppen azon érzés vala, melyet falutorony patriotizmusnak csúfolunk. Nem a darab földnek nagysága, melyhez ragaszkodunk, hanem az érzés, s az, mire az lelkesít, nemesíti érzelmünket, s a kis Spárta e részben bizonyosan több példányokat állít elénkbe, mint a nagy asszíriai vagy perzsa birodalom.

954

A legszívtelenebb ember is, ha múltjára visszagondol, meg fogja vallani, hogy életének legboldogabb pillanatait nemesebb hajlamainak s érzelmeinek köszöni. Mint a napvilágított tájon, úgy életünkben a legmelegebb pillanatok azok, melyekben körünk legderültebben s ragyogóbban áll előttünk.

955

Mennyi dolog van a világon, melyet nem látunk, s melynek valódiságát azért semmi józan ember kétségbe nem veszi; s ha az istenség eszméjét, ha a halhatatlanságot, ha mindazon magas fogalmakat, melyeknek szívünk szükségét érezi, melyek azt áthatják s boldogsággal töltik, eszünkkel nem foghatjuk fel, s nem értelmezhetjük, nem vizsgálhatjuk, tagadhatjuk-e, vagy csak kétkedhetünk-e valóságokon. Kevésbé való-e a hang, mert azt szemünkkel elérnünk s megkülönböztetnünk nem lehet?

956

Alig képzelhető az iszonyú diszharmónia, mely akkor támad, ha több, magában véve egyaránt szép dallam egyszerre szólal fel. Ezt tapasztaljuk az életben is. Minden körnek harmóniája csak úgy éretik el, ha egy énekel, s a többi csak követi.

957

Tapasztalások

Tapasztalásaink nagy részben azon módtól függnek, mellyel az emberekhez közelítünk; s ha a férfi vággyal tekint vissza életének azon korszakára, melyben az emberekhez való bizodalmát még semmi nem ingatta meg, az ifjú bizodalma talán nem csalódáson, hanem azon alapszik, mert az emberek az ifjú irányában csakugyan jobbak voltak, s pedig azért, mert ő maga is más volt irányokban, s mert mint a növény virága, úgy az emberi szív legszebb tulajdonai csak meleg érintésnél nyílnak meg. Amily irányban magunk megváltozunk, változnak meg az emberek irányunkban, s kit az ég gyermeki kedéllyel áldott meg, az többnyire végnapjáig megtartja gyermeki bizodalmát is.

958

1857. szeptember 11.

Miként létezhetnék szabadság oly államban, mely az egyenlőség feltartását tűzte ki céljául, azaz oly állapotét, mely csak az állam erőszakos intervenciója mellett tarthatja fel magát.

959

1857. szeptember 11.

Sokat olvasunk az úgynevezett természeti állapot erényeiről s boldogságáról. A vad gyümölcsfa közönségesen erősebb s termékenyebb, de vajon ebből az következik-e, hogy aki bele nemesebb ágat olt, megrontja?

960

Talán nincs kérdés, mely több vitatkozásra adott alkalmat, mint az, vajon az emberi nem, mielőtt jelen míveltségére emelkedett, csakugyan jobb s boldogabb volt-e, mint jelenleg? A kérdés megfejtésének gyakorlati haszna körülbelül ugyanaz, mintha valaki azt tűzné ki, vajon

a csemete, melynek törzse még sima, tökéletesebb-e a tölgynél, mely szakadozott kérgén száz télnek nyomát hordja? Miután a fának nőni, s nemünknek mívelődni kell, ily vitatkozások legfeljebb észgyakorlatoknak tekinthetők. Bizonyos csak az, hogy valamint a fából, melyet derült és zord napjai felneveltek, csemetét nem csinálhatunk többé, úgy az emberi nemet primitív állapotjaiba visszavezetni nem áll senkinek hatalmában, s hogy ha nemünk javát akarjuk azt nem eszközölhetjük azáltal, hogy az elveszett aranykor felett sóhajtozva a haladást akadályozzuk, hanem azáltal, ha minden erőnket arra fordítjuk, hogy a haladás célszerű módon történjék. A múltnak restaurációja minden korban egyaránt lehetetlen, s a boldogabb jövőt, mely után vágyódunk, csak úgy készíthetjük elé, ha a jelent mint kiindulási pontot elfogadva, az ellenállhatatlan haladási ösztönt, mely természetünk jellemző tulajdona, a végzet útmutatásaként követjük.

961

Ha valamely akadémia jutalomkérdésként azt tűzné ki, az emberi testnek mily szervekre lenne szüksége, hogy erősebb s boldogabb legyen, s ha ezen kérdésre - miről semmi kétség - az orvosi kandidátusok egész serege pályázna, és testünk új szervezésére szebbnél szebb terveket készítene, nem nevetnénk-e? - S vajon hát azok, kik napjainkban oly tervekkel lépnek fel, melyek az ember szellemi organizmusával, azaz gondolkozása s érzésének egy ezred óta tanúsított módjával világos ellentétben állnak, s kik bajaink orvoslására oly javaslatokkal lépnek fel, melyeknek létesítésére mindenekelőtt az kívántatnék, hogy az emberek egész szellemi természete megváltozzék - vajon, kérdem, ezek kevésbé nevetségesek-e?

962

Ha élted harmóniáját akarod fenntartani, ügyelj, hogy körödben felette sok hangok ne szólaljanak fel.

963

1857. szeptember 13.

Nincs szomorúbb, mintha az jut eszünkbe, mily csekély azoknak száma, kik politikai mozgalmaknál saját meggyőződésöknek áldozzák fel magokat. - A hasonlíthatatlanul nagyobb rész csak becsületérzés vagy viszonyai által vezettetik oly irányban, melyet mások jelöltek ki, melynek rossz következéseit maga is átallátja.

964

1857. szeptember 15.

A nép, mely valamit határozottan *akarni* tud, a legmostohább a környülmények között többnyire eléri célját; de ha egy nemzet valamit határozottan *nem akar*, bizonyosak lehetünk, hogy e téren legyőzhetetlen.

965

1857. szeptember 18.

Ne szóljunk oly könnyedén az élet apróságairól. A lomb, mely a nap ragyogó sugarait előlünk eltakarja, s melynek árnyékában a dél forrósága ellen menedéket keresünk, apró levelekből áll.

966

1857. szeptember 18.

Dacára mindazon igazságtalan vádnak, mely az egyházi rend ellen szóratik, e rend - mi éppen oly pillanatokban tűnik ki leginkább, hol az megtámadtatik - többségében tiszteletreméltó egyedekből áll, s éppen moralitás tekintetében más rendeket megelőzi. E ténynek okát éppen ott találjuk, mi a túlzó, csaknem szenvedélyes szigorúságnak, mellyel sokan e rendről ítélnek, magyarázatul szolgál: azon követelések nagyságában, melyekkel e rend erkölcsisége iránt fellépünk.

967

Csabacsüd, 1857. szeptember 27.

Államaink nagysága

Valamint azon arányban, melyben a város nagyobb, lakóinak ragaszkodása szülőhelyekhez kisebbé válik, ugyanazt fogjuk tapasztalni, sőt tapasztaljuk már most is, államoknál is. Megengedem, hogy azon öntudat, mellyel az egyes egy roppant egész részének tekintheti magát, emelőbb, s hogy azon gondolat, hogy tettei által millióknak jövőjére hathat, azt, ki e gondolatot felfogni képes, minden egyébnél inkább lelkesítheti.

Nagy államnak *eszméje* kétségen kívül nagyszerűbb s költőiebb, mint azon kis közönségeké[!], melyeket az óvilágban s középkorban találunk; csakhogy a honszeretet érzés, s ezért nem eszméktől, hanem benyomásoktól s emlékektől függ, s hogy azon arányban, melyben a haza oly valamivé válik, mi csak az ész által felfogható, a honszeretet érzéséből *meggyőződéssé* változik által, azaz oly valamivé, mit az emberek többségénél éppen nem találunk, s minek azok is, kiknél azt találjuk, sokkal ritkábban áldozzák fel érdekeiket, mint érzéseiknek.

968

1857. szeptember 27.

„Nem kár-e, ha oly férfiak, kik tehetségeik s tudományuk által az egész világra hatnának, egy kevesek által értett nyelven írva, a kört, melyre befolyásuk terjed, önmaguk szorítják meg?" Sokszor hallottuk ez ellenvetést nemzeti irodalmunk ellen. - De vajon azon általános uralom, melyre gondolva képzetünk felhevül, nem éppoly lehetetlen-e az eszmék, mint a népek világában? Kétségen kívül vannak emberek, kik arra hivatvák, hogy tágabb körben hassanak, és csak amennyiben ezen hivatásnak eleget tesznek, találhatják megnyugvásukat; de a helyet, melyen azt tenniök kell, a gondviselés jelölte ki. S ha azt, ki saját gyermekeit elhanyagolva, másokat nevelne fel, vagy más család jólétéért fáradva, édes övéiről megfeledkeznék, legjobb esetben bolondnak nevezzük; nem látom át, miért érdemelne más nevet az, ki saját nemzete iránt közönyös maradván, az összes emberiségért lelkesülne. - Ha igaz, mit Schiller oly szépen

mond, hogy ki saját korában a jobbaknak eleget tett, az élt minden kornak, bizonyosan igaz az is, hogy ki saját nemzete iránt híven teljesíté kötelességeit, az lerótta tartozását az egész emberiség irányában. - Minden irodalmi műnek nemcsak hatása, de még becse is azon összeköttetéstől függ, melyben az a nemzet életével áll; s bizonyos, hogy világköltő csak az lehet, ki elébb egy nemzet költője volt. Csak miután gondolatai a szűkebb kört, melyben kimondattak, egészen eltölték, akkor terjednek azok tovább.

969

1857. szeptember 27.

Meg tudom bocsátani a legvadabb gyűlöletet, a legnagyobb igazságtalanságot, csak arról legyek meggyőződve, hogy az, aki gyűlöl, szeretni is képes, s hogy amit tesz, azt igazságosnak tartja.

970

Ki a szerencse verőfényében áll, annak az emberek minden bizonnyal észreveszik árnyékoldalát, mely főképp akkor látszik legnagyobbnak, mikor a nap kel, s mikor az lefelé száll.

971

1857. szeptember 29.

Néha nehéz, de semmi nem szükségesebb, mint az, hogy józanságunkkal *józanul* éljünk, s oly dolgokat, melyek csak az érzéstől függnek, ne ítéljünk meg a hideg ész számítása szerint. - Amint valóban jó ember csak az lehet, kinek egyszersmind esze van, úgy valóban okos csak jó ember lehet.

972

1857. szeptember 29.

Ki örömet kíván, keresse azt saját körében. Szép kilátást távolban is, de virágot csak közelünkben találhatunk, s le kell hajlanunk, hogy azt leszakíthassuk.

973

1857. szeptember 29.

Isten akként alkotá világát, hogy ha le a földre nézünk, virágokat, fenn az égen csillagokat találjunk, mindenütt valamit, minek szívünk örülhet, mi gondjainkat ahhoz vezeti, ki e bájló mindenségnek alkotója.

974

Az istenség eszméje olyan, mint a nap, melynek reflektált világát mindenütt megtaláljuk, de amelybe gyönge szemünkkel egyenesen néznünk nem lehet; s ha valaki az istenség eszméjét

tiszta észlelés útján keresve, midőn a világosság kútfejéhez közelíteni akart, a fénytől elvakítva sötétben érzi magát, s végre ezen eszme valóságán kétkedni kezd, éppen nem csodálkozom rajta. Természetesnek tartom azt is, ha sokan, elfoglalva a mindennapi élet gondjai- s örömeitől, éppen nem törődnek ez eszmével, hisz Istennek léte - hogy anyagi hasonlattal éljek - olyan, mint a lég köre, mely mindenfelől egyiránt hat, s melyet épp ezért észre nem veszünk. Sem azon tudományos ateizmusban, mely a metafizikai spekuláció eredménye, sem azon közönyösségben, mely nemcsak napjainkban, de mindig létezett, semmi meglepőt nem látok. De hogy valakinek hitét a természettudományokban tett haladás ingathatja meg, ezt érteni teljességgel nem tudom. Vagy e világ kevésbé nagy-e, mióta az egyes ködfoltokban, melyeket a csillagok között észreveszünk, egész világrendszereket ismerünk fel; avagy életünk vált-e kevésbé bámulatossá, mióta a mikroszkóp megmutatja, hogy azon lényeken kívül, melyeket eddig ismertünk, az élő s érező teremtményeknek egy véghetetlen sora létezik; vagy talán a nagy mindenség csodálatos rendje s emberi szívünk még csodálatosabb ellentétei megfoghatóbbak-e, mióta a természet egyes törvényeit valamivel jobban ismerjük, s a világ nagy s kicsiny dolgainak kapcsolata valamivel világosabbá lett előttünk? Több és több okot találunk, mely bámulatra ragad, és semmit, mi e dolgok keletkezését megmagyarázhatná.

975

Gondolataink jutalma érzésünkben fekszik. Minden valóban nagy gondolat nemes érzésekhez vezet.

976

A legjobb ember is sokszor azt teszi, mit másoknál rosszall, sőt megfoghatatlannak tart. Általjában véve alig találunk valakit, ki személyes viszonyaira ugyanazon mértéket alkalmazná, melyet másoknál használ, pedig ez a legcélszerűbb. Mert valamint a *józanság* csak abban áll, hogy másoktól ne követeljünk többet, mint amit hasonló helyzetben magunk is tenni akarunk, úgy az *erény* nem egyéb, mint hogy magunk is teljesítsünk mindent, mit másoktól követelünk.

977

Nemzetiség

Ha a nemzetiségnek alapját nem a faji különbségben, hanem a történeti kifejlődésben kell keresnünk, világos, hogy a történeti kifejlődésnek másik eredménye - a történeti jog - azon arányban áll szilárd alapon, amelyben valamely népnél a nemzetiség érzületét inkább kifejtve találjuk. Általjánosan hirdetik, hogy minden változás csak akkor üdvös, ha reform s nem revolúció útján történik, de a biztosság, hogy az úgy történjék, éppen a nemzetiségben fekszik. Ha a jelen állapot feltarthatatlanná vált, s a nagy szám azon meggyőződéshez jutott, hogy jólétét csak állapotjainak megváltoztatása által érheti el - s hol nem fordulnak elé ily pillanatok? -, minden viszonyok tökéletes felforgatását csak azon Neigung[?] akadályoztathatja, mellyel a nép erkölcseihez és szokásaihoz, mellyel múltjához ösztönszerűleg ragaszkodik. Ha azt látjuk, hogy valamely nép fokonként, reform útján alakította át viszonyait, meg lehetünk győződve, hogy e nép nemzetisége erősen kifejlett. Mihent a nemzetiség - mint például a franciáknak a forradalom alatt - háttérbe szoríttatik, minden nagyobb változás forradalmat von maga után.

978

1857. szeptember 29.

Könnyebb leszállani, mint emelkedni, de leszállás közben egy bizonyos ponton megállani nehezebb minden emelkedésnél.

979

1857. szeptember 30.

Vannak a népek életében pillanatok, midőn úgy látszik, az embereket semmi nem nyugtalanítja inkább, mint azon gondolat, hogy az ország kormánya valahogy a legkitűnőbb polgárnak kezébe jöhetne, s midőn azon athéni polgárnak nézte, ki Ariszteidészt azért, mert a legerényesebbnek mondatott, számkivetni akarta, közvéleménnyé válik. - Ily nép talán legképesebb a demokráciára, de bizonyosan legérettebb a despotizmusra is.

980

1857. október 1.

Tökéletes garanciák

Miután a francia constituante-ban a többség csak arról gondoskodott, hogy a végrehajtó hatalom erős ne legyen, igen természetes, hogy az végre oly gyengévé vált, hogy az anarchiának nem állhatott ellen. Hasonlólag káros következéseket idéz elé, ha az ellenkező irányban mindég csak arra gondolunk, hogy a kormány hatalma a lázadást lehetetlenné tegye. Azon pillanatban, melyben a kormány kihágásai ellen tökéletesen biztosítottuk magunkat, az anarchiát, abban, melyben a forradalmat lehetetlenné tettük, a despotizmust alapítottuk meg. Semmi nem veszedelmesebb, mintha az államban valamely bizonyos veszélytől tökéletesen biztosítani kívánjuk magunkat.

981

Nagy pillanatokban elveink szilárdsága, de a mindennapi életben csak szokásaink biztosítják következetességünket, s ezért nem elég, ha bizonyos elvek iránt meggyőződést szereztünk magunknak, hanem szükséges az is, hogy azoknak követéséhez szoktassuk magunkat.

982

1857. október 1.

Önzéstelennek nevezzük a fiatalságot. Ez tévedés. Soha saját személyünk nem foglal el nagyobb helyet gondolatainkban, mint éppen fiatalságunkban. A kiváltság, mely e boldog koré, csak abban áll, hogy az ifjú önzése mások érdekeivel még ellentétben nem áll. - Az emberek szívesen megengedik, ha fenn az égen a legszebb csillagot választjuk ki, s azt sajátunknak nevezzük, vagy ha a világ legnagyobb embere akarunk lenni, csak itt a földön ne álljunk útjokban, s azon hivatalért ne pályázzunk, melyet ők vagy rokonuk kívánnának betölteni.

983

Állomány az embereknek, mint a kas a méhnek.

984

Csaknem mindent ismét visszaszerezhetünk, amit elvesztettünk, de azt, amit hosszú fáradság s küzdelem után visszaszereztünk, s aminek birtoka most csak arra int, amit érte tennünk és szenvednünk kelle, fogjuk-e ismét élvezhetni - ez más kérdés.

985

1857. október 2.

Sokszor halljuk azoktól, kik nagy politikai mozgalmaknál szerepeltek, hogy a dolgok egészen másképp mentek volna, ha ők már akkor későbbi tapasztalásaikkal bírnak. - Alig lehet nagyobb csalódás, mint ez. Arra, hogy politikai mozgalmak sikerüljenek, nemcsak a vezetők, de a tömegek józansága szükséges, s ha a francia és más forradalmak kielégítő eredményhez nem vezettek, oka nem abban fekszik, mert a constituanteban vagy a hosszú parlamentben senki nem találkozott, ki az egyes lépések rossz következéseit előre látva, helyes tanácsokat ne adott, hanem abban, mert nem találkozott senki, ki a józan tanácsokat követni akarta volna.

986

A magánéletben s a politikában semmi nem veszélyesebb, mintha az iránt, *amit akarunk*, tisztában nem lévén magunkkal, csak azt tudjuk, *mit nem akarunk*. Az ellenszenv még sokkal vakabb s szenvedélyesebb, mint szeretetünk.

987

Tanulmányozzuk a régi kor s más nemzetek nagy íróit, de ne utánozzuk. - A mag, mely máshol fává nőtt, talán kikel a mi földünkben is, de a felnőtt fa, melyet átülteténk, elsatnyul s kivész, éspedig annál hamarabb s bizonyosabban, mennél szebb s nagyobb volt eredeti helyén.

988

A nemzetiség fogalma más a keresztény, mint az óvilág civilizációjában. A nemzetiség, valamint egyrészről az individuális szabadságnak következése, úgy feltétele az egyes államnak; ha evvel felhagyunk, azonnal az emberiség eszméjéhez jutunk. - A nemzetiség a történetnek produktuma, azért oly gyenge ez eszme a németeknél.

989

Pest, 1857. október 3.

Ritkák az emberek, kik csak meggyőződésüket követik; nagy részük érzései, a legnagyobb érdekei szerint jár el, s ezért oly kormány, mely csak a véleményre támaszkodik, mindig gyenge, erősebb az, melyet a nép érzelmei támogatnak, a legerősebb, melynek fenntartását az érdekek kívánják.

990

1857. október 10.

A tudomány körében tett haladásunknak egyedüli eredménye sokszor csak azon meggyőződés, hogy a kérdéseknek, melyeknek megfejtésével fáradánk, egy része haszontalan, a másik olyan, mely tehetségünket felülmúlja.

991

1857. október 19.

Többször tapasztaltam, hogy az életben éppen oly emberek a legönzéstelenebbek, kik elméletben a legdurvább önzést hirdetik, s ha meggondoljuk, nincs is semmi feltűnő e látszó ellentmondásban. - Mindenki nemcsak saját tapasztalásaiból, hanem saját hasznára is alkotja elveit, s azokat védi legtöbb hévvel, melyeket megszegve többször szenvedett, s melyekre magának szüksége volna; s nékem, ha Montaigne-t olvasom, a kedves öregúr kemény okoskodásainál mindég az jut eszembe, mennyit kelle csalódnia, mennyire éreznie szíve gyengeségeit, hogy saját védelmére az önzés egész filozófiáját építé fel erősség gyanánt, s mi hasztalan volt valószínűleg mindezen fáradsága.

992

1857. október 23.

Senkinek nincs több életfilozófiára szüksége, mint annak, ki egy ideig fényes állásban mindenkitől ünnepelve élt, és e helyzetét saját bűne nélkül vesztette el; s a történet különösen kiemeli azon ritka férfiak nevét, kik e nehéz próbát becsülettel kiállták. - S mégis hány nő vagy inkább mely fiatalságában ünnepelt asszony nem ment keresztül e megpróbáltatásokon!

993

1857. október 24.

Azon arányban, melyben valamely nép a míveltség magasabb fokára emelkedik, fogy azon befolyás, melyet a nemzetiségre a faj, s nő az, melyet reá a történeti kifejlődés gyakorol.

994

1857. október 26.

Minden ember saját boldogsága után fárad, de azt mindenki csak másban találhatja fel. Legyen Isten, emberiség, haza, családi körünk vagy bármi más, de mindenkinek saját személyén kívül szükséges valami, amiben s aminek élhessen. Szerencsénk tulajdonképpen csak attól függ, hogy saját szívünk szerint választhassuk a célt, melynek magunkat feláldozzuk. E szabadság és saját személyünk ily alárendelése nélkül nincs megelégedés a világon.

995

1857. október 29.

Anglia. Munícipium

Mindenütt, hol az egyedi kifejlődés merev központosítás által nem akadályoztatott, és szabad helyhatósági szerkezetet találunk, a közjólét s míveltség emelkedését tapasztaljuk, azon arányban, melyben ezen viszonyok rövidebb vagy hosszabb ideig tartottak. Kivétel nélkül látjuk ezt legalább mindazon országokban, hol a német elem - mely, amint látszik, az önkormányra különös képességgel bír s munkás - vagy tisztán, vagy másokkal jön elő. Éppoly tagadhatatlan, az egész történet által bebizonyított tény az is, hogy valamint a helyhatósági szerkezet az ország kifejlődését s így erejének tőkéjét neveli, úgy a központosítás emeli annak külső hatalmát, s hogy kisebb államok, csak mert e részben szomszédaikat megelőzték, túlnyomó befolyást víttak ki magoknak.

Anglia nagyságának magyarázata abban fekszik, mert ezen országban a két rendszer egyesíttetett. Míg egyrészről a normannok elfoglalása óta Anglia egysége megalapíttatott, s a koronának, azaz az államnak felsőbbsége még a leghatalmasabb vazallok által kétségbe nem vétetett (a feudalizmus elvei sehol oly következetesen nem vitettek keresztül), addig e nemzet régi helytartósági szerkezetét, s az egyedi szabadságnak minden garanciáit minden más nemzeteknél jobban tartotta meg. Mindent, miben az angol nemzet más népeket megelőzött, erre vezethetjük[!] vissza. Így például a polgári rendnek állását, mely Anglia kifejlődésére annyira hatott, egyrészről a királyi hatalomnak elismert felsőbbsége, mely a városokat egyes hatalmas urak önkényétől megőrizheti, másrészről a városok autonómiája, mely azoknak kifejlődését elősegíté, teszi érthetővé.

996

1857. október 29.

Nem hiszi senki sem, mennyi erélyre van szükségünk, hogy vagyonunk elvesztését férfiasan elviseljük. Első pillanatban, midőn veszteségünket csak egészben látjuk, összeszedjük erőnket, s azt hisszük, hogy iránta később közömbösökké fogunk válni. - Az, mit a világ legnehezebbnek tart, éppen mert nehéz, s mert annak férfias elviselése hiúságunknak hízeleg, még tűrhető, de midőn látjuk, hogy a vész, mely alatt a villám házunkra lecsapott, nemcsak azt semmisítette meg, de hogy örömeink mezején nincs egy virág, nincs egy fűszál, mely összeroncsolva, beiszapolva ne állna előttünk, akkor a férfiú is szomorúan fölsóhajt, néha alig tarthatja vissza könnyeit.

997

1857. október 29.

A legszenvedélyesebb fájdalom végre vigasztalást talál; csak a méla bánat, mely magába zárkózva, minden vitatkozásnak kitér, ez legyőzhetetlen.

998

1857. november 1.

Ki arra, hogy szerelmes legyen, képességgel bír - mert a költőiség ezen legközönségesebb neméhez is bizonyos talentum kívántatik -, az csaknem mindig többször megy át ezen szenvedélyen; sőt a tapasztalás azt mutatja, hogy a szív mint a tapló, könnyebben fog tüzet, ha már egyszer égett.

999

1857. november 1.

Ha a mérleg ellensúlyát egyszer elvesztette, mielőtt azt visszanyerheti, szükséges, hogy az ellenkező tál éppoly mélyre nyomuljon le, mint az állt, mely az ellensúlyt elébb zavarta. Innen van, hogy az egyensúly utáni törekvés a szüntelen mozgalomnak, melyet az anyagi világban s a társas életben találunk, egyik leghatalmasabb eszköze.

1000

Még a föld mágnesi sarkpontja is szüntelen változtatja helyét - bámulhatjuk-e, ha az emberek sem állandóbbak, s ha az, mi után ma vágyódnak, holnap elveszti előttök vonzerejét.

1001

1857. november 6.

Néhány év előtt azon hír terjedt el, hogy Afrikában emberfaj találtatott fel, melynek hátgerince néhány hüvelykre kiáll. Engem a hír félig sem lepett meg annyira, mint azon megelégedés, mellyel az egyes tudós urak által fogadtatott. Ha egy új Plató, Newton vagy Shakespeare lép fel, bizonyosan nem örülnek inkább, mint midőn ezen afrikai farkas-felebarátainkban a láncszem állítólag felfedeztetett, mely az embert a majommal összeköti. - Úgy látszik, mintha maga a tudomány napjainkban nem az emberi méltóság bizonyságait, hanem csak okokat keresne, melyekkel brutalitásunkat igazolhassa.

1002

Csak az emberek arról ne feledkeznének meg soha, hogy bármiként állanak lábhegyeikre s bármennyit iparkodnak, nem lesznek nagyobbak, mint minőkké a természet alkotá; sőt, hogy a világ a roppant fáradságot, mely alatt erejök elfogyott, többnyire nem is veszi észre.

1003

1857. november 8.

A kép, melyet az ember magának az istenségről alkot, mindig azon ismeretektől függ, melyekkel a természetről bír, és valamint az Isten egységének fogalmához csak az juthat, ki a természet egységét felfogta, úgy a nép vallásos fogalmai képezik legbiztosabb mérlegét egyéb ismereteinek. Mentől tisztábbak s kiterjedtebbek ezek, annál tisztább s nagyszerűbb az Isten-

ről való fogalma; s ha korunk e részben látszólag kivételt képez, s ha talán az ateizmus soha nyíltabban nem hirdettetett, mint most, midőn a természettudományokban oly nagy haladásokat tettünk, az részint annak tulajdonítható, mert a fogalom, melyet a természetről a tudomány által nyertünk, oly nagyszerű, hogy annak alkotójára gondolva, eszünk elkábul; de egyszersmind annak bizonysága, hogy azon kép, melyet a természetről nyertünk, azon egyes ismeretek száma s különfélesége miatt, melyeket még összeköttetésbe hozni nem bírtunk, éppoly zavart, mint nagyszerű.

1004

1857. november 8.

Pascal mondja: élvezet a vihartól hányt sajkán ülni, ha tudjuk, hogy az elveszni nem fog; s nem ilyen-e annak élete, ki vészei között teljes bizodalommal emeli tekintetét ég felé? Ki a gondviselésben nem kételkedik, az előtt minden egyéb kétely elveszti kínzó fontosságát.

1005

1857. november 9.

Miután csak azt tudjuk, miről *biztosak* vagyunk, s nemcsak becsünk, de boldogságunk is attól függ, hogy az anyagi és erkölcsi lehetőségek köre iránt tisztában legyünk magunkkal, életünk első feladata nem az, hogy mentül több ismeretet, hanem az, hogy mentül erősebb meggyőződéseket szerezzünk magunknak, s ez utóbbi sokszor annál nehezebbé válik, mennél több fáradságot fordítunk az előbbire.

1006

1857. november 10.

Kitűnő emberek

Nagy népszerűséggel bíró emberek közelebbről ismerve ritkán szeretetreméltók. Az ok ugyanaz, melyért a legszebb freskókép közelről nézve nem tetszik. Az egyes vonások nagyon is durvák és erősek. Arra, hogy a tömeg jótulajdonainkat észre vegye, szükség, hogy azok a túlzásig kifejtve legyenek, s közönséges életben nincs elviselhetetlenebb oly embernél, kinek jó tulajdonai a harmadik potenciára emeltettek. Vannak emberek - s magam is ismertem többeket -, kiknek erényei körül-belül azon hatást teszik reánk, mintha valaki a legszebb dallamot trombitán fújná. Kinn, az utcán nagy élvezettel hallgatják a bájló zenét, de jaj annak, kit a sors trombitás közelébe állított.

1007

1857. november 10.

Reakció és forradalom

Nemcsak a dagály, hanem az apály is ellenállhatatlan; mint amaz emel, úgy ez magával ránt, míg ideje eltelt, s valamint a dagályt apály, úgy az apályt ismét dagály követi. - Népek életének képe ez, melyben a legnagyobb lelkesülés és levertség időszakai szintoly rendesen követik

egymást. De ha ebből joggal azon következést vonhatjuk le, hogy oly epochák, midőn valamely nemzet a lelkesedés legmagasabb fokára emelkedett, állandó helyzetnek nem tekinthető, éppoly kevéssé tekinthetjük ilyennek azon időszakokat, midőn valamely nép elfárasztva forradalmak által, a reakció karjaiban pihen meg; s ki ezt teszi, s az államot azon viszonyok szerént rendezi el, melyeket ily reakció pillanataiban talál, semmivel sem józanabb annál, ki azon téren, melyet az apály szárazon hagyott, állandó épületet tervez. Még alig rakta le alapjait, s az ár újult erővel visszajön. - Mert ha a nép, mint a tenger, bizonyos időszakokban süllyed s szűkebb korlátok közé vonul vissza, éppoly bizonyosan emelkedik is. Mint tengereket nap s holdvilág, úgy a népeket magasabb erők vonják felfelé.

1008

1857. november 11.

Rollin munkájában Anglia hanyatlásáról sok képtelenség foglaltatik. A szigor, mellyel ez ország politikája felett pálcát tör, csaknem nevetségesnek látszik, midőn ugyanazon lapon Franciaország s főképp a forradalom eljárásáról való nézeteit találjuk; az egész munka becs nélküli, nemcsak azért, mert ezen ország jó oldalait mellőzve, csak a rosszakat emeli ki, de mert még ezeket is eltorzítva adja. Ha azonban az egészt előítélet nélkül elolvassuk, meg kell vallanunk, hogy abban, főképp mi Angliának Irland, Amerika és India irányában követett eljárását s egész külső politikáját illeti, sok igaz mondatik el. Ez ország története a legbarátiabb kezek által írva, minden gondolkozót arra figyelmezteti, hogy a keresztény elveknek még e legkeresztényebbnek tartott országban is a közdolgok vezetésére befolyása nincs, s hogy Anglia más népek irányában éppen úgy járt el, mint Róma, midőn az az emberiség legszentebb jogait lábbal tiprá.

Ennek két oka van.

1. A keresztény elvek még nem hatották át civilizációnkat eléggé, s az egyház (nemcsak a katolikus, de minden egyházak) az egyes államok jólétéhez kötve, ezeknek irányában nem teljesíték kötelességeiket, nem léptek fel elég szigorúsággal azon kereszténységellenes elv ellen, hogy a cél az eszközöket szentesíti.

2. A nép csaknem minden államokban, s így Angliában is, igen csekély befolyást gyakorol külső viszonyaira, s így azon eljárásra nézve, melyet más népek irányában követ, nem érzi magát felelősnek.

1009

Csak azt tudjuk valamely korról, hogy mit tartottak az emberek akkor a legfőbb boldogságnak - ez egy már elég a kor erkölcsiségének megítélésére. - Az ember mindig s mindenütt csak boldogságát keresi, s ha vágyait ismerjük, ismerjük irányát is, s én, valahányszor Herodotban ama szép fejezetet olvasom, melyben Szolón Croesusnak azokat sorolja el, kiket ő a legboldogabbaknak tart, vággyal nézek vissza azon korra, mely a legfőbb boldogságot ilyenekben kereste.

1010

1875. november 12.

Korunk fő nyomorúsága abban fekszik, hogy mindenki ahelyett, hogy saját becsére gondolna, csak birtokának nevelésén fárad. A föld uraiból valóságos szolgáivá váltunk, kik nem törődve mással, minthogy azt széppé s jövedelmezővé tegyék, munkájok között elaljasulnak, s magokat bemocskolják. Maholnap odajutunk, hogy még ifjaink is Nagy Sándort, ki Achilles sorsát azért irigylé, mert emlékét Homér örökíté, nevetségesnek fogják tartani, s azoknak, kik az életbe lépve nagy dolgok kivitelére erőt érzenek magokban, nem azok példája, kik a történetekben nagy nevet, hanem azoké, kik jó nagy végakaratot hagytok magok után, fogja tettre buzdítani.

1011

1857. november 12.

Tény, hogy minden forradalmak között az sikerült leginkább, melynek parlamentáris történetéről legkevesebbet szólunk: az *amerikai,* s az legkevésbé, melyből legtöbb híres beszéd maradt reánk: a *francia.* Úgy látszik, az ékesszólás nem a legüdvösebb hatást gyakorolja a népek kifejlődésére.

1012

1857. november 13.

Danton beszédje híressé vált, melyben monda, hogy Franciaország megmentésére *merészség* kell, s ismét *merészség,* s még egyszer *merészség.* Ha Danton, mint sokan állítják s én nem hiszem, államférfiúi képességgel bírt, átlátná, hogy a francia forradalmat éppen a túlvitt merészség rontotta meg. - Általján véve forradalmak nem az energia, hanem a *rend hiánya* miatt vesznek el; s épp mert Washington ezt megérté, azért állapíthatá meg a szabadságot. Az erő, melyet egy szabadságáért lelkesült nép kifejthet, roppant, de ellenállhatatlanná csak akkor válik, ha azt szabályozni tudjuk. Rend nélkül az erőnek s lelkesülésnek nagysága csak a zavar roppantságát neveli.

1013

1857. november 17.

Nemzetiség mint garancia

Ha tökéletes lény lenne az ember, ha természetes hajlamai őt mindég a jóhoz vezetnék, vagy ha magát szenvedélyek által soha nem ragadtatná el, akkor törvényhozási szerkezetünk, mely mellett a törvényhozás egyes, a felhevülés pillanatjában hozott határozat által egy nemzet jövőjét döntheti el, talán célszerű lenne. Amint a dolgok állnak, ellensúlyokról kell gondoskodnunk, s miután az eszmék jelen állapotjában ezt sem a monarchiában, sem az arisztokráciában nem kereshetjük, irigyelhetőnek mondhatjuk a nemzetet, ki a nemzetiség és egyes részeinek történelmi jogában bírja azon ellensúlyt, mely által törvényhozása omnipotenciáját korlátozhatja.

1014

Miután az emberek megelégedése csak azon viszonytól függ, melyben az, mit bírnak, ahhoz, amit reméltek, áll, s miután természetekben fekszik, hogy a jövőtől mindég jelen helyzetöknek folytatását, ha jó dolgok van, még több szerencsét, ha szenvednek, még több sanyarúságot várjanak, nincs mit bámulni azon tapasztaláson, hogy a nép zsarnok kormányok alatt sokszor inkább megelégszik, vagy ily kormányok egyes jótéteményei miatt több hálát mutat, mint ott, hol a kormány csak azon fárad, hogy a népet kielégítse. Ugyanezt találjuk a mindennapi életben is, és a legszigorúabb urak, kik cselédeikkel minden kímélet nélkül bánnak, nemcsak jobb szolgálatra, de sokszor több ragaszkodásra számolhatnak azoknál, kiknek szolgáik jóléte szívökön fekszik.

1015

Napóleon Lajos legalább azt mutatta meg a világnak, mennyire juthatunk csupa botlások által, ha azokat mind egy irányban tesszük.

1016

1857. november 18.

Halhatatlanság

Az, hogy bajaink tömege mellett mégis oly kevés ember vágyódik a halál után, sőt, hogy a legnagyobb rész attól fél, világos jele annak, hogy a halhatatlanságnak hite a többségnél gyenge. Az emberek természetes ingatagságok mellett, ha a halálban csak egy életről a másikra való átmenetet látnának, s a megsemmisülés eszméje nem állna előttök, inkább vággyal s kíváncsisággal, mint rémülettel tekintenének e nagy változásnak elébe.

1017

Kitűnő emberek

Ki a világon kitűnő helyzetet foglal el vagy ilyen után vágyódik, mindenekelőtt egyet tartson szeme előtt, s ez az, hogy azok között, kik szociális állásra nézve hozzá legközelebb állnak, soha népszerű nem lesz, s hogy nagyobb balgatagságot nem is követhet el, mint midőn saját osztálya véleményét különösen tekintetbe veszi.

1018

1857. november 18.

Szükséges, hogy bizodalmunkban óvatosak legyünk, de még szükségesebb, hogy óvatosak legyünk bizodalmatlanságunkban. Több ember vált azért szerencsétlenné, mert kelletinél kevesebb, mint azért, mert kelletinél több emberben bízott. A kétkedés megőriz egyes bajoktól, de mindentől megfoszt, miben az élet való becse fekszik. Biztosabbakká tesz, de egyszersmind tehetetlenekké.

1019

1857. november 19.

Ó konzervatívek

Valamint az egyes, úgy kormányok, hogy nehézségeiktől szabaduljanak, nem azt [teszik], mi végeredményeiben legüdvösebb, hanem azt, mi legkevesebb bajjal jár, s őket, habár a jövő árán, jelen szorultságoktól megszabadítja. E régi tapasztalás az, mire ókonzervatív pártunk számításait alapíthatja. Nem fogja megmenteni a birodalmat, de arról biztosak lehetünk, hogy az nem vész el, mielőtt e párt kormányra jutott.

1020

1857. november 19.

Egyben legalább a magyar nyelvet illeti a dicsőség, hogy az emberek gondolatát legtökéletesebben fejezi ki, s ez azon szójárás, mely szerint akit nem becsülünk, *haszontalan* embernek nevezzük. A mérték, mely szerint az emberek egymásról ítélnek, haszonvehetőségükben fekszik; mivel senki sincs, kinek mindenki egyaránt hasznát vehetné, azért nem is számíthat senki közelismerésre, kivévén halála után, midőn neve s példája mindenki által szabadon használtathatik fel oly ügyek előmozdítására is, melyek ellen egész életén át küzdött.

1021

1857. november 21.

Nemzetiség

Miután azon mértékben, melyben a míveltség emelkedik, a haladás mindég szükségesebbé válik, s oly népeknél, melyek a míveltség egy bizonyos fokát elérték, minden könnyebben elérhető annál, hogy vesztegeljenek; a konzervativizmus mint elv nem tarthatja fel magát, a konzervativizmus csak a létező viszonyok rezultátuma lehet, mely azáltal éretik el, hogy azon erők, mellyel[!] a nemzet különböző részei és osztályai - mindenik saját irányában - előretör, egymást ellensúlyozzák, mire az kívántatik, hogy azon elemek, melyeknek iuxta pozíciója szükséges, nemcsak mi azoknak természetes súlyát, de ami azon hatalmat, mellyel mindenikök saját irányában előretör [illeti], hasonlók legyenek.

Ha már minden nyugodt kifejlődés első feltételének tekinthetjük, hogy azon elemek, melyek haladásra hajlanak, s azok, melyek a létező viszonyok maradását feltételezik, egy bizonyos arányban legyenek - mert csak így védhető az állam a rögtöni változásoktól, melyek akár kormányától, akár a néptől jöjjenek, annak legnagyobb veszélyei -, s ha tagadhatatlan, hogy oly irányok, melyeknek egyike határtalan lelkesedéssel előretör, míg a másik tisztán védelemre szorítkozik, tulajdonképp ellensúlyban nincsenek, s így előre látható, hogy az arisztokrácia, mely napjainkban az utóbbi helyzetre jutott, a demokráciának határtalan erővel előretörő árját nem tarthatja fel, akkor minden gondolkozónak át kell látnia, miként a nemzetiségnek eszméje s az autonómia után való törekvés, mely az osztrák birodalomban a központosító és demokráciai irányt ellensúlyozza, az államra nézve nemcsak nem veszélyes, sőt, hogy az nyugodt kifejlődésének, s főképp a monarchikus formának - mely ily kifejlődésnek feltétele - legfőbb garanciája. Teljes meggyőződésem, hogy e birodalmat csak kormányzóinak tévedései hozhat-

ják veszélybe, csak az, ha alapját maga ássa alá, s helyette másokat keres, s mi több, olyanokat, melyeken egy erős államszerkezetet senki nem építhetett még, akkor veszélyes jövőnk.

1022

1857. november 22.

A hon s nemzetiség eszméje olyan, mint a manna, mellyel az Úr választott népét, midőn azt Egyiptom országából kivezette, tartá. Mindenki mást képzel alatta. Ez szülői házát, amaz barátait, egyik gyermekségének boldog éveit, más agg napjai nyugalmát, némelyik mindennapi kenyerét, más dús birtokát vagy dicsőségét; bámulhatjuk-e, ha ez egy eszme annyi s a legkülönbözőbb embereket egyiránt lelkesíteni képes, s ha ez egy elég, hogy általa feltartva az ígéret földjéhez jussunk.

1023

1857. november 22.

Éppen mert az önzéshez való hajlamunkat legyőzni csaknem lehetetlen, azért szükséges, hogy oly viszonyokban éljünk, melyekben saját jólétünk mások jólététől feltételeztessék. Közelebbről tekintve a családiasság s honszeretet nem egyebek, mint az önzésnek bizonyos nemei, melyek által az egyén nemcsak nem szigeteltetik el, sőt még szorosabban láncoltatik embertársaihoz.

1024

1857. november 23.

A tapasztalás azt mutatja, hogy azon írók, kik látszólag leggazdagabbak gondolatokban, s ezen tulajdonok miatt kortársaik által bámultattak, mint Seneca, Jean Paul stb., ritkán számíttatnak később a remekírók közé. Ennek egyik oka abban fekszik, mert az eszmében gazdag író egyes eszmének vagy frázisnak szépsége miatt a mű kompozíciójáról feledkezik meg, s azt magában véve becses ékességekkel elhalmozva, az egésznek hatását megrontja. A másik ok, mert az, mit új gondolatnak nevezünk, többnyire csak egy régi eszmének új formája.

1025

1857. november 23.

Az írónak való érdeme nem a gondolatok sokaságában, hanem azoknak nagyságában fekszik, s még az is csak akkor biztosítja hírét, ha nagyszerű gondolatait egyszersmind a legjobb formában mondotta ki. Mert minden gondolat mentől helyesebb, annál hamarább válik köztulajdonná, s csak a forma, melyben kimondatott, az, mi az írónak sajátja marad.

1026

1857. november 24.

Nemcsak természeti hajlamból válunk önzőkké, sokakat csak azon meggyőződés tesz azzá, hogy áldozatjaik által senkit boldoggá nem tehetnek, s mert ezen meggyőződés, akár elébb, akár később jöjjön, senkinél nem maradhat el; innen van, hogy ifjúkorunkat meghaladva, csaknem valamennyien önzőkké válunk. - Egy van, mi ettől megoltalmazhat, s ez a vallás, mely, miután mások boldogítására tett fáradozásaink sikertelenségéről meggyőződtünk, azt mit elébb éltünk *legszebb céljának* tekinténk, mint *kötelességünket* mutatja fel, s midőn szomorú tapasztalásainkkal kénytelenségből már magunknak élünk, *saját boldogításunk* helyett *saját tökéletesítésünket* tűzi ki életünk feladatául.

1027

1857. november 24.

Legyünk, valamint mások, úgy magunk iránt is ne csak igazságosak, hanem méltányosak is, s midőn saját hibáinkról szigorúsággal ítélünk, ne feledkezzünk meg jó tulajdonainkról sem. Feladatunk nem az, hogy magunkat kárhoztassuk, hanem az, hogy amennyire lehet, jobbakká váljunk, s annak csak úgy felelhetünk meg, ha önmagunk iránti bizodalmunkat nem veszítjük el.

1028

Bécs, 1857. november 25.

Bizonyos, hogy a vallásos közönyösség nem fekszik természetünkben. Mint a növény a világosság, úgy szellemünk az istenség eszméje felé törekszik, s ha később lelkünknek láthatára elborul, s az élet gondjai s tevékenységünk vallásos érzületünket háttérbe szorítják is, vannak idők, melyekben a vallásnak szükségét érezve, megújult hévvel fordulunk vissza gyermekéveink hitéhez; csakhogy ily visszatérés inkább károsan, mint jóltevőleg hat kedélyünkre. Mert mint a világosság, úgy a vallás nem pillanatnyi hatalma, hanem folytonos befolyása által boldogít, s csak így nemesíti kedélyünket.

1029

A helyes álláspont, melyből az osztrák birodalom viszonyait megítélhetjük, nem azé, ki magát minden nemzeti előítéleteken túlemelte, hanem azé, ki saját nemzetiségét szem előtt tartva, nem felejté el, hogy mások hozzá hasonló érzelmekkel teltek el, s ugyanazon követelésekkel lépnek fel az állam irányában, melyekre ő magát jogosítva hiszi.

1030

Bécs, 1857. november 26.

Amely állam nem áll fel nemzetiségének egysége által, annak, hogy az fennálljon, eszmére van szüksége.

1031

Pest, 1857. november 29.

Nem kell soha kétségbeesnünk oly ember felett, ki még hevülni s ilyenkor - hacsak pillanatokra is - emelkedni tud. A legzavarosabb víz, mely a nap sugaraitól átmelegítve fölemelkedik, tiszta cseppekben száll vissza a földre.

1032

1857. november 29.

Az balgatag, ki sorsa ellen azért panaszkodik, mert ifjúságának vágyai és reményei nem teljesültek. - A természet nem azért adja álmainak, hogy a reájok következő napot létesítésökre szenteljük, hanem azért, hogy szelíd karjaikban megpihenve, a nehéz napi munkára képesekké váljunk.

1033

1857. november 29.

Bizonyos, hogy valamint reményünk, úgy aggodalmaink sem teljesülnek egészen soha. - Ha a jövővel foglalatoskodva, a jónál elfelejtjük az apró bajokat, melyekkel az mindig jár, a rossznál azon vigasztalásokat, melyek bajaink között soha sem hiányzanak egészen. Képzeletünk jóban és rosszban mindig tökéletes állapotokat mutat. Az életben vegyes és darabos minden, s örömeink, mint fájdalmaink egyaránt tökéletlenek.

1034

1857. november 30.

Azon nagy s állandó befolyásnak, melyet a kereszténység az emberek erkölcsi kifejlődésére gyakorolt, egyik főokát abban találhatni, mert természetünk egyik főbb s legáltalánosabb tulajdonát, az *önzést,* tekintetbe veszi. Önszeretetünk az, mit parancsában, hogy felebarátunkat mint minmagunkat szeressük, saját s más emberek közötti viszonyaink mérlegeül felállít. Önszeretetünk az, mire még akkor is hivatkozik, midőn az önmegtagadást éltünk főfeladataként tünteti fel, de saját tökéletesbülésünk s boldogságunk érdekében, hogy ekként azon önzés ellenében, mely az embereket az anyaghoz köti, s köztök csak súrlódásokat idéz elő, egy más, nemesebb önzés támadjon szívünkben, mely magasabb hajlamaink, vágyaink kielégítése után fárad, s mely által senkivel ellentétbe nem jövünk. Vallásunk elismeri azt a természetes hajlamot, mely szerint mindenki csak saját boldogságát keresi; megengedi, sőt parancsolja, hogy e hajlamot kövessük, de folyvást arra intve, hogy boldogságunkat ne e földön keressük.

1035

1857. november 30.

Nemzetiség

Oly időszakban élünk, melyben új eszmék, melyek a létező viszonyokkal ellentétben, mint annak ellenhatásai, századok alatt lassanként fejlődtek, végre elég hatalmassá váltak, hogy

létesítések után küzdjenek. Ily időszakok az emberi nem kifejlődésére mindég fontosak. Az eszméket, melyek egyszer ily hatalomra emelkedtek, elnyomni nem áll többé senkinek hatalmában, tegyünk bármit, ily eszmék részben mindég létesíttetni fognak. Éppoly bizonyos azonban az is, hogy az, mit az emberek századokon át hittek, s mi minden létező viszonyok alapjául szolgált, egy csapásra nem semmisíttethetik meg, s hogy ily időszakoknak végeredménye mindég csak tranzakció lehet, melynek következésében a régi s új eszmék egymást ellensúlyozzák. - Ha maga azon roppant változás, mely az óvilág felbomlásánál bekövetkezett, ha a római civilizációnak anyagi lerontása, melyet a barbárok okoztak, s azon tökéletes átalakulás, mely az eszmékben a kereszténység által történt, nem akadályoztathatá azt, hogy az óvilág legalább részben fel ne tartsa magát, s ha egész civilizációnknak fele az óvilág fogalmain s maradványain alapszik, ugyanezt mondhatjuk előre azon átalakulás következéseiről is, melynek tanúi vagyunk.

Ebből az következik, hogy az átalakulás, mely elé sietünk, annál kevesebb áldozatokba fog kerülni, mennél világosabban átlátjuk ezt már az első pillanatban, s mentül jobban gondoskodunk, hogy a létező viszonyoknak azon része, mely ép, s mely később restauráltatni fogna, egészen halomra ne döntessék. Az új eszmék sem semmisíttethetnek meg, de szükség, hogy a régiek se vesszenek el egészen.

Mindazon dolgok közül, melyek a múltban léteztek s annak rezultátumai, csak egy létezik, mely még *erős,* és az idő árjának ellenállhat: a *nemzetiség;* nincs semmi feltartásra méltó, mi ezzel összeköttetésben nem állna, s ha ez dől, nem dőlne fel vele együtt. Főképp a monarchiáról áll ez. - Kik tehát a régiből valamit fel akarnak tartani, kik bármily értelemben *konzervatívok,* azoknak ezen eszmében kell keresni támaszukat. Van *konzervatív ábrándozó* akármennyi, *konzervatív politikus* csak az, ki a nemzetiség eszméjére támaszkodik.

1036

1857. december 1.

Honnan van, hogy az öröm, mellyel mások boldogsága szívünket eltölti, nem oly tiszta és meleg, minők fájdalmaink, midőn másokat szenvedni látunk? Onnan van-e ez, mert szívünk természeténél fogva a fájdalomhoz hajlandóbb, vagy onnan, mert még a jobb emberben is irigységnek csírája rejlik, mely a mások boldogságán élvezett örömét elkeseríti?

1037

Csabacsüd, 1857. december 3.

Ha van valami, mit a keresztény vallásban sajnálhatunk, ez az, hogy szegények s elnyomottak számára levén hirdetve, azoknak, kik a társadalom magasabb lépcsőin állnak, kevesebb vigasztalást s kevesebb szabályt nyújt.

1038

1857. december 3.

Miként a forrás kristályvize, ha más forrásokkal egyesülve a nagy folyó medrébe vegyül, vagy a völgyben elszéledve posvánnyá terül el, mindig elveszti tisztaságát, ez történik minden eszmével is. A legmagasabb eszme, miután ezermillió ajkakon keresztülment, annyi idegen s

aljas elemet vesz fel magába, hogy magasabb eredetéről szintén megfeledkezünk. De valamint a víz, bármennyire bemocskolva, ha azt a meleg napsugár áthatotta, felemelkedik, és mint tiszta csepp esik megint vissza földünkre, úgy az eszme, mely elaljasult, forró napokon kitisztul mocskától, s más helyen, de régi tisztaságában tűnik fel újra. S valamint a föld egész termékenysége a víz ezen körfutásának eredménye, úgy az emberi nem kifejlődése csak az eszmék hasonló körfutásának köszönhető.

1039

Némely csillagászok véleménye szerént a nap egy setét test, melyet ragyogó felhők környeznek, s a foltok, melyeket rajta látunk, csak onnan erednek, mert a felhők néha szétszakadoznak, s akkor a ragyogó körön át maga a nap tűnik fel. - Ha e nézet helyes, akkor csakugyan jól tesszük, hogy azokat, kik az eszmék világát ragyogásukkal töltik, a naphoz hasonlítjuk. - A világ, melyet terjesztenek, felderíthet mindent, csak a homályt nem, melyet magokban hordanak, s mely legszebb ragyogásuk között is néha feltűnik.

1040

1857. december 4.

Valamint a tükör, éppen mert a nap sugarait reflektálja, melegét s világát nem ereszti át, úgy a vallás ritkán hat azoknak belsejére, kiknek ajkairól a legszebb vallásos reflexiók hangzanak.

1041

Miután az ember természeténél fogva bizonyos tisztán meghatározott fogalmak után törekszik, oly ügyekre nézve is, hol érzései s elméje által ilyenekhez nem juthat, ezért minden ember *hinni* kénytelen. A pozitív tagadás szintúgy, mint vallásunk, hiten alapszik, csak azon különbséggel, hogy a vallás legalább kedélyünket, de a tagadás sem ezt, sem elménket nem elégítheti ki.

1042

1857. december 4.

Aminek ellene illanunk nem lehet, azt akarnunk kell, hogy így, ha nem is az irány, legalább a mód függjön tőlünk, melyen haladunk. Ki a folyó irányának engedve, arra fordítja minden erejét, hogy csak a sziklákat és zátonyokat kerülje ki, sikert várhat, de ki annak egyenesen ellenáll, hasztalan küzdelem után csak annál bizonyosabban ragadtatik el a hatalmas ár által.

1043

1857. december 4.

Több embert találtam életemben, kik a jóság, mint olyakat, kik a gonoszság eszményképét megközelítették.

1044

1857. december 4.

Mint minden, mi a földön boldogító, úgy szeretetünk is nagy részben emlékeinken alapszik; életünk legszebb viszonyai felbomlanának, ha, midőn reményeinkben csalódtunk, egy szebb múltnak kötelékei nem fűznének kedveseinkhez.

1045

1857. december 4.

Franciák s németek

A befolyás, melyet a német s a francia nép egyes eszmékre gyakorolnak, oly viszonyban áll egymáshoz, mint a claque-nak s az ítésznek befolyása az irodalomban. Amaz a pillanatnyi sikert biztosítja, ez a helyet határozza meg, melyet az egyes mű az irodalomban elfoglal.

1046

1857. december 10.

Minden erénynek első föltétele az erős meggyőződés. Ki azon, hogy a helyes úton jár, nem kételkedik, azt sem nehézség, sem más, előtte nyíló jártabb és simább ösvény irányától eltéríteni nem fogja. Innen van, hogy minden erős hit moralizáló hatást gyakorol az emberekre, s hogy az uralkodó vallásnak hanyatlása mindig erkölcsi süllyedést vont maga után, még akkor is, ha az, mint például az ókor politeizmusa, az ember erkölcsiségével keveset foglalkozott. Az ember sokkal gyengébb, mint gondoljuk, s ámbár közönséges viszonyok között elég, ha körében oly valamit talál, mihez ragaszkodhatik, vannak helyzetek, midőn biztossága azt kívánja, hogy, mint a hajós a vészben, valamihez kötve érezze magát, s éppen mert e szükségnek teljesen csak a pozitív vallás felel meg, ez az, miben legjótékonyabb hatása rejlik.

1047

1857. december 11.

A tudomány haladásának egyik legnagyobb akadálya abban fekszik, hogy tisztán tudományos kérdéseknél, pedig nemcsak ha azokról másokkal vitatkozunk, hanem még gondolkozva is, mindig egy vagy más nézet mellett buzgólkodunk, s nem mint bírók, hanem mint ügyvédek okoskodunk. - A kedély befolyása eszünkre oly folytonos, hogy még tudományos vizsgálódásaink között is alig bírunk elfogulatlanok lenni.

1048

1857. december 11.

Egyet kérek tőled, ó, mindenható! Hogy ha távozom, a szeretet meleg tekintete kövessen utamon, s hogy ha lakomba visszatérek, mint most, úgy mindég a szeretet kedves nyomait találjam.

1049

Pest, 1857. december 14.

Nemzetiség

Földrészünk nemzetiségeinek jellemében jelenleg nem sokkal több különbség létezik, mint öltözetjeikben. Az anyag, a főrészek nagyban ugyanazok, csak a színben, a darabok egymáshozi arányában s a szabásban találunk különbségeket. Az úgynevezett felsőbb osztályoknál a különbség úgyszólván egészen eltűnik. - Általján véve (mindég csak az Európában talált s a nyugoti egyházhoz tartozó nemzetiségeket tekintve) azt találjuk, hogy a rokonság, mely erkölcseikben, életmódjaikban s eszméikben létezik, sokkal inkább míveltségi fokuktól, mint faji rokonságuktól függ. S az úgynevezett román sokkal közelebb áll a szomszéd szlávokhoz, mint Európa bármily román nemzetéhez; valamint az orosz erkölcsökben, mint azokat a természet után festő újabb írók rajzolják, félreismerhetetlen rokonság létezik azokkal, melyek Magyarországban egy félszázad előtt léteztek.

1050

1857. december 16.

Valamint az ellökő erőt tapasztalva, melyet a mágnes egyik sarka gyakorol, előre tudhatjuk, hogy annak egy más pontja hasonló hatalmú vonzerővel bír, s hogy a két test, mely egymást most eltaszítja, mindenesetre viszonyban áll egymáshoz, melynek baráti vagy ellenséges természete csak helyzetöktől függ. Így van a szimpátiánk- s antipátiánkkal is. Kik között egyik létezik, a másik mindég lehetséges.

1051

1857. december 16.

Külső nyomás alatt minden párt tömöttnek (compact) látszik. Politikai veszteglés vagy lassú mozgalom pillanatjaiban könnyű feltartani összefüggését, de ha a mozgalom erőssé válik, nehéz, sőt csaknem lehetetlen feltartani egységöket. Elválnak, mint a tömeg, mely sebes haladásnak indul. Az egyes részek különböző súlya s a nagyobb s kisebb sebesség, mellyel ennélfogva a közös cél felé haladnak, maga elég arra, hogy elváljanak.

1052

1857. december 16.

Nem az anyag, hanem a vonzalom, melyet annak minden részei egymásra gyakorolnak, s az örökös mozgás, mely talán csak ennek következése, alkotta a világot. Ha ez elvétetik, e szép mindenség, melyet bámulunk, ismét atomjaira oszlik fel. Így van ez minden politikai társasággal is. Hol az egyeseket közös érzés nem köti össze, hol az egymás mellett álló részeket kölcsönös vonzalmak nem hozzák érintkezésbe, hol a mozgalom megszűnt, a társaságnak csak romjai maradnak, csak az anyag, de melyből új organizmus csak akkor válhatik, ha annak feltételei az anyagot újra áthatják.

1053

1857. december 17.

Minden élvezet nem a tárgyaktól, melyeket magunk körül látunk, hanem inkább azon eszméktől függ, melyeket velök összekötünk. Innen van, hogy azonegy vidék vagy zenemű néha vidám s néha szomorú benyomást tesz reánk, hogy míveletlen emberek s a nép azon osztályai, melyek egész éltökön át az anyaggal küzdve, realisztikusabb felfogásúak, az úgynevezett természeti szépségek élvezetére kevesebb érzékkel bírnak. Mi boldog az, kit a természet mindég alkotójára emlékeztet; csak neki egyaránt szép s fenséges a természet mindenütt!

1054

1857. december 21.

A legtöbb dolgok ismeretéhez csak érzékeink által jutunk, s az egyedüli biztosság, melyet az anyagi világ egyes tárgyainak minőségéről szerezhetünk, abban fekszik, hogy azokat minden egészségesen organizált ember érzékei egyiránt felfogják. Mire nézve ezen kritériummal bírunk, azt mint létezőt fogadjuk el, s a szkepticizmusnak legbuzgóbb hívei is az ily tárgyakról csak teóriában kételkednek.

De testi érzékeinken kívül, melyek által egy bizonyos körben vagy pillanatban létező tárgyakat felfogunk, vannak más képességeink, melyeknek segedelmével az időben vagy térben távol fekvő tüneményeket összekötve, azoknak okait s következések vizsgáljuk. Vajon ha minden józan ember az egyes tünemények összeköttetéséből ugyanazon következéseket vonja le, ebben oly dolgokra nézve, melyeknek ismeretéhez anyagi érzékeink által nem juthatunk, nem fekszik-e az igazságnak éppoly bizonyos kritériuma?

Hogy okoskodásaink útján szintúgy csalódhatunk, mint érzékeink által, az nem szenved kétséget; de bizonyos az is, hogy miután számtalan tárgy létezik, melynek ismeretéhez érzékeink által nem juthatunk, ezekre nézve minden ismeret s bizonyosság csak a józan eszű emberek egyenlő ítéletében kereshető; s ki az ilyenekben azért kétkedik, mert valóságukról testi érzékei által nem győződhetett meg, nem józanabb annál, ki a hang vagy illat létezését kétségbe vonná, mert létezésöket csak érzékek s nem okoskodások által bizonyíthatja be.

Ha tehát elismerjük, hogy anyagi érzékeinken kívül bírunk más tehetségekkel, s bizonyos tárgyaknak ismeretéhez csak ezek által juthatunk, nincs ok, melyért ezekben inkább kétkednénk, mint azon ismeretekben, melyekhez érzékeink által jutottunk. Valamint a csalódás lehetséges, úgy a valószínűség egyenlő mindkét esetben.

1055

1857. december 26.

Elménk s kedélyünk nyugalma a legfőbb, sőt az egyetlen boldogság, melyet a földön találhatunk, s miután az elsőt csak erős meggyőződés, a másodikat csak erős akarat által érhetjük el, életünk főfeladata az, hogy e kettő után törekedjünk.

1056

1857. december 27.

Tavasz múltával lehullnak a virágok, s így múlik el sokszor az ifjúsággal hitünk, szerelmünk s a lelkesedés, mely által boldogok valánk; de valamint minden gyümölcs virágból fejlődik, úgy az, mi életünkben beccsel bír, azon szép napok eredményeként tekinthető, melyekben szívünk még lelkesedni tudott.

1057

1857. december 27.

Minden ember, ki emeltebb célok után törekszik, ér oly pillanatot életében, melyben, mint magas hegytetőről, messze határtalan kilátást lát maga körül; de a kört, melyet ily pillanatokban reményeinek s feltételeinek kijelölt, még senki sem járhatta be.

1058

1857. december 27.

Ha mindig egyenlően szerethetnénk, egyenlően boldogok lennénk. De mert szerelmünk oly rövid, azért rövid boldogságunk is.

1059

1857. december 28.

Miként bizonyos tárgyak csak lángban égnek, úgy vannak egyéniségek, kiknél a szeretetet csak mint szenvedélyt látjuk, mely egyszerre felcsap, magasra lobog, zúg és pattog, de parázst nem hágy maga után. Ily egyéniségek, akár egyesek, akár népek legyenek - mert azon érzés, mellyel népek a haza iránt viseltetnek, hasonló az egyes szeretetéhez - sokat beszélnek szerelmökről, pillanatokra csodákat mívelnek, de határtalan szerelmök tárgyát ritkán boldogítják. - Ehhez nem pillanatnyi fény, hanem tartós meleg, nem magas láng, hanem izzó parázs kellene.

1060

1857. december 28.

Példabeszéd, hogy néha a fák miatt nem látjuk az erdőt; ez nagy baj annak, kin ez történik, de az erdő, melynek nagyságáról az egyes fák bámulata között megfeledkezünk, azért nem kisebb. Így járnak sokan Amerikával. A nagyszerű kifejlődés, melyet a részletekben látunk, annyira magára vonja figyelmöket, hogy az államról, az egyes államok élete oly hatalmas, hogy miatta a közállományról megfeledkeznek, s azt alig veszik észre; ne féljünk, létezik az azért. Éppen mert oly nagy, azért nem láthatjuk soha egész nagyságát.

1858

1061

1858. január 1.

Ha végre oda jutottunk, hogy az élettől különös örömöket nem várunk, s vágyaink helyett csak kötelességeinket tartjuk szemeink előtt, ismét szerencséseknek vagy legalább megelégedetteknek érezhetjük magunkat. Nemcsak azért, mert cselekedeteink ezáltal biztos irányt nyervén, életünk főkínjától, a bizonytalanságtól szabadulunk meg, hanem azért is, mert azon meggyőződés, hogy kötelességünket teljesítettük, már maga boldogít, vagy legalább megnyugtat.

1062

1858. január 1.

Van-e valami szomorúbb, mint midőn a múltra visszatekintve, eszünkbe jut, mennyi reményünk teljesedett anélkül, hogy azért boldogokká váltunk, vagy életünkben más változott volna, minthogy reményekben szegényebbekké lettünk.

1063

1858. január 2.

Csak kettőt nem pótolhatunk ki fáradság s tanulmányok által: az életben a finom erkölcsi érzetet s a művészetben az ízlést.

1064

1858. január 2.

Ha hajó zátonyra vagy veszélyes sziklák közé került, azok, kik rajta vannak, ha tudják is, hogy a baj csak a parancsnok s kormányosok hibája által történt, azon meggyőződésből, hogy ha a hajó elvész, legfeljebb egyesek, s azok is csak puszta életekkel menekülhetnének meg, minden erővel össze fognak működni - nem arra, hogy a veszélyes irányt folytassák, de hogy rossz helyzetekből szabaduljanak. Nem csudálatos-e, hogy a politikában annyiszor épp az ellenkezőt látjuk, s azok, kik az állam megrázkódása által legtöbbet vesztenének, attól épp a veszély pillanatában visszavonulnak, míg másrészről a kormány becsületes emberektől azt követeli, hogy őt oly irány folytatásában kövessék, melyre nézve maga is belátja, hogy tévedett.

1065

1858. január 3.

Fiatal korunkban semmi sem bánt inkább azon tapasztalásnál, hogy csak lépésenként haladhatunk célunk felé. - A férfiú, ha hosszú küzdés után azt mondhatja magának, hogy azt az ügyet, melynek élt, csak pár lépéssel előbbre vezette, már megjutalmazva érzi magát.

1066

1858. január 3.

Sokkal könnyebb az emberekre valamely nézetet reátolni, mint őket annak helyességéről meggyőzni. Ha veszélyes vagy legalább nehéz pillanatokban, mikor tulajdonképp senki nem tudja, mit akarjon, határozott véleménnyel lép fel, az egyesnek gondolata néha csudálatos sebességgel válik közvéleménnyé. - Ily pillanatokban a megegyezés discussio által soha nem érethetik el.

1067

1858. január 3.

Hogy az emberek engedelmeskedjenek, csak az szükséges, hogy legyen valaki, ki parancsolni mer. - Hol ilyen találkozik, ott azok, akik szót fogadnak, sohasem hiányzanak. Alig képzelhető, az ember, kit a természet urának nevezünk, mennyi szolgai hajlammal születik.

1068

1858. január 4.

Ugyanazon húr, mely a hárfán hangjával szíveket elbájol, ha ívre vonod, öldöklő nyilakat vethet. - Arra, hogy az élet vagy a művészet körében hatást gyakoroljunk, ugyanazon tulajdonok szükségesek: *erő és hajlékonyság.*

1069

1858. január 4.

Lemondás

Csak azt bírjuk, miről, ha kell, le tudunk mondani. Oly kincsnek, melyet nélkülözhetetlennek tartunk, nem urai, hanem szolgái vagyunk.

1070

1858. január 5.

Vannak politikai állapotok, melyek csak erőszakosan változhatnak meg, de a szabadságot megállapítani csak rend által lehet. - Hisz végre a rend és szabadság ugyanazonosak, mert ahol bizonyos viszonyok megváltoz[tat]ása senkinek hatalmában nem áll, ott e viszonyokhoz alkalmazkodva mindenik szabadon s biztossággal élhet tehetségeivel. - Ahol csak ledönteni akarunk, mentül többen vesznek részt a bontásnál, annál hamarabb történik, s a rendetlenségnek legfeljebb azon rossz következése lehet, hogy a leomló falak a vigyázatlan munkások közül néhányat eltemetnek; építeni csak renddel lehet, s azért, kik a szabadságot forradalom által akarják megalapítani, gondolják meg jól, bírnak-e annyi hatalommal, hogy a tömeget, mihent az bontási munkáját elvégezé, fékezhessék. Minden ily mozgalom csak akkor vezethet sikerhez, ha az, mit forradalomnak nevezünk, tulajdonképp csak kormányváltozásban áll.

1071

1858. január 5.

Minden épület állandósága nem formájától, sőt nem is építési módjától, mint [inkább] alapjának - a térnek - szilárdságától függ, melyre azt állítottuk. - Hol ez hiányzik, ott a falak vastagsága csak neveli a veszélyt. Így van ez alkotmányainkkal is.

1072

1858. január 6.

Minden haladás nyugtalansággal jár, és haladás nélkül nincsen megelégedés. Innen van, hogy aki boldogságát nyugalomban keresi, azt soha nem éri el. - Magasabban vagy alantabb kellene állnunk, tisztább vagy állatiabb lényeknek lennünk, hogy boldogságunkat a békében találhassuk fel.

1073

1858. január 7.

Aki az embereket oktatni vagy felettök uralkodni akar, az előbb győzze le önmagát és uralkodjék saját szenvedélyei felett. - Ez első föltétele minden hatalomnak, melyet mások felett gyakorolhatunk, s a keresztény vallás, midőn tőlünk önmegtagadást kíván, más szavakban csak ugyanazon elvet hirdeti, mely az életfilozófia alapja. - Minden embernek becse azon aránytól függ, melyben magát akár egy magasabb hatalom parancsai-, akár saját meggyőződésének alárendelni képes.

1074

1858. január 8.

Nagy igazságok s nemes érzések úgy kimondva, hogy azokat mindenki megérthesse s valóságukról meggyőződjék, ez az, mitől a szónoklat nagyszerű hatása függ. A szavak mesterséges rendezése, a szónoklat szabatossága s azon szónoki fogások, melyek a műbíró előtt nagy becsben állnak, a fórumon többnyire elveszítik hatásukat. A tér nagyobb, s a hallgatók kevésbé műveltek, semhogy az apró szépségeket felfoghassák. Arra, hogy valamely szónoklat a népet elragadja, mindenekfelett az szükséges, hogy az nemcsak szép beszéd, hanem szép tett legyen.

1075

1858. január 8.

Azon fogalom, mely minden magasabb míveltségnek feltétele, *az emberi méltóság fogalma* csak kis államokban fejlődhetik ki, mert az egyesnek tevékenysége az egésznek jólétére csak itt gyakorolhat befolyást. Innen van, hogy a civilizáció Görögország apró államainak többet köszönhet, mint mindazon óriási birodalmaknak, melyek azt megelőzték és követték.

1076

1858. január 12.

Új eszmék által senki sem hathat kortársaira. Csak ki azon eszméket, melyek, mint a nap sugarai, általánosan elterjednek, egy helyre központosítani tudja, az hat, az gyújt. A legegészségesebb magnak időre van szüksége, mielőtt kalászokat hajt, s minden mezőn csak azt arathatjuk, mi már régen vetve volt.

1077

1858. január 12.

Mint az óceánon a szelek, úgy a politika terén bizonyos korszakokban a szellem nem változtatja irányát, s bizonyos, hogy ily szellemmel ellentétes irányban haladni nem lehet; de jaj azért annak, ki ezen irányt feltétlenül követni akarja, s magát annak összetett kezekkel átengedi. Az óceán állandó szelei is a hajót, mely felvont vitorlákkal, de kormány nélkül magát hatalmuknak átengedi, rövid idő alatt parthoz viszik ugyan, de nem a kívánt kikötőbe, hanem sziklák és zátonyok közé.

1078

1858. január 12.

A politikai szabadság megtartására mindenekelőtt egy tulajdon szükséges, és az *nagy adag türelem*. Ki evvel nem bír, és szabad országban minden visszaélést lehetetlenné tenni, minden rendetlenséget azonnal elnyomni akar, nem soká fogja élvezni szabadságát. - Ha azt kívánjuk, hogy a polgári társaságban minden mozdulat egy ezred pontosságával vitessék ki, mindenekelőtt ezredesről kell gondoskodnunk.

1079

Még a szabadságnak is megvan árnyéka, s ez is, mint más árnyékok, legnagyobb, midőn a szabadság napja kél, s midőn alkonyához közelít.

1080

1858. január 12.

A despotia meteorhoz hasonló, mely mint fénytünemény támad, s miután az égen ragyogva átfutott, mint idomtalan tömeg esik a földre.

1081

1858. január 12.

Zivataros légkörben a legtávolabbi tárgyak közeleknek látszanak. Ezt tapasztaljuk a politika láthatárán is, midőn vészek közelednek.

1082

1858. január 12.

Fiatalság

Ha a fiatalság a dolgoknak hasznos oldala helyett csak a költőit fogja fel, s inkább ábrándjainak, mint praktikus feladásoknak él, ne rontsátok örömét mogorva intéseitekkel. Magot s gyümölcsöt csak ott várhatunk, hol elébb virágokat láttunk.

1083

1858. január 12.

Ismertem nőket, kik életökben a szőlő minden változásain keresztülmentek. Eleinte rajtok csak az édességet ismertük, később az édes szőlőből részegítő ital vált, míg végre eljött az ecet időszaka is, s az édességnek és szesznek fokát, mely egykor a szőlőben s borban volt, csak az erős savanyúságból vettük észre.

1084

1858. január 13.

Előítéletek

Ha érdekeinket, sőt legszebb érzelmeinket *saját* előítéleteinknek feláldozzuk, ez szomorú, de megfogható; de hányszor nem áldozzuk fel mindezt oly előítéleteknek, melyekben nem is osztozunk, saját meggyőződésünk ellen. Alig képzelhető, mennyire terjed gyengeségünk. Ezerek között alig találkozik egy, ki, ha a tömegnél józanabban gondolkozik, cselekedeteiben is józanabb merne lenni.

1085

1858. január 13.

A legtökéletesebb mag, ha azt sziklára vagy sivár homokra vetjük, nem verhet gyökeret, míg ellenben a látszólag leghibásabb, mely gazdag televénybe esett, faóriássá nőhet fel. Így az emberek kifejlődésénél nem határozhatjuk meg, mit köszön mindenki magának, s mit helyzetének. Legfeljebb annyit tudunk biztosan, hogy a helyzetnek befolyása sehol nem nagyobb, mint éppen a legkitűnőbb egyéniségeknél.

1086

1858. január 14.

Vannak a politikában legyőzhetetlen nehézségek. De valamint az, ki valamely magas helyet meghágni kívánván, egyszerre meredek sziklafalhoz ért, erejét arra, hogy egy legyőzhetetlen akadályon keresztülmenjen, nem fogja fecsérelni, de azért nem is hágy fel feltételével, hanem más utat keres, hogy célját elérje, ezt kell tennünk a politikában is. - Mert valamint tagadhatatlan, hogy egyes nehézségeik legyőzhetetlenek, úgy bizonyos, hogy oly célok, melyeket józanul

választánk, sőt melyeket helyzetünkhöz képest választanunk kelle, mindég el is érhetők, csak az szükséges, hogy arra a jó utat válasszuk.

1087

1858. január 15.

Centralizáció

Német közmondás szerént kinek Isten hivatalt ad, annak megadja az észt is. Nyugodt időkben ez utóbbiból azonban vajmi csekély adag szükséges, csak a tekintély legyen meg. A világ diák közmondás szerént többnyire saját becsületéből áll fel, s az embereknek nem annyira kormányzásra, mint arra van szükségek, hogy magokat kormányozva gondolják. Először azért, mert e gondolat az emberek többségére szintúgy megnyugtatólag hat, mint az orvos jelenléte hat reánk, ha magunkat rosszul érezzük. Másodszor azért, mert ha az emberek magokat kormányozva hiszik, azaz, ha azon legfőbb hivatalok, melyeknek feladása az állományról gondoskodni, tekintélyes férfiakkal betöltvék, legalább mások nem kapkodnak a hivatal után, s a legnagyobb csapás, mely így országot érhet, kétségen kívül az, ha nagyon sokan gondoskodnak felőle, s az emberek azon veszekszenek, ki boldogítsa.

1088

1858. január 15.

Egy tagadhatatlan előnye az osztrák birodalomnak abban fekszik, hogy azon viszonyokat, melyek Franciaországban a forradalmat részint okozták, részint elősegíték, itt csak még mesterségesen, csaknem erőszak által kell teremteni. Hol a franciához hasonló államegység nem létezik, ott a franciához hasonló, azaz oly forradalom is lehetetlen, melynél a forradalmi eszmék kivitelére az állam maga használtatik, s ebben fekszik a fő veszély.

1089

1858. január 16.

Éppen az, mi nagy politikai mozgalmaknál mint végeredmény megmarad, s mit józanabb emberek az első pillanatban egyedül kivihetőnek látnak, ez az, mi az első pillanatban legkivihetetlenebb. - A végeredmény minden nagyobb mozgalomnál két ellenkező irányok középje, s felgerjedő pillanatokban éppen a közvetítő eszméknek nincs pártolója.

1090

Bécs, 1858. január 18.

Ne mondja senki, hogy azon földi javak, melyekről fiatal korunkban megvetéssel szólunk, nem bírnak semmi beccsel. Maga az, hogy akit a végzet velök megajándékozott, egész erejét nemesebb céloknak szentelheti, már a legnagyobb előny. Fele az állhatatos szorgalomnak, mellyel ezeren mindennapi kenyeröket keresik, sokszor elég lenne arra, hogy bármily pályán dicsőséget szerezzenek magoknak.

1091

Pest, 1858. január 20.

Már az is, hogy annál, mire hatni akarunk, magasabban állunk, akár emberek, akár tárgyak legyenek, az erőnek egy eleme.

1092

1858. január 20.

Valamint minden tárgyat, úgy az embereket könnyebben mozdíthatja meg, ki nálok magasabban vagy alantabban, mint az, ki velök egy színvonalon áll.

1093

1858. január 20.

Minden ember csaknem kivétel nélkül *egyoldalú,* minden tárgynak - főképp minden nagyobbszerű tárgynak, minő például az állam vezetése - több oldala van. A legkitűnőbb ember is egyszerre csak *egy eszméért* lelkesülhet, s azért csak ezen egynek kivívásáért küzdhet egész eréllyel; minden politikai helyzet több s egymással sokszor ellentétben álló elvek eredménye, melyeknek csak egyikét vagy másikát véve tekintetbe, szükségképp zavart idézünk elé. - Már ebből is világos, hogy különböző pártok létezése alkotmányos államban, nem mint azt némelyek hiszik, kikerülhetetlen baj, hanem inkább nélkülözhetetlen előny. A pártok megszűnése mindég a despotiának eredménye, akár egyes uralkodó, akár valamely eszme vagy néposztály által gyakoroltassék az. Csaknem közmondássá vált, hogy a politikában, mint a természetben, a vihart szélcsend előzi meg, s ez annyira áll, hogy nézetem szerént a közelgő forradalomnak bizonyosabb jele nincs, mint az, ha a létező pártok egyszerre megszűnnek. A kíméletlenség, mellyel ily viszonyok alatt bizonyos elvek létesíttetnek, maga elég lenne, hogy forradalmat idézzen elé, s a legjobban alkotott állam, mint a hajó vesztére, nem szükséges egyéb, mint az, hogy mindazok, kik benne vannak, egy oldalra tóduljanak.

1094

1858. január 20.

Nagy csalódás, ha azt hisszük, hogy azon vélemények, melyeknek igazolására pártolóik semmi okokat nem hozhatnak fel, könnyen legyőzhetők. Éppen az ellenkező áll. Minden vélemény, mely okokra támaszkodik, megcáfolható, de azokra, melyeknek alapja egyedül az érzelmekben vagy szenvedélyekben fekszik, nincs hatásunk. Abból, hogy eszünk által minden egyes esetben belátjuk, mit kellene tennünk, hogy magunkat meggyőzhetjük, nem következik még, hogy magunkat helyesen kormányozhatjuk; mentül inkább áll ez másokra nézve. Oly társaságban, hol minden egyes kizárólag eszét követi, a helyes okoskodásnak hatalma abszolút volna, de a világon az ész hatalmának a politikában ugyanazon korlátai vannak, melyek az ész befolyásának az egyesek szenvedélyeire állíttattak.

1095

1858. január 22.

Ha azt akarjuk, hogy az emberek az államban a lehetőségig kevés gazságot s ostobaságot tegyenek, azon kell lennünk, hogy a lehetőségig keveset tehessenek.

1096

1858. január 24.

Valamint a sztalaktit barlang annál többet veszít érdekességéből, mennél többet nézik, s a Baradla bámulatos szépségéről tulajdonképp csak akkor lehet fogalmunk, ha annak oly részébe jutunk, hová a nézők szurkos fáklyái még nem hatottak be, úgy ritka embert találunk, ki nem vesztene azáltal, ha felette sokszor bámultatik. - Ki színpadon áll s tudja, hogy minden szem rajta függ, akaratlanul is színésszé válik, s azon jellemet, melyben természetét vagy meggyőződését követve fellépett, később mint szerepét folytatja.

1097

1858. január 28.

Szerelem

Az egyik bőkezűleg szerelmének egész tőkéjét egyszerre veti oda kedvesének, a másik csak e tőkéjének kamatjait fizetgeti. Bámulhatjuk-e, ha annak később nincs mit adnia, s ha ennek szerelme mindég csekélynek látszik.

1098

1858. január 31.

A politikában az, ha valakinek mondják, hogy korát megelőzte, éppoly gáncs, mintha avval vádoljuk, hogy korától elmaradt. A gyakorlati életben az, ki a pillanatnál elébb vagy hátrább jár, egyaránt haszonvehetetlen.

1099

1858. január 31.

Sok ember csak tántorogva halad, s mégis anélkül, hogy egy előre kiszámított biztos lépést tegyen, másoknál messzebbre jut. Sokszor láttam ily előmenetet, de nem irigylettem soha.

1100

1858. január 31.

Az emberek a legnagyobb sértést könnyebben tűrik el, mint oly állapotot, mely nekik naponként kisebb, de szüntelen alkalmatlanságot okoz; innen van, hogy vexatorius közigazgatás a legnagyobb despotiánál több ellenszenvet idéz elé a létező viszonyok ellen.

1101

Közös félelem inkább egyesíti az ember[eket], s inkább buzdítja őket közös munkásságra, mint közös érdekek. Ebben fekszik a jelenleg létező politikai állapotok legjobb garanciája.

1102

1858. január 31.

Egyet az köt az ügyhöz, hogy, mint Cortez, elégette hajóit; mást az, hogy a téren, melyre lépett, házat épített magának.

1103

1858. február 1.

Vigasz

Ha nagy fájdalmak érnek, csak az élet gondjaiban s hivatásunk visszautasíthatatlan kötelességeiben találhatjuk vigasztalásunkat. A szenvedésnek ellentéte s azért legjobb óvszere a *tevés,* s az anya, kinek gyermeke sírhantja felett eszébe jut, hogy többi gyermekeinek számára még főznie kell, jobban kiragadtatik fájdalmából, mintha a világ minden filozófjainak vigasztalásait hallaná. Ez egyike az okoknak, melyekért oly vagyon, mely minden anyagi gondoktól felment, tulajdonképp nem irigyelhető.

1104

1858. február 2.

Ha azon buzgalmat látom, mellyel a monarchia barátjai azt, mi nemcsak a monarchiának, de az egész eddig fennállt rendnek oltalma vala, lerontják, s egész bizodalmukat egy egészen új rendszernek behozásába helyhezik, akaratlanul Trója végnapjai jutnak eszembe, melyekben Pergamosz szerencsétlen gyermekei, hogy a csudálatos gépezetet városokba húzzák, önmagok rést törtek falaiba.

1105

1858. február 6.

A lélek halhatatlansága minden tapasztalással, melyet érzékeink által teszünk, annyira ellentétben áll, hogy a halhatatlanság hitének támadását csak reveláció vagy azáltal magyarázhatjuk meg, ha feltesszük, hogy szellemi organizmusunknak vannak szükségei, melyek minden embert ezen eszméhez vezetnek.

1106

1858. február 7.

Csakugyan vízhez hasonló a nép, nemcsak mert ingatag, de azért is, mert nyomás alatt (mi a víznek egyik kiváló tulajdona) csak igen keveset enged (nem compressionabilis), s ezért, ha összeszoríttatik, a nyomással arányban álló bámulatos erőt fejt ki.

1107

1858. február 19.

Szerelem

Egészen önzéstelen szeretet, olyan, mely csalódások által gyengébbé nem válik, s többeket hasonló melegséggel fogva körül, egyiránt kész áldozatokra, melyekről tudja, hogy azok viszonoztatni nem fognak; ily szeretet csak egy van: a szülői. Nincs érzés, mely által az ember az eszményt, melyet Istenről alkotánk, inkább megközelíthetné. S ebben fekszik a családi élet emelő hatása.

1108

1858. február 20.

Az emberek, mint a vizek, csak úgy helyezhetik magokat tökéletes színvonalba (niveau-ba), ha legalantabb helyen (am niedrigsten) egyesülnek.

1109

1858. február 21.

Valamint minden uralkodásnál, úgy arra is, hogy magunk felett uralkodjunk, számba kell venni saját gyengeségünket.

1110

1858. február 21.

Önismeret

Ha valaki naponként tükröt tart is maga elébe, abból még nem következik, hogy önmagát ismeri. Mosolygóbb vagy komolyabb, de mindenesetre más arcot mutat mindenki, midőn maga, mint midőn a világ előtt jelenik meg.

1111

1858. február 21.

Ki megelégedését azon öntudatban keresi, hogy akarata által érzékei felett uralkodni tud, az élvezetet találhat még a nélkülözésben is, s minden, mi erre tanít, mi lelkünket az anyag bilincseitől felszabadítja, akár vallás, akár filozófia legyen az, megérdemli, hogy érte mindent feláldozzunk.

1112

1858. február 21.

A birodalmi politikában egyik mindég csak arra gondolt, mit tegyen Magyarországért, a másik arra, mit tegyen Magyarország ellen.

1113

Bécs, 1858. február 23.

Csak egy eszköz van, mely által a kormány az állampolgárok többségének szolgálatokat tehet - ha meg tudja győzni őket, hogy amit tesz, az számukra hasznos.

1114

1858. február 23.

Javak

Kinek a sors mindent adott, ami után a tömeg vágyódik, szintúgy, mint az, ki homloka izzadságában keresi mindennapi kenyerét, a szerencsét csak saját keblében találhatja. A szikla, melyet a nap sugarai megaranyoztak, azért nem termékenyebb.

1115

1858. február 23.

Kit a kegyes istenség minden javakkal megajándékozott, annak én nem kívánhatok egyebet, mint nyugodt keblet, melyet az élet vészei soha nem háborítottak fel, hogy az csendes tóként mindég tisztán tükrözze vissza nyájas körözetét.

1116

Csak azt bírjuk igazán, legalább csak azon birtokban találhatjuk megelégedésünket, amit megérdemeltünk; s innen van, hogy azon gazdagok, kik azt, miben mások hosszú küzdelmök jutalmát találják, örökölték, ritkán boldogok. Ki nem ismeri az adomát Pyrrhusról, ki miután nagyszerű terveit nem tudom mily filozóffal közlé, s általa kérdeztetett: ha mindazt véghez vitte, mit fog tenni, azt felelte, hogy pihenni fog; mire a filozóf azon megjegyzést tevé, miért nem kezdi meg tehát inkább a pihenéssel. - Nevelőm, valahányszor nekem e történetet elmondá, nagyon bámulta a filozófnak nagy bölcsességét, s akkor magam is úgy ítéltem; most azt hiszem, hogy a kettő között a józanabb Pyrrhus volt. - A pihenés, mely, ha a félvilágot meghódítottuk, az élvezetek legfőbbike, legtűrhetetlenebb kín lehet annak, ki nagy tehetségeknek érzetében - mielőtt azokat használhatta volna - pihenni kénytelen.

1117

1858. február 23.

Nem az élet adományaitól, hanem a szívtől, mellyel azokat elfogadjuk, függ boldogságunk. - Ki nem emlékezik gyermekkorában a szép karácsonyfára? Száz láng csillogott-e azon vagy néhány gyertyaszál, aranyokba vagy néhány garasba - melyet a szegény szülők magoktól elvontak - kerültek-e az ajándékok, nem voltunk-e egyaránt boldogok? S nem hasonló-e minden, mit sorsunktól várhatunk? - A fény, mely néha környez, címereink, vagyonunk, mi egyéb töredékeny játékszernél, melynek egyedüli becse abban fekszik, hogy becstelenséget saját korlátoltságunk miatt nem látjuk át.

1118

1858. február 23.

A gyermek kis szívében éppen annyi, sőt több öröm fér meg, mint a férfiúében. De kár, hogy szívünk csak azért nő, hogy üresebbé váljék.

1119

1858. február 23.

Mentül magasabban állunk, annál nagyobb kört látunk magunk körül, s mentül nagyobb kört látunk magunk körül, annál kisebbeknek érezzük önmagunkat; s így minden fáradságunk, mellyel a mindennapiság színvonalán feljebbre emelkedni törekszünk, csak odavezet, hogy szerényebbekké váljunk.

1120

Ha feltesszük is, hogy egy alkotmány adott formájában nem olyan kívánatos, mint a központosítás, ez még nem változtat a dolgok helyzetén. Az építkezésnél a meglévő alapot kell használni, amíg újat csinálni nem tudunk.

1121

1858. február 24.

Arra, hogy a legmagasabb eszmék- s érzésekhez emelkedhessünk, nem szükséges, hogy a legmagasabb álláspontra küzdjük fel magunkat. Ki felfelé néz, minden helyről a mindenséget s annak alkotóját látja maga előtt.

1122

1858. február 27.

Türelem

Miután a teher, mely alatt csaknem leroskadunk, idővel vagy ismét levétetik vállainkról, vagy megszokás által könnyebbnek látszik; az élet bajainak elviselésére csak [egy] szükséges: *türelem.*

1123

1858. február 28.

Életünk nehézségei

Valamint a zátony, melyet nagyobb folyók torkolatánál találunk, azon iszapporongyból támad, melyet a folyó, midőn futása még sebesebb vala, magával ragad, s később, miután lecsendesedett, lerak, úgy mindazon nehézségek s akadályok, melyek életünk végső szakában találkoznak, többnyire csak azon szebb napok maradványai, midőn éltünk még gyorsabban folyt.

1124

1858. március 1.

A nagy különbség a középkor és az újabb kor állama között abban fekszik, hogy az előbbi bizonyos, ténylegesen létező méltóságokra, amelyek a társadalmi élet során természetszerűen kifejlődtek, azért, hogy hasznára váljanak, bizonyos jogokat és kötelezettségeket rótt, míg az új állam bizonyos jogok és kötelességek átruházása által méltóságokat akar teremteni.

1125

1858. március 4.

A köztaps még nem dicsőség, s az, kinek nevét a tömeg egy pillanatra felkapja s isteníti, sokszor igen tisztán belátja mind e lármának valóságos becsét.

1126

1858. március 7.

Csodálatos, mennyit fáradnak az emberek, hogy anyagi, s mily keveset, hogy a szív s ész szükségeinek eleget tegyenek.

1127

1858. március 7.

Mint anyagi vagy szellemi megelégedésünk nem birtokunk, hanem szükségeink nagyságától függ, s miután tehetségeinkkel arányban nőnek szükségeink is, azért nagyon csalódik az, ki tehetségeiben bízva, magát a munkától fölmentve hiszi; sőt mentől nagyobbak tehetségeink, annál többet kell fáradnunk, hogy azon lelki szükségeknek eleget tegyünk, melyek tehetségeink következései. A lángész megnyugtatását csak vasszorgalomban találhatja.

1128

1858. március 14.

Még azon esetben is, ha azt hisszük, hogy a többség rossz emberekből áll, ki céljainak kivitelénél az emberek rossz tulajdonaira számol, csalódni fog. Mert hisz az emberek rosszasága főképp abból áll, hogy önérdekeiket követve, magokat elvek által visszatartani nem engedik, s hol elveket nem találunk, ott nem számolhatunk semmire biztosan.

1129

1858. március 18.

Alkonyunk

Annyira el vagyunk foglalva minden pillanatban önmagunkkal, hogy még azon érzésekbe s helyzetekbe sem tudjuk belegondolni magunkat, melyeken egykor magunk is keresztül-

mentünk. Mi kevés férfiú érti az ifjú lelkesedését, a gyermek boldogító játékait. Csak később, midőn életünk köre szűkebbé válik, midőn keveset számolva a jövőre, ismét a múlthoz fordulunk, s mert saját erőnk fogyni kezd, mások számára alkotunk terveket, akkor vonul el a fátyol, melyet önzésünk szemeink elébe vont, s vénebb korunkban ismét értjük a gyermek s ifjú érzéseit.

1130

Csabacsüd, 1858. március 21.

Nemzetiség

Úgy szokták tekinteni a nemzetiségi különbségeket, mint Ausztria Achilles-sarkát. Államunkat össze akarják hasonlítani a trójai hősökkel, így a nemzetiségek élénk törekvéseivel szemben magukat legyőzhetetlen hatalomnak nevezik, mely által államunk megfelel a szilárdság minden feltételének, melyeket jelenleg csaknem minden állam nélkülöz.

A monarchia egy nagy elv képviselőjeként lép fel, s miután fennállása az állampolgárok legszentebb érdekeivel kapcsolódik össze, s egyúttal európai szükséggé vált, miután, ha egyszer abból a véleményből indulunk ki, hogy minden kis nép egyesülése egy nagy állammá - amelyek Európa ezen részében laknak - mívelődésünk érdekében fekszik, el kell ismernünk, hogy ez az egyesülés nemcsak a legjobb, hanem talán az egyetlen és egyedüli mód is, miáltal a monarchia fenntartása megtörténhet, hisz a históriai jogon kívül aligha tudunk találni egy másik alapelvet, amelyiktől ez az eredmény elvárható.

1131

Sz. Tornya, 1858. március 22.

Vanitas vanitatum, et omnia vanitas praeter amore Deum et illi soli servire. - A csalódott szívnek ezen felkiáltása, melyet az aszkézis alapelvként fogadott el, egyszersmind egyik legjobb szabály a gyakorlati életben is, csak azt ne felejtsük el, hogy miután vallásunk embertársaink szeretetét tévén fő kötelességünkké, Istent embertársaink jólétéért munkálkodva szolgálhatjuk legjobban.

1132

Sz. Tornya, 1858. március 22.

Vallásos kételyeinknek legfőbb oka azon határtalan bizalom, mellyel saját eszünk korlátlan hatalma s csalhatatlansága iránt viseltetünk. Ha a tudományban tovább haladva, elménk szűk korlátait ismerni tanultuk, s önbizodalmunk elenyészik, akkor kedélyünk szüksége visszavezet a vallásossághoz. Ki hitét nem kedélyi szegénység miatt, hanem azért vesztette el, mert a valót keresve, hit helyett meggyőződésért küzdött, az vallásosságát úgy nyerheti vissza legjobban, ha saját elméjének s tehetségeinek természetét ugyanazon szigorúsággal vizsgálja meg, mellyel elébb a vallásos tárgyakat boncolta.

1133

1858. március 22.

Az embernek valódi becse s jóléte - mert ez utóbbi minden kitűnőbb egyediségnél csak önérzetén alapszik - nem annyira önesmeretétől, mint azon hatalomtól függ, melyet hajlamai felett gyakorolni képes. (Önesmeret önuralom nélkül csak belső küzdelmeket s elégedetlenséget [szül], s így csak még gyengébbekké tesz.) Innen van, hogy a hatás, melyet az életben gyakorlunk, nem annyira eszünk, mint kedélyünk tulajdonaitól függ.

1134

Csabacsüd, 1858. március 24.

Nevelés

Ha a gyermekben egyes hajlamokat veszünk észre, melyek a többiek felett túlnyomósággal bírnak, s azért veszélyessé válhatnának, a nevelésnek feladása nem az, hogy e hajlamokat gyengítsük, hanem az, hogy azokat helyesen irányozzuk, mert hisz éppen e hajlamok képezik jellemének alapját; mi jövőjére nézve veszélyessé válhat, az egyszersmind erejének feltétele, s ki nevendékjénél az ily hajlamok megsemmisítésén dolgozik, úgy jár el, mintha valaki azért, hogy magát a gőzhajó katlanának szétrepedése ellen biztosítsa, a tüzet oltaná el.

1135

Csabacsüd, 1858. március 26.

Nincs nagyobb hiba, mintha eljárásunkat nem saját elveink, hanem mások tettei szerint intézzük el, s ha mások irányunkban az igazság s méltányosság szabályait sértik, magunkat azoktól szintén felmenteni akarjuk. - Mellőzve a dolog erkölcsi oldalát, az ily eljárás már azért is káros, mert a becsületes ember, ha azért, hogy másokat megbüntessen, az egyenes útról le akar lépni, sohasem bírja következetesen keresztülvinni föltételét, s mert nincs semmi veszedelmesebb, mintha a küzdelem között oly térre lépünk, melyen jártasak nem vagyunk. Becsületes embernek az ármány fortélya ellen is csak egy biztos fegyvere marad, s az ismét becsületessége.

1136

Csak ha az egyes tárgyakat tökéletesen ismerjük, akkor juthatunk általános nézetekhez. Ki az egésznek ismeretét mindig csak az egészben keresi, s a részletekkel, mint figyelmére méltatlanokkal, nem foglalatoskodik, minden tudományban örökké kontár fog maradni.

1137

Csabacsüd, 1858. március 27.

A kedv még nem képesség, s a képesség még nem művészet. Jó lenne, ha az elsőről pedagógjaink, a másodikról íróink megemlékeznének.

1138

1858. március 28.

Nemzetiség

Volt-e valaha kor, mely önmagával annyira ellenkezésbe jutott, mint a miénk? E kérdésre nézve egyrészről az egyenlőséget hirdetjük, másrészről privilegiált fajokat veszünk fel, míg másoknak kifejlődési képességét tagadjuk, éppen ott esmerve el az egyenetlenséget, hol ezen elvnek határai legveszélyesebbek, s embertelenséghez vezetnek. Ezen, mint korunkban mutatkozó más ellentmondásoknak oka azon ellentétben fekszik, mely[ben] a kereszténység elvei és újabb korunk nézetei állnak. Míg amazok[at], melyek egész mívelődésünk alapjául szolgálnak, s így erkölcseinkre s érzéseinkre elhatározó befolyást gyakorolnak, az ész emancipálta, vagy helyesebben mondva ellentétbe tette magát ezen elvekkel. Oly társadalom, mely a kereszténység befolyása alatt fejlődött ki, s egyszersmind a legáltaljánosabb materializmus felé törekszik, mely a fait accompli előtt meghajlik, s az erkölcsi elvekről, melyeket múltjából bír, mégsem tud lemondani, szükségképp ellentkezésbe jön magával.

1139

Csabacsüd, 1858. március 28.

Isten azáltal választja népeit, hogy prófétákat támaszt körükben; s mégis, ha a hatalmas egyéniségeket közelebbről tekintjük, melyek századokon át egész népeknek irányát elhatározzák, mi gyenge s korlátolt a legnagyobb is. Ki magyarázza meg nekünk az ellentétet ennyi hatalom, s ily gyengeség között, ha nem jut eszünkbe, hogy azon emberfeletti hatalom, melyet egyesek a tömeg felett gyakorolnak, nem az emberé, hanem azon magasabb hatalomé, mely az egyest mint eszközt használja fel; s azon emberek között, kiket nagyoknak nevezünk, alig találunk olyat, ki ezt tisztán ne érezte volna.

1140

Pest, 1858. március 28.

Ha a keresztény porba hajlik Isten előtt, nem szabad elfelednie, hogy az Úr saját képmására teremte őt, s hogy más teremtmények előtt hajlongania nem illik. - Mentül elevenebb azon viszonynak érzete keblünkben, melyben Istenhez állunk, mentül inkább meg vagyunk győződve az emberi gyarlóságról, annál kevesebb okot találunk arra, hogy magunkat földi hatalom előtt megalázzuk. Ki magát Isten szolgájának ismeri, nem keres földi urat.

1141

1858. március 29.

A reformációnak - azoknál legalább, kik abban vallásos meggyőződésből vettek részt - azon ellentét szolgált kiindulási pontul, melyben az egyház az Írás szavaival jött. Midőn a reformáció így egyrészről az egyház visszaélései ellen kikelt, s így a kereszténységnek, melyet elveihez visszavezetett, a legnagyobb szolgálatot tevé, ellentétbe kelle jönnie avval is, mi a kereszténység körében nem visszaélés, hanem az elismert elvek kifejlődése, s így valóságos haladás vala. S csak ha a protestantizmusnak e kettős hatását, melynek mindegyike irányából követ-

kezik, tekintetbe vesszük, érthetjük annak következését, csak akkor láthatjuk át, hogy a cél, melyet az magának kitűzött, egyrészt a legszebb, de másrészt ismét lehetetlen vala.

1142

1858. március 29.

A katolicizmusnak két tagadhatatlan előnye van a protestantizmus felett.

1° Sokkal józanabb s emberiebb elvei, melyet a kegyelemről, szabadságról és cselekedeteink érdeméről felállított.

2° Az, hogy míg a protestantizmusban a haladás szintúgy szükséges, a haladás itt mindég csak individuális lehet, míg a katolicizmus az általjános zsinatokban oly intézménnyel bír, mely által a haladás az egységgel összefér.

Minden katolikus polémiának a protestantizmus ellen e két pont körül kellene forogni.

1143

1858. április 5.

Nincs nagyobb zsarnokság, mint midőn valaki saját érzelmeit másokra akarja kényszeríteni, s mégis éppen ez a legközönségesebb. A tolerancia, mellyel mások ellenkező nézetei iránt viseltetünk, ritkán terjed ki érzéseikre, s még a legjobb emberek között is keveset fogunk találni, ki, midőn maga rosszkedvű, körének jókedvét bosszúság nélkül látná.

1144

1858. április 7.

Miután az ember természetében fekszik, hogy valami előtt meghajol, s mint a zsidó nép Sámuel korában, ha istenétől elfordul, egy Saulnak hódol, az, ki nékik méltó tárgyat jelel ki, mely előtt e természeti szükségnek eleget tehetnek, megérdemli, hogy az emberiség jótevőjének neveztessék.

1145

1858. április 7.

Semmi által nem nyugtathatjuk meg inkább kételyeinket, melyek szívünkben az isteni gondviselés, a lélek halhatatlansága s más, szellemi világunk köréhez tartozó eszmék iránt néha támadnak, mintha az anyagi világnak azon számos tárgyaira gondolunk, melyeknek valóságán érzékeink tanúsága után kétkednünk nem lehet, s melyeknek működése éppoly megfoghatatlan.

1146

1858. április 7.

A súly, mely által a földön erősebben állunk, a vízen levon. Ki minden viszonyok között ugyanazon eszközökben bízik, szükségképp elvész.

1147

1858. április 14.

Szomorú, de igaz, hogy rossz emberek többnyire sokkal inkább tudnak uralkodni indulatjaikon, mint a jók.

1148

1858. május 2.

Semmi nem rontja inkább jellemünket, mintha olyanokkal társalkodunk, kik iránt ellenszenvvel viseltetünk, mert igazságtalanságra szoktat.

1149

Csabacsüd, 1858. május 12.

Kereshetjük Istent eszünkkel, de megtalálni őt csak a szív által lehet. Vallásos meggyőződéshez csak reveláció útján juthatunk, de vajon nem reveláció-e az is, mely életünk nehéz pillanataiban saját keblünkben nyilatkozik?

1150

1858. május 12.

Minden ésszel, minden tudománnyal nem érhetünk el többet, mint mit az egyszerű ember hite által bír; még ha csak annyit érhetnénk is el. De ki az Istent eszével keresi, érteni akarja nagyságát, s legjobb esetben csak saját korlátoltságának öntudatához jut.

1151

1858. június 20.

Naponként szaporodik azoknak száma, kik minden elvben, melyhez valaki szilárdan ragaszkodik, csak a rögeszmének egy nemét látják, mely által félig nevetségessé, félig sajnálatossá, s mindenesetre a praktikus életben haszonvehetetlenné válunk.

1152

Gastein, 1858. augusztus 10.

Ha van tény annyira általános, hogy semmi kivételt nem találunk, ez az, hogy állapotok, melyek [sokáig] tartanak, soha nem teóriák, hanem mindég a létező helyzetek eredménye[i]. Egyiránt való ez a politikában, úgy mint a vallásiban. S valamint például Augustus császársága, a feudalizmus, az abból fejlődött abszolút monarchia s később a konstitucionalizmus nem előre kiszámított terv szerént alakult, úgy a kereszténység, a reformáció, a racionalizmus lettek, de nem csináltattak. Az eszme s ez is, ha életrevaló, nem egy embernek agyában támad, hanem népek, az összes emberiség gondolatfonalának eredménye, mely csak annyiban egyedi, mennyiben egy által mondatik ki először, vagy legalább általjánosan elfogadott formában. Az eszme legfeljebb a maghoz hasonlítható, melynek kifejlése a tértől függ, melyet talál, s innen van, hogy azok közül, kiket történetünk új állapotok teremtőjének tekint, egy sincs, ki azt, mi tanaiból támadott, előre látta vagy akarta volna, s nem azon kínos érzéssel szállt volna sírjába, hogy nem érte el célját. Miután annyit írnak s olvasnak történetet, bámulom, miként találkozik még mindég, ki, mint a szocialisták, a jövő politikus formákat bizonyos elvek szükséges következéseiben s nem a múltban keresik. A jövőt kénye szerént csak az rendezhetné el, ki a múltat megsemmisítheti.

1153

Reguly

Mint mindenütt, úgy a tudományos pályán a siker a szerencsétől függ; csak igen csekély száma azoknak, kik a célt, melyért törekednek, elérték, s kinek fáradságát teljes siker koronázta. Bármily tudomány történetét nézzük, hány névtelen munkásnak ereje fogyott ki csak abban, hogy az utat készítse, elé, melyen szerencsésebb utódaik egy nevezetesebb előlépést tehettek, hánynak élete veszett el csak azon fáradság között, mellyel a tudományos épület alapjait lerakták. A magas falakat más emelte fel, más írta homlokzatára nevét, s ha fáradozásaink jutalmát csak a dicsőségben keressük, hány vesztegette el életét. A sokaság, mint mindenütt, úgy a tudományokban is minden haladást, minden győzelmet, minden sikert egy névvel köti össze, s annak adja a koszorút, ki a végső követ rakta le. S ez nem is lehet másképp, de vajon mi is, kik magunk a tudomány setét aknáiban dolgozunk, így cselekedjünk-e? S ha azon szerény munkások egyike ledőlt, mielőtt a kincset felemelheté, ha a bajnokok egyike elvérzett, mielőtt a diadal kivívatott, mi ne emlékezzünk meg kitartó szorgalmáról, mellyel mellettünk dolgozott, mi elfelejtsük küzdelmeit, s hogy a győzelem, melyet egykor mások fognak kivívni, részben neki is köszönhető, ki annak életét áldozta fel? Nem, ez nem lehet.

Osztva a nép babérjait, a boldognak, kinek fáradságait nagy eredmények jutalmazták, adja neki babérkoszorúját, de mi fűzzünk egy szerényebb ágat a tudomány hív követőjének halántékai körül, hogy azon remények közül, melyek őt életében feltarták, legalább azon egy teljesüljön, hogy neve s emléke fenn fog maradni azon tudomány körében, melynek életét szentelé.

Ilyen munkás, ily küzdő volt Reguly.

1154

Gastein, 1858. szeptember 3.

Életünk

Többnyire ifjabb korunkban a tapasztalás, később az erő hiányzik, hogy valóban nagyot s az emberiségre nézve hasznost vihessünk véghez, s így múlik el életünk, melynek első felében nem tudjuk, mit kezdjünk erőnkkel, a másikban, mit kezdjünk tapasztalásainkkal.

1155

Ischl, 1858. szeptember 11.

Őrizkedjünk olyanokkal közelebb viszonyba lépni, kik társaságban nagyon is szeretetre-méltók. Mentől fényesebb ünnepi köntösben jelenik meg valaki az emberek között, annál bizonyosabbak lehetünk, hogy házában más s többnyire durvább s kevésbé tetsző ruhában jár.

1156

1858. szeptember 18.

A tűznek nappal csak füstjét, setétben csak fényét vesszük észre; ilyenek többnyire az ítéletek, melyeket a tömegnél kitűnő férfiakról találunk. A csalódás különböző, de egyaránt nagy és lényeges.

1157

1858. szeptember 18.

Miután a szerelem - főképp azon fellengző érzés, melyről a költők énekelnek - a képzelődő tehetségen alapszik, természetes, hogy minden, mi erre hat, befolyást gyakorol ezen érzésre is, s pedig annál nagyobbat, mennél tisztább s látszólag fellengzőbb azon érzelem. Innen van, hogy az uralkodók s oly férfiak, kik bármi által éppen híresekké váltak, sőt még a gazdagok is, a női szívre oly nagy hatást gyakorolnak. Nem puszta hiúság vagy haszonlesés hódítja meg szívöket, hanem a fényes környezet, mely között bizonyos férfiak megjelennek, s mely a képzelethez szól.

1158

Pest, 1858. október 10.

Bármi nagy célokat tűztünk ki életünknek, a nagyszerű feladat felett, melyet magunk vállaltunk fel, ne hanyagoljuk el szerényebb mindennapi kötelességeinket, melyek Istentől adott helyzetünkkel járnak.

1159

1858. október 13.

Minden új név, mely körül a nemzet lelkesedése egyesül, egy-egy új szó, mellyel a nemzet nyelve gazdagabbá válik, s mely bizonyos fogalmakat tisztán fejez ki, haladásának eszközéül szolgál.

1160

1858. október 16.

Tűhegyre állítva minden nagyobbnak látszik, de gyengébben áll. És vajon nem a tűhegyre állítás-e jelen politikánk fő mestersége? A régi fogalmakat, melyek szerént az állam piramis formában képzeltetett, széles alapokkal, fokonként szűkülve, de úgy, hogy még az is, mi csúcsnak látszik, egy kis plató, melyen kényelmesen nemcsak állni, de még mozogni is lehet, az államnak ezen képét, mint elavultat, eldobtuk magunktól, s helyette az államszerkezetet egy óriás tű képében gondoljuk magunknak; mennyivel finomabb, mentül élesebb hegyben végződő, annyival tökéletesebb, állítólag annyival kedvezőbb a trónnak, mely, midőn e vékony alap csúcsára állíttatik, csudálatosan nagy s erősnek látszik. De vajon elfelejtjük-e, hogy az ily alapokra állított királyi szék, bármi méltóságosnak látszassék, tulajdonképp nem áll, hanem csak balanszíroztatik.

1161

1858. október 17.

Nehéz pillanatokban szívesebben támaszkodunk olyanokhoz, kiket magunk alatt látunk, mintsem azokhoz ragaszkodnánk, kik felettünk állnak. Az utóbbi talán biztosabb, de mindenesetre sokkal kellemetlenebb.

1162

1858. október 17.

Ritka embernek van annyi önbizalma, hogy oly eszmék iránt, melyekhez csak saját tapasztalatai vagy észlelése által jutott, s melyeknek helyességére nézve mások ítéletére nem hivatkozhatik, erős meggyőződést alkosson magának; s azon tárgyaknak száma is, melyeknek ismeretéhez rövid életünkben saját tapasztalásaink által juthatunk, sokkal csekélyebb, semhogy ezúton megnyugvást találhatnánk. Ezért semmi sem szükségesebb boldogságunkra, mint hogy erősen hinni képesek legyünk; enélkül a legkitűnőbb ember is csak ingó nád, mely minden szellőre annál könnyebben indul meg, mennél magasabban hordja fejét.

1163

1858. október 17.

Mért nem vagyunk hasonlók a fához, mely, ha századokig áll is, minden tavasszal új zöldbe öltözik, és friss virágokat hajt?

1164

1858. október 17.

Nevelés

Senkiben nem menthetőbb a hízelgés, mint nevelőben. Gyermekeknél s ifjaknál a nem érdemlett dicséret többnyire jobb hatást tesz az érdemlett dorgálásnál, mely ezen korban a szilárdabb egyéniséget csak elkeseríti, s a gyengébbeket önbizalmoktól fosztja meg.

1165

Sz. Tornya, 1858. október 19.

Csak azon iparkodjék mindenki, hogy a lehetőségig jóvá váljék; ez a legbiztosabb mód, hogy a lehetőségig szerencsés legyen.

1166

1858. október 19.

Félig közmondássá vált, hogy csak az boldog, kinek szükségei nincsenek, s valóban helyesen is, ha boldogságunk alatt csak azt értjük, hogy az élet gondjai- s csapásaitól mentek legyünk. Mentől kevesebbre szorulunk, mentől kevesebbet érezünk, kívánunk, egyszóval, mentől kevesebbet élünk, annál kevesebbet szenvedünk, s ily értelemben csakugyan az a boldogabb, ki nem született, vagy a nemlét állapotjához, mint a kretén, közel áll. Ha azonban a boldogság alatt nem negatív, hanem pozitív fogalmakat értünk, éppen az ellenkező meggyőződésre jutunk. Mert, miután minden szükség kielégítése élvezetet nyújt, sőt miután nincs oly élvezet, melyet nem szellemi vagy anyagi szükség kielégítésének köszönünk, világos, hogy boldogságunk mértéke *kielégíthető* szükségeink számában keresendő.

1167

1858. október 19.

Nincs ember, kinek az kellemetlen ne lenne, ha tettei saját elveivel ellenkezésbe jőnek; csak az kár, hogy ily esetben sokan ahelyett, hogy tetteiket elveikhez alkalmaznák, inkább a helyzetek szükségei szerint alakítják át elveiket.

1168

1858. október 19.

Ki veszteségei után az isteni gondviseléshez való bizodalmát megtartotta, azt a sors csapásai nem sújthatják le; de ki azt elvesztette, azt földi boldogság nem elégítheti ki, mert minden, amit bír, csak szerencséjének bizonytalanságára emlékezteti. Nincs nyomorultabb teremtés a világon oly embernél, ki egy magasabb lény őrködő hatalmát elismerni nem akarja, vagy hinni nem képes.

1169

1858. október 21.

Az ember való becse nem eszének, hanem akaratának erejétől függ. Kiben az hiányzik, azt nagy elmebeli tehetségek csak gyengébbé teszik; s nincs szerencsétlenebb, sőt néha alábbvaló teremtés a világon, mint a nagy ész, melynek a jellem meg nem felel.

1170

Csabacsüd, 1858. október 21.

Gondoljunk magunknak lényt, melyet szenvedélyei soha nem ragadnak el, ki csalódásoknak kitéve nincs, s mindig azt teszi, mit esze jónak lát, mely nem aggódik s nem remél, s emelt fővel néz a jövőnek elébe, megelégedve avval, mit a természet ád, s panasz nélkül tűrve, mit a dolgok természetes következéséből magának megmagyarázhat, nem kívánva semmit másoktól, mint azt, hogy irányában igazságosak legyenek, s nem térve el attól, mit igazságosnak tart, még akkor sem, ha azt irányában mások nem teszik; vagy gondoljunk oly lényt, mely csak kielégített szenvedélyeiben, csak anyagi élvezetben találja teljes megelégedését, melyet a múlt s jövő a jelen örömeiben nem zavar, mely, ha bármily eszközök által jólétet szerezhetett magának, soha megalázva, soha nyugtalannak nem érzi magát, mely az élet küzdterén csak a zsákmányt, és soha a babért nem keresi, mely se bánatot, se aggodalmat nem ismer, melynek az igazságról fogalma nincs, s mely abban, mit másoktól szenved vagy másokon elkövet, csak egy egyenetlen harc szükséges következéseit látja, s érzelmeit sértve nem érzi - s ha ily dicső vagy alávaló lénynek találtuk az embert, akkor mondhatjuk, hogy vallásra nincs szüksége.

1171

1858. október 21.

Az ég világa légkörünkön át csak elhajlott (declinált) sugárokban jöhet hozzánk; mi a csalódást okozza, feltétele létünknek.

1172

1858. október 21.

A leghasznosabb nagy emberek azok, kik magas állásban, mint Washington, oly erényeket tartottak meg, melyeket a közönséges polgári állásúak is példaként követhetnek. Az, miáltal a történetben híresekké váltak, úgyis utánozhatatlan, mert egy soha egészen vissza nem térő helyzetnek eredményei.

1173

Mint őszkor, úgy életünk későbbi szakában többnyire messzebb kilátás nyílik előttünk; de vajon ez kipótolja-e a virágokat s a reményzöld lombozatot, mely elébb kilátásunkat elvevé?

1174

1858. október 22.

A tudomány pontosan kiméri a csillagok távolságait, s az egyes égitestek nagyságát és tömörségét; de feltéve, hogy minden egyes csillagok távolságát Uranosz-távolságokban meghatározta, egy mérfölddel sem csalódott, s hogy a nagyság s tömörség szerént egy mázsáig ki tudja számítani az egyes égitestek súlyát, van-e ezért, nem mondom tiszta, de megközelítő fogalmunk e nagyságról s távolságokról? S e roppant számok, melyekben a tömeg az emberi ész hatalmát bámulja, nem inti-e a gondolkozót inkább elménk korlátoltságára, mely miatt egy bizonyos ponton túl soha tiszta fogalmakat nem bírhatunk? Mint a földnek, úgy minden tudománynak megvannak határai, s ha azokat elértük, hasonlóan ahhoz, ki a tenger partjára jutott, csak véghetetlenséget látunk, s vagy imádva borulunk le, vagy kétségbeesve átkozódnunk kell.

1175

1858. október 22.

Csaknem minden vallás az égitestek vagy más természeti tünemények tiszteletével kezdődik. (Az ázsiai népekről, melyektől származunk, ezt pozitivitással mondhatjuk.) De minden nép, midőn a természet jótékony vagy ártalmas hatalma előtt leborult, nem magát a tüneményt, de egy felső hatalmat s értelmiséget, mely azt akaratja szerént szabadon igazgatja, imádta mindég. - Akár a mívelődés azon fokán nézzük az emberi nemet, midőn az egyes természeti tünemények összefüggését még nem gyanítva, minden egyesnek külön istenséget képzele magának, akár később, midőn a természet összefüggését sejdítve, egy mindenható lényt gondolt magának, mely a mindenség felett őrködik, az emberek soha nem magához a természethez, hanem azon lényhez intézék imádásokat, mely vagy az egyes természeti erő, vagy az összes természet felett áll, és azt véghetetlen értelemmel, de szabadon kormányozza. (Hisz minden imádkozásnak okszerűsége azon felsőbb lény szabadságától függ, melyhez imádságunkat intézzük.) S most előlépnek bölcseink, s azt akarják bebizonyítani, hogy egy, az anyagi világon kívül vagy felül álló értelmes lénynek, egy (hogy a közönséges szójárással éljek) személyes istenségnek gondolata, azaz, hogy az, mit az emberi nem tisztán természetétől követve mindég tartott, józan emberi eszünkkel ellenkezésben áll.

1176

1858. október 22.

„Az egyiptomiak (mond Herodot II. 123.) az elsők, kik azt állíták, hogy a lélek halhatatlan." Ez a dolgok természetében fekszik; azon nemzet, mely a többieket mívelődésben megelőzte, szükségképp megelőzte őket azon fogalomban is, mely minden magasabb míveltségnek feltétele és következése. - Mi a halhatatlanság iránt felállított nézeteket illeti, amennyire azokat ismerjük, némelyek - mint például a metempszichózis - nem egészen látszanak az egész rendszerrel összefüggni, mások - mint például a hullák feltartására fordított gond - nem egészen magyarázhatók belőle. (Talán, hogy az egyiptomiak a kereszténeket a test különös feltámadásának hitében megelőzték, s hogy a bebalzsamozásra fordított gond innen ered, mely esetben az egyiptomi tan a kereszténhez hasonlít, mely szerént a lélek szinte mindjárt halála után a boldogok vagy elkárhozottak hazájába jut, s azért mégis az utolsó ítélet s a test feltámadása megmarad.)

Egyike munkám legfontosabb részeinek megmutatni, mi ment át, az Isten s halhatatlanság eszméit illető, az egyiptomiaktól a görögökhöz, s mi közös ezen hitben a zsidók s egyiptomiak fogalma között. - A könnyűség, mellyel a görög-római és zsidó míveltség, midőn találkoztak, egymást áthaták, e két civilizációnak közös egyiptomi eredetében kereshető. Ha ez nem lenne, e két civilizáció éppúgy eltaszította volna egymást, éppoly képtelen lett volna egy harmadik új míveltségnek előidézésére, mely a kettőnek kifolyása, mint azt az európai és hindu vagy kínai, sőt a keresztény s izlamitikus míveltségek találkozásainál látjuk.

1177

1858. október 23.

Szív és ész

A szív, mint a mágnestű, csak akkor találja nyugalmát, ha oly helyzetbe jutott, mely természetes hajlamának megfelel. Az ember szerencsés lehet oly helyzetben, mely meggyőződésével, de soha nem olyanban, mely érzelmeivel ellentétben áll.

1178

1858. október 23.

Élet nyomorúsága

Saját életére nézve minden ember oly helyzetben van, mint az, ki valamely színi előadásnál a színfalak megett áll, s míg a közönség a szép jeleneteket megtapsolja, azon apró nyomorúságot látja, mellyel e pompa jár; bámulhatjuk-e, ha a legjelesebb s legirigyeltebb férfiak között alig található olyan, ki akár magával, akár sorsával megelégednék?

1179

1858. október 23.

Mint sok uralkodó utódja alatt, úgy most a magyar alkotmány rendkívül népszerűvé vált, s miután az alkotmánynak s főképp a közigazgatásnak részletei a tudomány által felállított elveknek nem felelnek meg, sok ember töri fejét, miként lehetett, hogy ily, látszólag hiányos rendszer ily kielégítő eredményekhez vezethetett. Felfogásom szerént ennek magyarázatát éppen régi rendszerünk látszó hiányaiban kell keresnünk. Mert az alkotmány elvei semmire nézve tisztán nem állíttattak fel, mert még a közigazgatásban is az, mit meghatározott rendszernek nevezhetnénk, nem található, s mert így a törvény hiányai miatt az egyediségnek nagy befolyás engedtetett, ez az, miben a magyar alkotmány előnyeit keresnünk kell. Ugyanazon előny ez, mellyel az angol alkotmány s közigazgatás is bír, a különbség a kettő között csak az angol nép magas s a magyar alantabb míveltségében kereshető; s minden alkotmány azon mértékben fog megfelelni a szükségeknek, melyben az egyediségnek s szabadságnak nagyobb vagy korlátoltabb hatáskört ád.

1180

1858. október 29.

Hogy bizonyos emberek csak szenvedelmeiket vagy instinktuszokat követve, szabad akarattal nem bírnak, hogy testi állapotjaink lelkünkre nagy befolyást gyakorolnak, s nemcsak álmunkban, de máskor is, az uralmat, melyet nagy nehezen magunk felett nyertünk, elveszítjük, az nem szenved kétséget; de vajon ebből az következik-e, hogy az embernek szabad akaratja nincsen? Vajon abból, mert némely egyedek bizonyos fakultásokat nem bírnak, vagy mert azok egy időre elgyengülnek, az következnék, hogy ezen fakultásokkal nem bírunk?

1181

1858. október 29.

Semmi nem bizonyítja inkább, hogy hinni természetünk szükségei közé tartozik, mint azon határtalan bizalom, mellyel napjainkban az orvosi s más tudományok által felállított elméletek elfogadtatnak.

1182

1858. október 29.

A gyümölcsöt, mely a tikkasztó melegben enyhet adna, a nyár forró napjai érlelik meg, s így fejtik ki ifjúságunk tapasztalásai elménk s jellemünk szilárdságát, melyre az élet vészei között szükségünk van. Be kár, hogy a legjobb gyümölcs csak őszkor s bölcsességünk akkor érik meg, mikor a forró korszakon túl vagyunk, s reá tulajdonképp többé nincs szükségünk.

1183

1858. október 29.

Éppen mert egy pontra mutat, s ha irányából kimozdíttatott, nem nyughatik addig, míg azt visszanyeri, azért mozog a mágnestű; s így az ember, éppen ha egy bizonyos irányt követ, ha mindég egy cél felé törekszik, akkor nyughatik legritkábban.

1184

1858. október 30.

Valamint nagy látkörünket s a természet bájoló szépségét csak szabad szemmel és nem lámpavilágnál vagy mikroszkópiumon át láthatjuk meg, úgy van ez az eszmék világában is. Minden valóban nagy s termékeny gondolat az egyszerű józan ész, s nem a tudomány mesterséges eszközei által találtatott fel.

1185

1858. november 3.

Miután az ember legérzékenyebb fájdalmai ki nem elégíthető szükségeiből erednek, és csak anyagi vagy szellemi szükségeink kielégítése az, miből élvezeteinket merítjük, igen természetes, hogy fájdalmaink örömeinknél tartósabbak. - Azon arányban, melyben valamely szükség kielégíttetett, fogy s megszűnik azon élvezet, melyet annak kielégítésében találtunk. A fájdalom, melyet nélkülözésünk okoz, azáltal, hogy a nélkülözés tovább tart, csak nagyobbá válik.

1186

1858. november 15.

A születési arisztokráciánál néha későbbi nemzedékek, a pénz-arisztokráciánál azok, kik családjoknak magasabb állását megszerezték, nem méltók tiszteletünkre, s azért természetes, ha oly korszakokban, midőn, mint a római respublika hanyatlásánál, a két arisztokráciának hibái egyszerre tűnnek fel, s egy magát túlélt patriciatus mellett egy felfuvalkodott tőzsér-arisztokrácia támad, végre az arisztokráciának még neve is utálatossá válik, s az emberek annyi romlottságot látva, a demokráciában keresik egyedüli menedéköket.

1187

1858. november 15.

Emil Girardin vígjátékához írt előszavában azt emeli ki, mennyire igazságtalan, ha valakit csak azért, mert néki a szerencse kedvezett, megvetünk. Darabjának célja egy embert festeni, ki roppant vagyonát nem érdemének, hanem csak a vak sors kedvezésének köszöni, s azért mégis tiszteletreméltó. - De ha azok, kik rothadó társadalmunkon gombákként támadnak, sokszor megvetés tárgyai, nem azért, mit a szerencsének, hanem épp azért, mit saját fáradságoknak köszönnek, vetjük meg őket.

1188

1858. november 15.

A francia forradalomnak egyik fő feladása az vala, hogy a középosztályoknak azon befolyás, mely őket illeti, s melyet a társaság érdekében gyakorolniuk kellene, az államban megszereztessék. Amennyiben ez a kiváltságos osztályok által akadályoztatott, a forradalom elérte célját, csakhogy azért, mert az ingó s ingatlan vagyon között létező különbségeket megszünteté, s a vagyont tekintet nélkül annak szerzési módjára, a politikai jogok feltételének állítá fel, a kiváltságos osztályok helyébe nem a középosztályokat, hanem, mint az eredmény mutatja, egy ideig tartó oszcillációk után, a pénzhatalmat állítá. A feladás, mely előttünk áll, eszerént más formákban ugyanaz, melyet a forradalom megoldani képes nem volt: *befolyást szerezni a középosztályoknak az államban.* Kétségen kívül a feladás nehezebb, mint akkor látszott, midőn annak megoldására csak egyes politikai változások kívántattak, de azért éppoly sürgető, s én azt hiszem, hogy e célt, ha nem is tökéletesen, legalább megközelítőleg, legjobban a centralizáció megszüntetése által érhetjük el. Először azért, mert ezáltal az állam költségei tetemesen lejjebb szállván, a pénz kevés kezekbeni összehalmozásának egyik főeszköze így elvétetik. Másodszor, mert a középosztályoknak befolyása szükségképp nevekedik, ha azon

kisebb köröknek (a grófságnak, városnak, kommünnek), melyben ők a dolgok természete szerént elhatározó befolyást gyakorolnak, fontos és az állam ügyeiben határozó befolyást biztosítunk.

1189

1858. december 4.

Valóban nagy csak az lehet, ki a népet lelkesítve emelni tudja. - Ki saját nagyságát a népnek alázatos hódolatában keresi, s oda törekszik, hogy azokat, kik felett uralkodik, félni tanítsa, soha valóban dicső állásra jutni nem fog. Gyáva nép nem azon anyag, mellyel dicső dolgokat kivihetünk.

1190

1858. december 4.

Jót néha olyanok is tesznek velünk, kik mindenben csak a hideg ész tanácsait követik, de nyájas kíméletet s az apró szívességeket, melyekre a mindennapi életben annyi szükségünk van, mindég csak a kedélyes emberektől várhatunk, s így tulajdonképp igazunk van, ha az utóbbiak által inkább vonzódva s lekötelezve érezzük magunkat, mint a legnagyobb jótétemények által.

1191

1858. december 6.

Isten képe mására teremtette az embert, de sárból. Mi benne isteni - egy lehelet, a többi e föld porának része.

1192

1858. december 6.

Igaz, hogy a barátság, melyet ifjúságunkban öröklőnek gondoltunk, ritkán éli túl férfikorunkat; de csalódik, ki ezt jellemünk gyöngesége vagy azon állhatatlanságnak tulajdonítja, melyet sokan az embereknek szemére hánynak. E tüneménynek oka többnyire csak a fejlődés szükségében s abban fekszik, hogy e fejlődés két egyénnél soha egészen egyformán nem történhetik, miáltal azok, kik elébb közel álltak, észrevétlenül mindinkább eltávoznak egymástól. Innen magyarázható az is, hogy oly egyéneknél, kik észben, kedélyben szegényebbek, s kiknél a fejlődés ezért lassúbb és csekélyebb, a barátság többnyire állandóbb.

1193

1858. december 24.

Ami a tenger felszínén úszik, az szigetképzésnek alapja nem lehet, s így azon tulajdonok, melyek által pillanatnyi sikerhez, s azok, melyek által állandó hatáshoz juthatunk, nemcsak különbözők, de sok tekintetben valósággal ellentétesek.

1194

A geológok állítása szerint a hegyláncok azon helyeken támadtak, hol roppant megrázkódások után a föld kérge egykor megszakadt; s így az emberi nem történetében, ami legszilárdabbnak látszik, csak nagy megrázkódásoknak maradványa.

1195

Ki a történetben figyelmét csak azon oszcillációkra fordítja, melyek között a haladás történik, valóban nem józanabb annál, aki az órán a mutató helyett csak a lógonyt nézi, s az egész készület hiábavalósága felett elmélkedik.

1196

Pest, 1858. december 24.

Ha minden fáradozás, melyet embertársaink javára fordítánk, haszontalan volna, s legnemesebb törekvéseinknek nem lenne semmi eredménye, ha magasabb vágyaink nem teljesülhetnek, s a szép és jó soha nem győzhet a világon, még akkor is e nyomorult létnek legszebb része azoknak jutott, kik csalódásaikat sírukig megtarták, s ha nem győztek is, legalább végső leheletig nemes célokért küzdöttek.

1197

1858. december 26.

Az alkotmányos formák behozatala soha nem cél, hanem mindég csak eszköz, s pedig két célnak elérésére:

hogy az egyedi szabadság biztosíttassék - és
hogy az államnak egysége - a lehetőleg legnagyobb egyedi szabadság mellett - feltartassék.

Innen következik, hogy mindazon okoskodások, melyek mellett egy rész azon tökélyeket sorolja fel, s mások azon hiányokról szólnak, melyekkel az alkotmányos rendszer *már magában* bír, egészen haszontalanok. A kérdés egyszerűleg az, vajon azon célok, melyeket e rendszer által elérni akarunk, melyek után törekednünk kell, azaz, vajon az egyéni szabadság s az állam egysége, elérhetők-e más úton is?

Csak ha a kérdés így állíttatik fel, akkor juthatunk praktikus eredményekhez.

1198

1858. december 26.

Hogy az utolsó félszázad alatt a természettudományokban nagy haladás történt, hogy e haladásnak mindenesetre roppant s talán üdvös következései lesznek, azt senki nem tagadhatja; de nem kevésbé világos előttem, hogy a rendszer, melyet egyesek e tudományok körében követnek, s mely szerint minden szellemi tünemények a matematika s kémia törvényei szerint magyaráztatnak meg, azért nem kevésbé hiányos. Oly természettudomány, melyben az ember csak mint az emlősállatok egyike jelenik meg, s róla körülbelül oly értelmezés adatik, hogy

kétlábú állat, melynek tollazata nincsen, soha a valónak ismeretéhez nem fog vezetni. - Valamint az emberi elmének határait előre kijelölnünk nem lehet, úgy nincs nagyobb csalódás, mintha emberi elménk hatalmát határtalannak gondoljuk.

1199

1858. december 26.

Nem rendelkezik senki azon események fölött, melyek külső állásunkra befolyást gyakorolnak; csak annyiban vagyunk tehát urai sorsunknak, amennyiben megelégedésünk külső állásunktól nem feltételeztetik, s mindenre elkészülve állunk.

1200

A tapasztalás azt mutatja, hogy a legrosszabb házassági viszonyok, ha viharos korszakukban nem bomlottak fel, később többnyire megjavulnak, s hosszú háborgás után sokszor a legszebben végződnek. Azon arányban, melyben az érzés gyengül, s azon nézetek, melyekhez ifjabb korunkban makacsul ragaszkodánk, előttünk elvesztik fontosságukat, mindinkább előtérbe lépnek az érdekek, s azoknak közössége erősen egybefűzi azokat, kiket minden egyéb eltávolított egymástól.

1201

Életünk egy hajszálon függ. Álladalmaink s az egész társaság örvény szélén állnak, sőt a tudomány állítása szerint egész földünk izzó lávagömb, melyet vékony földkéreg takar, míg belsejét összeszorult gőzök hasogatják, melyek a vékony kérget felszaggatva, itt-ott egyes vulkánokban törnek ki, mintegy készülve a nagy katasztrófához, mely planétánknak minden pillanatban véget vethet - s mi mégis tervezgetünk, reménylünk, aggódunk, s mi mégsem akarjuk átlátni, hogy bölcs Salamon legbölcsebb pillanatja volt, midőn elkeseredve felkiáltott, hogy hiúságok hiúsága minden a világon.

1859

1202

1859. január 1.

Életünk

Ha visszagondolunk múltunkra, s eszünkbe jut, mostanig már mennyit vesztettünk el, alig foghatjuk meg, hogy valaha oly gazdagok voltunk.

1203

1859. január 2.

Parlamentáris testületek

Alkotmányos testületek azon arányiban válnak veszedelmesekké, melyben tanácskozásaik elvek körül forgolódnak. Mentül praktikusabb feladásuk, mentül több részletes intézkedésekkel foglalkoznak, mentül nagyobb az összeköttetés, mely határozataik s az egyes polgárok érdekei között létezik, annál kevesebb[et] félhetünk tévedéseiktől. Hol nem nézetek vagy érzelmek, hanem érdekek forognak kérdésben, ott sem a szenvedelmektől, sem rögtöni változásoktól félni nincs okunk.

1204

Csabacsüd, 1859. január 4.

Szabadság és egyenlőség

Az emberi szabadság s egyenlőség oly fogalmak, melyek egy bizonyos kiterjedésben mindkettő való[!], végleges értelmekben egyiránt hamis[!], s melye[ke]t egymástól elválasztani azért nem lehet, mert mindkettő az emberi természet kifolyása lévén, s egymással ellentétben állván, egymásnak korlátul szolgál, úgyhogy ha értelmezésöket kívánjuk, ezt legjobban úgy adhatjuk, hogy az emberi szabadság annyira terjed, mennyire egyenlőség utáni vágya engedi, s az egyenlőség addig, míg az emberi szabadság[gal], melynek valamennyien szükségét érezzük, össze nem ütközik.

1205

Sz. Tornya, 1859. január 5.

Boldogság

Jó anya után Istennek legnagyobb áldása az, ha jó emberek körében nevekedünk fel, mert az emberek iránti bizodalmunk, mely földi boldogságunknak első feltétele, egészen ettől függ.

1206

Pest, 1859. január 12.

A közélet mezején az egyes, bármi kitűnő legyen, a munkának, mely egy bizonyos cél elérésére szükséges, csak egy kis részét végezheti el; innen van, hogy oly emberek, kik nem személyes hasznukat, hanem a közjót tartják szemök előtt, s egyszersmind józanabbak, semhogy saját befolyásukat túlbecsüljék, magokat e pályán kielégítve sohasem érezhetik.

1207

1859. január 15.

Nem bámulatos következetlenség-e, hogy éppen korunkban, midőn a természet nevében általános szabadságot s egyenlőségeit követelünk, a természettudományok körében oly elméleteket állítunk fel, melyek ezen elvekkel egyenes ellentétben állnak? Minha szabadságról szó lehetne, ha minden, mi elébb a halhatatlan lélek működésének tulajdoníttatott, csakugyan az idegek tevékenységének szükséges következése volna; vagy szó lehetne egyenlőségről, ha az egyes fajok képességében csakugyan oly lényeges különbségeket ismerünk el, minőkről etnográfiánk beszél.

1208

Kevés ember van, ki oly tökéletes uralommal bírna maga felett, hogy magát soha oly tettre vagy szóra el ne ragadtassa, melynek helytelenségét maga is belátja; s mégis ki az, ki ezen önuralmat, melyre maga képtelen, másoktól ne követelné?

1209

1859. január 31.

Vannak emberek, kik a felsőbbséget, mellyel az ember a majom felett bír, a lábikrában keresik, s abban, hogy az afrikai faj a természet ezen szép adományát nélkülözi, alárendeltségének jelét látják. Nem bámulandó szerénység-e ez?

1210

Ha valamely viszony által oly közel jutunk egymáshoz, hogy minden mozdulatnál érintkeznünk kell, a súrlódások kikerülhetetlenek, s ezek végre odavezetnek, hogy azok, ki előbb nagyon is közel álltak, mint egy órának nagyon szorosan járó kerekei, egy bizonyos idő múlva elkopva, többé nem illenek egymáshoz. - Innen magyarázható, hogy nők között, kiknél minden viszony a túlságig szorossá válik, s kik nálunk, férfiaknál többet mozognak, a barátság ritkán tartós.

1211

Nem bír-e a pénz hatalommal még az idő felett is? Hányszor tapasztaljuk, hogy oly család, mely szemünk láttára emelkedett, egyszerre a legrégiebbekkel egy sorba lép, csak mert vagyona nagyra nőtt, mint mi, magyarok, mondjuk: öregbedett; s mi egész családokat egyszerre régiekké tehet, az nem tehetne egy szegény asszonyt néhány évvel ifjabbá?

1212

Egy bizonyos, s ez az, hogy Hymen fáklyáját csak a szenvedély erős lángjánál gyújthatom meg, de szerelem-e az vagy gyűlölség, elragadtatás vagy bosszú, mit bánom én. Csak erősen égjen a kanóc, bármiből készült, megteszi szolgálatát.

1213

1859. február 17.

Term[észet]tud[omány]

Minden emberi haladásnak egyik főtényezője azon hatalom, melyet az ember az anyagi természet felett gyakorol.

Bebizonyítása, hogy minden haladás, melyet az anyagi természet ismeretében tettünk, egyszersmind a civilizáció haladása volt.

Minden lépéssel, melyet a tudomány körében teszünk, egy fokkal magasabbra emelkedünk; ez minden tudománynak szükséges következése, s ez egyszersmind legnemesebb célja is, melyért azok, kik a tudomány haladását hatalmasan elősegítették, nemcsak a tiszteletet, de hálát érdemlenek.

Kétségen kívül nem más[!], akár személyes, akár általános célok elérése az, mit a tudományban keresünk. Kik e pályán nagy haladást tettek, a tudományt nem tekintik eszköznek, cél az nekik, melynél magasabbat nem ismernek, mely felé azért törekszenek, azért kell törekedniek, mert a tudomány utáni vágyat, melyet Isten kebleikbe teremtett, csak így elégíthetik ki. De az isteni bölcsesség itt, mint mindenben, akként teremté az embert, hogy midőn saját természetes ösztöneit követi, saját emelkedésén dolgozik, egyszersmind az egésznek érdekeit segítse elé, s így az ellenállhatatlan vágy, melyet a tudomány az egyes keblében ébreszt, az egész emberiség haladásának eszköze.

A mérleg, mely szerént minden tudománynak becse az emberiségre bír, a mód, mellyel a jövő egy bizonyos kor tudományos haladásáról ítél, azon befolyástól függ, melyet az az emberek jólétére s főképp szellemi emelkedésére gyakorol.

A természeti tudományok haladásai újabb időben. Képe a tudomány állásának.

Büszkén tekinthetnek körül azok, kik e tudományokkal foglalkoznak. De ha a haladást tekintjük, nem titkolhatjuk el annak rossz oldalait, nem szabad elfelejtenünk, hogy ha azon hatást tekintjük, melyet e tudományok az emberek jólétére gyakorolnak, jótéteményei tagadhatatlanok is, éppoly tagadhatatlan, hogy a szellemi emelkedés szempontjából az eredmények nem felelnek meg az előbbieknek, sőt, hogy e tekintetben bizonyos veszélyek tagadhatatlanok, hogy azon arányban, melyben a tudományok körében haladunk, egyszersmind egy mindent veszélyeztető materializmus fejlődik ki, mely nemcsak minden államainkat, de az egész polgári társaságot alapjaiban megingatá.

Kétségen kívül hazánkban ezen irány kevésbé mutatkozik, s azok közül, kik e tudománnyal itt foglalkoznak, nincs senki, ki ellen e részben vádat emelhetnénk, de miután napjainkban, főképp mi a tudományokat illeti, a legnagyobb általjánosság létezik, szükség, hogy e veszélyt kiemeljük. Főképp azért, mert éppen ezen eredmények bizonyítják legjobban, hogy az ösvényt eltévesztettük.

Minden való haladásnak eredményei mindég csak jók lehetnek. Ha a tudomány rossz rezukátumokat idéz elé, jele, hogy eltévedtünk.

Minden tudománynak kettős veszélye: 1° hogy mert nagy haladásokat tett, elragadtatva örömében, oly tárgyakkal foglalkozik, melyek az emberi felfogáson túl fekszenek; 2° hogy oly tárgyakat tűz ki magának, melyek saját természetes körén túl fekszenek.

Ad primum: a lehetetlen tudományok.

Ad secundum: volt egy időszak, midőn a természettudományok metafizikus elvek szerént a priori konstruáltattak; vajon józanabb-e, ha most az emberi szellemet az anyagból akarjuk kiokoskodni? Mikro- és makrokozmosz.

Mint bevezetés. Bene dicsérete.

Mint konklúzió: miben áll a magyar természetvizsgálók feladása.

Hiszem, hogy a haladás határtalan, amennyiben mi annak határait emberi eszünkkel belátni képesek nem vagyunk, de csak határtalan fáradozások után s határtalan időben.

1214

Már elég baj volt szegénynek, hogy avval, kivel élnie kellett, soha összhangzásba jönni nem tudott, hát még ha meggondoljuk, hogy élettársa oly hangszer vala, mely mindég zengett!

1215

Minden művészetnek feladata kimondani a valót szép formában.

1216

Csak midőn erőnket egy nagy feladatnál megkísértjük, akkor érezzük annak korlátoltságát; innen van, hogy az emberi elme gyengesége miatt éppen azok panaszkodnak leginkább, kiknek arra látszólag legkevesebb okuk van.

1217

Monarchikus érzés. Hazafiság

Csak két érzés van, melyre a politikában biztossággal számolhatunk: a monarchikus érzés és a honszeretet vagy nemzetiség; e kettő valami bizonyos, változhatatlan, minden egyéb érdek. Maga a szabadságszeretet bizonytalan, arra nézve csalódhatunk, a szabadság mindég csak relatív fogalom; e kettő nemcsak érzés, de abszolút valami, mi iránt tranzigálni nem lehet. A fő feladás tehát az, hogy e két érzet közötti ellentétet megszüntessük.

1218

1859. március 19.

Ha valamely politikai irat az embereknek egészen tetszik, bizonyosak lehetünk, hogy az pártirat, vagy mi egyre megy, hogy igen sok hamis nézetet s állítást foglal magába. Oly tárgyakban, melyekre nézve az embereknek erős meggyőződések van, vagy melyekre nézve ily meggyőződéshez szeretnének jutni, senki nem tűri az ellenvéleményt, főképp akkor nem, ha azt megcáfolni sem bírja.

1219

1859. március 19.

Ki a holdkórost azon pillanatban, midőn a háztetőn jár, nevén szólítja, bizonyosan nem érdemli, hogy barátjának neveztessék, s éppoly kevéssé érdemlik azt azok, kik valamely nemzetet helyzetének veszélyességére olyankor emlékeztetnek, midőn visszalépnie nem lehet többé. Valamint az egyes, úgy népek életében vannak pillanatok, melyeken őket csak önbizalmuk vezetheti szerencsésen keresztül, s ki azt gyengíti, valóságos honárulást követ el. - Ha a politikában a szenvedélyek egyszer síkra szálltak, a józanságnak többnyire csak egy kötelessége marad: a *hallgatás*.

1220

1859. március 20.

Államférfiak

Álladalmak feltartására csak józanság, megalapítására lángész, lelkesedés, szenvedélyek kellenek; innen van, hogy azok, kik új államot alkottak, vagy azt rendkívüli veszélyek között feltarták, annak nyugodt időkben kormányzására ritkán alkalmatosak. A rendnek fanatizmusa éppoly veszélyes a nyugodalomra nézve, mint a szabadságé.

1221

Bécs, 1859. március 23.

Szabad sajtó

Éppen ott, hol a közvélemény a kormányra semmi befolyást nem gyakorol, hol az látszólag nem létezik, ott legveszélyesebb annak befolyása, mert míg a vélemények szabad nyilatkozása mellett ott, hol azoknak a kormányra való befolyása elismertetik, mindég pártok léteznek, melyeknek mindegyike saját nézeteihez ragaszkodik; mindazon intézkedések, melyek által a vélemények szabad nyilatkozását visszanyomni iparkodunk, csak odavezetnek, hogy nyugtalan pillanatokban egyes eszmék egyszerre közvéleménnyé válnak, mely ellensúly nélkül mindent elragad.

1222

Sz. Tornya, 1859. március 31.

Reform

Senkinek sem jutott még eszébe (pedig a pedagógoknak nem vethetjük szemére, hogy eszméiket a józanság s tapasztalás korlátai közé szorítják), hogy egy egyes ember boldogítását avval kell kezdenünk, hogy egész természetét átalakítsuk, vagy a közönséges szójárással élve, hogy belőle új embert csináljunk, s mégis, mit az egyes ember irányában még a pedagógok is lehetetlennek ismernek, azt az úgynevezett józan politikusok egész népek, sőt az emberiséggel tenni akarják.

1223

1859. március 31.

Kiket a történetekben leginkább bámulunk, többnyire csak azért látszanak minden emberi gyarlóságtól menteknek, mert más, a közönségesektől eltérő gyarlóságokkal bírva, ezeknek befolyása alatt álltak.

1224

1859. március 31.

Alávetni, ha nem is érzéseinket s szenvedélyeinket, legalább cselekedeteinket *akaratunknak,* s akartunkat azon magasabb törvényeknek, melyeknek ismeretéhez akár a vallás, akár saját eszünk által jutottunk, ez életünk legfőbb feladása. Csak ki minden tetteit akaratának s akaratát meggyőződésének alávetni bírta, az érdemli, hogy valóban nagynak neveztessék.

1225

1859. április 1.

Németország

Ha mindazt meggondoljuk, mi Németországban e század kezdete óta történt, a szekularizáció ügyétől a bécsi kongresszusig, s még azután, akkor valóban nem bámulhatjuk, ha a monarchikus érzések ezen birodalomban csaknem éppúgy elenyészték, mint Franciaországban. Vagy nem természetes-e, ha azon gyalázatos kótyavetye után, mely az amiensi békekötés következésében történt, s melynél Ausztria s Poroszországgal versenyezve Németország minden fejedelmei, kármentesítés ürügye alatt, birodalmaik kiterjesztését Bonaparte kegyeitől várták, a népek s fejdelmeik közötti kötelékek megszakadtak, s azon viszony, mely az ország uralkodója között létezik, nem a vallás által szentesített jog, hanem csak a puszta erőszak eredményeként tekinttetett. Valójában, ki azon traktátusokat végignézi, melyekben Ausztria Modena s Lucana pótlására Németország egyes területeit követeli, Poroszország saját s a Stadtharden[?] számára nagy uradalmakat vesz igénybe, Bajorország a Pfalz helyett nagy igényekkel lép fel, s mindenik követeléseinek támogatására egyrészről a vesztett jövedelmeket, másrészről az igénybe vett területeket jövedelmét számítja fel forintonként, mintha az egésznél más, mint pénzbeli kérdés nem is forogna fel, ki a brutalitást látja, mellyel az egyház, a városok s minden kisebb fejdelmek jogai a nagyobbak által lábbal tapodtattak, csak

természetesnek fogja látni, ha az úgynevezett isteni jog, melynek teréről akkor az uralkodók magok leléptek, végre a népek előtt is minden tekintélyét elveszti.

Általján véve, ha azon befolyástól, mellyel a monarchiai elv Németországban bír, magunknak tiszta felfogást kívánunk szerezni, szükség, hogy kettőt tartsunk szemünk előtt.

1. Hogy a császárság, melyben a szó szoros értelmében minden monarchikus érzések központosulnak, többé nem létezik.

2. Hogy azon fejdelmek, kik a monarchikus jogot tettleg Németországban gyakorolják, hatalmukra nézve csak éppen azon jogalapra hivatkozhatnak, mely az úgynevezett mediatizáltaknál azon pillanatban semmivé vétetett, melyben azt Németország érdekei kívánták, s arra alkalom nyílt.

Felfogásom szerént a monarchikus elvek alig bírnak több erővel Német-, mint Franciaországban, s pedig azért, mert alig nyugszanak jobb históriai alapokon.

1226

1859. április 2.

Nem azon viszonyok a legkellemesebbek s legállandóbbak, melyeknél az illetők jelleme s nézetei legközelebb állnak egymáshoz, hanem azok, melyekben az illetők legtöbb méltányossággal viseltetnek, s legtöbbet bocsátanak meg egymásnak.

1227

1859. április 3.

Nem tenni mást, mint amit akarunk, s nem akarni mást, mint amit meggyőződésünk szerint jogunknak vagy kötelességünknek ismerünk, ez az, mitől a férfinak becse függ. Csak azon hatalom, melyet az akarat tettei s meggyőződése akarata felett gyakorol, alkotja minden férfiú nagyságának való mérlegét.

1228

Nemcsak Rousseau, de előtte s utána mások is nagy fáradságot fordítottak azon állítás bebizonyítására, hogy az emberi nem a mívelődés által többet vesztett, mint nyert, s hogy az, mit haladásnak nevezünk, tulajdonképp csak erkölcsi süllyedésünk hosszú története. E tan - melyet egyes jeles elmék pillanatnyi rossz kedvének vagy azon dölyfnek köszönünk, mellyel az észnek valóságos vagy képzelt arisztokratái oly javakról szólanak, miknek birtokában magokat biztosoknak hiszik - éppoly kevéssé érdemli, hogy felette komolyan vitatkozzunk, mint azon állítás, hogy a gyermek, ha felnő, rosszabbá és szerencsétlenebbé válik. Miután a gyermeknek nőni s az emberi nemnek mívelődni kell, az ily okoskodásnak semmi gyakorlati haszna nem lehet.

1229

1859. április 21.

Csaknem minden ember önző, s mégis alig találunk olyat, ki valóban önálló. Az emberek tetteikben többnyire csak saját érdekeiket s mások ítéletét tartják szemök előtt.

1230

1859. április 22.

Mi lenne az emberi nemből, ha a halál nem volna, mely minden küzdelemnek s gyűlölködésnek utoljára mégis véget vet?

1231

Nemzetiség

Ha családunkat mindenekfelett szerethetjük, ha érdekeit minden más érdekek felé helyezhetjük, s érte magunkat feláldozhatjuk, anélkül, hogy azért másokat gyűlölni s megvetni vagy kötelességeinket irányokban feláldozni kényteleníttetnénk, én nem látom által, mért lenne saját nemzetünkhöz való ragaszkodásunk más nemzetek gyűlöletével összekötve. Valamint a családi érzés és családi előítélet, úgy a nemzeti érzés és nemzeti gyűlölség, csak tárgyakban egyeznek meg, egyébiránt éppúgy különböznek, mint az elmélet, melyhez egy tárgyról a nyugodt tiszta ész és a korlátolt elfogultság jutott, vagy azon érzés, melyhez legnemesebb hajlamaink vezetnek, attól, melyhez aljas vágyak s vad indulataink ragadnak.

1232

1859. április 22.

Túlzás

Még nem állította senki, hogy legnemesebb tulajdonaink, ha azokban egy bizonyos mértéken túl megyünk, hibákká, sőt valógos bűnökké nem válhatnak; nem áll-e ez a patriotizmusról, a nemzetiségi érzésről is?

1233

Ifjúkorunk főnehézsége abban fekszik, hogy következetesek legyünk; későbbi életünké abban, hogy következetességünkben a kellő határokon túl ne menjünk, s a múltnak oly föltétlen befolyást ne engedjünk, minőt tetteinkre ifjabb napjainkban a jelen benyomásai gyakorolnak.

1234

Kitűnő emberek

Csak aki tökély után fárad, az érhet el magasabb állást; de ki bármiben tökély után vágyódik, soha kielégítve nem érezheti magát, s ebből természetesen következik, hogy azok, kik valamely irányban a legmagasabb állásra vergődtek fel, helyzetekkel sohasem elégszenek meg.

1235

Csabacsüd, 1859. május 1.

Ki teljes bizodalommal imádkozni tud, az a legfőbb boldogságot, melyre képesek vagyunk, már elérte, mert a világ minden hatalma, élvezete s dicsősége mi azon meggyőződéshez képest, hogy egy határtalan jóságú s hatalmú lénynek közvetlen gondoskodása alatt állunk.

1236

A vallás, szellemi létünk e világa, mely magasról jő, a naphoz hasonló: mentül mélyebbre száll, annál nagyobbak az árnyékok.

1237

Csabacsüd, 1859. május 4.

Kitűnő emberek

Nézd a hatalmas csert! Eljön az idő, midőn törzse, mely századok fergetegeinek dacolt, a lombos korona, melynek árnyékában pihenünk, s minden, mit rajta szépnek s nagyszerűnek tartunk, nyom nélkül tűnik el, s ha ott, hol egykor magas sudara emelkedett, a kisebb fák százai, ha körében egy egész erdő támad, mely emlékét fenntartja, ezt a fa elhullasztott magjainak fogja köszönni, melyekre szép napjaiban senki [nem] szólt. Nem sok kitűnő férfiú életének képe-e ez, melyből az, mi dicsősége korszakában bámultatott, nyom nélkül tűnik el, s éppen az tartja fel magát, s éppen az hat a jövőre, mi akkor senki által számba nem vétetett.

1238

Csabacsüd, 1859. május 4.

Újabb időben a gondolkozóknak egész seregét találjuk, kik, midőn egyrészről az istenség létezését kétségbevehetetlennek tartják, a másikról az isteni gondviselést - vagy mi egyre megy, azt, hogy az Isten az egyesnek sorsáról határoz - tagadják, s az ateizmust s a bizodalmat, mellyel az egyes szenvedései között a mindenhatóhoz feltekint, egyiránt képtelennek hirdetik.

Felfogásom szerént alig van nagyobb logikátlanság, mint ez.

Mindenható erő, mely akarata által e mindenségnek létet adott, vagy ha az anyagot mint öröktől létezőt vesszük is fel, mely ez anyagot mozgásba hozta, mely neki törvényeket adott, s a véghetetlen káoszból a világ bámulatos organizmusát alakítá, s mely, mihent a teremtés nagy munkáját bevégzé, egyszerre örök nyugalomba lép, azaz erő lenni megszűnik, hogy mit egy percben tett, afelett egy örökkévalóságon át álmélkodjék, a véghetetlen teremtésben tükrözve bámulva önmagát, lehet-e gondolat képtelenebb, mint ez, lehet-e olyan, melynek hamisságát a tudomány jelen állásában könnyebben beláthatnánk?

Az idők megszűntek, midőn a teremtés egy ezeredek előtt bevégzett isteni ténynek tekintetett, s mindenki azt gondolá, hogy a mindenség s e föld, melyen élünk, úgy állnak fel, mint azok a teremtő kezéből kijöttek. A geológia felfedezései után nem vonja senki kétségbe, hogy az anyag, melyet magunk körül látunk, az átalakulásoknak egész során ment keresztül. Mit az asztronómia a mindenségre nézve gyanít, midőn a csillagzatok között észlelhető ködfoltokat

vizsgálja, melyeknek tömöttebb magja csak most látszik alakulni, azt e földre nézve - amennyiben emberi korlátoltságunk mellett erről szó lehet - tudományos biztossággal látjuk, hogy a teremtés nagy munkája bevégezve nincs, hogy az tovább folyik, s folyt szakadatlanul milliónyi évektől, mióta az égitestek egymástól elváltak, s a földgömb sarkain forogni kezdett. Vajon, ha a gondolat, hogy e véghetetlen rend, melyet természetnek nevezünk, létét csak az anyag különböző részeinek s a mindenségben működő ellentétes erők véletlen találkozásának köszöni, eszünkkel ellentétben áll, ha minden tapasztalás, ha elménk természetes hajlama arra kényszerít, hogy e világnak alkotását, melynek minden részei véghetlen intelligenciára mutatnak, egy véghetlen intelligenciának tulajdonítsuk, nem kell-e felvennünk szükségképp, hogy valamiét a teremtés, úgy a teremtőnek működése bevégezve nincs, hogy az tovább folyik, mint a teremtés maga, mint ez nem a nem-létezőnek létrehozása, az egész mindenségnek rögtöni átalakítása, hanem az egyes lények nem szűnő, csaknem észrevehetetlen kifejlesztése s átalakítása által?

De vajon felfogható-e, hogy ugyanazon lény egyszerre milliónyi, nem lények, de világok felett őrködve, minden egyes teremtménynek létére befolyást gyakoroljon? S hát az, hogy az isteni lény egyszerre e milliónyi, nem lényeket, de világokat teremté, s a törvényeket, melyek mindegyiknek pályáját örökre meghatározák, egyszerre megalkotá, könnyebben érthető-e? Miként egyeztethetjük meg az istenség méltóságával, hogy az ily parányi lényekről, mint az ember s még parányiabbak s becstelenebbekről gondoskodjék? De miként fér meg a nap méltóságával, hogy az nemcsak a világot, de a kis hasadékot, melyet a rög eltakar, sugaraival eltölti, s nemcsak a földnek tavaszt, de a legkisebb fűszálnak levelet ad, meleget adva a hernyónak s infusoriumnak úgy, mint egész világrészeknek? Általján véve, mit értünk, mit foghatunk fel, mi az istenség eszméjével összeköttetésben áll? S nincs-e a tényeknek egész sora, melyeket tudunk, melyeken, mint a föld forgásán kétkednünk nem is lehet, s melyeket éppúgy nem értünk, s pedig épp azon oknál, azaz eszünk természeténél fogva, mely nagyobb, semhogy ezen dolgok tudásához jutottunk volna, s kisebb, semhogy azokat tisztán felfogni vagy tökéletesen megérteni képesek lennénk.

Csak egy okot ismerek, melyet az isteni gondviselés létezése ellen alaposan felhozhatunk: miként egyeztethetjük meg azt, amit tapasztalunk, az Isten véghetetlen jóságával? Ha annyi egyeseket, ha egész népeket s nemzedékeket látunk, melyek hibájok vagy legalább bűnök nélkül szerencsétlenekké váltak, míg a hatalom s jólét másoknál sokszor éppen oly tettek következéseként tűnik fel, melyektől erkölcsi érzetünk irtózik, miként hihetjük azt, hogy az emberi lét felett véghetlenül jó s igazságos lény őrködik? Ezen okoskodás látszólag megcáfolhatatlan, s ha komolyabb gondolkozóban a gondviselés, sőt az istenség iránt néha kételyek támadhatnak, ezeket csak azon igazságtalanságnak látása támasztja szívében, melyet földi dolgainkban tapasztalunk; de ezen okoskodás csak addig megcáfolhatatlan, míg emberi létünket földi életünkkel bevégzettnek tekintjük. A halhatatlanságnak eszméje az egyedüli, de egyszersmind tökéletes megfejtése a látszó ellentmondásnak.

Az Isten létezése, az isteni gondviselés és a lélek halhatatlansága a legszorosabb kapcsolatban állnak egymással, mihent az elsőt elfogadjuk, a többi önként következik; s éppen ez az, miben a vallásos eszmék hatalma s jótékonysága fekszik, hogy azoktól csak vagy egészen, vagy éppen nem válhatunk meg, s hogy mihent csak az istenségnek létezését hisszük, mihent csak erről győződünk meg, mindazt, mi a vallásban legvigasztalóbb, annál bizonyosabban feltaláljuk, mentül kevesebbé követjük mások állításait, s mentül többet gondolkozunk a tárgyról.

1239

Csabacsüd, 1859. május 6.

Reguly

Ha meggondoljuk, miként a magyar nép a história tagadhatatlan bizonysága szerént közvetlenül éjszakkeletről foglalta el hazánkat, hogy első hőstettei, melyeket kétségbevonni nem lehet, Kiev környékén történtek, s ha azon nyomokat követjük, melyeket elődeink a történet mezején magok után hagytak, az elsőket, melyeket kétségbevonnunk nem lehet, azon tájakban találjuk, melyeket most a nagy éjszaki birodalom foglal el, csaknem csudálatosnak találhatjuk, hogy a nagy érdek mellett, mely nemzetünk eredetének kérdésére hazánkban egy század óta mutatkozik, a népnek rokonait éppen ott nem kerestük, hol azok a legnagyobb valószínűséggel feltalálhatók valának, s hová, ha az éjszakkeleti vidékeket nemzetünk őshelyének elesmerni nem akarjuk is, az ősmondát követve, mely a magyart Attila népeivel közvetlen összeköttetésbe hozza, eredetét inkább dél felé keressük, legalább nemzetünk első históríkus nyomai visszavezetnek, melyeket követve a nagy rejtély könnyebben lenne megfejthető. A közönyösség, melyet az éjszaki rokonság kérdése iránt hazánkban találunk, azon csaknem makacsnak mondható határozottság, mellyel azt, midőn reá mások által figyelmezteténk, visszautasítottuk, az éjszaki s főképp a finn népek jelen helyzetének tulajdonítható, s azon hiúságnak, mely, úgy látszik, természetünkben fekszik, s melynél fogva népek s egyesek nemességeknek jelét az ősök nagy tetteiben keresik, mintha az egyes népek s az emberi nem folyóhoz lennének hasonlók, mely haladva magas állásából mindég mélyebbre süllyed, s mintha az emberiség éppúgy, mint a dolgok természete, nem mutatnák éppen az ellenkezőt, azt, hogy ami magasan áll, csak sok ivadékok fáradságos s századokig tartó emelkedése után érte el fenséges helyét.

1240

1859. május 7.

Haladás

Hány Galileije volt a szellemi világnak, és hányan, kik a gúnynak dacára, mellyel a világ úgynevezett bölcsei állításait fogadták, dacára a fenyegetéseknek, melyekkel a föld hatalmasai a bátort, ki az isteni gondviselésben s így az emberi nem jövendőjében bízik, mindég fogadták, meggyőződésekben nem tántorodtak meg, és szembe bíráikkal, s midőn erőszak által tanaik nyilvános visszavonására kényszeríttettek, legalább halkan elmondták magoknak a meggyőződést: *„az emberi nem halad.”* De ha azt akarjuk, hogy e tétel egy puszta állításnál több legyen, hogy az ne egy haszontalan, meddő axiómaként álljon tankönyveinkben, de azon igazságok egyikévé váljék, melyeknek következései a gyakorlati életre befolyással bírnak, szükség, hogy ne mindég csak a haladás tagadhatatlan volta felett okoskodjunk, hanem inkább azon irányt iparkodjunk kijelelni, melyben a haladás eddig történt, s melyhez (mert ezen irány, amennyiben annak állandósága tűnik ki, az emberi természet következésének tekinthető) minden törekvéseinket alkalmazni kell.

A meggyőződés, hogy az emberi nem halad, elég általjánossá vált napjainkban, de a tétel praktikus következéseit kevesek gyanítják, senki nem vette azt fel oly vizsgálódások kiindulási pontjául, melyeknek célja az, hogy a jövőben teendők iránt igazodjunk el, s mégis ez a fődolog. Mert ha létezik mód, mely által a tévedéseket, melyek között az emberi nem haladása történt, s a szenvedéseket, melyekkel azok járnak, kikerülhetjük, e mód csak a haladás általjános törvényeinek esmeretében s abban fekszik, hogy minden törekvéseinket ezekhez irányozzuk.

1241

1859. május 7.

Tagadhatatlan, hogy könnyebben és szívesebben cáfolunk, mint bizonyítunk. Ez egyrészt arra emlékeztet, mi gyengék az alapok, melyeken esméreteink s meggyőződéseink nagy része nyugszik, másrészt arra int, hogy miután elménk természetes hajlamánál fogva a kételyhez és tagadáshoz hajlandóbb, minden törekvésünket oda kell irányozni, hogy ezen hajlam a túlságig ne fejlődjék ki.

1242

1859. május 7.

Nem azon tételek száma, melyeket megcáfolni, de azoké, melyeket bebizonyítani tudunk, képezi elmebeli tehetségünk mérlegét. Csak aki sok tárgyról elhatározott nézettel bír, érdemli, hogy terjedelmes, csak ki valamely nagy igazságot kétségbevehetetlen okokkal bebizonyítani képes, érdemli, hogy nagy elmének neveztessék. - A cáfolgatási ügyesség többnyire csak a gyakorlatnak eredménye.

1243

Ki sokat adhat, az gazdag, s vajon sajnálhatjuk-e annak szegénységét, ki egész vagyonát, tehetségeit, életét egy kedves lénynek vagy eszmének feláldozni képes?

1244

Miként az anyagi világban minden tárgy annál nagyobb erővel vonatik a föld felé, minél nagyobb súllyal bír, ezt látjuk a szellemi világban is. Gyenge lélek s könnyű, felületes elme az, melyre nagy eszmék ellenállhatatlan hatalmat nem gyakorolnak.

1245

1859. május 7.

Azon törvények, melyek szerint az emberi elme működik, a világ általános törvényeivel nem állhatnak ellentétben; s ezért jól teszi, ki oly dolgokat, melyek a józan ésszel ellentétben állnak, határozottan tagad. - De a leghívebb tükör is csak azon tárgyakat adhatja vissza, melyek nagyságához képest lapján elférnék, s hozzá egy bizonyos helyzetben állnak, s így abból, hogy bizonyos dolgokat elménkkel nem foghatunk fel, még nem következik, hogy azok nem léteznek.

1246

1859. május 7.

Valamint a fa, melyet szüntelen ápolunk, sohasem fejlődik oly erősre, mint az, melyet természetes növésében semmi sem akadályoztat, úgy azon meggyőződésekben, melyek keblünkben önkényt támadtak, s nem azokban, melyeket fáradsággal szereztünk, találjuk támaszunkat.

1247

Gyoma, 1859. május 8.

Vigasz

Ha a tengeren távolból hajót látunk, mely duzzadó vitorlákkal egy irányban továbbhalad, szívünket vágy tölti el. A magas árbocokon színes zászlók lobognak, vitorlái hófejérek, oly nyugodtnak látszik, mintha csak állna, s mégis tudjuk, hogy kedvező szelekkel kitűzött célja felé halad. De ha ugyanezen hajó fedélzetén lennénk, nem ítélnénk-e másképp, a nagy gálya, mely a távolban oly nyugodtnak látszik, nem halad-e éppúgy ingadozva, mint az, melyen magad ülsz, nem szántja-e fel a keserű habokat, melyek elején tajtékozva felcsapnak, míg a szorongatott oldalak a küzdelem között rengenek s nyikorognak, mintha a roppant teher alatt, mely rájuk nehezül, szét akarnának törni? S nem járunk-e éppen így azon nagy férfiak s események emlékeivel, melyek az idő távolában előttünk feltűnnek? A történet keserű tengerén nem evezett keresztül senki nagy küzdelmek nélkül.

1248

Gyoma, 1859. május 8.

Jóravaló ember mindent *eltűr,* de nem mindent *tesz* hazájáért. Az erkölcsi lehetőségeket nem mi magunk jelöljük ki magunknak, s rajtok túllépni még a hazáért sem szabad.

1249

Buda, 1859. május 23.

Igaz, hogy a szabadság maga még nem boldogít, de ugyanezt mondhatjuk a világosságról is, mely csak azon tárgyaktól nyeri becsét, melyeket általa látunk, a melegről, mely nélkül semmi sem tenyészik, a levegőről, melyben élünk; de vajon nem lenne-e azért balgatag az, ki, mielőtt magának azt biztosította volna, mi minden egyébnek föltétele, más javak után fáradni vagy nekik örülni tudna.

1250

Buda, 1859. május 23.

Vannak dolgok, melyekre az egyes ember ereje elégtelen, de vannak olyanok is, melyekre sokaság soha nem képes; állami szerkezetünknek legnagyobb veszélye abban fekszik, hogy valamint monarchiákban az első, úgy szabad alkotmányok alatt az utóbbiról megfeledkezünk.

1251

Csabacsüd, 1859. június 1.

Az emberek többsége ugyanazon jó s ugyanazon rossz hajlamokkal bír, mint ismerőseink, s azért a bálványozás, mellyel sokan a nép szavát Isten szavának tekintik, s azon megvetés, mellyel mások - főképp ha nagyravágyó terveikben megcsalódtak - a tömegről szólnak, egyaránt helytelen. - Csak egy van, miben a nép az egyesektől mindig különbözik, s ez az, hogy

nyugodt megfontolásra képtelen, s ezért, valamint lelkesedése pillanataiban a legnagyobb áldozatokra kész, úgy képesebb mindenre, mint arra, hogy igazságos legyen, mert erre minden környülmény nyugodt megfontolása kívántatik.

1252

1859. június 1.

Ki önzését legyőzi, az a legnagyobb akadálytól szabadul meg, mely minden való nagyságnak és boldogságnak útjában áll.

1253

Csabacsüd, 1859. június 1.

Ha azon emberek nagy számát tekintjük, kik felsőbb kormányhivatalok után vágyódnak, méltán bámulhatunk, hogy ennyi határtalanul nemes vagy alávaló ember találkozik a világon, ki magát egészen mások javára feláldozni, vagy ki nemzete sorsát saját nagyravágyásának eszközéül használni akarja.

1254

A legvallásosabb ember, ki Istent mindenekfelett bölcs s igazságos lénynek tartja, hányszor emeli panaszos tekintetét ég felé, s bámulhatjuk-e, ha a nép, mely kormányát mindenhatónak hiszi, s annak igazságáról és bölcsességéről sokszor meggyőzve nincs, annak irányában szintén azt teszi.

1255

Sz. Tornya, 1859. június 1.

Semmi nem rontja meg inkább jellemünket, mintha azon elvhez szoktunk, hogy a cél szentesíti az eszközöket; ez az ok, melyért magas országos állásoknak elfoglalása, melyekben sokszor ezen elvnek alkalmazására csaknem kényszeríttetünk, a jellemre sokszor oly kártékonyan hat.

1256

1859. június 1.

Legtöbb önzést oly embereknél találtam, kik nagy észbeli tehetségek mellett kevés eréllyel, s olyanoknál, kik nagy erély mellett kevés észbeli tehetséggel bírnak.

1257

Csabacsüd, 1859. június 2.

Gondolatunkban érzéseink s az események mindig teljes összhangzásban állnak egymással, a valóságban soha. Innen van, hogy a múlt és jövő, melyet mindig csak gondolatunkkal foghatunk fel, a jelennél szebbnek s boldogítóbbnak látszik.

1258

1859. június 2.

Nem ismerek semmi kellemesebbet, mint nyári reggelen a madarak énekét. Mindenik csak magának vagy párjának szól, nem alkalmazkodva senkihez, saját dalát csevegi el, s mégis mily csodálatos összhang mindez. Ellenben mi kellemetlenebb oly zenénél, melynél minden zenész azon fárad, hogy saját részét jól játssza el, de a hangszerek nem hangzanak össze. - Ott, hol természetes összhang nincs, a kölcsönös alkalmazkodás a diszharmóniát csak még kellemetlenebbé teszi.

1259

1859. június 2.

Nem kellene a nevelésnél soha elfelednünk, hogy az észnek, mint a kardnak, hogy haszonvehető legyen, nemcsak élre, de szilárdságra is szüksége van, s hogy a felette sok köszörülés nemcsak élesít, de gyengít is.

1260

1859. június 2.

„Az emberiséget csak egy új eszme, egy új igazság mentheti meg jelen szerencsétlen helyzetéből" - ezt halljuk sokszor, s ezen általános meggyőződésből kiindulva nem hiányzanak, kik ezen új igazság kereséséhez fognak, vagy minden tanban, mely - mint a kommunizmus vagy szocializmus - újnak látszik, e mindenen segítő gyógyszert, nemünk új megváltóját gyanítják, s mégis nincs semmi, mi a történet összes tapasztalásaival annyira ellenkezésben állna, mint ezen meggyőződés. Az emberiség bajain soha *új* eszme nem segített még. A kereszténység, mely az ókor rothadt állapotjait megújítva, jelen civilizációnkat alkotá, nem hirdetett semmit, mi mint eszme, a zsidók vallásos, vagy a görögök s rómaiak filozófiai tanai között nem lenne feltalálható. Eszméknek hatalma s jótékonysága csak általánosságokban fekszik, s ez mindég csak hosszú időnek lehet szüleménye. Ha tehát jelen viszonyunkkal meg nem elégedve, egy szebb jövőt várunk, s azt előkészíteni akarjuk, nem új eszmékbe, nem eddig hallatlan kombinációkba helyhezzük bizodalmunkat, hanem inkább a létező, a már elterjedt eszmék között keressük fel azokat, melyek az emberiség jelen mívelődési fokának s helyzeteinek megfelelve, általjánossá válhatnak. Elhagyva, sőt megtámadva azt, mi túlélve magát, többé általános meggyőződéssé nem válhatik, s hasonlóképp mellőzve mindent, mi talán egykor, de a jelen viszonyokban nem lehet még általános.

1261

1859. június 2.

Sok s néha jeles író eltér tervétől s megrontja egész munkáját csak azért, mert egyes, magában véve szép eszmének elhallgatására magát nem bírja elhatározni, s az egészet a részleteknek áldozza fel. Ugyanezt tapasztaljuk az életben is.

1262

Sz. Tornya, 1859. június 3.

Mily keveset tudunk! szól a bölcs. Oh, volna bár több hatalmam! sóhajt a fejedelem. Van-e ember, ki így tudna szeretni! kiált az ifjú, midőn kedvesére gondol. - Csak mikor szeret, akkor elégszik meg szívünk önmagával.

1263

Csabacsüd, 1859. június 5.

Ki az eget jó tubuson át vizsgálja, temérdek csillagot lát, melyet szabad szemmel észre nem vett, de mindenik sokkal kisebbnek látszik. Körülbelül ez eredménye minden tudományos vizsgálódásnak; sokkal többet látunk, mint elébb, de minden sokkal apróbbnak látszik.

1264

Szahara pusztája fövény- s apró kövekből, s a tenger vízcseppekből áll; ami bennök ijesztő, csak azon könnyűség, mellyel minden szélnek engedve, helyökből kimozdulnak.

1265

1859. június 5.

Akármily irányban haladjunk, akármennyire *földi* látkörünk változik s terjed, de ha feltekintünk ugyanazon eget s ugyanazon csillagokat látjuk magunk felett; s ekként változnak s terjednek esmereteink a tudomány által. Az anyagi világ felfogásában, földi dolgok méltánylására nézve minden lépés módosítja nézeteinket, azon legfőbb igazságokra nézve látkörünk egy marad, s a legbölcsebb nem áll közelebb hozzájuk, s a különbség, mely közte s az egyszerű munkás között létezik, nem hogy hozzájok közelebb jutott, hanem csak abban áll, hogy a távolságot, mellyel tőlök áll, hogy nagyságokat s a befolyást, melyet e földre gyakorolnak, tisztábban fogja fel. - De éppen, mert látkörünk s vele nézeteink, melyek minden egyébre nézve annyira változók, azon legfőbb igazságokra nézve ugyanazok maradnak, ebből következik, hogy a míveltség magasabb fokán, hol a különböző néposztályok esmereteik által nézeteikben annyira eltérnek egymástól, való egyetértés csak ezen magasabb eszmékre nézve eszközölhető. Éppen a mívelődés magasabb fokán álló nemzetek csak a vallás körében találhatják egységeket, s a protestantizmus nagy előnye abban fekszik, hogy ez általa könnyebben eszközölhető.

1266

1859. június 5.

Mentül inkább haladunk a tudományban, annál inkább látjuk, hogy minden bizonyos törvények szerént fejlődik. Mennyivel több s világosabb törvényeket vontunk le azon tényekből, melyeket az esmeretek bizonyos körében észlelénk, mentül tisztábban látjuk azon okszerű összeköttetést, melyben az elébb véletlennek tekintett események s változások egymáshoz állnak, annál tovább haladtunk ezen tudományban, s a hatás, melyet a tudomány az emberi

hatalom kiterjedésére gyakorol, csak abban fekszik, hogy a dolgok kifejlődésének törvényeit kimutatva, egyszersmind az emberi hatalomnak természetes korlátait jeleli ki, s így tevékenységének elérhetetlen célok helyett, melyek után másként fáradna, elérhető feladásokat tűz ki.

Mi minden tudományról, az áll a politikáról is. Feladása nem más, mint azon tények roppant mennyiségéből, melyeket a történelem nyújt, azon törvényeket keresni fel, melyek szerént az emberi társaságok kifejlődnek, s kijelelni általok a határt, ameddig egyrészről az állam hatalma az egyes felett, másrészről az egyes szabadsága más egyesek s az állam irányában terjedhet. Eddig csaknem kivétel nélkül utópiák létesítésén fáradtak az emberek, s pedig még többször kormányi, mint népszerű utópiákén.

1267

Csabacsüd, 1859. június 6.

Kereszténység

Ha azon nagy átalakulást figyelemmel tekintjük, mely a kereszténység által az emberek eszméiben történt az egyediség érvényesítésében, azon elv felállításában találjuk azt, hogy saját egyediségünk tökéletesítése s tökéletesülés által boldogítása képezi létünknek s minden törekvéseinknek fő célját.

Az óvilág - amennyire a görög-római polgárosodás terjedett - az államot állítá fel, mint a legmagasabbat, s valamint az egyed fő erényét abban helyhezé, hogy magát s minden tehetségeit a köznek alárendelje, úgy minden egyedi szabadságot s jólétet csak az állam szabadságában s jólétében részvétében keresteté általa. Hová a görög-római polgárosodás nem hatott, ott az ókorban a nemzetiség eszméjével találkozunk legélesebb, legmerevebb formájában, mely még az istenség eszméjére is kiterjed, s minden népnek külön istenségeket ad, oly istenségeket, melyeket nemcsak a nép, mely nekik oltárokat emel, de azok is, melyek vele érintkezésbe jutnak, elismernek, ellenséges hatalmakat látva bennek, melyek ellen szintúgy küzdeniek, melyeket szintúgy legyőzniek kell, mint az ellenséges népet, mely ellen csatáznak.

Az egész ómitológiában korunk fogalmai szerént nincs semmi csudálatosabb, mint azon tolerancia, mellyel az egyes népek szomszédaik isteneit, mint valóban létező lényeket, elismerék, saját nemzeti istenségeik számára legfeljebb csak nagyobb hatalmat s dicsőséget, egyáltaljában némi felsőbbséget követelve, azt is csak mint oly dolgot, melyért még küzdeni kell, s mely csak a küzdelem után, az ellenséges nép legyőzetése által válik kétségtelenné. Mennyire általános ezen nézet az egész ókorban, meglátszik abból, hogy azt még a zsidó szent könyvekben is feltaláljuk (Deus vester non est sient dis eliarum gentium), hol ezen istenségek létezése nem tagadtatik, csak Jehova felsőbbsége emeltetik ki, sőt, hogy még az első szentatyák is, alkalmazkodva itt, mint mindenben, a nép gyengeségeihez, a pogány istenségek létezését elismerve, őket rossz szellemeknek, démonoknak kanonizálták.

Az óvilág egészen e föld képe szerént alkotá olümposzait. A harc, mely a föld népei között az uralomért folyik, küzdésben tartja az égieket is, s valamint itt a földön nem minden népek megsemmisítésével, hanem avval végződik, hogy minden népek a római birodalomba merülve, anélkül, hogy egyediségöket egészen elvesztenék, a római mívelődés bélyegével jeleltettek meg, úgy a vallás körében a római mitológiát szülé számtalan istenségeivel, kiknek mindegyike a közös római bélyegen kívül eredetének, azaz saját nemzetiségének jellemét tartá meg. A kereszténység e részben is, más vallásoktól nemcsak különbözik, sőt velek csaknem ellentétben áll, s ha általján véve mondhatjuk, hogy az ember mindég saját képmására teremti istenségét, a kereszténységre nézve szintoly tagadhatatlan, miként az eszményképét nem a

létező viszonyok eszményítésében, hanem azoknak ellentétében kereste. A kereszténység nem mint az uralkodók, hanem mint az elnyomottak vallása lépett fel, nem, hogy a létező viszonyokat igazolja, hanem, hogy az alattok szenvedőknek vigasztalója legyen, s nem hirdettetett soha tan, [mely] minden létezővel, főképp azon elvekkel, mik minden létezőnek, az egész civilizációnak alapjául szolgáltak, annyira ellentétben állna, mint éppen a kereszténység.

Az állam abszolút hatalmának ellenében a kereszténység a szabad egyediség eszméjét állítá fel. Az eszme helyett, melyből az óvilág minden erényei fejlődtek, hogy az egyed az államért van, azon új tant, hogy mindenki életének célját csak saját tökéletesülésében keresheti.

A mereven elkülönözött s ellenséges nemzetiségek ellenében a kereszténység az emberi nem egységét hirdeté.

Az első által a szabadságnak most egy egészen új értelem adatott, a politikai szabadság helyett az egyedi szabadság állíttatott fel.

A másodikból szükségképp az *egyenlőség* eszméje fejlődött ki, s ha a római caesarok a keresztényeket, dacára békés jellemeknek, mellyel magokat a létező viszonyoknak alávetik, mégis üldözték, s ha Liberius a kereszténység győzelméből Rómának, sőt az egész óvilág civilizációjának vesztét jósolá, ők helyesen fogták fel a vallásnak természetét; s így nem csalódott Rousseau sem, és azok, kik előtte vagy utána azon állítással léptek fel, hogy a kereszténység az államra nézve veszélyes, s hogy vallásához ragaszkodó keresztény jó polgár nem lehet. Amennyiben államaink az óvilág eszméin alapulnak, ezen állítás helyes, s azon mértékben, melyben a renaissance óta államszerkezeteinkben az óvilág eszméihez visszatérünk, ezen ellentét mindég élesebbé válik; a kérdés csak az, vajon ezen ellentét a kereszténység vagy a jelen állami szerkezet megszűnéséhez fog-e vezetni, s én korunk eszméiben s az irányokban, melyekben ezen eszmék nyilatkoznak, nem látok semmit, mi az elsőt valószínűtlenné tenné.

Sokszor halljuk, hogy a kereszténység lejárta magát, s csakugyan tapasztaljuk, hogy a kultusz jelenleg kevesebb tiszteletben tartatik, a dogmák, főképp a míveltebb osztályok által, nemcsak kétségbevétetnek, hanem elvettetnek, sőt, hogy még a keresztény morál, mely a boldogságot nem földi javakban, hanem a tökéletesbülésben keresi, az emberek tetteire naponként kevesebb befolyást gyakorol.

Mindezen jelenségek szomorúak, s igen helyesen cselekszik, ki korunk szenvedéseit ezeknek tulajdonítja, s azt hiszi, hogy míg az anyagiságtól, mely a kereszténység praktikus hatását lehetetlenné teszi, nagy szenvedések által nem szabadulunk, az emberiség helyzete javulni [nem fog], de ki ebből azt következteti, hogy azon eszmék, melyeket a kereszténység felállított, hatalmukat elveszíték, az nagyon csalódik.

Igaz, a többség nem saját tökéletesítésén, hanem igen anyagi javakban keresi boldogságát, a mennyország, mely után vágyódik, e földre szállt; de vajon nem saját boldogságát keresi-e mindenik, önmagában keresve célját, s azon önösség, mely ellen méltán felszólalunk, nem ugyanazon individualizmuson alapszik-e, mellyel a kereszténység az óvilág fogalmai ellen fellépett, csakhogy a boldogság-fogalom változott meg.

S vajon korunk nemzeti törekvései, habár azok az emberiség eszméjével, melyet a kereszténység felállított, látszólag ellentétben állnak, nem az egész emberi nem egyenlő jogosultságának eszméjén alapszanak-e, s nem ahhoz vezetnek-e vissza?

S azon általános humanitás, mely századunk legnemesebb jelleme, nem tisztán keresztény eszméknek következése-e?

Mindazon törekvések, melyek korunkban a fennálló viszonyok s főképp az államszerkezet ellen irányozvák, bármi vallástalan formában lépjenek fel, tulajdonképp mégiscsak tisztán keresztény eszméknek küzdelmei, s éppen mert azok, azért vagyok meggyőződve, hogy azok elnyomatni sem az állam, sem azon ellentörekvések által nem fognak, melyekkel a kommunizmus és szocializmus újabb időben az egyedi szabadság ellen fellépett.

A kereszténység nemcsak nem élte túl magát, sőt csak most közelgünk uralmához. Történjék bármi, a jövő a szabadságot és egyenlőséget is, az emberi nem egységét ki fogja víni azon értelemben, melyben azt a kereszténység felállítá.

1268

Abból, mert az emberek különböző korszakokban egymáshoz hasonlók maradnak, az emberiség tespedését következtetni semmivel sem józanabb, mintha valaki abból, mert a fa minden tavasszal az előbbiekhez hasonló leveleket hajt, azt következtetné, hogy a fa nem nő.

1269

Csabacsüd, 1859. június 7.

Vannak emberek, sőt vannak népek, melyeket, mint a lógony [az] órát, csak azon teher, melyet viselnek, tart mozgásban.

1270

Csabacsüd, 1859. június 8.

Mi a jelen helyzetet annyira veszélyessé teszi s mégis egyszersmind az egyedüli horgony, melyhez a fennálló rend barátai reményeiket köthetik, az a jelen mozgalom nagyszerűségében s azon összeköttetésben fekszik, melyben Európa minden népeinek helyzete a jelen pillanatban áll. Éppen mert az átalakulás, melynek elejébe megyünk, előreláthatólag oly nagyszerű leend, ez az ok, melyért mindazok, kiknek a jelen viszonyok feltartása érdekekben fekszik, vagy kik legalább a jövő bizonytalanságaitól félnek, mindent el fognak követni, hogy a pillanat, melyben az bekövetkezik, mentől későbbre halasztassék.

1271

1859. június 8.

A tapasztalás azt mutatja, hogy azok, kik nagy nemzeti mozgalmaknál az első lendületet adják, azoknak későbbi menetére ritkán gyakorolnak befolyást; de hibázunk, ha ezért akár a nép állhatatlanságát, akár az egyesek következetlenségét vádoljuk, kik oly mozgalomtól, melynek egykor élén álltak, visszavonulnak. E tüneményeknek oka a dolgok természetében fekszik, mely szerint attól, ki valamely követ megindított, nem kívánhatjuk, hogy azt, midőn a hegyoldalon lehengereg, hasonló sebességgel kövesse, s megállapodására éppoly elhatározó befolyást gyakoroljon, mint megindulására.

1272

1859. június 8.

Ha sok eszme s egyéniség, melyekről azt hittük, hogy idejét lejárta, minden várakozás ellen néha új erőt nyer, azt többnyire csak annak köszönheti, mert ellenei azt, mi már halottnak látszott, még el is akarták temetni.

1273

1859. június 8.

Ha reggel egy fűszálon több, a másikon kevesebb harmatcseppet találunk, az ok nem a légkörben, hanem az egyes növényekben fekszik, melyeknek egyike a közös légkörből több, másika kevesebb enyhítő nedvet vesz magához.

1274

1859. június 11.

A gondolat világában is több aggodalmat, mint reményt, több szomorítót, mint vidítót találunk, s nem sokat nyer, aki a mindennapi élet köréből ide vonul.

1275

A vonaton, 1859. június 11.

Nincs semmi veszedelmesebb, mintha valaki látva hibáit, azokat nemcsak legyőzni, de megsemmisíteni akarja, s valamely eszménykép szerént új jellemet akar alkotni magának. A természet többnyire megbosszulja magát, s ki ellene tört, az nyugalmát s azon megelégedést, mely hajlamaink s tehetségeink egyensúlyában fekszik, örökre veszíti el.

1276

Svábhegy, 1859. június 13.

Mily befolyást gyakorolnak az emberekre feltételeik s meggyőződéseik, azt minden búcsúnál vagy népünnepnél tapasztalhatjuk, hol a legkedvezőtlenebb idő, mennydörgés és jégeső mellett vigadnak, csak azért, mert az egész éven át meg voltak győződve, hogy e napon jól fognak mulatni, s azon feltétellel keltek fel, hogy ma vigadniok kell.

1277

1859. június 21.

Feltűnő, hogy azon korban, melyet az óklasszikai világból ismerünk, a görögöknél, a vallás a népnél durva antropopátizmussá és az isteni tisztelet ceremóniákká aljasodott, míg a nép felsőbb osztályainál már vallástalanságot vagy a vallásnak filozófiai felfogását találjuk (mi körülbelül egyre megy).

Nem fekszik-e ebben egyik oka azon nagy különbségnek, melyet a görög s római történet között észreveszünk?

S nem lehetne-e helyesen mondani, hogy mit a görög világ fénykorának tartunk, tulajdonképp csak feloszlásának, dekompozíciójának kezdete?

Már a legrégiebb filozófok, mint Xenophanész, Hérakleitosz és Anaxagorász vagy gúnyolták és megveték a nép vallását, vagy mint Parmenidész és Empedoklész új teogóniákat s kozmogóniákat állítottak fel.

Egyáltalában érdekes, mily káros hatást gyakorolt csaknem minden vallásra az, hogy kozmogóniákat állítottak fel. Csaknem mindenik azon oldalán, mely fizikai tények magyarázatával foglalkozik, támadtatott meg.

Ez is egyik előnye a kereszténységnek.

1278

Svábhegy, 1859. június 28.

Az önzés legyőzésére nincs jobb mód, mintha a földi javak hiábavalóságára és saját életünk bizonytalanságára emlékezünk; csakhogy ezen úton önzésünkkel együtt egyszersmind erélyünket is elvesztjük. Általán véve többször tapasztaltam, hogy azok, kik saját érdekeik iránt filozófiai közönyösséget mutatnak, még közönyösebbek minden más érdek iránt, s hogy a közjóért többnyire azok legbuzgóbbak, kik akkor is, midőn saját érdekök forog kérdésben, nagy erélyt fejtenek ki.

1279

Az erény - mint Arisztotelész mondja - két szélsőségnek kellő közepe. De éppen ebben fekszik a veszély, melynek magunkat azáltal tesszük ki, ha egyes hibáink ellen következetes erőfeszítéssel küzdünk. Néha legyőzzük hibáinkat, de ritkán anélkül, hogy az ellenkezőbe esnénk. A különböző tulajdonok egyensúlya, mely erényünknek s boldogságunknak feltétele, egyes esetekben a természet adománya, néha életviszonyaink s azon befolyásnak eredménye, melyet reánk a társaság gyakorol, de talán nincs senki, ki azt magának reflexió s erős feltétele által szerezhetné meg. A reflexió jó arra, hogy saját hibáink- s gyengeségeinkről győződjünk meg, de nem arra, hogy jókká s erényesekké tegyen.

1280

Svábhegy, 1859. június 30.

Mint a levegő, mint a víz, mint minden a világon, úgy szívünk is mentől melegebb, annál inkább emelkedik.

1281

1859. június 30.

Kevés embert találunk, ki annyira oktalan, hogy oly dolgok után epedjen, melyeket maga is lehetetleneknek tart; de még kevesebbet, ki elég józan arra, hogy azon javak után ne vágyódnék, melyeket elérhetőknek gondol; s ezért megelégedésünk leginkább attól függ, hogy *a számunkra létező kedvező lehetőségeknek körét felette tágnak ne tartsuk.* Bármi kellemetlen helyzetünk, azon meggyőződés, hogy az megváltoztathatatlan, megnyugtató hatást gyakorol kedélyünkre, s a tapasztalás azt mutatja, hogy oly betegek, kik bajuk orvosolhatatlanságáról

meg vannak győződve, vagy oly rabok, kiknek a szabadsághoz semmi reményök nincs, sorsukat könnyebben viselik olyanoknál, kik felüdülésüket vagy megszabadulásukat lehetségesnek, sőt valószínűnek tartják.

1282

1859. június 30.

Ki mindig útjára néz, s egyre haladni akar, az nem panaszkodhatik, ha életét, melyben magának pihenésre időt nem enged, fárasztónak találja.

1283

Elélhetünk minden öröm, de nem minden remény nélkül.

1284

1859. július 1.

Praktikai feladás

Oly állami állapotok, melyek az uralkodó eszmékkel ellentétben állnak, nem tartathatnak fel, s az államszerkezet csak akkor erősebb, ha ez az uralkodó eszméknek következése, s azok valósításának eszköze.

A feladás eszerént: először tisztába jönni aziránt, mik korunk uralkodó eszméi, másodszor aziránt, a jelen szerkezet megfelel-e ezen eszméknek, harmadszor mily szerkezet által valósíthatók ezen eszmék?

Miután a jelenkor eszméi a kereszténységre alapszanak, a feladás tulajdonképp csak az, mily módon alapíthatunk egy valóban keresztény államot?

1285

1859. július 2.

Anglia

Úgy hiszem, Anglia nemsokára tapasztalni fogja, hogy szigeti állásának minden előnyeit nem élvezheti anélkül, hogy hátrányait is tapasztalja, s hogy oly állam, mely a jelenhez hasonló pillanatban egészen neutrális maradhat, később egészen elszigetelve fogja találni magát.

1286

1859. július 3.

Viszony a reformáció és újabb mozgalmaink között

A reformáció nem egyéb, mint azon reakció, mely a római egyházban fennmaradt óvilági eszmék és intézvények ellen a tisztán keresztény elvek nevében történt.

Újabb mozgalmaink nem egyebek, mint ugyanezen reakciónak folytatása az állam körében, hol az óvilági eszméknek szinte egy nagy része feltartotta magát, s a császárság következtében csaknem minden államok úgy rendeztettek el, hogy azokat nem a keresztény, de egészen az óvilág eszmei kifolyásának tekinthetjük.

A 16. század mozgalmainak célja egy keresztény egyház, a 19. századéi egy keresztény állam létesítése, s e mozgalom szinte nem fog nagy következések nélkül maradni, s ha ezek, mint a reformáció mozgalmai, nem győznek is mindenütt, ott, ahol győznek, a királyi hatalomra ugyanazon következéseket fogják előidézni, melyeket a reformáció a pápaira előidézett.

1287

Demokrácia és külső hatalom

Demokratikus állam, ha népe erényes, megtarthatja szabadságát, de nem uralkodhatik mások felett, s mi egyesekre alkalmazva kétségbevonható, hogy parancsolni csak az tud, ki engedelmeskedni tanult, bizonyos, ha egész népekről van szó; külső uralmok mindég belső szolgaság árán vásároltatik meg. Ez magából a demokrácia természetéből következik.

Mert miután a nép a hatalmat, mellyel más népek felett bír, maga nem gyakorolhatja, s avval egyeseket kénytelen felruházni, a hatalom, mellyel külsőleg bír, szükségképp az egyenlőség megrontását vonja maga után. Oly államban, melyben a dolgok természete szerént arisztokratikus pozíciók léteznek, az arisztokrácia sem soká várat magára.

De ha az uralkodás és a demokrácia nem állhatnak meg együtt, ezen axiómából - melynek helyességét kevesen fogják kétségbevonni - következik, hogy korunk demokratikus iránya a dolgok szükséges folyamában azon uradalom megszüntetéséhez fog vezetni, melyet most egyes népek a többiek felett gyakorolnak.

S hogy így, dacára azon ellentétnek, melyben jelenleg sok helyen a demokratikus irány a nemzeti mozgalmakkal áll, a demokrácia győzelme szükségképp a nemzetiségek felszabadítását fogja maga után vonni.

1288

1859. július 6.

Úgy látszik, hogy a viszonyok, amelyek között az egyes görög államok fennálltak, legjobban érthetők, ha ezeket azokhoz hasonlítjuk, amelyekben most minden, a nyugati kereszténység köréhez tartozó államok egymáshoz állnak. Amazok egysége vallásos fogalmaik és civilizációjuk egységében, s a barbárokkal szembeni ellentétben áll. Nem bírjuk-e ugyanazon elemeit az egységnek, s nincs-e az ellentét, amit a dórok és a jóniaiak között találunk, éppoly nagy, mint ami a jelenlegi Európa egyes államai között létezik?

Az analógia a részletekig kifejthető, mert az nem véletlen, hanem a dolgok természetéből következik. Adja Isten, hogy ne Oroszország - amely a nyugati Európához éppen úgy viszonyul, mint Makedónia Görögországhoz - valósítsa meg Fülöp és Sándor szerepét.

1289

Svábhegy, 1859. július 7.

A nép hatalmának alapjai

Salamon kivételével, ki a bölcsnek nevét már azért is megérdemli, mert csak bölcsességet - azaz személyes tulajdont - kért istenétől, az emberek mind csak külső javak vagy kedvező körülmények után vágyódnak, és szerencséjeket ezekben keresik. Így van ez nemzeteknél is. Hogy határait kiterjeszthesse, hogy szomszédai gyengüljenek, hogy egyes események bizonyos módon dőljenek el, ezután vágyódunk, s mi a fő - mert minden egyéb csak ettől függ -, a nemzet belső becsére, míveltségének emelésére, férfiasságára, erényességére nem gondol senki, s mégis ezek nélkül mit ér minden egyéb? Valamint az egyesnél a külső körülményekkel csak tevékenységének színhelye változik, de nem becse, úgy van az még nagyobb mértékben nemzetekkel is, s nincs egy, mely csak azáltal, mert külső helyzete kedvezővé alakult, naggyá vagy boldoggá vált volna.

1290

1859. július 7.

Semmi által nem szigeteljük el magunkat inkább a társaságtól, mint midőn előítéleteit elvetjük; s mentől inkább közeledik valaki a bölcsességhez, annál több szüksége lesz reá, mert annál elhagyottabbnak fogja találni magát.

1291

1859. július 12.

Tapasztalásból tudom, hogy igen sok jóravaló férfi és jóravaló asszony álnoknak tartatik, csak azért, mert jószívűségből nem tudja magát arra elhatározni, hogy másoknak valami kellemetlent mondjon.

1292

1859. július 12.

Szabadság

Az uralom ellen csak a szabadság biztosít, ha tehát a nép korlátlan hatalmától tartunk - s méltán, minthogy a nép uralma felelősség nélküli -, ez ellen is csak a szabadság által biztosíthatjuk magunkat.

1293

1859. július 13.

Az államot nem érheti nagyobb szerencsétlenség, mintha az, mi a népnek cél, kormánya által csak eszköznek tartatik, vagy megfordítva, ha a nép aziránt, mit kormánya célként tűzött ki magának, közönyös marad. Minden dualizmusok között ez a legveszélyesebb, mert csak ez az,

mely által a nemzet egysége éppen ott szűnik meg, hol arra legtöbb szükség vagyon: a külfölddel szemközt.

1294

1859. július 13.

Irányul csak oly tárgyak szolgálhatnak, melyek, mint a csillagok, tőlünk oly távol fekszenek, hogy bármily sebesen haladjunk, azáltal a viszony, melyben hozzájok állunk, nem változik meg.

1295

1859. július 13.

Bizonyos, hogy anyagi tárgyak minden emberre *hasonló* benyomást tesznek, de bizonyos az is, hogy ezen benyomás hasonló, de nem ugyanaz, s hogy az emberek fogalmai ugyanazon tárgyról *különbözők.* E hasonlóság, mely fogalmainkban létezik, *a tárgyak valóságát,* a különbségek azt bizonyítják be, hogy a tárgyon kívül még valami van, mi a fogalomra befolyással bír, s csak a szemlélőnek egyediségében kereshető.

Ha a tárgyak csak a gondolatban léteznének, nem lehetne fogalmainkban annyi *hasonlóság,* ha a fogalom csak a tárgy által támadna, nem lehetne annyi különbség, s így minden egyes fogalom mind azoknak tanát cáfolja meg, kik csak a gondolkozó észt tekintik valónak, mind azokét, kik az anyagon kívül semmit elismerni nem akarnak. A cogito ergo suat res.

A materialisták a különbséget, mely több embernek ugyanazon tárgyról képezett fogalmai között létezik, érzéki szervei különbségéből magyarázzák, s e magyarázat - amennyiben csak az egyes tárgyak érzékeink által felfogható tulajdonai forognak kérdésben - kielégítő lehet, de nem találjuk-e ugyanazon hasonlóságot s ugyanazon különbséget azon fogalmakban is, melyeknek tárgya nem anyagi, s melyekhez nem szemlélődés, hanem csak észlelés útján juthatunk.

Ha azon tapasztalás, hogy egy tárgy különböző emberekre hasonló benyomást tesz, s bennek hasonló fogalmakat ébreszt, azon meggyőződésre vezet, hogy e tárgy csakugyan bír azon tulajdonokkal, melyeket abban mindenki talál, s hogy az emberek érzéki szervei között hasonlóság létezik, s ha azt látva, hogy ezen fogalmak minden hasonlóságuk mellett mégis különbözők, akkor hasonló tapasztalások, ha azokat azon fogalmakra nézve tesszük, melyekhez nem érzékeink által, hanem csak észlelés útján juthatunk, hasonló következésekhez fognak vezetni azon lehetségekre nézve is, melyekkel gondolkozunk.

A hasonlóság, melyet az emberek gondolataiban találunk, a tapasztalás, hogy ugyanazon előzmények a legkülönbözőbb embereket ugyanazon következésekhez vezetik, e következések helyességéről s arról győz meg, hogy valamint az emberek érzékei, úgy elmebeli tehetségei között hasonlóság létezik; az, hogy az emberek gondolatai mégsem egyeznek meg egészen, bebizonyítja e tehetségek különbségét, s így létezését, mert nem létező tárgy észlelhető különbségeknek oka nem lehet.

1296

1859. július 13.

A tudomány sok tévedéseinek egyik oka abban fekszik, mert oly tárgyakkal foglalkozik, melyek az emberi elme körén kívül fekszenek; a tévedéseknek még bővebb forrását abban találjuk, hogy a tudomány sokszor oly dolgokat akar megmagyarázni, melyeket mindenki úgyis ért. Nem képzeli senki, mennyi hamis fogalom terjed el csak azáltal, hogy oly dolgok mesterséges definícióit adjuk, melyeknél azokra semmi szükség nincs.

1297

Nem az, kinek *sok eszméje,* de kinek *egy meggyőződése* van, az válhatik nagy emberré.

1298

Csabacsüd, 1859. július 23.

Talán semmit nem hallunk többször napjainkban, mint azon állítást, hogy ez soká többé nem maradhat így; s az embereknek nem is jut eszökbe, hogy mit a jelenről, mint korunk nyomorultságának különös jelét, felhoznak, éppúgy illik minden időre, mert hisz sokáig változás nélkül semmi nem maradhat a világon.

1299

Sz. Tornya, 1859. július 24.

Uralkodni a legnagyobb birodalom felett is lehet, annak minden kisebb ügyeit is igazgatni lehetetlenség, s ki ezt akarja, csak azon erőket fecsérli el, melyekre az uralkodásra szüksége lenne.

1300

Svábhegy, 1859. augusztus 8.

Talán semmiben nem találunk több változékonyságot, mint az emberek vallásos fogalmaiban. A legdurvább babonától a legköltőibb mítoszig s legmagasabb filozófiai eszméig mennyi fokozat, mily eltérő fogalmak, melyeknek mindegyike millió embereknek vigasztalásul szolgált, melyeknek mindegyikében egész nemzetek századokon át megnyugtatásokat keresték. Első pillanatra úgy látszik, mintha az emberek egyenetlenségének bebizonyítására nem is kívántatnék egyéb, mint azon különböző vallások összehasonlítása, melyet különböző népek s korszakok magoknak alkottak. De ha a dolgot közelebbről tekintjük, azon meggyőződéshez jutunk, miként mindezen különböző vallások ugyanazon szükségek kielégítésére alkottattak, miként az ember oltárjai előtt ugyanazon rejtélyek magyarázatát, ugyanazon bajok vigasztalását keresi, akkor nézetünk változik, s meggyőződünk, miként e különböző vallások is csak az emberi természet egyenlőségét bizonyítják, egyenlőségét éppen lelkületének legmagasabb vágyaiban, legnemesebb aspirációiban.

Általján véve, mennél többet gondolkozom a tárgyról, annál inkább meggyőződöm, hogy az emberek között létező különbségek nem érzéseikben, hanem fogalmaikban, melyek érzéseikre

alkalmat adnak, keresendők, s hogy az, mit Európában nemzetiségi különbségnek nevezünk, s minek okát a faj különbségében keressük, tulajdonképp csak a kultúra, a míveltségi fok különbségében fekszik.

1301

Boldog kor, mikor még cselekvéseink irányát lelkesülés és érzéseink határozzák meg, s a hideg ész, alkotmányos királyként, legfeljebb vétóval él.

1302

1859. augusztus 11.

Rögös minden pálya, mely felfelé vezet. A gondviselés úgy rendelé, hogy valamint a föld, úgy az emberi lét magaslatait csak akadályok között s hosszú fáradtság után érhessük el.

1303

Svábhegy, 1859. augusztus 15.

Az, mit szerelemnek nevezünk, két egészen különböző, sőt ellentétes kútfőből ered. Egyszer az újság az, miáltal vonzódva érezzük magunkat. Valamely személynek testi s lelki tulajdonai, melyekben egyébként semmi rendkívüli nincs, azért hatnak reánk, mert általok meglepve érezzük magunkat. Másszor a megszokás az, mi lekötve tart, s egyes nem szeretetreméltó tulajdonokat is tűrhetőkké, sőt jóllétünkre mintegy szükséggé teszi. Hogy ezen érzésnek e két neme igen különböző, s nyelvünk szegénységét mutatja, hogy azt csak egy szóval fejezzük ki, bizonyos, de bizonyos az is, hogy az emberek nagy része a szerelem mindkét nemének érzésére képes, de hogy ugyanazon személy iránt a szerelemnek egyik neme a másikba ritkán megy át, s ez csakugyan nagy baj házi boldogságunkra nézve, melyet éppen azoknál találunk legkevésbé, kiket a szerelemnek első neme vezetett egymáshoz.

1304

1859. augusztus 18.

Nacionalitás

Közönségesen a nemzetiségi lelkesültség olyannak tekintetik, mely csak a legutolsó időkben vált fontossá, ephemer tüneménynek, mely, amint rögtön támadt, úgy rögtön fog elenyészni; ha azonban az újabb történetet figyelemmel tekintjük, azon meggyőződéshez jutunk, hogy a nemzeti érzelmeknek fontossága legalább századunkkal kezdődik, s hogy éppen a legfontosabb annak első, most átélt felében történt. Napóleon hatalmának megtörése egyedül ennek köszönhető. Nem a kormányok összetartásán s a rendezett hadseregek vitézségén, hanem egyedül a spanyol, orosz és német *nemzet* ellenállásán tört meg e hatalom, s alig foghatjuk meg, hogy ezt azok, kik e nagy eseményeknek tanúi voltak, vagy legalább jelen állásukat annak köszönhetik, ezt ily hamar elfeledték.

Egy új van a nemzetiségi mozgalmakban, revolucionárius jellemök. Miután ez azonban egyedül a kormányok csaknem megfoghatatlan ügyetlenségének tulajdonítható, kik éppen azon iránnyal, mely nemcsak természete szerént *konzervatív,* de az egész század leforgása

alatt a konzervatív elvek érdekében működött, s melynek a trónok s a régi viszonyok helyreállításukat köszönik, kik, mondom, éppen ezen iránnyal ellentétben tették magokat, igen valószínű, hogy a kormányok ezen hibát végre átlátván, a nemzetiségi elv ismét természetes, konzervatív jellemét veendi fel.

Egy mindenesetre bizonyos, s ez az, hogy a nemzetiségi elv nagy, sőt elhatározó befolyást fog gyakorolni Európa legközelebbi kifejlődésére. *Konzervatív irányban,* ha a kormányok ezen elvet magokévá téve, azt a históriai nemzetiség fogalmához visszavezetni tudják. *Forradalmi* irányban, ha a kormányok a nemzetiségi eszmével ellentétben maradva, mindazokat, kik azért küzdenek, a forradalom táborába kényszerítik, s őket arra bírják, hogy a históriai nemzetiség fogalmával felhagyva, helyébe az etnográfiai értelmet állítsák fel.

Respublika, alkotmányos királyság, sőt korlátlan uralom, minő Napóleon vagy az orosz cáré, a győzelem végre bizonyosan azé lesz, ki a nemzetiség elvét legelébb s legtökéletesebben bírja kielégíteni.

1305

1859. augusztus 18.

Nacionali[tás]

Megvetéssel szólunk a nemzetiségről, mint oly valamiről, mi felvilágosodott századunkhoz többé nem illik. Valószínűleg hasonlólag szóltak azok, kik a görög egység eszméjéért lelkesülve, az athéni, spártai, boiótiai, akháji stb. korlátolt hazaszeretetben saját dicső ábrándjaiknak akadályait látták, s teóriában éppen oly helyesen; csakhogy praktikailag véve fel a dolgokat, Görögország soha nem állt magasabban, mint midőn e korlátolt felfogású hazaszeretet legerősebb volt, és soha nem süllyedett mélyebbre, mint midőn az elenyészett, s igen félek, hogy a nemzetiségi érzésnek megszűnése, mely az emberiség érdekében kívántatik, erre nézve hasonló eredményekhez vezetne.

Az, miáltal az individuum lejjebb száll, soha nem vezethet az összességnek emelkedéséhez.

1306

1859. augusztus 19.

Egy nagy író megjegyzése szerint a stíl az embernek képmása (le style c'est l'homme); hozzátehetjük, hogy, csak azon stíl jó, melyre ezen megjegyzés illik, s melyből nem az író művészete, hanem annak személyisége tűnik ki. Megromlott ízlésű korszakok ugyan másképp ítélnek, de a gyönyör, melyet a közönség ily korszakokban az író mesterkélt előadásában talál, csak olyan, minőt a kötéljáró azáltal okoz, hogy keskeny alapja s roppant ugrásainak dacára mégsem fordult le köteléről.

1307

1859. augusztus 19.

Jó író csak az lehet, ki azért ír, hogy gondolatait kifejezze; ki azért gondolkozik, hogy írjon, jó mesterember lehet, de való művész nem lesz soha.

1308

Azok is, kik a pokolban az elkárhozottakat kínozzák, mind csupa angyalok, legalább angyalok voltak, mielőtt ezen új funkcióba - s úgy látszik, minden különös oktatás nélkül - belétanulták magukat. Vannak alkalmak, hol ez néha eszünkbe jut a világon is.

1309

Sz. Tornya, 1859. augusztus 25.

Ausztria

Ha valamely rendszer káros voltáról meg vagyunk győződve, főképp, ha egyszer a közvélemény határozottan nyilatkozott ellene, s - mi ily esetekben közönséges - minden létező bajt neki tulajdonít, a létező bajon az ily rendszer részletes módosítása és javítása által segíteni többé nem lehet. (Reform csak ott lehetséges, hol azon elvek helyességén, melyeken a létező viszonyok alapszanak, a többség nem kételkedik még.)

Hol egyszer az egész rendszer ellen fordult a vélemény - mint például Ausztriában -, ott csak a rendszer megváltoztatása segíthet, s pedig annál hamarább s biztosabban, mennél tökéletesebb ezen változás, s bátran mondhatjuk, hogy ily viszonyok alatt az átalakulás annál kevesebb veszéllyel [jár], mennél rögtönzöttebbnek s radikálisabbnak, sőt forradalmiabbnak látszik.

Először azért, mert miután minden álladalom csak a közvéleményen alapszik, vagy legalább semmi állam polgárai többségének meggyőződése ellenére sokáig nem tarthatja fel magát, nemcsak az szükséges, hogy a rendszernek kártékonyán ható részei elmellőztessenek, s a kormányzás jobbra változzék, de az is, hogy a polgárok a történt változásról meggyőződjenek, mi csak úgy érethetik el, ha a változás a lehetőleg legszembetűnőbb móddal történik.

Másodszor, mert éppen ott, hol a polgárok többségénél a kormány ellen, mely őket egy bizonyos rendszer alatt kormányozá, nagy ingerültség létezik, azon kormánynak, mely az ilyet követi, szokottnál több erőre s támogatásra van szüksége, mire a rendszer tökéletes megváltoztatása után, az előbbi viszonyok ellen támadt reakció egész hatalmát felhasználva, számolhat, de nem akkor, ha a rendszer módosíttatván, ennek sok - ha nem is lényeges - része (például a formák s címek) megmarad, melyek szinte megtámadtatván, a kormányt első pillanattól védelmi állásra kényszerítik.

Ne higgye senki, hogy a közvéleményt - miután az egyszer a kormány ellen fordult - azáltal visszanyerheti, ha a nép kívánatainak minden fontosabb pontokban enged. Ha a közvélemény értelmében az előbbiekkel egészen ellenkező célokat tűz ki magának, s politikáját tökéletesen megváltoztatja, még az sem elég. A nép ritkán nézi vagy fogja fel kormánya céljait, de mindég az eszközöket, s csaknem mindenüvé elvezetteti magát, csak az út ellen, melyre őt vezetjük, ne legyen kifogása.

Kétségen kívül gyengeség ez. Gyengeség és hiba, hogy a nép, miután győzött, nem elégszik meg a kivívott eredménnyel, de még azt kívánja, hogy győzelme elesmertessék. De ha a gyengeség nem feküdnék emberi természetünkben, mely szerént csaknem mindenki inkább ragaszkodik a hatalom külsőségeihez, mint annak lényegéhez, vajon a kormány vagy uralkodó, ha politikája megváltoztatására kényszeríttetett, mért átallja annyira annak bevallását, inkább a legnagyobb következetlenséget vallva be, mint azt, hogy rendszerének megváltoztatásánál csak hatalmán kívül fekvő körülményeknek engedett?

1310

Sz. Tornya, 1859. augusztus 27.

Valahányszor állam elveszett vagy nehéz helyzetbe jut, nem hiányzanak soha, kik azt egyes államférfiak megvesztegetésének tulajdonítják. Általános vád ez, melyet egy párt a másiknak szemére vet, s mely azon kortól, midőn Aiszkhinész és Démoszthenész saját érdemeik felett vitáztak, mostanig oly közönségessé vált, hogy neki hitelt adva, végre azon meggyőződés támad bennünk, miként a föld népei mindég a legaljasabb emberek által kormányoztattak. Ha csak azon eseteket nevezzük megvesztegetésnek, midőn valamely országnak java egyesek által öntudattal pénzért vagy pénzértékért adatott el, ezen vádaknak nagy része alaptalan. Arra, hogy nemzetünknek jövőjét csupa materiális haszonért teljes öntudattal feláldozzuk, az erkölcstelenségnek oly adaga kívántatik, melyet, mint minden nagyszerűt, embereknél ritkán találunk. Azonkívül - kivévén egyes várfeladást vagy alárendeltek által elkövetett katonai árulást - azok, kik megvesztegetéssel vádoltatnak, többnyire oly állást foglalnak el, hogy a díj, mely árulásért állítólag adatott, avval, melyre hazájokat híven szolgálva számíthatnának, semmi arányban nem áll, s teljes meggyőződésem, hogy még azok is, kik működések által hazájuknak ártottak, s kikre bebizonyul, hogy elébb vagy később díjt fogadtak el, csak azáltal vétkeztek, mert elfelejtik, hogy annak, ki becsületére tart, politikai szolgálatokért jutalmat elfogadni még hazájától is ritkán lehet, másoktól soha, s mert a közügyek állását rosszul fogták fel, s azt, mi az állományt veszélybe dönté, arra nézve hasznosnak vagy legalább az adott viszonyok között elkerülhetetlen kényszerűségnek tarták. - Más az, ha a megvesztegetés nagy fejezetjéhez azon eseteket számítjuk, melyekben a közjó egyesek hajlamainak vagy magában ártatlan, sőt nemes vágyainak áldoztatott fel; s ha a hiúság s dicsvágytól elvonatkozunk is, mely - főképp szabadabb államokban, hol azoknak kifejlődésére annyi tér nyílik, s a jobb embereket is a nép irányában sokszor aljas hízelgőkké teszi - felszámolhatatlan károkat okozott, maga a kényelmesség s nyugalom utáni vágy, melynek magokat az országférfiak oly szívesen átengedik, százszor többet ártott a népeknél minden pénzbeli megvesztegetéseknél.

1311

Sz. Tornya, 1859. augusztus 27.

Ki a hazának szolgálni akar, annak egy percig sem szabad elfelednie, hogy *szolga,* s csak akkor felel meg hivatásának, ha kizárólag eszköznek tekinti magát. Ki ezen önmegtagadásra erőt nem érez magában, s a közjón kívül mást - hacsak személyes dicsőségét is - tartja szemei előtt, jobban cselekszik, ha a közügyektől távol, vagy legalább alárendelt helyzetekben tartja magát.

Oly tökéletlenek vagyunk, hogy különböző érdekek összeütközésénél még a jobb ember is saját érdekeit másokénak elébe teszi, s ezért arra kell törekednünk, hogy saját, a közügytől különvált érdekeink ne legyenek, vagy mivel ez - mi az óvilág politikai erényeinek alapja volt - korunkban alig érethetik el, azt kell elvként kitűznünk, hogy összeütközés esetében saját érdekeinket a közének mindig alája rendeljük, még azon esetben is, ha az, mi legfontosabb érdekeinket sérti, a közügyekre nézve látszólag csak kevés fontossággal bír.

1312

Sz. Tornya, 1859. augusztus 27.

Mindazon hibák, melyeknek forrása a szenvedély, s melyek erővel párosulnak, megjavíthatók, s mi Themisztoklészről mondatott, hogy fiatalságának hibáit nagy erényekkel javította meg, az a régi s újkor sok jeles férfiára illik; kinek erős kedélye van, annál arra, hogy megjavuljon, csak meggyőződésének s gondolkozásmódjának megváltozása szükséges. - De másképp van az oly hibákkal, melyek gyengeségből erednek. Könnyebben változtathatjuk meg a gránitnak formáját, mint a puha anyagét, mely a nedvességben elmállik, s ki ily hibák ellen küzd, többnyire csak akkor várhat némi eredményt, ha egy gyengeség ellen más gyengeségre támaszkodhatik, s például abban, ki az élvezet csábjainak ellenállni nem tud - hiúságot, vagy abban, kit hiúsága elragadt - félelmet tud ébreszteni.

1313

Sz. Tornya, 1859. augusztus 27.

Kivévén azon hibákat, melyek testi organizmusunk következései, s így a pathologia s nem a morál köréhez tartoznak, nincs olyan, melyet legyőznünk nem lehetne; a természet erre két eszközt adott, egyike a remény, másika a félelem, s minden ezeknek helyes alkalmazásától függ. Azon hibákra, melyeknek kútfeje erős szenvedély, csak az első, azokra, melyek gyengeségből erednek, csak a második által hathatunk.

1314

Csabacsüd, 1859. augusztus 28.

Nemzetiség

A politikának, amennyiben az nemcsak egyes államok belső ügyeivel, hanem azon viszonyok célszerű elrendezésével foglalatoskodik, melyek különböző népek s országok között léteznek (s a keresztény elveknek egyik diadala az, hogy napjainkban országok, mint egyesek, bármi önösek legyenek, tetteikben ezen önösséget nem vallják be, s legalább annak színét akarják megtartani, hogy amit tesznek, azt az összes emberiség érdekében vagy legalább kára nélkül teszik), legszebb feladása azon fáradni, hogy a különböző országok viszonyaiban az anyagi erőszak helyett a jog határozzon; s a legjobb politikának kétségen kívül azt fognók elesmerni, mely által a háború Európa mívelt népei között csaknem lehetetlenné válnék.

E szempont nem új. Mióta Európa népei a kereszténység civilizáló hatása által a tökéletesen barbár állapotjokból kibontakoztak, csaknem a középkor kezdetétől, a keresztény népek közötti béke helyreállítása legalább egy eszményképként lebegett az emberiség előtt, mely után az törekedni soha meg nem szűnt. Ez az, mi a pápaság s császárság institúcióinak okszerű alapját képezi, mit a hűbéri rendszer durva bírószéki eljárása s az uralmak fokonkénti egymás alá vetése által elérni törekedett, mi a hódítónak, midőn más, a közbékére állítólag veszélyes függetlensége ellen fellépett, s azoknak, kik törekvéseinek ellenálltak, egyaránt igazolásul hozatott fel. És ez a dolgok természetében fekszik. Miután minden erőszak vallásunk elveivel egyenes ellentétben áll, magából következik, hogy azon arányban, melyben a vallás elterjedt, s a kereszténység elvei uralkodókká váltak, a háború a közvéleménnyel inkább s inkább ellentétben áll, s annak megszüntetése célnak esmertetik el, s az európai egyensúly, s

az országok geográfiai határai csak azért tekintetnek oly fontosaknak, mert mind amaz, mind ezek által az erőszakos megtámadás legalább nehezíttetik.

De ha ez bevallott célunk, sőt, ha egész civilizációnk kifejlődése odavezet, hogy e cél után törekedjünk, nem kell-e átlátnunk, hogy az az utóbbi eszközök által el nem érhető, hogy az európai hatalmak tökéletes egyensúlya alig több ábrándnál, mely a legnagyobb áldozatokkal is legfeljebb pillanatokra létesíthető, s hogy geográfiai határok, azon haladások után, melyeket a hadviselés technikájában tettünk, többet senkit nem biztosítanak; s vajon, ha ez így van, nem kell-e örülnünk, hogy éppen midőn az eddig használt eszközök elégtelenségéről meggyőződünk, egy újat találunk, mely által egész civilizációnk célja sokkal biztosabban érethetik el.

Ez a nemzetiség.

Ha európai közjogunk alapelvéül a nemzetiségek autonómiáját fogadjuk el, oly határokat állítunk az államok közé, melyeket megváltoztatni vagy legyőzni a leghatalmasabbaknak sem áll hatalmában, s melyek minden hódítást lehetetlenné tesznek. S éppen ez az, miben én a nemzetiség elvének fontosságát találom, s miért én annak valósítását a legszebb, leghumánusabb feladásnak ismerem.

1315

1859. augusztus 28.

Hist[ória]

Vannak, kik a régi Görögország s Németország jelen állapotjai között nagy analógiát találnak, s ebből következéseket vonnak le.

E nézet hibás, s csak tévedésekhez vezethet.

Ámbár a német népnél oly egységet, mint például jelenleg a franciánál, nem találunk, tagadhatatlan, hogy a németek történeteknek több korszakaiban egy egészt képeztek, melynek egyes részei, a birodalomhoz fennálló viszonyok által, éppen oly szoros kapcsolatban álltak egymással, minő a hűbéri világ uralkodása alatt Provence és Dauphiné, Bretagne és Poitou között létezett. Miből világos, hogy a német egység utáni törekvéseknek alapja a történet, célja nem egyéb, mint egyszer már létezett állapotok helyreállítása, természetesen oly eszközök által, melyek az egység helyreállítására szintoly alkalmasak legyenek, minőknek a választófejdelmek rendszere s a hűbéri viszonyok, melyek egész Németországot a császárhoz kapcsolák, akkor tartattak, midőn az egységnek biztosítására hasonló eszközökön kívül másokat nem ismertek.

A görög világban semmi nem létezett, mit ehhez hasonlíthatnánk. A pánhellénizmus eszméje nem támaszkodott a történetre, s Démoszthenész s mindazok, kik ezen ügynek szószólói voltak, nem mint régi állapotnak új formák alatti helyreállítását, hanem mint oly valamit adták azt elő, mi éppen Görögország jelen helyzete által vált szükségessé, s mire nézve a múltra csak annyiban hivatkoztak, amennyiben a perzsa háború Görögország egységének hasznait tünteté ki.

Ha Görögország történetét mélyebben tanulmányozzuk, azon meggyőződéshez jutunk, hogy a viszony, melyben az egyes államok egymáshoz álltak, egészen olyan, minő a nyugoti kereszténység népei között az egész középkoron át mostanig létezett. Az egység, melyet a delphii orákulum, egyes szenthelyek közös tisztelete s az amphiktüok tanácsa eszközölt, semmivel nem nagyobb annál, melyet a keresztény népek a pápaságnak köszönnek, s a perzsák elleni

háborúk teljes analógiájokat találják a keresztességekben, s a hosszú küzdelemben, mely századokon át a legellenkezőbb keresztény népeket az oszmánok ellen egyesíté.

A pánhellén mozgalmak nem a német vagy olasz nép egység utáni törekvéseihez, hanem azon mindég általjánosabbá váló óhajtáshoz hasonlíthatók, hogy Európa összes államai egy nagy egésznek tekintve, békés úton kongresszusok által végezzék el dolgaikat, s egyesült erővel álljanak ellen minden megtámadásnak.

Nekem úgy látszik, hogy ezen óhajtás, mint Görögországban a pánhellénizmus, támadását egy közös veszélynek köszöni, s hogy az állás, melyet Oroszország a többi államok irányában elfoglal, Makedóniának viszonyára Görögországhoz emlékeztet. Igen félek, hogy a Philipposz nem fog soká váratni magára, ki a civilizáció minden külsőségeit magáévá téve, a civilizáció megsemmisítésén fárad, mint a makedóniai Philep, a görög rétorok tanítványa, színészeik pártfogója, az olympi játékok hőse s egyszersmind a görög szabadság elnyomója volt; de lesz-e civilizációnknak Démoszthenésze, s ha lesz, nem fog-e éppen úgy járni, mint athéni elődje, kinek szavait elhitték, kinek hálát szavaztak, s arany koszorúkat ajándékoztak - de csak akkor, midőn tanácsait követve is, a veszélyt elkerülni többé nem lehetett.

1316

Sz. Tornya, 1859. augusztus 31.

Kereszténység

Ha a jelent az ókorral összehasonlítjuk, akár a kört tekintsük, melyre civilizációnk terjed, akár annak morális vagy anyagi eredményeit, a viszonyt, melyben a világ különböző népei egymáshoz állanak, s az anyagi s erkölcsi helyzetet, melyben minden népnél az emberek összességét találjuk, vajon ki tagadhatja, hogy az, ki azon elveket, melyeknek az óvilág óta történt változást köszönjük, csakugyan az emberiség megváltója volt?

1317

1859. augusztus 31.

Az ókor vallásai az érzékekhez, a kereszténység az észhez s kedélyhez szól. Amazok istenségeikben az emberi természet anyagi tökélyeinek s azon erények eszményképét állíták fel, melyek, mint például a bátorság, ezen anyagi tökélyek következései, vagy avval összeköttetésben állnak; ez Krisztusban a legmagasabb ész s legtisztább erkölcs mintáját tiszteli. E két civilizációnak annyira eltérő kiindulási pontját tekintve (mert hisz a vallás az, mi e kiindulási pontot képezi) önkényt következik, hogy az ókor civilizációja a művészet azon ágainak kifejtésére, mely az emberi test eszményítésével foglalatoskodik, kedvezőbb vala, de következik az is, hogy valamint e civilizáció legmagasabb kifejlődését elérve, ezen művészeteket a legmagasabb tökélyére fejleszté, úgy a miénk saját irányában hasonló eredményekhez fog vezetni, azaz az emberiség észbeli s erkölcsi tulajdonait a legmagasabb pontig fogja fejleszteni, melyet emberi gyarlóságunk mellett elérhetünk.

1318

1859. augusztus 31.

Ha valamely tényről gondolkozunk, először a közelebb, később a távolabb okokat s következéseket találjuk fel, s ha vizsgálódásainkat még tovább folytatjuk, végre álokokhoz s hamis következésekhez jutunk. - Mint szemünk, úgy az ész csak bizonyos körben biztos; mi ezen túl fekszik, a képzelő tehetségé, mely valamint eszünket működéseiben megelőzi, s azt tevékenységre serkenti, úgy mihelyt az hatalmának határait elérte, helyébe lép, s működéseit folytatja. Az észlelés e részben nem különbözik a szemléléstől, melynél, ha szemünket egy bizonyos körön túl akarjuk használni, vagy kelleténél tovább egy tárgyra függesztjük, a körrajzok elzavarodnak, s minden bizonytalan, hamis színben tűnik fel.

1319

1859. augusztus 31.

Kitűnő elmék - ámbár soha nem a legkitűnőbbek, mert ezek a tudományt mindég csak magáért mívelék - tehetségeiket nemcsak gyakorolni, de fitogtatni szeretik; főképp a tudományos kifejlődés későbbi szakaiban találjuk ezt, midőn a tudomány keresetmóddá válván, nemcsak hivattatásból, de mint életmód választatik, s így nincs mit bámulnunk, ha valamint a hellén filozófia korszakában a szofisták, s később az alexandriai iskola egyes csillagai, korunkban egyesek azon fáradnak, hogy oly állításokat, melyeknek hamisságát a józan ész első tekintetre belátja, tudományosan bebizonyítva, a közfigyelmet magokra vonják. - Az állás, mely ily embereket a tudományos világban illeti, ugyanaz, melyben a kötéljárók, bajazzók és tagficamítók a magasabb színészethez állnak. Bámulóik serege talán nagyobb, zajosabb tapsra s talán több jövedelemre számolhatnak, sőt még a mívelt ember is néha csudálkozással nézi természetelleni erőlködéseiket, de valamint senki dicsőségöket, úgy az, ki becsületjére tart, a hasznot, mely ily módon szereztetett, [nem irigyli].

Más az, ha azon hatást vesszük tekintetbe, melyet a történelem ferde iránya a közerkölcsökre gyakorol.

Ha Nagy Sándor újabb időben mint az emberi nem jótevője állíttatik fel, ámbár történelmileg bebizonyítható, hogy mindazon nagy eszmék, melyeket egyes tudósok tetteiből most kiokoskodnak, soha esze ágában sem voltak, s hogy még a Keletnek hellenizálása is csak követőinek érdeme vala, míg ő maga nem egyéb, mint ami lenni akart, egy Achilles óriási mérvekben, borzasztó haragjában, borzasztó még vallásosságában és a legyőzöttek iránti engedékenységben is, melyek őt csak a Branchidák lemészárlására s arra bírták, hogy magaviseletében a perzsa despotákat utánozva, az embereket orr s fülek levágásával büntesse, s isteni tiszteletet kívánjon. Egyszóval a brutális erőszaknak legiszonyúbb példánya, melyet az egész ókorban találunk. - Ha egy német tudós abban találja örömét, hogy Catót nevetségessé, Cicerót megvetés tárgyává tegye, míg Caesart a világtörténet ideáljának állítja fel, ha végre Alba s második Filep is igazokra találtak, I. Károly, a mindég hazudó, lovagiasságáért magasztaltatik, Robespierre mint emberbarát festetik le, s Napóleon azon férfiúnak, ki tulajdonképp csak azon fáradott, hogy a francia forradalom elveit a világgal elfogadtassa, mindezen s más hasonló badarságok a tudomány körében maradva nem sokat ártanának, de nem hatottak-e ezen túl az életbe is, s tagadhatjuk-e, hogy ezen, néha csak a tudomány s elmésség fitogatására felállított tételek, erkölcsi eszméink összezavarására tetemes befolyást gyakoroltak?

Megengedem, hogy hasonló tévedések sokak által jóhiszemben követtettek el, jószívűségből s egy bizonyos igazságszeretetből, mely őket arra bírá, hogy a história által megbélyegzett személyiségek mentségeit előadva, a felettek kimondott túl szigorú ítéletet enyhítsék; de mindamellett nem léphetünk fel elég erélyesen ezen irány ellen, szemünk előtt tartva mindég, hogy ha már a históriában nem a volt állapotok való képét, hanem még más célt keresünk, e cél nem az, hogy minden egyesnek teljes igazságot szolgáltassunk - ezt csak Isten teheti, s ő teszi is -, hanem az, hogy a jelennek példákat állítsunk elébe, melyek azt a rossztól visszaijesztve a jóra serkentsék, s ezt csak úgy érhetjük el, ha abban a legszigorúabb, semmi kíméletet nem ismerő morál elveit alkalmazzuk.

1859-1860

1320

Abszolút népszuverenitás

Hol minden egy akarattól függ, ott nincsen szabadság, s hol ezen egy, mindenekfelett uralkodó akarat egy többségé, ott nincs következetesség; innen van, hogy a despotia mellett az egyes polgárok, s hol demokrácia uralkodik korlátlanul, az állam nem gyarapodhatik.

1321

Az állam feladása

Az államnak feladása nem az, hogy az egyeseknek munkát, vagyont, jólétet szerezzen, hanem csak az, hogy ezeknek megszerzését lehetségessé tegye.

1322

Abszolutizmus

Az abszolutizmusnak barátjai a történet tanúságára hivatkoznak, mely szerént a míveltség s jólét legmagasabb fokát nem a politikai szabadság alatt érte el. Felhozzák August, fel az Antoniusok korszakát, mely alatt Gibbon nézete szerént az emberiség nagy része oly jólétet élvezett, mint sem elébb, sem utóbb soha; felhozzák XIV. Lajost, Napóleont.

Sokat hozhatnánk fel e példák ellen. A művészet s irodalom virágzása, mely szerént az egyes időszakokról ítélni szoktunk, nem képezik helyes mérlegét még az általános míveltségnek sem; s én részemről - bármi szívesen elhiszek mindent, mit a Marc Aurelokról s Antoniusokról dicséretest mondanak - mégis alig merném állítani, hogy a föld népe s a szegényebb városi lakosok, e nagy császárok alatt, mi személy- s vagyonbiztosságokat illeti, oly kedvező állapotban lettek légyen, mint jelenleg Oroszország kivételével Európa bármily országának lakói. De ha mindezt megengedjük, vajon tagadhatjuk-e, hogy az abszolutizmus látszólag oly fényes időszakai soha a haladás időszakai nem voltak, s hogy a csend s jólét, melyet az abszolút hatalom az embereknek egy időre ád, csak süllyedéseket jeleli?

A népek e részben is hasonlók a tengerhez, mely akkor legsimább s az égnek képét visszatükröző, mikor apad, s mely, mikor dagálya emelkedik, nyugtalan s zavaros.

1323

Abszolutizmus

Nincs kormányforma, melyre nézve hosszabb tapasztalásra hivatkozhatnánk, mint a korlátlan monarchia. Augustustól Konstantinápoly bevételéig 1500 esztendő telt el; az eredmények ismertek.

S nincs is talán senki, legalább józan ítélettel bíró ember, ki az abszolutizmus mellett más okot hozhatna fel, mint azon, a tapasztalás által igazolt állítást, hogy miután a demokrácia nagyobb államokban mindég egynek korlátlan hatalmához vezet, a korlátlan, de legitim hatalom mindenesetre jobb a caesarizmusnál, mely, főképp jelen hadiszerkezetünk mellett, kikerülhetetlen.

1324

Egyenlőség

Mennél hosszabb a pálya, annál nagyobbakká válnak a közök, amelyek a versenyzőket egymástól elválasztják, s így mentül tovább haladunk a mívelődés terén, annál nagyobbak a különbségek, melyek az egyedek között léteznek. Ezenkívül van még valami, mi az egyenlőséggel ellentétben áll, s míg korunk ezen vezéreszméjéért lelkesülünk, annak gyakorlati alkalmazását mindég lehetetlenné teszi, s ez azon irány, melyet iparunkban követünk. A nagy haladások, melyeket e részben újabb időben tevénk, a munka elosztásának következései. Már miután a munkások elosztása szükségképp felsőbb vezetést kíván, s az egyes munkások függetlenségét megsemmisíti, maga a munkások elosztása (még ha a tőkétől absztrahálunk is) az állások különbözőségéhez vezet, s felsőbbségeket s alárendeltségeket idéz elé. Valószínűleg az általános lelkesülés, melyet korunkban az egyenlőség mellett tapasztalunk, éppen a tényleg mindég nagyobbá s majdnem tűrhetetlenné váló különbségeknek következése, de miután tény az, hogy társadalmi s ipari rendszerünk mellett az egyenlőség lehetetlen, ebből következik, hogy az állam nem annak megalapítását tűzheti ki céljául, hanem csak azt, hogy a megszüntethető egyenetlenségnek rossz következményei a lehetőségig elháríttassanak.

1325

Állam

Az állam csakugyan hajóhoz, nagy tengeri hajóhoz hasonló. Az balgatag, ki nem ismeri el, hogy egy magasabb, tisztább elem határozza meg haladását, de balgatag az is, aki elfelejti, hogy maga a nagy épület, melynek vitorláit e tisztább elem duzzasztja fel, durvább, tisztátalanabb elemben halad, s csak oly kormány által vezethető, mely maga is e durvább, tisztátalanabb elembe merült, s erre hat.

1326

Állam veszélyei

Napjainkban elvként állíttatik fel, hogy az államnak nemcsak akkor, mikor léte forog kérdésben, de hogy a közjóért is minden szabad. Ugyan mit mondanánk azon emberről, ki nyilván bevallaná, hogy minden tetteiben ugyanezen elvet követi, s bámulhatjuk-e, ha ezen elv nyomán a kormányok sokszor úgy járnak el, mint azt senkiről, ki becsületére tart, feltenni nem lehetne?

Jól tudom, hogy aki ezen elvnek helyességét kétségbevonja, korlátolt főnek, sőt, mert a nép javában az istenséget, mely minden áldozatra érdemes, elesmerni nem akarja, a nép ellenségének tartatik, azonban mégis úgy vagyok meggyőződve, hogy azon veszélyek között, melyek jelenleg csaknem minden államot fenyegetnek, alig vannak nagyobbak azoknál, melyek ezen elv általános elvnek elfogadásából erednek.

Először azért, mert a közjó kellékei felett nem a többség, hanem csak azok, melyek nevében kormányoznak, határozhat[nak].

Másodszor, mert az állam, midőn oly elveket követ, melyek az egyesek erkölcsi fogalmaival ellentétben állnak, pillanatnyi haszon kedvéért, fennállásának legerősebb, sőt egyedüli biztos alapkövét ássa alá, *a közerkölcsiséget.*

1327

Azáltal, hogy mindent, mi egykor kétségbevehetetlen jognak tekintetett, kérdésbe vontunk, mindent megtámadtunk, s még a polgári lét alapelveit is újabb discussio és szavazás tárgyává tettük, odajutottunk végre, hogy az államot illető tárgyakban jogkérdések helyett csak ténykérdések maradtak, s végtelen discussio következésében, minden kérdés felett a discussio helyett csak az anyagi erő határoz.

1328

Jury

A bíró, aki nem hivatalnok, polgár, s így feltehető, hogy befolyását az egyedi szabadság s a polgári jog védelmére és biztosítására fogja használni. Ez a legfőbb, sőt meggyőződésem szerént az egyedüli fontos ok, mely a jury mellett szól. Mindaz, mi ezen institúció mellett a jogi szempontból mondatik, azon állítás, hogy 12 ember, ki a joggal s törvénnyel rendesen nem foglalkozik, peres kérdések eldöntésére a tudományos és gyakorlott bíráknál alkalmatosabb, körülbelül éppen olyan, mintha valaki azt állítja, hogy a kuruzsolás a rendes orvoslásnál többet ér. Itt is elég esetet hozhatunk fel, hol a beteg, kiről a tudóskar lemondott, egy vénasszony által helyreállíttatott, még több olyant, hol az orvosok a betegséget félreismerték, de azért ki fogja azon tant felállítani, hogy tudományos s gyakorlott orvossal élni veszélyes?

1329

Szabályszerűség

Az organikus természetben szintúgy szimmetriát találunk, mint az anorganikusban, csakhogy azt geometriai formákban kifejezni nem lehet, s ki ezt teszi, s a fát a jegecnek szögei s lapjai szerént nyírbálja körül, ha fáradozásait egy ideig folytatja, bizonyosan el fogja törpíteni a növényt, de soha nem éri el célját tökéletesen, s ha munkáját csak egy ideig nem folytatja, ismét újból kezdheti azt.

1330

Az állam jeladása

Valamint a homoeopathia csak az egyes kórjelek gyógyításával foglalkozik, ezt kellene tenni az államférfiúnak is. Elég, ha azon erkölcsi s anyagi bajok enyhítésére fordítja figyelmét, melyeket világosan lát; e kórjelek gyökerei sokszor mélyebben fekszenek, semhogy azokat tisztán felismerhessük, s mindég mélyebben, hogy azokat meggyógyíthassuk.

1331

Reformáció

A reformációnak első következése az vala, hogy az egyházat a világi hatalomtól függőbbé tevé, mint az elébb volt; a kárt, mely ebből az egyedi szabadságra nézve támadhatott volna, a szabad vizsgálódásnak elve oly tökéletesen ellensúlyozá, hogy egészben véve az egyházi reformáció a legnagyobb lépés, melyet az emberiség a kereszténység első behozása óta ez irányban tett.

1332

Reformáció

A reformáció helyes méltánylására s következéseinek megítélésére szükséges, hogy el ne feledjük, miként az azon eszméknek egyikét sem valósítá meg, melyekből kiindult. Nem tette függetlenné az egyházat, s a pápa helyett a világi uralkodóknak vetette azt alája. S nem tette függetlenné az egyedet (minden szabad vizsgálódási joga mellett) az egyháztól.

1333

Az uralkodó eszmék támadása és elenyészése

Valamint az egyes ember csak bizonyos előzmények után és bizonyos környülmények között jut bizonyos eszmékhez, úgy az eszmék általános elfogadása, mely által azok a kor uralkodó eszméivé válnak, csak bizonyos előzmények után s akkor lehetséges, midőn azon eszmék, melyeknek uralma alatt az emberek elébb álltak, a létező környülményeknek többé meg nem felelvén, új eszmék elfogadása szükségessé vált.

Mielőtt új eszmék elfogadtatnának, szükség, hogy azok, melyek elébb uralkodtak, magokat lejárták légyen, s miután ez csak lassankint történik, s azon viszonyok s intézmények, melyek bizonyos eszmék hosszú uralma által támadtak, minden új eszme elfogadásának, mely velek ellentétben áll, még akkor is akadályul szolgálnak, mikor azon eszmék, melyeken a társadalmi rendszer századokig alapult, az elébb gyakorlott hatalmat régen elveszíték, természetes, hogy új eszmék elfogadását mindég oly időszak előzi meg, melyet a történetben átmeneti időszaknak nevezünk, s mely a kétely s általjános eszmezavar időszaka.

Így volt az a kereszténység, így a reformáció győzelme előtt, így van az, legalább azon eszmékre nézve, melyek a politikára vonatkoznak, a jelen pillanatban.

1334

Ha valamely eszme egyszer uralkodóvá válik, ez mindég addig tart, míg annak minden következései levonattak, s a létező szükségek az eszme módosításai által kielégíthetők. Csak miután az eszme a létező viszonyokkal és szükségekkel valóságos ellentétbe lépett, csak miután ezen ellentétet minden iparkodás mellett kiegyenlíteni vagy eltakarni többé nem lehet, akkor hagyatnak el ezen eszmék, s cseréltetnek fel másokkal, de akkor is következései fennmaradván, azt tapasztaljuk, hogy oly eszmék, melyek egy kultúra-epochában uralkodók voltak, lényeges befolyást gyakorolnak a reá követő epochára, és bár annak uralkodó eszméi

sokszor éppen az ellenkezők; s innen van, hogy oly időszakot nem találunk, melynek minden jelenségei az uralkodó eszmék következetes alkalmazásából lennének megmagyarázhatók.

Ha [a] civilizációt tekintjük, kezdetében az ezen míveltséget megelőzött, vége felé a reá követő civilizáció uralkodó eszméinek hatását vesszük észre, s vannak időszakok, hol néha mind a három egyesül.

Így volt az a reformáció korszakában, vagy jobban mondva így van az mostanig, hol tulajdonképp csak a reformáció nagy munkáját, mely az egyház körében csak megkezdetett, folytatjuk.

1335

A haladás törvényei

A haladás törvényeit csak azon tények szorgalmas tanulmányozása által esmerhetjük meg, melyeket az emberi nem történetében erre nézve találunk. Mindazon okoskodások, melyeknél az emberi egyed s az összes emberiség között állítólag létező analógiából kiindulva, az egyed kifejlődésére nézve tett tapasztalásokból az egész emberiség kifejlődésére vonatnak következések, egészen haszontalanok.

Az ember, midőn hívságában a teremtés középpontjának tekinti magát, saját természetének esmeretét veszi azon kulcsnak, mely őt minden egyéb esmerethez vezeti. De valamint mindazon elmélkedések, melyeknél a mikro- s makrokozmosz között létező hasonlóságból kiindulva, az egész természet az emberi organizmusban tapasztalt változásokból magyaráztatik meg, legfeljebb szép észjátéknak tekinthetők, melytől szép költői képek[et], de semmi tudományos eredményt nem várhatunk, úgy nem kevésbé eredménytelen azoknak erőlködése, kik az emberiség történetében észlelhető eszmehaladást vagy egyes népek sorsát és kifejlődésének fázisait az egyednél tapasztalt gondolatfolyam s az egyes embernek kifejlődéséből akarják megérteni. Az egyedüli érdem, mellyel e sokszor ismételt állítás bír (mely szerént egész népek, miként az egyes, gyermek-, ifjú-, férfi- és aggkoron mennek keresztül, melyet átélve, el kell enyészniek), hogy költői s egészen hamis kép nincs, mely ennél leverőbb és setétebb lehetne.

Tagadhatatlan, hogy valamint az egyes gondolatjai sorában (associatio idearum) bizonyos törvényeket észlelhetünk, úgy hasonló általános törvények észlelhetők az emberi eszmék általános kifejlődésében is. A tapasztalat, hogy az emberi elme antitézisekben halad előre (sich bewegt), a történet tanúbizonysága szerént éppoly általános, ha azon módot keressük, melyékben az eszmék egész népeknél vagy korszakokban, mintha azt keressük, melyben az egyeseknél kifejlődnek, és a szükségek népeknél s az egyeseknél hasonló hatást gyakorolnak gondolataik folyamára.

Valamint egyébiránt az egyes fa kifejlődéséből az őserdő kifejlődésére s fennállásának idejére következéseket nem vonhatunk, úgy az egyes ember egész nemzetek vagy az emberiség kifejlődésének példájáról nem vétethetik, s pedig ugyanazon oknál fogva, mert emez, mint amaz, egyszerre millió, a kifejlődés különböző fokain álló egyedeket foglal magában, s azért sem fiatal-, sem aggnak nem neveztethetik. A tapasztalás, hogy az egyednél a gondolatok sorozata bizonyos törvények szerént fejlődik ki, azon meggyőződéshez vezet, hogy azon sorozatnál is, melyben az emberiség uralkodó eszméi kifejlődnek, bizonyos törvényeknek kell léteznie; valamint azonban - hogy hasonlóságunknál maradjunk - azon törvények, melyek szerént az őserdő nő s fejlődik, nem az egyes fának észlelése, hanem csak azáltal vonathatnak le, ha magában az erdőben egymást követő változásokat s azoknak összefüggését tanulmá-

nyozzuk, úgy azon törvények, melyek szerént az emberiség szellemi tekintetben fejlődik, csak az emberiség történetéből vonathatnak le.

Die Richtung der Fortschritt wird durch die herrschenden Begriffe bestimmt, und kann daher wie diese nie plötzlich verändert werden. Das Muss des Fortschrittes und die Schnelligkeit desselben wird durch die Bedürfnisse bestimmen.

1336

A nyelvek eredete

Régóta foglalkoznak az emberek azon kérdéssel: nyelveink miként eredtek? Kratülosz - a platonikus -, az ellenkező nézeteket fejtegetve Arisztotelész a nyelvet emberi műnek állítja, Zénó s Epikur tanítványai az ellenkező nézeteket védik. Baco óta Arisztotelész nézete terjedett el inkább, s Hobbestól Berkeley-ig azon nézet győzött, hogy a nyelvek csak a társalkodás szükségének kielégítésére gondoltattak ki, s hogy bennek a dolgok való lényege kifejezve nincs, s így a legnagyobb tévedéseknek okai. Spinoza s Leibniz körülbelül éppúgy vélekednek, míg a francia materialisták a nyelvfiziológiát akarják adni.

Felfogásom szerént az igazság itt is a közepében fekszik.

Az ősnyelv - az, mellyel az emberek kifejlődések első fokán, egészen míveletlen állapotokban éltek - bizonyosan éppúgy, mint azon hangok, melyekkel madarak vagy állatok élnek, s érzéseiket kifejezik, fiziológikus törvények szerént támadt.

De a nyelv későbbi kifejlődésében bebizonyíthatólag csak az emberi akarat szüleménye.

Valamint mindenben, úgy a nyelvre nézve, az anyagi természetünk befolyása annyival csekélyebb, s az okozaté annyival nagyobbá válik, mennél messzebbre haladunk a míveltségben.

1337

Kifejlődésünk képe

Egy része azoknak, kik ötven év óta a történetfilozófiával tudományosan foglalkoznak (ha oly elmélkedések tudományos vizsgálódások nevét érdemlik, melyeknél ahelyett, hogy az eszmék kifejlődése a tényekben kerestetnék, a tények csak egy előre készült teóriák bebizonyítására zsákmányoltatnak ki), nagy fontosságot tulajdonítanak azon analógiának, mely szerintök egyes népek, sőt az egész emberiség s az egyes ember kifejlődése között létezik. Vannak történetfilozófok, kiknek egész tana tulajdonképp csak arra megy ki, hogy miután a múltban ezen analógiának részletes bebizonyítását megkísérték, s egyes jelenségekből azon állítással léptek fel, hogy az emberi nem jelenleg férfi- vagy aggkocát elérte, ebből a jövőnek horoszkópját vonják ki; majd azt állítva, hogy az emberi nem ifjúságával költőiséget is elvesztette ugyan, de hogy most lép azon korszakba, melyben minden erőknek teljes birtokában kifejlődésének legmagasabb fokát érendi el; majd azon kétségbeejtő meggyőződéssel lépve fel, hogy miután az aggkor csalhatatlan jelei mutatkoznak, nincs egyéb hátra, mint hogy a kikerülhetetlen halálra készüljünk.

Miután arra, hogy valamely organizmus korát meghatározzuk, az szükséges, hogy legalább egy hasonló organizmusnak egész kifejlődését kezdettől végéig ismerjük, s miután ennélfogva, hogy megítélhessük, vajon civilizációnk kifejlődésének minden korszakait átfutotta-e, az volna szükséges, hogy egy egész civilizációnak bevégzett történetét tökéletesen ismerjük

(mivel senki nem dicsekedhetik, miután az ókor civilizációja kifejlődésének csak végét ismerjük), világos, hogy az egész híres analógia csak költői képnek vehető, költői képek pedig tudományos vizsgálat kiindulási pontjaként nem szolgálhatnak.

De ha az egészt csak költői képnek tekintjük is, még így sem mondhatjuk azt helyesnek.

Az egyes ember között, kiben, ha egyszer elaggott s erejét fogyni érezi, semmi nem ifjú többé, s az emberiség között, mely részben mindég ifjú erőkből áll, melyek rossz irányban vagy szerencsétlen környülmények között működve, hasztalanul vesznek el, vagy az enyészet pillanatát csak közelebb hozzák, de melyek mégis ifjú erők mindamellett, hol van az analógia? S lehet-e azon borzasztó pillanatokat, midőn egy egész civilizáció roppant küszködések között végződik, az agg csendes kimúlásához hasonlítani, ki mert erejét felemészté, s élni nem bír, kimúlik?

Ha már kép kell, az egész civilizáció kifejlődésének történetét legjobban hasonlíthatjuk egy év változó szakaihoz.

1338

Montesquieu tana az éghajlat befolyásáról

Mindazon kísérletek, melyek eddig aziránt tétettek, hogy a növényeknek geografikus elosztása rendszerbe hozassék, sikeretleneknek mutatkoztak. A zónák egy aequatorialis, két tropikus és két szubtrópikus, két melegebb s két hidegebb mérsékelt, két szubarktikus és két arktikus égaljra osztattak fel, de mindezen osztályozások nem felelnek meg a határoknak, melyeket a természet az egyes növények elterjedésének kijelelt. Ha a matematikus elosztás helyett a hévmérőhöz folyamodunk, a siker nem nagyobb. A középtemperatúra vonalai nem egyeznek meg azokkal, melyek a legnagyobb nyári meleget jelelik, s ezen okból sem az elsők, sem az utóbbiak a növények geografikus elosztását nem magyarázhatják meg; ha pedig a hévmérő-vonalok mindkét nemét együtt vesszük fel, tekintetbe véve még a fekvések színvonali magasságát is, új nehézség merül fel nyugotiabb vagy keletiebb fekvésben, mely a növényzetre, a tudomány által magyarázhatatlan okoknál fogva, szinte a legnagyobb befolyást gyakorolja, s Európa-, Ázsia-, Amerika- és Ausztráliában, hasonló izotermák alatt, hasonló magasságokban, látszólag egészen hasonló éghajlati viszonyok mellett egészen különböző növényeket nevel. Egyszóval oly elvek felállítására, melyek szerént a növényzet geografikus felosztása meghatározható, sőt csak megmagyarázható lenne, minden erre fordított fáradság mellett, eddig nem sikerült, s minden haladás, melyet a növénygeográfia nemrégen mívelt tudományának körében tevénk, csak odavezetett, hogy az ily határoknak bizonyos elvek szerént kijelelésének lehetetlenségéről meggyőződjünk.

S ha az organikus élet alantabb fokára, azaz a növényországra nézve, a határokat, melyek a különböző formákat egymástól elválasztják, nem jelelhetjük ki, ha ezt még kevésbé tehetjük az állatországra nézve, vajon reménylhetjük-e ezt az organizmusok legmagasbikánál, azaz az embernél, s főképp midőn oly viszonyok magyarázata kerestetik, melyek legmagasb szellemi tulajdonaitól függnek?

1339

Királyság Isten kegyelméből

Azt állítani, hogy aki a királyi polcot elfoglalja, ezt egyedül Isten kegyelmének köszöni, jelenleg a józan ésszel ellenkezőnek tartatik, de csak azért, mert azok is, kik a királyi jognak ezen magasabb eredetéhez ragaszkodnak, s azt ezáltal a nép akaratától függetlenné akarnák tenni, semmi más hasonló, azaz oly jogokat, melyeket az állam vagy a többség akarata által megszüntetni nem lehet, elesmerni nem akarnak.

Hol minden egyéb jog csak a társaság által tett engedménynek tekintetik, melyet ez, ha érdeke úgy kívánja, megszüntethet vagy megváltoztathat kedve szerént, ott a királyi hatalom elveszti szankcióját. Mert az embereknek a jogról csak egyféle fogalmok lehet, s józanul nem tehetni fel, hogy azok, kik saját jogaikat csak az állam akaratától feltételezettnek tekintik, más bármily jogot szentnek s változhatatlannak tartsanak.

1340

Az uralkodó eszmék kifejlődésének néhány törvényei, s azoknak befolyása az államra

Ha történeti események által oly népek érintkezésbe jönnek, melyek elébb egymásnak szellemi kifejlődésére semmi befolyást nem gyakoroltak, szükségképp módosulnak eszméik is. A hatás, melyet ily találkozás eléidéz, soha nem terjed annyira, hogy az egyik, míveltségben alantabb álló népnek uralkodó eszméi rögtön elvesznének. Ily hatalma a míveltségnek nincs, s mi századokon át a nép meggyőződése volt, annak nyomait századokon át fel fogjuk találni, habár az, mi egykor hit vak, csak mint előítélet tartja is fel magát. De minden ily találkozás szükségképp az eszmék módosulását vonja maga után, s pedig nem a míveltség alantabb fokán álló, hanem azon népnél is, mely magasabban áll. A hatás csekélyebb, de nem kevésbé észrevehető, s többnyire nem kevésbé jótékony. Mert minden nép, mely szellemileg egy bizonyos pontig kifejlődött, habár egészben véve a míveltség alantabb fokán áll is, egyes helyes eszmékre jut, s midőn e kincset - bár látszólag csekély legyen - más, magasabban álló néppel közli, ennek eszméit részint kiigazítja, részint rektifikálja.

S miután az eszmék módosulása szükséges befolyást gyakorol a haladás irányára, önként következik, hogy minden, eddig elkülönözve álló népek érintkezése hatást gyakorol a haladás irányára is.

Ha azon módra fordítjuk figyelmünket, melyen ez átalakulás történik, három tényre akadunk, mely a világtörténet folyama alatt mindenütt észrevehető.

a) Hogy az eszmék soha nem változnak meg rögtön. (Az eszmék s a nyelvek átalakulása között húzandó párvonal.)

b) Hogy valamint az egyes ember gondolatai bizonyos logikai törvények szerént fejlődnek ki, úgy az uralkodó eszmék kifejlődésében is bizonyos rendet találunk. Oly eszme, mely egész népeknél vagy korszakokban uralkodóvá válik, soha nem jön előkészületlenül, s nem is tűnik el nyom s következések nélkül. Az emberiség gondolkozásában sem nem lángész, sem nem őrült. Ha látszó eszmeszökéseket találunk, hol az eszmék sorozata félbeszakítva látszik, mindég visszalépések követik, melyek után az egész szükséges sorozaton átmegyünk. Innen következik, hogy

c) minden kor uralkodó eszméi történeti alapon nyugszanak.

Ezeket a haladásra alkalmazva, mely eszméink kifejlődésével válhatatlan kapcsolatban áll, világos, hogy

a) a haladás iránya sem változhatik meg rögtön;

b) hogy a haladás iránya és nagyságára nézve (sebességére) bizonyos törvények léteznek, melyeknek megváltoztatása hatalmunkban nem áll;

c) hogy valamint az eszmék kifejlődését, úgy a haladásnak irányát is csak a történetből ismerhetjük meg.

1341

Monarchia

Ki mai időben - hol a monarchia nem vallásos hit dolga - a monarchia vak eszközének ajánlkozik, arról meg lehetünk győződve, hogy ezt csak azért teszi, mert a monarchiát személyes céljai kivitelére eszközként akarja használni.

1342

Monarchia - caesarizmus

Minden monarchia a történeti jogon, a caesarizmus csak az anyagi hatalmon alapszik, amaz csak a legfőbb, ez korlátlan uraságot akar, amaz a múltban, ez a jelenben keresi támaszát, amaz természetszerűleg a létező viszonyok feltartásán, ez - mert jogalapja hiányzik - hatalmának kiterjesztésén dolgozik, s hogy annak akadályait elmozdítsa, mindég nivellál; innen van, hogy minden monarchia támaszát csak a főbb és középosztályokban, a caesarizmus csak a pórban keresheti, s ha ezt nem teszi, önhatalmának alapjait ássa alá, mint ezt maga idejében I. Napóleon tevé, midőn nemességet alkotott, s mint azt most demokratizált monarchiáink teszik.

1343

Arány az állam nagysága és hatalma között

Az állam nagysága, főképp azokban, kik azt kormányozzák, mindég a hatalom nagyságának gondolatát ébreszti, s ezen gondolat - amennyiben a nagy állam külső viszonyai forognak kérdésben - helyes. Különböző államok között a nagyság a hatalomnak egy nagy tényezőjét képezi. Ha azonban azon hatalmat tekintjük, mellyel az állam belső viszonyainak átalakítására bír, éppen az ellenkező eredmény tűnik fel. Mert a hatalom, mellyel az állam egyes viszonyok s emberek felett bír, nem ezen hatalom nagyságától függ (egyes viszonyok- vagy emberekkel szemközt a legkisebb állam is mindég elég erős), hanem e hatalom ezen viszonyok számától s azon összeköttetéstől függ, melyben az egyes az állammal áll, s miután nagyobb államokban az előbbi roppant, az utóbbi mindég lazább, azért nagyobb államok belső viszonyaira nem is bírnak soha azon hatással, melyet kisebbekben találunk. S ezen természetes viszonynak ignorálása, azon csalódás, melyben nagyobb államok kormányzói hatalmuknak korlátai iránt élnek, egyik főbb oka bajaiknak. Mert a nagy állam, mely belső viszonyainak elrendezésében a kisebbet veszi mintául, s mindazt, mit itt sikerülni lát, hatalmánál fogva kivihetőnek hiszi, szintúgy megrontja magát, mint azon kis állam, mely külső viszonyaiban nagy hatalmasságok állása után törekszik.

1344

Állam veszélyeinek óvszerei

Ha azon nyugtalanságot látom, mellyel korunkban annyian az államot fenyegető veszélyek óvszereit keresik, mindég Colombo tojása jut eszembe. Miután az államot egy bizonyos, első tekintetre igen tökéletesnek látszó formában konstruáltuk, s a tapasztalás azt mutatja, hogy a hibátlan arányú egész kidudorodó csúcsain teljességgel meg nem áll, sokan törik fejeiket a mód felett, mellyel azt, mi eddig lehetetlennek mutatkozott, véghez vigyék; csak egy nem jut eszekbe, az, hogy a nagyon is tökéletes alak természeténél fogva nem állhat meg, s hogy azt kissé behorpasztva, kevésbé szabályszerűnek kellene tenniök, s mégis csak ez az egyedüli mód, mely által a cél elérhető.

1345

Szabadság - egyenlőség

Azon ellentétek, melyek valamint az egyesnek különböző vágyaiban, úgy azon követelésekben nyilatkoznak, csak azért látszanak oly nagyoknak, mert elfelejtjük, hogy miután az ember maga semmi tulajdonaira nézve nem tökéletes, miután természeténél fogva korlátolt lény, tökéletes állapotokat nem állapíthat.

Így az uralom és szabadság (res dissocibiles principatus et libertas - mint Tacitus mondja), így még inkább a *szabadság és egyenlőség,* ha amazt korlátlannak, ezt tökéletesnek gondoljuk, csakugyan éles ellentétben állnak egymással; miután azonban az emberi természetet elfogultság nélkül tekintve, azon meggyőződéshez jutunk, hogy az ember, ha minden társadalmi kötelékektől felmentetik is, azért korlátlan szabadsággal nem bírhat, mert azon hatalmat, mellyel az őt környező tárgyak felett bír, csak a társaság által nyeri, s hogy tökéletes *egyenlőség* semmi eszközök által nem létesíthetik. Ebből az következik, hogy az ember mindég csak a szabadságnak egy bizonyos mértéke, az egyenlőségnek egy bizonyos foka után vágyódhatik, s ha a kérdést így vesszük fel, azaz, ha nem az abszolút szabadság és egyenlőségről, hanem csak a szabadság s egyenlőségnek azon fokáról elmélkedünk, melyet korlátolt emberi természetünk elbír, s melyet igényelnie kell, azon meggyőződéshez jutunk, hogy e kettő nemcsak ellentétben áll egymással, sőt egymást feltételezi, s egymásnak határait jeleli ki.

1346

Béke

Bármit mondjunk a békeapostolok törekvéseinek hasztalanságáról, bármi nevetségesnek látszik, hogy midőn egész Európa fegyverben áll, s ez úgynevezett béke idejében minden állam kétszer-háromszor oly sereget tart, mint a híres hétévi háború alatt, néhány férfi egyes beszédek s felszólítások által a békét megörökíteni reményli, de annyi bizonyos, hogy azon elvek, melyeket a béke agitátorai hirdetnek, naponként inkább terjednek.

Hogy azon pillanattól még távol vagyunk, melyben a különböző országok között támadott viszongások mindég csak békés úton fognak elintéztetni, azt praktikus férfiak átlátják; nincs, ki a háborút közkalamitásnak nem tartaná, vagy ha másképp vélekednék is, ezt hirdetné; a háborúk, habár a haladások által, melyeket az öldöklő eszközök tökéletesítésében is tettünk, öldöklőbbé, egyszersmind rövidebbé váltak, s mit Szevasztopol bevétele után, s mit most az olasz kérdésnél látunk, világos tanúsága, hogy azon meggyőződés, miszerént minden nagyobb

európai kérdések csak a nagyhatalmasságok egyetértése által, kongresszusokon döntethetnek el érvényesen, még a kormányoknál is mindég általjánosabbá válik.

Mindezen jelenségek odamutatnak, hogy minden keresztény államok egysége, azon nagy eszme, melynek kivitelét a középkor nagy pápái magoknak kitűzték, s melyet IV. Henrik a világi hatalmasságok által kivihetni remélt, végre létesíttetni fog.

Teljes meggyőződésem, hogy az időszakhoz, melyben az egyes országok között felmerülő ellentétek egy, az egyes államok küldöttjeiből összeállt európai areopag által fognak eldöntetni, s a fegyveres fellépés a ritka kivételek közé tartozandik, közelebb állunk, mint sokan gondolják.

Éppen hadiszerkezetünk módja, mely által e jelen állapot financiális tekintetből maholnap elviselhetetlenné válik, fog idevezetni.

E változás semmire sem fog nagyobb befolyást gyakorolni, mint a királyi hatalomra, mely valamint a hadiállapotnak köszöni létezését, s a Heerzogokból fejlődött, úgy a hadiállapotban találja indoklását s támaszát.

Ebből nem következik, hogy a királyi hatalom meg fog szűnni. Az, hogy az állam egy bizonyos, előre meghatározott egyed által képviseltessék, mint például Angliában, annyi előnnyel bír, hogy az főképp Európában, hol az megszokott, alig cseréltethetnék fel jobb institúcióval; de az abszolút hatalom, a caesarizmus általjános béke s oly viszonyok mellett, hol Európa népei egy egésznek tekintetnek, nem állhat fel.

A diktatúra s háború együtt jár, hol ez normális állapottá válik, ott az is rendes institúcióvá fejlődik ki, hol a háború megszűnt, ott a diktatúra is egészen felesleges, s azért idővel lehetetlen institúcióvá válik.

1347

Hazaszeretet

Az ép lomb mindég erősen függ tövén, így csak gyenge, beteges kedély az, mely hazájához nem ragaszkodik.

1348

Hazaszeretet

Miként a hit, úgy a való szeretet is, mely nem számol, nem okoskodik, hanem eltöltve magasztos érzete által, szerelme tárgyában él, s boldognak érzi magát, midőn azt boldognak látja, s boldognak, ha érte feláldozhatja magát, Isten adománya, mely nem mindenkinek adatott, s ez áll, mint minden szeretetről, úgy a hazaszeretetről is. A tiszta patriotizmus, mint a tiszta szeretet, mindég a kivételek közé tartoznak, s a közállomány nem számolhat reá, hogy az egyes polgár honát magánál inkább szeresse. De miután a hazának java minden egyesnek jólétével válhatlan kapcsolatban áll, miután az egyesnek biztossága a hazaētól, az egyesnek dicsősége azon állástól függ, melyet nemzete a világ népei között elfoglal, méltán követelhetjük mindenkitől, hogy hazáját úgy szeresse, mint magát, mi végre is nem más, mint mit helyzetének józan felfogása mindenkinek parancsol.

1349

Vallás és tudományaink

Minden pozitív vallásban vannak dolgok, melyeknek eszünk ellentmond, vagy melyeket legalább eszünkkel nem foghatunk fel; de a vallástalanság nem mond-e ellent szívünknek, s vajon az észt oly csalhatatlan kalauznak tapasztaljuk-e, hogy magunkat kétkedés nélkül reábízhatnánk? A teremtés története, főképp ha a Genezis előadását szószerinti értelemben vesszük, újabb tudományunk felfedezéseivel ellentétben áll, de vajon a gondolat, hogy a bámulatos rend, melyet magunk körül látunk, csak a véletlennek, hogy a nagy mindenség csak a magától mozgásba jött anyag szüleménye, nem mond-e ellent eszünknek, mely eredményt ok, mely mozgást mozgató erő nélkül gondolni nem tud, és az örökkévalóság nem válik felfoghatóbbá, ha azt mint az anyag, mint midőn azt az istenség szükséges tulajdonának tekintjük?

Ha a tudomány azon nagy dolgokat, melyekkel az emberi elme ezeredekig foglalkozik, megfejti, ha hitünk helyett meggyőződést adhat, akkor vessünk el minden egyebet, de míg ez nem sikerül, addig azon felfedezéseknek, melyeket napjainkban a mikroszkóppal teszünk, hasznát csak úgy ismerhetem el, ha a vizsgálódás ezen neme által azon magasabb eszmék felfogására való képességet nem vesztjük el, melyek az egyes boldogságának s társadalmunk szilárdságának alapjait képezik.

1350

Vallás

Látjuk a természetnek folytonos működését, s hosszú figyelem s észlelés, az észrevételek véghetlen sora után egyes törvényeket nyomoztunk ki, melyek szerént e kifejlődés egyes jeleneteit megmagyarázhatjuk. A gravitáció törvényei, az égitestek szabályos mozgása, az elemek, melyek különböző arányban vegyülve, ezernyi különböző testeket alkotnak, a villamosság mindannyi kulcs, mely a természetnek egykor átláthatatlan titkait részben feltárta előttünk, sőt a haladás, melyeket a legújabb időben a mikroszkópia által tettünk, odavezetett, hogy az organikus élet rejtélyes processzusára nézve egyes tényeket legalább sejdítenünk lehet. - Ennyit esmerünk az emberi nem kifejlődéséről is. Itt is látjuk a haladást, itt is sejdítjük azon törvényeket, melyek szerént a haladás, mely nemünk hivattatása, véghez megy; újabb kutatásaink a história határait távolabbra vitték, s mi a tudományos filológia terén, főképp Humboldt Vilmos óta történt, az nemcsak a most legtávolabb álló népek rokonságát, de mi fontosabb, a nyelvnek mint eszméink eszközének fokonkénti kifejlődésével egyszersmind az emberi értelem kifejlődésének fokozatait világosítja fel, vagy helyesebben mondva, reményt nyújt, hogy ezen legfontosabb kérdés egykor megfejthetőbb lesz előttünk, mint eddig volt. - De ha tudományainkban még sokkal messzebbre haladunk is, s azon törvényeket, melyek szerént az anyagi természet tovább fejlődik, s az emberi nem haladása történik, egytül egyig tökéletesen esmerjük, a hatalmat, mely ezen természeti erőket először mozgásba hozza, s az embernek haladására az első lendületet adta, a tudomány által feltalálni nem fogjuk soha, s az ateizmus csak addig lehetséges, míg gondolatainkkal a dolgok első kezdetéhez nem mentünk vissza.

Miután az emberi nem, amennyiben történeteit eddig esmerjük, négy ezredig foglalatoskodik e kérdésekkel, s annak feloldását mindég a hitben kereste, fel kell tennünk, e feloldást természetünk szerént nem is kereshetjük máshol. Mert ha az általános tény, hogy az embereket mindég társasági állapotban találjuk, elég azon állításnak igazolására, hogy az ember

természete szerént csak társaságban élhet, vajon azon tény, hogy az embert soha és sehol a vallásos fogalmaknak teljes hiányában nem találjuk, mért nem fogadtatnék el annak bizonyítására, hogy az ember természete szerént nem élhet vallás nélkül?

1351

I. Napóleon

A legnagyobb hiba, melyet I. Napóleon egész politikájában kimutathatunk, az, hogy annyi állam helyébe, melyet lerontott, sehol új, erős organizmusokat alkotni nem tudott, s vagy saját családjának, vagy Franciaország érdekeit tartva szem előtt, oly állapotokat idézett elé, melyek a népek múltjában s érzéseiben nem gyökerezvén, az első vésznél feldőltek, és személyes akaratán kívül semmire nem támaszkodva, az állandóságnak semmi biztosítékát nem hordozták magokban.

Soha nem tűnik fel I. Napóleonnak ezen gyengesége oly világosan, mint 1806-ban, a jénai ütközet után, midőn a porosz állam tökéletes megsemmisülése csak azért nem vezetett állandó eredményekhez, mert a lengyel királyság helyreállítása csakugyan lehetetlen volt, vagy Napóleon által legalább lehetetlennek tartatott.

1352

Régen fennállt viszonyok többnyire nehezen, de mindig csak úgy döntethetnek fel örökre, ha helyettök valami életképességgel bíró újat állíthatunk fel. Minden felforgatás, mely csak ront, és nem alkot egyszersmind, szükségképp restaurációhoz vezet.

1353

A tapasztalás mutatja, hogy azon emberek közül, kik a praktikus élet terén, a gazdaságban s pénzvilágban sikert aratnak, a nagyobb rész középszerű elmebeli tehetségű. Ennek oka, mert e téren a siker nem az eszmék sokaságától, hanem helyességétől függ, s mert e téren kevés kivétellel éppen a legegyszerűbb eszmék, melyeket a középszerű elme is könnyen felfog, a leghelyesebbek. Semmi nem veszedelmesebb a praktikus élet terén, mint az, hogy magunkat akár képzeletünk, akár szenvedélyeink által elragadtatjuk, s erre nézve a középszerű emberek biztosabbak.

1354

Teljesen áll, hogy ha bizonyos tárgyakat a birodalom többi részeivel közösen intézünk el, azáltal függetlenségünk e részben korlátoztatik. Minden viszony, melybe akár egyes, akár állam másokkal lép, korlátolja önállását, mellyel tökéletesen csak az bír, ki egészen elkülönözve áll, de ebből nem következik, hogy ezáltal nem nyerünk még szabadságban is. Mert valamint áll az, hogy egészen szabadnak csak azt mondhatjuk, ki egészen elkülönözve áll, úgy az egészen elkülönözött véghetlenül gyenge is.

1355

Életünk nyomorultsága

Nézd a legszerencsétlenebb ember életét! Mennyit vesztett, mielőtt sírjába száll: elébb egyes barátait, a legszebb reményeket s később még azon tulajdonokat is, melyekre büszke volt. Nemcsak testi s lelki tehetségei, hanem még azon erő is, mellyel egykor szeretni tudott, lassanként gyengülni kezd. Mint a lomb, mely fonnyad s elsárgul, mielőtt ágáról leesik, így alakul át fokonként egész létünk, s ez legszomorúbb része végzetünknek. Nem meghalni nehéz, de élni azon öntudattal, hogy ha ma meghalunk, magunk s a világ többé nem vesztenek semmit. Ez szomorú.

1356

Tudós bornírozottság

Aki mindazt, mit kézzel nem foghat, s mi szűk látkörén túl fekszik, konokul tagad, vagy azon ösmereteket, melyeket saját tapasztalásaiból és könyvekből szerzett, a tudomány non plus ultrájának tartja, azt korlátoltnak nevezzük; s vajon azok, kik mindent, mit sztereometriájok szerént mérlegezni s fiziológiájokkal megmagyarázni nem tudnak, mi szegény tudományok szűk körébe nem fér, s mit rendszerökben elhelyezni s klasszifikálni nem lehet, tagadják, vagy diadali zajt ütnek, valahányszor a titkait védő természettel küzdve, az esmeret egyes rongyai kezekben maradtak, mintha a fátyolt, mely a nagy orcának képét oltalmazta, scalpellumokkal kettévágták volna, s a természetnek nem lennének titkai többé, vajon a jelenkor tudományának egyes hősei nem érdemlik-e szintezen elnevezést?

1357

Népesedés

A nemzetgazdáknak egy része a népesség szaporodásában az országok gazdagságának, mások elszegényedésének okát látják. E nézetek helyessége azon elmélettől függ, melyet az államról felállítunk. Ha ezt egyesek tulajdonának tekintjük, a népesség szaporodása ugyanazon eredményt idézi elé az uralkodóra nézve, mint a dél-amerikai birtokosra az, ha rabszolgái megszaporodnak, de ha az államban az összes nemzet közös tulajdonát látjuk, akkor a népességnek egy bizonyos mértéken túl való szaporodása csakugyan éppolyan, mintha közös birtokban az osztályosok száma nevekedik, az első esetben haszon, a másikban kár.

1358

A polgári társaságnak legmagasabban s legalantabb álló osztályai keveset változnak, s valamint jelenkorunk tömegei s a római pór között, úgy századunk s a régebbi idők arisztokratái között kevés különbséget találunk. A nagy változások mindég a középosztály körében történnek, s éppen azért ezen osztály az, melyet a haladás tényezőjének kell tekintenünk.

1359

Nem érhet országot nagyobb veszély, mint midőn azok, kik azt kormányozzák, csak *egy* veszélyt látnak.

1360

Egy van, miről a gyakorlati politikában megfeledkezni nem szabad, s ez az, hogy minden pártok túlzásokkal szólnak. Ez oka azon ellenszenvnek, mely többnyire minden juste milieu nézet ellen nyilvánul. Nem az, miután ezen párt törekszik, mit többnyire minden párt a jelen állapotnál jobbnak tartana, teszi a mérsékelt pártot gyűlöletessé, hanem a modor, melyben azt teszi. Valamint részegek valóságos gyűlölettel nézik azt, ki társaságokban józan fejét megtartá, úgy politikus pártok nem tűrhetik, hogy közöttök egy legyen, mely nem hiperbolákban szól.

1361

Ó és újvilág államai

Semmi nem különbözteti meg az óvilág állapotjait az újabbaktól annyira, mint azon köteléknek hiánya, mellyel közös vallásunk Európa legkülönbözőbb országait jelenleg összefűzi, ha nem is létesítve, legalább előkészítve azon egységet, mely Krisztus óta minden magasabb elmék s mélyebb szívek eszményképe vala. Kétségen kívül távol vagyunk az örök békétől most is, de hogy a háború ritkábbá, hogy emberiebbé vált, azt még pesszimistáink sem tagadhatják, s még kevésbé azt, hogy a népek véres küzdelmei vallásunk elveivel ellentétben állnak, s eszerént a háború polgárisodásunk közepette *kivételes állapotnak* tekinthető.

Az óvilágban különböző népek békés érintkezése a kivétel, a rendes állapot a harc állapotja.

Már ez egyből világos, hogy azon formák, melyek az óvilág egyes államait nagyokká tették, korunkban nem alkalmazandók.

Az óvilág államainak feladása az vala, hogy polgáraikat a harcra, a jelenének, hogy azokat a hasznos munkálkodásra képesekké tegye, s miután az minden erők koncentrációja, ez a szabadságnak egy nagy mértéke nélkül nem érethetik el, világos, hogy minden törekvés, mely csak az állam hatalmának s nem az egyes polgárok szabadságának nevelését akarja eszközölni, egész civilizációnk általjános irányával ellentétben áll.

1362

Keresztény eszmék

Az egyház az Ótestamentumot a kereszténység előkészületének tekinti. (E tan az első keresztények között oly szigorú értelemben vétetett, hogy az apostolok korában többen a zsidó vallást a kereszténység felvételére szükséges átmenetnek tekinték.) Elvonatkozva vallásunk tanaitól, azon meggyőződéshez jutunk, hogy nemcsak a zsidó nép, de az összes ókor története egy hosszú előkészület, mely azon eszmékhez vezetett, melyeket vallásunk végre mint összefüggő tant hirdetett, s a világtörténetben nincs érdekesebb, mint azon összefüggésnek tanulmányozása, melyben az óvilág nagyobb eseményei, s az alatta történt eszmék kifejlődése a kereszténységgel állnak. - Nagy Sándor hódításai, a rómaiak világuradalma, melyek által a kelet s nyugat érintkeztek, s állandó összeköttetésbe jutottak, a világnézetek, melyekhez a kelet népei hosszú kifejlődések útján jutottak, az eszmekincs, melyet a görög filozófia az emberiségnek megszerzett, s a kelet s nyugat eszméinek egymásra hatása, mindannyi lépés, mellyel az emberiség a kereszténység felé haladott, s ha az óvilág történetében egységet keresünk, azt legjobban úgy találjuk, ha az összefüggést tanulmányozzuk, melyben az a keresz-

ténységgel áll. Az óvilág történetének minden fonalai ez egy pontban jönnek össze, s a zavar helyett, mely között el nem igazodhatunk, egyszerre rend s bámulatos okszerűséget találunk.

Ha azon eszmét tekintjük, az emberiség társadalmi viszonyaira nézve legfontosabbat, azt, melynek létesítése jelen s jövőnek feladását képezi, s mely egész kifejlődésünk irányára elhatározó befolyást gyakorol, *az emberi nemnek egységét,* tagadhatatlan, miként azon állapotok, melyek a kereszténység behozatalát megelőzték, ezen eszmének elterjedésére is nagy s elhatározó befolyást gyakoroltak.

Általjános[an] elesmértetik ez, csakhogy mint én hiszem, azon befolyás, melyet a római világbirodalom a keresztény eszmék terjedésére gyakorolt, nem az igazi okoknak tulajdoníttatik.

A római birodalom vallásunk terjedését anyagilag nem segíté elé. A kereszténység nem a légiók kíséretében, nem is Rómából, hová a világ minden részeinek lakói összefolytak, terjesztetett, hanem egyes hivők által, kik, mint korunk misszionáriusai, a szent igét a népeknek hirdeték. Ha a római közállam létezésének a kereszténység terjesztésére direkt befolyása volt, ez (Constantinig legalább) abban állt, hogy azon rendeletek, melyek az új tan ellen Rómában kiadattak, az egész ismert világra terjedtek ki, s a hívek üldözése a legtávolabb fekvő tartományokat is éré. A nagy előny, melyet a kereszténység elvei a római birodalom létezése által nyertek, abban fekszik, hogy Róma a szabadságot elnyomva, hatalma által még a reményeket is megsemmisítve, melyekkel az egyes népek annak visszaszerzésére nézve bírhattak, az egyenlőségnek eszméjét - mely a középkorban nem létezett - előtérbe állítá.

Mert általjános elv, hogy a hatalom, melyet az *egyenlőség* elve az emberekre gyakorol, mindég azon arányban nő, melyben a *szabadság* elérhetetlennek mutatkozik.

Valamint az egész ókor a keresztény eszmék támadhatására, úgy egész újkorunk ezen eszmék létesítésére való előkészület.

A népek között támadt érintkezések. - Újabb korunk haladása az általjánosság felé. - A kereszténység eszméje, az emberi nem egysége létesíttetni fog. - S minthogy ez - mint a tapasztalás s a dolgok természete mutatja - univerzális monarchia által nem történhetik, létesíttetni fog általjános szabadság által, melynek első feltétele az egyediségnek - akár egyesekben, akár nemzeteknél mutatkozzék - a felszabadítása.

1363

Jog, morál, önösség

Hogy az államszerkezet biztosan álljon, szükséges, hogy az a nép jogfogalmainak feleljen meg. A jogfogalmak csak akkor erősek, ha azok az erkölcsi fogalmakkal megegyeznek. Az erkölcsi szabályok pedig annál inkább fognak megtartatni, mennél világosabb azon összeköttetés, melyben azoknak megtartása az egyesnek személyes érdekeivel áll. - A cél, mely után törekednünk kell, eszerént abban áll, hogy az államszerkezetet a jog fogalmaival, ezeket az erkölcs parancsaival, s az erkölcs parancsait az egyesek érdekeivel összehangzásba hozzuk.

S miután az óvilág civilizációja alatt oly időszakokat találunk, melyekben ezen összehangzás, ha nem is tökéletesen, legalább sokkal nagyobb mértékben létezett, mint jelenleg, én nem látok okot, melyért e célnak elérését jelenleg lehetetlennek tartanám.

Az egész keresztény civilizáció alatt mostanig, a kereszténység csak a morálra gyakorolta hatását. A jogfogalmak s az államszerkezet, miután azok a római s germán jog, ezek az impérium és heerwesen maradványaiból fejlődtek ki, még mindég pogány elemeket foglalnak magokban; vajon nem valószínű-e, hogy a keresztény civilizáció egykor szinte eléri tetőfokát,

azaz azon pontot, melyben, ha körében egyes ellentétek léteznek is, ezek legalább csak azon ellentétek lesznek, melyek a keresztény[ség] égisze alatt fejlődő új eszmék s nem az óvilág maradványai által támadnak.

Ha azon befolyást tekintjük, melyet a mindinkább terjedő humanitás (a keresztény fogalmak e tagadhatatlan eredménye) napjainkban a jogfogalmakra s államszerkezetekre gyakorol, úgy látszik, hogy ezen célhoz mindinkább közeledünk.

1364

Egyéni szabadság

Az embernek, ha az állatiságról, melyben Ausztrália népeit még jelenleg is látjuk, csak valamivel magasabbra emelkedik, első szüksége a biztosság, s mert ez felsőbbség és rendezett állami viszonyok nélkül nem eszközölhető, természetes, hogy az emberek a míveltség egy bizonyos fokára emelkedve, mindenekelőtt államokat alakítanak, s ha e törekvés egy időre minden egyebeket háttérbe szorít. Ha azonban e szükség egyszer kielégíttetett, s pedig épp azon arányban, melyben az inkább kielégíttetett, s az egyes személye s vagyonában biztosítva érzi magát, az egyéni szabadság utáni törekvés lép az ellentérbe, s többnyire mint a fennálló állam elleni reakció, és a kérdés, az állam mennyiben állhat ennek ellen, nem anyagi hatalmától, mint inkább attól függ, mennyiben kerülheti ki ezen ellentétes törekvésnek rossz következéseit, sőt mennyiben használhatja fel azokat saját céljainak elérésre. Mert bármi paradoxnak látszassék az állítás, tény, melyet a világtörténet száz helyével bebizonyíthatunk, hogy eddig még minden reakció, ha annak bizonyos engedményeket nem tettek, s azt ezáltal el nem gyengíték, győzött.

Mi is egy hasonló reakció időszakában élünk. Mi azon pillanatban, midőn a pápaság abszolúttá vált, az egyház körében a reformáció által történt, az történt az állam körében azon pillanatban, midőn a királyi hatalom abszolúttá vált, s történik most, midőn a királyság abszolút hatalma a majoritásokra ment át. Egész politikai mozgalmaink nem egyebek az egyéni szabadság nevében folytatott reakcióknál az állam abszolút hatalma ellen, bármi formában lépjen az fel. Az egyházi hatalomnak a világi hatalomtól való függetlenség utáni küzdelme, a reformációnak küzdelme az abszolút pápaság ellen, a múlt század politikai mozgalmai a királyi s korunk nemzetiségi mozgalmai az állami omnipotencia ellen, nem egyebek, mint azon egy eszmének, az egyéni szabadság eszméjének különböző manifesztációi.

1365

Monoteizmus. Görög filozófia, jóniai iskola

A monoteisztikus világnézetnek alapjait már a jóniai iskolánál találjuk, s azon ellentét, melybe a Szókratész utáni csaknem minden filozófiai iskolák az államvallással léptek, csírában már Thalésznál létezett, s a görög filozófia ezen legrégiebb korának tanulmányozása éppen azért oly érdekes, mert ha a jóniai iskola kifejlődését Thalésztől Hérakleitoszig követjük, man sich überzeugen kann, wie die Idee der Einheit der Welt nothwendig stufenweise zur Idee der Einheit Gottes führen müsse.

Thales und Anaximenes haben der Ursprung aller Dinge von einem bestimmen Urwesen (jener vom Wasser, dieser von der Luft) abgeleitet. Diogenes von Apollonia hat schon den Grundsatz aufgestellt, dass alle Dinge *nur von einem Urwesen* stammen könne. Mir aber scheint - sagt er -, überhaupt alles was ist, aus einem und demselben sich zu verändern und

dasselbe zu sein. Und dieses ist offenbar, denn wenn das was in dieser Welt ist, föld, víz és minden egyéb, mi e földön észlelhető (feltűnik), ha ebből valami másképp lenne, mint a másik, más lévén különös természete szerént, és nem ugyanaz, sokféle módon átalakulva és megváltozva, akkor e különböző természetű tárgyak nem vegyülhetnének semmiképpen, és nem használhatnának s árthatnának egymásnak. De minthogy ez nem úgy van, ennélfogva mindez egyből lesz, és ismét azon egybe, miből lett, visszatér.

Hogy Diogenész ezen alapokot - azt, miből minden kiindul, mi által minden nő és alakul, s hová végre minden visszatér - a levegőben kereste, hogy okoskodásaiban sok gyermekes, észleléseiben, melyeket tana bebizonyítására felhoz, sok hiányos található, az kétségtelen; de bizonyos az is, hogy valamint a levegő alatt, melyben mindennek alapokát kereste, nem légkörünket, hanem valami nem annyira anyagit gondok magának, úgy a világ rendjének felfogása által azon meggyőződéshez vezettetett, hogy ezen ősok (alapok) - szerinte a levegő - véghetetlen intelligenciával bíró lény, s mi más ez, mint monoteizmus.

Kétséget nem szenved, hogy az anyag s szellem közötti különbség még tisztán kijelelve nincs, hogy a világ alapoka még nagyon materiálisan fogatik fel, s hogy ezen tan, mint Hérakleitoszé is, panteizmushoz vezet, de bizonyos az is, hogy ettől a monoteizmusig csak egy lépés van, s hogy mihent egyszer az akarat felett gondolkozni kezdenek, s észreveszik, miként az emberben van egy erő, mely testétől független, ezen lépés meg fog történni.

1366

Egyesületek

Egy bizonyos rendnek szüksége annyira természetünkben fekszik, hogy mihent ez az állam által kielégítve nincs, azonnal más organizmusok támadnak, melyek e hiányt pótolják, nem - s megfontolás következésében - mesterségesen, hanem az emberi hajlamok szükséges következéseként, mint a növényzet, mely sehol nem hiányzik, hol kifejlésére helyt talál.

Ha tehát tagadhatatlan is az, hogy az állam hatáskörét csak annyiban szoríthatjuk meg kár nélkül, amennyiben más, kisebb társulatok vagy szervezetek léteznek, melyek annak helyét pótolják, s az eddig általa teljesített feladásokat átveszik, nem kell aggódnunk e hiány pótlása felett. Hogy ilyenek támadjanak, nem szükséges egyéb, mint hogy az állam szűkebb korlátokba vonulva, nekik helyet engedjen. Az állam, a világ összes politikai bölcsességétől vezérelve, s felhasználva minden erélyét, nem bír annyi szervező tehetséggel (organisierende Kraft), mint a szabadság.

1367

Élet kényelmei

Valamint azt, ki, míg az egész világ dolgozik, kényelmes ágyban fekszik, csak sajnálni lehet, mert többnyire beteg, úgy nem irigyelhetők azon osztályok s egyesek sem, kik, míg körülöttök mindenki fárad, látszólag a legkényelmesebb helyzetben pihennek. Ritka egészséges közöttök, s még ritkább, ki ily helyzetben egészségét sokáig megtarthatná.

1368

Civilizáció

Valamint a civilizáció vidékeknél nem azoknak természetét s főalakjait, hanem csak külső színöket változtathatja meg, s midőn magasabb fokra emelkedik, csak azt eszközli, hogy a táj gazdagabbnak látszassék, de tulajdonkép szegényebb legyen, csaknem így hat a mívelődés, fájdalom, az emberekre is.

1369

Civilizációnak menete

Ha kifejlődésünk történetét az ötödik századtól, midőn a római birodalom felbomlott, s új államaink első alapjai rakattak le, mostanig figyelemmel tekintjük, nagyban a következő menetet találjuk.

A római birodalom felbomlása határtalan zavart hagyott maga után. Az államszervezet, melyet az óvilág alkotott, részint elrohadva felbomlott, részint a vándor barbárok által izmokra töretett. Az emberi társaság atomaira oszlatott fel, s úgy látszott, mintha az emberiség a míveltség azon magas fokáról, melyen annak egyes részei akkor már álltak, ismét ős vadságába süllyedne vissza.

Minthogy az általános zavar között a régi civilizációnak még akkor is nagy maradványai álltak, s a régi jólétnek emléke feltartá magát, igen természetes, hogy az általános zavar között, melyet a népvándorlás okozott, főképp a nép míveltebb s leginkább elnyomott osztályai között *reakció* támadt a létező zavar ellen, azon institúciók helyreállítására, melyek a római birodalomban az impérium alatt léteztek, s melyeknek rossz oldalairól azok, kik vad barbárok által elnyomatva, a boldogabb múltra visszagondoltak, rég megfeledkeztek.

Európának egész története a 6-ik századtól az angol és francia forradalomig, sőt egyes országokban a bécsi kongresszusig, nem más, mint e reakciónak története, melynek a monarchia körül elfogadott egészen imperialisztikus elveket, s csaknem minden európai monarchiát köszönünk.

De valamint az 5-ik században a zavar, úgy később az abszolutizmus, midőn az emberek általa jólétöket és minden szabadságot veszélyeztetve érzék, elviselhetetlennek kezde látszani, és elébb az egyház, később az állam körében egy új reakció támadt az abszolutizmus ellen.

És ez azon stádium, melyben jelenleg állunk.

Érdekes az elhatározó befolyás, melyet ezen egész időszak alatt az egyenlőség eszméje a kifejlődésre gyakorolt. A monarchikus hatalom erre támaszkodva vítta ki győzelmét, s ismét ennek segedelmével küzdött a szabadság [ellen], olyannyira, hogy bizonyos epochákban, mint a francia forradalom alatt s jelenleg, a szabadság egészen háttérbe lép, és csak az egyenlőség látszik az egyedüli célnak.

Valamint a rend melletti reakció végre az abszolutizmushoz vezetett, úgy fogna e reakció, mely a rend ellen támadt, az állam feloszlásához vezetni, ha azt a végletekig folytatjuk. Fog-e ez történni, ez a kérdés, mely előttünk áll. S a feladás, melyet megfejtenünk kell, nem más, mint a végletektől megmenteni társaságunkat. Ennek megoldása pedig attól függ, fogjuk-e az egyenlőségi vágyat, mely mint abszolút fogalom, mindég végletekhez vezet, korlátok közé szoríthatni.

1370

Valamint nincs ember hiba nélkül, úgy nincs szerencsére olyan sem, kinek éppen ne lenne semmi jó tulajdona. Természetünk oly tökéletlen, hogy belőlünk egy jóravaló ördög éppoly kevéssé telik ki, mint egy csak középszerű angyal is. Azaz belőlünk férfiakból, az asszonyok mind a két irányban kiváltsággal bírnak, s valamint fiatal korokban sokszor angyalok, úgy vénségekben néha ördögök eléggé jó szurrogátumainak tekinthetők.

1371

Vannak emberek, kiknek nincs poézisek, de prózájok sincs.

1372

Volt egy barátom, ki valahányszor házasembert látott, mindég azt mondá, ez is olyan, kinél a nagyszerű paradicsomi műtét rosszul ütött ki, s ki a kivett oldalbordát még maga után hurcolja.

1373

Sorsjáték az élet, melynél nem a legnagyobb számokkal nyerjük a legnagyobb összeget.

1374

Vallásosság

A vallásnak legnagyobb megvetői nem győzik ismételni, mennyire szükséges az a népnek; nekem pedig úgy látszik, hogy a vallás azoknak, kik a nép felett uralkodnak, még szükségesebb. Mentől tágabbra terjed valakire nézve a fizikai lehetőségek köre, annál több szüksége van arra, hogy akarata erkölcsi korlátok által szoríttassék meg. Abszolút uralkodó, ki mindent tehet, amit akar, s azt hiszi, hogy mindent akarhat, ami eszébe jut, szörnyeteggé válik, akár egyes, akár többség legyen, akár Nerónak, akár konventnek nevezzék; s éppen ez az, miért korunk vallástalansága elszomorító. Tegyünk bármit, legfeljebb azt érhetjük el, hogy az állam a többség érdekeit biztosítsa; azt, hogy az állam az egyestől semmi áldozatot ne követeljen, vagy hogy a többség pillanatnyi érdekei az egyes jogaival soha ellenkezésbe ne jöjjenek, emberi bölcsességgel nem érhetjük el, s mit várhatunk, ha ily pillanatokban az erkölcsi érzetre, vagy arra, mi a népnél annak egyedüli alapjául szolgál - a vallásra - nem hivatkozhatunk? Fennállhat-e a társaság vallás nélkül - nem tudom, de, hogy az ily társaság, mely a vallást nélkülözi, csak szolgákból állhat, az teljes meggyőződésem.

1375

Civilizáció

Minden civilizációnak alapját emberek által egy bizonyos korban általánosan elfogadott eszmék és fogalmak képezik, s mert tisztán anyagi tárgyak kivételével, melyeknek természetéről érzékeink által győződhetünk meg, legalább eddig csak oly eszmék fogadtattak el általánosan, melyek a vallás által hirdettettek, joggal mondhatjuk, hogy minden civilizációnak

alapja valamely vallás, hogy minden civilizációnak magassága azon eszmék helyességétől és nagyságától, a civilizációnak kiterjedése azon körnek nagyságától függ, melyben valamely vallás elfogadtatott.

Minden vallás azon szükségnek eredménye, mely emberi természetünkből fejlődik, s mely arra késztet, hogy azon tárgyakban, melyek reánk nézve fontosak, s melyek jólétünkre állandó befolyást gyakorolnak, magunknak erős meggyőződést szerezzünk.

Miután azon arányban, melyben a társas élet egyes népek lelki tehetségeit kifejté, s idővel azon tárgyak s viszonyok száma szaporodik, melyeknek befolyását jólétökre tapasztalják, azon arányban, melyben a társas lét tovább tart, azon szükség, mely a vallásnak alapja, terjed, s így a vallás módosul, s míg első stádiumban csak azon viszonyokkal foglalkozott, melyek az ember s egy felsőbb lény között léteznek, kiterjed az emberek közötti viszonyokra és morálra is.

De soha és sehol a vallás a civilizációnak fokával nem állhat ellentétben.

1376

Akár égő, akár virágozó csipkebokor előtt támadt fel az ember keblében az istenség eszméje, akármily hangon szólalt fel előtte a mindenható jóság, mely előtt elragadva, hálától, bámulattól s félelemtől földre borult, annyi bizonyos, hogy az istenség eszméje, ha nem is direkt - mivel a zsidó nép büszkélkedik -, hanem a világ, a természet által reveláltatott az embernek, s éppen azért az istenségről formált eszmék a természetről formáltakkal feloszolhatatlan kapcsolatban állnak.

Míg az emberek a természet egységét át nem látják, természetes vallások politeizmus. Ha a természetben két hatalmat látnak, dualizmus. Mihent a természetet, mint egészt tekintik, egy istennek létéhez kell általmenniek, mely ismét azon arányban tiszta s határozott, amennyiben a természet egységének fogalma az. Ha a természetben erőket hisznek, melyek az egésztől függetlenek, hatalmas, az istentől független lényeket is fognak hinni (középkor).

Ha valamely kornak az istenségről való fogalmait nem esmérjük, csak a természetről való esmereteit kell vizsgálnunk, s megfordítva.

1377

Erit unus pastor et unum ovile - szólt az Úr, de ki tudja, e jóslat mikor fog teljesedni, bizonyos csak az, hogy bármelyik része teljesedjék e jóslatnak, a másik nem fog elmaradni. Ha az emberi nemnek csak azon egy pásztora lenne, ki az égben van, megférnének egy akolban; s ha megférnének egymás között, ha viszongások, az irigység, uralkodási vágy nem unszolnák egymás ellen e földnek népeit, az idő közelednék, hol az egész nyáj az egy égi pásztornál nem esmerne egyebet.

1378

Osztrák birodalom. Német nyelv

Egy bizonyos, s ez az, hogy bármily cél elérésére csak már létező eszközöket használhatunk, s hogy eszerént valamely célt oly eszközökkel akarni elérni, melyeket még teremteni kell, való képtelenség. Mégis, ha birodalmunk belső politikáját tekintjük, nem akörül forog-e az tíz év óta, megnémetesíteni az egészt, hogy a németség által az egység éressék el.

1379

Osztrák birodalom

Ha valaki arra számolna, hogy valamely egyes ember, kivel viszonyban áll, el fogja felejteni egész múltját, le fog mondani nevéről és személyességéről, de azért szintazon eréllyel és lelkesedéssel küzdeni, melyet saját érdekei körül elébb kifejtett, egyszóval, ha valaki arra számít, hogy másvalaki irányában mindazt tenni fogja, mit a legerényesebb nő szerelmétől várhatunk, az ily embert bizonyosan ábrándozónak fogjuk tekinteni; s mégis mi egyéb az, mi most a birodalom nevében egész népektől követeltetik?

1380

Azon eszközökkel, melyek újabb időben a kormánynak rendelkezésére állnak, sok lehetséges. Megengedem, hogy egy időre egy egész nemzetet megfoszthatni személyességétől, de hogy az, kit személyességétől megfosztottunk, ne szolga, hanem az államnak szabad polgára legyen, azt a világ összes hatalma nem viheti ki.

1381

Állam, centralizáció, mindenhatóság

Sokat szólunk az állam mindenhatóságáról, de ha emberi intézmény mindenható lehetne is, hol van a mindent tudó lény, kit e hatalom gyakorlatával megbízhatunk? S ugyan mi a mindenhatóság mindent tudás nélkül? Véghetlen erőnek vak hatalma, mely öntudatlanul működik, melynek hatása kiszámíthatatlan, mely kérlelhetetlenül halad, s mindent megsemmisíthet, de semmit alkotni nem képes.

1860

1382

1860. február 16.

Vallás

Ámbár a reformáció az államban létező viszonyokat közvetlenül nem támadta meg, s a nagy vallási mozgalomnak vezetői talán a túlságig vitt tisztelettel hódoltak a fennálló hatalmaknak, mégis bizonyos az, hogy újabb korunk politikai mozgalmainak gyökerei a 16. század vallásreformációjában keresendők, s az angol, s később a francia forradalom csak a vallási átalakulás következése, mely az auktoritás helyébe a szabad vizsgálódás elvét állítá. A két mozgalomnak rokonságát vagy inkább identitását bizonyítja az is, hogy eddig legalább azon alkotmányi formák, melyek a forradalom által felállított elvek következései, csak protestáns országokban tarthatták fel magokat.

Az idő közeledik, melyben az ellenkező tüneményt fogjuk látni.

A politikai reformáció elvei mindég inkább terjednek katolikus országokban is. Kik a politikai átalakuláson fáradnak, a vallást érintetlenül hagyják, sőt a legnagyobb tiszteletet mutatják a kultusz iránt, s mégis teljesen meg vagyok győződve, hogy ha a politikai átalakulás definitíve megtörtént, az egy bizonyos idő után szükségképp az egész katolicizmus átalakulását fogja maga után vonni.

Valamint a vallási, úgy a politikai reformáció egy cél után fáradnak. Az óvilág maradványainak kiküszöbölésén, s definitív győzelmén a keresztény elveknek. Amaz, hivatkozva a Szentírásra, fellépett minden ellem, mi kultuszunkban a pogányságra emlékeztet; az az állam (vagy uralkodó) abszolút hatalmának ellenében az individuális szabadságért küzd. A keresztény elvek diadala célja mindkettőnek, s úgy hiszem, ha nem is mi, unokáink el fogják érni e diadal napját.

1383

Minden tettnek érdeme csak azon kor mérlegével mérethetik igazságosan, melyben az történt; csak ha azon nagy s kis akadályokat ismerjük, melyekkel a férfiú küzdött, s ismerjük az eszközöket, melyek céljainak kivitelére rendelkezésére álltak, akkor ítélhetjük meg az erőt, melyre szüksége vala...

1861

1384

A természet rendelése szerint a gyermekség és első ifjúságunk az örömnek, a férfikor a munkának, az aggkor a nyugalomnak időszaka. Napjainkban, főképp a vagyonosb osztályoknál, az ifjú pihen, vagy jobban mondva henyél, a férfi élvezni akar, s az aggot saját nagyravágyása vagy családi gondjai munkára kényszerítik. Bámulhatjuk-e, ha, a természeti rendnek ily tökéletes felforgatása mellett, megelégedést nem találhatunk?

1385

A szerencse, melyet sok ember életében talál, olyan, miről az szólhat, ki igen veszélyes és nyaktörő bukáson keresztül esett, és csak néhány karcolást kapott.

1386

Aki prófétának adta ki magát, annak az, hogy nézetei később megváltoztak, megronthatja hitelét, de olyannál, ki csalhatatlanságot nem igényelt, ily változások többnyire csak azt bizonyítják, hogy tanulmányai s tapasztalásai által látköre tágult, s ily következetlenség csak akkor gyengíthetné bizodalmunkat, ha újabb nézeteinek helytelensége vagy az bizonyíttatik be, hogy nézeteinek módosítása nem meggyőződése, hanem érdekei változásának tulajdonítható.

1387

Nemzetiség

Miután minden, ez országban létező nemzetiségek szabad kifejlődéseknek egyedüli garanciáját csak az ország fennállásában s hatalmában kereshetik, minden nemzeti követelés csak annyiban józan, amennyiben az ország fennállásával összefér.

Ellenben, miután ezen, mint minden ország fennállásának jogszerűsége abban fekszik, hogy céljának megfeleljen, azaz polgárainak legfőbb anyagi s szellemi javait biztosítsa, melyek közé kétségen kívül nálunk a nemzetiségi érdekek is tartoznak, államunk csak akkor biztos, ha azt úgy rendeztük el, hogy annak léte a nemzetiségek méltányos követeléseivel ellentétben ne álljon.

1388

Csak ki jókor állt oly helyzetben, melyben magát elhatározni s másoknak parancsolni tanult, az képes államot vezetni. Ez magyarázza azon tényt, hogy katonák, mint Napóleon, Caesar, Washington, az állam kormányában oly kitűnően, s tudósok többnyire oly rosszul töltik be helyeiket. - Plató ugyan azt mondja, hogy a legboldogabb állam az lenne, melyben bölcsek kormányoznak, s megengedem, hogy ily államban találnók talán a legjobb törvényeket, de mi

e törvények végrehajtását s az ügyek praktikus vezetését illeti, meggyőződésem szerint oly állam, melyben az ügyek élén filozófok állanának, lenne a legrosszabbul kormányozott a világon.

1389

Mi az emberek többségének véleménye a monarchiáról, bizonyítja legjobban a nagy fontosság, melyet az emberek IV. Henrik híres szavainak tulajdonítottak, hogy minden jobbágyának naponként csirkét kíván tálába, ez egy már mint Henrik nagysága s jósága bizonyítványának tekintetett. Oly rendkívülinek látszott, hogy király népének valami jót csak kíván is.

1390

Vannak a népek, mint az egyesek, életében pillanatok, melyek egész jövőjére elhatározó befolyást gyakorolnak. Ily pillanat a mostani.

1391

Ki az élet folyamában merülni érzi magát, belékapaszkodik mindenbe, mi közelében van, habár azáltal barátját, ki még fennúszik, s ki neki segédet tudna s akarna hozni, magával húzza. Jaj annak, kinek rokonsága között csak egy van, ki nehéz helyzetbe jutott!

1392

Minden ember azon jólétet és szerencsét, melyben részesül, elbírja saját vállain, legfeljebb családjával s néhány barátjával osztja meg azt; de ha fájdalom érte, vagy veszélyt lát, az egész világot hívja segítségre. Ezért az, ki nagyon is sokat vegyül az emberek közé, mindig több bajt s kellemetlenséget, mint jót várhat társaságunkban.

1393

Valamint az állam jólétére s felvirágzására nem szükséges, hogy azok, kik azt kormányozzák, rendkívüli elmével bírjanak, hanem az, hogy a kormányzó hatalomnak rendeletei jól hajtassanak végre, úgy van az az egyes életében is, jóléte nem nézeteinek s feltételeinek helyességétől, hanem attól feltételeztetik, hogy bármik legyenek feltételei, azokat következetesen végrehajtsa. És ezért az egyesnél, mint az államban, a fődolog az, hogy minden cselekedet az akaratnak alávetve legyen; s ha van hibája századunknak, melynek minden bajainkat főképp tulajdoníthatjuk, ez abban fekszik, hogy valamint az államban a kormány, úgy az egyesnél az akarat szilárdítását elhanyagolják.

1394

Az erény, melyet a sokak által hibásan jóságnak nevezett szenvedő jámborsággal összezavarnunk nem szabad, csak azon rossz hajlamok s tulajdonságok leküzdésében áll, melyekkel születtünk, s e küzdelemnél nincs nehezebb.

1395

Nincs fény világosság nélkül. Ez az első szabály, melyet minden írónak szeme előtt kellene tartani.

1396

Hány író panaszkodik, hogy gondolatait nem fejezheti ki. Nem bámulatos-e, hogy ők e bajt gondolataik sokaságának s nagyszerűségének tulajdonítják, s nem inkább azok zavartságának. - Teljes meggyőződésem, hogy amire nézve gondolatban egészen tisztában vagyunk magunkkal, arra a helyes kifejezés sohasem hiányzik.

1397

Valamint a nagy festőnek, úgy a nagy írónak legbiztosabb ismertetőjele az, hogy soha oly tárgyat nem választ, mely művészetének határain túl fekszik.

1398

Annak, hogy a legkitűnőbb embereket ritkán látjuk megelégedve, egyik főoka abban keresheto, mert csak nagy dolgokkal s eszmékkel foglalatoskodva, azon szakadatlan tevékenységet, melytől megelégedésünk főképp függ, nem fejthetik ki.

1399

Egy hajón, mely csendes tengeren kedvező szelekkel gyorsan halad célja felé, alig vesszük észre, hogy mozdul, míg a másik szélvésztől hányatva, hullámról hullámra emeltetik, s e hányatás között csaknem egy helyen marad. Soha a haladást a mozgalom nagyságából nem ítélhetjük meg.

1400

A fa, melynek hűvös árnyékát keressük, idővel talán a kandallóban égve meleget terjeszt. Ki gyanítja fiatal korában, hogy az élet mily célokra fogja egykor felhasználni tehetségeit?

1401

Mondják, hogy fiatal korában minden ember költő; inkább az öregséghez közeledve válunk azokká, mert akkor mindenikünk legalább saját fiatalságát látja költői világításban.

1402

Fáradjunk bármiként, s reggeltől estig legfeljebb néhány mérföldre haladhatunk, de a föld az ég alatt félig megfordulva tengelye körül, több ezer mérföldre elvisz a helytől, melyben reggel voltunk. Ilyen a haladás állami életünkben. Az, melyért fáradunk, szomorítólag csekély, de annál nagyobb az, mely észrevétlenül, hozzájárulásunk nélkül történik.

1403

Ki józanon téved el, távolabb jut céljától, mint az, ki boros fővel tántorogva keresi szállását.

1404

Igen keveset kormányozhatunk valósággal, s a legkorlátlanabb zsarnok csak azon szűk határok között uralkodik, melyekhez a hely s idő minden egyes ember tevékenységét szorítja. - A kormányzás nagy mestersége többnyire nem egyéb, mint elhitetni, hogy minden, ami történik, azt mi tesszük.

1405

Tudom, az élet nem sokat ér, s van oka panaszra annak is, kinek helyzetét legkedvezőbbnek tartjuk; de vajon, ha a színdarab egyaránt unalmas az egész közönségnek, nem jobb-e mégis, ha azt kényelmes páholyunkban, mint a tömött karzaton nézhetjük végig, és a kellemetlen utazásnál nem irigyelhetőbb-e annak helyzete, ki azt hintajában teszi, mint azé, ki rossz szekeren vagy éppen gyalog, kirázva és besározva, jut esti tanyájához? Oh, e kis zökkenések és főképp a nagy sár és piszok, melyek között haladnunk kell - mik fiatal korunkban, ha életünk útjára készülünk, soha nem jutnak eszünkbe -, éppen ezek teszik nyomorúságossá életünket.

1406

Annak, ki valamely kormány- vagy pártnak élén áll, szükségesebb, hogy az uralkodó tévesz-méket ismerje, mint hogy mindenben helyes nézeteket szerezzen magának. Felette szilárd, habár helyes meggyőződés sokszor csak akadály, mely által a kormányzásra képtelenné válunk.

1407

Igen jó, ha mielőtt valamely nézetet elfogadunk, mindazon okokat megvizsgáljuk, melyek mellette szólnak; de nagy hiba az íróban, ha mindazon okokat, melyeket nézete mellett felhozhatna, eléadja annak támogatására. Miután kétséges kérdéseknél csak igen kevés megcáfolhatlan ok létezik, az okokkal mindig szaporodik az ellenvetések s pedig a helyes ellenvetések száma is.

1408

Lehetetlen a halhatatlanságról tiszta fogalmat szerezni magunknak, de éppoly lehetetlen tisztán gondolni azt, hogy a halállal tökéletesen megszűnünk. Valamint az öröklét, úgy a teljes megsemmisülés túl fekszik azon határokon, melyek között elménk tiszta fogalmakat talál. A meggyőződés az egyik, mint a másik eszme iránt csak hiten alapszik; s azért az, ki halandóságunkat állítja, nem kevesebb kételyen megy keresztül annál, ki a halhatatlanságban bízik.

1409

Vannak emberek, kik a legkülönbözőbb tárgyak között hasonlatosságot találnak, vannak, kik a látszólag leghasonlóbbakban különbségeket fedeznek fel. Az első a költőknek, a második azoknak kedvenc foglalatossága, kik magokat filozófoknak tartják; s miután a legkülönbözőbb tárgyak között mindig legalább valami analógia található, de tökéletes ugyanazonosság a világon nem létezik, kellő gyakorlat mellett tulajdonképp egy sem igen nehéz. Nehéz csak a különbséget s hasonlóságot egyszerre látni, s pedig ez a való józanságnak jelleme; azért sokkal könnyebben találunk akár költőt, akár filozófot, mint valóban józan embert.

1410

Vannak emberek, kik, mint a kométák, messze fényt terjesztenek, de kiknek tömör testök véghetlenül csekély, s kik csak azért érdekesek, mert pályájukat előre nem számíthatjuk ki.

1411

Ha az akarat elmebeli tehetségeink közé tartoznék, akkor nagyobb észbeli tehetségek és szilárd akarat mindig együtt járnának, minek éppen ellenkezőjét tapasztaljuk. - Akaratunk hatalma félig az ész, félig testünk - azaz idegeink - erejétől függ. Az akarat elménk s testünk tulajdonai között közepett áll, mintegy közvetítő a kettő között, innen van a hatalom, melyet az mind testünk jólétére, mind elménk működésére gyakorol.

1412

Arra, hogy másoknak eljárását értsük, nem elég, hogy érdekeiket, hanem szükséges, hogy előítéleteiket is ismerjük.

1413

Hogy meggyőződéseink ne hiten, hanem kétségbevehetetlen tényeken alapuljanak, ez lenne célja minden tudománynak. De fájdalom, e célt ritkán érjük el, s többnyire hitünket csak kételyekkel cseréljük fel, melyeken, még tovább haladva, később szintén kétkedni kezdünk, míg végre minden bizonyos tudás reményéről lemondva, boldogok lennénk, ha azon ponthoz térhetnénk vissza, honnan kiindultunk. S ha egy tudományos pálya végén azon tárgyakat számba vesszük, melyek iránt tanulmányaink által bizonyosságot szerezhetünk magunknak, s azokat, melyek iránt ifjúkori hitünket elvesztve kétkedni kezdünk, néha azon szomorú

tapasztaláshoz jutunk, hogy hosszú fáradságunk után erős meggyőződések dolgában csak szegényebbekké váltunk.

1414

Irigy ember, ha mást kitűnő állásban lát, helyén szeretne lenni. Valóban ambiciózus ember nem kívánja soha másnak helyét, de annál magasabbat. - Ez a kettő között a nagy különbség.

1415

Valamint az ember maga, ha semmi baja nincs, valamely bajt képzel magának, úgy tesznek mások hibáinkkal, s ha valószínűleg nincs egy ember a világon, ki magát boldognak érezné, úgy bizonyosan nincs senki, ki ellen a közönségnek ne lennének kifogásai.

1416

Minden embernek megvannak hibái, s ha ezért áll az, hogy senki nem nagy ember saját komornyika előtt, mindég találkoznak, kik az illető komornyikok ezen nézetét a közönség között terjesztik. Csaknem csudálatos, mi tökéletesen ismeri a közönség kitűnő férfiainak minden hibáit, csak a legnagyobbakat nem, mert ezeket, magok is érezvén, elpalástolják.

1417

Nem szenved semmi kétséget, hogy a plebejusok elszegényedése, mely Róma szabad polgárait arra kényszeríté, hogy napszámosokká váljanak, és a szolgákkal hasonló tunicákat vegyenek fel, tetemesen elősegíté az egyenlőség keresztény elvének diadalát. Biot, Abol. de l'esclavage ancien p. 43-47.

1418

Az óvilág civilizációja a jelentől főképp abban különbözik, hogy sem az egyéni szabadságnak, sem az egyenlőségnek eszméjét nem bírta.

Az óvilág polgára, főképp Hellász és Róma szebb korában, az állam irányában oly alárendeltségben állt, minőről korunkban fogalmunk sincs, s azon otthonosság, az egyes családi körök elkülönözése, melyek az újabb kornak fő élvezetét képezik, akkor ismeretlenek voltak. Szintazt mondhatjuk az egyenlőségről is. A szolgaság lényeges részét képezi a régi civilizációnak, s az emberi méltóság fogalma, mely korunkban általjánossá vált, akkor még a legnagyobb filozófok, minő Plató s Arisztotelész, s a leghumánusabb státusférfiak, minő Cicero vala, [által] csak még gyaníttatott.

Ha az óvilágot a jelennel összehasonlítjuk, a legnagyobb különbség abban fekszik, hogy ott sokkal kevesebb egoizmust, s úgyszólván semmi humanitást nem találunk, mi mind az elébb említett eszmekülönbségnek tulajdonítható. Mert hol az egyes egzisztenciáját az államtól nem különítheti el, ott az egoizmus a honszeretettel nemcsak nem áll ellentétben, sőt annak feltétele, s a humanitás csak mint az egyenlőség eszméjének következése támad.

Az egyéni szabadság eszméjének terjesztésére sokat tett már Szókratész és iskolája, de legtöbbet Zénó s Epikur követői. A sztoicizmus és epikureizmus, bármennyire különbözzenek tanaikban, céljokban ugyanazok. Mindkét iskola nem más, mint az egyed nevében protestáció az államnak mindent elnyomó mindenhatósága ellen, s e két szektának sebes elterjedése csak azt bizonyítja, hogy a státus omnipotenciája ellen már akkor reakció támadt, mely e két formában kifejezését találta.

Az egyenlőségi eszmének elterjedését Róma készítette elé, részint azáltal, hogy csaknem az akkor ismert egész világot urodalma alá vetve, a válaszfalakat, melyek az egyes nemzeteket elébb elkülöníték, erőszakosan ledönté, s így elébb a szolgaságnak, később, midőn távol lakó népeknek is a jus civitatist adá, a jognak egyenlőségeit tettleg behozá, részint s még inkább caesarjainak abszolút hatalma által, mert éppen, mivel minden szabadságot elölt, a régi patríciusok s plebejusok ivadékait a libertinusokkal, sőt a szolgákkal tettleg egy színvonalra helyezte, nem hagyván fel semmi más különbséget, mint a vagyonit, mely főképp oly viszonyok alatt, hol a vagyonnak megtartása vagy szerzése egy despotának önkényétől függ, arisztokráciát nem alapíthat.

1419

Ha meggondoljuk, mennyiszer szegjük meg feltételeinket, azaz mennyiszer nem tesszük azt, mit magunk parancsolunk magunknak, nem nagy bizodalmunk lehet ahhoz, hogy parancsaink mások által tökéletesen fognak végrehajtatni, s ha ez nem történik, nincs is okunk nagy neheztelésre.

1420

Caesar mondá: inkább első egy faluban, mint Rómában a második! S Caesarnak igazsága volt; nincs nehezebb dolog, mint *másodiknak* lenni tisztességesen. Minden egyéb helynek betöltése könnyebb.

1421

Valamint minden pályán, úgy a tudományok körében nemcsak járatlan, de olyan úton is nehezen haladunk, melyen már nagyon sokan jártak; mert az átmenők nemcsak nyomokat, de mély vágásokat is hagynak magok után, melyekbe jutva, néha alig haladhatunk tovább.

1422

Hány ember száll sírjába, ki a pálya végéig nem ért egy derült pillanatot, mely alatt a múltnak elvonuló vészeire visszatekintve, lehulló könnyei fölött a békének szelíd ívét láthatá!

1423

Nem[zetiség]

A nemzetiségi eszme magas eszme, de vannak magasabbak. A család eszméje is nemesítő, mely a patriarchátus korában, a középkor alatt, az arabsok között az egyest nagy erényekhez vezetheti, de valamint a civilizáció egy bizonyos fokán nem állhatunk meg ez eszménél, s magasabb kell, úgy most a nemzetiség eszméje sem elég többé. A szabadság, nagy morális célok, a nyugati civilizáció sat.

1861-1862

1424

Míg a negáció terén maradunk, nagy pártra, sőt néha egyetértésre számolhatunk, de ily párt, bármi számos legyen, tehetetlen, egy látszólag törpe kisebbséggel szemben, mely pozitív elvekkel lép fel, mindig legyőzetik.

1425

Fizikailag nem köphet senki önmagának szemei közé; morális tekintetben, főképp a közélet mezején, úgy látszik, többen értenek e mesterséghez.

1426

Midőn a francia forradalom, lerontva a kiváltságokat, a szabad verseny elvét kiáltotta ki, nagy öröm támadt azon osztályok között, melyek az előbbi rendszer alatt szenvedtek. Alig múlt el egy félszázad, s a tapasztalás azt mutatja, hogy azon korlátok, melyek a középkor alatt az egyeseknek szabad kifejlődését akadályozták, egyszersmind megoltalmazták őket saját helyükön, s a sokat magasztalt szabad versenynek egyik eredménye az lett, hogy az *osztályok* különbsége megszűnvén, az *egyesek között* létező különbségek inkább feltűnnek, s a gyengébb nem bizonyos kiváltságos osztályok, hanem mindenki által zsákmányoltatik ki, ki magát nálánál vagyon vagy képességre nézve erősebbnek érzi. - Új harc kezdődik, s hiszem, hogy az egyenlőség elve győzni fog ismét, de nem fog-e ez is azon meggyőződéshez vezetni, hogy az egyenlőség elvének általános elismerése s az egyenlőség tettleges létezése között roppant különbség létezik?

Vallásunk, mely egész polgárosodásunk kiindulási pontja, kimondta az embernek *Isten előtti* egyenlőségét, s azért az ellenállhatatlan hatalom, melyet az egyenlőség elve korunkban gyakorol, szükséges következése egész polgárosodásunknak; csak egyről feledkezünk meg, s ez az, hogy az egyenlőség csak annyiban való, amennyiben az embernek Istenhez való viszonyát tartjuk szemeink előtt, s a felsőbbséget, mellyel az egyes mások felett tettleg bír, azon távolsághoz hasonlítjuk, mely a legnagyobb ember és Isten között létezik. És ezért az egyenlőség elve az életre csak azon arányban gyakorolhat praktikus hatást, melyben az istenség eszméje a társaságot áthatja. Hová fognak vezetni korunk küzdelmei - ki mondhatná meg, de a keresztény polgárosodás eszméi nem létesíthetők keresztények nélkül.

1427

A legmagasabb, mit a földön elérhetünk, azon öntudat, hogy mindig magas cél után törekedtünk.

1428

Van egy korszak életünkben, midőn, mint a tenger dagálya óráiban, egész lényünk nő és emelkedik, de ha később az apály ideje beállt, bámulattal látjuk, e szép órák is mennyi iszapot hagytak magok után.

1429

Mi nyomorultnak kell lenni az életnek, ha meggondoljuk, hogy éppen azok, kik az emberek között legmagasabban álltak, semmit nem éreztek élénkebben, mint természetünk nyomorultságát.

1430

Mentől magasabban állunk, annál inkább érezzük a természetnek s alkotójának nagyságát és saját nyomorúságunkat.

1431

Gondolj vadállatot becsületérzéssel, azaz azon fizikai erőt, melyet csak a természeti állapotban élő vad fajoknál találunk, azon morális erővel, melyet a lovagiasság legfinomabb érzete nyújt, egyesülve; ilyen a magyar katona.

1432

Naponként találkozunk valakivel, ki Törökország vagy Ausztria végfeloszlását jósolja. Bizonyítványul a hosszú bomlás hozatik fel, melyben e birodalmakat látjuk. Megengedem, hogy e két állam mindegyike oly állapotra jutott, hol azoknak kiépülése többé nem várható, de ebből az, hogy a végóra már elérkezett, nem következik. Ha a bizánci birodalom, ha a pápaság, ha maga Törökországra gondolunk, melyet Verancsics a 16. században már bomlásnak indultnak gondol, meggyőződünk, hogy az ily processzus hosszú. Sőt, valamint ép egészségű ember acutus betegségben hamarabb vész el, mint a krónikus beteg, ki évekig sínlődik, úgy oly forradalom, mely által az állam egész szerkezete rögtön megváltozik, könnyebben fordul elő oly államokban, melyeknek belső organizmusa látszólag a legerősebb, mint olyanokban, melyek hosszú bajokban sínlődnek.

1433

Nincs nagy ember saját komornyikja előtt, s ez még nem baj; nagyobb baj az, hogy senki nem nagy ember maga előtt sem, talán csak azoknak kivételével, kiknek nagyságáról magokon kívül senki sem tud semmit.

1434

Költőileg szép csak oly gondolat, mely a kedélyre hat.

1435

Ne higgyen senki oly gondolatoknak, melyeknek szíve ellentmond.

1436

A hithez is erő kell.

1437

Vannak emberek, kiknek nyugalmára elég, ha nem félnek, s ezek beérhetik a sztoicizmussal, de a többségnek még ezenfelül az szükséges, hogy legyen valami, amit reménylenie lehessen, s ezt csak a vallás nyújtja.

1438

Korlátlanság

A tengeren vagy rónaságunkon látkörünk éppoly kevéssé határtalan, mint bárhol e világon, csakhogy a határokat észre nem vesszük.

1439

Ha az állomány nem felel meg feladásának, ez akkor történik, ha az emberek szabadság helyett benne uralmat keresnek.

1440

Valahányszor az emberek az államtól többet követelnek biztosságnál, ez mindég vagy a köz, vagy legalább egyes osztályok elnyomásához vezet.

1862

1441

Az, minden, amit ajánltok, az osztrák birodalom bajait gyökeresen nem fogja orvosolni. - Igaz, de mi, kik itt a kissingeni vizet isszuk, s mindazok, kik valaha egy vagy más állam bajainak orvoslásával foglalkoztak, vártak-e gyökeres meggyógyulást, s nem örülnek-e, ha szenvedéseik legalább egy időre enyhíttettek? Miután államaink csak halandókból állnak, ki ámíthatja magát a büszke reménnyel, hogy amit alkot, állandó lesz?

1442

Mentül tovább élünk, annál inkább látjuk átal, hogy az ész, melyre oly büszkék vagyunk, az embernek nem azért adatott, hogy a természet felett uralkodjék, hanem azért, hogy azt követni s annak engedelmeskedni tanuljon.

1443

Társadalmunk jövője

Államaink, egész társadalmunk a feloszlás stádiumába lépett. - Senki nem tagadja e tényt, s ha helyzetünket előítélet nélkül tekintjük, senki nem lehet kétségben annak okai iránt.

Államaink az ókor eszméin alapszanak, azaz olyanokon, melyek a kereszténység elveivel ellentétben állanak. - A katolicizmus, vagy inkább a pápai egyház, módosítva s a létező viszonyokhoz alkalmazva ezen elveket, a létező ellentétet kiegyenlíté vagy legalább eltakarta, s egyház és állam századokig megfértek egymás mellett; mihent azonban a reformáció által, mely a bibliát a népnek kezébe adá, a keresztény elvek ismét előtérbe léptek, s az egész társadalomra nagyobb befolyást gyakoroltak, világossá lettek ezen elvek következései is, s az állam napról-napra kiáltóbb ellentétben áll a társadalommal.

Ezen állapot nem tartható; vagy az állam fogja megsemmisíteni társadalmunkat, vagy ez az államot, s nem tagadhatja senki, hogy ez utóbbira több valószínűség létezik. De mi fog következni ezután?

A demokrácia mindég általjánosabb, a múltból felmaradt osztályi különbségeket csak az állam tartja fel. Ez maga a monarchiai elvvel függ össze, melynek gyökerei az emberek meggyőződésében nincsenek többé, s mely tulajdonképp csak azért tartja fel magát, mert a jelen viszonyok között, midőn a háború még a rendes állapotokhoz tartozik, és ez nagy államok létezését szükségessé teszi, a monarchiai formán kívül mást nem ismerünk, mely által jelen államaink feltartása lehető lenne.

Tagadhatatlan azonban, hogy míg egyrészről az újabb kor találmányai, a közlekedés könnyűsége, sőt még a hadi tudományok előmenetelei is a háborúkat mindég károsabbakká s így nehezebbekké és rövidebbekké teszik, azoknak száma naponként nagyobb lesz, kik a háborúknak természetellenességét, oktalanságát s immoralitását tisztán átlátják, s a háborút a nemzetközi jog körében úgy tekintik, mint az ököljogot a privát jog körében. Utópiának tartatik azonban, teljes meggyőződésem szerént, [hogy] mindez a rendes háború s egész

hadiszerkezetünk megszűnését fogja vonni maga után; s habár míg emberek maradnak, a jelen amerikai háborúhoz hasonló események nem fognak elmaradni, éppúgy nem, mint az ököljoggal nem szűntek meg a verekedések, bizonyos, hogy a háborúkészség az egész állam alapja nem maradhat, s ha ez így van, hiszi-e valaki a monarchia, s ha a monarchia megszűnt, hiszi-e jelen más államaink felmaradását lehetőnek, főképp, midőn egyrészről a nemzetiségi eszme, másrészről az emberi nem egységének eszméje államainkra mindég inkább feloszlató hatást gyakorolnak?

A nemzetiségi eszme hatalmas feloszlató szer, de ha a jelenkor egész irányát s a nemzetiségek vegyes állapotját tekintjük, be kell látnunk, hogy az új nagy államok alkotásának alapjául nem szolgálhat.

Társadalmunk jövője eszerént, teljes meggyőződésem szerént, nagy államaink kisebb, a svájciakhoz hasonló kantonokra való feloszlása, melyeket - talán nemzetiségek szerént - föderális kötelékek kötnek össze, de oly lazán, hogy tulajdonképp csak az egész keresztény emberiség egysége azon eszme, mely az egészt összetartja.

Hogy ezen forma alatt (s pedig csak ez alatt) a demokrácia lehetséges, hogy ily államszerkezet mellett az emberek az anyagi jólétnek nagyobb, sőt lehetőleg legnagyobb fokát érhetik el, s hogy így a két tendencia, mely korunkban legáltalánosabb, csak így érheti célját, bizonyos, s éppoly bizonyos az is, hogy a művészetben, az irodalomban s a nem anyagi jólétet célzó tudományokban, egyszóval abban, mi jelen társadalmunk luxusát képezé, az életet szebbíté, s egyeseket emelte, süllyedni fogunk. De bármiként sajnáljuk ezt, a kifejlődést megakadályoztatni nem áll senkinek hatalmában. - A hosszú fergeteg után, mely az emberiség óceánját felrázta, hosszú csend fog következni; meglehet, hogy akkor az elsimult tenger az égnek képét tükrözi vissza, de annyi bizonyos, hogy az időben nem találunk semmit, mi a nagy rónából kiemelkedik.

1444

Nincs könnyebb, mint következetesnek lenni annak, kinek személyes érdekei azt kívánják, hogy következetes legyen, s ki semmit nem szeret, és semmit nem gyűlöl eléggé, hogy személyes érdekeiről megfeledkezzék.

1445

Nem mondhatja senki, hogy a közvéleményt ismeri, s pedig azért nem, mert igen sok kérdésekre nézve a többségnek nincs semmi véleménye, s ezért a közvélemény iránya sokszor csak a körülményektől függ.

1862-1863

1446

Ha az egész világ megbolondul, az, ki magát okosabbnak tartja, s azt hiszi, hogy tanácsai által a többieket józanabbá teheti, bizonyosan a legbolondabb valamennyi között; ezt mondá egy vén barátom, ki életében sokat tapasztalt.

1447

Nem[zetiség]

Valamint az egyenlőség elve az egyes[ek] között (a demokrácia) nem tartotta meg ígéreteit, s nem idézte elé azon következéseket, melyeket bajnokai vártak, s valamint dacára annak, hogy az egyenlőség elve általjánosan helyesen ismértetik, hirdettetik, magasztaltatik, dacára annak, hogy senki nincs, ki az ellen nyíltan felszólalni merne, az emberek között most a különbségek léteznek, s az egyenlőség - úgy, mint azt Rousseau érté - sehol nem található, hasonlók lesznek a nemzetiségi törekvéseknek eredményei.

Elvek, bármennyire lelkesüljünk értek, nem változtathatják meg a dolgok természetét, s valamint azon különbségek, melyek az egyes emberek, úgy azok, melyek az egyes nemzetek között léteznek, nem szűnnek meg sem doktrinák, sem törvények által.

De az egyenlőség elvének azért nem kevesebb hatása volt, amennyiben ezen elv elfogadtatván, az egyenetlenségnek mindazon okai, melyek nem a dolgok természetében fekszenek, eltávolíttattak.

S ez fog történni a nemzetiségi törekvések által is. Különbségek fognak létezni a különböző nemzetek között, mint eddig, úgy ezentúl, de csak olyanok, melyek a dolgok természetéből folynak. Mindennek, mi tisztán privilégium, örökre vége van.

1448

Mozgásban tartani azt, mi már úgyis halad, vagy azt eszközölni, hogy ami eddig vesztegelt, mozdulatlanságában megmaradjon, nem nagy mesterség. Nehéz a politika mezején csak két dolog, s ez: megindítni vagy megállítani a mozgalmat.

1449

Első kötelessége minden embernek, ki a közéletben részt vesz, *tisztán kimondani meggyőződését,* azon esetben is, ha ezáltal állását veszélyezteti; de a másik, nem kevésbé fontos kötelessége az, *hogy ha meggyőződését kimondva, arra, hogy az elfogadtassék, semmi reménye nincs, magát alárendelni tudja,* s midőn azokhoz csatlakozik, kik nézetéhez legközelebb állnak, szintoly buzgósággal teljesítse polgári kötelességeit, mintha saját véleményéért küzdene. - Vannak, kik az ily eljárást következetlennek nevezik, de, meggyőződésem szerint, ha van elv, melyhez a politika mezején minden időben s körülmények között teljes következetességgel ragaszkodnunk kell, ez csak az: *nem válni el soha nemzetünktől.*

1450

Valamint nem a nap, hanem a föld forgásával mi magunk emelkedünk, midőn a ragyogó csillagzatot mindig magasabban látjuk egünkön, s ismét mi szállunk lefelé, midőn a nap láthatárunkhoz közeledik, úgy, ha azon eszmék, melyek fiatalabb korunkban oly magasaknak látszottak, később mélyebb s mélyebbre szállnak, az ok nem bennök, hanem magunkban fekszik. Nem az eszmék, csak mi magunk hanyatlottunk le egykori magasságunkból.

1451

Miután többször vagyunk azon helyzetben, hogy valakinek kívánatait nem teljesíthetjük, mint abban, hogy azoknak egészen megfelelhetünk, természetes, ha azok, kik életöket másoknak szentelik, több személyes elleneket, mint barátokat szereznek magoknak.

1452

Nagy gondolatok által a jövő kor tiszteletét, a forma tökéletessége által a műértők becsülését érjük el; de ki nagy népszerűség után vágyódik, erre csak úgy számolhat, ha hangzatos szavakban közhelyeket (locus communisokat) mond el kortársainak. A közönség azon íróit szereti leginkább, kiknek műveiben saját bölcsességét bámulhatja.

1453

Történetbúváraink egy része úgy jár el, mint az tenne, ki a Duna folyását leírni akarván, a Donau-eschingeni kertben telepednék le, s egész életén át a forrás mellett ülve azon törné a fejét, vajon a víz, mely a földből kibugyog, honnan vehette magát?

1454

A híres római Sibylla, miután könyveinek kétharmadát elégette, a maradványért ugyanazon árt kapta, mely elébb az egészért soknak tartatott. Kevés író van, ki e példát ne követhetné hasonló sikerrel. - Sokkal többet írunk valamennyien, mint dicsőségünk érdekében kellene.

1455

Ha a mű cselekvénye nem a jelenkorban játszódik, két szabályt nem kell szemeink elől eltévesztenünk soha. Az *első*, hogy az emberi természet nem változik, s hogy minden korban ugyanazon anyagi és erkölcsi szükségek léteztek. A *második*, hogy valamint az emberek természete ugyanaz maradt, úgy ösmereteik köre s vele nézeteik és fogalmaik szüntelen változnak, mi természetes hajlamaikra s tulajdonságaikra befolyást nem gyakorol ugyan, de annál nagyobbat a módra, melyen ezeket kifejezik. Gyűlölet és barátság, önzés és áldozatkészség, fukarság és bőkezűség úgy léteztek Rómában, mint most, az emberek úgy éreztek, mint mi, de bizonyosan másképp gondolkoztak, s éppen e nagy hasonlóság az érzésekben a nagy különbség mellett, mely a különböző korszakok nézeteiben létezik, ez azon csaknem legyőzhetetlen nehézség, mellyel történelmi tárgyak művészi feldolgozásánál küzdenünk kell.

1456

Oly ritkán találkozunk az életben oly emberekkel, kik egy irányban haladva, önmagokkal ellenkezésbe nem jönnek, hogy korunk olvasói, ha regényben ily jellemet találnak, azt eszménykép- vagy torzalaknak tartják. Úgy látszik, hogy azon tárgyak közé, melyek, mint nem természetesek, a regény s dráma körén kívül fekszenek, napjainkban nemcsak az ördögöket s angyalokat kellene soroznunk, hanem a valóban következetes jellemeket is.

1457

A jól épített sorhajó éppoly könnyűséggel úszik a víz felett, mint a cserdugasz; s nem a súlynak hiánya, hanem az egyes részek kellő elhelyezése s egyensúlya az, mitől e könnyűsége függ. Ily könnyűség az, mely után irodalmi műnél törekednünk kell.

1458

Materializmus

A növény látszólag csak a földdel áll összeköttetésben. A mag, mely a szikla vagy fövény alatt elrejtve nem ver gyökeret, ha gazdag televénybe esik faóriássá fejlődik ki, s ezenkívül más kétségbevonhatatlan tényeket hozhatunk fel annak bebizonyítására, hogy a növénynek kifejlődése a földtől függ. Ismerjük, s a mikroszkóp segélyével látjuk a szerveket, melyek által a növény a föld táprészeit felszívja, azokat testében körözteti s átváltoztatja, s érteni kezdjük a növés és szaporulat rejtélyes processzusát - és mégis, ki fogja tagadni, hogy a növény kifejlése a föld termékenységén kívül még mástól is függ, s hogy ahhoz meleg és világosság szintoly szükségesek, ámbár a módot, melyen e tényezők a növény kifejlésére hatnak, kimutatni képesek nem vagyunk?

Hasonló befolyást, minőt a meleg s világosság a növényre gyakorolnak egyes eszmék az emberre, s ha bölcseink ezt, mit vegytanilag felbontani, matematikus formában kifejezni nem lehet, tagadják, ha büszkélkedve tudományukban, azért, mert az idegrendszer egyes működését ismerik (s még itt is mennyi kell, míg az egyes rongyokból, melyek a titkait védő természettel (küzdve a tudomány kezében maradtak, egész válik), azt hiszik, hogy scalpellumaikkal kettévágták a sűrű fátyolt, mely a nagy anya képét eddig eltakarta, s hogy mindaz, mit fiziológiájok- s kémiájokból megmagyarázni, mit tudományos rendszereikben elhelyezni, osztályozni és bebizonyítani nem lehet, nem létezik, akkor e tudósok nem józanabbak oly embernél, ki, mert csak azon szerveket ismeri, melyek által a növény a földből táplálkozik, ebből azt következtetné, hogy a növényre a föld minőségén kívül semmi egyéb befolyást nem gyakorol.

Mondani fogják erre, hogy a két tárgy között lényeges különbség létezik, miután, ha nem ismerjük is a módot, melyen a világosság és meleg a növényre hatnak, a tény maga világos tapasztalás által bebizonyítható. De vajon nem bizonyíthatjuk-e be szintoly kétségbevonhatatlan tényekkel azon befolyást is, melyet bizonyos eszmék az emberek kifejlődésére gyakorolnak; nem mutatja-e a világtörténet s etnográfia, hogy az ember csak annyiban emelkedhetik a míveltség magasabb fokára, amennyiben bizonyos eszmék ismeretéhez jutott, s hogy magasabb inspirációit elvesztve, mindig s mindenütt nemcsak erkölcsi, de anyagi jóléte szempontjából is süllyedett?

Igaz, hogy a hatást, melyet szellemi tényezők a népek anyagi jólétére gyakorolnak, megmagyarázni, sőt még megérteni sem lehet, de vajon azon hatást, melyet egyes szerveink betegsége gondolatainkra gyakorol, ki tudja megmagyarázni, s tagadjuk-e ezen tényeket, mert összefüggésüket nem értjük? És ha azt, ki szűk látkörén túl semmiről tudni nem akar, és a kevés ismereten kívül, melyet saját tapasztalásaiból szerzett, minden egyebet agyrémnek és haszontalanságnak hisz, méltán korlátolt (bornírozott) embernek nevezzük, vajon annyi okunk van-e büszkélkedni korunk felvilágosodásával, ha azon elbizakodást tekintjük, melyet tudósaink egy részénél újabb időben tapasztalunk?

1459

Ellenzék

Vannak emberek, kiknek a tagadás természetökben fekszik. S én nem vonom kétségbe hasznosságukat, csak azt ne kívánják tőlem, hogy kellemeseknek tartsam. A szerep, mely ily egyéniségeknek a társadalomban jutott, hasonló a kovászéhoz, mely nélkül a tészta nem dagad, s a kenyér nem ízletes, de melyet magában véve senki kellemesnek mondani nem fog.

1460

Haladás

Az emberi természet nem változik, s bármennyire menjünk vissza a történetben, mindig úgy találjuk az embereket, mint azokat ismerjük; más eszmékkel s ismeretekkel, különböző helyzetben, de ugyanazon anyagi s erkölcsi szükségekkel, vágyakkal s gyengeségekkel. Így tartja meg a fának lombja formáját, s a százados csernek magas ágain éppen oly leveleket találunk, minők az egyéves csemetén zöldellnek, legfeljebb azon különbséggel, hogy az utóbbiak néha nagyobbak, vagy legalább nagyobbaknak látszanak. De, mert az egyes levelek hasonlók maradnak, az egész fa nem változott-e azért, s mert az egyes levél most is oly gyengén függ ágán, s minden szellőre megindul, vajon maga a fa nem változott-e meg, s nem kíván-e szabadabb tért kifejlődésére, úgyhogy, ki azzal úgy akarna bánni, mint midőn a nagy fa még csemete volt, őrültnek találtatnék?

Ez képe haladásunknak, mely, ha az egyéneket tekintjük, éppen oly csekély és észrevehetetlen, mint nagyszerű, ha egész nemzetekre vagy az emberiségre fordítjuk figyelmünket, s ezért nincs nagyobb tévedés, mintha valaki az emberi természet változhatatlanságaiból társadalmi formáink változhatatlanságát akarja következtetni.

1461

Haladásunk eredményei

Több ember közül, kik egy hegynek legmagasabb csúcsára törekszenek, néhányan elbuknak, mások kifáradtan megállnak vagy megfordulnak, de azok, kiknek ereje s bátorsága a küzdelemben el nem fogyott, bármi különböző oldalról indultak is ki, mentől magasabbra emelkednek, annál inkább közelednek egymáshoz, s végre találkozni fognak. - Ez az, miben minden nemzetiségi törekvéseknek, melyek korunkban annyi zavart okoznak, vigasztaló oldalát látom.

1462

A kormány támaszai

Oly kormányt vagy államszerkezetet, melynek a nép érzületében gyökerei nincsenek, külső támaszok nem tarthatják fel. Nincs tudomány vagy ügyesség, mely által a kormányt támogató külső eszközök között a szükséges egyensúlyt állandóan biztosítani lehetne, s mihelyt az megzavartatott, az egész szerkezet ledől, már azon eszközök egyoldalú nyomása miatt is, melyekre az állam részben támaszkodott.

1463

Következetlenség

A következetlenség legközönségesebb forrásainak egyike az ellentmondási viszketegség, és többször tapasztaltam, hogy éppen oly emberek nézetei mentek át a legrövidebb idő alatt tökéletes átalakuláson, kik saját nézeteikhez látszólag leginkább ragaszkodtak, s minden apróság fölött vitatkozásba ereszkedtek. - Ily emberek állása többnyire mások által határoztatik meg, s hogy őket véleményöktől eltérítsük, sokszor nem szükséges egyéb, minthogy azon tért, melyre ők állnának, előttük mi foglaljuk el.

1464

Néposztályok

Sokszor fordul elő, hogy oly korszakban, midőn az állam süllyed, a nép felsőbb osztályait s főképp a pénzarisztokráciát gyarapodni látjuk. A népnek, főképp a földmívelő osztályoknak sorsa az ország sorsával mindig együtt jár, s azért csak ezen osztályoknak jólléte képezi az állam egészséges állapotának biztos mérlegét.

1465

Minden emberi bölcsesség legfeljebb odavezet, hogy az ész kedélyünk felett teljes uralmat gyakoroljon, de a vallás, az észhez s kedélyünkhöz egyiránt szólván, e kettőt harmóniába hozza. Ezért a vallás tökéletesen pótolhatja a filozófiát, s a legegyszerűbb kereszténynek között az önuralomnak s megtörhetlen szilárdságnak éppoly szép s több példányait találjuk, mint a sztoa hősei közt, de a filozófia sohasem pótolhatja a vallást.

1466

Életünk égő szövétnekhez hasonló, mely majd lassabban, majd sebesebben, de szüntelen fogy. Boldog, ki, midőn létének e mulandóságára gondol, azzal vigasztalhatja magát, hogy sokaknak világított.

1467

Kevés embernek van annyi ereje, hogy a körülmények rohamának, melyek őt állásában ostromolják, saját erejével ellentállni tudjon, s biztosan csak az állja meg helyét, ki magát ahhoz kötelességeinek erős kötelével láncolva érzi.

1468

Kinek egész élete nemzetének nagy küzdelmei között folyt le, s ki bizodalmát nem vesztve, azon meggyőződéssel néz a jövőbe, hogy az ügy, melyért küzdött, győzni fog, s hogy akkor a jövő nemzedékek, ha majd azokra, kiknek jólétüket köszönik, visszaemlékeznek, hálával mondják el az ő nevét is - az bármennyit áldozott, s bármi kevés elismerést talált életében, nem panaszkodhatik sorsa ellen.

1469

Midőn a gazda a tavasz kikeltével látja, hogy a tél vetéseit nem rontotta meg, s a téren, melyet őszkor bevetett, minden zöldellni kezd, midőn a hajós a kikötőt megpillantja, vagy legalább méréseiből észreveszi, hogy céljához közelít, midőn az atya gyermekeire néz, kik közül egyet sem vesztett el, s kik testben-lélekben épen serdülnek, midőn a tudós oly igazságot fedezett fel, mely további vizsgálódások alapjául szolgálhat, midőn a hazafi nemzetét haladni látja, s azon meggyőződéssel néz reá, hogy szomszédaival minden téren megmérkőzhetik, nemde szerencséseknek érzik magokat, s mi elmondjuk róluk, hogy sorsok irigyelhető. S miben áll egész boldogságuk? Meglehet, hogy a gazda a mezőn, mely most szépen zöldell, nem fog aratni, az apa felserdült gyermekeit még holnap elvesztheti, a hajós a közelgő parton nem találja azt, mit ott keres, a tudós nagy fölfedezését csalódásnak ismeri, s ki tudja, vajon az, mit a nemzet erejének tartottunk, nem volt-e beteges izgatottság, s azon pillanat, mely jóléte tetőpontjának látszott, nem volt-e kezdete süllyedésének? S nem örül-e mégis minden ember az ily pillanatoknak, s nincs-e igaza, ha magát szerencsésnek érzi? Hiszen elérte az egyedüli boldogságot, melyet e földön találhatni: *remélhetett.*

1470

A töviskoszorúk életünk rózsaágaiból készülnek; s nem a borongós, de a legmelegebb nyári nap után támadnak vészeink.

1471

Az ember oly gyenge s tökéletlen, hogy nem képes a szabadságra. Ez azon okoknak legfőbbike, melyet az abszolút hatalom barátjai a szabadság ellen felhoznak. De vajon hát azok, kiknek érdekében a szabadságot lehetetlennek mondjátok, magasabb lények-e? Ha nem, ha köztök s más emberfiak között legfeljebb annyi különbséget találunk, mint a szabadban felnőtt s az üvegházban elkényeztetett növény között, vajon természetünk tökéletlenségei, melyek az embert a szabadság élvezetére képtelenné teszik, nem teszik-e még képtelenebbé a korlátlan uralkodásra, s így az, mi a szabadság ellen hozatik fel, nem int-e inkább a szolgaságnak jogtalanságára, sőt esztelenségére?

1472

Magában véve semmi nem természetesebb, mint az, hogy aki országos dolgokhoz szól, vagy mint az ország képviselője lép fel, kizárólag az ország érdekeit tartsa szeme előtt; s mégis oly nagy az emberi gyarlóság, hogy az, ki közdologban személyes érdekeit tekintetbe nem veszi, ezért a polgári erények példányának tartatik.

1473

Bármily magas fogalmunk legyen az emberi méltóságról, bizonyos, hogy a legnagyobb rész azon természetes ösztönnel születik, hogy magát valaminek vagy valakinek alávesse. S minthogy egyesek, szintén természetöknél fogva, hatalomra törekszenek, nem bámulhatni, ha a míveletlen népeket mindig egyes vezetők korlátlan uralma alatt találjuk. A szabadságnak, hogy az fenntartassék, különös intézményekre van szüksége, míg a szolgaság gyomként magától támad és terjed. Az a közmondás, hogy az ember szabadságra születik, szép, de nem igazolja a történelem, mely inkább azt mutatja, hogy az ember szolgaságra születik, s csak míveltség által emelkedik a szabadsághoz.

1474

A törvényhozó, bármit tegyen, soha sem szervezheti az államot úgy, hogy annak minden tagja *csak* az egész fennállásának szolgáljon. Ezt Isten teheti, ki, midőn világát alkotá, minden lénynek egyszersmind megadta azon tulajdonokat, melyek helyzetében szükségesek. Mi emberek sem természetünk tulajdonait megváltoztatni, sem azoknak minden következéseit előre látni képesek nem vagyunk, s innen van, hogy minden államszervezet, mely csak addig jó, míg az emberek egy bizonyos helyzetben maradnak, magában hordja vesztének csíráit. Miután tehát a békének s kifejlődésnek első föltétele az, hogy az egyén s állam között ellentét ne létezzék, s miután az embereket nem alakíthatjuk az állam szerint, akként kell szerveznünk az államot, hogy az emberek azt saját szükségeik szerint alakíthassák át magoknak, melyeknek szüntelen változása egyszersmind azt teszi szükségessé, hogy az állam folytonosan átalakulhasson. - Az államnak tulajdoniképp egyedüli feladata, hogy mind az egyesnek, mind az egésznek szabadságát biztosítsa.

1475

Kétféle nő van a világon - mondá egy régi ismerősöm; olyanok, kiknek szívök van, s azok egyet szeretnek, s olyanok, kiknek nincs, s azok szeretnek százat.

1476

Erősen akarni csak a férfiúnak kötelessége; talán éppen azért ragaszkodik a nő nagyobb makacssággal akaratához, mert tőle senki szilárdságot nem követel.

1477

Éppen kitűnő embereknek szükséges a vallás leginkább, mert ők érezik igazán emberi elménknek szűk korlátait.

1478

Bármi erős legyen bizodalmunk, néha megrendíttetik; mennél nagyobb s reánk nézve fontosabb valamely tárgy, annál többször s kínzóbban. Ez áll a vallásra nézve is, s azért erős hitre csak erős szívek képesek.

1479

A vallástalan, vagy helyesebben mondva, a vallásellenes irány, melyet a természettudományokban újabb időben tapasztalunk, főként onnan ered, mert tudósaink tapasztalva bizonyos jelenségek összefüggését, például azt, hogy észbeli tehetségeink a velőnek egészséges organizmusával együtt járnak, ezen összefüggést a jelenségek magyarázatának veszik, s mindent, mit ily módon megmagyarázni nem tudnak, például a szellemi világ minden jelenségét - mint nem létezőt - elvetik.

1480

Ha meggondoljuk, hogy a természet vizsgálásának úgyszólván csak küszöbén állunk, nincs mit bámulni tévedésein - a kezdő mindent bizonyossággal állít vagy tagad, s a természettudomány csakúgy átmegy suhanc-évein, mint mások -, ha azonban ezen irány következményeit tekintjük, nem lehet, hogy el ne szomorodjunk. - A természettudósok nagy része, kik azt követik, nagy barátjai a haladásnak és politikai szabadságnak, de vajon e tanok nem állnak-e világos ellentétben magasabb aspirációikkal? Ha az embert halhatatlan lélekkel, szabad akarattal bíró lénynek tekintjük, s ezért magasabb hivatását ismerjük el, a szolgaság ellentétben áll természetével. Miként higgyük el, hogy azon lény, melyet Isten képmására teremtett, egy más, hozzá hasonló teremtménynek rabja lehet, s általa eszközként használtassék? - De ha a materializmus tanait elfogadva, a szabad akarat helyett csak ösztönöket s testi organizmusunk következéseit látjuk, az anyagilag gyengébbnek jogtalansága - s mi ebből következik, a despotia - szintoly természetes, mint az, hogy a méhkasban a munkások csak egy királynénak s minden állat csak azon célnak él, hogy étellel magát s párosulva nemét tartsa fel. - Mondják, hogy a kereszténység túlélte magát, s hogy felvilágosodott korunknak oly vallási tanokra van szüksége, melyek tudományos haladásával ellentétben nem állnak. - Ha ezen materializmus a jövőnek vallása, akkor a jövőnek politikai és társadalmi formáiról kétségünk nem lehet, s a legundokabb despotiának s a leggyalázatosabb szolgaságnak megyünk elébe, mely addig fog tartani, míg a szolgaság, melyhez az anyagi élvezetvágy vezetett, megsemmisített minden jólétet, s az emberi nem magasabb ösztönei ismét feltámadnak. - Bármennyire haladjon a tudomány, sem az emberi gyengeséget, sem a gyengeségnek érzetét nem fogja elokoskodhatni. Isten úgy alkotta nemünket, hogy támaszra, hogy oly valamire legyen szükségünk, mi előtt meghajlunk. - Az ember mindig valami felsőbb lényt fog keresni, mely előtt leborul, s ha az istenségnek oltárai lerontattak, ezeknek romjai felett a despotia trónjai épülnek fel.

1481

Többnyire annál türelmetlenebbek vagyunk mások véleményei iránt, mennél inkább kétkedünk saját állításaink helyességében; talán ez oka azon fanatizmusnak, mellyel a vallástalanság napjainkban fellép.

1482

Nincs semmi, mi nemcsak a vallás, de egész civilizációnk kifejlődésére nagyobb befolyást gyakorolt, mint az egyházi szónoklat. - Azon vallás, melynél a szónoklat az egyházi szertartások közé vétetett fel, szükségképp a vallási tanok discussiójához vezet, s miután a discussió nem szorítkozhatik csak vallásos tárgyakra, ily vallás szükségképp magasabb civilizációt von maga után.

1483

Nincs semmi, miben kínos pillanatokban több enyhülést találunk, mintha helyzetünket megváltoztathatjuk; is vajon józan-e tehát az, ki életét, melyben annyi fájdalmas vagy legalább kellemetlen időszakokra számíthat, úgy rendezi el, hogy helyzetét megváltoztatni többé hatalmában nem áll?

1484

Nem nyomorult lét-e ez, melyben nyugalmunkat csak a közönyösséggel, a szerencsét csak aggodalmakkal együtt találhatjuk fel?

1485

Mily nyugodtan haladna életünk, ha csak a jelennek gondjait viselve, létünket nem keserítenők el hiú aggodalmakkal. A régiek a végzet hatalmára utaltak, melynek még az istenek sem állhatnak ellent; a keresztény hit az isteni gondviselésre int, melyben megnyugodhatunk; de ki az, ki a vallás és filozófia intéseit követi? Sőt, mentől magasabban állunk míveltségben, mentől inkább fáradunk, hogy szenvedélyeinket legyőzve, a jelentől függetlenekké váljunk, annál több hatalmat gyakorol felettünk a jövő; s ki a környező veszélyekkel szembeszáll, aggodalommal tekint a jövő felé, mely setét felhőként emelkedik láthatárán, pedig tudhatná, hogy ha az végre eljő, s őt körülveszi, csak éppoly ködnek fog mutatkozni, minőn már életében többször keresztülment.

1486

Valamint minden hegy távolról tekintve kéknek látszik, s ha közelebb lépünk, legjobb esetben is csak zöld, úgy a jövő távolában minden égi színben tűnik fel, s ha közelebb lépünk, legfeljebb a remény zöldjében áll előttünk.

1487

Ha egyes emberek vagy pártok árnyoldalait ismerni akarjuk, nem kell egyéb, minthogy őket a szerencse verőfényében lássuk; ilyenkor az árnyak nem maradnak el soha.

1488

A viszony az ész és szív, az elme s kedélyünk között ahhoz hasonló, mely a melegség és a világosság között létezik. Annyira együtt nyilatkoznak többnyire, hogy látszó különbségek mellett mégis azon gondolatra jutunk, nem ugyanazon egy kútfőből erednek-e?

1489

Mióta ész által pénzt is szerezhetni, az észbeli tehetségek- s a tudományoknak legalább azon része, mely vagyonhoz vezethet, nagyobb tiszteletben tartatik; sőt azt tapasztaljuk, hogy korunkban az ész a jellemnél többre becsültetik, s pedig alig ismerek nézetet, mely nemcsak korunk erkölcsiségére károsabb befolyást gyakorol, hanem magában véve is hibásabb. A legeszesebb ember, a legtudósabb csak aránylag az. S ha Newton találmányait ahhoz mérjük, mit tudni szeretnénk, vagy csak ahhoz is, mit eszünkkel elérhetünk, s mi Newton óta mások által eléretett, az emberi ész gyarlóságáról győződünk meg, még ott is, hol annak legnagyszerűbb nyilatkozványait bámuljuk. De egy valóban erényes férfiú oly eszménykép, melynél magasabbat még képzelni sem tudunk. Valamint az ész csak relatív, úgy a jellem abszolút beccsel bír, s azért ennek kifejlesztése az, ami után mindenekelőtt törekednünk kell. Az ész maga nemcsak boldoggá nem tesz, de még a boldogságra érdemessé sem.

1490

Helyzetünk s viszonyaink elhatározó befolyást gyakorolnak eszméinkre s meggyőződéseinkre, s ritka az, kinek észbeli tehetségei függetlenül fejlődnek ki; de ezen függetlenség még ritkább a jellem tekintetében. Az emberek nagy többségénél a jellem helyzetek által határoztatik meg, s a legenda varratlan köntöséhez hasonló, mely a szükség szerint mindig tágabbá válik.

1491

Még a középszerű színész is ritkábban esik ki a színpadon szerepéből, mint igen kitűnő emberek az életben. A színész tudja, hogy kötelessége szerepében maradni, s nem adhat-e erőt ezen öntudat az életben is?

1492

Arkhimédész csak egy pontot kívánt a földön kívül, hogy azt sarkaiból kiemelje. Újabb időben azonban egy - ha nem csalódom, német - tudós kiszámítá, hogy e ponton kívül még nem tudom mily hosszú emeltyűre, s más készületekre lenne szükség, s így nem sok reményünk lehet, hogy a nagy tudós büszke ígérete valaha teljesüljön. Igazabb az állítás, ha azt az emberre alkalmazzuk; itt csakugyan elmondhatjuk, hogy ki önmagán kívül csak egy megrendíthetetlen pontot talál, melyre támaszkodhatik, az önmagával akármit tehet, míg ily

pont nélkül nem bírunk hatalommal önmagunk, s így semmi más felett sem, *mert minden hatalom, melyet más tárgyak felett gyakorlunk, attól függ, mellyel saját magunk felett bírunk.*

1493

Nincs nagyobb gyengeség, mint midőn azoknak, kiket szerelmünk által boldogíthatunk, egész szerelmünket csak azért nem mutatjuk meg, hogy általok s a világ által gyengéknek ne tartassunk.

1494

Ki nem érez gyengeségeket magában, ki nem tudja, hogy hibái vannak? S mégis az életben hányszor nem vesszük számba mások gyengeségeit, hányszor nem tudjuk megbocsátani másokban azon hibákat, melyekre nézve magunk iránt oly engedékenyek vagyunk. Vajon van-e jogunk panaszkodni, ha számításainkban csak azért csalódánk, mert az egész világot magunknál jobbnak s szilárdabbnak képzeltük?

1495

Bizonyos korig folyvást egy-egy úgynevezett előítéletet teszünk le a másik után; később egyenként ismét visszavesszük azokat, mert többnyire meggyőződünk, hogy nem oly egészen képtelen voltak, mint előbb hittük.

1496

Azok, kik a születési arisztokrácia követeléseit nevetségeseknek tartják - mert hiszen azon felsőbbséget, melyet a pénz ád, napjainkban nem vonja többé senki kétségbe -, csak egyről felejtkeznek meg, s ez az, miszerint van valami ennél még nevetségesebb, s ez azoknak bosszankodása, kik azáltal, mert néhány, talán igen egyszerű ember, velők társalkodni nem akar, magokat sértve, sőt megalázva érzik.

1497

Bármit mondjanak pesszimistáink, az emberi természet legnemesebb része most sem veszett el, s állítólag romlott századunkban is elég oly embert találunk, ki a legnagyobb önfeláldozásra képes, csakhogy az ember ezen tulajdonát, mely őt Isten képmásává teszi, korlátolt természeténél fogva csak *korlátolt* körben gyakorolhatja. Ki tőle többet követel, s azt kívánja, hogy az egész emberiségnek áldozza fel magát, s azon befolyásról, melyet szűkebb körökben gyakorolhatna, lemondjon, az megfosztotta őt legnemesebb tulajdonaitól is, mert megfosztotta gyakorolhatásuk lehetőségétől. S a kozmopoliticizmusnak, melyet napjainkban sokan a hazaszeretet rovására hirdetnek, ha az valaha általánossá válhatnék, nem ez lenne-e következése?

1498

A szerelem s barátság főképp abban különböznek egymástól, hogy amaz az akadályok által többnyire erősebbé válik, ez néha a legcsekélyebb anyagi érdek miatt elvész. Nincs nehézség, melyet a szerelem le ne győzne, s alig van érdek oly apró, melyen a barátság hajótörést ne szenvedhetne.

1499

A való szerelem a naphoz hasonló, melynek sugárai annál melegebbek, mennél sötétebb helyre esnek.

1500

Nem tudom, a szerelemben mit bámuljunk inkább? A hatalmat, mellyel az támad s lelkünket megragadva, egész életünknek új irányt ád, vagy a csendet, melyben ez érzés, miután egy ideig egész létüket eltölté, mint a láng, fokonként lelohadva, csaknem észrevétlenül elenyészik.

1501

A szerelem éltünk világa s nem több; éppen mert ezt csak később tudjuk meg, azért csalódunk annyiszor, s azért bánjuk meg, s azért panaszkodunk az ellen, mi tulajdonképp életünknek legszebb része s legfőbb boldogsága volt.

1502

Két ember, bármiként szeresse egymást, nem olvadhat fel egymásban. Közel egymáshoz csak azok maradhatnak, kik annak, hogy egymáshoz közeledjenek, mindig szükségét érzik.

1503

Arra, hogy a házasságban szerencséseknek érezzük magunkat, nem szükséges, hogy kizárólag *egymásnak,* de hogy amennyire lehet, *egymással* éljünk. Valamint minden tárgynál az, hogy összesimulva közöttök kohézió támadjon, nem az anyag hasonlóságától, hanem az érintkezési pontok számától függ, úgy van az szíveinknél is.

1504

Kissé túlságos, de igen közönséges követelése sok férjnek, hogy míg ő maga kemény tőkévé lett, neje mindig virág maradjon.

1505

Legyen elátkozott, ki a gyermeknek akkor, mikor még boldognak érezheté magát, virágok helyett borostyánt mutat.

1506

Egész életfilozófiánk legfeljebb annyit ér, mint tengerabroszaink, melyek szerint nyugodt időben kikerülhetjük a zátonyokat, de melyeket, ha a hajót vész ragadta meg, nem használhatunk. Az emberek legnagyobb része nem a kellő ismeret, de a kellő erő hiánya miatt válik szerencsétlenné. S nevelésünk legnagyobb hibája az, hogy erről megfeledkezve, csak az észbeli tehetségek fejlesztésén fárad, s az akarat szilárdításával nem foglalkozik. S pedig aki akarni tud, az úgyszólván tud mindent, mi a praktikus életben szükséges.

1507

A gyermekeknek adandó könyvek iránt szabályképpen állíthatjuk, hogy olyanok, melyekben bizonyos viszonyokra vonatkozó tárgyak foglaltatnak, sokkal kevésbé veszélyesek, mint gondoljuk. - Legvilágosabban bizonyítja ezt azon tapasztalás, hogy gyermekek az életben sokat látnak s hallanak, mi őket még könnyebben vezethetné bizonyos gondolatokhoz, anélkül, hogy ennek legkisebb rossz következését vennők észre. - Sokkal veszélyesebbek oly olvasmányok, melyek a gyermekek kedélyére s érzéseire ferdítő befolyást gyakorolnak, s midőn bizonyos irányban mívelni akarnak, az egészséges kifejlődést akadályozzák. Sok, a gyermekek számára írt igen jó szándékú könyvet ismerek, mely bizonyos gyermeki egyediségekre veszélyesebb, mintha nekik Kock valamely regényét adnók kezökbe, s jelen fiatalságunk beteges kedélyének egyik főoka talán a számos, különösen a gyermekek s fiatalság számára írott könyvekben kereshető.

1508

Tavaszkor minden mederben találunk vizet; s így fiatalságában csaknem mindenki költői hajlamot érez magában; később sok, mi akkor dicső folyamnak látszott, kis erecskére szorul össze, sőt néha egészen elszárad.

1509

Nincs szomorúbb gondolat, mintha az jut eszünkbe, hogy valószínűleg még jönni fog oly idő is, midőn jelen napjainkra, melyek annyira szomorúaknak vagy ízetleneknek látszanak, vággyal fogunk visszatekinteni.

1510

Sok ember a történetben csak oly helyet foglal el, mint kitömött madarak múzeumainkban. Van nevök, tudósok elmondják, hol s mikor éltek, egyébként pedig csak arra valók, hogy a helyet, melyre állíttattak, betöltsék.

1511

Egyike azon okoknak, melyek miatt kitűnő emberek ritkán szerencsések, abban fekszik, mert az, ki egy bizonyos célt tűzve ki, egész tevékenységét ennek elérésére irányozza, elméjét s kedélyének egyes tulajdonait egyoldalúlag fejti ki, miáltal a kedélyi s elmebeli hajlamok s tehetségek egyensúlya, mely minden megelégedésnek feltétele, megzavartatik. Ha egyes irány vagy tevékenység egyszer - mint mondani szokták - második természetünkké vált, éppúgy nem áll hatalmunkban első természetünkhöz visszatérni, mint ezt egészen legyőzni, s életünk e perctől nem szűnő küzdelem- és belső ellentétté válik.

1512

A növény nem fejlődhetik sem szebbre, sem nagyobbra, mint azt természete engedi, s így kifejlődésének határai már csírájában fekszenek; de mennyiben éri el ezen határokat, az a környülményektől függ, és a kifejlett növény analíziséből látjuk, hogy benne nincs egy parány, melyet nem a környező földből vagy légköréből vett volna fel. Ezt mondhatjuk az emberekről is. A természet csak kifejlődésünk lehetőségét adja. A kifejlődés maga környülményeinktől függ, s ha a lelki tehetségeknek tökéletes analízise lehetséges lenne, bámulva győződnénk meg, hogy a látszólag legeredetibb szellemben is mennyi van, mit csak körének, s mily kevés, mit magának köszön; úgyhogy az, mit lángésznek nevezünk, tulajdonképp csak azon könnyűségben áll, mellyel bizonyos egyének mások eszméit és ismereteit magokba felvenni s asszimilálni képesek.

1513

Fájdalom, hogy azoknak felsőbbségi érzete, kik a világban kitűnő helyzetre jutottak, többnyire csak abban nyilatkozik, hogy másokat megvetni tanultak.

1514

Ne bámuljunk, ha éppen azok, kik, új eszméket mondva ki, a jövő kifejlődésére legnagyobb befolyást gyakoroltak, kortársaiknál elismerést nem találnak, s oly művek, melyek - mint Baco *Organuma* - a tudományok kifejlődésének irányát századokra meghatározták, megjelenésökkor kevés figyelmet vontak magokra. - A faóriást, melynek erős törzsét csodáljuk, csemete korában ki vette észre? Akkor más fák emelték sudaraikat ég felé, az emberek másoknak árnyéka alatt pihentek; s éppen ez történik az eszmék körében is. A legéletrevalóbb csak a jövő kifejlődésének *lehetőségét* viseli magában, és csak miután sok időszak változásain keresztülment, s gyökereit elterjesztve egész körének termékenyítő erejét magába felvéve, akkor válik uralkodóvá.

1515

A visszhang nem válik erősebbé, ha a sziklához, mely szavunkat visszaveti, közelebb lépünk; s így senki nem lesz híresebbé azáltal, ha a tömeghez közeledik. - Azon visszhangnak is, melyet dicsőségnek nevezünk, egy bizonyos távolságra van szüksége.

1516

Ki székre lépett, a közel állók szemében nagynak, ki toronymagasságra emelkedett, saját köre felett kicsinynek látszik. A távolban álló az előbbinek emelkedését alig veszi észre. S bámulhatjuk-e tehát, ha az utókor a múlt idők nagy férfiairól másképp ítél, mint kortársaik?

1517

Csak ha kiáltunk, ismétli a visszhang szavainkat, s ekkor is csak végtagjait. Ilyen a dicsőség. Egy gazdag életnek leglármásabb helyei, többnyire csak az egésznek vége, ez az, mit a história a legdicsőbbeknek életéből egy rövid időre feltart; és vajon felér-e ez a meleg emlékkel, mely halálunk után egy szerető kebelben fennmarad?

1518

Mint gyermekek sokszor csak azért sírunk, mert azt, mit magunk előtt látunk, kezeinkkel elérnünk nem lehet; így keserveink nagy része később is hasonló okból ered. Többnyire nem fájdalmak, hanem nélkülözések által szenvedünk, s innen van, hogy azon arányban, melyben látkörünk terjed s vágyaink szaporodnak, csaknem mindig szerencsétlenebbeknek érezzük magunkat.

1519

Ne panaszkodjunk, hogy az idő oly sebesen halad. - Elfonnyaszt sok virágot, de a törzs, melyen nőttek, azalatt mélyebbre ereszti gyökereit s új bimbókat hajt.

1520

A félreértésnek legnagyobb része onnan jön, mert az, kinek szólunk, megérteni, vagy az, ki szól, egészen megértetni nem akar. Bármi tökéletlenek nyelveink, két ember, ki egymást érteni akarja, többnyire meg is érti egymást.

1521

Gazdák s politikusok csaknem szüntelen panaszkodnak az idő ellen. - A szerencse az, hogy a leginkább ócsárolt idő alatt a vetés ezért mégis nő. - S hogy tapasztalás szerint mind a gazdaság, mind a politika mezején éppoly évek a legtermékenyebbek, melyek alatt sokan csaknem kétségbeestek.

1522

Angol vagy inkább amerikai közmondás, hogy *az idő pénz*. De a pénz azért nem idő sem Amerikában, sem máshol. Mindazon tényezők között, melyek valaminek előállítására szükségesek, csak az idő az, mit, főképp oly tárgynál, mely csak organikus kifejlés útján állhat elé, semmi más által pótolni nem lehet; s korunk bajainak egyik főoka abban fekszik, hogy azok, kik az állammal tudományosan s gyakorlatilag foglalkoznak, erről többnyire megfeledkeznek.

1523

Aki egészséges, kinek mindennapi kenyeréről aggódnia nem kell, s kit csak egy lény is szeret igazán e világon, az áldja a kegyes istenséget e jótéteményekért, s elégedjék meg helyzetével. Neki a szerencse a legegyszerűbb alakban jutott, de ennél többet senki nem élvez e földön. - Meglehet, hogy azok, kik az élet színdarabját páholyokból nézik, valamivel kényelmesebb helyet foglalnak el, de bizonyos, hogy sem nem látnak, sem nem élveznek többet.

1524

Csak ahhoz támaszkodhatunk, mit erős karokkal ragadtunk meg; s ki a társaságtól visszavonul, nem panaszkodhatik, ha később elhagyatva látja magát. A világ, melyet nélkülözhetőnek tartott, könnyen nélkülözni fogja őt is. Mint a mágnes, ha soká vassal érintkezésbe nem jön, gyengébbé válik, úgy az ember, ki a társaságtól visszavonul, lassanként elveszti vonzerejét.

1525

Fiatal korunknak egyik legnagyobb csalódása az, hogy magunkban megelégedve, másokat nélkülözhetünk. A társaság mindenkinek szükséges már csak azért is, mert nélküle elveszítjük a mértéket, mely szerint magunkat megítélhetjük, s vagy félisteneknek tartjuk magunkat, vagy - mi még rosszabb - elvesztjük bizodalmunkat önmagunkhoz.

1526

Mentől nagyobb valami, annál jobban számíthatjuk ki előre mozdulatait. Kijelelhetjük a határt, meddig a tenger dagálya terjed, de ki határozhatja meg, mennyire emelkedhetnek s mennyire apadnak le a pataknak árjai?

1527

Nincs nagyobb képtelenség, mint midőn átlátva, hogy az út, melyen eddig haladtunk, célhoz nem vezet, ahelyett, hogy határozottan azon útra térnénk, melyet jobbnak tartunk, ahhoz csak közelíteni akarunk. - A tér, mely a két út közt fekszik, mindég járhatatlan.

1528

Korunk kritikusai objektivitásra intenek. Goethe remekei hozatnak fel, és sokan feledve, hogy Werther, Faust, a lírai költemények nagy része, sőt még Tasso is, mindenekfelett Goethe szubjektivitásának kifolyásai, odajutottak, hogy a szubjektivitást a költészetben hibának tartják, s iskola támadt, mely a drámában plasztikai alakokról szól, s a regényben minden ideál kizárásával csak tökéletes élethűség után törekszik. Nézeteim szerint ezen iránynak csak káros befolyása lehet. Mert valamint festészeti műben az egyes tárgyak irányai és világítása az álláspontól függ, melyből a művész azokat felfogá, s oly kép, melyben minden természetes nagyságában vétetett fel, s tökéletes körrajzokban, de perspektíva és meghatározott világítás nélkül állíttatik elénkbe, senkit nem elégíthet ki, úgy van az irodalmi műveknél is, habár a hiba az utóbbiaknál, melyeket egészben felfogni kevesen tudnak, nem oly feltűnő is. A tökély,

mellyel minden alak a legkisebb részletig lefestetik, élvezetes, de a gyönyör, melyet benne találunk, olyan, minőt a rizspapírra rajzolt kínai képek eleven színezetén s szorgalmas kivitelén találunk; s meg vagyok győződve, hogy az idő eljövend, midőn korunknak sok százezerektől olvasott regényei Scudery híres műveivel csaknem egy sorba fognak állíttatni.

1529

Tagadhatatlan, hogy költői alakok, mint például az óvilágban Achillesé, Németországban Wilhelm Meisteré, melyek egész nemzedékeknek eszményképül szolgáltak, több befolyást gyakoroltak az emberiségre, mint sok valóban nagy ember, kinek érdemeit a történet minden kétségen kívül helyezi.

1530

Nemcsak az, hogy előadásunkban a kellő összefüggés hiányzik, teszi azt hiányossá; lehet a stílusban kelletinél több összefüggés is, s ki egy egész fejezetet úgy ír, hogy abban minden egymásból folyik, egymással összeköttetésben áll - úgy, hogy ha egyes részeit meg akarjuk vizsgálni, mint a láncnál, melynek minden tagjai összefüggnek, az egész terhet kell felemelnünk -, ily író bizonyosan inkább elfárasztja, mint meggyőzi olvasóit. - Igen jól ismerek egy írót, ki e hibában szenved, s azt tisztán belátva, attól szabadulni mégsem tud. Ez mutatja a szoros összeköttetést, mely egyediségünk és stílusunk között létezik.

1531

Alig képzelhető nagyobb hiba, mintha valaki oly hasonlatokat használ, melyeket a közönséges olvasó csak hosszú magyarázat után érthet meg. Minden hasonlatnak egyedüli célja, hogy a tárgyat, melyről szólunk, új világításban mutassa fel, s azt érthetőbbé tegye; haszontalan ékességek a stílusban, mint az építészetnél, csak az egésznek szépségét s arányát rontják meg.

1532

Elmondani mindazt, mi által gondolatunk a lehetőségig világos legyen, de nem mondani egy szóval se többet, ez a tökéletes stílnek főtitka.

1533

Csaknem minden új tudományos irány ellen azon vád emeltetik, hogy inkább negációkkal, mint pozitív tanok felállításával foglalkozik. A vád éppoly igazságos, de éppoly méltányos, mintha valaki a gazdának aziránt tenne szemrehányásokat, hogy földjét háromszor felszántva, e munkával hússzor annyi időt tölt, mint a vetéssel. - A mentség mindkét esetben ugyanaz. Mert miként a gazda, csak miután a gazt gyökerestől kiirtotta, vetheti be földjét, s akkor is csak magot szór el, melynek kifejlését az időtől várja, így kell eljárnunk új eszmékkel a tudományok körében is.

1534

A gyémánt nem egyéb a legtisztább szénnél, de vajon jobban értjük-e ragyogásának okát, mióta tudjuk, hogy a setét grafittal ugyanazon anyagú? - Ilyen tudományaink haladása sok tekintetben. Midőn egynek nyomára jövünk, s bizonyos jelenségeket megmagyarázunk, ugyanazon tárgynak más oldala vagy tulajdonsága csak még megfoghatatlanabbá válik.

1535

Meg vagyok győződve, hogy tudományos tévedéseink egyik főoka azon könnyűségben fekszik, mellyel oly emberek, kik sokáig tudományokkal foglalkoztak, s azokban bizonyos gyakorlottságot értek el, egy tényt különbözőleg magyarázni, s ugyanazon előzményekből a legkülönbözőbb következtetéseket levonni képesek. Sok tekintetben talán közelebb állnánk az igazsághoz, ha az emberi ész valamivel kevesebb élességgel bírna.

1536

Igen természetesnek találom, ha némely orvos a materialisztikus irányt, melyet természettudományaink követnek, pártolja. - Csak higgyék el az emberek egyszer azt, hogy ész, erény, jókedv, egyszóval minden, mit elébb a léleknek tulajdonítánk, oly valami, mire orvosságok által hatni lehet, és az orvos szükségképp ugyanazon helyet fogja elfoglalni a polgári társaságban, melyben a tizenhetedik század alatt a gyóntató atyákat találjuk, s úgy látszik, máris közeledünk ezen állapothoz.

1537

Bámulatraméltó haladást tettünk a természettudományokban, de mindemellett azt hiszem, hogy a remények, melyeket a haladással összekötöttünk, nem fognak teljesülni. A tudomány még nem hatalom, hanem annak csak egyik feltétele; és miben áll egész tudományunk?

1538

Vajon, ha valaki az Iliász minden szavát szétszedve bebizonyítaná, hogy az egész nagyszerű mű huszonnégy betűnek különféle összetételéből áll, és ezért Homérhoz hasonlítaná magát, mit mondanánk? S azok, kik - mivel egyes testeket elemeire felbontani képesek, s bebizonyították, hogy minden, amit látunk, harminc egynéhány kémiai elem különböző összetételéből áll - az embert Istenhez hasonlítják, józanabbak-e?

1539

Mentől tovább halad filológiánk, mentől több nyelveket hasonlít össze, annál inkább meggyőződünk, hogy a nyelvrokonság, mely szerint a népcsaládok osztályoztattak, sokkal tovább terjed, mint gondoltuk. A hasonlóság nem szorítkozik azon nyelvekre, melyek egy közös - például az árja vagy sémi - törzsnek tulajdonai. Mind a nyelvanyagban, mind a grammatikai formákban vannak dolgok, melyeket az árja és urál-altaji, vagy ezek s a sémi, vagy végre mind a három nagy embercsalád nyelveiben egyiránt feltalálunk, s a filológia haladása teljes meggyőződésem szerint annak belátásához fog vezetni, hogy valamennyi emberi nyelv között

bizonyos rokonság létezik. Ez igen természetes. Mert ha a nyelvek között létező hasonlatosságot nem azon tény bizonyításának vesszük, hogy az egész emberiség egy pártól származik, s a közös nyelvet revelációnak köszöni, akkor a nyelvnek eredetét az emberi nem azon természetes ösztönében kell keresnünk, melynél fogva eszméink közlésére késztetünk; minthogy pedig azon eszközök, melyeket a természet az ösztön kielégítésére adott, minden embernél, bármely fajhoz tartozzék, hasonlók, igen természetes, ha ugyanazon ösztön, melyet csak ugyanazon eszközökkel elégíthetünk ki, hasonló eredményekhez vezetett.

És részemről azt, hogy minden emberi nyelv között hasonlóságok léteznek, éppoly természetesnek találom, mint azt, hogy a madarak egyes nemei, habár tengerek által elválasztva, hasonló módon csiripelnek; s kik egyes szavak vagy formák hasonlóságával azt akarják bebizonyítani, hogy bizonyos népek a történeti kor előtt együtt lakták, szerintem nem járnak el józanabban annál, ki az ausztráliai kutya ugatásából vagy az amerikai bölény bőgéséből azt következtetné, hogy ez állatok elődjei egykor Európában talált hasonfajúakkal együtt éltek.

Az őskor egészen civilizálatlan népeinek nyelvei bizonyosan éppoly közel álltak egymáshoz, mint életmódjuk. A nagy különbségek csak a civilizáció által támadnak s növekednek. Mentől nagyobb puszta ösztönünk hatása, annál közelebb, mentől nagyobb az észé, annál távolabb állnak az emberek egymástól, mint mindenben, úgy nyelveikben is. S meg vagyok győződve, hogy a tudomány, bármennyire halad, e részben nem érhet el többet, mint hogy azt, mit sejdítettünk, tények által bebizonyítja s megmagyarázza. - De a filológiai tudomány vizsgálódásai azért nem kevésbé fontosak.

Mert miután az egész emberi nemnek egy pártól való származásán s így azon alapon, melyből az emberi nemnek egysége levonatott, kétkedni kezdünk, s miután ennek következésében máris sokan bizonyos emberfajok természetes alárendeltségét, s ebből következő jogos elnyomását hirdetik, szükséges, hogy az emberi nem egységének, mely egész civilizációnk talpköve, más bizonyítványokat keressünk, s én a nyelvek ősrokonságánál e célra nem ismerek jobbat. Ha az bebizonyíttatik, ha tudományos tények megmutatják, hogy az egyes *különböző* népek, melyek most a civilizáció oly különböző fokán állnak, tulajdonképp egy pontról indultak ki, hogy a nyelv, mint természetes ösztöneik s képességök rezultátuma, ugyanaz, vagy legalább nagy vonásaiban hasonló, a természeti képességnek hasonlósága nem vonathatik kétségbe.

1540

Mint a csatamezőn, úgy a tudományok körében az előőrsök ritkán aratnak dicsőséget.

1541

A tapasztalás mutatja, hogy azok, kik értelem tekintetében legmagasabban állnak, s kortársaik felvilágosítására legtöbbet tettek, ritkán alkalmatosak arra, hogy a haladást vezessék. - Nem jó, ha az, ki a szövétneket tartja, egyszersmind az utat keresi.

1542

Sokkal irigyletreméltóbb a közönséges ember, ki valamely igazságon nem kétkedik, a bölcs vagy tudósnál, ki azt feltalálta. Minden igazság hasonló az aranyhoz, mely kincs annak, ki azt bírja, de mely, bármennyire ragyog, mielőtt forgalomba jött, setét aknában egy gyenge mécs bizonytalan világítása mellett szegény munkások által találtatott fel.

1543

Aki a tudomány körében semmi újat nem talált is, hanem mindig csak azon ösvényen tartotta magát, melyen előtte mások jártak, legalább azáltal érdemli utódainak köszönetét, hogy az ösvényt, melyet használt, tágasabbá és járhatóbbá tette.

1544

A való dicsőség nem a nép kegyétől függ, sőt a tapasztalás mutatja, hogy azok, kik később koruk legnagyobb férfiainak tartatnak, kortársaik között aránylag kevés népszerűséggel bírtak. Némelyeknél csak elleneik számából vesszük észre, hogy kitűnő tulajdonságaik már életökben sokak által elismertettek, másokról még ezt sem mondhatjuk, s azok közül, kik Shakespeare s Bacoval éltek, talán nem gyanítá senki, hogy az első egykor a világ legnagyobb költőjének fog tartatni, a másik nem mint Anglia főkancellárja, hanem mint egy új tudományos irány megalapítója fog tiszteltetni a jövő kor által. A nép nem emelhet senkit magasabbra, mint mennyire maga felér, s ki százada színvonalán felül áll, az szükségképp elválik tömegétől.

1545

Meg vagyok győződve, hogy egy középszerű tó az infusoriumra körülbelül éppoly benyomást tehet, mint reánk a tenger; vajon boldogabbá lennénk-e, ha látkörünk annyira terjedne, hogy a tenger reánk csak oly benyomást tenne, mint most egy középnagyságú tó? Ha magas tetőre megyünk, s az egész vidék földabroszként fekszik előttünk, kipótolhatja-e ez azon élvezetet, melyet e nagy táj apró részleteiben találtunk; s e pillanatnyi öröm, melyet magas állásunkon érezünk, a büszke érzet, mellyel nagy körünkre lenézünk, nem bosszulja-e meg magát, midőn eszünkbe jut, mily kis része e nagy körnek az, melyre tevékenységünk hatása terjed?

1546

Az organikus kémia szerint minden növény tápanyagát a földből vonja, melynek a trágyában azon anyagokat adjuk vissza, melyeket termése által elvesztett. Egy örök körfolyam létezik az organikus természetben, s a növény- s állatország roppant sokfélesége csak ugyanazon néhány elemből áll, mely ezerféle formában él és tenyészik körülöttünk. - Nem látjuk-e ugyanezt a szellemi világban is, hol szüntelenül változó formákban s összeköttetésekben ugyanazon eszmék s érzések térnek vissza? Civilizációink rothadása képezi az anyagot, melyből a reá következő fejlődik, s azon számtalan jelenségekben, melyeket a világtörténetben látunk, mindég csak ugyanazon s pedig nem számos elemekkel találkozunk.

1547

Ha az emberi nem mindig halad, igen természetes, hogy tökéletes rendet itt éppoly kevéssé találhatunk, mint más nagy tömegnél, mely előre törekszik; mert természetes, hogy egyesek az egészet meghaladva, már ott járnak, hová a sokaság csak még később jön, mások ismét elmaradva, azon helyet foglalják el, melyen a többiek rég keresztülmentek, s hogy általán véve nem rendes sort, hanem csak közös irányt találunk. - E látszó rendetlenség nem akadályoztatja az egésznek előmenetelét; a baj csak azáltal támad, ha valaki e látszó rendetlenséget megszüntetni akarja. Mikor az Úr Izráel népét a pusztán átvezeté, egy tűzoszlop haladt a nép előtt;

ez a legszebb képe az egész emberi nem haladásának. Ha mindenki azon célt, melyet maga előtt lát, az eszmét, mely mennyei lángként előttünk jár, tehetsége szerint követi, így haladunk legbiztosabban.

1548

Aki a történelemmel komolyan foglalatoskodik, azon meggyőződéshez jut, hogy egész világtörténetünk csak egy folytonos haladás története. Akár az emberi nem számát, akár a míveltséget, akár az anyagi jólétet, akár az erkölcsi elvet tekintjük, haladtunk mindenben. Igaz, hogy földünk egyes, most néptelen vidékein régi mívelt népek romjait találjuk; de ki fogja tagadni, hogy a földön most több ember lakik, s hogy a míveltség nagyobb tért foglal el, mint bármely korban, melyről tudományunk szól? Igaz, most is elég ínséget találunk, s az erkölcsi elvek hatalma (a humanitás) most sem áll azon fokon, melyen azt látni óhajtanok, de midőn Róma vagy a középkor történetén végigmegyünk, s látjuk a minden században többször visszatérő éhséget, mely alatt a lakóknak egy része elveszett, s a legcivilizáltabb népek hadviselési módját, ki nem ismeri el haladásunkat?

Éppen a haladásnak folytonossága s a gyorsaság, mellyel az korszakunkban történik, magyarázza meg azon tüneményeket, melyek miatt annyiszor aggódunk. Valamint a tenger a dagály óráiban sima tükre helyett setét hullámokat mutat, és sok tisztátalan anyagot vetve ki partjára, a nézőre inkább ijesztő, mint nyájas benyomást tesz, így van az minden korszakban, mely alatt az emberiség erősen emelkedik.

1549

Gyors haladás korszakában az osztályok s egyesek mindig elválnak egymástól, nem mintha valamely rész éppen nem haladna - mi ily időben, hol senki előbbi helyén nem maradhat, lehetetlen -, de mert a haladás egyeseknél gyorsabb, másoknál lassabb. Ellenben soha nem találunk nemzeteknél több egyetértést, mint midőn haladásokban bármi által akadályoztatnak. Ebből magyarázható, hogy a haladás utolsó akadályaival sokszor maga a haladás szűnik meg, mely az összetartás egy bizonyos mértéke nélkül lehetetlen, s hogy nemzetek soha nem erősebbek, mint egy külső nyomás érzete alatt.

1550

Aki haladni akar, annak egy irányban kell előre törekedni. Nem a tehetség, nem is az erős iparkodás, hanem inkább a következetesség hiányának tulajdonítható, hogy távolabb fekvő célok oly ritkán éretnek el.

1551

Korlátolt földünkön minden, mi bármi különböző pontról előre haladva, végre találkozik, s mint annyi országok folyóvizei mind a tengerbe ömlenek, úgy bizonyosan eljön az idő, midőn a föld népei is egy roppant egésszé egyesülnek. - Más kérdés az, vajon e találkozás oly üdvös következéseket fog-e maga után vonni, mint azt optimistáink jósolják? - A millió tiszta források setét tengerré egyesülnek, melynek keserű habját vészek hányják körül, s ki tudja, nem mennek-e át hasonló metamorfózison a népek is, ha majd egy nagy emberiséggé olvadtak egybe?

1552

Az emberi nem története, felületesen tekintve, a lógony mozgásaihoz hasonlít. Nem szűnő ingás szélsőségek között, melyeknél az emberi nem, miután egyirányban a legmagasabb pontot elérte, ellenkező irányban ismét süllyedni kezd. S valamint az, ki az óránál csak a lógony mozgásait tekintené, bizonyosan nem értheti az oly mesterséges műnek célját, úgy, ki az emberi nem történetében csak azon nagy oszcillációkat tekinti, melyeket forradalmaknak nevezünk, kétségbeesik. Hosszabb idő s észlelés után észrevesszük, hogy a zajos mozgás, mely figyelmünket először magára vonó - az emberi nem történetében a forradalmak, mint az óránál a lógony mozgásai - csak arra valók, hogy azon lassú s látszólag csekély haladást eszközöljék, melyet az óramutató tesz.

1553

Igaz, hogy a gőz szétrepesztheti a mozdonyt, s hogy a vonat sebesen haladva kiugorhatik pályájáról, vagy más szemközt jövővel összeütközhetik, és hogy ha a mozdonyt nem fűtenék, ha a gőz a katlanban nem feszülne, semmi veszélytől nem kellene félnünk. - Ez áll minden haladásról. Azon erő, mely azt eszközli, sőt maga a haladás mindig veszélyekkel jár, s oly nemzet, mely, mert erejében nem bízik, minden akadály előtt megáll, éppoly biztos lehet, mint ama gőzmozdony, csakhogy éppúgy nem teljesíti feladatát.

1554

Babilon, Ninive, Memphisz, e roppant városok, melyeknek romjai bámulattal töltenek, a legnagyobb zsarnokság művei. Nemcsak a dolgok természetéből következtetjük ezt, mely szerint a fényűzésnek vagy a dicsvágynak emelt ily nagyszerű épületek csak ott készülhettek, *hol egyesek milliók munkájával kényök szerint rendelkezhettek,* de világos szavakban elmondja ezt Herodot s utána az ókor többi írója is. - Ha Londonnak jelen kiterjedését látjuk, az ókor ezen maradványai elvesztik csudálatosságukat, sőt tekintve az irányt, melyet civilizációnk újabb időben vett, azt tapasztaljuk, hogy csaknem minden állam ily óriás központ alakítása után törekszik. Párizs, New York, Berlin, Bécsnek terjedése nem áll semmi arányban az illető országok emelkedésével. De nem fekszik-e ebben nagy veszély a szabadságra, s így egész polgárosodásunkra, mely csak ennek kifolyása? Ha százezerek, sőt milliók oly helyzetbe állíttatnak, hogy önmagukról nem gondoskodhatván, az állam gondoskodására szorulnak, nem következik-e ebből szükségképp a szabadságnak megszorítása? - Gondnok nem képzelhető anélkül, hogy a gyámsága alatt álló felett hatalmat ne gyakoroljon, s félhetni, hogy az újkor nagy városai, melyek alakulásokat ugyan nem a despotizmusnak köszönik, ahhoz fognak vezetni. Hisz minden állapot végre megteremti azon kellékeket, melyek nélkül nem állhatna fenn.

1555

Éppen mivel az eszmék soha nem *halnak meg egészen,* s ha uralmoknak ideje lejárt, módosítva hatnak azon ellentétes eszmékre is, melyek által háttérbe szoríttattak, ezért eszmék régi alakjukban nem is támadtak fel soha.

Ha a világtörténetet figyelemmel tekintjük, azon meggyőződéshez jutunk, hogy tökéletes revolúció, azaz olyan, mely után igen sok helyén nem maradt volna, tulajdonképp sohasem történt, de éppúgy nem történt teljes restauráció sem. A trónjáról elűzött uralkodó, legyen az eszme vagy ember, elvénülve vagy csak utódai által foglalja vissza régi helyét.

1556

Hogy a morál elveinek a politikában nincsen helye, hogy az, ki e mezőn magas célok után fárad, minden eszközhöz nyúlhat, ez azon tan, mely által Machiavelli neve századokon át közgyűlölet, sőt csaknem undor tárgyává vált. - Újabb írók megmutatták, hogy miután a híres florenci korában minden nemzet állása fejedelmének hatalmától függött, Machiavelli az olasz népnek függetlenségét és nagyságát célozá, mely akkor egyedül azáltal vala elérhető, ha fejedelmei közül egy hatalmassá válik. De az emberek nagy többsége Macaulay fényes védelmének dacára most sem változtatta meg ítéletét, s nincs logika s nincsen ékesszólás, mely a machiavellizmust rehabilitálhatná. - Az ítélet, melyet az emberek e tanokról hoztak, velünk született morális érzetünknek kifolyása.

1557

Napjainkban, midőn a népek állása nem kizárólag fejedelmeik hatalmától függ, és sorsuk felett a népnek választottjai határoznak, oly ember, ki Machiavelli Fejedelmét ma írná, őrültnek tartatnék. De vajon azok, kik könyvekben s hírlapokban újra hirdetik a tant, hogy a népképviselők, addig, míg saját nemzetüknek érdekeit bármily eszközökkel előmozdítják, helyesen járnak el, nem követik-e ugyanazon elveket, melyek felett három század kimondta kárhozatát? Ha igaz, hogy az, miáltal az egyes gyűlöletnek s megvetésnek teszi ki magát, nem válik szebbé, ha azt többen követik el, s ha az önzés, mely saját érdekeinek mindent feláldoz, nem kevésbé embertelen, midőn tömegek, mint midőn egyesek által követtetik, akkor valóban, mit napjainkban látunk s olvasunk, nem más, mint Machiavelli tanainak újabb, korszerű kiadása, s az idő jönni fog, mely azokról, kik e tanokat hirdetik, szintúgy fog ítélni, mint mi a szerencsétlen florenci titkárról.

1558

Egészen csak az szabad, ki maga felett egészen uralkodik.

1559

Maga a lég, melyet szívunk, oly elemekből áll, melyeknek mindegyike egyenként vesztünket okozná; tiszta oxigénben vérünk gyulladásba megy át, s egy pár nap alatt, tiszta azótban egy pár perc alatt meghalnánk, s az egész emberi nem elpusztulására nem kellene más, minthogy légkörünk elemei elválván egymástól, azon vegyülék helyett, mely fenntartásunkra szükséges, annak különvált részei fogjanak körül; de ugyan kinek jut eszébe, hogy e lehetőségtől féljen? Nem tudjuk-e tapasztalásból, hogy az elemeket tisztán csak a vegytan állíthatja elé, s hogy azokat légkörünkben mindég azon vegyületben találjuk, mely fenntartásunkra szükséges? S ilyen azon viszony, melyben a rend és szabadság az államban egymáshoz állnak; és ha nagy, tudományos apparátussal bebizonyítják, hogy az emberi természet *tökéletes* szabadságot el nem bír, vagy hogy a *tökéletes* rend elnyomáshoz vezet, és minden életet elöl, nem éppoly haszontalan fáradság-e ez, mintha a kémikus azon következésekről elmélkednék, melyekhez az vezetne, ha levegőnk csak oxigénből vagy csak azótból állna? Jó, ha az elemeket ismerjük, s minden elemnek tulajdonait egyenként megvizsgáljuk, de hogy e tudomány tévútra ne vezessen, nem szabad soha elfelednünk, miként az elemek tisztán sem a természetben, sem a

polgári társaságban nem fordulnak elé. - Minden élet, minden kifejlődés e különböző elemeknek vegyülése által feltételezett.

1560

Nem hat semmi károsabban az emberek jellemére, mintha gyakori érintkezésben állanak olyanokkal, kik míveltség vagy jogi állásukra nézve sokkal alantabb állnak, s a korlátlan uralmat, melyet ember ember felett gyakorol, a természet adta különbség szükséges következésének kezdik tekinteni. - Ez volt átka az óvilág mívelt népeinek, ez rontá meg Amerika felfedezése után Spanyolországot, ez fogja megrontani, ha a szolgaság intézménye megmarad, Éjszak-Amerikát.

Miként minden civilizációnak biztosítéka a szabadságban, úgy a szabadságnak biztosítéka az emberi méltóság elismerésében fekszik, s oly nemzet, mely mások jogegyenlőségét el nem ismeri, s egyes osztályok szolgaságát megtűri, saját szolgaságát készíti elő. A korlátlan uralom behozatala ily népnél csak az idő kérdése.

1561

Valamint gyáva népnél nagy hadvezért, vagy olyannál, mely az észbeli tehetségek s mívelhetési képesség csekély mértékével bír, nagy gondolkozót, ki a tudományt tetemesen előbbre vitte, nem találunk, úgy oly népnél, melynél a kedély- s jellemtulajdonok hiányzanak, nagy jellemeket hasztalan keresünk. Ennek oka nem abban fekszik, mintha ily nemzetek körében oly egyének hiányzanának, kik a szükséges képességgel bírnak, hanem abban, mert a legnagyobb képesség is csak rokon elemek körében fejlődhetik ki. - A legjobb, sőt talán az egyedüli mérleg, mely szerint egész népek képességeiről ítélhetünk, nagy férfiaikban fekszik, s azon nemzet, melynek történetében nagy jellemeiket nem találunk, a kedélyi tulajdonoknak nem nagy tőkéjével bír.

1562

Minden ismeret egyesek által találtatott fel, minden tudományos haladás s minden, mi a művészet körében kitűnő, egyesek műve, s mégis a nemzet joggal büszke tudományára és művészetére, mert a nemesebb ág, melyet az egyes szorgalma beoltott, csak annyiban nőhet, mennyiben a törzs, melybe az beoltatott, a nemesebb ággal rokon.

1563

A míveltebb emberek a politikában inkább elvek-, mint eszményekhez ragaszkodnak, de a tömeg sokkal inkább ragaszkodik egyes emberekhez, mint bizonyos elvekhez. A legitim monarchiának előnye abban fekszik, hogy itt az elv egy személyben testesül, s így az elvhez s személyhez való ragaszkodás egy közös célnak szolgál.

1564

Miután tömegek egyesekből állnak, igen természetes, hogy nálok csak azon tulajdonságokra számíthatunk, melyek az egyes embereknél legközönségesebbek; és fájdalom, sem a józanság, sem a következetesség, sem a háladatosság nem tartozik ezek közé.

1565

Oly urak, kik hízelgést követelnek, többnyire csak rossz emberek által szolgáltatnak, s ilyen, fájdalom, néha a nép is.

Mondd, kivel társalogsz, s megmondom, ki vagy, így szól a francia közmondás; helyesen alkalmazható ez egész népekre is. - Nézzétek meg, ki népszerű körükben, s ítélhettek az egész nép becséről.

1566

A kommunisták a birtok közösségének védelmére az első keresztényekre hivatkoznak. - A különbség e kettő között csak abban fekszik, hogy az első keresztények vagyonukat azért osztották meg, mert magasabb cél után törekedve, azt megvetették, míg a kommunisták a közösséget azért követelik, mert az anyagi élvezetet mindenek felébe tévén, az egyenlőségnek csak annyiban tulajdonítanak fontosságot, mennyiben az a vagyonra és anyagi élvezetre is kiterjed.

1567

Ha a viszálkodás, melyet valamely országban találunk, nem önző érdekek összeütközéséből, hanem onnan támad, mert az egyes, ki hazáját szolgálni akarja, meggyőződve, hogy azt oly igazán, oly határtalanul, mint ő, senki nem szeretheti, irigy szemekkel nézi azokat, kik vele áldozatokban versenyezni akarnak; ha, egyszóval, azon ellentét, mely a haza szolgálata körül támad, csak azon ellenségeskedéshez hasonló, mellyel azok viseltetnek egymáshoz, kik egy kedvesért lángolnak, s kiknél a kölcsönös gyűlölet csak szeretetük nagyságából származik - akkor az ily viszálkodások a közügyek vezetését pillanatokra nehezíthetik, de a hon jövőjét nem veszélyeztetik soha.

1568

Nincs biztosabb mód a haladás félbeszakasztására, mint midőn valaki azon ürügy alatt, hogy ezt gyorsabbá tegye, annyi tüzet rak a mozdony alá, míg a megfeszített gőzerő a katlant szétrepeszti. - A reakciónak ezen neme annyival veszélyesebb, mert többnyire még népszerűséggel is jár, és számos öntudatlan segédekre számíthat.

1569

Megengedem, hogy politikai nagy küzdelmeknél a pártok vezetői néha egyaránt kevés erkölcsi beccsel bírnak, s egyaránt aljas célokat követnek, de a tömegekről éppen az ellenkező áll; s az embergyűlölő nézetét, mely szerint az emberek többsége erkölcstelen, semmi nem cáfolja meg

inkább azon tapasztalásnál, hogy a népre csak az bír állandó hatással, ki jobb érzéseire hatni tud, és az ügyet, melynek kivívására a tömegre hivatkozik, valamely nemes vagy nagyszerű eszmével köti össze.

1570

Hogy a tüzet eloltsuk, sokszor nem szükséges egyéb, mint hogy azt széjjelszórjuk; a halom izzó parázs setét széndarabokra oszlik fel, melyek között rövid idő múlva egy szikrát sem találunk. Hasonlót tapasztalunk tömegeknél. Úgy látszik, mintha ezeknél is a lelkesedés képessége a csoportozás lehetőségétől függne.

1571

Nagy veszélyek pillanatában az államot csak nagy eszmék menthetik meg, s ekkor oly férfiak kívántatnak a kormányra, kik ily eszméket felfogni s másokat értök lelkesíteni képesek; de rendes viszonyok alatt, midőn az államnak legfőbb érdeke az, hogy minden a szokott kerékvágásban maradjon, ily egyéniségek inkább károsan, mint jótékonyan hatnak, s a Cincinnatusok, kik, miután a hazát megmenték, az ekeszarvához térnek vissza, sokszor hasznosabban vannak elfoglalva így, mintha nekik a haza kormánya oly időben adatnék át, midőn arra csak bizonyos gyakorlottság s következetesség kívántatik. A rendkívüli erély s tevékenység, mely ily egyéniségek tulajdona, s mely által az állam nagy veszélyektől megmentetett, sokszor csak a dolgok rendes folyamának felzavarására fogna használtatni.

1572

A befolyás, melyet mások felett gyakorlunk, azon hatalomtól függ, mellyel akaratunk saját tetteink felett bír. Innen van, hogy oly emberek, kik sem rendkívüli ésszel, sem erénnyel, sőt néha még jó hírrel sem bírnak, az államban néha az első helyeket foglalják el. - Nem a helyzetek helyes felfogása, nem is annak belátása, mit kellene tennünk, teszi nehézzé a gyakorlati politikát. Mindezekre nézve könnyen tisztába jöhetünk magunkkal, de, hogy a helyzetet felfogva, eljárásunkat szigorúan ehhez mérjük, hogy minden pillanatban csak azt tegyük, mit nyugodt megfontolás után célszerűnek vagy kötelességünknek ismerünk, s magunkat soha szenvedélyeink által elragadtatni vagy túlzott óvatosság által visszatartóztatni ne engedjük, ez az, miben a nehézség fekszik. - Csak ki akarni tud, az képes kormányozni is. Akár kötelességérzet és erény az, mi által magunk felett uralkodunk, akár semmit nem kímélő önösség - mindegy, aki maga felett uralkodik, az másoknak is parancsolni fog; s valóban nagy szerepet csak egészen erényes vagy egészen önös ember gyakorolhat a világon. Az egyik oly ritka, mint a másik.

1573

Egy vén ismerősöm, ki, noha tehetségei és szorgalma által kitűnt, a közélet mezején mindig alárendelt állást foglalt el, törekvéseinek gyenge sikerét rossz kedvében így szokta magyarázni barátainak. Hiába, okos embernek tartottatok egész életemen át, s az ilyen a közpályán nem viszi messze. Nyugodt időkben a hatalom többnyire korlátolt (bornírozott), forradalmi korszakokban őrültek kezébe kerül, s a józan ember, ki valóban kormányra való, legfeljebb néhány napra, mint átmeneti kombináció, jut fel a polcra.

1574

Miután az állam kormányában minden a közvéleménytől függ, s még ott is, hol látszólag korlátlan monarchia uralkodik, ennek hatalma csak addig terjed, meddig a közvélemény által ellenállhatatlannak tartatik, világos, hogy új eszmék, bármi szépek, igazak és hasznosak legyenek, soha nagy befolyást a dolgok praktikus menetére nem gyakorolhatnak. Minden eszmének egy bizonyos időre van szüksége, hogy elterjedjen, s csak miután ez megtörtént, s az új eszme úgyszólván közmondássá vált, akkor hathatni vele. Innen van, hogy azok, kik a politika mezején életükben legtöbb népszerűséggel bírtak, kevés kivétellel, legalább mint gondolkozók, középszerű emberek voltak. Középszerű észbeli tehetség egyesülve bizonyos adag szónoki tehetséggel s még több élelmességgel, ez az, miáltal legtöbben népszerűekké váltak.

1575

Ha valahányszor a régi s új között küzdelem támad, többnyire az utóbbi győz; ennek okát nem - mint ezt sokan teszik - azon ellenállhatatlan vonzerőben kell keresnünk, melyet minden, ami új, az emberekre gyakorol, mert hisz inkább a régi, a megszokott az, mi ily előnnyel bír. - E tünemény egészen más okoknak tulajdonítható. Mindenekelőtt azon könnyűségnek, mellyel a fennállónak védői, elfeledve, hogy minden organizmus csak mint egész állhat fel, azt, mit egészben feltartani kívánnak, részletenként mindenben, mi nekik kellemetlen vagy káros, addig módosítják, míg az egész rendszer, melyből mindent, mi reájok kötelességeket rótt, kiküszöböltek, magában összeomlik.

Másodszor annak, mert új eszmék, midőn először fellépnek, többnyire Antaeus természetével bírnak, s valahányszor lesújtatnak, új alakot s vele új erőt nyernek.

A hajlékonyság a részletekben, mely a fennállót veszélyezteti, minden újításnak főelőnye, s a konzervatív párt, mely a néha látszólag közönyös részletek védelménél a kellő szívósságot nem fejti ki, s az újító, ki rendszeréhez utolsó betűjéig ragaszkodik, egyaránt nem fogják fel állásukat.

1576

Midőn hosszabb időszakon át egyes kérdések a politikai láthatáron mindig felmerülnek, meg lehetünk győződve, hogy azok végre meg fognak oldatni. Így volt ez az egyházi reformációval, így a francia forradalommal, így van az más nagy kérdésekkel, melyek korunkat foglalkodtatják. - Mit a hajós a láthatáron több napig ugyanazon ponton változatlan alakban maga előtt lát, az bizonyosan nem felhő, hanem part, s így van az a politika terén is. A csalódás, melybe sok politikusaink esnek, az, hogy miként a gyermek mindazt, amit lát, hasonlóan közelnek véli, s a távol erdő vagy a holdvilág után nyúl, úgy ők azt, mi láthatárukon felmerül, már a legközelebb jövőben elérhetőnek vélik. Nem a dolgok lényege, csak azoknak távolsága iránt csalódnak, s többnyire annál inkább, minél nagyobb az, amit maguk előtt látnak. Mert itt is, mint anyagi látkörünkben, minden tárgy, minél magasabb s nagyobb, annál távolabbról látszik meg.

1577

A történet legfényesebb epochái, Nagy Sándor, Caesar, Napóleon korszaka, nem hasonlítanake azon szerencsétlen pillanatokhoz, melyekben egy nagy épület lángokba borul, és oly fényesen áll, mint azt senki nem látta még, de csak, hogy a rövid dicsőség után összeroskadjon, s mint sötét rom álljon előttünk?

1578

Nincs fonákabb eljárás, mint midőn azért, hogy a világot azon bajoktól megszabadítsuk, melyeket *egyesek nagyravágyása* okozott, *millióknak irigységét* hívjuk fel küzdelemre. Ez az, miben korunk demokráciájának nagy tévedése fekszik. Ha keresztény civilizációnk feltartja magát, az egyenlőség, mely a kereszténység alapelveinek következése, szükségképp győzni fog, de csak akkor, ha azt nem az emberi nem aljas, hanem ha nemesebb tulajdonaival hozzuk kapcsolatba. Nem a gyűlöletnek, mellyel a felsőbbek állása megtámadtatik, hanem a nemes versenynek, mellyel a nép minden osztálya saját emelkedésén dolgozik, köszönjük korunk haladásait.

1579

Aki azt hiszi, hogy a politikában minden csak a dolgok helyes felfogásától függ, és aki azt gondolja, hogy e mezőn csak az anyagi erő határoz, egyaránt csalódik. Egyes pillanatokban a józan ész és nyugodt megfontolás, állandó viszonyok megállapítására az anyagi erők soha nem elégségesek.

1580

Vannak időszakok, melyekben úgy látszik, mintha a kormányra semmi egyéb nem volna szükséges, mint hogy az embereket kellőleg megvessük.

1581

Nincs semmi, mire bizonyos körülmények között tömegeket lelkesíteni nem lehetne, de a tömeget csak okokkal meggyőzni mindig lehetetlen, s bármennyit szóljunk az ész hatalmáról, ki a történelmet elfogultság nélkül tanulmányozza, meggyőződik, hogy a Cicerónak a Milók pártfogására mindig és mindenütt sokkal több szükségök volt, mint ezeknek arra, hogy Cicerók által védelmeztessenek.

1582

Ha oly emberek, kik adott szavuk által magokat lekötelezve nem érzik, kikben jogérzet nincs, kik, mit mások szentnek tartanak, előítéletként vetnek meg, s morális lehetetlenséget nem ismernek, *hihetetlen* dolgokat visznek véghez, ebben nincs mit bámuljunk. Rendkívüli embereknek mondhatjuk őket, s a siker, melyet aratnak, annak köszönhető, mert amit tettek, arra nem voltunk elkészülve, de miután az, miáltal kitűnnek, nem tehetségeik nagyságában, hanem jellemök aljasságában fekszik, maga e siker csak megvetésünket nevelheti.

1583

Sokszor az igazságot csak úgy terjeszthetjük, ha a tömeg előítéleteit kímélni s szenvedélyeire hatni tudunk; ez a legszomorúabb tapasztalás, melyet politikai életünkben teszünk.

1584

Ki elég sokáig él, az a politikában eszméinek győzelmét el szokta érni, s majdnem mindig életének egy bizonyos szakában népszerűvé válik; de valamint az életben ifjú vágyaink többnyire akkor teljesülnek, mikor iránt ok már közönyösökké váltunk, úgy a politikában eszméink néha akkor fogadtatnak el, midőn minmagunk azokban kétkedni kezdünk, vagy rajtok tovább mentünk.

1585

Miután az embereknek irányunkban való magokviselete többnyire egyéniségünktől s azon módtól függ, mellyel hozzájok közeledünk, természetes, hogy mindenki az életre szükséges emberismeretet csak saját tapasztalásából tanulhatja. A nagy különbség, mely az emberekről hozott ítéleteinkben uralkodik, nem tévedéseken alapszik. Kik őket jóknak, s kik őket rosszaknak mondják, többnyire egyaránt tapasztalásokra hivatkozhatnak, s a hiba csak az, hogy azokból általános szabályt vontak le. Ki magát ismeri, s önámítás nélkül tekint vissza saját életére, melynek némely pillanataiban oly jó s nemes, másokban oly nyomorult volt, s majd egyesnek jóltevője lett, majd a szenvedőtől közönyösen, sőt rosszakarattal elfordult, anélkül, hogy különböző magaviseletének csak okát is adhatná, az meggyőződik, hogy általános szabály, mely szerint az embereik fölött ítélhetünk, nem található. Az ember jó is, rossz is, de gyenge mindig, s ez talán egyedüli tulajdona, mely valamint az egyes-, úgy az egész emberiségnél mindig feltalálható.

1586

Érdekes tudomány az emberismeret, csakhogy valamint az emberi test, úgy a jellem boncolásánál le kell előbb győzni az undort, melyet a látvány bennünk gerjeszt, mielőtt a bámulatos összefüggésben, mely a szövevényes szervezet legnemesebb s legaljasabb részeit egybeköti, élvezetet találhatunk.

1587

Ha a tárgyakat mikroszkópiummal nézzük, igen sok érdekes dolgot látunk, de kevés kellemest; így járunk akkor is, midőn az emberek tulajdonai iránt vizsgálódásainkban apró részletekig megyünk.

1588

Miután a világon senki egészen boldog nem lehet, természetes, hogy egészen boldoggá nem is tehetünk senkit, s mégis életünk minden tapasztalásai között ez fáj szívünknek leginkább.

1589

A nép nem tartozik azon kedvesek közé, kik pongyolában látva szebbé válnak.

1590

A kincset, melyet a természet tehetségeinkben adott, mint az ércet, melyet a föld mélye rejt, csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra.

1591

A vihar s a gyenge szellő között, mely a rét füvét alig ingatja, nem lényegökben, hanem csak azon gyorsaságban, mellyel előre haladnak, találunk különbséget; s így forradalmi időszakokban a nagy eredmények, melyeket egyes egyéniségek előidéznek, többnyire nem ezeknek súlyát, hanem csak a roppant sebességet bizonyítják, mellyel ily időszakokban minden halad.

1592

Hogy az emberek nagyobb része hiú és gyenge, azt hamar megtudjuk, csak az kár, hogy azért magunk szintoly hiúk s gyengék maradunk, mint elébb voltunk, s ezért emberismeretünknek hasznát nem vehetjük.

1593

Ha az emberek közelebbről ismernék egymást, mennyire bámulnának: a világ embere a tudóson, hogy oly keveset tud, s a tudós a világ emberén, hogy oly eluntnak és szerencsétlennek érzi magát.

1594

Igen nyomorult ember az, ki, midőn hazája ügyeihez szól, saját érdekeit tartja szemei előtt; de valóban alig jobb az, ki a legfontosabb okok nélkül ily aljasságot valakiről feltesz. Az arány, melyben valaki az aljasságot másoknál valószínűnek tartja, többnyire legjobb mértéke saját erkölcsi becsének.

1595

A két legerősebb ember, ha egymással mérkőzik, nem ítélheti meg, melyik nagyobb, a mellettök állók azonnal észreveszik; s ez áll nem csak a testi, de a jellemnek s az észnek nagyságáról is.

1596

Hogy tevékenységünknek sikere legyen, arra mindenekelőtt szükséges, hogy cselekedeteink fontosságáról meg legyünk győződve. Ki azt, mivel éppen foglalkozik, csak mellékes dolognak tekinti, s mindig magasabb feladásokról ábrándozik, az soha eredményeket nem fog előmutathatni.

1597

Nem hiszi senki, mennyire haladhatunk csupa botlásokkal, ha azokat ugyanazon cél felé törekedve, mind egy irányban tesszük.

1598

Csodálatos dolog, mennyit fáradunk, hogy másokat valamiről meggyőzzünk, s mily keveset, hogy önmagunknak erős meggyőződéseket szerezzünk, mintha nem ez lenne megelégedésünk első feltétele.

1599

Tagadhatatlan, hogy erkölcstelen emberek néha szeretetreméltók, s hogy sokszor a legtiszteletreméltóbb jellemek igen kellemetlen alakban tűnnek fel előttünk. De ha a dolgot közelebbről vizsgáljuk, meggyőződünk arról, hogy valamint az ok, melyért erkölcstelen emberek szeretetreméltókká válnak, egyes jó tulajdonaikban fekszik, úgy a kellemetlen benyomás, melyet az erény reánk néha tesz, csak azon hibáknak következése, melyeket a legerényesebb emberekben is találunk. Többször történik, hogy egy kő, mely több nemes ércet foglal magában, másnál, melynek aranyerei mind a felszínen vonulnak el, kevésbé becsültetik, de mi abban setét, s a másikban fénylik, az ott is csak salak, s ez itt is csak nemes érc.

1600

Ha az elszáradott fán egy ág még zölden áll, vágjátok le, s ültessétek friss földbe, úgy talán még új gyökereket verhet.

1601

Tudni, hogy semmit nem tudunk, a görög bölcs szerint minden bölcsességnek kezdete; belátni, mi gyengék vagyunk, ez alapja gyakorlati erkölcsiségünknek.

1602

Nagy baj, hogy a mai világban nemcsak a testi, de a lelki vakok is bottal járnak körül.

1603

Életünk legszomorúbb oldala az, hogy abban semmi nem marad és semmi nem múlik el egészen.

1604

A víz is csak akkor termékenyíti a földet, ha elébb a nap sugaraitól felszíva, mint felhő felemelkedett. Így a hatás, melyet a világra gyakorolhatunk, emelkedési képességünktől függ. Ki mindig csak az élet úgynevezett praktikus terén marad, becsületesen betöltheti saját helyét, de azon túl nem fog senkinek használni.

1605

Kevés embert találtam, kire a hízelgésnek semmi hatása ne lett volna. Azok, kik minden személyes dicséretet visszautasítanak, annál gyengébbek többnyire olyanok irányában, kik kedvenc eszméiknek vagy szenvedélyeiknek hízelegni tudnak.

1606

Alkotmányos államban csak az uralkodhatik, ki saját érzelmeit féken tartva, másokhoz alkalmazkodni tud.

1607

Mint a hópehely, melyet a vész felkapott, úgy emelkednek nagy politikai izgatottság pillanataiban néha olyanok, kik arra hivatva nincsenek. De ne ijedjünk meg azért; nemcsak a fergeteg után, de még alatta is, az, mi egy ideig csillogva fenn lebegett, szép csendesen száll le helyére, hogy rendeltetése szerint a sárral vegyüljön.

1608

Vannak dolgok, melyeket csak az érez, kinek esze, s vannak olyanok, melyeket csak az ért, kinek szíve van.

1609

Aki igen *sokat* tud, ritkán bír annyi lelki erővel, hogy csak *egyet* akarjon, és végre mégiscsak ez első feltétele minden praktikus sikernek.

1610

Az emberek nem bocsátanak meg semmit nehezebben, mintha oly tárgyak iránt, melyek nekik érdekeseknek látszanak, közönyösséget mutatunk. Részvétet mutatni minden iránt, mi másokat érdekel, ez a legjobb életpolitika.

1611

Ha valami romokba dől, soha nem hiányzik a burján, hogy a romok felett dúsan terjeszkedjék.

1612

Mintha nyílt rózsát erőszakkal szakítasz le tövéről, kelyhének sokszor legszebb levelei hullnak el, s tövisei mélyebben sebzik kezedet, így jár az, ki a szerencsét erővel akarja megragadni.

1613

Mint a sima víz tükrében minden, mi azt környezi, állandónak látszik, úgy életünkben is, míg azt semmi nem zavarja; de essék belé a bánatnak egy cseppje, s mindent ingadozni látunk.

1614

Férfinak a dicsvágy, s asszonynak a szeretet annyira természetében fekszik, hogy amaz, még ha szeret is, sokszor hiúságát követi, ez, midőn magasabb célok után fárad, a babérnak s hatalomnak csak akkor örül, ha egy kedves lénnyel oszthatja meg.

1615

Kevés ember van, ki azáltal, mert magát szabadnak érzi, boldogabbá válnék. Legjobban látjuk ezt az asszonyoknál, kik kemény kéz által kormányozva, sokszor boldogok, és mindig szerencsétlenek, ha saját akaratjokat követhetik. Természetünknél fogva nincs semmi kínzóbb a bizonytalanságnál, s ezért az, ki kellemetlen kötelességet teljesít, többnyire jobban érzi magát annál, ki két kellemes lehetőség között választani kénytelen.

1616

Bármennyire ellenkezzenek nézeteink, végre megegyezhetünk; csak azok között, kik egymást nem értik, nem lehet egyetértés soha.

1617

Sokat tanulmányoztam Róma történetét, de azon pillanatot, midőn e nép, melynek törekvéseit századokon át mindig siker követte, boldog s megelégedett lett volna, nem találtam sehol.

1618

Sokszor tapasztaltam életemben, hogy két ember közül, kiknek egyike sem ér sokat, többnyire az a rosszabbik, kinek jobb híre van; s ez természetes, mint hogy ily esetben a jobb hír csak nagyobb álnokságnak következése.

1619

A legnagyobb veszély, mely a korlátlan uralkodót érheti, nem az, ha alattvalói, hanem az, ha ő maga annyira felvilágosodik, hogy állásának jogosságán kételkedni kezd.

1620

Arra, hogy bizonyos dolgokat megértsünk, lehet kevés eszünk, de lehet néha felette sok is.

1621

Nem pihenhet meg senki önárnyékában.

1622

Sok ember száll sírjába azon meggyőződéssel, hogy kedvező körülmények között ő is kitűnő, sőt nagy férfiúvá válhatott volna; de ha magunkon s másokon tett tapasztalásainkra gondolunk, átlátjuk, hogy többnyire nem az alkalom hiányzik az embernek, hanem az ember az alkalomhoz.

1623

Nincs nyomasztóbb, mintha körünkben oly valakit látunk, kit felderítnünk nem lehet. Mint hegyes vidéken a felleg, mely egy csúcsot eltakar, ilyen az egyesnek rosszkedve a társaságban. Az általános derültség nem oszlatja el a setét pontot, sőt inkább ez terül el végre az egész határon.

1624

Nem törülhetünk ki senkit szívünkből anélkül, hogy a helyen, hol egykor neve állott, egy setét folt ne maradna vissza.

1625

Az embereknek legnagyobb gyengesége az, hogy még a szabadság nevében is csak hatalom után törekszenek.

1626

A fák alsóbb ágai érintkeznek, de a sudarok mindig elkülönözve állanak. Mily szomorú, ha eszünkbe jut, hogy csak azért emelkedénk, hogy magányosan legyünk.

1627

Minden ember napóra, melyet árnyéka megkerül.

1628

Minden ember könnyebben süllyed, mint emelkedik, de inkább fárad, midőn magasról le, mint midőn felfelé megy.

1629

Ha van valami, mi a szív hiányát a férfiban pótolhatja, vagy legalább a szívtelenség rossz következéseit enyhíti, ez csak nagy ész vagy nemes nagyravágyás.

1630

A minta, mely szerint a szobrász remekművét készíti, s a sár, melyben kocsid kerekei megakadnak, egy anyagból valók, csakhogy amazt egy ember szerető gondja alakította, ezt a sokaság taposta lábaival.

1631

Sok ember tartatik csalfának, ki csak azért jár mellékes utakon, mert - érezve gyengeségét - azon ellenállást s akadályokat, melyekkel az egyenes úton találkoznék, kerülni akarja. Az igazság többször hallgattatik el félelemből, mint mellékes célokból.

1632

Minden embernek vannak oly hibái, melyekre - mert csak egyes jó tulajdonok túlzásából erednek - szívesen emlékezhetik, úgy szinte vannak jó tulajdonaink, melyeket - az ellenkező okból - nem szívesen vallunk be; s a tökéletes hízelgőnek mestersége nem abban áll, hogy magasztalni, de hogy ügyesen feddeni tudjon, azon hibákat választva rosszallása tárgyául, melyeket az illető magának szívesen hányat szemére. Nekem úgy látszik, hogy a hízelgés nemes mesterségének ezen részében is nagy előmenetelt tettünk, s hogy legalább ami a sycophantákat illeti, korunk népeinek nincs mit irigyleniük az athéniektől.

1633

A legszebb virág, leszakítva tövéről, hamar elfonnyad, s így azon élvezetek is, melyeket külső tárgyakban keresünk. Állandó csak azon öröm lehet, mely saját kedélyünk ágain fejlődik.

1634

A könyv, melyet írunk, szintúgy befolyást gyakorol jellemünkre s nézeteinkre, mint azok, kikkel társalkodunk; s így néhány író sokat panaszlott szerencsétlenségének oka csak abban fekszik, mert egyszer életében szerencsétlen tárgyat választott magának.

1635

Mint a folyó sima téren, úgy az ember csodálatosan megszelídül s lecsillapodik, ha azon akadályok, melyek ellen egykor küzdött, elvétetnek, s életösvénye simává válik.

1636

Igen szerencsés vagy igen gyenge ember az, ki meglett korában maga s az emberek iránt még annyi tisztelettel viseltetik, hogy büszke vagy hiú lehessen.

1637

Idegenek előtt erőt véve magunkon, csak szeretetreméltó tulajdonainkat tüntetjük ki; azon körben, melyben élünk, szabad utat engedünk rosszkedvünknek. Mennyivel több boldog ember lenne a világon, ha éppen az ellenkező utat követnők.

1638

Azt tartják közönségesen, hogy szomorú álom örömet jelent. A dologban van valami igaz, hisz örömeink nagy része úgyis csak abban áll, hogy szomorúságunk vagy aggodalmaink alaptalanságáról győződünk meg.

1639

Ki időnként sokat élvez, az máskor sokat nélkülöz; ez áll a szellemi élvezetekről is. A kéj embere után bizonyosan a lángész unatkozik legtöbbször a világon. Az élvezeteknek csak egy neme van, mely e részben kivételt képez, az, melynek forrása szívünkben fekszik.

1640

Jaj annak, ki elég erővel és ügyességgel bír, hogy egy sziklacsúcsra feljusson, s ki, ha végre feljutott, szédelegni kezd.

1641

A legveszélyesebb társaság az, midőn kizárólag magunkkal társalkodunk. Nemcsak azért, mert semmi nem fejti ki önzésünket annyira, mintha önmagunkat választjuk gondolkozásunk főtárgyául, hanem azért is, mert mindenki önmagának, ha nem is legnagyobb, de legügyesebb hízelgője, és mert elménk magára hagyatva mindig azon irányban működik, melyet kedélyünk kijelöl; és így a magányos gondolkozás, ahelyett, hogy hajlamainknak ellensúlyul szolgálna, azokat csak még erősebbekké teszi. Innen van, hogy oly emberek, kik helyzetöknél fogva sokat élnek magányban, s az élet gondjaitól mentek, sokszor oly kellemetlenek, s ha másképp nem, legalább azáltal keserítik el saját s másoknak életét, hogy jó tulajdonaikat a szélsőségig viszik.

1642

Hogy az élettel küzdhessünk, s nehézségeit elbírjuk, meg kell osztani ellenségeinket. Ki egész múltját hordva szívén, a távol jövőnek szomorú lehetőségei felett töprenkedik, szükségképp legörnyed terhe alatt; az egyes perc mindig elviselhető.

1643

Boldogságunk attól függ, hogy azokban, kikhez állandó viszonyban állunk, kettő legyen meg: nemes jellem és jókedv.

1644

Ki az élet bajain, mint az arany az olvasztókemencén, keresztülmenve, kitisztult, még nem biztos, hogy újra megpróbáltatni nem fog; de mint a kitisztult arany, ha újra olvasztókemencébe jő, többé nem változik.

1645

Ha valaki sárral dob, nem viszonozom, mert le kellene hajolnom s bemocskolnom magamat, ha ugyanazon fegyverhez nyúlnék.

1646

Bizonyos, hogy legszerencsétlenebbeknek akkor érezzük magunkat, midőn az, amit szenvedünk, olyan, amit elkerülhettünk volna. Csak amennyire szabadságunk terjed, annyira terjednek morális szenvedéseink is, s akit lelkiismerete nem vádol, s ki magának soha szemrehányásokat nem tett, az létünk legnagyobb kínjait nem ismeri. Ebből önkényt következik, hogy azon arányban, melyben szabadságunk köre szűkebbre szorul, s kötelességeink száma szaporodik, szűkebbre szorul szenvedéseink lehetősége is, s ezért semmi által nem biztosíthatjuk magunkat az élet csapásai ellen jobban, mintha, amennyire lehet, mindenben bizonyos kötelességeket tűzünk ki magunknak.

1647

Életem nagyobb felén áthaladva, a múltnak tapasztalásai azon meggyőződéshez vezettek, hogy megelégedésünk főképp kettőtől függ. Először attól, hogy életünket ne élvezetnek, hanem kötelességnek tartsuk, melyet elutasítanunk nem szabad, s melynek főöröme azon öntudatban fekszik, hogy azt a legkisebb részletekig férfiasan teljesítettük. Másodszor attól, hogy mindent, mit az élet ád, egy felsőbb hatalom megmásíthatatlan rendelésének tekintsünk, mely ellen küzdeni hasztalan. A praktikus eredmény, melyhez a filozófia által ősz korunkban jutunk, ugyanazon egyszerű oktatás, mellyel a vallás a gyermeket az életre készíti: *teljes rezignáció.*

1863

1648

A természettudományoknak rendkívüli emelkedése az újabb korban két nagyszerű eredményt idézett elé, mely egymással bizonyos pontig ellentétben áll.

Az *első* az, hogy midőn a természetben létező erőket tökéletesebben felesmervén, azokat céljainkra felhasználni tanultuk, s így az uralom, melyet az ember az anyag felett gyakorol, nagyobbá vált.

A *második,* hogy szüntelen az anyaggal foglalkozva, azon potenciák iránt, melyek nem anyagiak, érdekünket elvesztettük, s így az anyagnak nagyobb mértékben szolgái vagyunk, mint talán valaha.

Ki tagadhatja, hogy a természettudományokban tett haladás következései között csak az előbbit mondhatjuk jótékonynak.

1649

Boldog, kinek, midőn már az élet töviskoszorúját viseli, még a rózsák jutnak eszébe, melyek egykor e tövisek között nyíltak.

1650

1863. december 8.

A tudomány feladása, hogy az értelemre, a szépirodalomé, hogy a kedélyre hasson; s így a nézet, mely szerént a nő, ki az irodalom ezen ágát míveli, természetes körén túllép, meggyőződésem szerént nagy tévedés. De valamint a nő legszebb hivatását, mely abban áll, hogy a társadalomban a kedélyek nemesítésére hasson, csak gyengéd nőiesség által teljesítheti, úgy irodalmi hatása is ezen tulajdona által feltételeztetik. A feladás, mely a nőnek az irodalom körében jutott, nem kevésbé szép és dicső, de egészen különböző, s csak ha ehhez hív marad, lehet hatása üdvös és állandó.

1864-1870

1651

Ami saját korának bélyegét leginkább magán viseli, azaz egy bizonyos időben legdivatszerűbb volt, az avul el leghamarabb, s abból a legnevetségesebb rokokó lesz.

1652

A szabadság leghívebb pártolói sokszor a legszenvedélyesebben nyilatkoznak a túlzók ellen, és mégis semmi nem bizonyosabb, mint az, hogy ha valamely irányban túlzás nincs, azon irány nem is létezik. Oly országban, hol egy rajongó sem találkozik, bizonyosan nincs vallás, és hol nincs egy vörös republikánus sem, bizonyosan igen kevesen lelkesülnek a szabadságért.

1653

Hogy, valamint a természetben, úgy az emberek életében, egész népek történetében szintúgy, mint az egyes emberében, semmi nem történik cél nélkül, ki vonja ezt kétségbe? Csakhogy a célt valóban nem foghatjuk föl, ha nem az, hogy az embert szenvedések által jobbá tegye. - Miért akarta az istenség, hogy mentől magasabbra emelkedünk, annál inkább elfáradjunk? Ez a gondviselés titka; de bizonyos, hogy e fáradság között csak egyben kereshetjük vigasztalásunkat, abban, hogy emelkedünk, és ki tudja, ha egykor a célnál leszünk, a pihenésen kívül, mely jólesik, nem nyílik-e egy nagy kör is előttünk. Bátran előre hát!

1654

Sokszor tapasztaljuk, hogy nők s gyermekek, kik ész, sőt akaratszilárdság tekintetében férjökvagy szüleiknél sokkal alantabb állnak, akaratjokat ellenök mégis kiviszik. - Ennek oka abban rejlik, mert egyenetlen küzdelem az, melynél az egyik fél szeret, a másik kisebb-nagyobb mértékben közönyös. Ily esetben nem a gyöngébb győzetik le, hanem az, ki a másikat nem bírja megsérteni.

1655

Nálunk, ha valaki rosszul érzi magát, mondják, hogy változása van. A kitétel tökéletesen helyes, amennyiben csaknem minden változás kellemetlen érzést okoz, és én azt hiszem, hogy a hipochondriának oka nem is más, mint az érzékenységnek nagy foka, mely miatt az illető minden változást észrevesz, és már azon csekély változás által, mely a világosságban akkor történik, ha a napon egy könnyű felleg vonul át, idegeiben afficiálva érzi magát. Innen van az is, hogy nagy szellemi tehetségeket és hipochondriát oly sokszor találunk egyesülve. - Mindkettő az érzékenységnek magasabb foka által feltételeztetik.

1656

A monarchikus forma sok pártolót talál nemcsak a gyakorlati államférfiak, de még a filozófok között is, kik a monarchikus szerkezetet nemcsak jelen míveltségi viszonyainkban, gyakorlati előnyei miatt, de magában is a legjobbnak tartják; mint példának okáért Cousin vagy Hegel, ki, ámbár a létező viszonyok s a tapasztalás által magát gondolataiban nem engedé korlátoztatni, mégis úgy vala meggyőződve, hogy a szabadság más formák alatt nem létezhetik.

E fölfogásnak oka abban kereshető, mert filozófaink bizonyos, magában is helyes elveket állítva föl, mint p. o. Benjamin Constant, hogy az állam jó kormányzására szükséges egy semleges hatalom (pouvoir neutre), mely a pártok fölött áll, vagy hogy következetesség csak egyéniség által tartathatik fenn, és hogy többségek arra alkalmatlanok stb., elfelejtik, hogy azon lény, kinek e feladatot adják, szintén csak ember, ki nemünk gyöngeségeiben részesülve, tényleg éppoly kevéssé semleges és következetes, mint mások, és ki, bármennyire különböző helyzete másokétól, tőlök valóban csak annyiban különbözik, hogy mint trónörökös rendesen az életet kevésbé tanulta ismerni, és arra, hogy valamely komoly feladatot teljesítsen, másoknál sokkal rosszabbul neveltetett.

1657

Néha csodálkozunk, hogy oly javítások, melyek ellen elméletben úgyszólva senkinek nincs ellenvetése, s melyeknek általános hasznossága szembeszökő, ha azok már indítványoztattak, néha oly sokáig nem létesíthetők. Ennek egyik oka az, hogy nincs oly visszaélés vagy céliránytalan szervezet, melynek fenntartása egyeseknek nem feküdnék érdekében, s mert az érdek, mely egyeseknek ily visszaélések fenntartását kívánatossá teszi, reájok nézve sokkal nagyobb, mint azon előny, melyet a közönség egyes tagjai egy általános bajnak megszüntetése által nyernének. Mentől általánosabb valami, annál kevésbé tekintetik az egyesek által saját ügyüknek, és ezért, míg a kisebb szám, mely a visszaélés fenntartásánál érdekelve van, azt mint saját ügyét egész eréllyel védi, addig azok, kik ellene fellépnek, ritkán fejtenek ki ily erélyességet. A második ok azon előny, mely annak, ami fennáll, mindig sajátsága. A tunyaság (Beharrungsvermögen) nagy erő, valamint a fizikai világban, úgy a politikában is.

1658

Nekem rossz néven veszik sokan, hogy az arisztokratákat nem tisztelem eléggé, és ámbár körükben születtem, hozzájok semmi rokonszenvet nem érzek. Furcsa vád. - Vajon a folyó vizének azon részét, mely a nap sugaraiban csillog, mily józan ember tartja a többinél különbnek? Elismerjök előnyös helyzetét, s megengedjük, hogy szebbnek látszik, de a ragyogás, melyet egyedül helyzetének köszön, miben változtatja meg természetét? S miért tisztelném a hiú csillogást, mely rövid idő múlva máshol fog látszani, és mely által az egyes habocskák a külső fényen kívül nem nyernek még annyit sem, hogy a nap fényétől áthatva melegebbekké válnának?

1659

A közmondás, hogy a jobb a jónak ellensége, a szónoklatról is áll. - Sok ember csak azért beszél rosszul vagy legalább nem oly jól, mint képes volna, mert gondolatainak kifejezésére a lehető legszebb formát keresi. - Ilyen vagyok például én is. - Meggyőződésem, hogy valóban nagy hatást csak improvizált beszéd idézhet elő. Szükség, hogy a szónok és közönsége egy

pillanat befolyása alatt álljanak, mi oly beszédnél, melyet előre készítünk, nem lehetséges. És én tudok improvizálni, és mégis készítem beszédeimet. - Hatással van erre, és úgy hiszem, napjaink minden szónokára, a sajtó. Tudva, hogy amit beszélünk, nyomtatva fog megjelenni, tulajdonképp a sajtó és nem a jelenlevő közönség számára szólunk, miáltal beszédeink természetes jellemökből kivetkőznek.

1660

Szépség

Nincs a természetnek veszélyesebb adománya, mint a szépség, nem mert múlékony, mit végre minden adományainkról mondhatunk, de mert tudva múlékonyságát, szólva róla, azt észre nem vesszük.

Leghívebb barátnak nevezzük tükrünket, s ő megteszi kötelességét, s valahányszor hozzá-fordulunk, igazat mond, csakhogy mivel ezt többnyire naponként tesszük, igazságai elvesztik hatásukat. Hajunk egyenként őszül, redőink lassanként támadnak, s a különbség ma s tegnap között oly csekély, hogy azt észre sem vesszük, s végre odajutunk, hogy ősz hajakkal, redőzött homlokkal ifjabb korunk modorát tartjuk meg, s nevetségessé váltunk, miről nemcsak nők, de férfiak között is elég példát hozhatnék fel.

Keleti közmondás, hogy Zulejka szépségét csak az ismeri, ki őt Jussuf szemeivel nézi, s miért bámulják hát, ha sok tisztes matróna vagy úriember, aki mint szép [nő vagy] legény vénült meg, magában bájakat talál, melyeket más halandó nem is sejdít. Soha Jussuf nem szerette Zulejkáját annyira, mint ezen urak s asszonyságok magukat.

1661

Önzés

Ki minden személyes érdek, minden önző gondolat nélkül tehetségeit egy nemes célnak szenteli, boldognak érzi magát; s azt tapasztaltam, hogy olyanok is, kik kizárólag magoknak élve, önző céljaiknak mindent alárendeltek, a szív- s léleknek legfőbb élvezeteit nélkülözték ugyan, de megelégedve élték napjaikat. A baj csak az, hogy valamint az egészen önzéstelen, úgy az egészen önző emberek a kivételek közé tartoznak, s hogy az emberek nagy többsége sem az egyik, sem a másikra elég erővel nem bír, s a két szélsőség között áll, vagy inkább ingadozik. S ha Arisztotelész szerént az erény a szélsőségek kellő közepében fekszik, a szerencsét ne keressük ott, az mindég csak a szélsőségekben található.

1662

Szegénység

Az, hogy valakit szegénynek nevezzünk, nem nélkülözéseinek számától s nagyságától, melyekre nézve legszegényebb napszámosunk az afrikai királynál még mindig jobban áll, hanem azon aránytól függ, melyben saját vagyonunk hasonlóink vagyonához áll.

Minden osztályban vannak szegények, s a szegény herceg, szegény báró vagy szegény kereskedő nem érzi magát kevésbé gyötörve és megalázva azon nélkülözések által, melyeket vagyontalansága szükségessé tesz, habár helyzete igen sok másokéhoz mérve irigylésreméltó, s habár arra, hogy maga s mások által gazdagnak tartassék, csak az lenne szükséges, hogy egy

fokkal alább szálljon. A szegény herceg mint egyszerű nemes, ez mint polgár, a nagykereskedő mint boltos, a szegény mesterember a napszámosok között, anélkül, hogy vagyona egy fillérrel szaporodnék, egyszerre gazdaggá válnék.

S mért nem él tehát senki ezen egyszerű móddal, mely által többnyire mindazon gondoktól egyszerre megmenekülhetne, melyek vagyonából erednek? Mert ha nehéz emelkedni, még nehezebb leszállni, s mert végre minden emberi hibák s gyengeségek között a legnagyobb s legellenállhatatlanabb a *hiúságunk.*

1663

Gyermekek

Olyan természetünk, hogy minden tárgy kedvesebbé válik, ha az némi sanyarúsággal jár; így ragaszkodik a hegyek lakója melegebb szeretettel szülőföldjéhez, így tapasztaljuk, hogy éppen azon szülék, kik szüntelen gyermekeik örömeiről gondoskodva, tőlök minden fájdalmat s nehézséget elhárítani iparkodnak, többnyire legkevesebb hálára is szeretetre számolhatnak.

1664

Nevelés

Semmi nem gyakorol nagyobb befolyást kedélyünkre, mint esmereteink; amint ezek terjednek, változnak kedélyi tulajdonaink, egész népeknél szintúgy, mint egyeseknél, úgyhogy a mívelt s barbár népek általjános jelleme között sokkal több hasonlóságot találunk, mint különbségeket a legkülönbözőbb fajú népek között, melyek a civilizációnak hasonló fokán állnak.

1665

Népszerűség

Mikor az iskolában Ariszteidész történetét először hallottam, s az athéni polgár szavait, hogy a nagy férfiút azért akarja számkivetésbe küldeni, mert az egész világ által a legerényesebbnek tartatik, az egész csaknem éppoly hihetetlennek látszott, mint az *1001 éj meséi;* s mégis hányszor történt ugyanez, hány hasonló adomát beszélhetnénk, melyből kitűnik, hogy az athéni nép hálátlansága inkább szabály, mint kivétel. Mint más kitűnő tulajdonok, úgy az erény, úgy kitűnő észbeli tehetségek s tudomány imponálhatnak, hódolatra kényszeríthetnek, de szeretni a nép - mint az egyesek - csak azt tudja, kit hasonlójának tart, s ha egyes nagy férfiakat látunk, kik bizonyos időre életekben is népszerűek voltak, ez csak annak tulajdonítható, mert bizonyos hibák által, melyeket a néppel közösen bírtak, vagy egy közös szenvedélytől vezetve a néppel egy sorba jutottak, s a nép e hibákért s gyengeségekért nagy erényeiket elnézé.

1666

Szabály

Nem kell magunkat elragadtatni érzelmeink által, sőt éppen midőn szívünk valamihez vonz, akkor leginkább szükséges, hogy eszünkhöz folyamodjunk. A tanács jó, csakhogy mit szívünkre nézve mond, eszünkre nézve is áll, s hogyha szívünket csak úgy követhetjük biztosan, ha azt, mire az vonz, elébb eszünkkel fontoljuk meg, úgy eszünk is csak akkor biztos kalauz, ha, mielőtt tanácsait követjük, elébb szívünket kérdezzük meg.

1667

Nincs senki, ki a közjólétet nem segíthetné elő legalább azáltal, hogy saját, bármi szerény körét, helyesen tölti be; egyes embert boldogítani nem áll senkinek hatalmában, s kik ezt megkísérték, azt tapasztalták mindig, hogy egész életök feláldozásával, egyes kedves lénynek még puszta megelégedését sem vásárolhatjuk meg. Mentül szűkebb körnek szenteljük törekvéseinket, annál kevesebb jutalomra számíthatunk, s míg az, ki hazájának élt, csaknem mindig azon meggyőződéssel szállhat sírjába, hogy nem egészen hasztalan fáradott, azok közül, kik csak családjuknak éltek, kevés, s azok közül, kik csak saját boldogságukat keresték, senki nem mondhatja ezt.

1668

Ismertem embereket, kik éveken át azon fáradtak, hogy elkészítve a tért, maguknak kedvező állást szerezzenek, de az eredmény, legalább amennyire tapasztalásaim terjednek, mindig meghiúsítá fáradozásaikat. Éppen midőn a cselekvés pillanata elérkezett, a dolgok mozgásba jöttek, a tér megváltozott, s a rég előkészített állás a legkellemetlenebbé változott. Nem a tért, hanem magunkat kell előkészítenünk. Nehéz időkben bármily helyen csak az állhat meg, kinek ereje van.

1669

Általjánosan elismert tény, hogy csak oly nemzetek s egyesek érik el a jólétnek legmagasabb fokát, kiknél az ész praedominál. Közönséges viszonyok között az észnek túlnyomósága a szív felett éppen ily előnyös azokra nézve is, kik ily egyénekkel érintkeznek, s egy józan nemzet jobb szomszéd, józan ember kellemesebb élettárs olyannál, ki csak érzelmei után indul, s kit szenvedélyei elragadnak. De rendkívüli pillanatokban éppen az ellenkező igaz, s valamint a mindennapi életben kellemesebb s hasznosabb olyannal társalkodni, ki saját hasznát tartja szem előtt, s kinek eljárása éppen azért kiszámolható, úgy rendkívüli pillanatokban csak attól várhatunk valamit, ki magáról megfeledkezni tud. Vannak kivételek, s kétségtelenül tiszteletünk legmagasabb fokát csak az érdemli, ki öntudattal, meggyőződésből áldozni tud, de a legtöbb esetben legszebb tetteinket csak elragadtatás pillanatjaiban követjük el, s legszebb tetteink nem az ész, hanem egy ellenállhatatlan ösztönnek következései.

1670

A legveszélyesebb s legkellemetlenebb neme az önzésnek s egyszersmind az, mely legközönségesebb - a tunyaság.

1864

1671

[1864. július]

Haszontalan dolog az élet, ha azt magunk hasznossá tenni nem iparkodunk.

1672

[1864. július]

Sz[alay]

Ki egész életét nemzete dicső emlékeinek feltárásának szentelé, azt a nemzet nem feledheti el.

1673

[1864. július]

Nemzetiség

Korunk nemzetiségi törekvései csak azon nagy mozgalomnak folytatása, mely a múlt században az emberi jogok kivívását tűzte ki célul, a különbség csak a szubjektumban fekszik; mely akkor az egyes ember volt, s most az az egyes nép. Az elvek, melyeknek nevében a mozgalom megindult, az okok, melyek e küzdelemben használtatnak, ugyanazok, s így hasonlók lesznek eredményei is. Senki e mozgalom jogosultságát nem tagadhatja, s épp ebben fekszik ellenállhatatlan hatalma, mely, bármit tegyünk, a létező viszonyokat minden bizonnyal meg fogja változtatni, de miként, az az iránytól függ, melyet e mozgalomnál követünk. Ha a nemzetek szabadságát tűzzük ki feladásul, e mozgalom eredménye a népek szabadsága lesz, ha a nemzetek nem jogi, hanem tényleges egyenlőségét, el fogjuk érni talán ezt is, de bizonyosan csak a despotia árán, mert mint a történet bizonyítja, hogy valamint a szabadság mindég egyenetlenségekhez, úgy az egyenlőség mindég a despotiához vezetett, s fog vezetni mindég, akár egyesek, akár népek törekedjenek a tökéletes egyenlőség után.

1674

[1864. július]

Mint ki a vizeket gátok közé szorítja, szükségképp azt idézi elé, hogy az ár magasabbra emelkedjék, s tartalma nagyobb, rombolóbb legyen. Oly mozgalomnál, mely a dolgok természetében fekszik, célszerűen használva fel eszközeinket, néha megváltoztathatjuk az irányt, melyben az veszélyessé válhatnék, de a mozgalmat elnyomni nem fekszik senkinek hatalmában.

1675

[1864. július]

Oly irányban haladunk, hogy az eszménykép, melyet keresztényeink a bibliában találnak, s melynek követését magoknak kitűzik, maholnap Ézsau lesz a patriarchák hosszú sorában az egyedül józan, korunk fogalma szerént az egyedül bölcs, ki elsőszülötti jogát egy lencsetálért adta el.

1676

1864. augusztus 1.

Tró[n?]

Hogy a nemzet s így a törvényhozás, mely azt képviseli, azon viszonynak megváltoztatására, melyben az osztrák birodalomhoz állunk, jogosítva van, ez nemcsak a dolgok természetében fekszik, hanem megegyezik históriai jogunkkal is, mert ha múltunkra tekintünk vissza, azon tanúság mellett, hogy valamint minden változás, mely állami viszonyainkban nem a törvényhozás által, az illető felek szabad megegyezésével, hanem egyoldalúlag, erőszakkal kísértetett meg, soha elkeseredésnél és bizalmatlanságnál más állandó eredményeket nem idézett elé, úgy e viszonyok többször lényegesen változtak meg, s hogy e változásoknak jogszerűsége, ha az a törvényhozás által, annak szabad megegyezésével történt, soha a nemzet által kétségbe nem vonatott.

Példa erre a fiörökösödés behozatala és az András szabadságlevele egyik lényeges határozatának megszüntetése, mely 1686-ban történt; példa sanctio pragmatica, mely által állásunk a birodalomhoz lényegesen megmódosíttatott, s végre az 1848-iki törvény.

A kérdés tehát nem az, vajon azon viszonyoknak megváltoztatása, melyekben a birodalomhoz állunk, lehetséges-e anélkül, hogy a nemzet természeti s azon jogokról lemondjon, melyeket mindég gyakorolt? Mert erre nézve nem lehet kétség, s mindenki át fogja látni, hogy ha azon faktorok megegyeznek, melyeket állami viszonyaink meghatározása illet, azaz a magyar király és magyar törvényhozás, egész államszerkezetünknek s mindazon viszonyoknak megváltoztatása, melyekben hazánk más államokhoz áll, ezeknek jogköréhez tartozik.

A kérdés egyszerűen csak az, vajon ily változás szükséges-e a jelen viszonyok alatt, vajon kívánatos-e hazánk érdekében, vajon történhetik-e anélkül, hogy akár azon jogokról lemondjunk, melyekkel e nemzet önálláshoz bírt, lemondjon, akár szabadságát s érdekeit veszélyeztessük?

1. A változásnak szükségessége

Rövid vázlata múltunknak, mióta az osztrák dinasztia a koronához jutott, és ezáltal az örökös tartományokkal szorosabb összeköttetésbe léptünk.

Nem szenved kétséget, hogy személyes érdekek a középkorban a népek sorsára nagyobb befolyást gyakoroltak, mint századunkban. Természetes következése ez azon befolyásnak, melyet egyesek a népek határozataira gyakorolnak, s mely akkor sokkal nagyobb vala, s némi tekintetben következése azon tagadhatatlan ténynek, hogy a politikai becsület, talán a nyilvánosság teljes hiánya, talán az általános míveltség alantabb foka miatt akkor sokkal alantabb állt. De annyi bizonyos, hogy mennél inkább megyünk vissza a múltba, annyival inkább azt látjuk, hogy a nemzetek legfontosabb érdekei, sőt egész jövőjök akkor egyesek személyes érdekeinek áldoztatott fel, oly nyíltan, oly szemtelenséggel, minőről korunkban

senkinek fogalma nincs. Így volt az mindenütt, s így hazánkban is, s így senki nem fogja kétségbevonni, hogy azon határozatnál, mely által a Habsburgi uralkodóház a magyar királyi székre jutott, azon egyeseknek személyes érdekei, kik azt kivitték, nem voltak befolyás nélkül. Lehettek, sőt voltak megvesztegetések valamint az egyik, úgy a másik oldalról, s én megengedem, hogy ha az ellentétes pártokat ezen szempontból ítéljük meg, Zápolya hívei magasabban állnak, és soraikban többeket találunk, kik tisztán magasabb szempontokból, a nemzet függetlenségének érdekeiből foglalták el állásokat. Mégis, ha az állapotot, melybe hazánk a mohácsi vész után jutott, figyelemmel tekintjük, s azon emlékeket, melyekből az egyesek motívumai megítélhetők, előítélet nélkül vizsgáljuk meg, azt fogjuk találni, hogy ezen motívumok, bármily nagy befolyást tulajdonítsunk azoknak egyesek határozataira, semmi esetre nem voltak az egyedüliek, sőt, hogy nem is ezek voltak a legfontosabbak, melyeknek azt, hogy az ország e viszonyt elfogadta, tulajdoníthatjuk.

Ha meggondoljuk a veszélyt, mely e hazát - főképp a nagy csapás után, mely azt Mohácsnál érte - fenyegeté, azon meggyőződést, mely Ulászló s Lajos kormánya alatt, mint az a törvényhozás és kormány egész eljárásából bebizonyítható, csaknem általjánossá vált, hogy a magyar nemzet magára hagyatva nagy ellenségének ellenállni nem képes, végre a tapasztalást, hogy az ország szomszédainak segédére nem számolhat, bármennyire érdekeikben feküdnék is, hogy a magyar nemzetet, midőn a kereszténység közös ellenségével küzd, támogassák, ha meggondoljuk, mondom, mindezt, igen természetesnek fogjuk találni, ha sokaknál azok között, kik nemzetünk sorsa felett akkor határoztak, azon meggyőződés támadt, hogy hazájok jövőjét semmi által nem biztosíthatják jobban, mint midőn koronáját egy hatalmas fejedelem fejére teszik le, s így az ország védelmét személyes érdekévé teszik; hogy pedig erre éppen Ferdinánd választatott, az, ha a vérköteléktől, melyben e fejdelem a magyar királyi házhoz állt, s régibb országos szerződésektől elvonatkozunk, már Ferdinánd helyzetében találja indokolását.

Ha az országnak védelemre volt szüksége, e védelmet sehol nem keresheté biztosabban, mint azon fejdelemnél, ki Magyarország szomszéd tartományai felett uralkodott, s mint V. Károly testvére, egyszersmind azon roppant hatalom támogatására számolhatott, mely felett a hatalmas császár akkor rendelkezett.

Az osztrák háznak a trónra meghívása nem más, mint egy, az ország érdekében történt intézkedés, mely azon veszélyek által, melyek az államot fenyegeték, szükségessé vált, s melynek elfogadására egyesek talán mellékes motívumok által bírattak, de melynél a gondolat, hogy ezáltal az ország függetlensége veszélyeztetik, s annak egy idegen birodalomba olvadása készíttetik elé, még ezeknek sem lehetett szándékában, nemcsak azért, mert a birodalmi egységnek eszméje a XVI. században még senki által nem állíttatott fel, s a kapocs, mely akkor különböző országok között létezett, mindenütt csak a perszonális unió volt, hanem azért is, mert Magyarország az utolsó századok alatt csaknem mindég hasonló viszonyokban létezett, nemcsak Lengyel-, Csehország s az osztrák tartományokkal Nagy Lajos, az Ulászlók s IV. László alatt, hanem Zsigmond s Albert alatt a német birodalommal is, anélkül, hogy ezáltal az ország függetlensége legkevésbé veszélyeztetett volna. Hogy pedig e viszonyt mások is így fogták fel, azt semmi nem bizonyítja inkább, mint azon állás, melyet Európa más hatalmai e fontos változás irányában elfoglaltak, s a legnagyobb bizonyossággal mondhatjuk, hogy sem I. Ferenc francia - ki a Habsburgi ház terjedő hatalmát irigy szemekkel követé -, sem a lengyel király ezen egész Európára nézve oly nagy fontosságú tényt ellentmondás nélkül nem fogadták volna el, ha azt nem Magyarország feltartására, sőt az egész kereszténység megoltalmazására szükséges intézkedést nem tekintették volna. (Zápolya követségei.)

Mennyiben felelt meg az eredmény a várakozásnak, találta-e Magyarország azon oltalmat, melyért a koronát a Habsburgi ház fejére letette, e kérdés megvitatása nem tartozik ide; hogy azonban e lépésnek az vala főindoka, hogy a nemzet határozata így értelmeztetett nemcsak a nemzet, de fejedelmei által is, ez mindazok előtt, kik történetünket ismérik, éppoly világos, mint azon szavaknak értelme iránt, melyeket az első Ferdinánddal kötött szerződés s minden későbbi koronázási diplomáink magában foglalnak, senkinek kétsége nem lehet, s ha a nemzet [s] fejdelmei között már az első osztrák uralkodók, Ferdinánd, Miksa, Rudolf alatt surlódásokat, sőt összeütközéseket találunk, ezek nem különböznek semmiben hasonló esetektől, melyek más országokban is előfordultak, főképp azon korszakban, melyben a fejdelmi hatalom az országok rendeinek rovására mindég tovább terjeszkedett. Az alkotmányos szabadságnak s nem a nemzeti önállásnak védelme idézte elé ezen surlódásokat; ez akkor kétségbe nem vonatott senki által, s ha a fejdelem s az ország rendei között viszongások támadtak, ez nem azért történt, hogy a kapocs, mely hazánk s az örökös tartományok között létezett, szorosabb legyen, hanem azért, hogy a magyar királynak hatalma az országban nagyobb legyen.

De ezen törekvés, mely, miként a 16-ik századtól a 18-ik végéig mindenütt, úgy hazánkban is, félbeszakadás nélkül folytattatott, valamint az ország alkotmányos szabadságára, úgy önállására is maga után vonta természetes eredményeit, s főképp miután az örökös tartományok az alkotmányosságtól megfosztattak, odavezetett, hogy ámbár a jog, melyet a magyar nemzet állami különállásához bírt, teóriában nem tagadtatott meg, mégis tettleg e különállás mindég szűkebb határok közé szoríttatott, s míg senki a tételt, hogy Magyarország s az osztrák birodalom csak perszonális unió kapcsai által köttetik össze [nem vonja kétségbe], mégis a viszony, melyben hazánk a birodalomhoz állt, tényleg mindég inkább a reális unió természetét öltötte magára.

Miután az örökös tartományokban a fejdelmi hatalomnak minden korlátai elvétettek, s e tartományok törvényhozása és kormánya a fejedelem kezében központosult, természetes, hogy mindazon tárgyak, melyekre a magyar törvényhozás befolyást nem bírt vagy azt elveszté, mindazok, melyek törvényeink értelmében vagy a gyakorlat által a magyar király hatalomköréhez tartoztak, az örökös tartományok hasonló ügyeivel közösen intéztettek el, s így törvényes állásunk, mely a nemzet teljes függetlenségét követelé, s a dolgok tényleges helyzete mind inkább ellentétbe jutott, míg a viszony, melyben hazánk a birodalomhoz áll, mind inkább zavarba jött, s odaértünk, hogy annak természetét keresve éppoly joggal állíthatjuk, hogy az tisztán perszonális unió, mint ez, hogy egy reális uniónak minden jellemeit viseli magán, amint vagy a törvények kétségbevehetetlen értelmét, vagy e tények tagadhatatlan állását tartjuk szemünk előtt. S vajon ki tagadhatja, hogy ezen zavar a legkárosabb hatást gyakorolta valamint hazánkra, úgy az örökös tartományokra, valamint a nemzet kifejlődésére, úgy az uralkodóház hatalmi állására is.

Ha azon negyedfél század történetére visszatekintünk, melyek alatt hazánk az osztrák birodalom többi részeivel összeköttetésben áll, ezen időszak kevés dicsőséget mutathat elé, s kevesebbet tett a népek jólétének biztosítására, mint azt óhajthatjuk.

Nem szólok hazánkról, ez felesleges; hisz az állapot, melyben a 19-ik századba léptünk, bizonyságot tesz a kormányzási rendszerről, mely ügyeit intézé, s bármennyire hajlandó legyen valaki hátramaradásunknak okait másban keresni, nem fogja talán senki állíthatni, hogy az általános tespedés, melyben az egész 18-ik századon keresztülmentek, a törököknek tulajdonítható, kik már a 17-ik században az országból kiűzettek, vagy a nemzet forradalmi hajlamainak, melyeknek a szatmári béke után még nyomai sem mutatkoztak. De vajon, ha figyelmünket kizárólag az úgynevezett örökös tartományokra fordítjuk is, alig hozhatunk fel valamit, miből kitűnnék, hogy birodalmi összeköttetésünk csak ezeknek is nagy hasznára vált.

Nem szenved kétséget, hogy Magyarország érdekei, főképp az anyagiak, az örökös tartományok érdekeinek sokszor feláldoztattak. Magyarország nem lévén szabadon megadóztatható, a birodalmi politikának egyik feladása vala úgy rendezni viszonyainkat, hogy az örökös tartományok Magyarország rovására meggazdagodjanak, s ekként adóképesebbekké válván, a kincstárba vigyék azon összegeket, melyeket Magyarország közvetlenül abba szolgáltatni nem akart. Anglián kívül nincs ország, mely egy ily nagy s annyi ressource-okkal bíró országot bírna, mely kizárólag csak érdekében kormányoztatik; Németország minden egyéb tartományai nem részesültek semmi kedvezésben, mely ehhez csak távolról hasonlítható volna. S vajon, ha az osztrák tartományok helyzetét 1848-ban Németország más részeivel összehasonlítjuk, ki fogja állítani, hogy - dacára azon, Németország más részeihez mérve kedvező éghajlati s termékenységi viszonyaihoz - Ausztria anyagi érdekeinek tekintetében azoknál előbbre állt? Akár a földbirtoknak becsét és míveltetési rendszerét tekintsük, akár gyáriparát, mely századokig Magyarországon biztosított piaccal bírt, s nem fejlődhetett annyira, hogy Németország többi részeinek iparával, kik a vámszövetségben egyesültek, versenyezhetett volna. A szellemi kifejlődésről s a polgári szabadságról nem is szólok, hisz végre éppen azon állapotok, melyek e tekintetben léteztek, okozták, hogy mindazon előnyök, melyeket az örökös tartományok anyagi érdekeik kifejlesztésére bírtak, nem használtattak fel.

Részrehajlatlanul tekintve a tényeket, mindenki meg fogja vallani, hogy Ausztria 1848-ban Németország csaknem minden egyéb tartományainál anyagi és szellemi kifejlődése tekintetében hátrább állt, s napjainkban nincs többé senki sem, [ki] nem ismerné el, hogy e hátramaradás főképp azon kormányrendszernek tulajdonítható, mely az osztrák birodalomban 1848 előtt uralkodott; de vajon ezen kormányrendszer nem főképp azon viszonynak következése vala-e, melyben Magyarország a birodalomhoz állt, s melynek feltartását a kormány Ausztria nagyhatalmi állása feltételének, az örökös tartományok materiális jólétök egyedüli biztosítékának tekinték.

Midőn utolsó országgyűlésünk azon állítással lépett fel, hogy a viszony, mely Magyarország s a birodalom között 1848 előtt létezett, mindég csak perszonális unió volt, az osztrák kormány, hivatkozva a tényekre, azt mutatta meg, hogy a birodalmi kormány századokon át egész az említett epocháig oly befolyást gyakorolt Magyarországban, mely a perszonális unió elveiből nem magyarázható, s hogy miután az ország, ami annak külügyeit s kereskedését illeti, ezekre, semmi befolyást nem gyakorolt, a had- s pénzügyre pedig csak annyit, hogy az újoncoknak számát s szolgálati idejét, s a direkt adónak mennyiségét határozta meg, s gondoskodott, hogy az adónak új nemei ne hozassanak be, míg a had- s finánczügy ezeken kívül az osztrák kormány által a többi tartományok hasonló ügyeivel közösen intéztetett el, a magyar országgyűlésnek nem beleszólása - mi nem hiányzott -, hanem minden befolyása nélkül, hogy miután mindez tagadhatatlanul úgy volt, Magyarország a birodalomhoz 1848 előtt gyakorlatilag a reális unió viszonyában állt, míg mindaz, mire különállásunk bebizonyítására hivatkozunk - országgyűléseink hatásköre, külön adminisztrációnk s törvénykezési rendszerünk sat. -, csak azt mutatja, hogy az ország bizonyos kiváltságokkal bírt, melyek itt jobban őriztettek meg, mint más tartományokban, de melyeknek nyomai még ott sem enyésztek el, 1848 előtt alig létezvén tartomány, mely kisebb vagy nagyobb méretekben hasonló kiváltságokkal nem bírna.

Mindez nagy részben áll, s ha országos sérelmeink hosszú során végigtekintünk, melyeknek orvoslását három századon át, egy nemzedék a másik után, hasztalan sürgeté, mi nem fogjuk tagadni, hogy az ország helyzete tettleg csakugyan olyan vala, mint az különállásunk ellenei által állíttatik; de tagadhatják-e ők, hogy ezen állapotok törvényeink világos szavával, hogy azon szerződésekkel, melyek által az örökös tartományokkal kapcsolatba léptünk, ellentétben álltak, s hogy az, mi viszonyaink szorosbá fűzésére okul hozatik fel, semmi más, mint bebizonyítása annak, *hogy a szerződés, melyre Magyarország uralkodóházával lépett, s melynek*

érvényét ez soha kétségbe nem vonta, tulajdonképp soha nem ment teljesedésbe, ámbár minden fejdelem újra elismeré e szerződésnek egyes feltételeit, s ugyanazon szavakkal megújítá az esküt, mely után a magyar korona I. Ferdinánd fejére tétetett.

Történetünk csak azon küzdelem története, melyre ezen, a törvény s a tettleges állapotok között létező ellentétből fejlődött, s ha a nemzet szintúgy, mint uralkodói, kifáradva a harcban, melyet ezek, hogy e törvényeket kitörüljék, az, hogy nekik teljes érvényt szerezzen, annyiszor megkezdettek, végre az erőszakos kísérletekkel felhagytak, bizonyos, hogy az ellentét felmaradt, s hogy a bonyodalom, melynek ott, hol az elismert törvény s a kormánynak eljárása, melyet százados gyakorlat, nemzedékeknek megszokása s a törvényhozás elnézése szentesít, ellentétben állnak, szükségképp fejlődni kell.

Magyarország helyzete mindég érthetetlenebbé, magyarázhatatlanabbá vált, s habár fejedelmeink szintúgy, mint a törvényhozás, e helyzetnek súlyát érezék, s nem mulasztottak el semmi alkalmat, azok, hogy mindent, mi törvényeinkben Magyarország különállását biztosítá, oly módon értelmezzék, mely mellett e különállás illuzóriussá válik, ezek, hogy alkotmányokat új törvényekkel biztosítsák, új sáncokkal adják körül, melyeknek többnyire csak azon haszna vala, hogy rajtok, mint burján, új sérelmek teremjenek, a köztünk s a birodalom között fennforgó kérdés azért nem hozatott tisztába, sőt tisztába hozása sokáig nem is kísértetett meg. A kormány által nem, mert hatalmának fokonkénti terjesztését magára nézve hasznosabbnak látá, mintha az alkotmányt egyenesen megtámadva, a nemzetet ellenállásra kényszeríti, s nem a nemzet által, mert gyengébbnek érezé magát, semhogy jogainak tettleges elismerésének kivívására reménye lehetne, s így jobbnak látszott, ha minden discussio kikerültetvén, legalább a törvény betűje tartatik meg, egy boldogabb jövőre bízatván, hogy annak érvényt szerezzen. De hogy sem a nemzet, sem fejdelmi törekvésekkel nem hagytak fel, s hogy a hosszú viszály végképpeni eldöntése csak attól függ, vajon a pillanatban, melyben az újra megkísértetik, a fejdelem vagy az ország fog-e bírni több hatalommal, eziránt senkinek kétsége nem lehetett, s így természetes, ha a fejdelmek részéről minden törekvés arra irányoztatott, hogy a nemzet gyengeségében megtartassék, s a nemzet részéről arra, hogy a kormány felette hatalmassá ne váljék, s így feltett szándokait ne vihesse ki.

Szomorú időszak, melyre visszatekintve szívünk fájdalommal telik el. Mennyi erő s türelem fogyott el, mennyi tevékenység használtatott fel, csakhogy oly állapotok tartassanak meg, melyeket kielégítőnek senki, és sokan még feltarthatóknak sem tartottak, s melyeket mindenki csak azért védelmezett, hogy azokat később saját céljainak kivitelére eszközül használja, s én nem bámulom, ha a történetíró ezen időre visszatekintve, egyiránt szigorú ítéletet mond a magyar nemzet és uralkodói felett, kik különböző irányban látszólag csak azon cél felé törekedtek, hogy minden a szokott tespedésben maradjon.

Ha az egyes tényeket tekintjük, a nemzetnek eljárása, mely egyes fejdelmek által megkísértett javításokat szenvedélyesen visszautasít, éppoly menthetetlen, mint a kormányé, midőn az ország által indítványozott oly reformok ellen, melyeket a kor igényel, melyek a birodalom többi részeiben rég behozattak, s melyeknek keresztülvitele egyes uralkodók által Magyarországban megkísérte[tett], a fejdelmi hatalom egész súlyával lép fel. Akár találunk példát, hogy akár kormány, akár nemzet törekvéseinek irányát ily hosszú időszakon át soha nem változtatta meg, mint itt, hol a kormány azt tűzte ki céljául, hogy népe nemcsak szellemi, de anyagi kifejlődése akadályoztassák, s hol a nemzet nem ismert fontosabb feladást, mint hogy saját kormányának megtagadja az eszközöket, melyek nélkül saját feladásának eleget tenni nem lehet, s ismétlem, nem bámulhatjuk a szigort, mellyel a történetíró ezen eljárás felett pálcát tör, mely miatt Magyarország mindenben hátramaradt, s a birodalom soha azon hatalomra nem emelkedhetett, melyre nagyságánál fogva hivatva látszik, s mégis mindez nem azon

zavarnak következése-e, mely az ország állami állására nézve létezett. Ha a kérdés így vagy úgy eldöntetik, ha a kormány eltörölve a törvényeket, melyek útjában álltak, az abszolút hatalmat, mely után törekedett, úgy érheti el, hogy annak törvényessége többé senki által kétségbe nem vonattathatik, vagy ha a nemzet egy független s alkotmányos ország természetes állását tettleg elfoglalhatja, az első esetben a kormány bizonyosan tette volna mindazt Magyarországért, mit más tartományaiért tett, s e hon anyagi jóléte legalább azon fokra emelkedett volna, melyen azoké áll, a másodikban a nemzet megadta volna kormányának azon jogokat, melyek feladásának betöltésére szükségesek, szintúgy mint azt más népek tevék; de minthogy e lehetőségek egyike sem következett be, minthogy sem a nemzet, sem fejdelmei saját irányuk keresztülvitelére az erőt magokban nem érezék, a létező bajok, bármi tisztán látták is át sokan azoknak okait, nem voltak orvosolhatók, vagy a nemzet, vagy a fejdelemnek kellett volna lemondani az állásról, melyet elfoglaltak, s ki várhatta ezt.

Ki az, ki a nemzetet vádolni merné, hogy az eldődeitől öröklött jogairól lemondani nem akart, s féltékenyen őrzé szabadságának s függetlenségének romjait, melyek reá nézve legalább egy dicsőbb múltnak emlékei, egy szebb jövőnek reményei maradtak; ki vádolhatja jámbor apáinkat, ha Ézsauként legbecsesebb jogaikat az anyagi jólét lencsetálaiért áruba bocsátani nem akarták? S nem éppoly természetes-e az is, ha azon fejdelmek, kik Magyarországon kívül minden tartományaikban, mint abszolút fejdelmek uralkodtak, kik azon arányban, melyben hatalmukat Magyarországban kiterjeszték, mindég szilárdabbá tették a kapcsokat, melyek e hazát a közös birodalomhoz fűzék, s kikre mint egyéb tartományaik abszolút uralkodójukra, a magyar alkotmányosságnak példája veszélyes lehetett, ha az a magasabb jólét által nem ellensúlyoztatik, éppoly természetes, mondom, ha Magyarország fejdelmei minden, nékik az alkotmány által adott hatalmat az alkotmány fokonkénti aláásására használták fel; de éppoly természetes az is, hogy ezen állapot káros következései nem maradhattak el, s az ország nem gyarapodhatott, melyben az ellentét a kormány s a nemzet többsége között normális állapottá vált, hol századokon keresztül alig találunk pillanatot, melyben egyrészről a lázadás, a másikról az alkotmány elleni merények oly lehetőségeknek nem vétettek volna, melyek ellen óvszerről kell gondoskodni, s hol a határvonal[at], mely a fejdelem s a nemzet, a közös birodalom s Magyarország jogkörét elválasztja, nemcsak tisztelve, de még tüzetesen kijelelve sem találjuk.

Kik az ország állapotját esmerék, tisztán átlátták ezt, s mint a 791-[i] törvényekből látjuk, elkövettek mindent, hogy a létező bajok ezen forrása eltemettessék; de a tapasztalás megmutatta, hogy a baj azok közé tartozik, melyeket egyes elvek szabatosabb kimondása, a régi jogoknak új törvénybe iktatása által orvosolni lehet, s ha az 1791-iki törvényeknek azon állásra, melyet hazánk a birodalom irányában elfoglalt, hatása volt, azt csak abban találjuk, hogy miután a nemzet törvényes jogainak tiszta öntudatához jutott, s az osztrák kormány a veszélyeket, melyek ebből az összes birodalomra háromolhatnának, [látta], az ellentét a kettő között még élesebbé vált, s hogy az ellenzés, mellyel a kormány minden haladásnak ellene szegült, s a nemzet törekvése, hogy a kormány mindég szűkebb körbe szoríttassék, soha nem mutatkozott oly mértékben, mint éppen a[z] 1791-iki törvények után.

Ily viszonyok alatt folyt le múltunk egész 1848-ig, s tagadhatatlan, miként az irány, melyet e nagy mozgalomban követtünk, éppúgy, mint annak későbbi eredményei, csak ezen helyzetnek következése vala. A főok, mely miatt nemcsak a függetlenség, mely az országot a törvények értelmében megilleté, tettleg nem létezett, de még azon viszony sem hozatott volna egészen tisztába, melyben hazánk a birodalomhoz áll, az abszolút hatalomban kereshető, mellyel fejedelmünk többi tartományain uralkodott, részint azon hatalom miatt, mellyel a magyar király az országtól függetlenül rendelkezett, részint azért, mert míg a magyar király e tartományok abszolút uralkodója vala, kinek akaratától ott minden kérdések eldöntése függött,

Magyarország s a birodalom többi részei között a kölcsönös jogok s kötelességek szabatos elhatározására szükség nem mutatkozott. Mihent e helyzet változott, s az osztrák császár német tartományait alkotmánnyal ajándékozta meg, ez akadály elháríttatott, s a magyar törvényhozás első kötelességének ismeré, hogy mit a múlt elmulasztott, pótolja, s végre tisztán s határozottan kijelelje az állást, melyet az ország a birodalom irányában elfoglalni meggyőződése szerént köteles, s azért kész is.

Sok vita folyt az 1848-iki törvényekről. Felesleges, hogy azt megújítsuk; egy azonban kétségtelen, hogy e törvények, amennyiben általok Magyarország és a birodalom kölcsönös viszonyai határoztatnak meg, csak azon elveknek alkalmazását foglalják magokban, melyekhez a nemzet, mint törvényekre alapult jogainak szükséges következéséhez, azon pillanattól, melyben a dinasztiát a királyi székre emelve, az örökös tartományokkal viszonyba lépett, mindég ragaszkodott.

Midőn a nemzet Szt. István koronáját I. Ferdinánd fejére tette le, midőn 1686-ban királyválasztási jogáról lemondott, s az örökösödés sorát meghatározá, s midőn a sanctio pragmaticában ezen örökösödési jogot a leányágra kiterjeszté, világosan kikötötte magának, hogy mi az ország önállását s belső dolgaiban függetlenségét illeti, az ország jogaiban ezáltal semmi változás nem törté[nik], s valamint az 1791-iki törvény[ek] e részben semmi újat nem foglalnak magokba, úgy azok, melyek 1848-ban hozattak, csak azon jogoknak újabb megerősítései, azon egy különbséggel, hogy miután a tapasztalás megmutatta, hogy e jogok bármi tisztán s félremagyarázhatatlanul formulázva, puszta törvények által nem biztosíthatók, az ország az adminisztráció szerkezetében s a miniszteri felelősség elvében garanciákról gondoskodott, hogy azon elvek, melyeknek jogszerűsége eddig sem tagadtatott senki által, végre tettleg is életbe lépjenek. - S éppen ez az ok, melyért e törvények, melyek által egész közigazgatási rendszerünk rögtön megváltozott, s belviszonyaink, melyeket százados megszokás a nemzetnek kedvessé tevé, tökéletes átalakuláson mentek keresztül, lelkesedéssel fogadtattak azok által is, kiktől e törvény más részei oly nagy anyagi áldozatokat igényeltek, vagy kik belátták, hogy az új közigazgatási forma szükségképp a megyei rendszer megszorítását fogja vonni maga után, melyhez a nemzet egyes osztályai annyi kegyelettel ragaszkodtak.

S mert a[z] 1848-iki törvények, mi a magyar állam viszonyait a közös birodalomhoz illeti, semmi újat nem foglalnak magokban, mert a külföld nagy mozgalmainak e tekintetben nem volt semmi befolyása alkotásukra, s mert azok csak egy több mint három százados küzdelemnek eredményei, melyet tíz nemzedék különböző eszközökkel s különböző szerencsével folytatott, ez magyarázza az egyértelműséget, mellyel a nemzet, midőn 1860-ban politikai tevékenységre felhívatott, az 1848-iki törvényeket választá jelszavául, nem mintha hinné, hogy azok tökéletesek, s hogy azoknak egyes rendelésein változtatni nem lehet, de mert azon elvek, melyekhez minden magyar ragaszkodik, s melyek a nemzet életével oly szoros kapcsolatban állnak, a 848-iki törvényben tisztán fejeztettek ki, s mert bármennyire térjenek el nézeteim másban, ha múltunkat meghazudtolni nem akarjuk, mely három század óta csak ezen elvekért küzdelemben folyt le, ezekre nézve nem lehet nézetkülönbség közöttünk. S ez annyira kétségtelen, hogy ha az 1848-iki törvények nem léteznének, vagy ha - bármi módon - azoknak a magyar országgyűlés által oly módosítása sikerülne, mely által ezen elvek sértetnének, ennek teljes meggyőződésem szerént nem lehetne más következése, mint hogy a nemzet újra folytatná a küzdelmet, melyet 1848-ban bevégezettnek hitt, s hogy az első alkalommal egy új 48-on mennénk keresztül; mert míg e nemzet múltját nem tagadja meg, míg önérzetét nem veszti el, s nem mond le nemzetiségéről, azon viszony iránt, mely közte s a birodalom között az egyedül jogszerű, nem tarthat s nem fog más elveket tartani soha azoknál, melyeket az 1848-iki törvény felállított, s melyeken kívül nemzeti léte nem biztosítható.

Ez válaszunk azon ellenvetésre, mely a 848-iki törvények ellen legtöbbször emeltetik, *hogy azok rögtönzöttek.* Mi ezen törvények formáját illeti, e vád alapos, mi lényegét, azaz azon elveket, melyek a törvény egyes rendeleteinek alapul szolgálnak, teljesen alaptalan, éppúgy azon részekben, melyek az ország állami viszonyait határozzák meg, mint azokban, melyek által a jogegyenlőség elve hozatik be az ország külön osztályai között. Mert valamint ezek csak oly elveket léptetnek életbe, melyek 25 éven át az ország egy nagy pártja által támogattattak, s melyek egész Európa polgári jogának alapját képezik, úgy azok három százados törekvéseink eredményei; s ebben fekszik az ok, melyért e törvények, mi ezen elveket illeti, változhatatlanok, bármennyire változzék is a forma, melyben ezen elvek 1848-ban kimondattak, s bármennyire valószínűeknek, sőt szükségesnek tartsuk az ily nemű változásokat. Szükségeseknek, mondom, mivel az 1848-iki törvények, amennyiben általok azon viszony határoztatik meg, melyben Magyarország a birodalom többi részeihez ezentúl állni fog, lényeges befolyást gyakorolnak ezekre is, s mert valamint azon elvek, melyekre a[z] 1848-iki törvények épülnek, köztünk s az örökös tartományok között vitatkozás tárgyát nem képezhetik, úgy csak méltányos és kívánatos, hogy ezen elvek oly formában léptessenek életbe, mely valamint saját, úgy az ő érdekeiknek leginkább megfelel.

A 848-iki országgyűlés nem ignorálta azon viszonyt, melyben a birodalom többi részeihez áll. A külön miniszter, kit a közös ügyek vezetésére felállított, s a mód, mellyel a honvédelmi miniszter hatáskörét körülírá, világosan mutatják, hogy bizonyos ügyek közösségét elismeri, s e közösségnek következéseit szem előtt tartja; de éppoly tagadhatatlan az is, hogy e közös ügyek a 848-iki törvényben elősorolva, a határvonal, meddig a közösség terjed, s a jogok s kötelességek, melyek ennek következésében egyrészről Magyarországot, s a másikról a birodalom többi részeit illetik, kijelelve nincsenek, és hogy a birodalom népei e törvények alkotására semmi befolyást nem gyakoroltak, s főképp ennek tulajdonítható az ellenszenv, melyet e törvények a birodalom népeinél később találtak.

Mi az elsőt illeti, mondhatjuk, hogy ha 48-iki törvények épségben maradnak, e hiány később vala pótolható, s pótoltatott volna minden bizonnyal, mint az a 848-iki törvényhozásnak is szándékában volt, mely ezen kérdésekbe csak azért nem bocsátkozott, hogy azok oly törvényhozás által határoztassanak el, mely nemcsak egyes osztályokat, hanem az egész népet képviseli. Mondhatjuk a másodikra, hogy e mulasztásnak oka nem bennünk fekszik, midőn a 848-iki törvények alkottattak, a birodalom népei nem voltak képviselve senki által, s habár elvben alkotmányosságuk kimondatott, nem volt senki, kit e népek törvényes orgánumának tekintheténk, s kivel országgyűlésünk ez ügyben egyezkedhetett volna, s midőn később e hiány pótoltatott, s az osztrák tartományok törvényhozása egybegyűlt, nem mi utasítottuk vissza az egyezkedést. A magyar törvényhozás, mely a[z] 1848-iki törvények ezen hiányát érzé, s részint tapasztalta, részint előre látá annak veszélyeit, ünnepélyesen felszólítá az osztrák parlamentet, hogy e kérdéseknek tisztába hozására vele kezet fogjon, s e célbul küldöttséggel járult az osztrák népek törvényhozásához, de ezen indítvány visszautasíttatott, s küldöttsége nem fogadtatott el.

De ha ezen hiányoknak nem mi vagyunk is okozói, e hiányok léteznek, s ha azon veszélyeket, melyek azokból támadhatnának, kikerülni, ha az 1848-iki törvények elveit biztosítani akarjuk, szükséges, hogy e hiányok pótoltassanak, azaz, hogy midőn a közös ügyek, s Magyarország s a birodalom kölcsönös jogai s kötelességei, melyek azokból folynak, tüzetesen kijeleltetnek, a definitív megállapodás, mely jövőnknek alapjául szolgál, nemcsak a magyar király s a magyar törvényhozás, hanem a magyar s az örökös tartományok közös megegyezésével történjék.

Egészen elvonatkozom a jogkérdéstől. - Mi személyes nézetemet illeti, meg vagyok győződve, hogy miután azon kérdések, melyeknek elhatározása kívántatik, nemcsak a magyar király s a

magyar nemzet kölcsönös viszonyait illetik, hanem egyszersmind azon viszonyokat, melyekben hazánk az örökös tartományokhoz s ezek hazánkhoz ezentúl állni fognak, s miután ezen kérdésekkel együtt mind Magyarországnak, mind az örökös tartományoknak közös jogai s kötelességei határoztatnak el, teljes meggyőződésem szerént e kérdések végleges eldöntése csak akkor jogszerű, ha az mindkét félnek, Magyarország és az osztrák birodalom többi tartományainak közös megegyezésével történik.

De elvonatkozom a jogi kérdéstől, s megengedem, hogy fejdelmünk, midőn a 848-iki törvényeket szentesíté, az osztrák birodalom többi tartományait, melyek felett abszolút hatalommal uralkodott, jogosan képviselé. E nézet kétségen kívül csak az 1848-iki törvényekről áll, de bizonyosan nem azon kérdésekre nézve, melyek a köztünk s az örökös tartományok között e törvények által is fenntartott közösségből fejlődnek; s vajon, aki e törvényeket elfogulatlanul tekinti, tagadhatja-e, hogy azokban a felállított elvek alkalmazására nézve éppannyi bizonytalanság maradt, mint azok magok tisztán fejeztettek ki, s hogy ezen törvények gyakorlati alkalmazásánál a zavar csak úgy kerültethetik ki, ha elébb azon kérdésekre nézve jövünk tisztába, melyek avval szorosan összefüggnek, s melyekre nézve az 1848-iki törvényben semmi [nem] határoztatott el, s vajon ki tagadhatja, hogy mi ezen hiányok pótlását illeti, a 848-iki törvényeknek revíziója szükséges.

Nem az elvekre nézve, mert ezek csakugyan azok lévén, melyek az összeköttetésnek, melyben a közös dinasztia által a birodalom többi részeivel léptünk, változhatatlanok, s így új discussió tárgyát nem képezhetik, mely ismét csakugyan ezen elvek ismétléséhez vezethetne, s mert miután a[z] 1848-iki törvények által a Magyarország s a birodalom többi részei között jogszerűleg fennállt viszonyok nem változtak meg, senki nem panaszkodhatik afelett, hogy azoknak alkotásánál a birodalom többi részei nem hallgattattak meg. Hasonlóképpen nem szükséges a törvények revíziója azon rendelkezésekre nézve, melyek kizárólag Magyarország törvényhozási s közigazgatási szerkezetét illeti, mert hisz e részben is senki a magyar király s törvényhozás kizárólagos jogát kétségbe nem vonhatja, s e részben e kérdések definitíve döntettek el, s a törvény revíziója annyival feleslegesebb, mennyivel bizonyosabb, hogy annak pótlása és módosítása ugyanazon faktoroknak hatalmában áll, kik azt alkoták; de e törvényeknek revíziója szükséges mindazon pontjaiban, melyek az ország s a birodalom többi részeinek közös jogait s kötelességeit illetik. Nem az alapelvre nézve, melyben a 848-iki törvény csak azt ismétlé, melyet a 791. 10. törvény szabatosan kimond, „hogy Magyarország szabad s független ország, mely más országoknak vagy tartományoknak alávetve nincs, s csak saját törvényei szerént kormányozható”, de ezen elvnek alkalmazására nézve, mely a birodalom többi részeinek jólétére, biztosságára s alkotmányos szabadságára elhatározó befolyást gyakorolván, azoknak beleegyezése nélkül nem határoztathatik el, s még ha e részben a jogi szempont nem állna ellent, nem volna elhatározandó semmi esetre, mert valamint a birodalom többi részeinek, úgy Magyarországnak érdekei azt kívánják, hogy kölcsönös viszonyaink közös megegyezéssel állapíttassanak meg, s minden, mi félreértések és surlódások alkalmául szolgálhatna, elháríttassék.

A magyar nemzet rég belátta a hatást, melyet a birodalom többi részeiben követett kormányrendszer saját helyzetére gyakorol, s azon babérok között, melyeket 847-48-iki utolsó rendi országgyűlésünk tevékenysége által aratott, én nem ismerek szebbet annál, melyet akkor kiérdemelt, midőn ünnepélyesen kijelenté, hogy alkotmányunknak legjobb biztossága az leend, ha azon tartományok, melyekkel fejdelmünk egysége által összeköt[et]ésben állunk, hasonlólag alkotmányosan kormányoztatnak; de éppen azért szükséges, hogy most, midőn ebbeli kívánatunk teljesült, annak következéseit elfogadjuk, s a roppant változásról ne feledkezzünk meg, mely a velünk összeköttetésben álló tartományok alkotmányossága által helyzetünkben történt, s ezek között a legfontosabbaknak egyike az, hogy minden változás, mely a

köztünk s a birodalom között fennálló viszonyok körében történik, nem történhetik törvényhozásunk s a fejdelem közötti egyezkedés által, mint ez akkor történt, midőn fejdelmünk a birodalom többi tartományainak még abszolút uralkodója vala, hanem, hogy ehhez a népek megegyezése is kívántatik. Miből világos, hogy mert ily megegyezés eddig nem történt, mert a közös viszonyok iránti kérdések a birodalom két része között eddig tisztába hozva nincsenek, az, minek szükségét a 848-iki törvényhozás átlátá, s mit az osztrák törvényhozás akkor elismerni nem akart, most pótoljuk, s ily értelemben revideáljuk törvényeinket, hogy mi azokban közös érdekeinket illeti, közös megegyezéssel határoztassék meg.

Ily revízió nélkül a birodalom alkotmányossága nemcsak nem biztosítja szabadságunkat, sőt csak azon veszélyeket neveli, melyek azt fenyegetik, mert kikerülhetetlen súrlódásokhoz és összeütközésekhez vezet, melyek, valamint nálunk, úgy a birodalomban csak a szabadság kárával történhetnek.

Arra, hogy a tartományok alkotmányossága, mit tőle vártunk, saját alkotmányosságunk biztosítéka legyen, szükséges, hogy azon viszonyok, melyek közösek maradnak, mindkét félnek érdekeit szem előtt tartva rendeztessenek el, s főképp, hogy azoknak természete, a kötelességek iránt, melyek az egyes félre háromolnak, a legnagyobb világosság létezzen. Mert mit Baco az igazságról mond, citius prodibit veritas ex errore, quam ex confusione, az éppúgy áll a szabadságról, mely végre is nem egyéb, mint hogy kötelességeink iránt tisztában legyünk, s azoknál túl senki által ne terheltessünk.

1677

1864. augusztus 8.

Teljesen kielégítő állapot az ember számára e világon nem létezik, természete, hogy tovább s többre törekedjék, s boldogsága nem abban, amit bír vagy elért, hanem a haladásban fekszik. Nemcsak a tudományban, hanem a birtokban s az emberek becsülésében nem az, amit bírunk s minek korlátoltságát s hiányait ismerjük, hanem azon érzés, hogy előbbre megyünk, adja élvezetünket. Boldogságunk egyedüli forrása a haladás, s így éppen az, mi látszólag boldogságunkhoz hiányzik, annak feltétele, mert törekvésre int, s a haladást lehetővé teszi.

1678

A természetben minden rendesen, minden bizonyos törvények szerént folyik le. Minden fejlődés, mind[en] változás ezekből magyarázható. A történetben, ha azt egészben vesszük, s nagy időszakokat fogunk össze, hasonló törvényességet tapasztalunk, de az egyes tényeket vizsgálva, ezeket nem magyarázhatjuk ily törvényekből, sőt mennél tovább haladunk tanulmányainkban, annál világosabban meggyőződünk a roppant befolyásról, melyet az egyéniség egyes nemzetek-, s általok az egész emberiségre gyakorol.

Nem a legvilágosabb bizonyítványa-e ez azon nagy különbségnek, mely az ember s a természet között létezik, bizonyítványa szabad akaratunknak.

1679

A tökély, melyet a kereszténység az emberektől kíván, természetes gyarlóságunknál fogva elérhetetlen, s ha a világ állapotját az evangéliumhoz mérjük, azon gondolat támad bennünk, hogy ez csak *utópia.* A legszebb, a legdicsőbb, mely valaha felállíttatott, de mégis utópia,

mely soha tökéletesen létesíttetni nem fog. De hogy ez ezernyolcszáz évig célul tűzetett ki, hogy annyi századon át milliók egy irányban oly tökély után törekedtek, melyet egészen elérniek nem lehet, nem gyakorolt-e elhatározó befolyást kifejlődésünkre, s mindaz, miben a keresztény civilizáció minden mást, melyet ismerünk, megelőzte, nem ebben találja-e magyarázatát?

1680

1864. augusztus 10.

Nincs ember, kiben, ha vele közelebb megismerkedünk, hibákat nem találnánk, melyeket elébb nem is gyanítottunk. (Ez alapja az állításnak, hogy nincs nagy ember komornyikja előtt, melyet a komornyikok oly fennhangon hirdetnek.) De ugyanez áll a jótulajdonságokról is, s én legalább azt tapasztaltam, hogy közelebb ismeretség által nemcsak hibák, de még több, elébb nem gyanított szép tulajdonságokat fedezünk fel. Általján véve semmi nem módosítja nézeteinket az emberekről annyira, mint a távolság, melyből azokat látjuk. Valamint a hegynek távolról csak formáját ismerjük, míg közelről csak az egyes sziklák s vízmosások tűnnek fel, de ezek mellett virágai s a dús növényzet, mely kellemét képezi, s egész képletének megítélése lehetetlen, úgy járunk emberekkel is, s azért a legellenkezőbb ítéletek, melyeket azon egy emberről hallunk, egyenlően igazságosak lehetnek, sőt éppen ezen ellenkezés bizonyítja az ítélet igazságát.

1681

A megvesztegetésnek sok különböző nemei vannak, s alig van oly magánérdek, melynek a közjó néha nem áldoztatott fel. Mindezek között a népek érdekeire nézve a legveszélyesebb a *kényelem*, s valamint azt hiszem, hogy a közügyek sokkal többször szenvednek egyesek mulasztásai, mint cselekvései által, úgy legalább saját tapasztalásaimból meggyőződtem, hogy e mulasztásnak igen sok esetben egyedül a kényelem vala oka. Hányszor nem mulasztatik el a legjobb alkalom csak azért, mert azok, kik azt felhasználhatnák, nyugalmokból kilépni nem akarnak, s az erőfeszítést restellik, mellyel az reájok nézve járna, s hányszor áldoztatik fel így a haza jövője anélkül, hogy azok, kik azt teszik, a megvesztegethetetlenségnek hírét elvesztenék, vagy csak önmagoknak is szemrehányásokat tennének, mert azon öntudattal vigasztalhatják magokat, hogy pénz és dicsvágynak határozataikra nem volt semmi befolyása, s mert végre is nem tettek semmit, mi a hazának árthatna, s legfeljebb tevéketlenségek által hibázhattak, minek mentségére mindég azt hozhatják fel, hogy a kedvező pillanat nézetek szerént még nem jött el. - Közmondássá vált Németországban, hogy a nyugalom az első polgári kötelesség; s ez a polgárok többségére nézve igaz lehet, azokra nézve, kik népek élén állnak, s kiknek épp ezért kötelességük, hogy cselekedjenek, *a nyugalom az első polgári bűn.*

1682

Nemzetiség

Tagadhatatlan, hogy az emberek nem annyira elmebeli, mint kedélyi tulajdonságaikban különböznek egymástól, s hogy valamint az egyénnél nem észbeli tehetségei-, hanem a kedélyben fekszik jellemének alapja, úgy szintez áll népi egyéniségekről is. Hogy az egyeseknek elmebeli tehetségeik között nagy különbségek léteznek, s hogy ez befolyással van kedélyekre,

s általa jellemekre, az magában világos, s épp ebben fekszik a roppant hatás, melyet a tudomány s általján véve elmebeli tehetségeink mívelése a kedélyre gyakorol; s így kétségen kívül vannak ész tekintetében különösen megáldott nemzetiségek, s a haladás, melyet az ismeretek, a míveltség körében tesznek, megteszi hatását a kedélyre, mint egyeseknél, úgy nemzeteknél is, melyeknek jelleme míveltségek emelkedésével folytonos fejlődésen megy keresztül. Valamint azonban a hatás, melyet elménk fejlődése s minden, mi arra hat - s így ismereteink, fogalmaink, ítélő tehetségünk -, a kedélyre gyakorol, azt tökéletesen nem alakíthatja át, úgy a legnagyobb biztonsággal mondhatjuk, hogy a haladás, melyet a míveltség körében tesznek, soha nem fogja kiegyenlíteni azon különbségeket sem, melyek az egyéniséget képezik, nemzeteknél éppúgy nem, mint az egyeseknél.

Az elme általános, közös valami. A különbség inkább csak tehetségeinek s kifejlődésének fokában fekszik, s így minden, mi azt fejleszti, közelebb hozza az embereket. Mindenben, mi az ész köréhez tartozik, minden lépés, melyet előbbre teszünk, közelebb hozza az embereket, s ha civilizációnk eddigi fejlődésének eredményeit tekintjük, éppen nem látszik utópiának, ha feltesszük, hogy idők jöhetnek, hol az emberek jogi s más fogalmaikra nézve éppen oly megegyezés fog létezni, mint most ismereteikben, de e megegyezés soha nem fog kiterjedni érzéseikre s arra, mi ezekkel összefügg. S épp azért állíthatjuk a legnagyobb biztossággal, miként a nézet, mely most annyi prepotenciával hirdettetik, *hogy korunk nemzetiségi törekvései a míveltség emelkedésével szükségképp meg fognak szűnni,* tévedésen alapszik.

A civilizációval megszűnhetik, sőt meg fog szűnni az ellentét, mely a különböző nemzetek fogalmaiban létezik. Mentül magasabbra emelkedik mindenik, annál közelebb fognak állni egymáshoz valamint ismereteikben, úgy nézeteikben, s mi ezekből folyik, törekvéseikben; de valamint az egyes nem veszti el egyéniségének érzetét a civilizáció által, sőt valamint ezen érzet csak erősebbé válik, úgy lesz az egész népeknél is.

Épp azért minden nemzeti törekvés, amennyiben e körben mozog, józan is. Feladásához tartozik minden, *de csak az,* mi a kedéllyel összefügg, s így az erkölcsök, a *poézis.* Azon általjánosság, melyet a civilizáció előidéz, nem terjed ki ezekre, s bizonyos, hogy amennyiben a poézis létezni fog a jövőben, ez csak egyéni, csak nemzeti poézis lehet.

1683

A *bölcs* az, ki minden tárgyat nem személyes benyomásai, hanem a valóság szerént ítéli meg, s cselekedeteiben nem személyes vágyait, hanem azon törvényeket követi, melyeket belátása helyeseknek mutat. Ismereteink kiterjedése s helyessége attól függ, hogy benyomásainkat saját s mások tapasztalásai szerént rektifikáljuk; erényünk azon uralomtól, melyet szenvedélyeink felett gyakorlunk. Valóban jó ember csak az, ki mások boldogságát a magáénak elébbre teszi, vagy helyesebben mondva, ki saját boldogságát mások boldogításában keresi, vagy midőn saját boldogsága után törekszik, legalább nem feledkezik meg másokról, s nem találhat megelégedést semmiben, mi csak mások jólétének árán vásároltatott. - S így a *bölcsesség,* szintúgy mint a *jóság,* azaz minden, miután törekednünk kell, mert megelégedésünk feltétele attól függ, hogy magunk felett uralkodni, hogy önösségünket legyőzni tanuljuk.

1684

Ember-eldődeink a tudás s nem az élet fájának tiltott gyümölcsét szakíták le. Már ez mutatja, mennyire hátrább álltak a civilizációban, mint mi. Napjainkban az ellenkező történnék.

1685

S nem valóságos paradicsom-e felsőbb osztályaink élete? Munka s fáradság nélkül élvezik a földnek gyümölcseit, nem ismernek szégyent - legalább nőik nem -, habár ruha testeknek egy részét nem takarja is, nem érezik magányosságukat, mert hisz az egyetértés, melyben állatjaikkal élnek, kipótol más társaságot, s az uralom határtalan, melyet körök felett gyakorolnak, csak a tudás tilos gyümölcse után ne terjesszék ki kezeiket. - S vajon nem könnyen, nem minden megerőltetés nélkül teljesítik-e ezen parancsot, mely úgyis csak azért adatott, hogy boldogságuk ne zavartassék?

1686

Nem ismerek nevetségesebbet azon rémülésnél, mellyel sokan eltelnek, mihelyt valahol a jezsuiták letelepednek. Ha mindaz igaz lenne, mi múlt befolyásukról mondatik - ámbár ezt is nagy részben túlzottnak gondolom -, nagyon csalódik, ki e szerzet múltjából jelen veszélyességét következteti. Meglehet, a gyertya nagy világot terjeszthetett éjjel, de fényes nappal van, s körülhordhatjátok, s alig fogjuk észrevenni, hogy ég.

1687

Csak ha azon szekták hosszú sorára gondolunk, melyekre a kereszténység alkalmat adott, s melyeknek mindegyike más, néha a metafizika legmagasabb köréhez tartozó problémák megfejtésén fáradott, akkor lehet fogalmunk a roppant eszmemozgalomról, melyre a kereszténység alkalmat adott.

1688

Igen feleslegesnek tartom, hogy oly ember, ki nagy eseményeknél fontos szerepet játszott, emlékeit az érdemes közönség számára feljegyezze. Még az is kérdés, vajon ily feljegyzések által mennyiben nyer az igazság, mert hisz nagy események főszereplői nem mindég a legrészrehajlatlanabb tanúk, s szintannyiszor csalódnak, mint bárki más. De ha, mint mondani szoktuk, ezáltal nyerne az igazság, vajon nyernének-e az emberek? Vajon, ha a szalamiszi ütközetnek minden részleteit ismernők, Periklésznek s Ariszteidésznek minden gyengeségeit, s az egyes mellékes motívumokat, melyek valószínűleg, valamint Scipio, úgy Tib[erius] Gracchus eljárására befolyással voltak, mit nyernénk? Nem tapasztaljuk-e, hogy a régiek közül Cicero sokkal kisebb glóriában áll előttünk, s hogy ennek főoka az, mert leveleiben az egész férfi minden gyengeségeivel áll előttünk. Felfogásom szerént, ha valaki valami nagyot tett, legjobb, ha annak leírását másokra bízza, nemcsak saját dicsősége nyer ezáltal, hanem az emberek is, kik[nek] nagy emberek példájára szükségek van. A détailok között a nagyság mindég eltűnik.

1689

Mindent visszanyerhetünk - mondja Deák -, csak azt nem, miről önmagunk lemondtunk. Nézetem szerént, nem azt, miről lemondtunk, hanem csak azt nem nyerhetjük vissza többé, minek visszanyerésére erőnk hiányzik, s ez az, miért én a politikát, mely abban áll, hogy magunkat tökéletes tehetetlenségre kárhoztassuk, csak azért, hogy teóriában bizonyos elveket feltartsunk, a csendes őrültség egy neménél alig tarthatom másnak.

1690

1864. szeptember 3.

Ma léptem 52. esztendőmbe. Dolgoztam egy beszéden, ezután csaknem az egész napot korrektúrákkal töltöttem. Képe a jövőnek, mely reám vár. 50-ik évünk után alig teszünk egyebet, mint hogy elébb elkövetett hibáinkat korrigáljuk, s még szerencsés, kinek elég ideje marad, hogy csak e feladást is bevégezhesse. Ma adtam először 150 ftot fiamnak, ki holnap-után geológikus utazásra megy. Ha gyermekeimre nézek, elfeledek minden keserűséget, melyet életemben találtam; de látni fogom-e őket felnőve, boldogan? Őszi napjaim eljöttek, s sokszor fáradtan, kimerülve érezem magamat. Ha Isten még néhány évet ád, s csak középszerű egészséget s alkalmat, még sokat tehetnék, s gyermekeim boldogságán kívül nincs semmi, mit annyira kívánok.

1691

1864. szeptember 4.

Newton, midőn fájáról egy alma esett le, a gravitáció s a világrendszer törvényeire gondolt. - De hány ember van, kinek az egész világrendszer csak a gyümölcsöt juttatja eszébe, melyet magának szedni remél, kit a világ forgása csak azért érdekel, mert saját vetéseket érleli.

1692

1864. szeptember 4.

Utaztam Csabacsüdre. Olvastam két fejezetet Guizot: Hist. d. 1.

Guizot nézete szerént a keresztény egyház három dologgal járult civilizációnkhoz, mely arra elhatározó befolyást gyakorolt. Oly hatalomnak alkotása, mely tisztán morális alapokra épült. A világi s egyházi hatalom elkülönítése.

Felfogásom szerént van valami, mit a kereszténységnek köszönünk, s mi mindezeknél nagyobb következésű, s ez azon eszme, hogy minden földi dolog hiábavaló, mert ezen eszme az, mely szükségképp az egyenlőség eszméjéhez vezetett, vagy helyesebben mondva, mely[nek] azt, hogy az evangéliumban hirdetett egyenlőség praktikus következésekhez vezetett, köszönjük; ezen eszme alapja az egyház egész hatalmának s végre azon önérzetnek, mellyel az egyes a földi hatalomnak szemébe néz, s így szabadságunknak is.

A kereszténység az államot, sőt a szociális viszonyokat érintetlenül hagyá. Adjátok a császárnak, ami a császáré, szolgák legyetek engedelmesek uratoknak sat., sat., de az ok nem a tisztelet, mellyel akár az állam, akár a szociális viszonyok iránt viseltetik, hanem inkább mindezen viszonyoknak megvetése, azon meggyőződés, hogy mindezen dolgok nem érdemesek, hogy a keresztény vele foglalkozzék, kinek egy magasabb hivatása, szebb s nagyszerűbb célja van, s ki a földet csak nyomorúság völgyének tekinti, hol minden csak annyiban bír fontossággal, mennyiben általa azon jobb s örök létre érdemeket szerezhet, mely reá halála után vár.

Mire az ókorban egyes bölcsek emelkedtek, a világi dolgok hiúságának belátására s megvetésére, mi őket a hatalom csábjai s fenyegetései iránt megedzé, azt a kereszténység az egész népnek hirdeté, az mint életszabály állíttatott fel, s a vallási elvek egész hatalmával praktikus hatást gyakorolt életekre. Ki mérheti meg ennek hatását?

Az államra, melyet eddig a vallás támogatott, sőt, melyet támogatni az ókor vallásainak fő, sokszor egyedüli feladása volt, s melyet a kereszténység nem támadott meg, de megfosztott támaszától, s az egyesekre, kik között éppen csak ezen eszme állítja fel az egyenlőséget.

Annyira megszoktuk az egyenlőség eszméjét természetesnek tartani, hogy nem is vesszük észre, miként sehol a világon egyenlőség nem létezik, s így ezen eszme, melyet most a józan ész posztulátumának tartunk, nem is támadhatott. Ha az embereket egymáshozi viszonyaiban tekintjük, sehol nem találunk egyenlőséget, ez eszme csak úgy támadhat, ha az embernek istenhezi viszonyait tekintjük, s e földi állapotokat fontosság nélkülieknek. Csak miután létünk egész nyomorúsága s minden földi jólét s dicsőség hiábavalósága világos lesz előttünk, ekkor ismerjük el az egyenlőséget, az egyenlőséget Isten előtt s nyomorultságunkban. S ez az, mire a kereszténység tanított.

Az élet a síron túl, melynek erős és általjános hite a nagy morális változás, melyet a kereszténységnek köszönünk, ez azon pont, melyre Arkhimédész szerént szükségünk van, hogy a világot sarkaiból kimozdítsuk, s minden, amivel a keresztény civilizáció másokat meghaladta, annak tulajdonítható, hogy azt bírta.

1693

1864. szeptember 5.

Fiatalkorunkban valamint álmunkban, úgy ébren is, akár a tudomány, akár a közélet pályáján haladjunk, sokszor repülni érezzük magunkat, csakhogy ezt így is mindég iszonyú lezuhanás érzése követi.

1694

1864. szeptember 5.

Ugyanazon hegyek, melyek először ragyognak a nap sugáraiban, később, ha a nap magasbra szállt, setéten kerítik be a láthatárt.

1695

1864. szeptember 5.

Szt. Tornyára jöttem. Javítottam a Falu jegyzőjét. Üres nap.

1696

1864. szeptember 6.

Szt. Tornyán elvégeztem beszédemet.

1697

1864. szeptember 6.

Vannak pillanatok, melyekben a villám is jótétemény, mert egy percre legalább világosságot ád.

1698

1864. szeptember 7.

Szt. Tornyán gazdaságomban jártam, írtam leveleket. Orosházán voltam adót fizetni. Az utolsó hónapokban három öngyilkossági eset fordult elé, mind gyufával. Egy férjmérgezés hasonló módon. Általján véve szomorító, ha az erkölcsi romladást tekintjük, mely az utolsó időkben az alföldi nép között észrevehető. Főoka részint a szegénység, mely mindég általjánosabbá válik, de méginkább a vallástalanság, mely nem, mint máshol, a míveltséget követi, hanem azt megelőzi, s azért még több cinizmussal lép fel. Nemzetünk állapotja a jelen pillanatban hasonló oly emberéhez, ki szerencsétlenségére sokkal míveltebb emberek társaságába került, s nemcsak kisebbeltetik, hanem még nevetségessé is teszi magát, midőn őket utánozni akarja. S nekünk ezt néznünk kell kötött kezekkel. Ha a régiek a miénkhez hasonló állapotban éltek volna, Tantalosz mellé még egy orcusi kint állítottak [volna] fel, mely abban állna, hogy valaki gazembereket látva maga előtt, bottal kezében őket még sem verheti meg. - Ez kétségen kívül nagyobb, mint azé, kinek szomjas ajka előtt a víz leapad, vagy ki hasztalan terjeszti a kínálkozó s mindég visszavonuló gyümölcs után kezeit. Nékem legalább néha úgy látszik.

1699

1864. szeptember 7.

Az akarat szabadsága egyike azon kérdéseknek, melyeknek megfejtésével a legnagyobb elmék századokon, sőt ezredeken át hasztalan fáradnak. Oka ennek az, mert a kérdés nem tisztán állíttatik fel.

Ha a szabad akaratról, mint az emberi természet velünk született tulajdonáról szólunk, bátran elmondom, hogy azzal nem bírunk, kivévén közönös tárgyakra nézve, melyeknek elhatározása reánk semmi fontossággal nem bír. Minden nagyobbakban szenvedelmeink, érzésünk s néha gyengeségünk [határoz]. De ha az akaratszabadságot oly tulajdonnak tekintjük, melyet fáradsággal elérhetünk, nem tagadhatja senki képességünket. A szabad akarat eszerént nem tartozik az embernek természetes tulajdonai közé, de kétségen kívül a legszebb, legméltóbb célja törekvéseinek, s ki azt elérte, büszkén tekénthet maga körül, mert legyőzte magát, s így bizonyos, hogy az egész világ által legyőzetni nem fog.

1700

1864. szeptember 7.

A tapasztalás azt mutatja, hogy közönséges kocsissal, ki nem gondol másra, mint hogy a nyomon maradjon, a nagyobb zökkenőket kikerülje s lovait mérsékelt ügetésben tartsa, nehogy valamely hiba által helyét s fizetését elveszítse, sokkal biztosabban járunk, mintha a kocsisülést úr foglalja el, ki a kocsiskodásban dicsőségét keresi, s néha csakugyan rendkívüli viszonyok alatt csaknem bámulatos ügyességet fejt ki, vagy lovait nagy távolságra hihetetlen rövid idő alatt hajtotta. Egészen ez áll a kormányról is. Kevés kivétellel mondhatjuk, hogy tanulók s népek nem nyernek, ha a tanári széket és a kormányt lángész foglalja el. Arra, hogy közönséges viszonyok alatt haszonvehetők legyünk, semmi nem szükségesebb, mint egy bizonyos középszerűség.

1701

1864. szeptember 8.

Csabacsüdre jöttem.

1702

1864. szeptember 9.

Utaztam Pestre.

1703

1864. szeptember 10.

Feljöttem a hegyre, a leggyönyörűbb időnél. Családomat egészségesen találtam. Ma van Mariskám születésnapja. Az ég tartsa e kedves gyermeket, ki oly szerencsésen fejlődött eddig, boldogan. Hisz az egészség és a szerencse, melytől földi boldogságunk s minden törekvésünk sikere függ, az égnek adományai. A szülők szeretete vajmi keveset tehet a gyermekekért, még boldoggá sem teheti őket, mint más szeretet; hisz a legjobbak azon korban, midőn e szeretetet magok nem érzik, nem képesek felfogni azt egész nagyságában.

1704

1864. szeptember 10.

Az emberi nem története egy hosszú fejlődés, mely alatt sehol és soha tökéletes állapotokat, azaz olyanokat, melyek által egy elv tökéletesen valósíttatott, nem találunk. - Mint a légkörben különböző magasságban különböző irányú folyamokat, úgy az emberi kifejlődés körében különböző irányú törekvéseket észlelhetünk minden pillanatban, sőt, ha csak egyes nemzetek életét tekintjük is, pontosabb észlelés meggyőz, hogy annak minden mozzanatai egyirányú törekvésből nem magyarázhatók, hogy azok[nál] soha egy elvet logikai következetességgel tökéletesen keresztülvive nem találjuk.

Senki, ki a történelemmel komolyan foglalatoskodik, ezt nem vonhatja kétségbe, s amennyiben a múltról szólunk, kevesen vonják kétségbe ezen állítást, s mégis egyik főbaja politikai haladásunknak, hogy azt, mit minden ember minden korra nézve kétségbevehetetlennek tart, azt saját koráról elismerni nem akarja.

Mert a jelen mi egyéb, mint egy perc az emberiség fejlődésének hosszú folyamában, folytatása a történetnek, mely, mihent elmúlt, a történelem tárgya lesz, s bármily kitűnő helyet foglaljon el abban, mégis fővonalaiban hasonló lesz azokhoz, melyeken az emberiség eddig keresztülment, s mégis nem törekszik-e csaknem kivétel nélkül, főképp mozgalmasabb időkben, minden párt arra, hogy saját elveit egyszerre tökéletesen, minden logikai következetességekkel vigye keresztül, s nem éppen az-e legtöbb bajaink kútforrása, hogy elismerni nem akarjuk, miként elveink tökéletes, egyszerre való létesítése a jelenben éppoly lehetetlen, mint mindég az volt, s hogy feladásunk most, mint mindég, csak az lehet, hogy bizonyos elvnek valósítását tűzve ki magunknak célul, ezt megközelítsük, s hogy eszerént bármi helyes az irány, melyet követünk, törekvéseink kivihetése, sőt egész tevékenységünk üdvös eredményei azon mérséklettől függnek, mellyel irányunkat követjük. Senkiről nem szólunk több megvető sajnálko-

zással, mint azokról, kik a politikában *utópiákat* követnek, s mégis, ha a dolgok praktikus folyamát tekintjük, [látjuk], hogy csaknem mindenkor s mindenütt az egymással szemben álló pártok egyiránt valamely utópiát tűztek ki célokul, azaz egy vagy más elv tökéletes s következetes keresztülvitelét. Ez a konzervatívekről s haladás embereiről, a monarchia s a szabadság védőiről egyiránt áll.

1705

1864. szeptember 11.

Ma ünnepeltük Mariska leányom születés- s névnapját. Az idő gyönyörű volt. Feleségem három rossz muzsikust szerzett össze, a leányaim s cselédjeink, kikhez később a szomszéd majorok cselédjei csatlakoztak, 8-ig táncoltak a legszebb holdvilágnál. Szerény falusi mulatság volt, melynél senkinek eszébe nem jutott volna, hogy a főváros közelében adatik. Általján véve feltűnő, mi csekély a hatás, melyet fővárosunk eddig környékére gyakorol, a legközelebb faluk - főképp a magyarok, mert a németek, mint Budakeszi, sokkal inkább haladtak és süllyedtek a civilizációval - körülbelül olyanok, mintha 50 mérföldre feküdnének. Egyik főoka ennek valószínűleg az, mert fővárosunk - bár ott egy idő óta magyarul szólnak - eredetileg nem magyar, s hogy így a városi s falusi erkölcsök között hiányzik azon közös alap, mely minden kölcsönös hatásnak egyik feltétele. - Tánc között leginkább kitüntette magát Ilonám dajkája, negyvenen felüli asszony, ki gyermekeivel, csak mert nőm által segíttetik, s így is elég nehéz viszonyok között, él. E szegény asszony oly gyermekesen tud örülni, mint gyermekei, s midőn őt s a többi táncolókat látám, kik közül szinte többen a 40-et meghaladták, eszembe jutott, mit már többször megjegyeztem, az, hogy a nép s általján véve azon osztályok, melyek a míveltség alantabb fokán állnak, s az élet nehézségeivel küzdenek, sokkal tovább tartják meg gyermekdedségeket, s néha ősz hajakkal, mihent egy derült sugár vonul el felettek, éppoly ártatlanul örülni s nevetni képesek, mint a gyermekek. S vajon nem kompenzáció-e ez mindazon nehézségekért, melyeken keresztülmennek, s nem bizonyság-e arra, hogy az örömre való képesség nem gondok s küzdelmek, hanem csak az élvezet által használtatik el, s hogy minden ember annál több képességet tart meg az örömre aggkoráig, mennél kevesebbet fogyasztott el abból ifjúságában.

1706

1864. szeptember 11.

Furcsa dolog, hogy most, 51 éves koromban, naplóíráshoz fogok, mint a gyermek. Oka az, mert ha előérzetem nem csal, ez év lesz a legfontosabb egész életemben. Minden ember életében van egy időszak, mely elhatározó, s melyre minden egyéb csak előkészület vagy következés, s nekem úgy látszik, ez időszakhoz értem.

1707

1864. szeptember 11.

Annyi bizonyos, hogy az aequator alatt a déli órában minden tárgy legkevesebb árnyékot ad, de még nem hallottam senkitől, hogy az aequatorialis vidékek főképp ezen órákban kellemesek.

1708

Svábhegy, 1864. szeptember 12.

Egész reggel dolgoztam a Nemzetiségeken. Délután nálam volt Pauler, s Kautz kíséretében Roscher Lipcséről. Éppen oly ember, minőnek felfogásom szerént nemzetgazdának lenni kell; kevés úgynevezett zsenialitás, de annál több természetes ész és józan felfogás. Ilyen külseje is, mely inkább a kereskedő, mint a professzor típusát viseli magán. R. sokat s okosan kérdez, s mint észrevételeiből kitűnik, a közlötteket hamar s helyesen fogja fel; általján véve az egész ember reám éppoly jó hatást tett, mint List maga idejében rosszat, midőn e szerencsétlen férfiú mintegy húsz év előtt nálunk utazott. Listnél az első pillanatban a projektcsináló, a rendszeralkotó tűnt fel. Oly ember, ki, mert mindég csak magát s szisztémáját akarja kitüntetni, mindent csak annyiban vesz figyelembe, amennyiben saját zsenialitásának megmutatására használható, vagy rendszerével viszonyban áll. Listnél kevés óra alatt azon meggyőződéshez jutottunk, hogy ez ember legfeljebb rendszerét hagyja maga után. Roscherről felteszem, hogy befolyása által talán egypár hasznos intézkedést visz keresztül.

Sokat beszéltünk egymással politikáról, hazai viszonyainkról is, őszintén elfogulatlanul, mint oly emberek, kiknek legkisebb érdekek nincs, hogy egymást ámítsák. Roscher az osztrák-magyar viszonyok rendezésének módjáról szólva, figyelmessé tett azon viszonyra, mely az 1849-iki alkotmány szerént Dánia s a hercegségek között fennállt. Utána fogok nézni.

A politika, melyet követünk, előtte is éppoly megfoghatatlan, mint mindazok előtt, kikkel e részben szóltam. Hogy a kormány érdekében látja, hogy az általjános csend a nemzetet elaltassa, s hogy habár törvénytelenül a közélet minden eszközeit kezébe kerítve, végre tehetetlenné váljunk, s a most tűrhetetleneknek hirdetett állapotokat megszokjuk, vagy legalább azoknak megváltoztatására elveszítsünk minden reményt, ez természetes; de hogy azok, kik a szabadságot akarják, kiknek egész élete annak volt szentelve, hogy az alkotmányosságot e hazában feltartsák, biztosítsák, kifejlesszék, ugyanezen politikát követik, sőt, hogy e politikának ők voltak megkezdői, ez csakugyan a rendkívüli jelenségek közé tartozik, legalább nem tudok esetet, hogy a szabadságnak előküzdői győzelmeket attól várták volna, hogy a törvényesség zászlóját kitűzve, kezeiket zsebükbe dugják.

Helyzetünk idegennek éppoly nevetséges lehet, mint nekünk szomorú, mert valóban a komikus dolgok közé tartozik, hogy Deák, midőn híres *mi várhatunk*-ját kimondá, senkit nem kapacitált oly egészen, mint S[ch]merlinget, ki miniszterális karszékében a várást sokkal kellemesebbnek találja, mint gondolta, s egészen egyetért a semmit nem tevés politikájában.

1709

Svábhegy, 1864. szeptember 13.

Pesten voltam. Ma 22 éve, hogy megházasodtam. Talán nincs ember, ki, ha ennyi idő után azon pillanatra visszatekint, melyben mátkáját az oltárhoz vezette, nem látná át, hogy csalódott. A leány, kit szerettünk, már csak azért is, mert szociális állása változik, s mert annyival idősebbé vált, éppúgy megváltozik, sőt még inkább, mint magunk, s midőn azon tulajdonait, melyek egykor elbájoltak, néha mind elveszti, olyanokat fejt ki, melyekről akkor fogalmunk sem volt, s ez történt vélem is, csakhogy szerencsémre, s hogy Ágnesemet sokkal jobbnak tapasztalom, mint azt egykor gyaníthatám. Általján véve, ha életemre visszagondolok, s látom, hogy a közönséges értelemben nem tartozok a szerencsés emberek közé, s anyagi tekintetben nem sok sikert mutathatok elé, ellenben talán nincs senki, ki azon viszonyokra

nézve, melyek szívünkhöz legközelebb állnak, nálamnál szerencsésebb. A legjobb szülék gyermeke, a legbecsületesebb emberek körében nőve fel, testvéreimnél s barátaimnál csak szépet s jót tapasztaltam, s ha most nőm mellett testben s lélekben ép gyermekeimre nézek, szívem mély hálával telik el a gondviselés iránt, mely ennyi javakkal ajándékozott meg.

1710

Svábhegy, 1864. szeptember 14.

Dolgoztam. Nálam volt Károlyi Sándor, sokat beszéltünk az ország kilátásairól s feladásunkról.

Felfogásom szerént az út, melyet politikánkban követni kell, tisztán áll előttünk. Megtartani az ország integritását s a lehetőségig nagyobb autonómiát szerezni magunknak, hogy ezáltal a határvonal, mely Magyarországot a birodalom német tartományaitól elválasztja, élesen jeleltessék ki, s a függetlenségre mindég képesebbé váljunk.

S nem bolygatni a birodalommal való összeköttetésünk kérdését. Miután ezen összeköttetés a jelen pillanatban vagy éppen nem, vagy csak forradalom által oldathatnék fel, s ez a magyar nemzetiséget mindennél inkább veszélyeztetné, minden törekvés ez irányban csak kárunkra lehet.

Ez összeköttetés megszakítása csak a német kérdésnek megoldása által, de akkor bizonyosan meg fog történni, s minthogy ez később vagy elébb kikerülhetetlen, legjobb, ha ebbeli vágyaink teljesítését az időre bízzuk, csak arra törekedve, hogy a pillanat - mely bizonyosan be fog következni - készen találjon. Azaz, hogy mikor Ausztria német része Németország által abszorbeáltatik, s a Duna völgyének birodalma alakulni fog, a magyar elem birtokban, míveltségben s erőben a többieket meghaladja. Nemzetiségünk jövője tisztán kultúra-kérdés.

1711

Svábhegy, 1864. szeptember 15.

Dolgoztam a Nemzetiségeken.

1712

Svábhegy, 1864. szeptember 16.

A városban voltam, s dolgaimat végeztem. Délután korrigáltam. Olvastam.

1713

Svábhegy, 1864. szeptember 16.

A színészkedés annyira természetünkben fekszik, hogy sok ember egész életén át egy szerepet játszik, ámbár tudja, hogy a művészi előadásnál magán kívül senki nem tapsol.

1714

Svábhegy, 1864. szeptember 17.

Dolgoztam a Nemzetiségeken, végeztem a VII. fej., korrigáltam. Délután sétáltam családommal.

1715

Svábhegy, 1864. szeptember 17.

Volt egy idő, midőn a biblia minden kézen forgott, s az emberek többsége csaknem kizárólag ebből merítette tudományát; midőn e könyv mintegy házibarátnak tekintet[ett], melyhez vigasztalásért s tanácsért fordult mindenki, s mely az egyesnek viszonyaira közvetlen befolyást gyakorolt. - Ezen irány egyoldalú volt, talán káros lehetett, ámbár az utóbbit alig mondhatjuk, ha látjuk, hogy az emberi elme soha nagyobbszerűen nem haladott, mint éppen azon korszakban, melyben a bibliának befolyása legnagyobb vala - a reformáció korszakában -, de bizonyos az, hogy még ez egyoldalúságnak is kevésbé károsak következései, mint azon elhanyagolásnak, melyet a szentkönyvek irányában főképp katolikus országokban jelenleg tapasztalunk.

Azon könyv, mely egész civilizációnk alapjául szolgált, az egyedüli, mely iránt milliók egyenlő tisztelettel viseltetnek, megérdemli most is, hogy a gondolkozó által komoly figyelembe vétessék. Elhanyagolása nem a tudományos szabadságot mozdítja elé, hanem legfeljebb odavezet, hogy még azon egyetlent is elvesztjük, mely szétágazó irányainknak egyesülési pontul szolgálhatna.

1716

Svábhegy, 1864. szeptember 18.

Dolgoztam, korrigáltam, leveleztem.

1717

Svábhegy, 1864. szeptember 19.

Dolgoztam. Benn voltam a városban. Meglátogatott Flegler.

1718

Svábhegy, 1864. szeptember 20.

Feleségem születésnapja. Tartsa az ég boldogul. Reggel Zichy Ferdinánd volt nálam az angol Beaumonttal. Délután Zichy János. Egyébiránt a nap nyugodtan folyt el. Dolgoztam a Nemzetiség 8-ik fejezetén.

1719

Svábhegy, 1864. szeptember 20.

Valamint sétáinknál, ha az est közelg, úgy az élet bizonyos korában tevékenységünk céljainál nemcsak erőnket s a távolságot, hanem azt is tekintetbe kell vennünk, vajon, ha a célt elértük, lesz-e időnk, hogy becsületesen hajlékunkba visszatérjünk.

Svábhegy, 1864. szeptember 20.

Az 1-ő kérdés: akarjuk-e a kiegyenlítést, azaz, fekszik-e az érdekünkben? Ha igen, akkor oly feltételekhez kell azt kötnünk, melyek kivihetők.

A 2-ik kérdés tehát az: vajon azok, melyeket az 1861. országgyűlés kijelelt, kivihetők-e? S ha nem,

3-szor, melyek azon feltételek, melyek Ausztria részéről elfogadhatók, s melyek által saját érdekeink, azaz függetlenségünk s az ország jövője legkevésbé veszélyeztetik.

Ausztria részéről minden kiegyenlítésnek első s alapfeltétele az, hogy bizonyos tárgyakra nézve, melyekben a birodalom hatalmi állása a közös kezelést megkívánja, e közösség biztosíttassék.

S minthogy ez két módon történhetik - abszolutizmus által, minő e tárgyakra nézve legalább praktice előbb is létezett, s alkotmányos úton -, a kérdés legnagyobb egyszerűségében csak az, mi fekszik inkább jövő függetlenségünk érdekében (mert a jelen haszonról egészen absztrahálok), az-e, hogy a monarchia legfőbb érdekei - mint elébb - abszolút módon vagy egy oly törvényhozás befolyásával intéztessenek el, melyben Magyarország követjei által nevezetes részt vesz?

Kétféle érdekkel. A jelen s a jövő érdekei.

A jelen

Oly rendszernek, melynél - mint azt ókonzervatíveink kívánják - a birodalomnak legfontosabb érdekei abszolút módon kormányoztatnának, vagy melynél a fejdelem azokra körül belül oly hatást gyakorolna, mint 48 előtt Magyarországban, mi lenne következése

I. a materiális érdekekre

Hogy erről tiszta felfogásunk legyen, nem szükséges más, mint hogy azon hatást tekintsük, melyet a 848-ik előtti állapotok anyagi érdekeinkre gyakoroltak.

Miután Ausztria német, s mi, magyarok, józanon nem szimpátiát, hanem csak igazságot kívánhatunk fejdelminktől, miután a fejdelem Bécsben lakik, s így az osztrák érdekek befolyása alatt, körüladva legalább nagy részben németek által, miután az egész birodalmat egybevéve, az osztrák résznek anyagi érdekei az egészre nézve fontosabbak, mindezekből egybevéve világos, hogy azon hatalom, melyet a közös ügyek elintézésére a magyar királynak - azaz az ausztriai császárnak - adunk, valamint 1848-ig, úgy ezután nem Magyarország, hanem a német tartományok érdekében fog felhasználtatni, csak azon különbséggel, hogy ennek most, miután a kereskedelmi és iparérdekek Magyarországra sokkal több befolyást gyakorolnak, miután az aviticitás megszűnt, a vámsorompók elvétettek, terhes adó alá vettettünk, s az indirekt adó rendszere behozatott, miután egyszóval Magyarország s a birodalom többi részeinek anyagi érdekei sokkal szorosabb összeköttetésbe jöttek, mint elébb voltak, miután az anyagi érdekek mezején történő törvényhozási intézkedések az egyesek jólétére sokkal nagyobb befolyást gyakorolnak, s miután mindaz megszűnt, mi hazánkat elébb megoltalmazá, hogy az osztrák érdekek pártolása teljes elnyomásunkat ne vonja maga után, hogy a dolgok ezen állásában - mondom - az, ha a birodalom osztrák részeinek érdekei igazságtalanul pártoltatnak, s mi csak oly kíméletre számolhatunk, mellyel bornírozott

financiális adminisztrációnk egy fontos Steuerobject iránt viseltetik, minden előny s kedvezés, melyben az osztrák tartományok részesülnek, Magyarországra sokkal károsabb következéseket fog előidézni, mint elébb.

Erre nézve is az, mi hazánkban 49 óta történt, a nagy veszteségek, melyeket szenvedtünk, a süllyedés, melyet tapasztalunk, elszegényedésünk, mely mindég ijesztőbb formában lép fel, minden kétséget kizár.

II. Az alkotmányos szabadság

Egy kétségbevehetetlen, s ez az, hogy az államban létező elemek mindegyike, az arisztokráciái és demokráciái elem szintúgy, mint a monarchiái, saját hatalmának kiterjesztésén dolgozik, s hogy ennélfogva az alkotmányos szabadság biztossága ezen elemek egyensúlyától függ, s hogy ott, hol ezen elemek valamelyike, s főképp a monarchikus elem, melynél a tapasztalás szerént a nisus, hogy hatalmát kiterjessze, nagyobb, s mely mindég következetesebb, határozottan túlsúlyra emelkedik, az alkotmányos szabadságnak nincs semmi garanciája.

Ha ezen kérdést állítjuk fel, vajon létezhetik-e alkotmányos szabadság oly országban, hol a had-, kül-, a kereskedelmi s a finánccügynek nagyobb része a fejdelem rendelkezésétől függ, kétségen kívül azt fogjuk válaszolni, hogy ily országban a konstitucionalizmus formái lehetnek meg, de hogy annak lényegéről szó nem lehet. És vajon mit várhatunk, ha a fejdelem mindazon tárgyakra nézve nemcsak hazánkban, de a birodalomban is szabadon rendelkezik?

Vajon oly fejdelemmel szemközt, ki az egész osztrák birodalom kül- és kereskedelmi ügyeit intézi, s az egész birodalom hadi s finánccerejével rendelkezik, a magyar alkotmányosság mily biztosságot ígérhet magának, vajon mily eszközökkel álljon ellene fejdelmének, ki a hatalmat, mely neki a közös ügyekre nézve adatott, az ország külön ügyeire is ki fogja terjeszteni, míg végre alkotmányosságunk azon proporciókra szorul össze, melyben azt az örökös tartományok Landständeinél találjuk.

Ebből következik, hogy alkotmányos szabadságunkra nézve semmi nem veszélyesebb, mint oly intézkedések, melyek által a birodalom legfontosabb ügyei nem alkotmányos úton intéztetnek el, s ezen szempontból kell ítélnünk az egyes, a közös ügyek elintézésének módjára nézve tett indítványokról.

Lehetséges-e való alkotmányosság, ha a közös ügyek csak esetről-esetre intéztetnek el közösen?

Lehetséges-e, ha azok deputációkra bízatnak, melyek saját belátásuk s önkények szerént majd véglegesen határoznak, majd csak az egyes törvényhozásnak referálnak?

Miként hozassék be ilyen esetben a miniszteri felelősség?

S ha az abszolutizmust alapítjuk meg a birodalom fő érdekeiben, nem készítjük azt elé mindenben, s nem félhetünk-e ezen esetben inkább az abszorpciótól, mintha meghatározott esetekben az örökös tartományokkal közösen határozunk?

III. A nemzetiség érdeket

Vannak, kik a nemzetiségnek érdekeit a szabadságnak elébe teszik, s hazánkban talán a többség gondolkozik így. - Sokaktól hallám, hogy semmi nem fekszik inkább érdekünkben, mint jó abszolutizmus, ha kis despotiával jár is, csakhogy e despotia magyar legyen. Tagadhatatlan, hogy Európának minden nagy nemzetiségei ily abszolutizmus[nak] köszönik támadásokat, s megfoghatom, hogy egy magyar II. József sokak előtt igen kívánatosnak látszik.

De kérdem, létezik-e arra csak a legkisebb valószínűség, hogy az abszolutizmus nálunk a magyar nemzetiség érdekében fog felhasználtatni?

Dinasztiánk nem magyar. 1848-ig nem mutatott semmi szimpátiát a magyar nemzetiség iránt, s mi azóta történt, bizonyosan nem volt alkalmas arra, hogy a nemzet s dinasztia között hajlamot ébresszen, s ennélfogva a dinasztiánk szimpátiájára nem számolhatunk, és vajon nem éppen az ellenkezőt kívánják-e a dinasztia érdekei?

Megengedem, hogy az egész birodalom megnémetesítése, melyen egy ideig dolgoztak, nem fekszik a dinasztia érdekében, sőt én hiszem azt, de bizonyosan még kevésbé fekszik a dinasztia érdekében, hogy Szt. István koronájának minden tartományaiban a magyar elem uralkodjék. A dinasztia - azaz az abszolutizmus - érdekében az fekszik, hogy a nemzetiségek közötti ellentétek fennmaradjanak, s kétségen kívül erre fogja fordítani összes befolyását.

Ha a birodalom közös alkotmánnyal bír, mihent egyszer elismertetett, hogy Magyarország germanizációja lehetetlen, a birodalom többi tartományainak nem fekszik érdekében, hogy a nemzetiségi ellentét fenntartassák, sőt amennyiben ez az abszolutizmusnak eszköze lehetne, éppen az ellenkező érdek létezik; azonkívül az osztrák tartományok nemzetiség tekintetében körülbelül ugyanazon állásban vannak, mint mi, s így valószínű, hogy a magyar s német nemzetiség között, mihent egyszer a jelen surlódások okai eltávolíttatván, érdekeit tisztán fogják fel, szövetkezni fognak azon veszélyek ellen, melyek őket a szlávok részéről fenyegetik.

Sőt, ha a birodalom alkotmányos módon szerveztetik, még a dinasztia pártolására is számolhatunk. - Mert miután ennek hatalmát semmi nem veszélyezteti inkább, mintha a birodalom minden részei közös oppozícióban egyesülnek, s miután hatalmának kiterjedése az ellentétek erejétől függ, melyek a birodalom két része között léteznek, feltehető, hogy a dinasztia nemcsak ezen ellentétek, s így a különbségek kiegyenlítésére, melyek azoknak alapul szolgálnak, semmit tenni nem fog, sőt mindent el fog követni, hogy az egyes részeknek egyénisége feltartassék, s a magyar elem oly állásra emelkedjék, hogy azt szükség esetében a birodalom többi alkotmányos részei ellen felhasználhassa.

A jövő

Függetlenségünk érdekei

Mi biztosítja a jövőben függetlenségünket, mely minden törekvéseink végcélját képezi, s melynek reményéről lemondani nem akarnánk még akkor sem, ha az, hogy e reményt megtarthassuk, a legnagyobb áldozatokba kerül.

D[eák]nak nézete szerént azon pillanatban, melyben az osztrákokkal közös szabadságban részesülünk, le kell mondani, különállásunkról, s még azon reményről is, hogy hazánk valaha még a független államok sorába visszalép.

Mentől nagyobb a jólétnek s szabadságnak foka, melyet ezen úton várhatunk, annál nagyobb a veszély jövőnkre nézve. Maga az elnyomás biztosítja önállásunkat. A láncok, melyeket viselünk, nemcsak szimbólumai, de biztosítékai különállásunknak. Mentül nagyobb a különbség, mely köztünk s az osztrákok között politikai helyzetünkre nézve látszik, mentül több jólétet és szabadságot élveznek ők, s mentül nagyobb elnyomás alatt állunk mi, annál nagyobb s áthághatatlanabb a válaszfal. Míg ellenben a közös szabadság ki fogja egyenlíteni a még létező ellentéteket, s a közösség, ha azt egyszer egyes tárgyakra nézve elfogadtuk, ki fog terjesztetni többekre, s azon arányban, melyben azt az ország polgárainak érdeke kívánja, mindég többekre, míg végre észrevétlenül a teljes beolvadás pontjához értünk.

Nézetem szerént, ha e kérdést tisztán teoretice tekintjük, s feltevésekből indulunk ki, a jövőnek ezen képe valószínűnek látszatik, hanem félig sem annyira az, mint azon tétel, hogy jövő függetlenségünk mindenekelőtt attól függ, hogy Magyarország azon időben, midőn Németország egységes alakulásával az alkalom eljön, egy független állam alapítására képes legyen, s hogy eszerént minden, mi anyagi kifejlődésünket elősegíti, mi alkotmányos szabadságunkat biztosítja, s a magyar nemzetiségnek állását szilárdítja, egyszersmind függetlenségünket is biztosítja, s hogy minden, mi e tekintetben kártékonyan hat jelen viszonyainkra, éppúgy veszélyezteti, sőt lehetetlenné teszi jövő függetlenségünket is.

De nem sokat adok politikai kérdéseknél tisztán teoretikus okoskodásokra, s oly feltevésekre, melyek mellett legfeljebb a valószínűség szól, főképp midőn azon viszonyokról van szó, melyekről a történelem a tapasztalások egész sorát állítja elénkbe, s ilyen ez.

Az eset, hogy különböző nemzetiségek, különböző tartományok egy birodalomban egyesültek, nem tartozik a ritkák közé. Vannak esetek, hol az egyesülés egy közös alkotmány által eszközöltetett, s vannak még számosabbak, hol az egység az abszolutizmus által történt.

Már ha ezen eseteket figyelemmel tekintjük, a tapasztalás nemcsak nem igazolja azon plauzibilisnek látszó állítást, hogy a közös szabadság a különállókat egybeolvasztja, sőt éppen az ellenkezőt bizonyítja, s hogy míg minden államok s tartományok, melyek egy közös alkotmány által egyesíttettek, azon mértékben, melyben az alkotmány szabad volt, megtarták egyéniségöket, holott valóságos beleolvadás soha nem eszközöltetett másképp, mint az abszolutizmus által. Példák: Svájc, Belgium, Hollandia. Sőt még hazánkban is nem tartott-e meg Horvátország egyéniségét, holott azt a rokon steier tartományok elvesztették.

Ha Posen elnémetesedett, nem egy felvilágosodott abszolutizmus idézte-e elé e nagy eredményt itt is? Sat.

Mindezekből világos előttem, hogy érdekünkben fekszik, hogy a közös ügyek alkotmányos úton kezeltessenek. A nagy kérdés csak az, mily módon.

1721

Svábhegy, 1864. szeptember 21.

Nálam ebédelt Flegler és Hunfalvy, délután kaptam az iparegyesület megerősített szabályait.

1722

Svábhegy, 1864. szeptember 22.

A városban voltam, s dolgaimat végeztem. Nem eresztettem Almásy Pálhoz. Korrigáltam.

1723

Svábhegy, 1864. szeptember 23.

Dolgoztam, korrigáltam, írtam leveleket. Eckstein Rudolf látogatott meg.

1724

Svábhegy, 1864. szeptember 23.

Minden kiegyenlítésnél két dolgot kell szemünk előtt tartanunk. 1. Az ország dignitását. 2. Az ország érdekeit.

Az ország dignitása

1. Kívánja mindenekelőtt azt, hogy a kiegyenlítésnél mellőztessék minden, mi bármily nemű kényszerítés színét viselné magán.

2. Hogy Magyarország a közös törvényhozás és a közös kormány irányában formális tekintetben is az örökös tartományokkal a legtökéletesebb egyenlőség viszonyába állíttassék.

Az ország érdekei

kívánják:

1. hogy az összbirodalom, melynek állásától saját érdekeink védelme a külföld irányában függ, akként szerveztessék, hogy az feladásának eleget tehessen;

2. hogy az összes birodalom ügyeinek elintézésénél Magyarország érdekei tekintetbe vétessenek, azaz, hogy azon testületeknél és hatóságoknál, melyek a birodalom közügyei felett rendelkeznek, Magyarország kellőleg képviselve legyen;

3. hogy Magyarország biztosítva legyen aziránt, hogy teljes önállása a birodalom közös ügyeinek ürügye alatt szűkebb körökbe ne szoríttassék, mint az a közös ügyek célszerű kezelésének érdekében szükséges.

Az elsőre nézve

Azon kérdés megfejtendő, vajon a birodalom hatalmi állásának biztosítására elégséges-e, ha közös ügyeinkre nézve a birodalom többi népeinek képviselőivel csak *esetről esetre* érintkezünk.

A másodikra nézve

A 48-iki törvények nem adták Magyarországnak azon befolyást, melyet az joggal igényelhet.

A külügyekre nézve (a külügyek fontossága az alkotmányos életben. Guizot XI.)

A kereskedelmi ügyben

A hadügyben

A finánccügyben

S ez éppen az ok, melyért a 48-iki törvények forradalomhoz vezettek.

A harmadikra nézve

Minden hatalom terjeszkedik.

Két garancia található e terjeszkedés ellen.

Vagy úgy kell elosztani az egymással szemben álló hatalmak között a teendőket, hogy azok egymással ne találkozzanak, s mindenikének egészen különös határozottan kijelelt hatásköre legyen.

Vagy úgy kell organizálni az egyes hatalmakat, hogy azok egymást ellensúlyozzák, s egyik se legyen oly erős, hogy a másikat elnyomhassa.

Az első minden föderatív rendszernek alapfeltétele. A második alapfeltétele az alkotmányosságnak. Miután azon törvényhozás és azon kormány, mely a birodalom közös ügyeit vezeti, a dolgok természete szerént több hatalommal bír, mint a magyar törvénythozás és kormány, ha ez utóbbiakat azoknak terjeszkedése ellen biztosítani akarjuk, szükséges, hogy e garanciáknak mindkét neméről gondoskodjunk.

Autonómiánk garanciája a közös és országos tárgyak teljes elkülönözése által.

Autonómiánk azon garanciája, mely a közös hatalom szervezetében fekszik.

A közös törvényhozás csak az egyes törvényhozások követjeiből áll, kik az egyes törvényhozásoknak tagjai maradnak, s ezért az ország közvéleményének pressziója alatt állnak.

Ha azon tárgyak közös elintézése biztosíttatott, melyeknél azt a birodalom érdeke kívánja, nem fekszik senkinek érdekében, hogy a közös tárgyak sora kiterjesztessék.

Az államminiszterek állása és felelőssége az egyes törvényhozásokkal szemközt.

1725

Svábhegy, 1864. szeptember 24.

Pesten voltam dolgaimban, beadtam folyamodványunkat a vasút ügyében a helytartótanácsnál. Dolgoztam, korrigáltam.

1726

Svábhegy, 1864. szeptember 25.

Dolgoztam.

1727

Svábhegy, 1864. szeptember 26.

Benn voltam a városban Reviczky Szevér temetésénél, kit 25 éves korában párbajban agyonlőttek. Szép, jó s nagy tehetségű fiatalember, egyike azon keveseknek fiatal íróink között, kik reményekre jogosítottak.

1728

Svábhegy, 1864. szeptember 27.

Dolgoztam, korrigáltam.

1729

Svábhegy, 1864. szeptember 28.

Ma jött meg fiam utazásából. Flegler, ki éppen nálam volt, s a gyermekek véghetlen örömét látta, mellyel testvéreket fogadták, mondta, hogy boldog apa vagyok, s neki igaza van.

1730

Svábhegy, 1864. szeptember 29.

A városban voltam, dolgoztam.

1731

Svábhegy, 1864. szeptember 30.

Dolgoztam, korrigáltam.

1732

Svábhegy, 1864. október 1.

Dolgoztam. Feleségem bement a városba, s igen kellemes estét töltöttem 4 gyermekemmel magam.

1733

Svábhegy, 1864. október 2.

Dolgoztam. Ülés Pesten a palota dolgában.

1734

Svábhegy, 1864. október 3.

Városban voltam az Akadémia dolgában, dolgoztam.

1735

Svábhegy, 1864. október 4.

A városban voltam. Gerjen eladására nézve szerződést kötöttünk.

1736

Svábhegy, 1864. októben 4.

A monarchiának tagadhatatlan érdeme, hogy jelen államainkat alkotá. A roppant államok, melyeket Európában találunk, a nagy nemzetiségek (s talán mindkettő nélkül civilizációnk

nem emelkedhetett volna jelen fokára) a monarchiának produktumai. Érdemei a civilizáció iránt ugyanazok, minők a nevelőé, ki sokat kínozott, sokat vert, de kinek pálcája alatt férfiakká nőttünk; de vajon az, mi a múltban a monarchiának hasznait bebizonyítja, bizonyítja-e annak szükségét a jövőre nézve is? - Korunkban e kérdés talán idő előtti. Tagadhatatlan, hogy addig, míg nagy államaink, s ezekben a centralizáció, s főképp a nemzetek közötti ököljog, a *háború* megmarad, ezekkel, miknek a monarchikus forma általános elfogadását köszöni, meg fog maradni ezen institúciónak szüksége is; azonban ki tagadhatja, hogy mindezek ellen újabb időkben egy napról-napra hatalmasabb reakció támad.

1737

Svábhegy, 1864. október 5.

Dolgoztam, korrigáltam. Délután rokonaink voltak nálunk.

1738

Svábhegy, 1864. október 5.

A popularitás nem más, mint azon kötelék, mely köztünk s számtalan egyebek között létezik; már ebből világos, hogy ki ezt bírja, nem mozoghat szabadon. Ki popularitását meg akarja tartani, arra minden egyesek véleménye fontossággal bír. Kincs az, de aprópénzben, mely annál terhesebb, minél nagyobb.

1739

Pest, 1864. október 6.

Ma hagytam el a Svábhegyet. Valahányszor oly helyről megyek el, hol egy időt töltöttem, szívem szorul, s ez érzés mentül öregebb leszek, annál erősebbé válik. Fiatalabb koromban, ha tőlem függ, egyre utaztam volna. Nem tartozom az elégedetlenek közé, sőt minden helyzetben többnyire sokkal jobban éreztem magamat, mint most, csak mozogni akartam, maga a mozgás élvezetet adott, sőt nem volt akkor kedvesebb élvezetem, s ilyen nekem most a nyugalom. Úgy látszik, a jótékony természet úgy rendelé, hogy mentül inkább közeledünk a célhoz, melynél - ha más nem - legalább nyugalom vár reánk, annál inkább érezzük e kincsnek becsét, annál inkább vágyódjunk utána.

1740

Pest, 1864. október 6.

Ma voltam Kern Jakab temetésén. Jóravaló, becsületes ember, ki, ha tehetségeire nézve nem volt is oly kitűnő, mint a temetéseknél közönséges túlzással barátjai ma hirdetek, legalább mindent magának köszönt, s éppen mert eszméit - melyekben semmi rendkívüli nem vala - mind fáradságos munkával maga kereste, mert mit mások locus communisokként használtak, nála sok gondolkozás rezultátuma volt, erősen hitt saját eszméiben, s egész életét annak szentelte, hogy azokat realizálja. - Mi vallásának dogmatikus részét illeti, Kern zsidó maradt utolsó napjáig, egyébiránt nem ismertem senkit, ki e néptől inkább eltért, amennyiben annak egyik jellemző vonása a közszellem teljes hiánya, s Kernben éppen ez volt kifejtve a túlságig.

Neki közcélokra dolgozni szükség vala. Nem láttam őt soha, s alig képzelhetném másképp, mint valamely egyesület tagjaként. Ennek szentelte életét, s habár emellett nem gazdagodott meg, élete sok nemes cél előmozdítására nagy befolyást gyakorolt, s főképp hitsorsosainak állására nézve nagy változást idézett elő, nem azáltal, mint ő gondolá, mert két egyletet alapított, melyeknek egyike azt, hogy a zsidókat kézmíveseknek, másika azt, hogy őket mezei gazdáknak nevelje, tűzte ki céljául. Ami ezt illeti, hitsorsosai a schacherozást most is kényelmesebbnek tartják, s Kern legközelebb rokonai nem fognak felhagyni üzletekkel. - De mert, mit a szerény férfiú nem gyanított, a tisztelet, mellyel igen sokan iránta viseltettek, minden hitsorsosait a közvéleményben emelé, s mert hasznos, fáradhatatlan s önzés nélküli törekvése ellentmondott az előítéletnek, mellyel sokan a zsidók ellen viseltetnek, s még polgáraink is - kiknél ezen előítélet a legerősebb - általa praktice elszoktattak a megvetéstől, mellyel elébb minden zsidót tekinteni szoktak.

Először életemben voltam zsidó temetésnél. A beszéd, melyet Meisel rabbi tartott, minden tekintetben gyenge volt, helyenként csaknem nevetséges hatást tett reám, midőn a kis, gyenge emberkét, ki egyre mozgott s beszélt, cédrushoz és leviathanhoz hasonlította, de az egész mégis hatalmas benyomást tett reám, mert végre soha a hatást, melyet a kereszténység elvei még azon körökre is gyakorolnak, melyek előttök elzárkóznak, soha inkább nem éreztem, mint itt, hol a zsidó szónok, midőn a halhatatlanságról szólt, s az elhunytnak özvegyét vígasztalá, tisztán keresztény felfogásokból indult ki. S ebben fekszik a zsidó emancipációnak szüksége. A zsidók naponként inkább megszűnnek zsidók lenni, naponként közelebb állnak azon keresztényekhez, kik Krisztus divinitását nem ismerik el, s hol találjuk okát vagy csak ürügyét is annak, hogy őket bármily jogokból kizárjuk?

1741

Csabacsüd, 1864. október 7.

Ma érkeztem baj nélkül ide.

1742

Csabacsüd, 1864. október 7.

Calumniare audacter, semper aliquid haeret - igaz, csakhogy ugyanezt mondhatjuk nemcsak a rágalomról, de a dicséretről is. Valamint a gyűlölet és megvetés, mellyel a közvélemény egyesekről nyilatkozik, úgy a jó hír, melyben mások részesülnek, sokszor csak így alakul, s ha visszagondolok, nem határozhatnám meg, nem számosabbak-e az utóbbi esetek.

1743

Szt. Tornya, 1864. október 8.

Ma érkeztem ide. Gazdaságomban jártam, s írtam néhány levelet.

1744

Szt. Tornya, 1864. október 8.

Az az egy jó mindenesetre van a világon, hogy gömbölyű, s így akármeddig menjünk, végét mégsem érhetjük el.

1745

Szt. Tornya, 1864. október 9.

Körüljártam gazdaságomban, dolgoztam, olvastam Guizot Hist. de la Civ. en France.

Guizot nézete szerént minden civilizációnak kettős feladása van: kifejleszteni az államot s az egyént; oly állapotok, melyek vagy az egyik, vagy a másik feladásnak nem felelnek meg, nem érdemlik a civilizáció nevét. S ez egy bizonyos értelemben igaz, amennyiben ott, hol rendezett állam nem létezik, vagy az állam az egyénnek szabad kifejlődését nem biztosítja, az egyén nem fejlődhetik ki. Senki a kölcsönös hatást nem fogja tagadni, melyet az állam szerkezete az egyének kifejlődésére gyakorolt, csakhogy a civilizációnak e két célja közül a legfontosabb mindenesetre az egyén kifejlődhetése.

A municipális szerkezet hasznairól lásd, mit Guizot 2-ik leckéjében a kuriálisokról mond. Politikai szabadság nélkül megyei rendszerünk mellett idővel odajuthatnánk, hol a szegény kuriálisok álltak.

1746

Szt. Tornya, 1864. október 10.

Dolgoztam s jártam gazdaságomban. Ma volt nálam adóexecutióért az aradi inspektor, Kremka. Állítása szerént együtt voltunk az egyetemen, s öt évig együtt tanultunk. Bármennyire kerestem emlékeim között, verhenyős képének nem akadtam nyomára. A szegény ember - úgy látszik - megelégszik helyzetével. Az egész világ fél tőle, jötte a parasztok között borzadást idéz elé, s ez is egy neme a tiszteletnek. Mily helyzet van a világon, melyben egyesek nem keresnék s találnák hiúságok kielégítését.

1747

Csabacsüd, 1864. október 11.

Érdekes feladásnak tartom, ha valaki civilizációnk történetét komoly tanulmányok tárgyává választaná. Eddig történetíróink e tárgyra nézve úgyszólván nem tettek semmit, s annak felderítése annyival fontosabb, miután kétségen kívül a civilizációnak e hazában s más európai országokban kifejlődése között lényeges különbség létezik.

1. Azáltal, mert azon két elem közül, mely csaknem minden európai civilizáció fő faktorát képezi - a római civilizáció maradványai s a barbár népek befolyása -, az első hazánkban egészen hiányzik, s a másik attól, melyet más országokban találunk, lényegesen különbözik, miután nomád eldődeink kétségen kívül éppoly barbárok voltak, mint a germán népek, de más eszméket, más szerkezetet hoztak magokkal, mint mellyel a germán nép új színhelyén megjelent.

2. Azáltal, mert a hűbéri rendszer, mely az egész középkori fejlésnek irányt ád, nálunk nem létezett soha. Nem állítom, hogy főképp az Anjouiak alatt a hűbéri szerkezet formái nem utánoztattak nálunk is, s hogy a 14. és 15. században nagyobb dinasztáink nem álltak körülbelül oly viszonyban a királyhoz, mint más országokban, de a hűbéri viszonynak azon jellemző sajátsága, hogy ott, hol az létezett, az állampolgároknak nagyobb része az állammal csak közvetve állt érintkezésben, amennyiben mindenekelőtt másnak, kitül hűbérét bírta, tartozott hívséggel, nálunk nem létezett soha. Az, hogy nálunk minden nemes membrum sacrae coronae-nak neveztetett, s az volt, amennyiben közte s a korona között nem volt senki, kivel közvetlenebb viszonyban állna, egészen sajátságos.

3. Városaink egészen idegen elemet képeztek, s így az ország általános míveltségére kevesebb hatást gyakoroltak, mint bárhol a világon.

Civilizációnk két faktora:

a) az egyház,

b) a királyi hatalom, melynek tiszta fogalmát eldődeink magával[!] hozták (a pusztaszeri szerződés).

A királyi hatalom s az állam egysége, mely más országokban századok küzdelmeinek volt eredménye, nálunk állami életünkkel együtt kezdődik.

Századokig a királyi hatalom nem támadtatott meg, s a küzdelem, mely más országokban a korona s hatalmas hűbéresei között folyt, nálunk nem létezett. (Ennyiben áll az, hogy a magyar a legmonarchikusabb nemzet Európában.)

S ebben, azaz mi az államalkotást illeti, Magyarország megelőzte Európa más népeit.

Éppoly tagadhatatlan azonban, hogy általános civilizációjára nézve minden másoknál hátrább állt, már csak azért is, mert a földön, melyet elfoglalt, az óvilág civilizációjának semmi maradványait nem találta.

Ebben fekszik azon óriási hatásnak magyarázata is, melyet egyes képtelen uralkodó, mint II. Ulászló, a nemzet életére gyakorolt. Éppen mert a királyi hatalom volt az egyetlen, mi az egészt összetartá, mert sem hűbéri viszonyok nem léteztek, melyeknél fogva az, mit a korona vesztett, egyes hatalmas hűbéresek által foglaltatott volna el, sem városi szerkezet, mely az országra hatást gyakorolhatott volna, s mert minden, mit a korona vesztett, nem valakinek hasznára szolgált, hanem egyedül a káoszt nagyította, ez az ok, melyért két uralkodás elég volt, hogy századokra semmivé legyünk.

1748

Szt. Tornya, 1864. október 12.

Megkezdettem beszédemet az Ír[ók] seg[ély] egy[lete] gyűléséig[!]. Írtam Jolánnak, Bánó Józsinak s még néhány levelet.

1749

Szt. Tornya, 1864. október 12.

Ha két út áll előttünk, mely nézetünk szerént egyiránt célhoz vezethet, vagy határoznunk kell két eljárás között, melynek mindegyike mellett ugyanannyi okok szólnak, a legbiztosabb, ha

azt választjuk, mely nekünk személyesen kellemetlenebb. Az okok, melyek minket arra bírnak, hogy oly valamit, mi nekünk terhes vagy kellemetlen, mégis célszerűnek ismerjük el, bizonyosan a legerősebbek.

1750

Szt. Tornya, 1864. október 13.

Az egész reggelt avval töltöttem, hogy pusztámnak azon részét, melyet Gabovicsnak bérbe adok, egy mérnök segítségével felmértem. Később maga Gabovics is. Székács ügyvéd jött hozzám, s este pár levelet írtam, s így elég kellemetlenül töltöttem a napot. Mikor reggel a határ mellett a mérnökkel jártam, két helyen a lopásnak tagadhatatlan nyomára akadtunk, s lett a jelenlevők között nagy fohászkodás a parasztok rosszasága felett, kik a lopástól teljességgel nem tudnak elszokni. Főképpen tisztem tüntette ki magát szent borzadása által, mellyel ez undok vétekről szólt.

1751

Csabacsüd, 1864. október 14.

Gazdaságommal foglalkoztam; megkötöttem a haszonbéri szerződést Gaboviccsal.

1752

Pest, 1864. október 16.

Tegnap érkeztem haza.

1753

1864. október 18.

Ma és tegnap el voltam foglalva az alföldi vasút dolgában, az Akadémiával s egyleti dolgokkal.

1754

1864. október 19.

Segédegyleti gyűlés. Korrigáltam s írtam több levelet, s egy felterjesztést a vasút dolgában.

1755

1864. október 19.

Mentül elevenebb a gyermeknek képzelőtehetsége, mennél sebesebb felfogása, annál szükségesebb, hogy komoly tanulmányokra szoríttassék; éppen azon hajónak legszükségesebb a ballaszt, amely magas árbocokkal s duzzadt vitorlákkal halad előre.

1756

1864. október 20.

Dolgoztam. Fiam professzorainál voltam. Írtam leveleket.

1757

1864. október 20.

Nagy nemzetek csak ott teremnek, hol az istenség nagy férfiak vetését hintette el.

1758

1864. október 21.

Ma vettem sógorom, Vieregg Károly halálának hírét. Jó, nemesszívű ember volt, ki gyengeségeit, minőktől egyikünk sem ment, nagy becsületessége által bőven kipótolta.

1759

1864. október 22.

Ma végeztem a Falu jegyzőjének korrektúráját.

1760

1864. október 23.

Trefort érkezett Bécsből; telegrammot kaptam, melynek következésében Münchenbe kell utaznom.

1761

1864. október 23.

Sok társaság van, hol valóban szép asszony vagy okos férfi nem található, de asszony, ki a legszebb, s férfi, ki a legokosabb, vagy kik legalább azoknak tartatnak, minden társaságban létezik, s ez ama hiányt csaknem pótolja.

1762

Bécs, 1864. október 25.

A napot úton töltöttem elég unalmasan két pappal s egy gendarmerie ezredessel. Furcsa tulajdona az embereknek, hogy mindég beszélnek, ha semmi nincs is, mit közleni akarnának. Úgy látszik, a beszélgetésnek valamely fizikai haszna van: a tüdő s gégének commotiója, mely az egészség feltartására szükséges.

1763

Salzburg, 1864. október 26.

Ma érkeztem ide, s megszálltam a Hajónál. Szomorú napot töltöttem. - Első nagyobb utazásom volt. E vidék 19 éves koromban oly mély benyomást tett reám, hogy az egyes helyek neveit s fekvését soha nem felejtettem el. Később éltemre nézve nevezetes hónapokat töltöttem e városban. Szalay itt halt meg, s így emlékek között jártam s járok még e vendéglőben is, s habár egy része kellemes, szívem szorul. Mi boldog voltam, midőn e ház küszöbén először átléptem, s mennyi keserűség várt reám! S mi vár reám ezentúl még? - Mi boldog az ifjúkor! Nem mert élvezetre képesebb, de mert reményleni tud, s mert a jövőtől - melyben minden pillanatban élünk, s melynek kilátásaitól a jelen megelégedésünk függ - csak örömöket vár. Nem mert örömökben szegényebbekké leszünk, de mert gazdagabbak leszünk tapasztalásokban, nem mert kevésbé szeretünk, de mert kevesebbet hiszünk s reménylünk, ez baja későbbi életünknek.

1764

München, 1864. október 27.

Négykor délután érkeztem. Szomorú, ha küszöbön lépünk át, melyen kevés nappal elébb valamely ismerősünk vagy barátunk koporsóját vitték ki; de a legszomorúbb mégis, ha a házban, melyet a gazdának halála zavarba hozott, való fájdalmat nem találunk. Kevés ember van, kinek halála tágabb körökre hat. Az emberek nagyobb része szűk körökben él, s idejének s tehetségeinek kis részét szenteli a köznek, s a világ többnyire csak igazságos, ha a halottakról oly hamar feledkezik meg. De ha még azon körben sem nélkülöztetünk, mely éveken át tevékenységünk köre volt, ha a hézag, melyet kilépésünk okoz, csak azáltal vétetik észre, hogy a többiek szabadabban mozognak, az valóban szomorú! S mégis, nem ez-e sorsa számtalanoknak, s pedig nem nagy bűnök, hanem csak azon kis hibák s gyengeségek miatt, melyek nem az emberek becsülésétől, hanem szeretetétől fosztanak meg, s melyeket magunk alig veszünk észre, vagy apróságoknak gondolunk.

1765

München. 1864. október 28.

Az egész napot néném dolgainak rendezésével töltöttük. A fiú s anya szerződést írtak alá, s bíróilag érvényes módon rendezték el a viszonyt, melyben egymáshoz állni fognak. Az emberek felfogása szerént ez egészen rendén van, s nem is lehetne másképp, de reám mindez mondhatatlanul kínosan hat. Mind e formalitások anya s fiú között, e pecsételt szerződés, melyben az egyik ígéri, mit fog tenni, hogy a másiknak jólétet szerezzen s jövőjét biztosítsa, nekem úgy látszanak, mintha azon szent viszony, mely az anya s gyermeke között létezik, általok befertőztetnék. Alig várom, hogy ismét családom körébe jöjjek. Ezen éghajlat nem nekem való, erkölcsi tekintetben még kevésbé, mint másképp. Mondják, Münchennek klímája azért oly zordon, mert magasan fekszik, s e törvényes formaságok sokaknak nézete szerént szinte csak azt bizonyítják, hogy az emberek itt a civilizáció magasabb fokán állnak. S megengedem mindezt, de Münchennek, ámbár magas térségen fekszik, azért mégsincs kilátása, s nem tapasztalom, hogy a civilizáció azon emelkedése mellett, melyre a németek büszkék, nagyobb látkörök nyílnának. Jobb nekem otthon, hol minden tekintetben több meleget találok.

1766

München, 1864. október 28.

Kik az osztrák-magyar viszonyokról szólnak, többnyire hosszasan okoskodnak afelett, mennyire kívánatos, hogy Magyarország a birodalommal egy állammá egyesüljön, mennyivel hatalmasabbá válnék ezáltal a birodalom, s mennyivel boldogabbnak minden részei. - S mindez áll, én legalább egészen osztom e nézetet. A csalódás csak abban fekszik, hogy azt, ami kívánatos, egyszersmind elérhetőnek, sőt szükségesnek tartatik, holott népek, mint egyesek életében e kettő között többnyire nagy hézag áll, s hogy valamint az egyest bolondnak tartjuk, ki azt, mit kívánatosnak tart, élete céljául tűzi ki még akkor is, ha az elérhetetlen, úgy oly államférfiak, kik nagyobb körben ugyanazt teszik, nem érdemlik, hogy józanaknak tartassanak. Talán a legnehezebb, de mindenesetre a legfontosabb feladás, miként az egyes, úgy népek s államok életében, hogy aziránt, ami helyzetekben elérhető, tisztában legyenek. Enélkül minden tevékenység, erőnknek legnagyobb megfeszítése s a legbámulatosabb tehetségek csak arra valók, hogy erőnket hasztalan küzdelemben emésztsük fel, és annyival többet szenvedjünk, mennyivel nagyobb eréllyel fáradtunk a boldogság után, melyet egy elérhetetlen állapottól várunk.

1767

München, 1864. október 29.

Körüljártam a városban, s benéztem a házakba, melyekben 48- és 49-ben családommal laktam. Az egyiknek ablakain gyermekek néztek ki, körülbelül oly korúak, minők akkor az enyimek voltak. Lelkemben száz emlék támadt fel. Életem egyik legnehezebb korszakát töltöttem e városban, s alig van valami, mire visszatekinteni jólesnék. Mi egészen másképp alakult életem, mint akkor gondolám. - De éppen ezért nincs hely a világon, hol magamat kellemetlenebbül érzem; örülni fogok, ha ismét továbbállhatok.

1768

Bécs, 1864. október 31.

Ma reggel érkeztem meg. Szóltam Sch-l, Falkeval, H-val, S-val. A viszonyok a lehetőségig rosszak. Mindenki érzi, hogy a jelen állapot feltarthatatlan, hogy oly financiák, melyek béke idejében 50 millió deficitet mutatnak, banquerouthoz, s oly politikai állapot, mely mellett a birodalom polgárai mind elégedetlenek, s csak elégedetlenségek fokozatára nézve találni köztök különbséget, végre felbomlást von maga után, s a birodalmat minden megtámadásnál védtelenül adja ellenének kezébe. De végre a dolgok mennek talán egy, talán több évig még, s azok, kik a birodalom ügyeit kormányozzák, jól érzik magokat, s a változás, melynek szükségét mindenki belátja, elhalasztatik egy hónapra, egy fél évre, több évekre, - mentül továbbra, hisz oly kellemes miniszternek, kancellárnak, kormányzónak lenni, s végre józanul véve, ezen emberek, kiknek nincs nevek, melyet veszthetnének, s kiket más baj ellen gyávaságok biztosít, mit is veszthetnek, ha a birodalom felbomlik.

1769

Pest, 1864. november 1.

Családomat egészségesnek találtam, ez pótolja a sok kellemetlen levelet, melyet találtam. Sufficit diei nequitia sua - áll a bibliában; elég kellemetlenséget hoz minden nap, de így még tűrhető, ha azonban több nap vagy egész hetek kellemetlenségei összejönnek, a legjámborabb [is] elveszti türelmét, s ez az ok, melyért szinte félek hazajönni, s egyik legkedvesebb ábrándjaim közé tartozik egyszer oly országban élni, hol posta nincs.

1770

1864. november 2.

Kinn voltam a sírkertben, s körüljártam barátaim hantjain. Maholnap több lesz ott, mint a városban. Anyám, fiam, Reguly, Eckstein, most Szalay. Mennyi pótolhatatlan veszteség! S amint éltem nehezebb lesz, amint megszaporodott gondjaimmal több vigasztalásra, több segedelemre lenne szükségem, fogynak azok, kiknél azt találhatom.

1771

1864. november 3.

Ma reggel ment el nőm leányaival Csabacsüdre. Reggel a küldöttség volt nálam, mely az iparbanknál elnökké lett megválasztásomat tudtomra adta. Rég nem örültem semminek inkább, mint e megtiszteltetésnek. Az, hogy az iparos osztályban 404 szavazó között 322 engem választott meg, a bizodalomnak oly jele, melyre büszke vagyok. Hosszasan szóltam Deákkal, ha nem csalódtam, véleménye nagy átalakuláson ment keresztül, olyannyira, hogy mi ez elveket illeti, egészen egyetértünk.

1772

1864. november 4.

Először voltam az iparbankban. Később az alföldi vasút, az Akadémia s más köztárgyakkal voltam elfoglalva, úgyhogy mindeddig még nem jutott időm saját ügyeim rendezésére.

1773

1864. november 5.

Ismét a bankkal, takarékpénztárral, biztosítási intézettel, vasúttal bajlódtam. A bécsi lapok még mindég a hatásról szólnak, melyet a Deák megérkezéséről terjedt álhír Bécsben okozott.

1774

1864. november 6.

Új hatásköröm az ipartestületnél s iparbanknál folytonos érintkezésbe hoz polgári osztályainkkal, s már ezért is nagybecsű reám nézve, nemcsak mert befolyást ad, de mert ismereteimet

rektifikálja. Oly osztályokról, melyekkel folytonos érintkezésben nem állunk, tulajdonképp senkinek sincsenek helyes nézetei. A nép nagy urairól, ezek a népről, a munkás polgár a társaságról s viszont, eszményképet alkotnak magoknak, néha szebbet, néha csúnyábbat, de mindég mást, mint melyet a természetben találunk. Valamint egyeseket, úgy egész néposztályokat csak folytonos érintkezés által ismerhetünk meg, s így nem bámulható, hogy tudósok, kik csak könyveikkel érintkeznek folytonosan, tulajdonképp semmi néposztályt sem ismernek igazán. Sokáig így voltam a polgári renddel, s főképp fiatal koromban, a legnagyobb idealizmussal szóltam viszonyairól.

Az idillek nem valóbbak a szabóműhelyben, mint az árkádiai pásztorok között, s mentül többet érintkezem polgárainkkal, annál inkább látom, hogy főképp mi kedélyességeket s szeretetreméltó tulajdonaikat illeti, nagyon csalódtam.

A főkülönbség, melyet köztök s a magasabb osztályok között tapasztalok. 1-ször az, hogy a helyi viszonyok a polgárra nagyobb befolyással vannak. 2-[szor], hogy felfogási képessége korlátoltabb. A polgár - főképp ki egész életét műhelyében tölti - igen kis kört fog fel, de e kis kört ismeri tökéletesen, a legkisebb részletekig. Mi ezen belül esik, abban ítélete éles és biztos, oly eszméket, melyek ezen kívül fekszenek, nehezen fog fel, s a legnagyobb óvatossággal, néha a nevetségig menő gyanakodással fogad el. A magasabb osztályoknak gondolatai tág körökben barangolnak, de tág körökben nincs néha egy pont, melyet tisztán látnak, melyet igazán ismernek. Még nagy kérdés, a polgárok korlátoltsága nem jobb-e e felületességnél?

1775

1864. november 9.

Napjaim egyformán folynak, sok apró munka s kellemetlen foglalatosság között; mióta hazajöttem, még dolgozni sem volt időm. Ma kaptam T[refort]tól levelet, melyben nehéz állapotjairól tudósít. Egész életén át fáradott, nem költött semmit személyére, s vagyonának nagy része elveszett. Mily viszonyok, melyek között a legjobb s intelligensebb emberek ily helyzetbe jöhetnek.

1776

1864. november 9.

Mi kínzó gondolat, hogy szerelmünk nem viszonoztatik, s ki nem tapasztalta ezt életében, ha elébb nem, legalább gyermekeinél, kik soha azon érzést, mellyel hozzájok ragaszkodunk, megérteni s viszonozni nem képesek, s kik az apának, kinek egész szíve rajtok függ, szíveknek, mely még annyi tárgyhoz ragaszkodik, annyi reményen függ, annyi érzéstül melegül, csak egy kis részét adhatják.

1777

1864. november 9.

Sok ember eszének csak oly hasznát veszi, mint díszkardjának, melyet pompára visel, s félek, magam is ezek közé tartozom.

1778

Pest, 1864. november 11.

Tegnap és ma ismét egész nap el voltam foglalva. Hozzáfogtam ismét könyvemhez a nemzetiségről, de a munka lassan halad. Az estét magányosan, levélírással töltöttem. Nemigen jó kedvben voltam; de meggondoltam, ha mindazt, mi helyzetemet kényelmessé teszi, elveszteném, ha nem volna jó szobám, pattogó kandallóm, puha karszékem, s fázva, egy rossz faggyúgyertyánál kellene folytatni levelezésemet, mit mondanék akkor? S hány ember van hasonló, sőt még rosszabb helyzetben, s mivel érdemeltem csak ezen jólétet is? E gondolatok csodálatosan felderítettek.

1779

Pest, 1864. november 12.

Dolgoztam a nemzetiségeken. Ma használok először pápaszemet. Itt van vagy legalább közeledik az aggkor, s mi keveset élveztem az élet örömeiből, s tulajdonképp mi keveset tettem. Egész eddigi életem egy hosszú előkészület volt, melynek valószínűleg sem én, sem más hasznát nem veszi. Nagy szándékaim voltak, nemes törekvéseim, de a sors nem kedvezett soha, s életem, melyet nagy gondolatokkal kezdettem, valószínűleg számtalan apró gondok között fog végződni. Rezignáció és mindég rezignáció. Ha minden fáradságnak más jutalma nincs is, egy biztos, hogy a nyugalom, mely mindenikünkre vár, utána jólesik. Csak egy keserű van mind e csalódásokban, hogy ki rajtok keresztülment, nem tud reményleni gyermekeinek számára sem. Más úton fognak járni, de nem lesznek boldogabbak, s e gondolat leverő.

1780

1864. november 13.

D[eák]nál voltam. Jókor reggel mentem hozzá, hogy magunk legyünk. Egy fiatal ügyvédet találtam ott, kivel magánviszonyairól értekezett. A mód, mellyel őt tartóztatá s szivarozásra kényszeríté, mutatta, hogy nem akar velem magányosan szólni. Később Nyáry P. jött hozzánk, és szokás szerént adomákkal tartottuk egymást. Mint mindég, úgy most egy kis politika is vegyült a beszélgetésbe, s D. nem ugyan, mint elébb, azt mutatta meg, hogy várnunk kell, de újabb szokása szerént azt, hogy nem tehetünk mást, mert a kormány részéről nem fog semmi történni, mi új pozíciók elfoglalását lehetségessé tenné. Vannak sokan, kik D-nak ezt rossz néven veszik, s közeledni látom az időt, melyben ellene a közvéleményben nagy ellenhatás fog bekövetkezni. Felfogásom szerént ez éppoly igazságtalan lesz, mint a túlzó bámulás volt, mellyel róla jelenleg még ellenei is szólnak. De állása jellemének szükséges következése, s valamint természetes, hogy oly ember, kinek legkitűnőbb tulajdona a logika, a fantáziának azon fokával nem bír, mely arra kívántatik, hogy magunknak a jelen helyzet következéseit tisztán formulázzuk, úgy D. fő erényei közé számoltatott mindég, hogy magát lelkesedés által elragadtatni nem engedi. Reá, mint mindenkire, a megszokás ellenállhatatlan hatalmat gyakorol, s éppen ebben fekszik jelen helyzetünk legnagyobb veszélye.

1781

1864. november 17.

Részint sógorommal, részint saját dolgaimmal folytonosan el voltam foglalva. Tegnap volt nálam Danielik. Színleg, hogy Csabacsüd eladásáról velem szóljon, de tulajdonképp, hogy nézeteimet kipuhatolja. Hosszasan szóltam vele, mert nincs semmi okom nézeteim titkolására, s újra meggyőződtem, mennyire középszerű tehetségű ember ő. Vannak, kik neki nagy befolyást tulajdonítanak, de hibásan. A mód, melyen szólt, állítólagos revelációi mind azt mutatják, hogy tulajdonképp nem tud semmit, s hogy összeköttetései nem terjednek beljebb az előszobáknál. A pap ügyesnek tartatik, s bizonyos, hogy az ügyességnek egy bizonyos nemével bír, de ez nem olyan, mely nagyra vezet. Megengedem, nem fog soha elmerülni, s a legnagyobb vészek között is fenn úszik; e kiváltság nemigen irigyletreméltó. Fenn úszhatik, de bizonyosan nem mint a sorhajó, hanem mint a cserdugasz.

1782

1864. november 18.

Ismét két óránál tovább beszéltem D[eák]kal. Minden fontos pontokban egyetértünk, s így nyugodtan nézek az országgyűlésnek elébe.

1783

1864. november 18.

Sokkal keményebben lakolunk hibáinkért, mi[n]t legnagyobb bűneinkért.

1784

1864. november 18.

Ausztria.

Mit kíván Ausztria? Állítólag oly egységet, mely mellett a birodalom jelen állását mint európai nagyhatalom megtarthassa.

S mit kíván az ország? Állítólag, hogy függetlensége és alkotmányos befolyása tekintetében azon állásba helyheztessék vissza, mely őt a sanctio pragmatica szerént megilleti, s melyet a 848-iki törvények által magának biztosítani akart.

Az *első* kérdés: a két rész valóban csak ezt kívánja-e?

A *második:* vajon e két kívánat tökéletes teljesítése lehetséges-e?

1785

1864. november 18.

Az emberek egy nagy része hasonló a süketekhez, kik, ha velek természetesen beszélünk, nem értenek, s ha felemelt hangon szólunk, rossz néven veszik; ez az, mi velek való érintkezéseinket oly nehézzé teszi.

1786

1864. november 21.

Tegnap kaptam Noszlopy Constanciától „Eszmetöredékeit.” Meggondolva, hogy 18 éves leánynak műve, valóban bámulandó, mind a gondolatok mélysége, mind főképp a forma helyessége által. De rég nem tett irodalmi mű szomorúbb benyomást reám. Mennyi fájdalmon, mennyi szomorú tapasztaláson kelle keresztülmenni annak, ki ily ifjan ily könyvet írhat. Ma Gorovénál, ki nagybátyja, találkoztam vele. Nem szép, de kellemes alak, a fájdalom s betegesség kifejezésével szellemdús arcain. Ha él, szép irodalmi név, de még több keserű fájdalom vár reá.

1787

1864. november 23.

Folyvást Tr[efort] ügyei foglalnak el, olyannyira, hogy alig vagyok képes munkára. Mi hatása van a materiális dolgoknak nemcsak helyzetünkre, de még kedélyünk állapotjára, sőt képességeinkre is! A financiális helyzet csaknem éppoly fontos, mint anyagi egészségünk, mely eszünk s jellemünk szilárdságának fő feltétele, s mégis mennyire gondatlanok vagyunk e tekintetben valamennyien, s mennyire vádolhatom magamat is. Szükség, hogy e részben rendet csináljak, s bármily megerőltetésembe kerüljön, megteszem.

1788

1864. november 25.

Két cikket írtam a b. Lloyd számára. Dolgoztam a nemzetiségeken. Tegnap itt volt Trefort, átutazva Bécsnek, a sok bú és gond szemlátomást hat egészségére. Mennyit adnék, ha segítenem lehetne, de a hatalom, mellyel bírok, s melyért sokan talán irigylenek, nem terjed annyira, hogy legjobb barátomat csak egy órára megnyugtassam; s vajon az, ki egész életét pénzszerzésre fordítá, s dúsgazdag, nem jár-e valószínűleg éppúgy, mert barátjai, családja, azok, kikért mindent adna, oly dolgokat kívánnak, miket pénzen megszerezni nem lehet? Mi különös dolog az élet! Mennyire különbözők törekvéseink, s mégis egyben megegyeznek, hogy a siker megelégedésünkre egyiránt hiábavaló.

1789

1864. november 27.

Tegnap este érkezett első Lloyd cikkelyem ide, nagy hatást tett, s minek még inkább örülök, kielégítette Deákot. Míg vele együtt maradhatok, biztos vagyok a sikerről. Ma tréfásan jegyezték meg többen, hogy annyi másban pesszimista lévén, a haza ügyeit rózsaszínben látom, s 50-től egy percig nem kétkedtem jövőnkön. Feltűnőnek látszik, s mégis természetes. Amit az ember nagyon szeret, ahhoz nagy, határtalan bizodalma van.

1790

1864. december 1.

Sógorom dolgai mindinkább bonyolódnak. A gond minden munkára csaknem képtelenné tesz.

1791

1864. december 2.

Bucsánszkynál voltam. Veszélyesen beteg. Legrégiebb barátom. Telekynén kívül az egyetlen ember, kit már mint gyermek szerettem, s most ő is elmegy.

1792

1864. december 4.

Bucsánszkyhoz semmi remény, sógorom mindinkább bajba bonyolít engem is.

1793

1864. december 4.

Megmutatni a világ javainak és törekvéseinek hiábavalóságát, ez az, miben sokaknak nézete szerint a bölcsesség feladása áll, s ha ez igaz, van-e e világon valami hiábavalóbb e bölcsességnél, sőt valami károsabb? - Ha a keresztény, ki az egész életet csak átmenetnek tekinti, s a boldogságot csak sírján túl reményli, a világ kincseit s dicsőségét megveti, ha Kempis elmondja, hogy boldogságunk nem abban áll, hogy mentül több földi javakat birtokunkba kerítsünk, hanem abban, hogy mentül többeket megvessünk, ez vallásunk szempontjából helyes, sőt alapelveink szükséges következése; de vajon azok, kik egyrészről halhatatlanságunkat tagadják, vagy iránta kételyeket gerjesztenek, s mégis a vagyon, a dicsőség, a jólét hiábavalóságáról szólnak, szomorú oktatásaikkal ugyan mit érhetnek el, minthogy még azon kevés élvezetet, melyet a világon találunk, elrontsák, s hogy nem adva, sőt nem is ígérve semmit, tőlünk mindent elvegyenek, miben boldogoknak éreztük magunkat. - Mert hisz az életben minden annyit ér, mennyinek azt becsüljük, s éppen ebben fekszik fiatal korunk nagy kiváltsága, hogy mindent, amit teszünk, s mi után fáradunk, még nagy fontosságúnak tartjuk.

1794

Szt. Tornya, 1864. december 12.

Tegnap érkeztem ide Csabacsüdön át, hol leányaim vannak. Szegény Ágoston! Bár a szükséges már megtörtént volna, s végképp túladhatna e birtokán, mely csak csalódásokra, saját hibáira emlékezteti.

1795

Szt. Tornya, 1864. december 12.

Nem találtam soha nagy érdemeket nagy szerénység nélkül, főképp tudósoknál, s ez természetes. Lehetetlen, hogy valaki bármily tudomány körében messze haladjon anélkül, hogy minden tudásunk szűk korlátait észrevegye, s ez szerénnyé tesz.

1796

Szt. Tornya, 1864. december 12.

Annyira megszoktuk abszolút hatalommal erőszakot, igazságtalanságot vagy legalább kegyetlenséget kötni össze, hogy ha Istenről gondolunk is, alig szabadulhatunk ezen eszmétől. Az isten fogalma, mint véghetetlen jóságé, a kereszténység nagy vívmánya. Az óvilág istenei, Jehova, mint a többiek, csak az uralkodók eszményképei, csakhogy még hatalmasabb, s azért még kegyetlenebb, bosszúállóbb a többieknél.

1864-1865

1797

Fiam anyagokat analizál, jól teszi. Ártalmas és kellemetlen gázok fejlődnek ki analizisánál, de mégis kellemesebb, mintha embereket analizálna.

1798

Senki a selfgovernement nagy eredményeit nem vonhatja kétségbe. A selfgovernement elébb a lokalitások szerént rendeztetett, a társadalmi élet következésében most az egyes érdekek kormányozzák magokat.

1799

Vannak sokan, kik azt állítják, hogy azon esetre, ha a kormány a jövő országgyűlést nem a törvényes formában híná össze, mi, kik mindég emellett küzdöttünk, sem a választásokban részt nem vehetünk, sem, ha megválasztatnánk, azt nem fogadhatjuk el.

Ezen felfogás körülbelül olyan, mintha valaki mondaná, hogy ha ellene egy bizonyos állást elfogadni nem fog, nem ütközik meg, miáltal, megengedem, elkerülhetjük az ütközetet, de elvesztjük a győzelemnek még lehetőségét is. Ha az első francia forradalom alatt a constituante azon határozatainak következéseit tekintjük, mely szerént az első gyülekezet tagjai a másikbani részvétből kizárattak, vagy ha a legközelebbi múltban keresve példáinkat, látjuk, hová vezetett, hogy Franciaország konstitucionális pártja a politikai térről visszavonult, úgy hiszem, nem lehetünk kétségben kötelességünk iránt, mert hogy saját biztosságunkról, sőt méltóságunkról s pillanatnyi népszerűségünkről a másik úton jobban gondoskodhatunk, ezt én szívesen elismerem.

1865

1800

Szt. Tornya, 1865. április 15.

Itt írtam le utolsó napi jegyzetemet. Itt kezdem meg újra. Helyzetem a 4 hónap alatt nem változott. Gondjaim ugyanazok maradtak, bajaim nem kevesbedtek, de reményem sem, s az elhatározás, hogy azt, mit életem feladásának ismerek, tenni fogom. Ma végzettem iratomat a nemzetiségről, s vele kezdettem meg újabb tevékenységemet. A lapengedély megvan. Redakcióm rendezve. Körülbelül rendezve tervem is, melyet az első 3 hónapban követni fogok, a többi Isten kezében van. Hazánk oly rendkívüli helyzetben áll, hogy itt csak rendkívüli eszközök segíthetnek, s ilyen talán az, hogy valaki, ki egész életén át politikával foglalatoskodott, egész meggyőződését leplezetlenül adja elé. Merész feladás, hálátlan, de megkísértem, mert ha tudom is, hogy e mód nem az, melyen az egyén hatalomhoz vagy népszerűséghez jut, az eszme csak így juthat mindkettőhöz, s nekem, ki egész éltemen át eszméknek szenteltem magamat, ez a fődolog.

1801

Szt. Tornya, 1865. április 15.

A népnek mindég bálványokra van szüksége, de van szüksége oly emberekre is, kik nála okosabbak, s midőn e bálványok előtt meghajolnak, s nekik tömjéneznek, hogy a tömeget tiszteletében meg ne zavarják, azoknak semmiségét belássák, és azokat eszközül használják, nevekben a jó ösvényre vezessék. Oly embereknek, ki[k] kortársai[k]nál csakugyan magasabban állnak, semmi nem szükségesebb, mint a rezignáció, hogy a darabban, melyet ők gondoltak ki, s melyben minden gondolat az övék, a főszerepet s a tapsokat, melyekkel az jár, másoknak engedjék át, s öntudatokban s azon meggyőződésben keressék vigasztalásukat, hogy a jövő ezen ítéletüket mindég rektifikálja, s a Pompeiusok s Cicerók között, kiknek elsője közmeggyőződéssel Magnusnak neveztetett, s kivel szemközt Cicero a maga korában igen alárendelt szerepet játszott, helyesebben választ.

Minden nagyszerű eseménynél akkor, mikor az történik, a kortársak figyelmét csak az anyagi átalakulás s a tettek, melyek azt előidézték, vonják magára; az utókorra csak azon gondolatok s eszmék maradnak, melyek azt előidézték, s az eset ritka, hol a két szerep egynek jutott. A dicsőségben is választanunk kell rövid életünk s a nagy jövő között.

1802

Szt. Tornya, 1865. április 15.

Ha a hajót szélvész ragadta meg, a legkínosabb nem a veszély, melyben forgunk, de az undor, melyet a legerősebb is érez, ha körültekintve azokat látja, kiket a hullámoktól hányt hajónak ingadozása beteggé tett.

1803

Szt. Tornya, 1865. április 15.

Mint a nap, mely borús egen végezve útját, világított, de nem ragyogott soha, s melynek helyét az emberek, kik melegét érezték, nem látták, csak midőn lealkonyodott, akkor volt egy derült pillanatja, melyen sugárai kitörve a fátyolon, a fél eget bíborba festék, s midőn elment, a messze téren millió cseppeket látunk, s érezzük, hogy egy nagy csillagzat tűnt le egünkről, s hogy setét lesz ezentúl.

1804

[Csabacsüd, 1805. április 18.]

I

Több nyolc századnál, mióta hazánk Németországgal folytonos viszonyban áll.

Az első pillanattól kezdve Németország arra fordítá törekvéseit, hogy Magyarországot - mint Csehországot - birodalmának alávesse, és azon ellentét következésében, mely emiatt Magyarországban támadt, a viszony, mely a két állam között kifejlődött, ellenséges volt. Meg vagyok győződve, hogy azon látszó antipátiának, mely a magyar s német között csaknem közmondássá vált, alapjai azon háborúkban rakattak le, melyeket III. és IV. Henrik Magyarország meghódítására viselt, s melyek által az előbbi időben a magyaroknak Németországban viselt pusztító hadai által kifejtett nemzeti antagonizmus megújíttatott; azonban, ha történetünkön végigmegyünk, azon meggyőződéshez jutunk, hogy

dacára Németország nyolcszázados törekvéseinek (mert az, mit Ausztria tett, csak a német császárok politikájának folytatása vala), Németország Magyarországot soha állami létének körébe nem vonhatta be, nem abszorbeálhatta, s hogy

dacára azon antagonizmusnak, mely a magyar s német nép között tagadhatatlanul létezett, s dacára azon erélynek, mellyel a magyar nemzet minden idegen s főképp minden német befolyástól szabadkozott, e két nemzet történetében mégis egy bizonyos közösséget tapasztalunk.

A német nemzet mindég érezé a befolyást, melyet Magyarország helyzete saját biztosságára gyakorolt,

s Magyarország mindég elfogadá Németország szellemi hatását, s bizonyosan ennek köszönhető, hogy egész történetünk folyama alatt nem találunk egy nagy háborút a magyar s német nemzet között.

Minden nagy küzdelemnél, melyben Németország léte kérdésben forgott, Magyarország nem Németország ellenei, hanem azok között állt, kik Németországot védelmezék. Hazánk ezen politikáját még a pápa befolyása sem változtathatta meg.

A küzdelem Ottokár ellen.

A csehek ellen.

A reformáció.

S bármennyit beszéljünk a nemzeti gyűlöletről, annyi bizonyos, hogy politikusaink a két országnak természetes viszonyát mindég így fogták fel, s hogy még revolúciói törekvéseinél sem ignorálták e közösséget. Bocskai s Bethlen, és a német protestánsok.

Zrínyi, Frangepán és Wesselényi törekvései, hogy Magyarország az imperiumba felvétessék.

S ha a gyűlölet öröklött, öröklött azon meggyőződés is, hogy a két nemzet nem nélkülözheti egymást.

Ennek manifesztációját látjuk abban, kik a mohácsi vész után az ausztriai házat megválaszták.

Ezt azon lelkesedésben, mellyel a magyar nemzet Mária Terézia alatt nemcsak fejdelmét, de az osztrák birodalmat védé.

Ezt azon áldozatkészségben, mellyel a francia háborúkban részt vett, és Napóleon csábító ajánlatait visszautasítá.

Azon pillanattól, melyben az oszmán birodalom alakulásával hazánk veszélyei kezdődtek, világosan azon meggyőződést látjuk nyilvánulni, hogy hazánk érdekében fekszik, hogy más nemzettel szövetkezzék, s a magyar erre a németet s nem a lengyelt választá.

Ha a viszonyt [nézzük], mely Magyar- s Németország s később ennek helyében Ausztria között fennállt, mindég ugyanaz maradt.

Németország soha nem abszorbeálhatta Magyarországot.

Magyarország soha nem szabadulhatott Németországnak szellemi befolyásától, s nem különíthette el anyagi és állami érdekeit Németországétól, hanem e két ország között, melyek soha állami egységet nem képeztek, minden más tekintetben a legnagyobb közösség létezett.

Ha valamely viszony annyi századon át, ennyi s ily hatalmas ellentörekvések dacára feltartotta magát, a legnagyobb biztossággal állíthatjuk, hogy oly okoknak kell létezni, melyek az emberek akaratánál erősebbek, melyek e viszonyt feltartották, s hogy ha ezen viszony megváltoztatása kívántatik, az első kérdés az, vajon ezen okok megszűntek-e, vajon az egyes részek helyzetében oly változások történtek-e, melyek ez[en], az előbbi helyzetben természetes viszonyok megváltozását megengedik. Mert csak amennyiben ily változásokat látunk, annyiban józan, s így jogosult a törekvés is, mely e viszonyok átalakítását tűzi ki feladásul.

Tagadhatatlan, hogy 1848[-ban] mind Magyarország, mind az ausztriai birodalom nagy átalakuláson mentek keresztül. Az első, midőn rendi alkotmányát a demokratikus monarchia elvei szerént alakította át, a második, midőn abszolút kormányformáját alkotmányossal cserélte fel.

De ha valaki ebből azt következteti, hogy a törvényes viszonynak, mely elébb Ausztria s Magyarország között létezett, változni kell, hogy Ausztriának egységes állammá kell alakulni, mely Magyarországot abszorbeálja, elébb meg kell mutatni, vajon ezen átalakulás a történtek után csakugyan fekszik-e Ausztria érdekében?

1. Hatalmi állásának,

2. materiális jólétének,

3. polgári szabadságának érdekében.

Másodszor, vajon Ausztria, mióta 1848-ban alkotmányos állammá lett, bír-e több eszközökkel azon cél kivitelére, mely után a német birodalom és utána Ausztria, mint abszolút állam, annyi századon át hasztalan iparkodott?

II

Ausztria hatalmi állása nem nyer semmit, ha Magyarország önállása megszűnik.

Ausztria hatalmi állásának alapjai.

1. Állása Németországhoz.

2. Népeinek ragaszkodása.

3. A lehetőség, hogy hatalmát a török birodalom szétbomlása esetében kiterjessze.

III

Ausztria materiális jóléte csak ezeket kívánja:

1. a vám közösségét,

2. Magyarország általános gyarapodását,

3. hogy Magyarország Ausztria terheiben részt vegyen,

4. hogy a birodalom kezelése olcsó legyen.

S minderre nem szükséges, hogy Magyarország Ausztriával állami egységgé alakuljon.

IV

Politikai szabadság első feltétele, hogy Magyarország oly helyzetben legyen, melyben az szabad legyen.

A birodalom két részének szabadsága legjobb, sőt egyedüli garanciája a politikai szabadságnak.

Valóságos politikai szabadság csak a selfgovernement elve mellett létezhetik.

Mért nem lehet azt behozni a birodalomban, ha Magyarország abszorbeáltatik?

V

Nincs semmi ok, melyért az abszorpció a birodalomnak most inkább érdekében állna, mint annak előtte.

Magyarország, mióta demokratikus állam, erősebb, de mindamellett kevesebb eszközzel bír az elszakadásra.

A materiális érdekek identitása.

Bír-e Ausztria, mint alkotmányos állam több eszközökkel az abszorpcióra?

Összefogva a mondottakat.

Az abszorpció legfeljebb a bürokráciának fekszik érdekében, de Ausztriának nem.

Ausztria kevesebb eszközzel bír az abszorpció kivitelére, mint valaha, a viszonynak tehát a réginek kell maradni, természetesen módosulva, amint azt mind a birodalom, mind Magyarország megváltozott helyzete kívánja.

VI

Az 1848-iki törvények semmi más, mint kísérlet, hogy azon viszony, mely 526-tól óta Magyarország s Ausztria között létezett, az újabb kor politikai igényei szerént formuláztassék.

Mennyiben kényszerítettek e törvények?

Mennyiben rögtönzöttek?

Mennyiben kívánatos, sőt szükséges e törvények módosítása?

VII

Az Ausztria s Magyarország közötti viszony csak akkor fekszik jó alapokon, ha

Magyarország belső önállása biztosíttatik,

ha biztosíttatik befolyása a közös ügyekre.

Az első tekintetben a törvények megfelelnek feladásuknak.

A másodikban nem.

Felszólítottuk az osztrákokat, de elküldtek.

A feladás a jelen pillanatban.

Az osztrákoknak van alkotmányok, a 26. Februarius.

Nekünk van a régi.

A közös ügyekre nincs, s ezt még csinálni kell.

Mily módon?

VIII

Szabadság alapján álló nemzetek csak szerződések által változtathatják meg helyzeteket.

Egy új sanctio pragmaticára van szükségünk. Vagy legalább sanctio pragmaticánk magyarázatára.

Mily alapokon?

1805

Csabacsüd, 1865. április 18.

Az idő csendesen folyik. Ma készítém lapom első 8 számára a fennebbi vázlatot.

1806

Csabacsüd, 1865. április 18.

Ha egész jelen kifejlődésünket figyelemmel tekintjük, benne két, látszólag ellentétes irányt veszünk észre, melyiknek egyike az egyéni szabadság elvéből indulva ki, az önkormányzat létesítése után törekszik, másika azon meggyőződést vévén kiindulási pontul, hogy az egész emberi nem egy nagy egység, nem a nemzetiségi különbségek megszüntetésén, hanem a nemzetiségi ellentétek kiegyenlítésén dolgozik, s mert az előbbi irány ellenáll, nem az unitáshoz, de a föderatív formának mindég tágasabb körökben alkalmazásához fog vezetni.

Magyarországnak helyzete olyan, hogy csak ha e két irányt felfogja, biztosíthatja jövőjét. Nemzetiségi helyzetünk az önkormány, viszonyunk Ausztriához a föderalizmus eszméjének létesítésére kényszerít, s éppen ebben fekszik az ok, melyért hazánk kifejlődése jelenleg egész Európára nagy szellemi hatást gyakorolhat.

1807

Csabacsüd, 1865. április 18.

Ki soha tévedni nem akar, az az igazságnak soha nagy szolgálatokat tenni nem fog; ki mindég attól fél, hogy szándékai félreismertethetnek, s hogy egyesek s talán a többség által rossz hazafinak tartatik, az népszerű lehet, dicséretet arathat, de bármennyi szobrot emeljenek dicsőítésére, soha jó hazafi nem volt. Nehéz lemondani kortársaink szeretetéről, mely a jobb polgárnak egyedüli, de bő jutalma a legnagyobb fáradalmakért is; de vannak pillanatok, midőn tőlünk e legnagyobb áldozat kívántatik, s az nem érdemli a babért, ki ettől visszaijed.

1808

1865. április 21.

Baj nélkül érkeztünk meg Pestre temérdek munkára. Deákot kerestem, de nem találtam. Szóltam Keménnyel, úgy látszik mindenből, hogy Deáknak távolról sem volt fogalma a hatásról, melyet cikkelye okozni fog. Maga e hatás olyan, mint a pisztoly lövése az Alpok között, melyre a lavinák a mélybe esnek, természetesen csak azok, melyek egypár órával később úgyis leomoltak volna; azonban így is hálával fogadom ezt is. Minden, mi ezen marazmusból kihoz, valóságos áldás.

1809

1865. április 21.

Ki népszerűség után vágyódik, az mindenekelőtt szigetelje el magát. Minden közelebb érintkezés egyesekkel veszélyezteti a közszeretetet. Ki egy nagy köz által láttatni akar, annak szükségképp magányosan kell állni. Pótolja-e az, mit a nép szeretetének neveznek, az egyeseknek szeretetét? Az más kérdés, de miután az úgynevezett nagy férfiaknak mindenek nagyszerű, csak többnyire kedélyek nem, ez mellesleges dolog.

1810

1865. április 21.

Országos férfiak olyanok többnyire, mint országos épületek. Nagyszerűek, feldíszítve minden ékességgel, bámulják, de senki nem érzi magát otthonosnak körében. Fájdalom, még egy hasonlóság létezik: hogy országos férfiak is, mint országos épületek, azon országnak, mely reájok büszke, többnyire sok pénzökbe kerülnek.

1811

1865. május 11.

Tegnap jöttem vissza Penteléről, hol sógoromat meglátogattam. Gőzösön mentünk le s fel, s midőn Ercsi mellett áthaladtunk, szívem megszorult, mint mindég. Nagyban kevés változott. Néhány új gazdasági épület, melyet Sina emeltetett, a faluban közel a Dunához egy emeletes ház, s néhány új fasor, de a falu s környéke ugyanaz maradt. Ott áll az új kápolna, hol nagyszülőim nyugszanak, a régi, hová mint gyermek annyiszor kimentem, a postaház rozzant

kerítésével, hol a nagy barackfa alatt Bettivel annyi boldog órát töltöttem, csakhogy a fa, mint mi magunk, kik mint gyermekek alatta ültünk, szinte száradni kezdünk[!]. A másik oldalon a sziget s az újfalui vadászlak, s az innensőn a szárazmalom, melynek gépezetén annyiszor törtem fejemet; minden, amint egykor volt - és mi lett belőlem. Ki ösmerne a szomorú utasban, ki a hajó fedezetén körültekint, a gyermekre s ifjúra, kinek vígsága körözetének csaknem terhére vált. - Nem a változás, melyet magunk körül látunk, éppen az fáj, hogy míg mi tökéletesen átalakulunk, minden régi helyén marad, s nemcsak a természet, de saját kezünk műve is túléli alkotóját. Még néhány év s hol leszek? Gyermekségem kedves tanyája úgy fog kinézni, mint most, s a gyermek helyett egy sír áll a kápolna mellett. Midőn ma hajón átmenék, újra feltámadt bennem a gondolat, mellyel sokszor foglalkoztam, hogy egyszer minden kedveseimet, kik most szétszórva nyugszanak, összegyűjtöm, s itt temettetem a kápolna mellett, s itt készíttetek sírt magamnak is. Minden tervek, melyeket établissement-om iránt valaha csináltam, füstbe mentek, talán e végső sikerül, de csak akkor viszem véghez, ha valami valóban nagy érdemet szerezhetek magamnak a hazáért, s ez is még mennyitől függ. Fáradhatok, de a siker Istentől függ.

Itt a városban Deák programja, mely a Debatte-ban megjelent, nagy szenzációt csinál. Hogy D, midőn saját programját az ókonzervatívok lapjában közlé, hibát követett, az kétségtelen, hogy személyes állásának ártott, midőn 4 évi hallgatás után most egyszerre nézeteit ily részletesen adja elé, szinte valószínű, de hogy e felszólalás a közügyekre jótékonyan hathat, bizonyos. Minden, mi a nemzetet jelen marazmusából kiemeli, valóságos jótétemény.

1812

1865. május 12.

Hosszasan szóltam Keménnyel az okokról, melyek D[eáko]t arra bírhatták, hogy úgynevezett programját a Debatt[e-]ban közölje, és magáról a programról is, melynek praktikus része rendkívül gyenge s nem praktikus, mert a mód, mely a közös ügyek tárgyalására ajánltatik, elfogadhatatlan, s ha mégis elfogadtatnék, szükségképp odavezet, mit D. ki akarna kerülni. K. meg van győződve, hogy D. ezt maga is hiszi, s éppen azért teszi indítványát ily formában, hogy traktátus útján, s az ellenfélnek teendő engedmények után, odajusson, mit a közvéleménytől félve indítványozni nem mer.

Furcsa politika, mely indítványait úgy állítja fel, hogy azokat maga is az ellenfél módosításai nélkül elfogadhatatlanoknak tartja.

A közvéleménytőli félelem, mellyel sokan minden gyengeséget palástolnak, engem az udvaroncok panaszaira emlékeztet, kik mindég urok hibái- és igazságtalanságairól szólnak. De vajon, ha az úr gyenge s ingerlékeny, ha az igazságot nem bírja el, s csak hízelgőket kedvel, nem ti vagytok-e okai, kik őt a hízelgéshez szoktattátok?

1813

Szolnok, 1865. május 14.

Az alföldre utazva összejöttem Tisza Lajossal. Mint beszédjeiből kiveszem, a határozati párt a jövő országgyűlésen is az előbbihez hasonló helyzetet fog elfoglalni, azaz oly elvek mellett lépend fel, melyeknek kivihetetlenségéről maga is meg van győződve, s melyeket nem is kíván kivinni, csakhogy D[eákot] és pártját oly állásba kényszerítse, mely szinte kivihetetlen. Furcsa politika, de olyan, mely Deák] egyénisége mellett valószínűleg másodszor is sikerülni fog.

Szt. Tornya. 1865. május 15.

Tegnap érkeztem Csabacsüdre, ma Szt. Tornyára. Az Alföldön rémülés uralkodik, az emberek mind az 1863. esztendő ismétlésétől félnek. A nedves tél ettől ugyan meggyőződésem szerént meg fog oltalmazni, azonban a kilátások elég szomorúak így is, mit már az is bizonyít, hogy az árpának ára egy nap mérőnként 40, a búza 60 krajcárral emelkedett. A nyereség, melyet a kereskedők tenni fognak, ismét roppant lesz, s ha ehhez azt számítjuk, melyet a kapitalista nálunk uzsora által szerez, s hogy ez mind a földbirtokos kárára történik, az elszegényedést, mely ezen osztály között naponként észrevehetőbbé válik, természetesnek kell találnunk, s ne feledjük el, hogy a nemzet nagyobb része ezen osztályhoz tartozik.

Általján véve, ha az ország anyagi bajain végignézünk, csaknem mindenik egy kútfőből veszi eredetét, s az a kapitálisnak hiánya.

Ez oka, melyért iparunk még azon ágaiban sem fejlődhetik ki, melyekben, mint például a vasindusztriánál, más körülmények kedvezők.

Ez akadályoztatja közlekedési eszközeink kifejlődését.

Ez idézi elé főképp azon roppant s szüntelen fluktuációkat gabonavásárunkban, melyek mezei gazdaságunkban minden számítást lehetetlenné tesznek, s mert csaknem mindég a kereskedő hasznára válnak, a földmívelőt tönkreteszik.

Nemzetgazdászati szempontból egész feladásunk abban áll. Megszerezni a kellő kapitálisokat, s e tekintet az, melyet sehol szemünk előtt vesztenünk nem szabad, s mely ítéletünket minden egyes kérdéseknél tetemesen módosítja. Így például a szabad kereskedés kérdésénél is.

Nem szenved semmi kétséget, hogy a vámvédelem egyes indusztriák emelésére nagy befolyást gyakorol, s így valóban nem veheti rossz néven senki, ha azok, kik hazánkban a vas-indusztriával foglalkoznak, legalább erre nézve, melynek kifejlődése az egész országnak annyira érdekében fekszik, védelmet igényelnek, s a földmívelőket, kik saját érdekökben olcsó gazdasági gépeket kívánnak, szűkkeblűséggel vádolják.

Rendes viszonyok között okoskodásaik mind állnának, nálunk tévedésen alapszanak.

Miután vasindusztriánk minden előnyekkel bír, melyek arra szükségesek, hogy a külfölddel a versenyt kiállja (jó anyag, olcsó munka, gazdag érc, nagy vízerő s olcsó tüzelő), és csak a közlekedési eszközök s a kapitális hiányzik (s tulajdonképp csak ez, mely ha meglenne, olcsó közlekedési eszközök helyreállítására használhatnék), nem védvámok segíthetnek indusztrián-kon, hanem csak oly intézkedések, melyek által a hazában forgó tőke megszaporíttatik, s minthogy ez semmi által nem eszközölhető hamarább s biztosabban, mintha az ország szabad kereskedés által a külföld kapitálisának megnyílik, meg vagyok győződve arról, hogy a vasra vetett magas védvám nagy hasznára lehet a birodalom többi tartományinak vasgyártására, melyek velünk egy vámterületet képeznek, de a magyar vasgyártást sokkal kevésbé fogják előmozdítani, mint a szabad kereskedés.

E részben is Széchenyi megmutatta mély belátását, midőn az ország regenerációját tűzve ki magának feladásul, a *hitelt* vette kiindulási pontjául, s ennek megalapításában kereste minden reformjainak sarkpontját, csakhogy a helyzet azóta változott, s éppen ebben kereshető az ok, melyért Széchenyi reformjai a várt eredményeket nem idézték elé.

Midőn a *Hitel* megjelent, s még jóval később is, a piac kapitálisok bőségében volt, s ha az okok, melyek a hitelt hazánkban lehetetlenné tevék, jókor elháríttatnak, bizonyos, hogy

hazánk a szükséges kapitális használatára juthatott volna. Ha például hitelintézetünk 830-ban vagy 40-ben alakulhat, s a hitelezőnek annyi biztonságot nyújthat, mint most, papírjai éppen úgy agioval keltek volna el, mint a galíciai vagy más hitelintézetek papirosai. De mert a kapitálisokat száz és ezer vállalat veszi igénybe, a pénzvásár el van telve keresőkkel, s a legnagyobb biztosság nem elég, hogy valakinek olcsó pénzt szerezzen, s bizonyosan a szabad kereskedés maga sem segít helyzetünkön, s még más intézkedésekre van szükség.

1. Hogy a hitelintézet operációit kiterjessze azáltal, hogy hitelét a kisebb birtokosnak is megnyitja, mi úgy eszközölhető, ha a kisebb birtokosokra nézve a kölcsönös jótállás elve hozatik be, s ezek együtt vesznek fel kölcsönöket.

2. A takarékpénztárak és Schulze-Delitzsch-féle segélyző intézetek szaporítása.

Ezekre főtekintettel leszek lapomban.

1815

Szt. Tornya, 1865. május 16.

A tegnapi napot gazdaságomban töltöttem. Ma végeztem el Max Müller La science du langage. Amennyiben minden könyvnek fő érdeme a világosság, én alig ismerek jobbat. Mi magát a tárgyat illeti, kevesebb filológiai ismeretekkel bírok, semhogy erről ítélhetnék, de annyi bizonyos, hogy Max Müller eléadásaiban nincs semmi, mit józan ember meg nem érthetne, vagy mi józan embernek nem látszik valószínűnek, s ez minden tudományos haladás becsének egyik legjobb kritériuma. Szaktudósok sokkal könnyebben csalódnak e tekintetben, s valóságos haladást látnak ott, hol csak a tudományos forma változik.

Ha a filológok saját tudományokat a legérdekesebbnek hirdetik, talán több igazságuk van, mint másoknak, kik azt a matematikáról vagy históriáról mondják, csakhogy más okból, mint melyre ők hivatkoznak.

Szerintek a filológiának főérdeke abban fekszik, mert általa az emberi nem őstörténete deríttetik fel, s én nem tagadom, hogy a nyelvészet által egyes tényeknek jutunk tudomására, melyekről minden más forrásaink hallgatnak. Ilyen az, hogy emlék előtti időben az ázsiai népek közös történetet éltek sat. De bármily érdekesek legyenek ezek, vajon ily egyes tények mit világítanak fel? Örülünk nekik, mint a kis csillagnak, mely setét egünkön felragyog, de e bizonytalan csillogás nem deríti fel az általjános homályt, s ha e fénypontok száma szaporodik is, és tudományunk idővel több ily tényeket hoz is tisztába, van egy bizonyos távolság az időben, mint a térben, hová szemünk s felfogásunk nem hat, s melyen túl a képzelet birodalma kezdődik, a poézisé, bármily tudományos formába burkoljuk is azt.

A nyelvészetnek érdeke abban fekszik, mert az emberi ész fejlődésének és működésének nincsen közvetlenebb manifesztációja, mert nemünk elmebeli tevékenységének (mi reánk nézve bizonyosan a legérdekesebb) nyelveinkben találjuk biztos emlékeit.

Valamint az egyes népek ismeretinek körét nyelveik szókincséből, úgy gondolkozási módjokat vagy legalább képességöket e nyelvek grammatikájából és syntaxisából ítélhetjük meg, s túlzás nélkül mondhatjuk el, hogy minden nép elmebeli tehetségeinek biztos mérlege nyelvében fekszik előttünk.

Minden haladás, mely a filológia körében eddig történt, új rokonságok felfedezéséhez vezetett. Valamint az ázsiai és szemit[a] nyelvek között, a két nyelvcsaládot egyenként s a kettőt egymással összehasonlítva, mindég több érintkezési pontok találtattak fel, ugyanez történik most a turáni nyelvekre nézve is, s közeledünk az időhöz, melyben be lesz bizonyítva,

hogy bizonyos szabályok minden létező nyelvekre alkalmazhatók. Felfogásom szerént ez azonban arra nézve, az egész emberi nép egy pártól származik-e, vagy több helyen s különböző időszakokban fejlődött-e, nem bizonyít semmit. Miután az orgánumok, melyekkel szólunk, ugyanazok, s a beszédnek szüksége egy minden embernél, természetes, hogy a nyelvekben, melyek által e szükségnek eleget teszünk, éppazon közösség létezik. De a nyelveknek ezen analógiája bizonyos jele annak, hogy az emberek képességében, akár egy, akár több pártól származtak, lényeges különbség nem létezik, hogy minden nép elmebeli kifejlődésre alkalmatos, s így hasonló jogosultsággal bír, s az egy pártól való származás csak amennyiben ezen meggyőződéshez vezet, bír fontossággal.

1816

Svábhegy, 1865. május 18.

Ma jöttem fel a Svábhegyre. Gyermekeimet egészségesen találtam. A városba érkezve tudtam meg, hogy Fröhlich csődöt mondott. Nála voltam, a szegény becsületes ember s főképp neje mély benyomást tettek rám. Az országgyűlés, amint mondják, szeptemberre hívatik össze.

1817

1865. május 21.

Ma van Ilona leányom 19-ik születésnapja. Az ég tiszta, mint akkor volt, a nap ragyogva emelkedik az égen. Adja az ég, hogy egész élete ilyen legyen. Annyi kívánságokból, melyekkel egykor a jövőre gondolék, most csak egy maradt, hogy gyermekeimet szerencsésen láthassam. Tulajdonképpen ez is utópia, mert miután e világon igen kevés szerencsés embert láttam, nem valószínű, hogy éppen gyermekeim tartozzanak azok közé, de mindenki utópiákban él, én ilyeneknek létesítése után még fáradoztam is, mért ne legyen vén napjaimra e gyönyörűségem.

1818

1865. május 22.

A városban voltam. Hosszasan szóltam Fröhlichhel és másokkal állapotáról. A szívtelen mód, mellyel azok, kik elébb vele a legszívélyesebb viszonyban álltak, róla most szólnak, a szó szoros értelmében undorító. Mintha örülnének szerencsétlenségén, mert érezve magokban a képességet minden gazsághoz, itt elmondhatják. Íme banquerout csúnya dolog, Fröhlichet becsületes embernek tartották, s ő mégis elkövette az ocsmányságot, és ím mi nem banqueroutíroztunk eddig, s nem is fogunk, hacsak azért is, mert reánk nem bízza senki pénzét.

1819

1865. május 22.

Deákot igen kedvetlenül s lehangolva találtam. Úgy látszik, nem volt előkészülve a módra, melyen programja fogadtatott. Nagy érdekkel követem e férfiút régtől óta. A hízelgő csoport, mely őt környezi, tagadhatatlanul rossz hatást tett még észbeli tehetségeire is. Kivel az egész világ úgy bánik, mint királlyal, végre a királyok hibáiba esik; talán az, hogy most durvábban

fog megtámadtatni, hogy hallgatásából kilépve egy tért foglalt el, melyről becsülettel visszavonulnia nem lehet, a küzdelemnek szüksége talán visszaadja elveszett energiáját. A jövő meg fogja mutatni, csak egy nagy reputációt vagy egy valóban nagy egyéniséget bírtunk-e benne.

1820

1865. május 24.

Tegnap, midőn leányaimmal a Jánoshegy felé sétáltam, két úr szólított meg, s tudtomra adá, hogy a sűrűben két fiatalember lőtte meg magát. Elmentem az őrházhoz, s felküldém az őröket. Ma megtudtam, hogy még egy harmadik fiatalember volt velek, ki ugyanazon szándékkal jött fel, s az egyik kilőtt pisztolyt magával vivé, hogy szándékát más helyen teljesítse. Az őrök utánajárnak, hogy őt vagy hulláját felkeressék. A szerencsétleneknek egyike fiam iskolatársa. Valamennyien alig 20 évesek. Mily kor, midőn az ily ifjakat is sem a vallás, sem a remény, mely legalább az élet kezdetén oly erős, a kétségbeeséstől vissza nem tartóztat. E történet mélyen hatott reám, s az egész napon alig voltam munkára képes.

1821

Svábhegy, 1865. május 31.

Megtettem minden készületeimet lapomhoz, s megírtam a felszólítást. Soha több reménységgel nem kezdettem még semmihez, s reménylem evvel meg fogom alapítani materiális egzisztenciámat, s ez a fődolog. T[refort]tól mindég rosszabb híreket kapok, úgy látszik, financiális állapotja oly pontra jutott, hogy azon segíteni nem lehet. Itt az aljasság, mellyel az emberek, miután elébb minden becsületes kiegyenlítést visszautasítottak, most a hatalom előtt hajlongnak, undorodással tölt el, s így helyzetemben nincs semmi kedvező, s mégis reménnyel nézek a jövőbe. Nékem úgy látszik, mintha a pillanathoz közeledném, melyben hosszú törekvéseim rezultátumait látom, s a gyümölcsök, melyeket életem hozni fog, élni kezdenének. Az isteni gondviselés, melynek életemben annyi jeleit tapasztaltam, s mely csudálatos utakon vezetett a pontra, hol most állok, és sok lelki kínok által tett azzá, ami vagyok, nem fog elhagyni a nehéz küzdelemben, melynek elébe megyek, s csak ebben helyezem bizodalmamat.

1822

Svábhegy, 1865. június 1.

A városban voltam, s egész délelőttöm elég kellemetlenül folyt el sógorom dolgaival. Viszonyai naponként inkább bonyolódnak. Ma adta ki Ráth könyvemet a nemzetiségről. Soha a sikerre nem voltam kíváncsibb, s éppen nem lepne meg, ha az senkit nem elégít ki. A nemzetiségi kérdés éppen olyan, mint viszonyaink Ausztriához. Békés megoldásához csak egy kis józanság és jóakarat lenne szükséges, de mit ér, ha éppen ez nem található.

1823

1865. június 4.

Tegnap ismét az egész napot a városban kellett töltenem, az iparbank, s főképp sógorom dolgaival. Soha ember több bajba s kellemetlenségbe nem keveredett rokonai által, mint én.

Könyvet írhatnék e tárgyról, mely mindenkinek mulatságos lenne, kivévén nekem, ki e humoros cselekvényt eljátszottam. Ha szláv népeknek elmondhatnám, amit tapasztaltam, jótállok, nem kívánnának együtt élni rokonaikkal. - A városban nagy sürgés-forgás a császár megjelenéséért. Lekopasztják a fákat s kerteket, hogy lombfüzéreket fonjanak, s a készülő háromszínű lobogónak nincsen száma, a fekete-sárgákat óvatosan kerüli mindenki, mert e patriotikus szívek nem gyanítják, hogy ezen alkalomnál a három szín is azzá válik. Bosszantó, de természetes, s előre láthattuk, hogy ezen inastermészetek, kiket nagy fáradsággal tartóztattunk vissza, hogy magokat ne alázzák meg, mihent erre szabadságot adunk, nem fognak mértéket tartani aljasságukban. De vajon rossz néven vehetjük-e annak, ki népét így látja: aziránt nem érezhet mást, mint megvetést?

1824

Svábhegy, 1865. június 13.

A császár elment, a hajlongó kamarás sereg eloszlott, s ismét kedves hegyormomon vagyok, s dolgom után láthatok, mely az elveszett hét alatt halomra nőtt. Mily eredménye lesz e nagy állami comoediának, jelenleg talán senki nem mondhatja; annyi bizonyos, hogy úr és szolgák megismerkedtek egymással, s az meggyőződött, hogy minden nagy események után az inastermészet ezekben nem veszté el hatását, s ezek belátják, hogy a félelemből gyűlölt uralkodó nem oly veszedelmes, mint gondolák, s ha nem is a jognak férfias védelme által, legalább a hízelgésnek megnyerhető, s hogy eszerént a kiegyenlítés lehetséges, mert hisz minden rész megtartotta hibáit s gyengeségeit.

1825

1865. június 14.

Olvastam La victoire du Nord aux États-Unis, melyet Montalembert küldött. A röpirat szokott rétori apparátusával írott, de gyengébb, mint az előbbiek. A munka folyamában a kérdést veti fel, honnan van, hogy Amerika, főképp az Uniónak éjszaki része a katolikusoknál nem népszerű? Montalembertnél, ki a katolicizmust ideális alakjában fogja fel, mely ellen senki nem protestál inkább, mint a pápa, e kérdés természetes, egyébiránt az antagonizmus a római egyház és az éjszak-amerikai nagy szövetség között csak természetes antagonizmusa két oly institúciónak, melyeknek egyike az auktoritáson, másika a szabadságon alapszik.

Valamint a protestantizmus, azaz a szabad vizsgálódás a vallási téren, s azon elvnek elismerése, hogy az egyházat a hívek összessége képezi, s hogy az egyes keresztény és Isten között arra különösen feljogosított egyénekre szükség nincs, később vagy elébb a polgári s politikai szabadságot vonja maga után, úgy a polgári s politikai szabadság maga után vonja a szabad vizsgálat s egyenlőség elvét a vallás terén, s így ellentétben áll a katolicizmussal, legalább oly értelemben, mint azt az enciklika felveszi. Szabad országok külsőleg katolikusoknak látszhatnak, s szokás szerént gyakorolhatják az egyház minden szertartásait, de lényegekben megszűnnek katolikusok lenni, mert az emberi természettel ellenkezik, hogy ki a szabadságot minden viszonyokra nézve az egyedül jogszerű s emberhez illő állapotnak ismeri, arról éppen ott mondjon le, hol legfontosabb érdekei forognak kérdésben.

1826

1865. június 16.

Bogovics volt nálam Wass-sal. Sokat szóltunk politikáról s a monarchia jövőjéről.

Meggyőződésem szerént nem a monarchia nagyhatalmi állását fenyegeti veszély. Meglehet, sőt valószínű, hogy egyes részek tőle elszakadnak, s a birodalom olasz és német részei azon irányt követik, melyben őket rokon nagy nemzetiségeik vonják, de hogy Európa ezen részében, a Duna nagy völgyében, talán más elemeket vonva magához, mindenesetre egy nagy állam fog létezni, az előttem bizonyos; kevésbé bizonyos, hogy ezen állam monarchiai formákban fog alakulni, s főképp a legitimitás elvei szerént.

Ha a dualizmushoz, azaz a históriai joghoz ragaszkodunk, a legitimitás elvének tisztelete magától következik. Hisz csak a legitimitás, a históriai jog az, mivel a dualizmust védhetjük. Ha egyébiránt a föderalizmus eszméjéhez megyünk át, ha Szt. István koronáját megtörjük, s így a fő nem szükséges többé, mellyel azt betöltsük, ha a viszonyt, mely a birodalom különböző részeit összeköti, tisztán ésszerűleg, csak a célirányosságot tartva szemeink előtt, rendezzük el, azaz, ha a históriai jogot mindenben, hol az egyes nemzetiségeknek kedvezne, eldobjuk magunktól, én meg vagyok győződve, nem fogunk megállni a republikáig.

Én részemről könnyen kibékülök e gondolattal. Akár országunk helyzetét, akár nagyságát, népünk számát vagy míveltségi állapotjainkat tekintsük, bizonyos, hogy a magyar e konföderációban éppen olyan, sőt nagyobb állást foglalhat el, mint mely néki a dualizmus feltartása mellett a birodalomban jut. Sőt hiszem, hogy bármit tegyünk most, egykor ide fogunk jutni. A világ nagy lépésekkel a föderatív elv általános alkalmazásának megy elébe, azonban jónak s kedvezőnek tartanám, ha a dualizmusnál egy ideig megállapodva, időt nyernénk, hogy a magyar minden tekintetben, főképp míveltségben megerősödve, a nagy szerepre képessé váljék, mely reá a jövőben vár.

1827

1865. június 20.

A városban voltam. Tudóstársasági ülés. Unalmas a lehetőségig. Két felolvasás az „A” partikuláról. Egy Joannovicstól, a másik Toldytól. Filológikus metafizika, mely az ész élesítésére talán éppúgy hat, mint a Talmud tanulása, de bizonyosan semmivel nem hasznosabb. Programom általján véve jó hatást tesz. Az emberek egyszerre átlátják, hogy a végtelen hallgatás meglehet arany, de bizonyosan csak azoknak, kik hallgatnak, s hogy a hazának nem sok haszna van belőle.

1828

Svábhegy, 1865. július 7.

Mióta utolszor e könyv kezemben volt, nagy dolgok történtek: magamra nézve, mert lapom megindult, s a közügyekben, mert Schmerling lelépett, Mailáth kancellárnak neveztetett ki, s minden arra mutat, hogy a nagy politikai átalakulás, mely hazánk sorsát egy időre elhatározza, kezdetét vette.

Abban, hogy a dolgok történtek, s így történtek, azaz, hogy korzervatíveink a kormányrúdra lépnek, nincs semmi meglepő. Mind Schm[erling] megbukása, mind Mailáth kinevezése a

dolgok természetében fekszik; hogy ez azonban most történt, arra Deák húsvéti cikkének, a Debatte-ban megjelent programjának s a császár utazásának bizonyosan volt hatása, s így ezen események is bizonyítják azt, mit kis okoknak nagy dolgokra való befolyásáról mondanak.

Mi az egész szituációt illeti, erre nézve nézetem a régi maradt. Miután nemzetnek magasabb kötelessége nem lehet annál, hogy az ősöktől öröklött önállást feltartsa, s miután a magyar koronának állami önállása azon viszonynak szükséges következése, melyben a birodalomnak nem magyar része Németországhoz áll, s miután ezért, ha nem is közvetlenül, legalább azon arányban, melyben a német egység kérdése előtérre lép, a magyar állam önállásának védelmében csaknem minden európai nagyobb államnak támogatására számolhatunk, mely egy oly államnak keletkezését nem engedheti meg, minő a német lenne, ha Magyarország az osztrák birodalomba abszorbeáltatván, vele a német szövetség kiegészítő részévé válnék.

Első kötelességünk kerülni mindazt, miáltal a magyar koronának állami önállásáról lemondanánk, vagy mi későbbi kifejlődésében odavezetne.

Nemcsak magunknak, de Német- s Olaszországnak, sőt egész Európának tartozunk avval, hogy a magyar állam a birodalomtól egy tisztán elkülönözött egész maradjon, s minden, mi az összeolvadáshoz vezetne, a legnagyobb óvatossággal kerültessék.

Ellenben nem ignorálhatjuk a jelen helyzetet s annak következéseit. Nem ignorálhatjuk,

hogy az ausztriai birodalom jelenleg európai szükségnek tartatik,

hogy a magyar állam a históriai jogon alapszik, s hogy e históriai jog a dinasztiához köt,

hogy Magyarország népeit részint míveltségi fokuknak következésében, részint azon hibák miatt, melyeket irányukban elkövettünk, most csak a koronának egysége tartja össze, s hogy hazánk a jelen pillanatban nincs azon helyzetben, hogy Ausztriától elválva, önálló államot alkosson, s

hogy végre arra, hogy az idővel lehetségessé váljék, Magyarországnak még minden tekintetben fejlődni s erősödni kell, mit csak rendezett viszonyoktól s az alkotmányos szabadságtól várhatunk, sőt mire még az ausztriai birodalom hatalmi állása is szükséges, mely nélkül materiális érdekeink a kellő védelmet nélkülöznék.

Ebből következik,

hogy valamint nem fogadhatunk el semmit, miáltal Magyarország állami önállása csak kérdésbe jöhetne, s valamint a birodalomhozi viszonyaink megállapításánál kiindulási pontunk csak a dualizmus lehet,

úgy el kell fogadni mindent, mi nélkül a birodalom hatalmi állása, s a birodalom körében az alkotmányosság fenntarthatatlan.

S hogy eszerént, valamint egy birodalmi parlamentumba nem léphetünk, s mindent, mi ehhez vezetne, vissza kell utasítanunk, bármily anyagi s más előnyökkel kapcsolatban ajánltatik is,

úgy oly orgánumokról kell gondoskodnunk, melyekre a birodalom közös ügyeinek alkotmányos vezetése bízathatik, sőt ha ezt tőlünk senki nem követelné, saját érdekünk parancsolna.

A kérdés csak az, miként szerveztessenek ezen orgánumok - a tanácskozó testület s a végrehajtó hatalom -, melyek a közös ügyekkel megbízatnak, oly módon, hogy ez által Magyarország állami különállása ne veszélyeztessék?

S itt mindenekelőtt megjegyzem, hogy azoknak nézetét hibásnak tartom, kik ennek garanciáját csak azon testület organizáció[já]ban keresik, mely a birodalom két feléből alakulva, a közös ügyek discussiójával megbízatik. Mentül nagyobb a veszély, annál szükségesebb, hogy

biztosításunkat nemcsak ebben, de egyszermind a végrehajtó hatalom organizációjában keressük, sőt ez utóbbi még szükségesebb.

Mi azon garanciákat illeti, melyek *a tanácskozó közös testület organizmusában* kívántatnak, ezek között az

1-ső azon tárgyaknak kijelölése és szabatos körülírása, melyek közösöknek ismertetnek el.

A tárgyaknak kijelelésében nincs nehézség, ezekre nézve nem lehet kétség. Ezek: a külügy, a kereskedelmi ügy, a birodalom hadi és a birodalom pénzügyei.

A két elsőt felesleges körülírni. Ha a birodalom kül- és kereskedelmi ügyei egészen egy közös testületre bízatnak, ezáltal Magyarország önállása nem veszélyeztetik;

mert mi a külügyeket illeti, ezekre Magyarország-, mint minden alkotmányos országnak befolyása, nem ezen ügyek parlamentáris discussiójában, hanem a budget és haderő meghatározásának jogában fekszik.

A kereskedelmi viszonyok teljes közössége pedig, mint ezt a Német Vámszövetségnél látjuk, semmiben nem veszélyezteti az egyes államoknak önállását, melyek ily szövetségre léptek.

Szükséges ily körülírás azonban a had- és pénzügyre nézve, s pedig azért, mert

a) mind a had-, mind a pénzügynek van egy része, melyre nézve a közösség a birodalom hatalmi állásának biztosítására nem szükséges, s mert

b) ha a had- és pénzügy minden ágaiban közösnek tekintetik, s arra Magyarország semmi külön befolyást nem gyakorol, önállásunk legfőbb garanciájától fosztatik meg.

A hadügyre nézve a birodalom hatalmi állásának veszélyeztetése nélkül talán a következőket követelhetjük.

1. Hogy a hadseregnek száma a békelábon meghatároztatván, ha ennek emelése kívántatik, erre a magyar országgyűlés *külön* megegyezése legyen szükséges, kivéve csak egy tettleges megtámadás vagy annak közvetlen veszélyét, midőn a közös testület határozhat, s e határozat a magyar törvényhozásnak csak ex post facto helybenhagyásra előterjesztendő.

2. A magyar hadseregnek külön ruházata s az, hogy Magyarországnak egész kontingense csak a magyar ezredekbe vétessék fel.

3. Hogy e hadsereg tisztjei magyarok legyenek.

4. Hogy háború s annak közvetlen veszélyén kívül az országban csak magyar sereg helyeztessék el; végre

5. maga az elhelyezés, s általján véve azon egész hatáskör, melyet elébb a magyar fő provinciális commissarius betöltött *(megszakad a szöveg).*

A financiákra nézve bizonyos, hogy ha a kül- s hadügy közösségét elismerjük, s az államadósságban részt veszünk, a birodalom közös jövedelmeiről kell gondoskodnunk.

A birodalmi budget csak a birodalom két felének küldöttjéből álló közös testület által határoztathatik meg. Ez dönt a budget emelése s lejjebb szállítása felett, s ez bírálja s fogadja el a budget és adósság fedezésére szükséges financiális operációkat. S a miniszter, ki ezen budgetet kezeli, s az állam közös költségeit fizeti, csak e közös testületnek felelős. De itt végződik, mi a financiákat illeti, a közösségnek szüksége is, és tagadhatatlan, hogy

mihent az arány, melyben a magyar korona e közös költségekhez járul, meghatároztatott, nemcsak azokban, mik Magyarország beligazgatásához s külön költségeihez tartoznak, hanem

arra nézve is, mivel a birodalom közös költségeihez járul, az adónemeknek s egész adózási rendszernek meghatározása, s minden adónak kivetése és behajtása Magyarországot illeti; e tekintetben az indirekt adókra nézve csak azon megszorításokkal, mely oly országokban, melyek egy közös vámterületet képeznek, ezen összeköttetés természetében fekszik.

A közös tárgyaknak ily módon szoros körülírása mellett, mely kétségen kívül a legfontosabb, a 2-ik szinte fontos garanciát találjuk annak alakítása módjában,

a) ha abban a birodalomnak magyar fele a másikkal egészen egyenlő számú szavazatokkal bír;

b) ha a birodalmi közös testület a magyar országgyűlés által saját köréből választatik, s tagjai a magyar országgyűlés tagjai maradnak, s mandátumok a magyar országgyűlés feloszlatásával megszűnik,

c) ha a közös testület eljárásáról a magyar országgyűlésnek jelentést tenni tartoznak;

d) ha az küldöttjeinek utasítást adhat, mit, ha törvény nem biztosít is, akadályoztatni praktice lehetetlen, s ha visszahívási joggal ruháztatik fel, vagy mert ez sem szükséges, ha e jogát azáltal gyakorolja, hogy egyszerű határozattal kinyilatkoztatja, hogy bizonyos egyén vagy delegátusainak összessége bizodalmát elvesztette, mi szükségképp ezeknek lemondásához vezet.

A *3-ik* garancia fekszik abban, hogy miután azon testület, mely a közös ügyek elhatározásával megbízatik, nem mint most a Reichsrat, melynél a birodalom lajtántúli fele többséggel bír, hanem egy oly testület, melyben a birodalom két fele egészen egyenlő befolyással bír, mindazon okok, melyek minket arra intenek, hogy e közös testületnek körét a szükségen túl ne terjesszük, éppúgy léteznek lajtántúli szomszédainkra nézve is, kik, miután minden, mi nem közösen határoztatik el, ipso facto saját alkotmányos törvényhozásuk köréhez tartozik, s a legnagyobb biztonsággal tehetjük fel, hogy valamint mi, úgy ők is mindenekfelett azt fogják óhajtani, hogy mindenben, ahol ez csak lehetséges, mások befolyása nélkül ők magok határozzanak közügyeik felett.

De amint mondom, ez mind nem elég, hanem szükséges, hogy gondoskodjunk garanciákról *a végrehajtásnál is.*

A főgarancia a végrehajtásnál nem a juridicus felelősség, hanem a közvélemény hatalma (public spirit), azonban nem kell kevesellnünk annak hatását is, s ha fel lehetne tehető, hogy a közös testület, mely ily módon alakíttatott, a magyar törvényhozás körének megszorítása után törekednék, ez ellen semmi törvényes garanciánk nem lehet.

A dolgok természetében fekszik, hogy a minisztérium, mely a közös ügyek vezetésével megbízatik, sem a magyar, sem az osztrák törvényhozásnak külön felelős nem lehet. Az pedig, hogy a 4 miniszternek fele mindég magyar legyen, nem fér össze egy jó adminisztráció kellékével, mely azt kívánja, hogy minden tárcához, más tekintetek mellőzésével mindég a legképesebb választassék.

A garanciát itt nézetem szerént két államminiszternek kinevezésében, s oly alkotmányos intézkedésben látom, hogy minden egyes, a közös minisztérium által kiadott rendelet, a birodalom két felében csak úgy hajtassék végre, ha az Ausztriában az ausztriai, Magyarországban a magyar államminiszter által ellenjegyeztetett, kik nem a közös, hanem mindenik saját törvényhozásának, s így a magyar a magyar országgyűlésnek, az osztrák a Reichsratnak felelősök.

1829

Svábhegy, 1865. július 16.

Ámbár sokat dolgozom, lapom előfizetői lassabban gyűlnek, mint reménylettem. Úgy látszik, ez is egy illúzió vala. Eggyel több, mit tesz az! Mindenesetre, ha már hozzáfogtam, folytatom legalább egy évig, habár az egész ideig ingyen dolgozom. Egy áll: ha ma meghalok, s a magyar közönség és én megcsináljuk számolásunkat, az adós nem én leszek. Irányomban nem erőltette meg magát még szimpátiáival sem.

1830

1865. július 23.

Trefort sógorom volt nálam. Holnap jelenik meg cikkelyem, melyben a kiegyenlítés kérdését tisztábban szóba hozom. Kíváncsi vagyok a hatásra. Annyi bizonyos, hogy soha nagyobb konfúzió nem létezett, mint a legtöbb emberek fejében, kikkel találkozom. Csaknem megfoghatatlan, oly kevés eszme s fogalom, mint nálok található, hogy adhat ily roppant zavarra alkalmat.

1831

1865. július 25.

Újabb időben a poitiersi könyvtárban egy pár kötet kézírás találtatott, „La verité, ou le vrai systhéme" Dom Deschamps 1775-ben meghalt bencés szerzetestől, mely állítólag Hegel filozófiáját magában foglalja, s melyről Emil Beaussire poitiersi tanár könyvet írt. A hipotézisek, melyek szerint Deschamps metafizikai lucubratioit strassburgi barátainak közlé, úgyhogy ezek így jutottak volna Hegelhez, vagy valamely francia emigráns által, szépek lehetnek, de nézetem szerént mit sem bizonyítanak. Az eszmék köre, melyekhez spekuláció útján juthatunk, sokkal korlátoltabb, semhogy abból, ha két rokon szellem egy rendszerben találkozik, szükségképp plágiumot kellene feltennünk. Valamint ugyanazon igazságot egyszerre többen találhatják fel, úgy a metafizika körében könnyen tévedhetnek hasonló módon. Az elsőnek magyarázata abban fekszik, mert miután csak egy igazság van, többen egyszerre találhatják, a másodiknak az emberi elmének közös tulajdonaiban s gyengeségeiben.

1832

Svábhegy, 1865. augusztus 4.

1-sőn volt nálam Bartal, kivel levél útján közöltem, hogy Sennyey őt alelnöknek akarja kinevezni, s hogy Deák őt akarja megválasztatni a ház elnökének. Észrevettem, hogy a két officiális helyzet után nagy kedvet érez, de úgy látszott, hogy inkább a házelnökséghez hajlik, s én elmondtam néki okaimat, melyekért azt, hogy a jelen kormány alatt másodrendű állást elfogadjon, károsnak tartom. Ma kaptam levelet, melyben velem tudatja, hogy ellenkező nézeteim dacára az alelnökséget a Helytartótanácsnál elfogadta. 7 okot ad elő, mely őt arra bírta, a fő, sőt az egyedüli, melyről azonban nem szól, jellemében fekszik.

Egyrészt a hivatal utáni vágy, mely oly emberben természetes, ki azon gondolatban nevelkedett fel, hogy nagy úr lesz, s ki most 40-en túl van, és címre még nem tehetett szert. Ehhez a

tevékenységnek szüksége, sanguinicus véralkata, mely miatt a nehézségek kisebbeknek, az eredmények új hatáskörében nagyobbaknak látszanak, s főképp egy valóban nagy ambíciónak hiánya, mely türelmessé tesz, s azon kisebb jutalmakat, melyek utunkon ajánlkoznak, becstelennek mutatja, mert egy nagy cél áll szemünk előtt, mindez összeműködött, és az eredmény, hogy Bartal excellenciás úr lett, talán a jövő konzervatív minisztériumnak tagja, de semmi esetre nem az én támaszom.

Reám nézve Bartal elhatározása annyiban nagy fontossággal bír, mert azt, hogy külön pártot alakítsak, lehetetlenné teszi. B. volt az egyetlen ember azok között, kik hozzám közelebb állnak, kikkel ezt tehettem volna. A többiekben mind vagy a kapacitás hiányzik, vagy az erély, vagy a szorgalom.

Nem fogok izolálva állni, főképp később s a fiatalabbak közül, a különböző nemzetiségek képviselőiből és a polgárságból sokan fognak csatlakozni hozzám, de *magányosan* kell állnom, s arra, hogy elveimet tisztán s következetesen vigyem keresztül, vagy hogy azokat legalább tisztán állítsam fel, a keresztülvitelt más boldogabb időkre bízva, jó, ha magamat pártomért zsenírozom nem kell. - Igen sajnálom Bartalt, kinek személyisége nálam kedves vala, de egoisztikus szempontból, úgy hiszem, az egész reám nézve inkább kedvező.

1833

Svábhegy, 1865. augusztus 13.

Tegnap találkoztam Liszttel. 25 éve, hogy először szóltunk egymással, s egy ideig elég szoros viszonyban álltunk. Fiatalok voltunk akkor, telve nagy aspirációkkal s fényes reményekkel. Most az idő, melytől feltételeink teljesülését s a babérkoszorúkat vártuk, elmúlt, s ő mint vénecske abbé, én összeaszott kis ember, álltunk egymás mellett, fiatalságunkból megtartva ő a hosszú hajat, de mely először szült, én a halvány arcszínt, csak valamivel sárgább színfokkal, s valószínűleg ismét hasonló csalódásban, csakhogy a futurum helyett most a praeteritumba helyheztettünk által, s ő azt hiszi, hogy a zene, s én, hogy a tudomány s politika körében nevezetes eredményekhez jutottam. Valóban nevetséges dolog az élet, csakhogy kissé nagyon is szomorú. Kettőnk között bizonyosan Liszt a józanabb; sok kellemes órát töltött életében, s én igen keveset, s most felhúzta a köntöst, mely azt jelenti, hogy az élettől visszavonult, s én még ezt sem tehetem, s életem azon korára, midőn nyugalomra lenne szükségem, csak kötelességeimet szaporítottam meg. Adjon Isten erőt, hogy teljesíthessem.

1834

Svábhegy, 1865. augusztus 13.

A világ az úgynevezett nagy emberekről többnyire azt teszi fel, hogy a tömeget saját eszméinek kivitelére eszközül használják, sőt ők magok sokszor ugyanezt hiszik. A tapasztalás az ellenkezőt bizonyítja, s én több esetet tudnék felhozni, melyben kitűnő emberek a tömeg szenvedélyeinek szolgált[ak], mint az ellenkezőre. Ki eszméinek gyakorlati alkalmazását kívánja, annak mindenekelőtt a közértelmetlenséggel kell tranzigálnia. Egész igazság, akár a jog, akár az elmélet terén, mindég az utópiák közé tartozik, s hogy a gondolat nagy embere a praktikus élet terén is nagy ember legyen, szükséges, hogy először egy nagy eszmével lépjen fel, s másodszor, hogy saját nagy eszméjét maga kisebb mértékre redukálja, s az igazság közé, melyről ő maga meg van győződve, a kellő mennyiségű csalódásokat s hazugságokat keverje. - Kérdhetné valaki, ha ez nézetem, mért folytatom a pályát, melyen járok? S igazsága volna.

Nincs is más ok, mely arra bír, hogy az élettől egészen vissza nem vonulok, mint gyermekeim. Míg ezek magok lábaikon nem állnak, meg kell tartani állásomat, hogy ők oly magas pozícióból lépjenek az életbe, minőt nekik szerezhetek. Ha ezt elérem, nem bírhat semmi többé szerepem folytatására, melytől a szó szoros értelmében undorodom. Azok közé tartoztam mindég, kiknek egy pacsirta éneke száz torok éljen-rivalgásánál kedvesebb. Mert az utóbbinál alig ismerek kellemetlenebb zajt. Csaknem pirulok, ha azoknak helyeslését hallom, kiknek ítéletét annyira megvetem, s kiknek jó véleményét keresnem kell, hogy azoknak, kiket szeretek, kárt ne okozzak. A magyar közmondás a katonaságot cifra nyomorúságnak nevezi, éppoly igaz lenne, ha minden nagyobb politikai szerepet gyalázatteli dicsőségnek neveznék. Valóságos dicsőség csak kétféle van. A katonáé, ki egy nagy ügyért vagy becsületérzésből életét kockára teszi, s a költőé vagy tudósé, ki nagy eszméknek él. Kinek a tömeggel dolga van, tapsot arathat, nagy dicséretekben s hatalomban részesülhet, de való dicsőségben nem, már azért sem, mert többnyire azt nem is érdemli meg. Nincs kéz, mely azáltal, hogy ezerekkel kezet szorítunk, tisztábbá válnék.

1835

Svábhegy, 1865. augusztus 13.

Egy tagadhatatlan, hogy ámbár egész életem a hazának vala szentelve, s ámbár nem tettem soha semmit, mi irányomban bizodalmatlanságra legtávolabbról alkalmat nyújthatott volna, mégis soha populáris nem voltam. Az ok abban fekszik, mert talán senki a létezett visszaéléseket kíméletlenebbül nem támadta meg. Falujegyzőm, melyben minden előítéletek ellen harcra szálltam, olyanokat is támad meg, mik egyes nemes érzelmekkel összeköttetésben állnak, s miket legalább százados megszokás sokaknak kedvessé tett; s valamint senki a gyermeknek nem veszi rossz néven, ha a fogorvos iránt nagy rokonszenvvel nem viseltetik, bármennyi hálával tartoznék iránta, úgy nekem sincs panaszra okom, ha a nép nevemet hallva, mindég csak a fájdalmas operációra emlékezik. Természetünket követjük mindketten; én midőn azt, mit rossznak tarték, vassal támadtam meg, s a nép, midőn háladatosságában nem okoskodik, s szeretetét azoknak adja, kik cukrot adva fogát elrontották, s gyűlöletét annak, ki egy fájdalmas pillanat árán hosszú szenvedésektől mentette meg.

1836

Svábhegy, 1865. augusztus 15.

Kevés érdekesebb dolgot ismerek, mint a rögtöni változások, melyeken a közvélemény néha keresztülmegy. Ily változások közönségesen olyankor történnek, midőn a közvélemény hosszabb vagy rövidebb ideig valamely véleményhez nagy megrögzöttséggel ragaszkodott. Mint másban, úgy itt a reakció soha nem marad el, s mentül szilárdabbnak látszott a közmeggyőződés, mentül legyőzhetetlenebbnek, annál tökéletesebb az átalakulás. Úgy látszik, mintha a nép megbánná következetességét, s azon áldozatokat, melyeket bizonyos elvekért hozott, bosszúságában éppen az ellenkező irányra határozná magát. Nincs kitűnő egyéniség, kinek életében a virágvasárnap s a passió nem állnának közel egymáshoz, s nincsen elv, melyre nézve a közvéleményben ily fluktuációkat vagy inkább ily tökéletes átugrásokat nem jelelhetnénk ki.

Többször tapasztaltam ilyeneket életemben. Így például azon eszmékre nézve, melyek a nemesi kiváltságra nézve a hazában egykor léteztek, így akkor, midőn a municipális rendszernek bámulata rögtön a miniszteriális rendszer iránti lelkesedésre alakult át, s ebből

következik, mennyire hasznos önző szempontból is a következetesség. Miután a közvélemény változásait előre kiszámítani nem lehet, s ki ebben egyes indiciumok után indul, könnyen csalódásoknak teszi ki magát, legjobb helyben maradni. Ki türelmét nem vesztve megáll, biztos lehet, hogy a közvélemény, mely őt elhagyá, hozzá végre visszajön.

Ily átalakulás pillanatját éljük most, s éppen nem fog meglepni, ha ókonzervatívjeink, kik egy ideig általános gyűlölet tárgyát képezék, s kik még néhány hét előtt egészen párt nélkül álltak, néhány hét múlva többségben lesznek.

Mi az ily irányváltozásnak első jele, hogy a vélemény, melyet egy ideig senki bevallani nem mert, bátran lép fel, már itt van; a második stádium, hol egyszerre a párthívek nagy szaporodása tapasztaltatik, szinte közel áll, s még talán az országgyűlés előtt ott leszünk, hogy mi, kik elébb többségben voltunk, alig bírjuk magunkat védelmezni a sok szenvedélyes támadás ellen, melyre számolhatunk.

Miután legalább jelen míveltségi helyzetünkben nemcsak nálunk Magyarországban, de általján véve a többségnek a legfontosabb kérdésekről nincs és nem lehet véleménye, a pártok állása mindég bátorságoknak fokától függ, s minthogy az az ókonzervatíveknél naponta nő, nálunk fogy, könnyen meglehet, hogy maholnap kisebbségben leszünk; csak egy világos előttem, s ez az, hogy ezen időszak nem tarthat sokáig.

Miután Magyarország politikai helyzete nemcsak a birodalom, de egész Európa politikai helyzetével a legszorosabb összeköttetésben áll, miután napjainkban a demokrácia hatalma ellenállhatatlan, s pedig mind azon irányban, mely egyenlőség után törekszik, mind abban, mely az abszolutizmus ellen tör, s miután ókonzervatíveink sem a politikai szabadságot, sem az egyenlőséget komolyan nem akarják, s nem akarhatják, befolyások a közvéleményre csak addig tarthat, míg azt felhasználni megkísértik, s azért úgy hiszem, nyugodtan elvárhatjuk, míg ezen aberrációknak, melyekbe a közvéleményt látjuk, természetes vége szakad.

1837

Svábhegy, 1865. augusztus 15.

A közmondás szerént noblesse oblige; napjainkban, midőn a demokrácia a nemességnek helyét foglalta el, ugyanezt mondhatjuk a demokráciáról. Nem utasíthatja magától ez sem kötelességeit, s ezek kétfélék: *hogy dolgozzon s mívelje magát.*

1838

Svábhegy, 1865. augusztus 15.

Ki annak örül, hogy kitűnő embernek tartatik, s magában is érzi, hogy a közönséges színvonalon felülemelkedett, az ne panaszkodjék a szenvedések ellen, melyeken keresztülment. Valamint a gyümölcsnek egész levét nem lehet kisajtolni erős nyomás nélkül, úgy egyéniségünk nem adja ki azt, mi benne rejlik, ha a sors igen szelíden bánik vele.

1839

Svábhegy, 1865. augusztus 15.

Ha gazdag ember sorsa ellen panaszkodik, vagy mint egyszer Sina velem tevé, azt akarja bebizonyítgatni, hogy vagyonának nagysága képezi elégedetlenségének okát, bizonyosan kevés részvétre számolhat; s nem hasonlók-e a panaszok, melyeket, mióta Byron élt, minden kis poétától hallunk, hogy sorsa kegyetlenségében őt oly nagyon kitűnőnek tette. Hogy a nagy szellemi tehetség éppúgy, mint a nagy vagyon, bizonyos bajjal jár, az kétségtelen, de éppoly kétségtelen az is, hogy a kettő között szellemi tulajdonunk sokkal több élvezetet ád, mert a vagyon végre is csak anyagi élvezeteinket nevelheti, s ezek, csak egy gyomrunk s két lábunk lévén, s így csak egyszer ebédelhetvén s egy lovon lovagolhatván, korlátoltabbak. Hanem azért is, mert a gazdagságnak fő élvezete az, hogy azt bőkezűen eloszthatjuk, s a legpazarabb Croesus nem szórhatja kincseit annyiaknak, mint egy valóban kitűnő szellem.

1840

1865. augusztus 21.

Tegnap volt nálam ebédre Liszt. Leányával, Bülownéval jött, papi köntösben. Délután Jolánnal Figaro nyitányát játszotta el négy kézre, később a legnagyobb szívességgel több koncert darabot, közötte a Magyar rapszódiát, melyet tőle 25 év előtt Pozsonyban hallottam. Körülbelül úgy, mint akkor, csakhogy én a darabban s ő a bámulásban, melyre roppant ügyessége a hallgatókat elragadta, kevesebb élvezetet találtunk. Annyi időt töltöttünk ifjabb napjainkban egymással, hogy ámbár soha intimitásban nem éltünk, Lisztnek viszontlátása csaknem éppannyi emlékeket ébresztett, mintha régi baráttal találkoztam volna. Ő egészen azzá lett, mint akkor gondolám. Kevés embert ismerek, ki kevésbé változott. A zeneszerzői ambíció már akkor is élt benne, s nemesebb természete ellenállt a koncertistaság aljas professziójának, s nem vezette őt oda, hogy haszonlesővé váljék, s így ő most is, annyi jövedelmek után, úgy látszik, szegény maradt. Vajon mit gondol ő felőlem? Tulajdonképp ugyanazt mondhatná. Egy bizonyos rokonság van köztünk. Törekedtünk mindketten, s egy bizonyos hírességet szereztünk magunknak, de azt, ami után törekedtünk, s mit fiatal napjainkban reménylettünk is, egyikünk sem érte el, s talán éppen legnemesebb tulajdonaink miatt.

1841

1865. augusztus 25.

Az Idők Tanúja egy cikkben jósolja, hogy ha a miniszteriális felelősségre nézve előbbi nézeteimnél maradok, a jövő országgyűlésen kevés pártolásra számolhatok. Soha nem kerestem ambíciómat abban, hogy ott álljak, hol a legtöbbekkel együtt vagyok, hanem inkább abban, hogy azon helyet jeleljem ki, hová később valamennyien eljutnak, s ez eddig sokban sikerült. A Neue Freie Presse ellenben nagyon megbosszankodva a német kérdésről írt cikkelyemen, következetlenséget hány szememre. Egy bizonyos, hogy kinek a közönséggel dolga van, végre nagy megvetéshez szokik a közvélemény s főképp azok előtt, kik azt vezetik.

1842

1865. augusztus 27.

Ma jött Trefort Bécsből, úgy írja le a helyzetet, mint képzelém. Magyar kormányunk nem tudja, mit akar, vagy inkább nem meri kimondani, s így a lehetőségig halogat minden határozott lépést. Az osztrák minisztériumnak nincs semmi alapja a népben, s a császár, kinek akaratán fordul meg minden, nem tud akarni. Világos előttem, hogy a zavar minden tekintetben, még mi a financiákat illeti is, naponként nagyobb lesz, s hogy az ezen úton tisztába nem is jöhet. A kiegyenlítést a birodalom két fele között legjobban maga a fejdelem vezethetné. Éppen nehéz pillanatokban még középszerű egyéniség is többet tehet, mint a legkitűnőbb parlamentáris testületek, de minthogy ily egyéniségünk nincs, végre is szükséges leend, hogy az országok képviselői vegyék kezeikbe saját ügyeiket, s e részben nem annyira az érdekek, mint inkább az előítéletek ellentéte áll utunkban.

A németek fejekbe verték, hogy a birodalom egysége nélkül nem állhatnak fel; mi, hogy minden érintkezés abszorpcióhoz vezet, s míg ezen előítéletet nem győzzük le, nem haladhatunk egy lépést.

Mi minket illet, felfogásunk igazán bámulatos.

Civilizációnk mindég több érintkezéshez vezet. Mentül inkább haladunk, annál lehetetlenebbé válik minden elszigeteltség. Egészen különállt körök mindinkább érintkeznek, idegen nemzetek, ellenséges államok közös érdekek után fáradnak. Az egész civilizált világ egy bizonyos tekintetben egynek tekinti magát, s mi elismerve, hogy a birodalom másik felével közös érdekeink vannak, ezekről közösen tanácskozni nem akarunk, s inkább a királyi hatalomra akarjuk bízni e tárgyakat, minthogy azokat magunk intézzük el, s így legfontosabb érdekeinket biztosítsuk. Vajon feltehető-e, hogy D[eák] s mások bona fide járnak el, s nem aljas népszerűséglesésből?

1843

1865. augusztus 28.

Nagy részben azért kezdtem lapomat, hogy családomnak naponként szaporodó költségeit fedezzem. Ennyiben úgy látszik, a kísérlet csalódással fog végződni, de annyival nagyobb az eredmény tapasztalásokban. 52 éves vagyok, s harminc évnél tovább foglalkozom politikával, de azt, hogy Deák, Kemény s a többiek így fogják viselni magukat irányomban, nem tettem fel, s nem gondolám, hogy ha a lehető legolcsóbb áron jó lapot adok ki, melyben hetenként két cikk jelenik meg tőlem, csak 1200 előfizetőm lesz. Ha ezeknek felét azokra vesszük, kik azért fizettek elé, mert minden lapot tartanak, vagy mert az enyimtől botrányos civódásokat vártak, ez körülbelül azoknak száma, kik, miután 35 évig az irodalom s politika mezején tevékeny voltam, személyem iránt érdekkel viseltetnek.

Az eredmény nem fényes, de legalább azon vigasztalást adja, hogy ha ma meghalok, sokaknak voltam adósa életemben, de hazámnak nem. Ez nem hitelezett, s nem is találja szükségesnek, hogy hosszú fáradozásaimat bármi csekélyen jutalmazza.

Végre egyre megy. Ha életemet vagyonszerzésre fordítottam volna, koromban s beteges állapotomban csak azon élvezetem maradna, hogy szép nagy testamentumot csinálhatok. Most fáradozásaim jutalmául azt vehetem, hogy ha majd meghalok, egy szép temetést rendeztem a pesti utcaközönség élvezetére, s keresetet azoknak, kik gyászzászlókkal, s fekete fátyollal kereskednek, s ez körülbelül egyre megy, s ha nem is; ha belátom, hogy azon helyzetben,

melybe a sors állított, s azon tehetségekkel, melyekkel megajándékozott, életemben több boldog órát szerezhettem volna magamnak, egy kétségtelen, hogy nem szenvedtem semmit, s nem nélkülöztem, minek nem én magam lettem volna oka. Ki magasabban akart állni másoknál, nem panaszkodhatik, hogy magányosan áll, s ki szegény legény létére a családi élet boldogságát akarta biztosítani magának, egy kis számítás után beláthatja, hogy ezen élvezet felülhaladja erszényét, s hogy homloka izzadságával, minden nyugodt perc feláldozásával, s keserű napok- s évekkel kell megfizetni a boldog órákat, melyeket élvez. Ez mind a dolgok természetében fekszik, s ha életem nem könnyű, legalább csak magam ellen panaszolkodhatom, s magának, bármennyit ártott is, mindenki végre meg szokott bocsátani.

Mentül idősebb leszek, annál több vigasztalásra van szükségem, de annál többet is találok, főként abban, hogy saját helyzetemet másokéval összehasonlítom. - Filozófiára van szüksége mindenikünknek, de ez csak annyiban használ, amennyiben azt, mint a ruhát, saját számunkra készítjük, s én az enyimmel rég tisztában vagyok, s ennek rövid rezultátuma a következő.

Hogy visszatekintve múltomra s eszem és jellemem tulajdonaira, sok hibát követtem el, melynek nem tapasztaltam rossz következéseit, és sok hiányt ismerek magamon, melyet senki nem említ, de hogy nem szenvedtem s nem szenvedek semmit, mit nem saját tetteim által idéztem elé, s bármi csekély népszerűségem, mégis jobb hírben állok, mint valószínűleg érdemlem. És hogy helyzetem igen sok másokéhoz hasonlítva még felette kedvező, s hogy az emberek nagy többségével cserélni nem akarok.

Így tehát semmi ok a panaszra. Dolgozzunk tovább.

1844

1865. augusztus 31.

Reggel dolgoztam, azután sokáig sétáltam az erdőben Jolán leányommal, később fiammal. Sok nehéz megpróbáltatáson mentem keresztül életemben, de gyermekeimben az Isten megáldott. Testben, lélekben épek, s ha sorsok csak kissé kedvez, fiamra szép, leányaimra kellemes jövő vár. Az arra látszik teremtve, hogy a világon kitűnő helyet foglaljon el, ezek arra, hogy ha becsületes férjt kapnak, azt boldogítsák. Csak azt engedje elérni istenem, hogy ezt láthassam, s nem panaszkodom sorsom ellen, bármennyi keserű tapasztalásokon vezetett keresztül. Kevés ember élt boldogabb gyermekéveket. Azon ritka szerencsében részesültem, hogy nemes, istenfélő s szeretetreméltó emberek között éltem csáknem 20 éves koromig. E derült korány után tikkasztó órák jöttek. Láthatárom elborult, és nehéz vészfellegek vonultak el fejem felett, de mit bánom, ha az alkony ismét szép leend, s életem napja, mint midőn emelkedett, úgy tiszta körben száll nyugodni. Nem éltem-e szép napot, s a vészek órái nem voltak-e szükségesek, hogy az életet és saját lényemet egészen ismerni tanuljam? S nem ez-e egyik legfőbb feladásunk?

Ha létünk nem a vak természeti erőknek eredménye, s nem a véletlen, hanem mit szívünk hinni kényszerít, egy véghetlenül nagy s kegyes lény kormányozza lépteinket, életünk célját csak abban kereshetjük, hogy mentül tökéletesbekké váljunk, hogy - mint Goethe mondja - egyéniségünknek piramisát mentül magasabbra emeljük, s vajon emelkedhetünk-e szenvedések nélkül? Nem vágyódik ki, s azért nem feszíti meg senki erejét, hogy a mindennapiság körén túllépjen, ki magát itt mindég jól érezi. Minden magasabb aspirációnak alapja csak az, mert helyzetünkkel nem elégszünk meg.

1845

1865. szeptember 3.

53-ik születésnapomat ünnepli az ég, mely szürke felhőkbe öltözött, a szél, mely szomorú nótát dúdol, s az egész természet, mely az idén őszi köntösét korábban ölté magára, hogy a sárga lomb s elszáradt pázsit érzéseimmel összhangzásban legyen. Nap folytán a szokásos gratulációk jönnek, s az ajándék szomorú gondolataim, azon időkre, midőn e napot még másképp ültem meg, s az legalább közelebb körömben valóságos ünnep vala, s azokra, midőn látköröm még inkább elborul, s még magányosabban fogom érezni magamat.

Ötvenkét esztendeig éltem, fáradtam ezen egész idő alatt, hogy a képességet, melyet Isten adott, kimíveljem, s közhaszonra fordítsam, s nem értem el semmit, sem hazámnak, sem családomnak, sem magamnak. Dolgoznom kell szakadatlanul, fáradsággal, csak hogy annyit szerezzek, mennyi arra szükséges, hogy családomat tisztességesen feltartsam, s mind e fáradságom valószínűleg nem elég, mert hisz a közönséget, úgy látszik, nem érdeklik dolgozataim, s azok, kik barátjaimnak nevezik magokat, s kiknek egész életemben szolgáltam, kik közül többen állásukat egészen nekem köszönik, nemcsak nem támogatnak, sőt mindent tesznek, hogy lapom, melytől bizonyos mértékben materiális egzisztenciám függ, ne sikerüljön. - Nem vidító gondolatok ezek, s a múltban nincs semmi, mi a jövőre reményekkel tölthetne, de nem fogok lemondani a küzdelemről. Baj között, de becsületben éltem eddig, s így akarom folytatni, hogy gyerekeimnek legalább egy egészen nemes ügyeknek szentelt életnek példáját, s egy tiszta nevet hagyhassak egyedüli örökségül. - Mi az embernek feladása a világon, nem tudom, de hogy nem a gyönyörűség, arról meg vagyok győződve, s azért mért küzdjünk oly célért, melyről tudjuk, hogy elérhetetlen, s mért fáradjunk dicsőség után, mely nagy részben szinte a szerencsétől függ, s olyanoktól osztatik, kiknek józan ítéletek sincs. Egy van, mi csak tőlünk függ, saját tökéletesítésünk; dolgozzunk ezen, s bízzuk a többit a gondviselésre.

1846

1865. szeptember 3.

Kommunizmus

Azt nem tagadhatja senki, hogy azon cél, melyet minden szocialisztikus iskolák kitűznek, szép és nemes, és csak a korlátoltság teheti fel: azok, kik tanaikat hirdetik, csak ámítani akarnak. Mint minden nagyobb mozgalomnál, úgy a kommunizmusnál is, igen nagy azoknak száma, kik csak meggyőződésüket követik, s a legnemesebb célokból indulnak ki. E tanok hibája nem a célban, s nem is azon aljas motívumokban kereshető, melyeket követőiknél találunk.

Egészen helyes nézet, hogy a polgári társaságnak legmagasabb célját csak a lehető legnagyobb szám anyagi jólétének s szellemi kifejlődésének biztosításában kereshetjük.

Helyes az is, hogy a polgári társaság, midőn e cél után fárad, az egyeseknek érdekeit nem veheti tekintetbe, és szabadságát[!] korlátolhatja, jóléteket csökkentheti, ha a nagy többségnek jóléte és szabadsága más úton el nem érhető.

A polgári társaságnak tehát teljes joga van a kormánynak s közigazgatásnak azon formáit állapítani meg, melyek e cél elérésére legalkalmatosabbak, s korlátozni, sőt megszüntetni az egyesnek minden jogát, mely evvel ellenkezésbe jön, s ha valaki mondaná, hogy a polgári társaság jogkörét ennél a kommunizmus sem szabhatja tágabban, s hogy eszerént a birtokjog sem biztos, csak azt mondhatjuk mentségünkül, hogy mióta a népszuverenitás eszméje elfogadtatott, gyakorlatilag ezen elvek alkalmaztatnak minden államban, s hogy az állam - azaz

demokratikus államokban a többség - érdekeivel szemközt az egyesnek bármily történelmi alapon nyugvó jogai, birtokjoguk, sőt személyes szabadságuk nem kíméltetik sehol.

Bizonyság erre minden személyes és családi kiváltságok megszüntetése, az úgynevezett feudális és úri jogok megszüntetése, melyek között a nagyobb rész, és mindenesetre a dézsma s ehhez hasonlók, valóságos birtokjogot képeztek, bizonyság végre a katonai konskripció, mely az állam érdekében csaknem Európa minden országaiban behozatott, s minden kérdésen kívül a személyes szabadságnak legnagyobb megszorítását foglalja magában.

De ha a kommunizmusnak ezen alapelveit elfogadjuk, s elismerjük azt, hogy az egyéni szabadságnak mindazon megszorításai[t], melyeket az újabb tanok kívánnak, s a birtokjognak teljes megszüntetését jogosnak ismerjük, ha az állampolgároknak legnagyobb számának anyagi jóléte s szellemi emelkedése azt kívánja, kétségtelenül állni kell ezen elveknek akkor is, ha azokra az állam jelen szerkezete s az egyéni birtok mellett hivatkozunk.

Tagadhatatlan, hogy miután az egyének között testi és szellemi képességeik, s birtokuk s míveltségük által nagy különbségek léteznek, az egyéni szabadság, melyet az állam mindenkinek biztosít, egyesekre nézve káros következéseket von maga után. Tagadhatatlan, hogy a szabadság, mely mindenkinek adatott, egyeseknek elnyomásához, a gyengébb s tudatlanabbnak az erősebb s míveltebb által kizsákmányoltatásához vezet, s hogy azáltal, hogy minden föld egyesek birtoka, azok, kiknek oly birtok nem jutott, a jólét egyik főtényezőjéből záratnak ki.

Bajokkal s szenvedésekkel jár a jelen rendszer feltartása is, melyek csak azt bizonyítják, hogy bármit tegyünk, e világot mennyek országává alakítanunk nem lehet; a kérdés csak az, vajon a jelen rendszer, mely az egyéni szabadság és birtok fenntartásán alapszik, vagy azon organizmusok behozása, melyeket az új iskola ajánl, biztosítja-e a nagyobb számnak anyagi és szellemi jólétét?

A kérdés nem elvek, hanem az elvek praktikus alkalmazásának kérdése, s így véve fel, s ha okoskodásainkat nem feltevésekre, hanem tapasztalásokra alapítjuk, nem oly nehezen megfejthető, mint első tekintetre látszik.

A polgárok legnagyobb számának anyagi jóléte azon tárgyaknak bőségétől függ, melyek jólétekre szükségesek + ezen tárgyaknak célszerű felosztásától s használatától.

E bőségnek egyik faktora, hogy a lehetőségig legtöbb munka legcélszerűbben fordíttassék ezen tárgyak előállítására.

Mi erősebb indok a munkához: a birtokvágy vagy a kormány hatalma?

Mikor osztatik el jobban s igazságosabban a szerzemény: akkor, ha minden munkás fáradságának gyümölcseit élvezi, vagy ha azt egy felsőbb hatóság osztja el?

Az egész kérdés ebben fekszik.

1847

1865. szeptember 3.

Soha Baco[t], Milton[t] vagy Newtont oly tisztelőknek serege nem fogott körül, minőt Johnson körül látunk, soha e valóban nagy férfiak beszélgetései nem fogadtattak annyi tisztelettel, mint a híres lexikográfnak minden szava. Ennek magyarázata éppen Johnson középszerűségében fekszik. Nagynak az emberek csak azt ismerik el, mihez egy bizonyos közelségben érzik magukat. Az emberek nagy részére éppen a középszerűség bír a legnagyobb vonzóerővel.

1848

Szt. Tornya, 1865. szeptember 5.

Ma érkeztem meg itt. Dolgoztam a megyei rendszeren. Egyébiránt, ha egy helyről a másikra megyek, mindég egy ideig tart, míg rendesen dolgozni tudok. Talán soha nem jut több új dolog eszembe, de éppen azért nem tudok rendesen formulázni semmit. Holnap akarok fogni Szalay parentációjához.

1849

Svábhegy, 1865. október 2.

Tegnap tartottam beszédemet budai választóimhoz. Egy óránál tovább tartott, s több érdekkel fogadták, mint reménylém. Meggyőződésem szerént e beszéd nem fog hatás nélkül maradni a Lajtán túl. Részemről tisztán kimondottam oly dolgokat, miket hazánkban kimondani nem mernek, s így valószínűleg népszerűségemet rontottam meg, de kötelességet teljesítettem, s azért meg vagyok elégedve magammal. A hatásról még mit sem tudok, úgy látszik, sokan rosszul érték nyíltságomat, de amit mondtam, azért meg fogja tenni hatását. Ma szóltam magam hosszasan Deákkal, ki tegnap jött. Úgy látszik, osztja nézeteimet. Ha ez igaz, akkor bátran megyek az országgyűlés elébe. Szívesen átengedem a dicsőséget, csak azon eszmék támogatása által érje el, melyeket én az egyedül helyeseknek tartok.

1850

Svábhegy, 1865. október 10.

Csaknem minden fontos kérdésre nézve szóltam Deákkal; kivétel nélkül mindenben megegyezünk, vagy ahol véleménykülönbségek léteznek, ez oly kérdésekben van, hol véglegesen elhatározott nézete egyikünknek sincs, mert ilyet csak akkor állíthatunk fel, ha majd az állást, melyet Ausztria irányunkban elfoglal, ismerjük.

Így állván a dolgok, minden attól függ, hogy e kevés különbséget, mely nézeteinkben talán létezik, vagy később egyes mellékes kérdéseknél kifejlődhetnék, ne hagyjuk felhasználni elleneink által arra, hogy közöttünk szakadást idézzenek elé. D. magaviselete irányomban nem szívélyes, sőt éppen ellenkező. Mondják, hogy népszerűségét félti tőlem, s csaknem hinni kezdem, miután elhidegülésének irányomban más okát nem látom. Ingerlékeny természetem mellett vigyáznom kell, hogy magamat el ne ragadtassam, vigyáznom arra is, nehogy azok, kik Deáknál jobban szeretnek, azáltal, hogy dicsérnek, helyzetemet még inkább rontsák. De el vagyok határozva, hogy tenni s tűrni fogok mindent, csakhogy a jó alkalmat, mely hazánknak nyílt, felhasználhassuk. Úgyis mért ne játszaná ő az első szerepet, ha a darab, melyet játszunk, mégis tőlem lesz.

1851

Svábhegy, 1865. október 10.

Valamint ott, hol a nap lenyugszik, pirosság borul el a láthatáron, úgy, ha egy kitűnő ember sírjába száll, a kör, melyben élt, pirulhatna el.

1852

Svábhegy, 1865. október 10.

Magasztalnak, hogy oly gazdag vagyok reflexiókban. Ez körülbelül éppolyan, mintha valaki az őszt a száraz levelekért dicsérné, melyek lábai alatt csörögnek, midőn az erdőn átmegy. Mindezen levelek egykor zölden függtek az ágakon, s a tömeg, mely a fa alján összegyűlt, csak azt mutatja, mennyit vesztett egykori díszéből.

1865-1866

1853

Iskola-törvény

A kötelesség, mely az államot polgárainak neveltetésére nézve illeti, hasonló minden egyéb kötelességeihez.

Az állam nem vállalhatja magára a kötelezettséget, hogy a polgároknak az anyagi s szellemi javakat megszerezze; feladása csak az, hogy e javak megszerzését az egyeseknek lehetővé tegye.

Eszerént a nevelés dolgában:

Első kötelessége az államnak elhárítani azon akadályokat, melyek az egyeseknek gyermekeik jó nevelésében útjában állnak.

A második: gondoskodni arról, hogy amennyiben az egyesek ereje nem elégséges, hogy a gyermekek jó nevelését biztosítsa, gondoskodni oly intézetekről, melyekben mindenki gyermekeit neveltethesse.

Mint semmi másban, úgy a nevelésben az állam nem pótolhatja az egyének tevékenységét.

Nagy államainkban a centralizáció, mint másban, úgy a nevelésben, kivihetetlen és káros, s egyedüli eredménye csak az lehet, hogy az állam hatalma a legfontosabb érdekek feláldozásával neveltessék.

Az állam feladása a nevelés dolgában, mint mindenben, biztosítani az egyéni szabadságot, de biztosítani azt mindenkinek, a legszegényebbnek szintúgy, mint a gazdagoknak.

Ezen elvekből kiindulva, azon nagy kérdésekre nézve, melyek a nevelés ügyében előfordulnak, nem lehet kétségünk.

1. kérdés. Vajon a nevelési szabadság elvét terjeszthetjük-e annyira, hogy az egyes vallásfelekezetek vezessék a nevelést?

Felfogásom szerént erről nem lehet kétségünk.

Miután a nevelési szabadság elvéből indulva ki, a polgároknak azon jogát kétségbevonni nem lehet, hogy a nevelés eszközlésére társaságokat alakítsanak, a legnagyobb következetlenség e jogot éppen a vallásfelekezeteknek megtagadni, azaz azon társaságnak, melynek ez feladása.

A vallásfelekezeteknek jogai e részben csak annyiban szoríttathatnak meg, amennyiben

az egyes felekezet az egyes polgároknak szabadságát korlátolná,

vagy amennyiben e felekezetnek jogai egy osztály (a klérus) által monopolizáltatnának.

Az egyetlen megszorítás, melyet az állam a katolikus egyház irányában gyakorolhat, abban áll, hogy követelje, hogy a katolikusok, kiket nevelés dolgában ugyanazon szabadság illet meg, mint más konfessziókat, velek egy térre lépjenek, azaz, hogy a katolikusok nevében a nevelésre való befolyást ne kizárólag a klérus követelje magának, hanem e részben a katolikus népnek ugyanazon befolyást engedjen meg, melyet más konfessziók hívei ezen ügyre gyakorolnak.

1854

Gyakorlat neveli erőnket, de csak olyan, melyet megerőltetés nélkül folytathatunk. Minden, mi erőnket felülmúlja, fáraszt s végre gyengít, s ez áll nemcsak testi, de szellemi képességeinkről is.

1855

Ha Ausztria történetét e században végignézzük, csaknem meglepő, hogy ily hosszú idő s a világ legnagyobb eseményei alatt oly kevés kitűnő egyéniség fejlődött ki. Összehasonlítva Poroszországgal, Ausztria története az úgynevezett szabadítási harcok korszakában leverőleg szegény. Annyiak közül, kik akkor a legnagyobb színpadon működtek, nincs egy, ki a nép emlékében élne, sőt ki arra érdemes volna, hogy a nép emlékében fennmaradjon, egyes törzstisztek vagy kapitányok kivételével, kik ezredek vagy századok élén vitézkedtek, s kik, mint Simonyi, a katonai bátorság mintáinak tekinthetők.

E tüneménynek oka kétségtelenül az, mert Ausztriában nincs, sőt nem lehet patriotizmus, s ez onnan van, mert a birodalom két heterogén részből alakítva össze, mai napig nem a történetből fejlődött valóság, hanem csak egy fogalom, mely a nép öntudatába nem ment át; s innen van, hogy a dualizmus, mely látszólag a birodalom gyengítéséhez vezet, azt inkább erősíti, mert azon hazafiúi erények, melyek minden államnak fő támaszát képezik, csak ezáltal válnak lehetségessé.

1856

Visszatérek ahhoz, honnan kiindultam.

Nagy feladás előtt állunk, és soha talán több s nagyobb érdekek nem függtek a magyar törvényhozás határozataitól.

Hazánk helyzetének javulását ennyi szenvedés után működéseinktől várja, a birodalom jövője részben határozatainktól függ, s kétségtelen, hogy az irány, melyet követünk, határozni fog Európa ezen részében az alkotmányos szabadság kérdése felett is, s nem lehet senki, ki a nagy morális felelősséget nem érzené, mely rajtunk fekszik, kiket a nemzet e válságos pillanatban képviselőinek választott; de éppen ez teszi kötelességünkké, hogy kettős óvatossággal járjunk el, s ne személyes kívánatainkat, nem a pillanat érdekeit vagy érzelmeit, de mindenekelőtt kötelességeinket tartsuk szemünk előtt.

Megengedem, hogy sok kérdés, melytől a birodalomnak jövője függ, könnyebben oldathatnék meg, ha törvényeinkhez s azon formákhoz, melyeket azok megalapítottak, kevésbé ragaszkodunk, s hogy bajaink[on], melyek sokszor csaknem elviselhetetleneknek látszanak, így könnyebben segíthetnénk, de minthogy mi a birodalmat nemcsak pillanatnyi nehézségeiből kibontani, de miután azt állandóan megalapítani akarjuk, s feladásunk nem az, hogy a jelent tűrhetőbbé tegyük, de az, hogy hazánk jövőjét biztosítsuk, mi a jövőnek épületjét csak azon alapokra rakhatjuk le, melyeknek biztosságát az idő bebizonyította, s ha ezen eljárásért avval vádoltatunk, hogy az újkor nagy eszméit ódonságoknak áldozzuk fel, s önösségünkben az összbirodalom érdekeit kellőleg nem méltányoljuk, mi csak avval válaszolhatunk, hogy az összbirodalom érdekeit más úton elősegíteni nem tudjuk, mint midőn mindenekelőtt annak azon részének érdekeit tartjuk szemünk előtt, melyet a törvényhozás képvisel.

Törekvéseink, melyeknek célja, hogy a magyar állam, mely a sanctio pragmatica értelmében a felséges uralkodóház más birtokaival feloszthatatlan s elválaszthatatlan kapcsolatban állván, az összbirodalomnak felét képezi, hogy a magyar állam törvényes függetlenségében megtartassék, hogy a magyar nemzet a beolvadástól biztosíttassék, a szilárdság, mellyel megállva helyünkön, a velünk ellenkező iránynak meghajolni nem akarunk, talán kellemetlenek lehetnek, de a birodalom hatalmi állását nem fogják veszélyeztetni, melynek zászlai soha büszkébben nem lobogtak, mintha a magyar nép az összbirodalom-jelkép, a kétfejű sas egyik felében a turulra ismer, mely alatt ősei e hont elfoglalák.

Nagy nehézségek állnak előttünk, de teljes meggyőződésem, hogy az előttünk fekvő nagy nehézségek csak így győzethetnek le, s hogy azok ezen úton, habár sok fáradsággal, le fognak győzetni.

Egy bizonyos, hogy egy ily heterogén elemekből álló állam, minő birodalmunk, a mívelődés azon fokára emelkedve, melyen a despotia lehetetlen, csak a szabadság által tartathatik együtt, s hogy másrészről az összbirodalom népeinek szabadságát csak az összbirodalom hatalma biztosíthatja; a fejdelem, ki - mire a történetben kevés példát találunk - birodalmának érdekében önmaga szólítja fel népeit, hogy az alkotmányos szabadság megállapításában vele kezet fogjanak, s a népek, melyek a birodalom fenntartására véreket áldozák, egyiránt érzik azt, s így a formák fel fognak találtatni, melyek alatt e kettős cél, mely csak együtt érethetik el, s mely után törekszünk, el fog éretni, s a nemzet, mely a legnehezebb körülmények között meghajolni nem szokott, de éppen ezért a birodalomnak többször támaszul szolgált *(megszakad).*

1857

Korunkban két irányt jelelhetünk ki. Az első, mely a különböző államok között fennállt válaszfalak lerontásához vezet, s a világ mívelt népeit mindinkább egy egységgé alkotja; könnyített közlekedéseink, a szabad kereskedés és minden, mi financiális és nemzetgazdászati viszonyainkkal összefügg, ezen irányt segíti elé. A másik az individualitásnak önérzete s az önzés, mely a szabadságnak következése. E két irány egyiránt a hazafiúi érzéssel áll ellentétben, úgyhogy a legnagyobb biztossággal előre látható, hogy azon tulajdonok között, melyek a múltban az emberiség kifejlődésére nagy befolyást gyakoroltak, egy sem fog eltűnni elébb, mint a hazafiság. Kétségtelen, hogy ezáltal is a kereszténység egyik eszméje teljesül, mely első fellépésétől az ókor egyik leghatalmasabb érzelmével, a patriotizmussal lépett ellentétbe; de vajon az erényt mi fogja pótolni?

1858

Vigyázzon mindenki magára, mielőtt meghajlik; nehéz felegyenesedni.

1859

A monarchiának nincs veszélyesebb pillanata, mint midőn a fejdelem, ki hatalmát eddig a félelemre alapítá, ehelyett a népek szeretetére akar támaszkodni. A nimbusz, mely a zsarnokot kérlelhetetlensége miatt környezi, hamar enyészik el, de csak ritkán lép a szeretet helyébe.

Udvaroknál az önmegalázásnak formái olyannyira a felvett szokáshoz tartoznak, hogy ki azokat utánozni nem akarja, nevetségessé teszi magát, s ez éppen az udvari élet veszélye.

1866

1861

1866. március 15.

Beszélik a császárról, hogy egész bizodalmát oly kizáról[ag] adja egyeseknek, hogy míg az tart, vakon követi azoknak tanácsát. Így volt ez maga idejében Bach és S[ch]merling alatt, így van az most Esterházyval. Meg kell vallani, hogy erre nézve Őfelsége s a magyar nemzet között nagy rokonság létezik, ez is ily abszolút uralmat engedve maga felett egyeseknek. Volt kora Széchenyinek - ámbár az soha ily abszolút favoritaságra nem emelkedett -, volt később Kossuthnak, s van most Deáknak, s lesz valószínűleg másoknak ily időszaka, valamint a nemzetnél, úgy a császárnál. S ha e kettőnek szerelme egyszer egyben központosul, vagy ha a nemzet véletlenül valóban kitűnő államférfiba szeretne, viszonyaink egy időre igen kedvező állapotba jöhetnének, de bizonyosan csak egy időre. Mert a nemzetnek ezen teljes magát átadása, a lemondás még a független gondolkozásról is, valószínűleg korlátoltságnak, de mindenesetre rendkívüli tunyaságnak jele, s így naponként inkább félni kezdek, hogy bármi kedvező helyzetbe jussunk is, a nemzetben hiányzanak a tulajdonok, melyek annak megtartására elkerülhetetlenek lennének.

1862

1866. március 16.

Egyet megtanultam tapasztalásaimból, azt, hogy nagyeszű s tudományú emberek soha a politika mezején nagy befolyást nem gyakorolnak. Az első szerep mindég olyanoké, kik, mint Kossuth, elragadva saját szónoklatuk által, a nép szenvedélyeire hatnak, s azt mozgásba hozzák, vagy kik, mint Deák, eléggé korlátoltak, hogy nézeteikhez makacson ragaszkodjanak, még részleteikben is, s kik a népet hasonló kitartásra bírják. Csak szenvedély és mozdulatlanság bír hatással a népre; baj csak az, hogy okos emberek soha nem tudják belátni, miként mennyivel kitűnőbbek, annál kevesebbet hathatnak. Nékik is megvan befolyásuk, de csak ha a nép az általok hirdetett eszméket végre megérti, azaz egy fél századdal haláluk után.

1863

1866. március 18.

Tegnap indult meg az iparegyesület, ma választattam az Akadémia elnökének. Van tér hasznos tevékenységre, csak erő legyen.

1864

1866. március 18.

Semmi nem fejleszti ki gyengeségeinket inkább, mintha hatalomhoz jutunk.

1865

1866. március 18.

Egyet a legokosabb emberek kifelejtenek számolásaiknál, azt, hogy másoknak kevesebb eszök van, s hogy ezért oly okok, melyek előttök megcáfolhatatlanoknak látszanak, a nagyközönségre nincsenek semmi hatással. Hasonló tévedésbe esnek néha becsületes emberek is. A világ első szónoka csak úgy hathat közönségére, ha oly nyelven szól, melyet hallgatói megértenek.

1866

1866. március 18.

Saját egyéniségünk azon mérték, mely szerént minden egyebet megítélünk; igen természetes, ha az, ki ezt valónál többre veszi, minden egyebet a valónál kevesebbre becsül. Napóleon nagy megvetéssel szólt az ideológokról, és helyesen. Oly emberek, kik bizonyos eszméknek - vagy szavaknak, melyek az emberek többségénél az eszméket pótolják - kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonítanak, nem használhatók a praktikus életben. De van az ideológiának egy más neme, mely napjainkban közönségesebb, s ez azoké, kik az érdekeknek befolyását túlbecsülik, s az érzések és szenvedélyek hatalmát ignorálva az eshetőségeket úgy ítélik meg, mintha minden ember mindent, amit tesz, csak számolva tenné, s ezek bizonyosan éppoly haszonvehetetlenek. Platón azon óhajtását fejezé ki, hogy az államokat bölcsek kormányozzák; napjainkban a bölcsek helyett sokan talán derék nemzetgazdászokat óhajtanának e célra, de én meg vagyok győződve, hogy azok s ezek e célra egyiránt alkalmatlanok. Nem kormányozhatja senki az embereket, ki azoknak érzéseiben és szenvedélyeiben legalább egy bizonyos pontig nem osztozik, s az úgynevezett nagy férfiak minden korban olyanokból váltak, kiknek felfogása a tömegnek felfogásától nem különbözött, s kik mint az általános tévedésnek vagy korlátoltságnak képviselői léptek fel. A tömeg szívesen vezetteti magát, sőt mindég vezetőt keres, de csak azon irányban, melyben megindult. A vezető gyorsíthatja vagy mérsékelheti haladását, sőt lassanként megváltoztathatja irányát, de csak amennyiben e szándékot követői előtt eltakarhatja. Ki erre elég ildomossággal nem bír, az járjon magányosan. - Szabadon követni meggyőződésünket tetteinkben s minden nyilatkozatainkban, a legfőbb élvezet, melyet a férfi az életben találhat, de az ár, melyért ezt elérhetjük az, hogy a tömeg tapsairól s azon hatalomról, melyet sokaknak egyetértése ád, le tudjunk mondani. Valóban szabad s egyszersmind hatalmas is nem lehet senki e világon.

1867

1866. március 18.

Semmi nem veszélyesebb oly embereknek, kik kitűnő helyzetet foglalnak el, mint midőn a nép csalódásában, mely őket nagyoknak, csalhatatlanoknak hirdeti, végre magok is részt vesznek. Kevesen vannak, kik ennek ellent tudnak állani, s azért kevesen tartják meg a helyet, melyre a közvélemény által állíttattak.

1868

1866. március 18.

Arra, hogy akár a gyakorlati politika, akár a tudomány körében valóban nagy eredményekhez jussunk, *a kíméletlenségnek egy* bizonyos foka kívántatik. Ki azt, minek célszerűségéről meg van győződve, elhalasztja, vagy csak félig teszi, mert egyes érdekeket sérteni nem mer, vagy ki nézeteit csak módosítva mondja ki, nehogy vélek botrányt okozzon, vagy az emberek boldogító hitét ingassa meg, soha nagy eredményekhez jutni nem fog. Az igazság győzelmének akadálya nem a tévedés (a hiba, l'erreur), hanem a féligazságok.

1869

1866. március 18.

Általjánosan elfogadott szokás, hogy azt, kinek *egy* rögeszméje van, az őrültekhez zárják; ki *többel* bír, szabadon jár körül, sőt néha igen kitűnő embernek tartatik.

1870

1866. július 12.

Fogja-e a jelen háború megalapítani Németország egységét? Nem tudom, de hogy a monarchikus elvet alapjaiban ingatja meg, arról meg vagyok győződve, s ez az egyetlen, mi e borzasztó küzdelemnél némi vigasztalásul szolgálhat.

Jelen helyzetünk

Azon feltételek, melyeket a fegyverszünet alapjául Francia- s Poroszország ajánl, a részletekben különbözők, de két lényeges pontban ugyanazok.

Abban, hogy mindkettőnek értelmében Ausztria s pedig azon területében, mely nem a magyar koronához tartozik, tetemesen megcsonkíttatnék.

S abban, hogy a német szövetségből kizáratnék.

S habár a definitív béke sem a porosz, sem a francia óhajtásoknak nem is fog egészen megfelelni, valószínű, hogy az mindenesetre e két rezultátumot fogja vonni maga után, és bizonyos, hogy annak elkerülhetetlen eredménye a birodalom hatalmának csonkítása, nemcsak külső befolyására nézve, de azon tekintélyben is, melyet e birodalom hatalma a birodalom egyes népei felett gyakorolt.

Miután a hatalom, melyet a fejdelem s az összbirodalom kormánya gyakorolt, nem a dinasztiához való ragaszkodáson vagy a jognak tiszteletén alapul, sőt miután az például Magyarországban a jogfogalmakkal ellentétben áll, és jelen formájában csak anyagi hatalom által tartatik fel, azon arányban, melyben ezen hatalom csonkul, vagy mi egyre megy, azon arányban, melyben annak tekintélye alább száll, gyengül, sőt elenyészik, azon alap, melyen a birodalom eddigi alakjában fennállt.

Senki nem tagadhatja ezen állapot nagy veszélyeit. Miután Európa monarchikus államainak nagyobb része úgy van rendezve, hogy a létező állapot a nagyobb szám érdekeinek nem felel meg, minden, miáltal a létező hatalom tekintélye csorbul, a forradalom veszélyét hozza magával, s e veszély nálunk nemzetiségi viszonyaink s az utolsó 18 év bűnei után még nagyobb. Mi attól megőrizhet, nem magában a birodalomban, hanem inkább a többi európai

kormányok s főképp Napóleon állásában kereshető, ki bármennyire kívánja is Ausztria gyengítését s megaláztatását, még inkább kívánja a forradalom fékentartását, s nem fogja tűrni, hogy a birodalom azon állása, mely egy európai kongresszuson meghatároztatott, erőszakosan felbontassék.

Meglehet, hogy ez sem fog megoltalmazni a forradalomtól, azonban feltehető, s így ha a közelebb jövőnek alakulásáról elmélkedünk, a forradalom lehetőségétől annyival inkább elvonatkozhatunk, miután a forradalom következései minden kombináción kívül fekszenek.

Ha mármost a jelen háború valószínű következéseit Magyarországra vizsgáljuk, a következő eredményekhez jutunk.

Kedvező Magyarországra

1. Hogy a birodalom nem magyar része azáltal gyengébbé vált, s így Magyarország azon szupremáciát, melyet igényelt, tettleg elérte.

Magyarország, mely eddig a birodalom tartományának tartatott, most annak fejévé vált, s annak alapját képezi. Innen következik,

2. hogy a dinasztia, mely a birodalom különböző részeinek kapcsát képezi, s mely eddig elég korlátolt felfogással arra törekedett, hogy a magyar korona országait alárendeltségben tartsa, s azért minden tekintetbeni kifejlését akadályozá, ezentúl saját érdekében Magyarország emelésén s erősítésén fog dolgozni,

3. hogy azon befolyás, melyet a német elem a birodalomban gyakorolt, s mely a német elem nagyobb civilizációja s azon támasznál fogva, melyet a németek Nagy-Németországgali összeköttetésekben találtak, reánk, magyarokra a legveszélyesebb vala, azáltal, ha Ausztria Németországtól végképp elszakad, sokkal gyengébbé válik. A német elem, mely eddig szupremáciát követelt, most csak azáltal biztosíthatja magát a szláv elnyomás ellen, ha a magyarral szövetkezik, s ha e szövetség lehetetlen, minden törekvéseit arra pontosítja össze, hogy a birodalomtól elszakadjon, s így azon dolgozzék, mi századokon át a magyar nemzetnek fő törekvése vala, birodalmunk teljes különállása. A szecesszió utáni törekvés, miután Ausztria Németország irányában ugyanazon helyzetbe jutott, melyet Velence Olaszország irányában elfoglalt, ezentúl a Lajtán túl üté fel táborát, s nem Magyarország, hanem a német tartományok szeparatisztikus törekvései fogják veszélyeztetni az összbirodalom létét.

Általján véve, ha a történteket Magyarország eddigi követeléseinek szempontjából tekintjük, az utolsó események oly kilátásokat nyitottak előttünk, melyeket hetek előtt a legvérmesebb optimista sem remélhetett, s túlzás nélkül mondhatjuk, hogy minden, mi arra, hogy ismét független magyar állam alakuljon, külső körülményektől függ, megtörtént; de éppen ezért helyzetünk éppen e kedvező környülmények veszélyeit hozza magával, és senki, ki ezekről nyugodtan gondolkozik, nem fogja tagadni nagyságukat.

Mi a magyar államnak törvényszerű függetlenségének tettleg útjában állt, az összbirodalomnak egységének eszméje s a nem magyar tartományok tettleg nagyobb hatalma, egyszersmind teljes biztosságot nyújtott mindazon veszélyek ellen, melyek Magyarországot belsejében fenyegették, s a birodalom, mely hazánkat kifejlődésében gátolá, egyszersmind megoltalmazá azt a végenyészettől, s a kérdés, mily eredményeket várhatunk az utolsó eseményektől Magyarországra, egyszerűen oda redukáltatik, vajon mennyiben nélkülözhetjük a birodalom oltalmazó hatalmát?

Ha Magyarország erre elég erős, s elég magasan állunk míveltségünkben, hogy államot alkotni s feltartani képesek vagyunk, az utolsó események a magyar állam jövőjét alapították meg; de ellenkező esetben az utolsó események állami létünk maradványait is meg fogják semmisíteni, melyekkel eddig bírtunk.

Fordulópont ez, mely egész jövőnk felett határozni fog.

Nem kedvező Magyarországnak

Nagy valószínűség létezik arra, hogy ha Ausztria német tartományainak egy részét elveszti, ezért a Duna-fejdelemségek vagy a török birodalomnak nyugoti részei által kártalaníttatik.

Az első veszély, az egész oláh nemzetiség a magyar birodalom körébe lép, nagyobb, de a másik, egy nagy horvát tartománynak megalapítása, szinte nem csekély, miután a viszony, mely ezen esetben Magyar- és Horvátország között fennállhat, csak föderális lehet, s pedig oly föderáció, mely a nemzetiség eszméjén alapszik, s így osztolag hat még Magyarországra is, Erdélyt nem is említve, mely ezen esetben az oláh elemnek túlnyomósága s azon hatalom mellett, melyet a nemzetiségi eszme napjainkban gyakorol, minden valószínűség szerént a Duna-fejdelemségek tartományához fog csatlakozni, s talán Magyarország oláhoktól népesített részét is maga után vonja.

Én a föderáció formáját annak tartom, mely a szabadságnak legkedvezőbb, sőt annak, melyen kívül a szabadság nagyobb államokban nem is lehetséges; de miután a szabadságnak első feltétele a míveltség egy bizonyos fokában rejlik, s miután a szabadság, mely egyes fajoknál a mívelődési haladásnak egyik leghatalmasabb eszköze, másoknál csak anarchiához vezet, s így minden haladást akadályoz, nem gondolhatok aggodalom nélkül azon lehetőségre, hogy a magyar állam így organizáltathatik.

Nincs semmi előítéletem sem az oláh, sem a déli szláv népek ellen, s a mívelődésre éppoly képeseknek tartom azokat, mint saját fajunkat, de hogy a török járom, mely alatt e népek századokig görnyedtek, nem volt azon iskola, mely őket politikai szabadságra nevelheté, az előttem kétségtelen, s éppen azért teljesen meg vagyok győződve, hogy egy egészen szabad föderációnak megalapítása, minőt Amerikában látunk, a magyar állam feloszlását fogná maga után vonni.

Hogy ezt kikerüljük, szükséges, hogy a föderális kapocs erősebb legyen, s hogy az újonnan alakítandó birodalomban a szupremácia míveltségnek biztosíttassék.

Többször kimondám, s ez most inkább áll, mint valaha, hogy a magyar nemzet jövője kultúra kérdése, s hogy azon állam, melyet geográfikai[!] s etnográfiai helyzetünk következésében képezünk, magyar csak úgy fog maradni, ha a velünk lakó népeket kultúra tekintetében felülmúljuk, mire, ha képességünk semmivel nem nagyobb is, mint ezen népeké, más okoknál fogva nagy előnyökkel bírunk. Így tehát főtörekvésünknek oda kell irányozva lenni, hogy népünk anyagi és szellemi haladását elősegítsük. Legjobb nemzeti politikánk a míveltségnek terjesztése, de éppen ezért főtörekvésünk nem lehet más, mint úgy alakítani az államot, hogy e célnak elérése lehető legyen.

S erre mindenekelőtt két dolog elkerülhetetlenül szükséges.

1. Úgy szervezni államunkat, hogy annak fennállása s a külföld irányában függetlensége biztosítva legyen.

2. Gondoskodni arról, hogy abban a civilizált elemek túlsúllyal bírjanak.

Mi az elsőt illeti, senki nem vonhatja kétségbe, hogy valamint elébb az összbirodalom hatalmának nevelése Magyarországra sok veszélyekkel járt, úgy azon pillanatban, melyben e

birodalom tulajdonképp magyar birodalommá válik, az összbirodalom hatalmának nevelése érdekünkben fekszik, legalább annyiban, mennyiben annak körében saját befolyásunk túlnyomósága biztosítva lesz.

Mi a másodikat illeti, újabb helyzetünk semmiben nem idézett elé nagyobb változást, mint éppen e tekintetben.

Ha előbbi helyzetünkben, midőn a német szupremácia, sőt a német elem általi abszorpció veszélye fenyegetett, igen helyes volt azoknak eljárása, kik a köztünk s a birodalom között létező érintkezési pontokat a lehetőségig kevesíték, s arra törekedtek, hogy köztünk a lehetőségig kevés, sőt hogy semmi közös ügyek ne legyenek, most éppen az ellenkezőre kell_ törekednünk, annyiban, hogy, mi az egész birodalmat illeti, a *németekkel* közösen intéztessék el, miután csak e közösség által biztosíthatjuk magunkat a nem magyar népek túlnyomó befolyása ellen, mely a birodalom feloszlását vonná maga után.

Valószínűnek tartom, hogy ez nem sok idő múlva minden magyar által el fog ismertetni, s hogy azon arányban, melyben ez történik, a Deák által a közös ügyek kezelésére indítványozott mód ily értelemben fog kifejlődni. A jelen pillanatban több nem lévén elérhető, legjobb, ha ezt elfogadjuk, s védjük a lehetőség szerént.

Ha valamely helyzet rögtön tökéletesen megváltozik, mindég hosszabb idő szükséges, míg azok, kiket az érdekel, magokat új szituációjok iránt orientálhassák, s meg vagyok győződve, hogy a jelen pillanatban sem a császár, sem népei nem veszik észre, hogy ő maga magyar királlyá s birodalma magyar birodalommá változott, de a tények hatalma végre erőt vesz a legkorlátoltabb felfogáson, s feladásunk jelenleg nem az, hogy az egyeseket a történt változás nagyságáról kapacitáljuk, hanem az, hogy elkerüljünk mindent, mi a tények természetes fejlődését akadályozhatná.

1871

1866. július 15.

Ma 8 éve, hogy anyám meghalt. Meleg szeretettel ragaszkodtam hozzá, mint senkihez, halála a legkeserűbb veszteség, melyet életemben szenvedtem, s szívem megszorul, ha a fájdalomra visszagondolok, mellyel őt sírjához kísértem. S mégis, ha nyugodtan megfontolok mindent, nem kell-e belátnom, hogy néki jobb volt így. Most 80 éves lenne, az aggkornak szenvedései, melyeket még nem ismert, azóta elvették volna vidorságát, s a családi örömök, melyeket a gondok ellensúlyoznak, valóban nem kárpótolhatták volna őt szenvedéseiért. Furcsa élet! Alig van eset, midőn eltemetett kedveseinkre néhány évvel halálok után visszagondolva, nem ismernők el, hogy nékik jobb vala meghalniok! S mégis ragaszkodunk az élethez, mintha az nekünk nem lenne éppolyan, mint másoknak. Csaknem megfoghatatlan, hogy gondolkozó ember az élethez ragaszkodik, s ennek egyedüli magyarázata azon hatalomban fekszik, melyet a megszokás mindenikünkre gyakorol, s azon természetes félelemben, mellyel minden nagy változásra gondolunk.

A létnek édes megszokása - mint Schiller az életet nevezi - képezi azon erős kapcsot, mely minden egyest a földhöz köt, s ez magyarázata, mért függnek az emberek aggkorokban leginkább életöken, ámbár az akkor nekik majdnem csak keserűséget ád. S ahol ez nem elég, mint fiatalabb korunkban, ott azon gondolat hat reánk, hogy a percnek szörnyűnek kell lenni, midőn a létből a nemlétbe megyünk át, s mindazon kötelékek, melyek az élethez fűznek, egyszerre megszakadnak.

Egy bizonyos korban gondolkozó ember mindég meggyőződik törekvéseinek hiúságáról.

Mentül tovább élünk, annál inkább érezzük a természet nagyságát és saját törpeségünket, s kik az életbe lépve a világ urainak képzeltük magunkat, meghajlunk a hatalom előtt, mely mindent kormányoz, s mely ellen zúgolódhatunk, küzdhetünk, de nem győzhetünk soha. Belátjuk, hogy az emberi hatalom, melyet egykor nagynak tartánk, időben s térben szűk korlátok közé szorul, hogy egész tudományunk töredékekből áll, s minden, amit a világon elérhetünk, mindég bizonytalan.

De mindez nem elég megnyugtatásunkra. Hogy ezt elérjük, szükséges, hogy nemcsak az életet, de a halált is való értéke szerént becsüljük meg, s átlássuk, hogy az nem más, mint az élet megszűnése, néha több, néha kevesebb, de mindég aránylag rövid szenvedés után.

Ki idáig ért, az, hogy keresztény s földi létét átmenetnek tekinti, mely alatt egy - magát tökéletesítve - magasabb létre készül, boldog lehet, s ha nem az, legalább nyugodtan fogja elviselni terhét, bajnak tekintve talán, hogy született, de azáltal enyhítve baján, hogy minden élvezetet, melyet találhat, s mely között azok, miket szellemi tehetségeink gyakorlatában találhatunk, a legnagyobbak, feltalálni iparkodik, s életünk, mely egészben véve oly szomorú, nem szegény ily élvezetekben.

1872

1866. július 16.

Nagy események éppen nem bizonyítják a kornak nagyságát, melyben azok történtek, sőt még azon emberekét sem, kik azoknál vezető szerepet játszottak, hanem csak azt, hogy korszakukban a nagy többség a míveltségnek alacsony fokát foglalta el, s így egyesek által vak eszközként használtathatott.

Az eredménynek nagysága nem az eszmék nagyságától vagy helyességétől függ, hanem az eszközöknek nagyságától, s valamint Egyiptom piramisai nem az akkor létezett művésznek nagyságát bizonyítják, ki azokat tervezé, hanem csak a népnek szolgaságát, melynek ereje ezen művekre felhasználtatott, ugyanaz áll a múlt idők legnagyszerűbb politikai eseményeiről is, és ha abban, mi körülöttünk történik, valami bámulatraméltó, az bizonyosan nem Bismarck vagy Napóleon nagysága, hanem az, hogy Európa népei még jelenleg is ily mértékben használtathatnak fel egyesek nagyravágyása eszközéül.

Minden haladásnak célja úgy rendezni viszonyainkat, hogy azokban a véletlennek a lehetőségig kevés helye legyen. A civilizációnak fokát csak aszerént ítélhetjük meg, ezen cél nagyobb vagy kisebb mértékben éretett-e el; s valamint anyagi kifejlődésében bizonyosan azon ország áll legmagasabban, mely odajutott, hogy az időjárás és más környülmények az emberek anyagi jólétére kevés hatást gyakorolnak, úgy az erkölcsi s politikai kifejlődés ott áll legmagasabban, hol nagy politikai események csaknem lehetetlenekké váltak, és legalább soha egyesek által nem idéztethetnek elé.

1873

1866. július 17.

Megengedem, hogy nem eszmék, hanem nagyravágyása az, mi Bismarckot egész eljárásában vezeté, s hogy célja nem a német egységnek, hanem egyszerűen Poroszország hatalmának megalapítása volt. Még inkább feltehető ily önzés Napóleonról, ki, ha Európa földabroszának

megváltoztatásáról szólt, s a nemzetiségi kérdést írta lobogójára, evvel csak a 815-iki szerződések megszüntetését, dinasztiájának megalapítását s mindenekfelett Franciaország felsőbbségét kívánta elérni.

A roppant harc, melynek tanúi vagyunk, eszerént csakugyan a kabinet-háborúk sorába tartozik, s keletkezése s vezetése, valamint a porosz és francia államférfiak ügyességének, úgy az osztrákok rendkívüli ostobaságának fényes bizonysága, de éppoly bizonyos az is, hogy e háború oly mérveket vett magára, melyről annak megkezdői nem is álmodoztak, s hogy annak eredményei mások lesznek, mint melyeket a főszereplők kívántak.

A harcnak eredménye Poroszország hegemóniája helyett Németország egysége lesz, s a győzelem, melyet Bismarck junker politikája kivített, a demokrácia uralmát fogja vonni maga után. És Napóleon, ki az olasz háborútól azt várta valószínűleg, hogy az olaszok megveretvén, csak pártfogása által tartassanak fel, s ki azt akarta mindenesetre, hogy a nagy két német hatalom között kiengesztelhetetlen gyűlölség támadjon, s Németország definitíve két, vagy ha lehet, három állama szakadjon, ahelyett egy erős Olaszországot s még erősebb Németországot teremtve maga mellett, megsemmisítette azt, mi Franciaország túlnyomó befolyásának alapja volt, szomszédainak gyengeségét Franciaország, melynek szomszédságában egy erős német s erős olasz állam áll, s melynek háta megett a brit birodalom őrködik, nem a régi Franciaország többé. Befolyása ezentúl is nagy lehet, de nem nagyobb, mint mely őt kiterjedése s népességének száma s míveltsége szerént megilleti; s a harcnak eredménye csak az lehet, hogy megmutatva a nagy hatalmat, melyet Franciaország annak kezdeténél bírt, egyszersmind e hatalom ellen biztosítsa Európát.

Ilyen a befolyás, melyet az egyes a világ nagy eseményeire gyakorol. Megindíthatja a kőt, de nem akadályozhatja, hogy az ne essen oda, hová azt természetes súlya és a lejtőnek formája, melyen az legördül, vezeti.

1874

1866. július 18.

Bécsben, úgy látszik, végső döntő ütközetre készülnek, melytől, mint hiszik, a birodalom jövője függ. A fővárosi nemzetőrség felfegyvereztetik, az örökös tartományokban népfelkelés rendeztetik el, s az olmützi, galíciai és olasz hadseregek a Marchfelden pontosíttatnak össze.

Nem élünk oly században, melyben nagy birodalmak léte egy csatától, vagy csak egy hadjárattól függne. Fennmaradások nemcsak saját erejök, hanem - mint ezt a török birodalmon látjuk - az európai államok azon közössége által biztosíttatik, mely nem engedi, hogy egy közülök túl hatalmassá váljék; s valamint Poroszország Jena, Franciaország Waterloo után, úgy Ausztria fel fog állni, bármily szerencsétlenül üssön ki az ütközet, melyhez hadai készülnek. Ellenben, ha Ausztria ezen ütközetben győzne is, az eddigi hadjáratnak egyes eredményei azért megmaradnak, s már eddig is kettő van, mit már jelenleg bevégzett ténynek tekinthetünk.

Az 1-ső, hogy Ausztria a Német Szövetségből kilép, vagy jobban mondva, hogy e szövetség régi alakjában többé nem is létezik. Mi mellett a legnagyobb valószínűség szól.

A 2-ik, hogy Ausztria eddigi hatalmi állását elveszté. Mert ha feltesszük is, hogy Ausztria oly mértékben győzne, mely által a békét a legkedvezőbb feltételek alatt köthetné meg, a szenvedett vereségek annyira gyengíték tekintélyét s főképp önbizalmát, annyira kitüntetik a

birodalom belbajait, hogy ideszámítva financiális nehézségeinket, a birodalom egy időre Európa közügyeire oly befolyást, mint eddig, nem gyakorolhat.

Ezen tények szükségképp befolyást fognak gyakorolni valamint a birodalom bel-, úgy külviszonyaira, valamint azon állásra, melyet Magyarország az örökös tartományokhoz, úgy arra, melyet az összbirodalom Európa államai között elfoglal.

Mi az *elsőt* illeti, bizonyos, hogy azon arányban, melyben a birodalom egyes tartományait vesztve gyengül, nevekszik Magyarország aránylagos súlya,

hogy ha Ausztria a Német Szövetségből kilép, megszűnik nagy részben azon veszély, hogy Magyarország a német túlsúly következésében abszorbeáltassék,

s hogy miután egy nagy német államnak alakulása (melyet kikerülhetetlennek tartok) Ausztria német tartományaira ugyanazon hatást fogja gyakorolni, melyet az egységes Olaszország Velencére gyakorolt, s miután ha a szecesszionális törekvéseket, melyek[et] a német tartományokban előre láthatunk, egy időre akadályoztathatjuk is, azok végre bizonyosan el fogják érni céljokat, előre látható, hogy az *osztrák birodalom* mindég inkább s végre egészen *magyar birodalommá* alakul át.

Ennek következése az,

hogy ha *az összbirodalomnak hatalma eddig nemzetünk függetlenségét fenyegeté, s ezért fő érdekünk volt, hogy az felette erőssé ne váljék, s főképp, hogy a lehetőségig elkülönözve a beolvadás ellen biztosítsuk magunkat, érdekünk most éppen az ellenkező, azaz, hogy a birodalom külsőleg mentül erősebb legyen, s belsejében úgy szerveztessék, hogy annak minden részeire gyakorolhassuk befolyásunkat.*

Országunk jövője attól függ, hogy a nemzet politikai helyzetének ezen teljes átalakulását mentül elébb belássa, s pedig azért, mert ha minden törekvéseinek új célját helyesen tűzzük is ki, e célnak elérése csak következetes törekvés és nagy fáradságok után érethetik el.

Mind a birodalom hatalmi állását, mind a magyar nemzet szupremáciáját nagy veszélyek fenyegetik. Amazt nem megtartani, de újból megalapítani kell, s az összbirodalom hatalmával, mely nemzetünk kifejlődésének akadálya volt, egyszersmind elvétetett azon momentum is, mely hazánkat legfőbb veszélyeitől megoltalmazá.

Azon arányban, melyben az ország jövője csak magunktól függ, és saját belátásunk szerént rendezhetjük el viszonyainkat, s a nehézségek, melyek haladásunkat akadályozzák, a veszélyek, melyek jövőnket fenyegetik, Ausztria részéről mesterségesen nem neveltetnek, azon arányban nem is számolhatunk ezen akadályok s nehézségek legyőzésére másra, mint magunkra.

A feladás, mely az újabb események által előnkbe állíttatott, eszerént egyszerűen kifejezve abban áll, hogy

1. a birodalom hatalmi állását, mely jelenleg igen középszerűvé süllyedett, helyreállítsuk, s mi ennek feltétele,

hogy hazánkat azon veszélyektől, melyekkel azt a nemzetiségi mozgalom fenyegeti, biztosítsuk, s így alkalmassá tegyük azt, hogy a birodalom hatalmi állásának súlypontja legyen.

Mily eszközök által?

Egy tagadhatatlan, s ez az, hogy minden, mi az utolsó félszázad alatt legnagyszerűbb történt, a nemzetiségi eszme által idéztetett elé, s III. Napóleon legnagyobb dicsősége, hogy ezen eszmének a jelenben túlnyomó fontosságát másoknál tisztábban látta át.

Éppoly tagadhatatlan az is, hogy a befolyás, mellyel ezen eszme eddig bírt, az utolsó események által még inkább nevekedett.

Miután egyedül ezen eszmének hatalma által két nagy állam, az olasz és német alakul szemünk előtt, s miután, valamint 2 év előtt Schleswig-Holstein Dániától csak a nemzetiségi elv nevében szakíttatott el, úgy most valószínűleg Schleswignek éjszaki része a leendő kongresszus által ismét ezen elv nevében fog Dániához visszacsatoltatni. Világos, hogy mindazon elvek, melyek az államalakulásnak elébb alapul szolgáltak, a dinasztiák érdekei s a históriai jog, a nemzetiségi elvvel szemközt jelenleg háttérbe szorulnak.

1848-tól átláttam ezen irányt, és többször kifejtém ebbeli nézeteimet, de jelenleg praktikus államférfiak is, kik az okoskodások felett, melyekkel a nemzetiségi eszmének túlnyomó befolyásának szükségét civilizációnk menetéből bebizonyítani iparkodtam, vállat vonítottak, talán nem tagadják nézeteim helyességét, s el fogják ismerni, hogy napjainkban biztosan csak oly állam áll, mely egy nagy nemzetiségre támaszkodik, s hogy oly államnak nincs jövője, mely a nemzetiségi eszmével egyenes ellentétben áll.

Az előbbi nem áll hatalmunkban. Tegyünk akármit, nem tehetjük sem némettè, sem magyarrá, sem szlávvá a birodalmat, s éppen úgy nem alakíthatjuk át nyelvbeli tekintetben hazánk különböző nemzetiségeit sem; de hatalmunkban áll, hogy a másodikat kikerüljük, sőt, hogy habár más értelemben, a nemzetiségi elv nálunk is az államnak támaszává váljék.

Nem unifikálhatjuk hazánk s a birodalom különböző nemzetiségeit, de miután ez nemcsak reánk, magyarok-, de a birodalom minden nemzetiségeire nézve áll, miután a birodalom nem egy nagy kompakt nyelvbeli nemzetiségből áll, hanem határaink között több kisebb nemzetiségek állnak egymás mellett, úgy alakíthatjuk az államot, hogy annak fennállása ezen kisebb nemzetiségek által fennmaradásának egyedüli garanciájaként tekintessék.

S ez jelenleg 1-ső s legfontosabb feladásunk,

mely kivihető, mert mindezen nemzetiségek egyiránt veszélyeztetve érezik magokat azon nagy nemzetiségek által, melyek szomszédjukban alakultak, s naponként erősebbé válnak,

s mely főképp reánk, magyarokra nézve szükséges, mert miután azon nemzetiségek, melyek hazánkban laknak, az egy oláhnak kivételével, mind a nagy szláv törzshöz tartoznak, semmi nem bizonyosabb, mint az, hogy ha ezek saját nemzetiségöknek feltartására a reményt és ösztönt elvesztették, ennek helyébe a pánszlávizmus eszméje fog bennek támadni.

Körüladva szerbektől, csehektől, horvátoktól, tótoktól, a magyar nemzetiség fennállhat, feltarthatjuk az államot, sőt ezen államban a szupremáciát, de a pánszlávizmus eszméje megsemmisülésünket vonja maga után.

És ezért

a nem magyar nemzetiségeknek elnyomása nemcsak nem fekszik érdekünkben, sőt érdekünkben fekszik, hogy ezen nemzetiségek saját körükben a lehetőségig kifejlődve mennél inkább egyéniségeknek érzetéhez jussanak, s így az általános szlávságban való beolvadástól óvassanak meg.

Ez nézetem a nemzetiség kérdéséről.

De ha a birodalmat úgy szervezzük is, hogy az minden, a birodalom körében lakó kisebb nemzetiség által saját fennmaradása garanciájának tekintessék, ez egymaga nem elégséges arra, hogy a birodalom jövőjét biztosítottnak tekinthessük.

A nemzetiségi eszme, mely ott, hol az az uralommal összeköttetésben áll, minden mást háttérbe szoríthat, sokat elveszt hatásából, midőn annak kielégítése által legfeljebb annyit érhettünk el, hogy szabadságunkat biztosítottuk; azonkívül az összeköttetés az állam s a nemzetiség között ott, hol az állam s egy bizonyos nemzetiségnek határai ugyanazok, mindenkinek világos. Nálunk az állam *s* a nemzetiség érdekeinek ugyanazonosságáról az egyes csak reflexió által győződik meg, s erre a birodalom különböző nemzetiségeinek kultúra állapotja mellett nem számolhatunk, sőt csaknem biztossággal láthatjuk előre, miként mindazok, kiknek a birodalom gyengítése vagy feloszlatása érdekükben fekszik (mindenekelőtt Oroszország), éppen a nemzetiségi különbségekben, s mi ezekből folyik, azoknak egy bizonyos pontig ellentétében fogják keresni támaszukat.

Miután még ha akarnánk is, azt nem kerülhetjük el semmi esetre, hogy a különböző nemzetiségek között egy ne bírjon bizonyos előnyökkel, s még az is, hogy az ország Magyarországnak neveztetik, s ezen zászló alatt küzd, már jelenleg is elviselhetetlen zsarnokságnak tekintetik, s miután minden egyéniségnek természetében fekszik, hogy az mindég teljes önállás után törekedjék, melyet nemzetiségi egyéniségnél azon ösztön, mely az egyest társaságba vezeti, nem ellensúlyozhatja, előre látható, hogy ha államunkat egészen a nemzetiségek érdekében szerveztük is, maga ez az államot nem tarthatja fel, sőt, hogy ennek dacára a nemzetiségi elv az államra még veszélyessé is váltatik. Itt, mint más esetekben, az, ha mindent tettünk, mi egy bizonyos elv létesítésére az állam hatalmában áll, még nem biztosít, hogy ugyanezen elv az állam ellen nem fog felhasználtatni.

A nemzetiségi elvnek a lehetőségig elismerésén s a birodalom szervezésénél tekintetbevételén kívül tehát még más eszközökről kell gondoskodnunk, melyek által a birodalom összetartását biztosítsuk.

Az 1-ső, hogy a birodalom polgárainak a jólétnek és szabadságnak nagyobb fokát biztosítsuk, mint melyet a szomszéd államokban élveznének.

A 2-ik, hogy a birodalom lakói között a lehetőségig érdekegységet vagy legalább mentül több közös érdeket idézzünk elé.

Az *első,* amennyiben nemzetiségi tekintetben legveszélyesebb szomszédunk Oroszország, nemigen nehéz; sőt többi szomszédaink irányában is helyzetünk nem oly reménytelen, mint első tekintetre látszik, ha meggondoljuk, hogy azoknak mindegyikénél az állam központosító, s hogy az önkormányzat elvének alkalmazása által nemcsak a szabadságnak, de a jólétnek, ha nem is magasabb, de legalább oly nemét állapíthatjuk meg, mely legtöbb megelégedést szül.

A *második* egészen a birodalom nemzetgazdászati viszonyainak célszerű rendezésétől függ, attól, hogy a birodalom e tekintetben egy magában kikerekített egész legyen, a lehetőségig elkülönözve más államoktól. És e tekintetben lényegesnek tartom, hogy - ha tisztán nemzetgazdászati szempontból a kereskedés teljes szabadsága mellett nyilatkoztunk is eddig - politikai szempontból ezentúl azon legyünk, hogy a birodalom magában egy vámterületet képezzen.

A külön vámrendszer reánk nézve nem tisztán materiális érdekek kérdése, hanem állami létünk egyik feltétele. Éppen most sem etnográfiai, sem geográfiai biztos határaink nincsenek, szükség, hogy legalább addig, míg e széttörekvő részek ismét erős összetartó állammá alakultak, nemzetgazdászati érdekeink körül vonjunk erős határokat, s azokat rendezzük úgy, hogy a birodalom e tekintetben egy különálló egészet képezzen.

1866. július 20.

Nemzetiség

Kétségtelennek tartom, hogy amint a dolgok most állnak, a magyar nemzetiségnek az államban igen kevés előnyöket adhatunk. A maximum az, ha kivisszük, hogy az ország diplomatikus és törvényhozási nyelve a magyar legyen, ehhez is csak úgy lehet ragaszkodnunk, ha a többi nemzetiségeknél ellenzésre nem talál. Egyébiránt mindenben a lehetőségig a teljes egyenlőséget kell megalapítanunk, sőt a lehetőségig elhárítanunk azon akadályokat, melyek ezen, a törvény által kimondott elv gyakorlati alkalmazásának útjába állnak. Így például, miután csakugyan áll az, hogy megyéink jelen felosztása mellett egyes nemzetiségek a joggal, hogy nyelvöket a municípiumok körében használhassák, nem élhetnének, egyes megyéknek a nemzetiségek szerénti felosztása - mely által az adminisztráció is nyerne - józanul nem ellenezhető.

Mindazonáltal a magyar nemzetiség megfosztatik azon előnyöktől, melyekkel terjeszkedésére nézve 848 előtt bírt, s melyeket, ha a dinasztiával kezet fogunk, s az osztrák birodalom előbbi helyzetében marad, a jövőre magunknak biztosíthattunk volna, s ámbár - főképp, ha a magyar nyelv az egész ország diplomatikus nyelvévé válik - nemzetiségünk még mindég nagy előnyöket tart meg, melyek által terjedése remélhető, nem feledhetjük el, hogy nemzetiségünk számra nézve nem nagy, s hogy míveltségre nem áll magas fokon, s ezért a veszély tagadhatatlan, melly azt az egyenlőség alkalmazása mellett fenyegeti.

Ha akarjuk, hogy nemzetiségünk fennálljon s terjedjen, hogy az ország magyar maradjon, vagy inkább azzá váljék - és mily magyar ne akarja ezt -, s ha másrészről nemzetiségünknek nem nyújthatunk előnyöket államszervezetünkben s a kormány centralizációja által - mit kétségtelennek tartok -, szükséges, hogy nemzetiségünket más eszközök által iparkodjunk biztosítani, s pedig olyanok által, melyek a szabadság s egyenlőség elveivel nem állnak ellentétben.

Ilyeneket - nézetem szerént - csak a szociális téren, az egyesületi tevékenységnek a lehetőségig kifejlesztésében találom.

Az egyesületi tevékenység, mely mindenütt fontos, mert egyes érdekek kifejlesztésének egyik leghatalmasabb eszköze, s mert a helyhatósági önkormányzatnak ellensúlyul szolgálhat, nálunk, hol ily ellensúlyra még nagyobb szükségünk van, még sokkal fontosabb.

Éppen, mert állami egységünknek a nemzeti egyéniségek különféleségében veszélyes ellene van, s mert éppen e nemzetiségek létezése, midőn egyrészről a helyhatósági szerkezet tág alkalmazását szükségessé teszi, a másikról odavezet, hogy a helyhatósági önállás állami egységünkre nézve veszélyesebb, mint bárhol, éppen azért szükséges, hogy ezen momentumok mellett, melyek szétágazáshoz vezetnek, más momentumokról gondoskodjunk, melyek a nemzetet összetartsák, s ilyeneket csak az egyesületi életben találhatunk.

Ha minden egyes fontosabb érdekre nézve az egyes megyékben s városokban egyletek alakulnak, melyek egy Pesten székelő országos egylet fiókjai, úgyhogy az országos egylet mindezen helyhatósági egyletekkel folytonos összeköttetésben marad, s az egyletek küldöttei évenként egyszer képviselőik által összegyűlnek, s közös érdekeiket rendezik, s az országos egylet vezetőit választják, ha ily módon legalább az ország három legfontosabb érdekét, a köznevelésit, a mezei gazdaságot s az ipart nem törvény által, de tettleg centralizáltuk, mindazon veszélyek, melyek nemzetiségünket az egyenlőség miatt fenyegethetnék, bőven ellensúlyoztatnak.

Egész fejlődésünket tekintve, a legnagyobb biztonsággal előre látható, hogy a befolyás, melyet az egyesnek törekvéseire az állam gyakorol, mindég kisebb, ellenben az, mely a mívelődés s az anyagi érdekekből fejlődik, mindég nagyobb leend, s így, ha a magyar nemzetiségnek szupremáciáját, melyet a politikus téren feláldozunk, a társadalmi téren biztosítjuk, többet nyerünk, mint mit a legtökéletesebb egyenlőségnek elismerése által a politikai élet terén veszthetünk.

1876

1866. július 20.

Nem foglalatoskodott senki politikával, ki ellen ellenei, s főképp barátai, kiknek szeme[i], mi hibáinkat illeti, mindég élesebben látnak, a következetlenség vádját nem emelték volna.

Miután következetlenség alatt a nagy többség igen hibásan azt érti, hogy bizonyos kérdésekre nézve nézeteinket megváltoztattuk, ezen vád Kínát kivéve - ha ott a viszonyok csakugyan annyira változatlanok, mint gondoljuk - többnyire igazságos, s nincs okom, hogy panaszt emeljek, ha azt ellenem is felhozzák.

Ha nem törekvéseim célját, nem az irányt, melyet folytattam, hanem egyes lépéseimet tekintjük, csakugyan kevés ember van, ki a politika mezején eljárását többször s oly lényegesen megváltoztatá, mint én.

Nincs 10 éve, mikor a császár 57-ben Magyarországot hatalmának korlátlanságában körülutazta. Egy percig nem kétkedtem, hogy e caesari dicsőség nem sokáig fog tartani, s a költségek, melyek a hatalom fitogtatására pazaroltatnak, e hatalom alapjait ássák alá. De a legrosszabb, legesztelenebb kormány, ha azt kívülről csapás nem éri, sokáig tarthatja fel magát, az erély, melyet a nemzet passzív ellenállásával kifejtett, lankadni kezdett; a császárnak Budán léte alatt beadott és akkor senki által nem rosszaik kérelem mutatá, mily szerények lettünk követeléseinkben, s azon előnyök mellett, melyekkel a német nemzetiség hazánkban mindég bírt, s melyek neki az abszolút kormány által még nagyobb mértékben biztosíttattak, félteni kezdém nemzetiségünket, mely históriai jogosultságán kívül nélkülözi azon momentumokat, melyektől az egyes nemzetiségnek fennmaradása leginkább függ, és sem túlnyomó számra, sem egy sokkal magasabb kultúrára nem támaszkodhatik.

Meggyőződésem szerént, ha az akkor létező kormányrendszer és germanizáló iránya csak még 10 évig fenntartja magát, nemzetiségünk - ha mást nem - legalább azon előnyöket veszti el, melyeket neki 825-től éppen konstitucionális mozgalmaink által megszereztünk, s melyeket neki csak úgy tarthatunk fel, ha ismét konstitucionális életre tehetünk szert, s így azon osztályok befolyását biztosítjuk, melyek legnagyobbak, a középbirtokosokét.

Meg voltam győződve - s most is azt hiszem, helyesen -, hogy a magyar nemzetiséget csak az alkotmányosság tarthatja fel, s mert azt egy tisztán Magyarországra szorítkozó mozgalom által előidézni nem lehetett, Garantiáim által arra törekedtem, hogy az alkotmányosságnak minden barátjainak a birodalomban egy közös célt mutassak fel, mely után törekedniök kell.

Mily hatása volt ezen iratomnak, azt nem határozhatom meg, de hogy az az alkotmányosság eszméinek barátokat szerzett, s megmutatva az alkotmányosság s a birodalom egysége egyesíthetésének lehetőségét, sok ellenvetést, mely addig az alkotmányosság ellen tétetett, elnémított, az nem szenved semmi kétséget, és éppen oly bizonyos az, hogy ha a birodalom 858[-ban] úgy szerveztetik, mint azt Garantiáimban ajánlám, Magyarországnak nagy többsége ezt örömelragadtatással fogadta volna.

Törekvésem akkor arra volt irányozva: a lehetőleg szabad alkotmányt biztosítani e birodalomnak, s birodalom körében tisztelve az egyes históriai nemzetiségeket, s a lehetőleg tág kört nyitva az önkormányzatnak, biztosítani Magyarországot, hogy az szabadon fejthesse ki lappangó erejét.

Az olasz haddal megváltozott egész helyzetünk. Az eszmék, melyeket Garantiáimban felállítottam, s melyeket egy évvel elébb mindenki elfogadott volna, kivihetetlenné váltak. A birodalomnak egysége, még a föderatívus formában is, minő az éjszakamerikai republikáé, Magyarországban perhorreszkáltatott, míg másrészről az olasz egység megalakulása által a német egységnek kérdése előtérbe lépett, s egy kis előrelátással tudni lehetett, hogy Ausztria, ha a német egység kérdésénél a kezdeményezést nem ragadja meg, vagy éppen magát Németországból kiszoríttatja, oly állásba jut német tartományaival, minőben Velencével Olaszország irányában áll.

Biztosítani Ausztria állását Németországban s azért megragadni a kezdeményezést a német egységre nézve, s ezt úgy alakítani, hogy Ausztria hegemóniája biztosíttassák. Mint külön államot szervezni meg Szt. István koroná[já]nak országait, ideiglenes összeköttetésben a birodalom többi tartományaival egyes közös ügyekre nézve, egyébiránt úgy, hogy azon mértékben, melyben Ausztria német részei szorosabb viszonyba jutnak Németországgal, s a német egységnek eszméje gyakorlatilag a közélet mindég több ágára terjed, az összeköttetés köztünk s Ausztria között egyszerű perszonálunióvá váljék. Ez volt azon politika, melyet az olasz háború végétől memoárokban, iratomban - Die Sonderstellung Ungarns aus dem Standpunkte der Einheit Deutschlands - kifejtettem, s minden beszédeimben hirdeték.

Most, mi akkor még kikerülhető volt, Ausztria államférfiainak hallatlan ügyetlensége által megtörtént. Ausztria kizáratott Németországból. Vajon oly nagy következetlenséget követek-e el, ha most a dualizmus helyett a magyar birodalomnak eszméjét állítom fel, s miután a beolvasztásnak veszélye, mely elébb fenyegetett, megszűnt, s Magyarország nemcsak önállást, de hatalmi állást víhat ki, ennek biztosítását tűzöm ki célomul?

1877

1866. július 21.

Azok után, miket a városban hallottam, úgy lászik, Deák és Andrássy csakugyan Bécsbe hívattak. Az első bizonyosan akaratja ellen és minden eredmény nélkül, mert a telegraphi hírek szerént, melyek fel- s lemeneteléről szóltak, legfeljebb pár órát tölthetett a fővárosban. Gyula bizonyosan maga is óhajtá, hogy híják, és tanácsát kérjék. Tudna-e tanácsot adni, mely fent elfogadható, s az országban is kivihető, az más kérdés; mindenesetre örvendek, mert bizonyságot tesz, hogy az országban legalább egy emberünk van nagy ambícióval. Egyes fogyatkozások ismeretekben, mély belátásban pótolhatók, de egy nagy ambíciónak hiánya, mint Deákban s részben bennem is, nem pótolható semmi által. Ki oly helyzetben, minőn Gyula áll, oly időszakban, mint a mostani, hol azok, kik az államot eddig kormányozták, tökéletesen lejárták magokat, nagy dolgok kivitelére vállalkozni akar, ki magában s elveiben bízva vezetőnek ajánlkozik, az többnyire nagy eredményeket visz ki. Mint Oxenstierna mondja, nem nagy bölcsesség kell a kormányhoz, de erély s az önbizalomnak nagy adaga, s mithogy ez A[ndrássy]ban megvan, minden valószínűség szerént legalább, nagy szerep vár reá.

1878.

1866. július 22.

A legellenkezőbb hírek váltják fel egymást. Némelyek szerént hadseregünk képtelen a harc folytatására, mások azt beszélik, hogy az tegnapelőttül szakadatlanul folyik, hogy Pozsony az ellenség által erőszakosan elfoglaltatott, s ég. Reménylem, a békés hírek fognak valósulni. Miután Poroszország azt, mit elérhet, már most is elérheti, s ha az minden kívánatait nem létesíti is, ebben nem Ausztria hatalma, hanem Európa által akadályoztatik, s miután Ausztria, ha győzne is, állását Németországban nem nyerhetné vissza, a harcnak okai jóformán elenyésztek, s a vérontásnak folytatása csak annál nagyobb brutalitás.

Nincsen ok, melyért a háború ily kimenetelén szomorkodnánk. Látszólag a sors igazságtalan vala. Tagadhatatlan, hogy a megtámadott Ausztria volt, s a háború közvetlen okait tekintve, úgy látszik, Ausztriának van igazsága. De minthogy Ausztria győzelme Olaszországban csak az előbbi állapotok fenntartását eszközölte volna, s e hatalomnak Németországban nem volt más szándéka, mint hogy az előbbi szétdaraboltságot fenntartva, bizonyos parlamentáris szín alatt a német nemzetnek erőtlenségét feltartsa, a háborúnak kezdése Poroszország részéről igazságtalan lehetett, de eredménye nem Poroszország, hanem a német s olasz nép legigazságosabb követeléseinek teljesülése lesz, s ez esetben a győző ügy nemcsak az isteneknek, de a legszigorúbb Catónak is tetszhetik. Ha valami van, mi Ausztria felett ítéletet mond, ez azon közönösség, mellyel népei legyőzetését látják. Nincs talán eset az újabb történetben, melynél a nép saját fegyvereinek megaláztatását így tekintette, s ez nálunk 859-től másodszor fordul elő. Oly kormánynak, melyet népei ennyire elhagynak, nem lehet jövője.

1879

1866. július 23.

Andrássy és Deák visszajöttek Bécsből, hová a császár által tanácsadásra hívattak. Mindketten nyíltan elmondták véleményöket, a császár meghallgatta nagy béketűréssel, mint közönségesen, hogy ha helyzete azalatt jobbra fordul, a tanácsot éppen ne kövesse, vagy ha nehézségeitől nem menekül, annak felét kövesse, mi bizonyosan még rosszabb. Makacs embereket, kik jó tanácsra nem hallgatnak, önfejűeknek szoktak nevezni. Császárunkra e kifejezés nem illik, ő mindég másvalaki fejének gondolatjaihoz ragaszkodik. Így volt elébb S[ch]warzenberg s Bachhal, így később S[ch]merlinggel s Esterházyvai, s így lesz valószínűleg ezentúl is, s ha az egyént, kinek a feladás ezentúl jutni fog, hogy a fejdelem helyett gondolkozzék, nem ismerjük is, egyet legalább biztosan láthatunk előre, hogy az kitűnő egyéniség nem lesz; ezeket udvarunk *mindég* perhorreszkálta.

1880

1866. július 24.

Ötnapi fegyvernyugvás köttetett, a béke némelyek által biztosnak tartatik, de legjobb esetben is legfeljebb valószínű, s mégis már reakcióról beszélnek, s pedig oly helyeken, hogy feltehető, miként az csakugyan szándékukban fekszik. Hogy ez megkísértethetik, de mindenesetre csak rövid időre, erről financiális állapotjaink biztosítanak; azonban maga e hír s az általjános hitel, mellyel az találkozik, mutatja állapotjainkat.

1881

1866. július 24.

Arra, hogy szónoklattal hassunk, kettő kívántatik. Mindenekelőtt, hogy amit mondani akarunk, aziránt magunkkal tisztában legyünk, s még inkább, hogy meggyőződésünket egészen mondjuk ki. Sokszor hallám, hogy a nép az egész igazságot nem tűrheti, de úgy találtam, még kevésbé tűri a féligazságokat, melyeknél csaknem mindég érzi, hogy azok tulajdonképp fél hazugságok.

1882

1866. július 31.

A béke, úgy látszik, biztos. Soha talán Európa ily rövid időközben nagyobb változásokon nem ment keresztül, mint az utolsó hetekben. Kevésbé a háború közvetlen következései, mint inkább azok, melyek a jövőben előreláthatók, valóban óriásiak. Ausztria, Porosz- és Oroszországon[!] kívül megváltozott Franciaország állása, mely csak szomszédainak gyengesége miatt volt oly hatalmas.

Ehhez járul a nemzetiségi elv általános elismerése s azon hatás, melyet a porosz hadi szerkezet eredményei minden országok védelmi szerkezetére kétségtelenül gyakorolni fognak, s mely később vagy elébb roppant hadseregeink megszüntetését vonja maga után, melynek feleslegességét néhány év alatt az amerikai háború s a porosz hadjárat egyiránt bebizonyították.

Nagy változásoknak, talán megrázkódtatásoknak megyünk elébe, de állandó békének bizonyosan nem. Az állapot, mely a háború által Németországban előidéztetett, mindenesetre feltarthatatlan. Poroszország többet vitt ki, s a német egység közelebb jutott létesítéséhez, hogysem itt meg lehetne állni. Aránylag rövid idő után új agitáció fog támadni déli Németországban, és ha ez sikerét elérte, és egész Németország Ausztria kivételével a porosz hegemónia alatt egyesült, azonnal megkezdődik a mozgalom második stádiuma, mely ismét rövid idő alatt német tartományaink elszakadását fogja vonni maga után. Ausztria az egyesült Németország irányában ugyanazon helyzetet foglalja el, melybe Velence által Olaszországgal jutott, s a végeredmények ugyanazok lesznek.

Meggyőződésem, hogy a régi Ausztria a háborúval fennállásának alapjait vesztette el. A kérdés nem az többé, miként restituáltassék, hanem leszünk-e képesek helyében egy más, magyar birodalmat állítani, mely nagyobb konvulziók kikerülése végett megtartva a dinasztiát, az ausztriai birodalomnak helyét pótolhatná.

Századok óta soha Magyarország előtt nagyszerűbb kilátások nem nyíltak. Nincs, mi nemzeti jövőnknek útjában állna. Elérhetünk mindent, mire képesek vagyunk. De mennyire vagyunk képesek? Ez azon kérdés, mely aggodalommal tölt. Mennél szabadabb és nagyobb tért látok, annál inkább érzem azon férfiak hiányát, kik azon haladni képesek.

1883

1866. július 31.

Korunk törekvései a szabadság után irányozvák, s minden év leront egy-egy válaszfalat, mely az országokat s nemzeteket egymástól elkülönözte. És ha ezen törekvések végre célt érnek, mit bizonyosnak tartok, s a szabad kereskedés által egész Európa anyagi érdekei mindinkább szolidárisokká válnak, mi marad fel, mi a jelenkor nemzetiségi küzdelmeinek anyagul szolgálhatna?

1884

1866. augusztus 1.

Ma ment el fiam svájci útjára. Először hagyja el házamat hosszabb időre, s először megy ki a világba magányosan, hogy csak saját erejére támaszkodva éljen s küzdjön az emberekkel. Elkísértem a vasútig. Arca ragyogott boldogságban. 18 éves, s függetlennek érzi magát. Talán soha ily egészen boldog nem lesz életében. Szívem szorult, mikor elválva kezet szorítánk. Mi szívesen veszek magamra még nagyobb fájdalmat, mint melyet e búcsú okozott, ha őt ily boldoggá tehetem. Vezérelje őt az Isten ismét karjaim közé.

1885

1866. augusztus 5.

A dolgok gyorsabban fejlődnek, mint gondoltuk. Csaknem bizonyos, hogy az új szövetség, melynek Poroszország élére lép, nemcsak éjszak országot fogja magába foglalni. A déli német államok - bizonyos feltételek alatt, melyek a porosz hegemóniát nem zavarják - a közös parlamenthez küldik képviselőiket, hadseregeket a porosz vezénylet alá állítják, s a külföldön porosz diplomaták által képviseltetnek, s így a német egység az osztrák német tartományok kivételével létesítve van.

Századunkban nem történt nagyobb változás, még Napóleon hadjáratait sem veszem ki, melyek nagyobb körökre terjedtek, de nem viselték annyira az állandóság bélyegét magukon, mint ezek.

Európa nagy államai közül kettő megszűnt lenni: a *porosz* és az *osztrák;* az előbbinek helyébe Németország lép, de mi áll majd a másiknak helyébe, ez a nagy kérdés, melytől talán Európa jövője, de minden bizonnyal azon népek s tartományok jóléte függ, melyek az osztrák birodalmat képezik.

Ha van valami, mi azoknak nyomorultságát kitünteti, kik e birodalom felett századokig uralkodtak, s azt korlátlan hatalommal kormányozták, ez azon állapot, melyben az utolsó események a birodalmat találták.

Csaknem negyedfél század múlt, mióta Magyarország s a tartományok nagyobb része egy uralkodó alatt áll, s a roppant államadósságon, anyagi és szellemi hátramaradásunkon kívül, s általján véve a legrosszabb kormányzásnak nyomain kívül nincs semmi, mit közösnek mondhatunk. Annyi uralkodó között, II. József kivételével, ki szerencsétlenségünkre nemcsak nemes szíve, de rendkívüli ügyetlensége által is kitünteté magát, nincsen egy, ki az uralkodási vágy s legaljasabb önzésnél más motívumokat követett volna, ki belátta volna, hogy az uralkodó hatalma nemcsak egyes alattvalóinak gyengeségétől függ, melynek előidézésére a *divide et impera* elve jó lehet, de hogy e hatalom még inkább az állam erejétől, tömörségétől s összetartásától, s hogy ez csak ott lehetséges, hol az állam különböző részei s az egyes polgárok között, ha nem is az érzelmek, de legalább az érdekek közössége létezik.

A múltnak emlékei, a jelenben anyagi érdekeink, a jövőnek reményei, melyek a nemzetiségi elv mesterséges szítása által a monarchia fennállásával ellentétbe jöttek, nincs semmi, mi összetartana, s e töredékekből, ez összefüggés nélküli darabokból nekünk államot kellene alkotnunk, e különböző népcsoportokból, melyek között három százados abszolutizmus a gyűlölség magvait hintette el, *egy egészt,* mely a nagy nemzetiségek között, melyekkel népünk egyes részei közel rokonságban állnak, önállását s függetlenségét feltartsa.

Ez feladásunk, s e feladás megoldásától függ nemcsak az államnak, hanem az azt lakó egyes nemzetiségeknek, sőt minden egyesnek jövője; mert csak vak nem látja átal, miként ha oly államot alkotni képesek nem lennénk, mely az osztrák birodalomnak helyét pótolhatja, a legiszonyúbb megrázkódtatásoknak, valóságos fajharcnak megyünk elébe, mely nemcsak minden egyesnek jólétét, hanem egy időre magát a civilizációt veszélyezteti.

Miként oldhatjuk meg ezen feladásunkat?

Mindenekelőtt szükséges erre, hogy magunkkal tisztában legyünk, s azon változásokat, melyek az utolsó események által a birodalomban történtek, helyesen méltányoljuk.

A veszteség, melyet a birodalom területében szenvedett, kevesebb fontosságú, sőt kérdés, vajon nem erősbödött-e azáltal, hogy tőle a velencei terület elszakíttatott, mely úgyis csak egy félszázadig s ezen idő alatt is mindég akaratja ellen foglaltatott a birodalomba. Fontosabb az, hogy a *német elem,* mely eddig a birodalom kapcsát képezé, s azt összetartá, erre ezentúl képtelenné vált, nemcsak mert Ausztria német elemeit a nagy Németországtól elszakíttatván, s a támaszt, melyet ott találtak, elvesztvén, gyengébbé vált, de mert ezen elemnek érdekei, melyek a birodalom érdekeivel eddig azonosak voltak, nem azok többé, mert a birodalom német elemei a birodalom feloszlása által nemcsak nem vesztenének, sőt Németországba beolvadva nyernének, s mert ezért azon perctől, melyben a német egység létesíttetett, az osztrák németeknek jobb része kifelé gravitál, s nagy érdekek szükségesek, ha a nemzetiségi hajlamot, mely őket másfelé vonzza, ellensúlyozni akarjuk.

S ez az utolsó események 1-ső nagyszerű következése, s ebből fejlődik a 2-ik.

Ha az osztrák birodalom előbbi helyzetében, melynek alapjait Németországgal való összeköttetésében és azon befolyásban találjuk, melyet a birodalom Olaszországra gyakorolt, s ha a[z] 1815-iki szerződésekkel, melyek főképp Ausztria érdekében alkottattak, elenyészett az, mi a birodalom nagy hatalmának feltétele vala, ha ennek következésében a birodalmat más alapokon újból kell alakítnunk, s ezen alakításnál a német elemre nem támaszkodhatunk, nézetem szerént a birodalom körében nem találunk semmit, mi ezen új alakításnak alapjául szolgálhatna, mint Szt. István koronájának országait. Nemcsak azért, mert ez a birodalom minden részei között a legnagyobb, mely a többiekhez hasonlítva legtömörebb, s melyben a feloszlás processzusa még csak kezdődik, de azért is, ha az ausztriai birodalom később terjeszkedni akar, s ha ezt szükségesnek találjuk, mert a többi hatalmas államok között csak így felelhet meg feladásának, a birodalom terjeszkedése a magyar korona jogainak fenntartása és érvényesítése által eszközölhető legkönnyebben.

Ha a birodalmat fenntartani, vagy helyesebben mondva, ha ennek helyébe erős államot alkotni akarunk, ennek alapja csak *Magyarország* lehet, s ez a 2-ik következés.

Magyarország helyzete ezáltal lényegében megváltozott.

Állami tekintetben nemcsak legvérmesebb reményeink teljesülnek, de többet érünk el, mint valaha várnunk lehetett; de nemzetiségi tekintetben, főképp mi nyelvünk kizárólagos uralmát illeti, le kell mondani sokról, mit eddig követeltünk, sőt mit addig, míg a birodalom német vala, s a beolvasztástól tarthattunk, szükségképp követelnünk kellett.

Ha nemcsak saját érdekeink, de egész Európa érdeke azt kívánja, hogy az osztrák birodalom helyét más hasonló hatalmú birodalom foglalja el, s ha ennek alapja a dolgok természeténél fogva csak Magyarország lehet, s így minden körülmények kedvezők törekvéseinknek, nem feledhetjük el, hogy egy nagy birodalom alakulásának lehetősége a Duna mentében bizonyos feltételektől függ, s hogy törekvéseink minden kedvező környülmények dacára csak úgy sikerülhetnek, ha ezeket teljesítjük.

Ha azt akarjuk, hogy a birodalom hatalmas, hogy az a nyugoti népcsalád egészséges tagja legyen, s a civilizáció áldásait érezze, szükséges, hogy annak német elemeit az elszakadástól tartóztassuk vissza, s ez csak úgy történhetik, ha a nemzetiségi vonzalmak ellenében, melyek a birodalom német lakóit Németországhoz vonják, oly érdekeket teremthetünk, melyek azokat a birodalomnál visszatartsák, és nemzetiségi érzelmeiknél tartalmasabbak.

Azonkívül nem felejthetjük el, hogy Magyarország különböző nemzetiségekből áll, melyek öntudatra ébredtek, s melyekre még hazánk integritásának feltartásánál is csak akkor számolhatunk biztosan, ha azokat kielégítettük.

A Svájcnak példája mutatja, miként az, hogy valamely országnak lakói oly nemzetiséghez tartoznak, mely közel hozzá nagy államot alkotott, magában véve még nem veszélyezteti az országnak létét. A francia, a német s ezentúl az olasz nép, mely Svájcot lakja, egyiránt bizonyítja ezt, és hasonló példát látunk Belgiumban, melynek flemjei és németjei a rokon faj attrakciója által nem zavartatik belga honszeretetében.

De hogy ezen eredményre számolhassunk, kettő szükséges.

Kielégítő politikai állapot.

És az anyagi érdekek azonossága.

S ugyanezek szükségesek arra is, hogy a különböző nemzetiségi elemek, melyekből Magyarország áll, együtt tartassanak, s a faji rokonság, mely köztök s a szomszéd tartományok népei között létezik, a magyar állam feloszlását ne vonja maga után; s azért,

ha akarjuk, hogy az osztrák birodalom helyén új állam alakuljon, mely hatalom tekintetében az előbbit - mely régi alakjában ezentúl lehetetlenné vált - pótolja,

szükséges, hogy azt úgy alakítsuk, hogy abban az egyes nemzetiségek igényeiket kielégítve, és a német elem a szabadságnak magosabb fokát találja, mint melyet rokonai nagy Németországban élveznek.

És szükséges azonfelül, hogy a birodalom lakóinak anyagi érdekei közösek, és amennyire csak lehet, a szomszéd országok érdekeitől különválók, sőt amennyire kivihető, ellentétesek legyenek. S ezért én egy külön vámterületnek felállítását s az ipar protekcióját, ha a nemzetgazdászati tekintetek ellene szólnának is, állami tekintetekből szükségesnek tartom, mert a birodalom különböző részeinek érdekközössége csak így biztosítható, s csak ebben találhatjuk a momentumot, mely Ausztria német tartományait a birodalomhoz láncolhatja.

1886

1866. augusztus 5.

Életünk legnagyobb hibáit nem tudatlanságból, de gyengeségből követjük el. Belátjuk, vagy legalább gyanítjuk, mit kellene tennünk vagy elhagynunk, de nem bírunk annyi eréllyel, hogy belátásunkat kövessük. A legtöbbek azért, mert a jelen élvezeteikről nem tudnak lemondani, vagy mert magokat erejek megfeszítésére nem határozhatják el; a jobbak azért, hogy kedveseiket egy pillanatnyi kellemetlenségtől megőrizzenek, s kikerüljék rosszkedvüket. Gyengeség ez is, csak a gyengeségnek más, nemesebb neme. Ezért nézetem szerént minden nevelésnek nem annyira az ész, mint az akarat erősítésére kellene irányozva lennie, s egész újabb pedagógiánk, mely éppen az ellenkező irányt követi, hibás.

Tagadhatatlan, hogy mi az oktatás illeti, nagy haladásokat tettünk. Fiatalembereink sokkal többet tudnak, mint elébb; de mert a fegyelem, mely a gyermeket szenvedélyeinek legyőzésére tanítja, hiányzik, kevesebb akaraterős férfi s kevesebb szerencsés ember lép ki nevelésünkből. Ez az, min javítani kellene.

1887

1866. augusztus 5.

Nevelés

Luther Mártony[!] ismert iratában (An den Bürgermeister und Rathsherrn alierlei Städte in deutsdhen Landen) mások között mondja: „Meine Meinung ist, dass man die Knaben des Tages lasse eine Stunde oder zwei zu solcher Schule gehen, und nichts desto weniger die andere Zeit im Hause schaffen, Handwerk lernen und wozu man sie haben will, dass beides miteinander gehe, weil das Volk jung ist und gewarten kann."

Nézetem szerént ez a legjózanabb, mi e tárgyról mondatott, s ha az oskolakényszert úgy akarjuk behozni, hogy ezáltal a nép érdekeit ne sértsük, ezen elvhez kell ragaszkodnunk. A szegény ember nem nélkülözheti gyermekeinek munkáját, s maga a munka, melyet szüleinek oldala mellett teljesít, a szegény nép gyermekénél nevelésének egyik s talán legfontosabb részét képezi.

1888

1866. augusztus 9.

Ámbár a békepreliminárisok elfogadtatván, a béke definitív, megkötése bizonyos, a kormány eddig, mi a birodalom belszervezését illeti, semmire nem határozta magát, s nincs senki, ki szándékairól biztost mondhatna, mert meggyőződésem szerént eddig még nincsenek szándékai. Mint az, ki nagy csapást kapva elszédült, érzi, hogy valamihez támaszkodnia kell, de zavarjában talán éppen oly valamihez támaszkodik, mi alatta összetör, úgy nem mondhatja senki, nem fog-e kormányunk is éppen arra támaszkodni, minek gyengeségét annyiszor tapasztalta. Általján véve ész és jellem nélküli emberek lépései kiszámíthatatlanok, s még azt sem mondhatjuk biztosan, vajon nem kísértik-e meg ismét a reakciót, s nem nyúlnak-e erős represszió eszközeihez éppen azon pillanatban, melyben gyengeségüket az egész világ előtt bebizonyították.

Mit kellene tenniek? Annál világosabb, már csak azért is, mert a dolgok jelen állásában - nézetem szerént - csak egy út van, melyen a birodalom megmenthető, azaz talán megmenthető, mert még ez is bizonytalan.

Miután azon meggyőződés, hogy az osztrák birodalom *európai szükség*, azáltal, hogy Ausztria három ízben (a magyar forradalom, Francia-, és most Poroszország irányában) oly gyengének tapasztaltatott, sokat vesztett erejében még az angoloknál is, kik Ausztriát eddig az orosz és francia hatalom ellensúlyának tekinték.

Miután mindazon okok, melyek Oroszország s Ausztria között a két hatalomnak közös abszolutisztikus tendenciáinak dacára ellentéteket idéztek elé, most éppúgy léteznek, mint valaha, sőt azon arányban, melyben a keleti kérdés megoldásához közeledünk, erősebbé válnak, míg másrészről a támasz, melyre Ausztria Németországban számolhatott, nemcsak elvétetett, sőt helyébe a legnagyobb ellentétek okai alapíttattak meg, miután, amint a dolgok

most állnak, a német egység tökéletes létesítésének egyedüli akadálya csak az osztrák birodalom létezésében kereshető,

miután a dinasztikus érzések s a monarchiához való ragaszkodás naponta gyengébbé válik, s amennyiben teljes közönösség-, sőt gyűlöletnek helyet nem engedett is, legalább a nemzetiségi lelkesülés által ellensúlyozva, háttérbe szoríttatik,

túlzás nélkül mondhatjuk, miként mindazon faktorok között, melyeknek a birodalom eddig fenntartását köszönte, egy sem létezik többé, míg másrészről mindazon veszélyek, melyek, a birodalmat fenyegetik, sokkal nagyobbakká váltak, s az újabb események által előtérbe léptek.

Ha a birodalmat feltartani, ha annak jövőjét biztosítani akarjuk, új alapokra kell támaszkodnunk, s én csak kettőt ismerek.

1-ső. Az alkotmányos szabadság.

2-ik. Anyagai érdekeink.

Miután Oroszországban abszolutizmus uralkodik, sőt az abszolutizmus feltartása e birodalom természetéből folyik, s az egyedüli forma, mely azt a felosztástól megoltalmazhatja,

miután Németországban addig, míg az porosz felsőbbség alatt áll, a szabadságnak szinte nem nagy kifejlődése várható,

s miután harmadik szomszédunk, a török birodalom, nemcsak szabadságot, de még személyes és vagyonbeli bátorságot sem biztosíthat alattvalóinak,

úgy látszik, nem nehéz az ausztria[i] birodalomban több szabadságot biztosítani a polgároknak, s kétségtelen, miként ha ezt tehetjük, s birodalmunk lakóinak a szabadság s ennek következésében a jólétnek magosabb fokát biztosítjuk, mint melyet fajrokonai a birodalom szomszéd országaiban élveznek, ezáltal nemzetiségi rokonszenveiket, melyek a birodalomra nézve veszélyesek, ellensúlyozzuk.

Mi a 2-ikat illeti, úgy látszik, szinte nincs nehézség.

Anyagi érdekeink eddig is a legszorosabb összeköttetésben álltak.

Financiális helyzetünk.

Az, hogy Magyarország nyersanyagait eddig is nagy részben az örökös tartományokban adta el, s az osztrák indusztriának védvámok által oltalmazott biztos vására vala. Mindazon viszonyok, melyek nem törvényesen, de a fejdelem tényleg abszolút hatalma által támadtak, de azért tényleg fennállnak.

Mindez összevéve azt eredményezi, hogy anyagi érdekeink tényleg a legszorosabb összeköttetésben állnak. Ha tehát azt akarjuk, hogy anyagi érdekeink közössége a birodalomnak kapcsul szolgáljon, nem szükséges, hogy mesterségesen új viszonyokat idézzünk elé, hanem csak az, hogy a már létezőket feltartsuk, s azokat úgy alakítsuk át, hogy az összeköttetés, mely eddig csak az osztrák tartományok javára használtatott fel, ezentúl úgy szerveztessék, hogy az a magyar korona országoknak is hasznára legyen, és ez valóban nem nehéz.

Miután azt, hogy nyersterményeink Anglia, Francia- és Olaszországba bemehessenek, maga ezen országok érdeke kívánja, és Amerika s Oroszország szinte a védrendszerhez ragaszkodik,

s miután tisztán iparos érdekeinket tekintve, a most keletkező magyar ipar könnyebben állhatja ki a szinte még fejletlen osztrák ipar konkurrenciáját, mintha az egész világ iparával kell versenyeznie,

nincsen ok, melyért egy közös vámterület a birodalom két felének érdekében megalapított védelmi rendszerrel nem létesíttethetnék, s ez maga főképp valutaviszonyainkkal együtt kétségtelenül oly érdekközösséget fog előidézni, minő kevés országban található.

A kérdés csak az, vajon állunk-e a míveltség azon fokán, mely mellett az alkotmányos szabadság magos foka lehetséges?

És vajon azon előítéletek, melyek újabb időben a szabad kereskedés mellett hazánkban támadtak, s érdekeinknek a birodalom többi részeivel közössége ellen mindég léteztek, nem oly erősek-e, hogy azokat legyőzni nem lehet?

Két kérdés ez, melyre csak a tapasztalás felelhet. De hogy a birodalomnak feltartlhatása kizárólag ettől függ, arról nincs semmi kétségem, s így, ha kétségünk van is aziránt, vajon ezen út célhoz fog-e vezetni, legalább az bizonyos, hogy más út semmi esetre nem vezet célhoz, s hogy ha már valamit akarunk tenni, csak ezen úton haladhatunk.

1889

1866. augusztus 9.

Nem állítom, hogy napjainkban csak oly államok biztosak, melyek a peute universelle-en alapulnak, de arról meg vagyok győződve, hogy oly állam nem hordja magában fennállásának garanciáját, mely ha fennmaradása forog kérdésben, polgárainak többségére nem hivatkozhatik.

1890

1866. augusztus 11.

Oly eseményeknél, minőkön birodalmunk az utolsó időben keresztülment, a legnagyobb veszély nem a szenvedett veszteségben, hanem abban rejlik, hogy helyzetünket tisztán nem fogjuk fel. Vannak veszteségek, melyek hasznunkra vannak, s valamint az egyesnek életében alig van helyzet, melyet tűrhetővé ne tehetnénk, s még ha erőnknek egy részétől megfosztattunk is, még mindég találhatunk kört, melyben megmaradt erőnket sikerrel használhatjuk, úgy van ez államoknál is, s főképp birodalmunkban, mely minden csapások után megtartá mindazt, mi egy erős és virágzó birodalomnak alakítására szükséges. A feladás csak az, hogy törve a múlttal, új helyzetünket felfogni tudjuk, s ne felejtsük el, miként az országlásban a következetesség nem az eljárás módjában, hanem a célban kereshető. Nem ki a múlttal tépelődve arra gondol, hogy lépései egészen más időben és környülmények között tett lépéseinek ismétlései legyenek, de ki soha nem feledkezve meg céljáról, minden pillanatban azt teszi, mi ezen céljának elérésére legalkalmatosabb, az érdemli a következetességnek hírét.

Számolhatunk-e erre hazánkban?

Ki helyzetünket elfogultság nélkül tekinti, kétségen kívül meggyőződik, hogy az utolsó események által mind a birodalomnak helyzete Európában, mind hazánk helyzete a birodalomban lényegesen megváltozott.

A hatalmi állás, melyet Ausztria a 815-iki szerződések után elfoglalt, nem saját területi kiterjedésének s népei számának, hanem inkább azon befolyásnak volt következése, melyet a birodalom saját területén túl, egész Német- s Olaszországra gyakorolt. A természetelleni helyzet, mely a bécsi kongresszus által európai egyensúlynak neveztetett, csak Ausztriának

ezen befolyása által tartatott fel, s ennyiben frázisnál több vala, ha ezen állam európai szükségnek neveztetett. Szükség vala az, amennyiben a bécsi szerződés feltartása szükségnek tekintetett, mert e szerződések Ausztria nélkül feltarthatatlanok valának. De éppoly bizonyos, hogy e szerződések is szükségesek voltak Ausztriára nézve, s hogy valamint a[z] 1815-iki szerződések Ausztria nélkül, úgy Ausztria - a régi Ausztria - nem állhat fel e szerződések nélkül, s hogy e szerződések nem léteznek többé.

Ausztria, mint más államok, hatalmának alapjait csak magában keresheti, s ha Ausztria fennállása szükséges, ennek oka ezentúl nem az, mert egész Európa által hajdúnak tekintetik, ki a természetelleni rendet saját és mások javára feltartja, hanem saját ereje, életképessége az, mert e szükséget saját népei érzik, s a birodalomban saját érdekeiket védelmezik.

Hogy e helyzet magában véve nem rosszabb az előbbinél, az magában világos, de hogy e helyzetbe jussunk, szükséges, hogy azt belássuk, s a birodalom szervezése által a birodalom minden népeinek érdekeit a birodalom fennállásával hozzuk összeköttetésbe, s alig remélhető, hogy ez azok által elismertessék, kik a birodalmat most kormányozzák.

Hogy Európa mostani helyzetében, a roppant államok között, melyek mindenfelől alakultak, csak nagy állam tarthatja fel magát, az kétségtelen. Bizonyos az is, hogy miután mindezen államokban a centralizációnak magas foka létezik, a centralizációnak egy bizonyos foka szükséges az ausztriai birodalomban is, legalább annyiban, amennyiben a birodalom területének és legfontosabb érdekeinek védelme megkívánja, hogy az valamely szomszéd nagyhatalom által megtámadva, magát területének s népeinek összes erejével, mint nagyhatalom védelmeztesse. De éppen oly bizonyos az, hogy azon eszközök, melyek által e célok más államokban elérettek, nekünk nem állnak rendelkezésünkre.

A caesarizmus az állam minden erejének oly koncentrációját s ezáltal oly potencírozását, felfokozását idézi elé, minő nagy országokban más úton nem eszközölhető, s úgy látszik, Európa legnagyobb államai efelé gravitálnak. Bismarck s a porosz király előzményeit s a módot tekintve, melyen az egység Németországban létesíttetik, ezt tehetjük fel legalább Németországról is; de ha ezen formát a birodalomnak érdekében a legjobbnak tartanánk is, annak, mely fennállását s hatalmát legjobban biztosítja, hiányzik az alap, melyen azt felépíthetnők.

Napjainkban, hol hadi szerkezetünk mellett, mely a konskripción alapszik, a pretoriánusok lehetetlenek, a caesarizmus némi biztossággal csak ott tarthatja fel magát csak egy időre is, hol nemzeti eszmére támaszkodhatik, s a szabadság és jólét helyett, melyektől a népeket megfosztja, nékik a dicsőségben kárpótlást nyújt, s vajon mily nemzeti eszmére támaszkodhatnék birodalmunk.

Sokszor hallám és sokaktól, hogy ők a legnagyobb abszolutizmusnak szívesen alávetnék magokat, csak hogy az *magyar* legyen, s általa nemzeti nagyságunk biztosíttassék. De vajon ezen eszme, mely Olasz- vagy Németországban igen természetes lehet, nem képtelen-e nálunk, kik a birodalom összes népességének alig képezünk egy ötödénél többet, s kik arra, hogy az államot nemzetiségünknek alája vessük, éppoly kevéssé vagyunk képesek, mint a németek, kik azt megkísérték, vagy a szlávok, kik azt szívesen megkísértenék, és ha erre alkalom nyílnék, igen rövid idő alatt tapasztalnák, hogy e nagy feladáshoz sem míveltségök alacsony foka, sem belső összetartások hiánya miatt nem képesek.

És valamint a nemzetiség, úgy a históriai jog sem szolgálhat birodalmunkban a caesarizmus támaszául, nemcsak, mert a históriai jog századunkban nem gyakorol annyi befolyást, hogy arra egyedül valamit építhetnénk, hanem azért is, mert a históriai jog ugyan biztosítja dinasztiánknak uralkodási jogát, de oly feltétlekhez köti azt, melyek a caesarizmusnak ellentétei.

Ennyire szétágazó elemek, ily ellentétek között a fejdelmi hatalom egymaga nem elégséges. A kő, mely az építményt betetőzi, s miáltal az egy elkészült egésszé válik, nem tarthatja együtt részeit, és ha ezt lehetőnek tartjuk is, a fejdelmi hatalom ezen hatását csak egy időre, csak rendkívüli siker után gyakorolhatja, s környülményeink nem olyanok, hogy azt várhatnók.

Ha a birodalom egységének szükségét belátva, ezt fenn akarjuk tartani, nem csúcsán, de alapjaiban kell keresnünk ennek biztosítékait.

Nem a fejdelem hatalmában, hanem a népeknek akaratában fekszik a birodalom garanciája, s erre csak akkor számolhatunk, ha a birodalom léte a népek érdekeinek megfelel, ha azt oly módon szervezzük, hogy a birodalomnak fennállása nemcsak az egyes népek érdekeivel ellentétben ne álljon, hanem valamennyiek által, mint ezen érdekek kielégítésének feltétele tekintessék. És ez nem oly nehéz, minőnek első tekintetre látszik.

Birodalmunk nem támaszkodhatik nagy nemzetiségre, s ez megfosztja őt a hatalom egy oly tényezőjétől, mellyel mások bírnak, s ebből következik, hogy a birodalom hatalmát nem állapíthatjuk a nemzetiség elvére, s hogy helyette mást kell keresnünk, de vajon nem létezik-e ilyen?

Nem létezik osztrák nemzet, s nem eszközölhetjük, hogy birodalmunk magyar vagy német, vagy szláv birodalom legyen; de vajon nem eszközölhetjük-e azt, hogy a birodalomnak polgárai szabadaknak érezzék magokat, szabadabbaknak, mint azon német, szláv vagy román népek, melyek szomszédságukban nemzeti államokban élnek, s vajon e szabadságnak érzete s a jólét, melyet eszközölt, nem fogják-e ellensúlyozni a csábot, melyet más rokon népek állapotjai reájok gyakorolhatnának?

Nagy a nemzetiségi eszmének hatalma századunkban, s ha az eseményeknek csak legközelebbi okait, csak közvetlen előzményeit tekintjük, úgy látszik, mintha csakugyan nem lenne semmi, mi ezen eszmének napjainkban ellenállhatna. De nagy kétségen kívül a *szabadságnak* hatalma is, és ha azon eseményeket mélyebben tanulmányozzuk, melyeknek okait első tekintetre a nemzetiségi eszmében véltük feltalálni, azt fogjuk tapasztalni, hogy maga a nemzetiségi eszme is csak azon összeköttetésnek köszöni hatását, melyben az a szabadság eszméjével áll.

Míg egyes országokban a polgároknak egy része a többség által szabad kifejlődésében akadályozva érzi magát, míg nagy népek, mint a német vagy olasz, szomszédaik által, kik szakadottságokkal visszaélnek, veszélyeztetve érzi létét[!], addig az ily országokban az egyes nemzetiségek egyéniségök elismeréséért, az ily népek az egység megállapításáért küzdenek, s fognak küzdeni, de nem mert nemzetiségüket a szabadságnak elébe teszik, de mert azt a szabadság szükséges következésének s egyszersmind feltételének tekintik, s mert ott, hol szabadság nincs, a dolgok természetében fekszik, hogy mindenki privilégiumokhoz ragaszkodik, vagy privilégiumok után törekszik, mibül azonban nem következik, hogy az, ki így cselekszik, a szabadság iránt közönös, vagy hogy a különböző nemzetiségeknél, melyek a birodalomban s hazánkban laknak, s melyeknek mindegyike saját nemzetiségéért lelkesülve azt jelenleg látszólag minden egyébnek elébe teszik, nem fogják ugyanazt tapasztalni, mit a magyar nemességnél tapasztalánk, mely szinte kiváltságaihoz ragaszkodott, mely anyagi érdekeit feláldozá, a kor igényeivel szembeszállt, s makacs harcot vívott minden ellen, mi jogait legkisebbé csorbíthatá, és azért mégis lemondott igényeiről azon pillanatban, melyben ez áldozat tőle a közös szabadság érdekében kívántatott; lemondott pedig nem túlzó nemeslelkűségből, mely saját érdekeit másoknak feláldozni kész, de mert érzé s tudta, hogy mindazt, miért privilégiált állásához ragaszkodott, csak így tarthatja meg, csak ezáltal biztosíthatja, mit

a jelen környülmények között éppúgy át fogja látni mindenki, ki a birodalom vagy hazánk körében saját nemzetiségének biztosítása után törekszik.

Bármennyire lelkesüljenek is a birodalom külön ajkú lakói saját nemzetiségükért, a németek kivételével nincs s nem lehet senki, ki nem látná át, hogy Európa jelen helyzetében azon kisebb nemzetis[ég]eknek, melyekből e birodalom alakult, fennállásuknak nincs más garanciája, mint a birodalom fennállása.

S ezért nemzetiségi viszonyaink s a nemzeti lelkesedés, melyekben sokan csak a birodalom veszélyét látják, éppúgy válhatnak a birodalom legfőbb garanciájává is, de csak úgy, s annyiban, amennyiben a birodalom léte az egyes nemzetiségek fejlődésének nemcsak akadályokat nem gördít elébe, hanem azt biztosítja, s mert ez csak a *szabadság* által lehetséges, röviden úgy formulázhatjuk birodalmunk állását,

hogy biztosságának mértéke azon mértéktől függ, melyben polgárainak szabadságát biztosíthatja.

A birodalomnak léte s a polgári szabadság helyzetünkben feltételezik egymást,

úgyhogy sem szabadságunkat a birodalom nélkül,

sem a birodalmat másképp, mint a polgári szabadságnak legtágabb alkalmazása nélkül nem biztosíthatjuk.

S ezen elvnek tiszta felfogása az, mi után politikai eljárásunkat irányoznunk kell.

Nem kereshetjük a birodalom fennállásának biztosítékait oly intézkedésekben, melyek csak a szabadság megszorítása mellett lennének kivihetők,

s nem követelhetünk a szabadság nevében oly valamit, miáltal a birodalom fennállhatása veszélyeztetnék.

Tehát nem kereshetjük birodalmunk biztosságát a szigorú centralizációban, mely a birodalom minden népeinek jogfogalmaival és vágyaival ellentétben áll.

S nem kereshetjük azt a konstitucionális unitásban sem, s oly rendszerben, mely bármily célszerűnek látszik magában véve, s bármennyi garanciákat nyújtson a legtágabb alkotmányosságnak a magyar nemzet jelen fogalmai szerént, jogait s érdekeit egyiránt sértené, s csak kényszerűségből fogadtatnék el.

Hanem keresnünk kell abban, hogy nem teóriákból, hanem a dolgok tényleges állásából kiindulva, a dualizmust, mely bármily alkalmatlannak látszassék a magyar népnek egyetértő meggyőződése szerént, jólétének, sőt fennállásának feltétele, a birodalomnak két részében nemcsak a szabadságnak lehetőleg legnagyobb mértékét, de azon formáját alapítsuk meg, mely a nép alkotmányos fogalmainak leginkább megfelel. Mert végre is, ha szabadság után vágyódunk valamennyien, mindenikünk csak a maga módján akar szabad lenni, s hogy midőn ezt tesszük, egyszersmind gondolkodjunk arról is, hogy a szabadság ne vezessen szétágazáshoz, s hogy a birodalom biztosítva legyen, hogy a külföld irányában mint egységes állam léphessen fel, s mindazon erőket, melyekre szüksége van, felhasználhassa.

A birodalom jelen helyzetében kettő szükséges eszerént.

Biztosítása az alkotmányos szabadságnak a dualizmus alapján,

és biztosítása a birodalom két részének szoros összetartása és közös cselekvése iránt.

1891

1866. augusztus 14.

Szegeden voltam Klauzál gyásztiszteletén. Soha tisztább, becsületesebb s jobb embert nem ismertem.

1892

1866. augusztus 17.

A hivatalérti küzdelem egyre folyik. Nézetem szerént, kik hivatalaikhoz ragaszkodnak, s kik azok után a jelen pillanatban vágynak, csak inkapacitásokat bizonyítják be, mert azt mutatják, hogy a birodalom helyzetéről nincs tiszta felfogásuk.

A helyzet olyan, melynél becsületes ember, ki politikai pályán jár, a hivatalt, ha ajánltatik, éppen mert veszélyes, nem utasíthatja vissza. De vágyódni utána, önként ajánlkozni e felelősségre, nagy könnyelműségnek s hiúságnak jele, főképp a jelen pillanatban, midőn törvényhozásunk nincs együtt, s még erre sem támaszkodhatik.

Nézetem szerént mindenekelőtt a törvényhozások összehívása szükséges. Nemcsak a magyar, de az örökös tartományok országgyűlésének összehívása, nemcsak azért, mert a hatásról mindeddig nincs tiszta belátásunk, melyet az utolsó nagy események a népekre tettek, de mert a fejdelem is csak e tükörből fogja látni állását, s csak ha azt látta, lesz kész azon koncessziókra, melyek a jelen pillanatban elkerülhetetlenek.

A törvényhozás összehívásának eszközlésére kell tehát fordítani minden törekvéseinket, s hogy ezek sikerhez vezessenek, ezen agitációban kezet kell fognunk a szomszéd tartományok alkotmányos pártjaival.

1893

1866. augusztus 17.

Semmi nem károsabb, mintha helyzetünket nem ismerjük tökéletesen, és népek életében semmi nem közönségesebb. Igen sokan vannak, kiknek érdekében fekszik, hogy a nép valóságos állása iránt csalódásokban maradjon, s igen kevesen, kik e szeszélyes úrnak az igazságot megmondani merjék, s néki kellemetlen igazságokat mondva, kegyeit kockáztassák, s valamint abszolút uralkodók, úgy alkotmányos népek, sem az őket környező veszélyeket, sem saját hatalmukat nem ismerik. S helyzetünk hamis felfogásának azon rossz következése van, hogy a létező veszélyek, bármennyire ignoráljuk, azért megmaradnak, s tudatlanságunk által megfosztatunk az eszközöktől, melyek kezünkben vannak, hogy e veszélyeknek ellenálljunk.

1894

1866. augusztus 17.

Miután boldogságunk attól függ, hogy minden akaratunk szerént történjék, mint ezt a német közmondás - Des Menschen Wille ist sein Himmelreich - szépen kifejezi, boldogságunknak feltétele,

1. hogy magunk felett uralkodva, érzéseinket és szenvedelmeinket akaratunknak alávessük,

2. hogy a lehetőségig oly életkört válasszunk magunknak, melyet saját akaratunk szerént rendezhetünk el, azaz, a lehetőségig szűket. A földmíves, ki kis birtokát míveli, vagy a tudós, míg csak tudományának él, feltalálhatja e boldogságot. Ki messze körben akar hatni, s kinek akarata éppen ezért mások akaratával sokszor ellenkezésbe jön, az éppen ezáltal, s mert az uralkodás és felsőbbségünk érzete a szívnek jólesik, pillanatokra élvezheti a küzdelem s diadal örömeit - melyek talán a legélénkebbek -, de a való boldogságot nem ismeri.

Általján véve, ki boldogságot kíván, ne vágyódjék uralkodás, hanem szabadság után.

1895

1866. augusztus 18.

Tegnap vacsoránál a boldogságról szóltunk. Feleségem mondá, hogy legboldogabb az, ki legkevésbé önző.

Mariska a boldogságra azt tartja szükségesnek, hogy oly gazdag legyen, hogy mindenkinek, kivel csak találkozik, annyit adhasson, amennyit kíván.

Ilona legboldogabbnak tartja a nagy költőt vagy tudóst, ki egyszersmind elismerést talál.

Jolán pedig azt tartja legszerencsésebbnek, ki legtöbb embert szeret, és kit legtöbben igazán szeretnek.

Feljegyzem e beszélgetést, mert jellemző.

1896

1866. augusztus 18.

Fiatalabb korunkban az idő lassan múlik, míg később annak sebes haladásáért panaszkodunk. Ennek egyik oka az, mert fiatal korunkban hiányzanak az emlékek, mikkel később mulatunk, s mert az aggnak nincs oka türelmetlenségre, miáltal a jelen hosszúnak látszik. A másik ok talán az, mert legfőbb örömeinket csak gondolatban élvezzük, s így - bármi paradoxnak látszik - életünk későbbi szakában tulajdonképp többet élvezünk, mint ifjúságunkban.

Általján véve ritkán gondoljuk meg, mennyivel többet élvezünk emlékeink mint reményeink által, s ez a kárpótlás, melyet a természet öreg napjainkban azon gyönyörök helyett ád, miktől megfoszt.

1897

1866. augusztus 18.

Nevelés

Jó eszköze a nevelésnek a szigor, jó s hatalmas eszköz a szeretet is, és tapasztalás mutatja, hogy míg oly gyermekek, kik szüléik által félelemben neveltettek fel, azokhoz a legmelegebb szeretettel ragaszkodnak, mások, kik soha egy kemény szót nem hallottak, csak a szeretet által oly fegyelemben tartatnak szüléik által, hogy azoknak nemcsak parancsait, de kívánatait is teljesítik.

Melyik rendszer a legalkalmatosabb, az a nevendéknek egyéniségétől s főképp a környülményektől függ, mert minden nevelési rendszer célirányatalan, mely a közönségestől nagyon eltér, s avval, melyet a gyermektársainál lát, egészen eltér[!]. Egy azonban bizonyos, az, hogy a szigornak és engedékenységnek vegyítése mindég káros, mert csak odavezet, hogy a gyermek szigorúságunkat haragnak, engedékenységünket gyengeségünknek tulajdonítja, s hogy így szeretetének s tiszteletének részét elveszítjük.

És ezért kinek Isten gyermekeket adott, tanulmányozza azoknak jellemét, de még inkább tanulmányozza magát, s ha érzi, hogy a szigort, melynek alkalmazását talán a gyermekre nézve célszerűbbnek tartaná, következetesen keresztülvinni nem képes, akkor ne is kísértse meg, s bízza gyermeke nevelését másra, vagy ha ezt nem teheti, kísértse meg a szeretettel. Nincs gyermek, melyre ez nem hatna jobban, mint oly szigor, mely csak néha, csak egyes rohamokban, a harag és szenvedély alakjában tűnik fel.

1898

1866. augusztus 18.

Nevelés

Megengedem, hogy a mostani tanítási rendszer, amennyiben csak az célunk, hogy a gyermek a legkevesebb fáradsággal mentül több ismeretekhez jusson, a régiebbnél sokkal célszerűebb. Meg vagyok győződve, hogy egy ügyes tanító mai időben s a nevelési eszközökkel, melyek rendelkezésünkre állnak, egy év alatt játszva annyit taníthat nevendékeinek, mire elébb több esztendő, s a nevelő s nevendék részéről sok fáradság kívántatott.

Haladás ez tagadhatatlanul, és távol vagyok, hogy a jelen tökéletesebb rendszer helyett a réginek visszahozását tanácsoljam, de azért nem kevésbé vagyok meggyőződve arról is, hogy pedagógiánknak azon iránya, mely mindég csak azon fárad, hogy a tanulást könnyűbbé tegye, azért mégis tévedés.

A tanításnak egyik feladása, hogy a gyermeknek bizonyos ismereteket szerezzen. De ha meggondoljuk, mi kevés aránylag az, mit az iskolában tanulunk, ez kevésbé fontos. Valamint a gimnasztikánál nem azon mozdulatok s bukfencek, melyekre a mester oktat, hanem testünk megedzése a cél, úgy az oktatásnál nem az ismeretek, melyeket az iskolában tanulunk, hanem azon képesség a fődolog, melyeket szellemi tehetségeink a tanulás által nyernek; s én meg vagyok győződve, hogy az, ki jó mestertől célszerű metódus szerént csupa oly ismereteket tanult volna az iskolában, melyek mind egytől egyig hibásak, mégis nagyobb hasznát fogja venni nevelésének annál, ki a leghelyesebb s hasznosabb ismeretekre oktattatott, de játszva, azaz oly módon, mely szellemi tehetségeinek kifejtésére befolyást nem gyakorol. Az erő csak akkor nő, ha erőlködünk.

Azonkívül van még valami, mit ezen oktatási rendszer magasztalói elfelejtenek, s ez azon hatás, melyet az oktatás módja a jellemre gyakorol.

Feláldozni a jelen élvezetet becsületérzésünknek, teljesíteni kötelességünket akkor is, ha az kellemetlen, egyszóval uralkodni magunk felett, mire az életben annyi szükségünk van, mindenre a gyermeknek csak tanulása által van alkalma, s ha bizonyos, hogy ezek nélkül, bármely ismeretekkel bírjon, senki valóban boldoggá vagy hasznossá nem válhatik, kétségtelen az is, hogy senki ezen tulajdonokat nem fogja később megszerezni magának, ha azokhoz iskolai könyvei felett nem szoktatta magát.

1899

1866. augusztus 18.

Népnevelés

Századokig felette kevés, sőt semmi nem történt a népnevelésért, jelenleg többet teszünk, mint kellene.

Igen helyes, hogy miután a jogegyenlőség elve általjánosan elismertetett, iparkodunk, hogy azok, kiket jogilag egyenlőknek ismerünk, tényleg is egyenlőkké váljanak, s erre a míveltség egyenlősége fontosabb a vagyoninál; azonban elfelejtjük, hogy míveltebbek is a nevelés nagyobb részét nem az iskolai oktatásnak köszönik, s hogy a népnevelésnek legnagyobb részét is, azaz a politikai s más fogalmak általjánosítását a sajtóra kell bíznunk, s így a fődolog csak az, hogy a nép minden osztályai a mívelődés ezen hatalmas eszközével élni tudjanak, azaz, az iskolában olvasni, s az olvasottakat megérteni tanulják.

1900

1866. augusztus 18.

Igen nevetséges, midőn oly emberek, kik büszkélkednek a gondolatban, hogy a népnél sokkal magasabban állnak, sőt, hogy egész századukat előzték meg, azután a népnek rossz néven veszik, hogy nem az ő személyek körül csoportosul, s rossz néven veszik századunknak, hogy nem hallgat szavukra. Mintha az, ki mindenkinél magasabban áll, nem állna szükségképp magában (egyedül), s nem lenne természetes, hogy annak szavát, ki messze elöl jár, azok, kik őt távolról követik, nem érthetik meg.

1901

1866. augusztus 20.

Nemzetiség

Az irány, melyet a nemzetiségi eszme századunkban követ, inkább az egyesítéshez, mint az elkülönözéshez vezet. Való, hogy a népekben egyéniségöknek érzete inkább kifejlődött, de evvel együtt azon egységnek érzete is, mely egy nép külön részei között létezik, s ha az olasz, a szláv, a német kevesebbé tűri, hogy idegen által kormányoztassék, maga az egyes nemzetiségnek fogalma tágult, s kik előbb alig tekinték rokonoknak egymást, most egynek érzik magukat, úgyhogy midőn egyrészről az egyéniség érzete a népeknél erősebbé vált, ugyanakkor kevesedett a nemzeti egyéniségeknek száma is.

S ez az, miért én nemzetiségi mozgalmaink[at] nemcsak nem tartom haladásunk akadályainak, sőt miért azokban haladásunknak egyik legfőbb emeltyűjét látom.

Ha meggondoljuk, hogy a nemzetiségi mozgalomnak alapja tulajdonképp a szabadság eszméje, s ennek természetes következése, mely szerént minden egyéniség minden uralmat visszautasít (míveltebb nemzeteknél a vágy, hogy mások felett uralkodjanak, soha nem volt kevésbé elterjedve). Ha meggondoljuk, hogy azon arányban, melyben a szabadság valóban létesíttetik, a nemzeti surlódásoknak okai eltávolíttatnak még oly országokban is, hol több nemzetiség együtt lakik, mert hisz ha addig, míg a király vagy egy osztály, vagy a kormány az egész ország felett uralkodik, igen természetes a küzdelem, kik s mily nyelven uralkodjanak, a küzdelem azon arányban lesz kisebb, melyben az uralkodás szűkebb körre szoríttatik. Ha

meggondoljuk, hogy korunk nemzetgazdászati irányai és azon összeköttetés mellett, mely a különböző népek érdekei között naponként szorosabbá válik, a háború esetjei a dolgok természeténél fogva mindég ritkábbakká fognak válni, csaknem biztosan előre látható, hogy a nagy alakulás, melyre a nemzetiségi eszme uralma vezetett, s mely az olasz, a német egységet alkotá, későbbi kifejlődésében az összes emberiség egységének eszméjét fogja maga után vonni, legalább annyiban, hogy valamint most az előbb különvált népek a közös nyelv vagy legalább nyelvei közös törzse által az egységnek érzetéhez jutottak, úgy később az egységnek érzete fog támadni az eszmék közössége, vagy ha azok eltérnek is, a különböző eszmék közös alapja által, mely legalább mindazon népeknél, melyeknek civilizációja a kereszténység alapján fejlődött, egy nagy egységgé olvadnak össze.

Ha a kifejlődés hosszabb időt igényel (ámbár meggyőződésem szerént nem oly hosszút, mint annak nagyságát tekintve látszik), az természetes.

Bizonyosnak látszik előttem az is, hogy e fejlődés első stádiumában csak azon népekre terjedhet, melyek a nyugoti egyház által eddig is egy bizonyos egységgé alakultak, s melyek egy közös míveltséggel bírnak, s hogy a keleti egyházhoz tartozó népek csak akkor olvadhatnak ezen egységbe, ha a nyugoti civilizáció alapeszméjét, a szellemi hatalomnak a világitól függetlenségét elfogadták.

De hogy e fejlődés történni fog, s hogy annak első stádiuma még e század végéig be lesz fejezve, arról meg vagyok győződve, bár igen jól tudom, hogy erre mindenekelőtt a monarchiai formának megszűnése kívántatik, mely közöttünk az egyenetlenséget feltartja.

1902

1866. augusztus 20.

Ma kaptam levelet Simon Istvántól Csanádban (ismert bolond, ki a világ regenerációjára érzi magát hivatva, s az egész világot leveleivel zaklatja), melyben sok értelmetlen frázis között ezeket írja: „Vigyázzon Ön, Deák is kiről a sorból, s önre várakozik a vezérlet, de *Ön gyenge hozzá.* Sajnálom, hogy Önnek Isten a szép tudomány és tiszta lélek s akarat mellé nem adott *több erélyt, áthatást és eldöntőséget.* Nagy-nagy hiba, ahol a döntő erély hiányzik, ott nem létesülhet semmi lélekemelő!” A levél zagyván kezdve őrjöngő frázisokon végződik, de azért mégis hatott reám. E bolond ez egyszer sok igazat mondott, s egyéniségem iránt nemcsak saját, de félek, sok józan embernek véleményét fejezte ki.

1903

1866. szeptember 3.

Ma vagyok 53 éves. Ily korban születésnapunk komoly gondolatokat hoz magával. Az életnek nagyobbik fele eltelt, mennyi s mi marad még hátra? Kevés öröm - mert hisz azokat végzetünk, talán, hogy az élethez kedvet csináljon, mind kezdetére tevé -, de mi egyéb?

A nap hív képe életemnek. A szél szakadozott fellegeket kerget át házam felett, néha az egész láthatár elborul, s kevés perccel utána egy napsugár tör át a fátyolon. Temérdek felhő, de itt-ott egy darab kék ég, mely reményt nyújt, hogy végre egészen felderül. Nem voltam az, mit szerencsés embernek neveznek, sőt többet szenvedtem, mint nagyobb része azoknak, kiket ismerek, s mégsem voltam soha örömök nélkül, s azok is nagyobbak voltak, mint másoké. Fiatal koromban anyám szeretete s most gyermekeim s a családi kör, melyet magamnak alkottam, s az, hogy azt, mit célul tűztem ki magamnak, részben legalább elértem.

Kimondtam meggyőződéseimet, s nem minden eredmény nélkül. Ha nevem s egyes míveim az irodalomban elvesznének is, e mívek nem voltak hatás nélkül nemzetemre, s individualitásom jobb része fenn fog maradni azon hatás által, melyet a maga idejében előidéztem; s a közélet pályáján is soha nem foglaltam el az első helyet, de sok, amit először én mondottam ki, létesíttetett, s annyira közmeggyőződéssé vált hazánkban, hogy ha kimondásáért nem üldöztettem volna, ezen érdemre nem is hivatkozhatnám.

És azért visszatekintve múltamra, mély hálával borulok le a Mindenható előtt, ki azon szenvedések között, melyeknek nagyobb részét csak saját hibáim s főképp gyengeségem okoztak, soha nem hagyott vigasztalás nélkül, s még most, midőn pályám vége közeledik, tért engedett, hogy tehetségeimet nagy s nemes céloknak szentelhessem. Minden valószínűség szerént nem fogom elérni, s mint eddig, úgy ezentúl nagy s nehéz küzdelmek várnak reám. De vajon e világon, hol céljokat oly kevesen érik el, s akik elérték, soha megelégedve nem érzik magokat, nem abban, hogy nagy célok után küzdhetünk, rejlik-e boldogságunk?

1904

1866. szeptember 3.

Korunkban talán alig van ember, ki, főképp következéseiben, nagyobb dolgokat vitt keresztül, mint Bismarck, s ha e férfiúnak egész múltját tekintjük, s a junkeres elbizakodást, mellyel még most is fellép, kevés van, mi rokonszenvet gerjeszthetne, s az ideálnak, mely[et] nagy emberekkel összekötünk, megfelelne. Hiába azon eszközök is, melyekkel a végzet nagy művein dolgozik, mint azok, melyeket mi nehéz munkára használunk, nem nemes ércből valók, sőt a legnemesebb anyag éppen egyes tulajdonai miatt, minő az arany hajlékonysága és súlya, arra nem is használhatók.

1905

1866. szeptember 15.

Ha azon következésekre gondolok, melyek az utolsó események után elkerülhetetlenekké váltak, ha meggondolom, hogy az osztrák birodalom régi alakjában és törekvéseivel azon perctől, melyben Ausztria Németországból kilépett, és Olaszországra többé befolyást nem gyakorol, nem létezik többé, hogy helyébe új állam lép, melynek természetes alapja Magyarország, s mely saját nemzetünkön kívül a cseh, lengyel és más katolikus szlávokat s legfeljebb még a románokat fogja egyesíteni körében, megújítva csaknem egészen N[agy] Lajos birodalmát, s ugyanazon szerepet biztosítva a magyar fajnak, mely neki legdicsőbb napjaiban jutott, hogy mindezen kisebb nemzetiségeket egy nagy állammá egyesítve, velek együtt a szabadságnak és a nyugati mívelődésnek őrje legyen; ha meggondolom mindezt, s visszatekintek ifjú napjaimra, midőn minderről ábrándoztam, s ha lelkesedéstől elragadva boldogabb óráimban meg voltam is győződve, hogy mindez egykor történni fog, de meg voltam győződve arról is, hogy reményeimnek teljesülését csak késő utódok láthatják, s csak Szalayval közöltem reményeimet, mert tudtam, hogy általa csak költőnek s nem őrültnek fog mondani[!]. Ha meggondolom mindezt, néha úgy látszik, mintha álmodnám. Soha fiatalember nem volt bátrabb ábrándjaiban, senki nem remélt többet a jövőtől, s minden, amit reméltem, teljesült. A háromszázados küzdelem után Ausztria romokban fekszik, s nincs akadály, hogy helyét, mely üresen maradt, mi töltsük be.

Soha ily alkalom nemzetnek arra, hogy jövő nagyságát megalapítsa, nem jutott, és e nagyság nem a szerencsétől függ, mert alapjai erkölcsiek, s feltartása mindazon népek érdekében fekszik, melyek birodalmunkban egyesültek. De vajon képes lesz-e nemzetünk hivatásának felfogására, elég erős vagy inkább elég erényes-e, hogy attól magát elcsábíttatni nem engedi? S azok, kik a nemzetnek élén állnak, meg fogják-e érdemelni a bizodalmat, mely őket felkarolta? Ez a nagy kérdés, melyre szorult szívvel gondolok.

Elfogultság nélkül tekintve egész helyzetünket, az általános irányt, mely Európában mindenütt nagy államokat alkotott, s a lehetetlenséget, mely az általunk lakott helyen egy nagy államnak alkotására létezik, hacsak mindazon kisebb nemzetiségek, melyek körülöttünk élnek, velünk e célra nem egyesülnek; ha meggondoljuk, hogy ezen nemzetiségek - a magyart sem véve ki - mind nem eléggé erősek arra, hogy a többieket hatalmuknak alája vessék, s hogy így az, mi ezen államot összetartja, nem egy nemzetiségnek uralma, hanem csak a közös szabadság lehet, nem lehetünk kétségben a jövő iránt. Hogy mindezen népekből egy nagy szabad állam fog alakulni, az előttem éppoly bizonyos, mint azon perctől, melyben a nemzetiségi elv előtérbe lépett, az olasz és német egységen sem kételkedtem, s mint nem kétkedem most, hogy Ausztria német tartományai, s pedig aránylag rövid idő múlva, a német egységhez fog[nak] csatlakozni. Mi a dolgok természetében fekszik, az[t] egyesek, sőt egész népek akarata nem tarthatja fel.

A kérdés nem az, vajon az ily állam fog-e alakulni, hanem csak az, mily állást foglalhat el abban a dinasztia s nemzetünk?

A dinasztiának nagy hivattatása volt. Ha állását felfogva ahelyett, hogy Olaszországot elnyomja, az olasz egységet szövetséges alapon létesíti, ha ugyanezt teszi Németországban, és saját birodalmát a szabadság alapján organizálva, az olasz, a német s a birodalom kisebb népeit a perszonális unió kapcsai által közelebb hozza egymáshoz, dinasztiánk Közép-Európát egy nagy szövetséggé alkotva, oly államnak alapjait vethette volna meg, mely az amerikaitól csak abban különbözik, hogy feje választott elnök helyett császár lett volna.

Solferinóval e tervnek létesítése lehetetlenné vált Olaszországban, Königgrätz-cel Németországban. A sybillinus könyvek két első harmada elégetett, vajon megragadja-e dinasztiánk az utolsót, mely számára fennmaradt?

Semmi nem kívánatosabb, mint hogy ezt tegye, mert csak így várható, hogy azon államalakulás, melynek történni kell, konvulziók nélkül menjen végbe. De ha dinasztiánk ezen hivatását nem fogná is fel, mi azért ne zavartassuk magunkat feladásunkban, s ne csábíttassuk el magunkat bármily hízelgés vagy látszó előnyök által azon úttól, melyen kívül más nem vezet nagyságunkhoz.

És ez, hogy a birodalmat, melyet alkotunk, a szabadságra alapítsuk, s ne más nemzetek feletti uralom, hanem csak az után törekedjünk, hogy a közcélokért több érdemet szerezve magunknak, az egyenlők között az elsők legyünk.

1906

1866. szeptember 21.

Nagy aggodalmakon mentem keresztül. Fiam utolsó levelében megírta újabb utazási tervét, s hogy Zermattra megy. Tudtam, hogy e hely a Matterhorn s Monte Rosa mellett fekve, azoknak találkozási helye, kik ezen hegyek egyikére, vagy más veszélyesebb vállalatokra készülnek, s ismertem fiamat, s előre látám, hogy ha egyszer ott van, nem fog ellenállhatni a kísértetnek,

hogy ő is erejét ily merényleten megpróbálja. Ehhez jött, hogy éppen most 13 napig tőle levél nem érkezett, mi annál feltűnőbb vala, mert eddig minden harmadik napon írt, s hogy Pulszkynak nagy szerencsétlensége s a sok halálozás ismerőseim között kedélyemet az aggodalomra diszponálta. Mindez együttvéve fokozta ijesztő sejtelmeimet. Végre tegnap - éppen nőm születése napján - egyszerre 4 levél érkezett, s régtől óta nem érezém magamat boldogabbnak, mint midőn azokat kezembe kaptam.

Helyesen ítéltem fiamról. Ő csakugyan Zermattról felment a M[onte] Rosára, s így főképp, mert az évszak nem ily exkurziókra való, főképp miután egy nappal elébb erősen havazott, s a mászás napján erős szél vala, nagy veszélynek tette ki magát. De ámbár ezáltal tudva akaratom ellen cselekedett, örülök, hogy tette. Jele, hogy a fiúban bátorság van, s akaratszilárdság még azok irányában is, kiket leginkább szeret, s azonkívül semmi sem érleli a jellemet inkább, mintha órákon át a halállal szembenézünk, főképp oly viszonyok között, midőn a veszély ellen csak önerőnkre, szilárdságunkra s ügyességünkre támaszkodhatunk. Azonkívül, ha csakugyan az expedíció neki nem ártott, mint levelei után valószínű, e próba jó egészségre mutat, miután mindazok, kik vele fenn voltak, kezeiket s lábaikat fagyasztották el. De e felgerjedés után még inkább nevekedett a vágy, mellyel visszajövetelét várom. Mily hosszú lesz a 14 nap, melyen eddig még keresztül kell élnünk!

1907

1866. október 1.

Ma jött meg fiam utazásából. Jolánnal eleibe mentem Nánáig. Megerősödött, s rég nem éreztem magamat boldogabbnak, mint midőn a kedves gyermekek egymást megölelvén, örömök zajos kitörését láttam. Adja az ég, hogy egész életökben minden találkozásuk ilyen legyen, hogy semmi ne válassza el őket egymástól soha, mint a távolság. Nem az kínos az életben, hogy sokszor el kell válnunk, hanem az, midőn viszontlátva egymást, érezzük, hogy mégsem találkozhatunk többé.

1908

1866. október 1.

Minden állapot, melyet az államban észlelünk, nem egy, hanem többnyire igen számos okoknak eredménye, melyek között többnyire csak néhányaknak hatása szembetűnő, de melyeknek mindegyike legalább annyiban hat, amennyiben azon főokok eredményét módosítja. Legtöbb tévedéseink onnan erednek, mert egyes okokat találva, melyek által bizonyos tünemények megmagyarázhatók, azokat egészen ezekből akarjuk magyarázni, s miután az indukció útján bizonyos elvek magyarázatához jutottunk, később dedukció által mindent ezekből akarunk levonni; holott, ha észleléseinket tovább folytatva egész figyelemmel feljegyeznénk minden tapasztalást, mely felállított szabályunktól eltér, ezen eltérések által azoknak okait feltalálhatnók, éppúgy, mint Leverrier ezen úton fedezte fel planétáját.

Egy azonban mindenesetre szükséges, az, hogy előre is meg legyünk győződve, hogy miután az államtudománynak tárgya az emberi társaság, s így egyéniségekkel van dolgunk, melyek szabad akarattal bírnak, teljes biztosságra e tudomány körében soha nem számolhatunk, s minden elvek és szabályok között az első az marad, hogy minden elveink-, minden úgynevezett törvényeinknek mindég kivételeire számolhatunk.

1909

1866. október 1.

Semmi nem meglepőbb, mint azon befolyás, melyet egyes s többnyire középszerű emberek a közvéleményre gyakorolnak. Még az sem szükséges erre, hogy egyes ragyogó tulajdonokkal bírjanak. Ily esetekben az általjános elragadtatás könnyen magyarázható, s valamint senki sem bámulja, ha midőn a nap pocsolyában tükrözik, senki nem veszi észre a piszkot e ragyogás alatt, úgy valóban nem veheti rossz néven népünknek, ha Kossuth vagy más hozzá hasonló szónok által elbájolva, a varázshangokban ügyesen játszott tilinkó helyett fensőbb lény szavát véli hallani; de hogy ugyanezt tapasztaljuk olyanoknál is, kik mindazon tulajdonok között, melyek a népre hatnak, nem bírnak egyet sem azt[!], az nemcsak bámulatos, de még bosszantó is, hacsak nem jut eszünkbe, hogy miután az ember nemcsak égi, de földi istenségeit is saját képmására teremti, s miután az óvilágban, s még jelenleg is pogány népek között egy fatuskó vagy állat imádtatik, igen természetes, ha egyes népeknél ugyanezen ízlést találjuk nagy embereinek választásában is, s hogy a kultusz, mivé egyes emberek népszerűsége fajul, ugyanazon kedélyi tulajdonoknak vagy gyengeségeknek következése, melyek által csaknem minden vallás babonáskodássá aljasul.

1910

1866. október 1.

Gyönyörködjenek mások a viharban, mely alatt egyes hullámok magasra tornyosulnak, engem csak a dagály nagyszerű tüneménye ragadott el mindég, midőn az egész tenger színe zaj nélkül, de ellenállhatatlanul emelkedik.

1911

Ha áll az, hogy az utolsó események által egész helyzetünk megváltozott, ha áll, hogy azon veszélyek, melyek hazánk függetlenségét az ausztriai birodalom részéről fenyegeték, a königgrätzi ütközet után nem léteznek többé, s hogy mióta Ausztria Németországból kilépett, attól, hogy a németség által abszorbeáltatunk, többé nincs mit félnünk,

tagadhatatlan, hogy egész politikánknak, mely éppen ezen bajok elkerülésére vala irányozva, szinte változni kell, hogy az tisztán oppozicionális jellemét nem tarthatja meg, s hogy a tagadás mezejéről, melyen eddig mozogtunk, le kell lépnünk.

Az új viszonyok új politikát kívánnak, s azon politikának iránya felett most, mint mindég, az ország jelen helyzete határoz.

Feladásunk most, mint mindég, nem lehet más, mint az, hogy az ország függetlenségét minden veszélyek ellen, melyek azt fenyegetik, biztosítsuk, de ha ezen veszélyek változtak, változni kell azon eszközöknek is, melyekkel e cél után törekszünk, és ha - miről az utolsó események után kétkednünk nem lehet - nem a birodalomnak hatalma, hanem inkább az képezi veszélyeket, hogy a birodalom jelen helyzetében más hatalmak megtámadásának ellenállni gyengének mutatkozott, s így a cél, melyért avval a sanctio pragmatica által válhatatlan kapcsolatba léptünk, annak jelen szerkezete mellett el nem érhető, politikánknak arra kell irányozva lennie, hogy azon okok, melyeknek birodalmunk jelen állapotja tulajdonítható, távolíttassanak el.

A fő ezek között kétségen kívül azon ellentétben kereshető, mely hazánk s az összbirodalom között újabb időben kifejlődött, s minthogy ennek oka mindenekelőtt a törvényes állapot felfüggesztésében, de ez után azon nézetkülönbségben kereshető, mely közös érdekeinkből folyó jogaink s kötelességeink iránt, hazánk s a birodalom között létezik, politikánknak fő feladása kétségen kívül az, hogy a törvényes állapot mindenekelőtt helyreállíttassék, de nem kevésbé az is, hogy a viszonyok, melyek közös érdekeink következésében hazánk s a birodalom többi részei között fennállnak, közös megegyezéssel határoztassanak el.

S ezért én azt hiszem, hogy ki a- közös ügyek kérdését olyannak tekinti, mely csak a birodalmat érdekli, vagy mely azt inkább érdekli, mint minket az, azt hibásan fogta fel. Én részemről úgy vagyok meggyőződve, hogy ha nem szólíttattunk volna fel, hogy ezen kérdésre nézve nyilatkozzunk, nekünk kellene megragadni az iniciatívát.

1867

1912

Bécs, 1867. február 10.

Ma jöttem fel Andrássyval és Lónyayval, hogy a honvédelmi minisztérium iránt még létező véleménykülönbségeket, ha lehet, kiegyenlítsük.

Deák tegnap jött vissza innen, s mint látszik, mély gondokban. Ő az egyetlen, ki a pozíció komolyságát s veszélyességét látja. L[ónyayt] híres ildomossága mellett a miniszteri tárcának vágya vakított[a] el. A[ndrássy]t egy nagy névnek reménye túl bátorrá tesz[i], s részben talán az is, mert aránylag keveset foglalatoskodott ily dolgokban életében, s a politikát hírlapokból s nem a történelemből tanulta. Helyzetünk annyira komplikált, oly egészen szokatlan, hogy azt helyesen csak az ítélheti meg, ki azt egészen nyugodtan nézi, és én saját meglepetésemre oly hangulatban vagyok. Soha oly pillanatban, melyben tőlem határozat kívántatott - sokkal kevésbé fontos, mint most -, ily tökéletesen nyugodtan nem éreztem magamat.

Meggyőződésem, hogy ha magyar kormány létesülhet, ez a hazának nagy szolgálatokat tehet, sőt egy szebb jövőnek megállapítója lehet, s azért kötelesnek érzem magamat a minisztérium elfogadására; ellenben nem érzek semmi vágyat utána, sőt tisztán személyes szempontból jobban szeretném, ha e megtiszteltetés elmaradhatna, mert a jelen pillanatban mindenesetre csak másodrendű szerepet játszhatok, s ily dicsőség nem éri fel azt, mit személyes kényelemből áldoznom kell, s azonkívül kevés bizodalmam van társaim képességéhez, Horváthot - saját szakjában - kivéve. De éppen ezért jobban ítélhetek helyzetünkről, mint társaim.

Főbajunk a hamis kiindulási pont, melyet Deák választott, midőn a jogkontinuitás elvét állítá fel, és az emberekkel elhitette, hogy minden további lépésnek előfeltétele a *restitutio in integrum,* azaz egy lehetetlenség.

Miután 848-ban és 49-ben köztünk s Ausztria között véres harc folyt, melyben legyőzettünk, de melyet békekötés nem követett, az ország állapotja ugyanaz, mely a Rákóczi-háborúk után, a szatmári békekötés előtt volt, s a fődolog - az egyetlen praktikus - nézetem szerént az lett volna, hogy miután Ausztria a *jogeljátszás* elvével felhagyott, s mint jogosult nemzeti egyéniség elismertettünk, e békeszerződés által megköttessék.

Miután sem azon állapot, mely a sanctio pragmatica megkötésénél, sem az, mely 1848-ban létezett, vissza nem állítható, s miután régiebb törvényeink minden további lépések kiindulási pontját, államszerkezetünk továbbépítésének alapját képezik ugyan, de a jelen pillanat szükségeinek nem felelnek meg, a feladás nem az, hogy azt, ami volt, tökéletesen restituáljuk, s előbbi állapotjainkra visszamenjünk - mi népeknek, mint egyeseknek egyiránt lehetetlen -, hanem az, hogy a régi törvényes alapon oly valamit alkossunk, mi a jelen szükségeinek éppen úgy megfelel, mint maga idejében a sanctio pragmatica, s később a 791-iki törvények saját koruk szükségeinek megfeleltek.

1848-ban mondtam ki a tribünön, hogy egy új sanctio pragmatica kötésére van szükségünk, s míg ennek megfelelve nem lesz, provizóriumok között fogunk mindig élni.

Igaz, hogy ha a 67[-es] bizottmány munkálata törvényesen elfogadtatik, tulajdonképp e szükségnek eleget teszünk. A határozati pártnak igaza van, hogy e munkálat által egész alkotmányos állásunk megváltozik, s Magyarország egészen új helyzetbe lép. De vajon ki

tarthatja e bizottmányi munkálatot kielégítőnek? Ki nem látja át, hogy annak legfőbb érdeme abban fekszik, hogy az a fejlődés lehetőségét, sőt szükségét foglalja magában, s vajon e munkálat minden hiányai nem onnan erednek-e, mert oly dolgoknak, melyek feltarthatatlanok, színét akartuk feltartani, s midőn a jelennek tagadhatatlan szükségeit kielégíteni iparkodnánk, egyszersmind azon jurisfikcióhoz ragaszkodtunk, hogy minden, miáltal új helyzetünk szükségeinek megfelelünk, semmi egyéb, mint a réginek restaurációja.

Nem tudom, mennyire van tisztában Deák a helyzet iránt. Ha tudja, mit tesz, s a jogkontinuitás elvét azért állította fel, hogy a forradalmi irányokat, melyek 48-tól az országban elterjedtek, legyőzze, s ha mindazt, mit a 67-es bizottmány munkálataiban felállít, csak azért vonja le a sanctio pragmaticából, hogy a nemzetet oly pontra vigye, honnan szükségképp oda kell lépnie, hol állnia legjobb, akkor Deák nemcsak hazánkban, de általján véve a legnagyobb államférfiak egyike. Ha maga is osztja a csalódást, melyet terjesztett, s elhiszi, mit a nemzettel elhitetett, hogy csak a régi állapot szükséges következéseit akarja létesíteni, a gondviselés eszközét láthatjuk benne, ki azt, minek történni kell, azon egy módon eszközölte, mely helyzetünkben lehetséges vala, mert teljes meggyőződésem, hogy az, mi a 67-es munkálatban felállíttatott, soha más úton nem fogadtatott volna el. De az kétségtelen, hogy helyzetünk ezáltal tetemesen megnehezíttetett. Jurisfikció, olyan, melyről bárki minden pillanatban győzelmesen bebizonyíthatja, hogy az fikciónál nem egyéb, nem oly tér, melyen a kormány nehéz időben biztosan megállhatna.

A második nehézség, mely részben az elsőnek következése, céljaink határozatlansága.

Valamint kiindulási pontunk fikció, úgy az, mi után törekszünk, oly valami, mit tisztán nem tudunk, vagy nem merünk értelmezni, mert érezzük, hogy a világosság, melyet precíz értelmezés adna, el fogná tüntetni a látszó egyetértést, mely közöttünk létrejött.

Önámítás nélkül tekintve helyzetünket, kétségtelen,

hogy egyrészről Magyarország teljes önállásából, állami függetlenségéből indulunk ki,

s hogy másrészről arra készülünk, hogy államunk, mint önálló állam egy más állammal - azaz az osztrák birodalommal - nem mint eddig, csak perszonális unióban maradjon, de valóságos szövetségi viszonyba lépjen, mely által Magyarország s a birodalom között oly közösség alapíttatnék meg, minő eddig nem létezett.

Magyarország ezáltal éppen állami életének legfontosabb ágaira oly befolyást nyer, minőt eddig sohasem gyakorolt. Biztosítja materiális jólétét és szellemi fejlődésének lehetőségét oly mértékben, mint azt eddig nem tehette. Ellenben kétségtelen, hogy ami - főképp a jog szempontjából - önállását illeti, áldozatokat hoz, s mindazon ügyekre nézve, melyek Magyarországot s a birodalmat közösen érdeklik, körülbelül oly állapotba jön, minőben a forradalom előtt Amerika egyes államai az Unióhoz álltak.

Ausztria Magyarország önállását elismerve sokat nyer hatalomban, s valószínűleg anyagi jólétben is, miután azon arányban, melyben a nemzet kielégíttetett, összes hatalma az összbirodalom érdekében használható. Magyarország szeparatisztikus tendenciái, melyek három század óta soha nem szűntek meg, csak így semmisíttethetnek meg. Ellenben tagadhatatlan, hogy a birodalom e cél eléréséért áldozatot hozni kénytelen, midőn Magyarország önállását oly kiterjedésben ismeri el, mint ezt eddig soha nem tette.

Mindkét részről a nyereség jóval felülmúlja a veszteséget. Az, mit nyerünk, valóság, s az, mit érte áldozunk, eszme, ideális jog, mely a másik részről soha nem ismertetett el. De hogy áldozatot kell hoznunk mindkét részről, az tagadhatatlan, s igen kétlem, hogy a két fél között egyik is eziránt tisztában legyen.

Meg vagyok győződve, hogy ha a fejdelem részéről több engedékenységet tapasztalunk, mint elébb, ez csak azért van, mert az engedményeket, melyeket ád, tisztán formálisoknak tekinti, s a birodalom felett most, mint elébb, mint *egy egész* felett akar uralkodni. S ugyanezt mondhatjuk hontársainkról, kik, ha a szükségnek engednek is, azt nem fogadják el, s meghajolnak a létező kényszerűség előtt, de azon reményben, hogy kedvezőbb környülmények között eléhbi állásukhoz visszatérhetnek.

Ez az ok, melyért senki azt, amit tesz, definiálni nem akarja, melyért azt, amit teszünk, magunk s mások előtt fátyolba takarunk.

Meddig folytatható e titkolódzás, nem tudom, de az világos előttem, hogy oly állapotok, melyekben egy fikcióból kiindulva, elvek helyett rejtélyeket tűzünk ki célunkul, állandó nem lehet, s hogy később vagy elébb tisztába kell jönnünk; s ha ily viszonyok között egy szerep elvállalására határoztam magamat, ezt nem azért tevém, mert a jelen helyzetet feltarthatónak hiszem, hanem éppen azért, mert meg vagyok győződve, hogy az nem tarthat sokáig, s mert helyzetemben talán siettethetem a pillanatot, midőn végre tisztába jövünk.

1913

A szeretetnek magos foka, melyben egyesek részesülnek, csak a szeretőnek nemes kedélyét vagy gyengeségét, nem a szeretettnek érdemeit bizonyítja, s ez áll a nép szeretetéről szintúgy, mint egyesekéről. Vannak pillanatok, melyekben belső ösztöne a tömeget szeretni kényszeríti, s ilyenkor azt kapja fel, kit éppen legközelebb talál. S kit, ha egyszer oltárra állított, bálványnak néz.

1914

Nem az értesítésnek hiánya, hanem inkább bősége az, mi a kormányt nehézzé teszi. Minden kormánynak megvan policiája, s ha arra egy garast sem adna ki, s tőle szabadkozik, egy sereg feladót talál, kik e nemes mesterséget csupa szenvedélyből űzik, s a kormányt annyi hírrel látják el, hogy akármily pillanatban veszélyeztetve gondolhatja magát. A nehéz a sok hírek között, melyeknek mindegyike sem nem egészen való, sem nem egészen hazug, a haszonvehetőt feltalálni. Kik ezt nem tudják - s ilyenek a világ csaknem minden kormányai -, úgy járnak, mint ki a fák miatt az erdőt nem látja.

1915

A vas maga sem állhat ellen az időnek, s ilyen az ember. Ha munkára használják, elkopik, ha a földön hever, a rozsda emészti meg. Miután már veszni kell, jobb százszor elkopni, mint elrozsdásodni. Ez válaszom azoknak, kik munkásságomat rosszallják.

1916

Nagy baj, hogy annak, ki magasabb polcra emelkedik, egyszersmind nőni nem lehet, mert így történik, hogy mentül inkább emelkedünk, annál kisebbeknek látszunk.

1917

Kevés példa említtetik többször, mint Ézsaué, ki állítólag egy lencsetálért elsőszülöttségi jogát adta el; csak egy jut kevésnek eszébe, s ez az, hogy vannak környülmények - ha ti. éhenhalás fenyeget, vagy az elsőszülöttségi jog igen keveset ér -, midőn Ézsau eljárása a legjózanabb.

1918

Ha ifjabbkori ismerőseimre gondolok vissza, azok közül, kiket akkor bornírozottaknak tartottunk, sokkal többen szereztek tisztességes állást a világon, mint azok közül, kiknek zsenialitása magasztaltatott. A siker az életben nem a tehetség abszolút mennyiségétől, hanem az aránytól függ, melyben az egyes tehetségei feladásával állnak, s míg zseniális emberek éltek céljait is többnyire fantáziájokkal tűzik ki, korlátok emberek többnyire korlátoltak vágyaikban is, s nem könnyen tűznek ki lehetetlen célokat. Ki csak szűk kört lát be, de azt tisztán látja, nem iparkodik azon túl, de a helyet, mely után iparkodik, többnyire el is éri. Némi tapasztalással szólhatok ez ügyről, mint ki életemben sokkal többet értem volna el, ha jóval kevesebbet láttam volna be. A közvélemény, mely nagy tudósokat s gondolkozókat a praktikus életben haszonvehetetleneknek ítél, sokkal józanabb, mint közönségesen hisszük.

1919

A panasz, melyet elleneim legtöbbször hoznak fel ellenem, az, hogy gyűlölöm az arisztokráciát. A vád igazságtalan. Azon emberek, kiket leginkább tiszteltem és szerettem életemben, anyám, nagyatyám, egész családom arisztokraták voltak, s én a nemesség minden előítéleteivel nőttem fel, s azokhoz ragaszkodtam volna valószínűleg napjaim végéig, miután a népember szerepéhez sem kedvem, sem képességem nincs, s az értelmetlen zajt, mely nagy gyülekezetek következése, utálom. De az arisztokrácia, melyet családom körében ismertem, oly emberekből állt, kik kiváltságos állásokban nem oly valamit láttak, mi nekik korlátlan szabadságot ád, vagy őket kötelességektől felmenti, de oly valamit, mi a kört, melyben mozognak, szűkebbre szorítja, s reájok nagyobb kötelességeket ró. A nemesnek e felfogás szerént az általjános erkölcsi szabályokon kívül még különös, csak őt kötelező szabályai vannak, s mutassatok ily nemességet nekem, s talán ismét arisztokrata leszek, mint gyermekkoromban voltam. De míg azok, kiket magam körül látok, s kik magokat arisztokratáknak tartják, csak azért ragaszkodnak állásukhoz, mert az nékik többet enged, s kevesebbet követel, inkább elfogadom még a demagóg címet is, semhogy azok sorába álljak.

1920

A legnagyobb dolgok hitel által eszközeltetnek, s ez nemcsak a pénzről áll, hanem egyáltalában mindenről. Orvosok csodákat tesznek sokszor, nem ügyességök, hanem a bizodalom által, melyet híresség betegeikben gerjeszt. Nagynevű írónak műve lelkesedéssel fogadtatik, melyet neve nélkül az egész világ középszerűeknek tartana. S az államférfiak... - nem függ-e egész hatalmuk azon tekintélytől, melyben állnak, s mely mindég nagyobb valóságos tehetségeiknél; mert én legalább azt hiszem, hogy még a legkitűnőbb államférfi sem képes azon munkának csak egy felét is teljesíteni, melyre az emberek még ócsárlott minisztereiket is képeseknek hiszik.

1921

Parva sapientia regitur mundus - mondá Oxenstierna fiának, s ez még azon értelemben is igaz, hogy a világ nem volna kormányozható, ha az embereknek valamivel több sapientiájuk lenne.

1922

Valamint a víznek folyását addig, míg a vízirány elérve nincs, megakadályoztatni nem lehet, de ha az egyszer eléretett, csak mesterségesen lehet mozgásba hozni, mert az utóbbi esetben az, hogy veszteg álljon, éppúgy természetében fekszik, mint az elsőben az, hogy mozogjon. Így van az politikai kérdésekkel. Mindenik csak addig szolgálhat mozgalomra, míg abban az egyenlőség el nem éretett.

1923

Miután megelégedésünk azon aránytól függ, melyben vágyaink helyzetünkhöz állnak, meg vagyok győződve, hogy az emberi gyarlóságnak érzete senkinek nem okoz több kínokat, mint azoknak, kiknek hatalmát irigyeljük. Valamint a tudós az emberi elme, úgy e föld hatalmasai - ha gondolkozni képesek - leginkább érezik hatalmuk korlátoltságát, s tulajdonképpen nincs tragikusabb alak, mint a fejdelem, kit a világ mindenhatónak csúfol, s ki egy fejfájástól nem bír szabadulni.

1924

Államok fenntartására csak rend s egy bizonyos kormányzási ügyesség kívántatik, de államot alkotni csak eszmével lehet, s nem szomorú helyzet-e az, midőn birodalmunk jövőjének biztosítására éppen az kellene, mire legkevésbé számolhatunk?

1925

Mint, ha nyugodtan hagyatik, roskadozó épület is fennállhat századokig, úgy vannak földrengések, melyeknek semmi épület nem állhat ellen.

1926

Megengedem, hogy a párt, mely a politika terén velünk szemben áll, a legtisztább szándékból indul ki, s csak azért nyilatkozik ellenünk, hogy Ausztriával elhitesse, miként sokat engedtünk, s így állásunkat erősítse. Csak egyről feledkeznek meg barátaink, hogy mindannak, amit alkotánk, jövője csak úgy lehet, ha a nemzet azt áldozatokkal védeni kész, s hogy erre nem számolhatunk, ha azt a nemzet előtt, mint ősi szabadságának feláldozását tüntetik fel, s hogy azon nemzettel van dolgunk, mely a német iránti gyűlöletében a törökkel szövetkezett, s ha szenvedélyeit ez irányban felgerjesztettük, könnyen így járna el az orosz irányában is.

1927

Sokszor tapasztaltam, hogy a gyűlölet általján véve erősebb s tartósabb szenvedély a szeretetnél, főképp nálunk, magyaroknál, kiknél a honszeretet akkor legnagyobb, ha küzdelemmel jár, s elleneink gyűlöletével párosulhat.

1928

Soha senkinek nem jut eszébe gyermekét oly mozdulatokban gyakorlani, melyek tagjainak természetes szerkezetével ellentétben állnak. Mindenki belátja, hogy tagjaink sokra képesek, de csak ha azokat a természet által kijelelt módon használjuk. Az észnél erről többnyire megfeledkeznek, és sok oskolában úgy járnak el a tanítványokkal, mintha a testgyakorló nevendékeit arra akarná tanítani, hogy térdét s könyökét visszásan hajtsa meg.

1929

Csak addig vagyunk szigorúak mások iránt, míg magunkat nem ismerjük.

1930

[1867. június 7.]

Holnap koronázunk, tegnap másodszor próbáltuk az egész szertartást, mintha színielőadáshoz készülnénk. Meg fogja-e próbálni a nép, hogy fejdelmét szeretni tudja, s pedig sokkal szükségesebb, hogy a nép ezt megtanulja, mint minden szertartásaink.

1931

Közönséges ok, melyet a reakció barátai az abszolutizmus mellett felhoznak, hogy ezen kormányforma, mely egész népek minden erejének koncentrációját eszközli, sokkal nagyobb dolgokat alkot, mint a szabadság, s ennek bebizonyítására Egyiptom piramisai, Babilon csudaművei és a római császárság hozatnak fel, melynek emlékei sokkal nagyobbak, mint azok, melyeket a respublika reánk hagyott. És én nem tagadom ezt. Az abszolutizmus piramisokat építhet, s megengedem, napjaink haladása után felépíthetné talán a babiloni tornyot, de egy egész országot virágzóvá tenni - mint például a Svájcot látjuk -, ez az abszolutizmusnak nem áll hatalmában.

1932

K. I. öreg barátom pezsgő eszű, csakhogy pezsgése nem a champagne-ra, hanem egy pohár szódavízre emlékeztet.

Közös ügyek

A kérdés, mily részt vegyünk a birodalom közös terheiben, mily mértékben járuljunk azon áldozatokhoz, melyeket a birodalom fennállása tőlünk jelenleg megkíván, s minden valószínűség szerént kívánni fog még ezentúl nagyobb mértékben, nem jogi kérdés, nem is az érzelmek kérdése, hanem a szó szoros értelmében politikai kérdés.

A jogi szempontból könnyű volna megmutatni, hogy a birodalom terhei minket jogilag nem illetnek. Miután e terhek nemcsak befolyásunk nélkül vállaltattak el, miután azokban nemcsak hallgatva sem egyeztünk belé, sőt miután az ország, midőn arra felszólíttatott 1811-ben, részvétét határozottan megtagadta, mondhatjuk, hogy e terhek minket nem illetnek.

Az érzelmek - mint a tapasztalás mutatja - népek életében ritkán bírnak elhatározó befolyással. Népek egoisztikusabbak az egyeseknél, s el kell ismernünk, hogy a viszony, mely köztünk s a birodalom Lajtán túli népei között létezett, oly okokból, melyek, mint reménylem, ezentúl megszűnnek[?], fájdalom, soha nem volt oly szívélyes, mint azt kívánhatnók, s ezért, midőn tőlünk áldozatok kívántatnak, feleslegesnek tartom érzelmekre hivatkozni, melyek még most talán kevés visszhangra találhatnának.

A kérdés, mint mondám, tisztán politikai, s legegyszerűbb formájában azon más kérdéshez vezethető vissza:

Fekszik-e érdekünkben, hogy azon birodalom, mellyel fejdelmünk egysége által válhatlan kapcsolatban állunk, a lehetőségig erős legyen, s hogy ezen birodalom Lajtán túli részei, mellyel[!] anyagi érdekeink s pénzviszonyainkra nézve a legszorosabb összeköttetésben állunk, e tekintetben *(a mondat megszakad).* Mert ha azon meggyőződéshez jutunk, hogy azon birodalom hatalmának fenntartása, melynek ügyeire mi a paritás elvénél fogva, mely minden közös viszonyokra nézve irányadónak fogadtatott el, oly nagy befolyást gyakorolunk, melynek körén kívül befolyásunkat nem érvényesíthetjük, hogy - mondom - a birodalom hatalmának fenntartása érdekünkben fekszik,

ha belátjuk, hogy a birodalom anyagi érdekei nem szenvedhetnek csapást, financiális viszonyai nem mehetnek át oly megrázkódáson, mely egyszersmind hazánk anyagi érdekei- s financiális helyzetünkre, mely az anyagi érdekekkel a legszorosabb kapcsolatban áll, a legkárosabb hatást nem gyakorolná.

akkor előttünk csak egy kérdés áll, s ez az,

mi szükséges, hogy a birodalomnak állása feltartassék, s hogy az anyagi érdekeinek nagyobb károsodásától és financiális bukástól megmentessék,

s mennyiben áll hatalmunkban, hogy ezt tegyük.

Mert ha a birodalom hatalmának fenntartása most, midőn arra befolyást gyakorolhatunk, s fennállásában nem önállásunk veszélyét, hanem annak garanciáját látjuk, érdekünkben fekszik, hogy financiális hitele fenntartassék, s így anyagi érdekei a legnagyobb katasztrófától megoltalmaztassanak, kétségtelen, hogy e célok elérésére tennünk kell mindent, mi hatalmunkban áll.

Nem mert a birodalom, hanem mert saját hazánk iránti kötelességünk kívánja ezt, s bár jól tudjuk, s kimondjuk nyíltan, hogy a múltban nem vállaltunk semmi oly kötelezettséget magunkra, mely arra kényszerítene, hogy a birodalomnak megegyezésünk nélkül elvállalt terhei-

ben részt vegyünk, ez minket nem menthet fel attól, hogy hazánk, saját nemzetünk érdekében tegyünk mindent, hozzunk minden áldozatot, melyet annak biztosítása tőlünk kíván.

1934

Legjobb, ha testünk irányában úgy járunk el, mint oly lakással, melyet kényelmetlennek találunk, de melyből elköltözködni mégsem akarunk. El kell tűrni, s ha lehet, megszokni a kisebb s nagyobb kellemetlenségeket, s legfeljebb abban keresni vigasztalásunkat, hogy apró s nagy bajainkat időről időre barátainknak elpanaszoljuk.

1935

A tudományban messze szét kell terjeszteni gyökereinket, de csak hogy mindezekből egy sudarat hajtsunk; mi már a föld színén elágazik, kisebb vagy nagyobb lehet, de fa helyett mindég csak bokor fog maradni.

1936

A monarchia s a respublika végre is csak forma, a lényeg a szabadság, s azért a feladás, melyet minden államszervezetnél kitűznünk kell, nem az, hogy a monarchia vagy respublika institúcióhoz közeledjünk, hanem hogy az állam polgárainak a szabadság lehetőleg legnagyobb mértékét biztosítsuk.

1937

Nagy befolyást gyakorol az állam hatalmára, ha minden, az államban létező erők koncentráltatnak, de van valami, mi ennél még fontosabb, s ez a nemzet akaratának koncentrációja; s ha az előbbi csak az állam kormányhatalmának nevelése, csak centralizáció által érethetik el, a második csak a szabadság eredménye lehet, mert csak hol ez létezik, ott támadhat, ott nyilatkozhatik egy egész nemzet közös akarata.

1938

Mint a víz esetében, úgy népek, éppen midőn rögtön erősen süllyednek, néha bámulatos erőt fejthetnek ki.

1939

Schol[a]

Félig sem oly fontos az, mit tanítunk gyermekeinknek, mint az, hogy tanítjuk. Amit az iskolában tanultunk, annak legnagyobb részét elfelejtjük, de a hatás, melyet egy jó oktatási rendszer szellemi tehetségeinkre gyakorol, megmarad.

1940

Lépésről lépésre emelkedni, nem fáradság nélkül, de azon tudattal, hogy ismét valamivel magasabban állunk. Észrevenni, hogy látkörünk tágul, s azon akadályokon, melyek belátásunknak útjában állnak, túlemelkedtünk, míg végre oly pontra értünk, melynél magasabbra jutni nem lehet, s amire körünkben nem nézhetünk is le, az legalább nem imponál legalább magassága által; - van-e nagyobb élvezet, mint ez, s ez az, melyet magasabb tetők megmászásánál találunk. Csak ne fáradnánk el annyira, hogy azáltal e magasztos érzések élvezetére képtelenné válunk; én legalább az ily sétálások költői benyomásait mindég vagy akkor élveztem, mielőtt még felmentem, vagy később, mint emléket.

1941

Mindennel, amit elérünk, egy reménnyel szegényebbé válunk, s ki vágyainak tetőpontjára jutott, végre is csak azt érte el, hogy tovább nem mehet. Ez boldogságunk!

1942

Nevelés

Oktatásunk egyik főhibája, hogy a tanító tanítványait tevékenységre nem hija fel. Főképp egyetemeinken. A tanár előadja tantárgyát, s azt reményli, hogy hallgatói, kik a hallgatás passzív szerepére kényszeríttetnek, azt teljesíteni fogják, holott éppen fiatal korunkban a tevékenység valóságos szükség, s a legmegfeszítettebb munka kevésbé fáraszt, mint a hallgató figyelem.

1943

Bűnül rójuk fel az úgynevezett nagyvilágnak, hogy abban a legkitűnőbb emberek többnyire alárendelt szerepet játszanak. Ez éppoly igazságtalan, mintha valakinek azt vennék rossz néven, hogy midőn mulatni akar, Plató vagy Goethe munkái helyett egy középszerű regényben gyönyörködik. Azonkívül a kényelmetlen állás, melyet ily emberek a társaságban elfoglalnak, igen sokszor saját hibájok következése, mert elfelejtik, hogy a társasélet fő kelleme az egyenlőség, s kitűnni akarnak. Többször találkoztam celebritásokkal termekben, de többnyire oly benyomást tettek rám, mintha valamely híres tragoeda társalgási vígjátékban lép fel.

1944

Politika

Nem hiszem, hogy a minisztériumok kollektív reszponzabilitása, melyet csaknem minden alkotmányos országban találunk, akár a közügyek jó kezelését, akár a szabadságot biztosítaná. A helyzet, melybe az alkotmányos nemzet ezáltal jut, körülbelül olyan, mint midőn valamely házban vagy gazdaságban minden szolga vagy tiszt egyetért, s egymást támogatja, s nem valószínű, hogy az ily ház vagy gazdaság legjobban megy.

1945

Axiómaként fogadtatik el, *hogy az emberek természet-állapotba az egyenlőség,* holott éppen ellenkezőleg, a civilizációnak feladása, hogy őket legalább egy bizonyos mértékben egyenlőkké tegye.

1946

Pol[itika]

Józanul senki nem vonhatja kétségbe, hogy nemzetünk helyzete sok tekintetben jobbra változott, és mégis több türelmetlenséget, több panaszt hallunk, mint a lefolyt 18 év alatt bármikor, s úgy látszik, mintha a nemzet soha elégtelenebb nem lett volna kormányával, mint velünk. De vajon bámulhatjuk-e ezt? Feltűnőnek találhatjuk-e, hogy a beteg, midőn kétségbeejtő állapotából csak most lábadozik, magát jól nem érezi, s van-e jogunk, hogy reá nehezteljünk, mert türelmetlenségében az orvost szidja, ki néki rögtön teljes egészségét vissza nem adhatá? Én részemről szívesen eltűröm az igazságtalan panaszt, sőt örömmel látom a zsémbeskedést, mely végre is csak azt bizonyítja, hogy a kedves beteg ismét érezni kezdi magát.

1947

Olvastam egyszer - nem mondhatom hol -, hogy minden népnek legboldogabb pillanatja az, melyben hosszú elnyomás után egyszerre szabadnak mondhatja magát.

Mindég úgy voltam meggyőződve, hogy a szabadság képezi minden nemzet törekvéseinek nemcsak legméltóbb, de legjózanabb célját.

Ha jelen helyzetünket tekintjük, sok van abban, mit megelégedéssel hozhatunk fel. A nemzet hosszú küzdelmek s nagy szenvedések után ismét visszaszerezte alkotmányos önállását. Maga határozhat saját ügyeiben. Maga tűzheti ki a célokat, melyek után törekednie kell. Saját belátása szerint dolgozhatik saját jólétén, s amennyiben azon összeköttetés miatt, melyben fejdelmünk egysége által a birodalom Lajtán túli népeivel állunk, érdekeink ezeknek érdekeivel válhatlan kapcsolatban állnak, a törvény biztosít, hogy azon közös ügyek, melyek e viszonyból fejlődnek, csak befolyásunk[kal], s így érdekeink tekintetbe vételével határoztathatnak el.

De bármennyi legyen helyzetünkben, mire megelégedéssel tekinthetünk, sok van abban még most is, mi aggodalomra okot ád.

1867-1868

1948

Polit[ika]

Főfeladata minden alkotmánynak egyesíteni a rendet a szabadsággal; de kétségtelen, miként ez nagy nehézségekkel jár.

Miután a szabadság abban áll, hogy mindenki saját hajlamait s meggyőződéseit kövesse, s amennyiben mások jogait nem sérti, tevékenységében ne akadályoztassék, természetes, hogy a nézetek különfélesége és azon tevékenységi vágy következtében a szabadság mindég, ha nem is ellentéteket, legalább zavart idéz elé.

E zavart elkerülni a szabadság megsemmisítése nélkül csak úgy lehet, ha a tevékenység külön minden egyes irányait szinte organizáljuk, s a társadalmi viszonyokat úgy rendezzük el, hogy az egyesek tevékenysége minden irányban, nem ugyan az állam, de azon kisebb társasági viszonyok által, melyekben az egyes áll, szabályozva legyen. Úgy vagyok meggyőződve, hogy alkotmányos szerkezetünkben az eddig követettel éppen ellenkező irányt kell követnünk, s ahelyett, hogy az állam eddig minden önálló szervezett társaságot maga mellett elnyomott, mert hatalmát félté, inkább azon kell dolgoznunk, hogy az állam mellett mennél több ily organizmusok létezzenek, melyek - mint a szabad egyház, nagyobb egyletek - az államnak hatalmát ugyan korlátozzák, de a rend fenntartásában az államot segítik.

1949

Senki nem tagadja, hogy a politikai agitáció hazánkban nagy eredményeket vitt ki, de ebből nem következik, hogy azt újra megkezdjük. A forrás a mustot borrá változtatja, de ha a bort újra forrásba hozzuk, csak ecet lesz belőle.

1950

Minden tudománynak célja az előrelátás. Kétségtelenül ez célja a politikának is.

De minden előrelátás csak úgy lehetséges, hogy azon tárgynak, mellyel foglalkozunk, jelen helyzetét ismerjük, s ismerjük az utat, melyen az e helyzetbe jutott, s ez áll a politikáról is, melynek egyedüli biztos alapját a jelen állapotok elfogulatlan észlelése s a múlt helyes felfogása nyújthatja egyedül.

1951

Ha a nap kél, leghidegebb, s vajon mondja azért valaki, hogy a nap sugárai nem terjesztenek meleget? S ha látjuk, hogy a politikai szabadság vagy egyes institúciók, melyek annak lényegéhez tartoznak, mint a sajtószabadság, eleinte nem felelnek meg várakozásainknak, sőt az ellenkező eredményeket idézik elő, van-e okunk, hogy azok felett pálcát törjünk?

1952

Arra, hogy sikert arassunk, nem elég, hogy kitűnő legyen, hanem hogy azon tulajdonokban tűnjék ki[!], melyek körében közönségesek, és minthogy valóban nagy észbeli tehetségek mindég a kivételek közé tartoznak, igen természetes, ha éppen a legkitűnőbb elmék az életben kevés sikert aratnak.

1953

A feladat az autonómia elve szerént úgy szervezni az egyes egyházakat, hogy azoknak mindegyikében a világi elemnek túlnyomó befolyása legyen.

Ezáltal két dolog éretik el.

1. Hogy a világiak befolyása által a civilizáció általjános haladása s az eszmék átalakulása, mely ennek következése, szükségképp behat az egyházak körébe is, s hogy a stagnáció e téren éppoly lehetetlenné válik, mint minden más viszonyainkban.

2. Hogy miután a civilizáció napjainkban közös, azon arányban, melyben a világi elem, mely e civilizációnak hatása alatt áll, az egyházak körében befolyásra jut, evvel a merev ellentétek, melyben a vallásfelekezetek eddig egymással álltak, megszűnik, s az emberek vallási tekintetben is éppúgy közeledni fognak egymáshoz, mint ezt a közös civilizáció következésében az élet egyéb viszonyaira nézve tapasztaljuk.

Hazánkban az egyházak ily organizációjának még egy 3-ik következését várhatjuk, s ez abban áll, hogy az egyházak autonóm organizmusa, mely az állam mellett más nagyobb szervezeteket állít fel, melyeknek központja nem a nemzetiségi érzet, ez háttérbe fogja szorítani a nemzetiségi törekvéseket. E részben bátran hivatkozhatunk tapasztalásunkra, mely azt mutatja, hogy a protestáns egyház, mely nagyobb részben szlávokból és németekből áll, mégis a magyarságnak erős támaszául szolgál, mi főképp annak tulajdonítható, mert ezen egyház az autonóm egyházak között legjobban organizált.

1954

A politika mezején nem az után kell törekednünk, hogy ügyeinket rövid idő alatt, hanem az után, hogy azokat hosszú időre végezzük be.

1955

Igen kár oly megvetéssel tekinteni azokra, kik egészen új szociális viszonyokról, az örök békéről vagy a földbirtok közösségéről szólnak. Nem tudja senki, mindaz, mi most utópiának látszik, nem fog-e egykor létesíttetni. Kik azt, mi most általjánossá vált, a királyi hatalomnak ily korlátozását, az osztályok jogegyenlőségét s a szabadságot, mely a nemzetközi viszonyokban létezik, egy század előtt mint az emberi ész posztulátumait hirdeték, nem tekintettek-e ábrándozóknak, kiket a hatalom néha üldözött, de kikre azon kor józan politikusai csak sajnálkozó mosollyal tekintettek; s nem látjuk-e ugyanezt nemünk egész történetében, mely alatt az, miről egy nemzedék ábrándozott, utódainak vágyává válik, és azok által, kik ezek után jönnek, teljesíttetik, minden legkisebb részleteiben, sőt néha tökéletesebben, mint azok, kik az eszméért először lelkesültek, képzelték, csak egyben nem, azon megelégedésben, melyet az emberek bizonyos állapotok vagy institúciók létesítésétől vártak. Mert e megelége-

dés nem a viszonyoktól, hanem elménk s kedélyünk tulajdonaitól függ, s ezeknek megváltoztatása nem áll hatalmunkban.

1956

Minden tudomány csak odavezet, hogy e világ roppant nagyságát, s e nagy világ közepette saját parányiságunkat tisztábban lássuk át. Vajon az eredmény megéri-e, hogy érte annyit fáradjunk!?

1957

Korunk a demokrácia kora, minden nap egy-egy szociális felsőbbséget semmisít meg, s valószínűnek tartom, hogy ezen irányban még tovább haladva, oly szociális egyenlőséget érünk el, minőről most még fogalmunk sincs. Mint a vizek, úgy az emberi társaság a tökéletes niveau után törekszik, s meglehet, ha ezt elérte, meg fog nyugodni. De ha egy hab sem emelkedik többé az általános színvonal felébe, s az emberiség nagy tengere nyugodt tükörré simult, vajon az égnek képe fog-e megjelenni e nagy tükörön? Kétlem.

1958

Ha a bimbó tudná, hogy csak vesztének nyílik meg, mert mihelyt kelyhe egészen kifejlett, egymás után elveszti leveleit, vajon nem nyílna-e meg?

1959

Ez minden magasabb állás következése, hogy több kötelessége van, mint mit lehetőleg teljesíthet, többektől ítéltetik meg, mint kik őt ismerik, s hogy tőle többet várunk, mint lehet. S ez után vágyódunk!

1960

A meghiúsult remények számát akarod tudni? Nézd az emberekét; közöttök nincs oly nyomorult, kit anya nem ringatott reménnyel karjaiban.

1961

A politikus pályán két dolog szükséges: hogy tisztelni tudjuk azt, mi tiszteletet érdemel, s megvetni azt, mit nem tisztelhetünk. Fiatal politikusok többnyire az elsőben, vénebbek a másodikban túlmennek a mértéken.

1962

Felekezeti iskola

A felekezetesség barátai főképp két okot hoznak fel a közös iskola ellen.

1. Állítják, hogy a gyermekek vallásos nevelése - melynek fontosságát senki nem tagadhatja - csak úgy lehetséges, ha az az egész oktatásnak alapját képezi. Míg ellenben a közös oskola, melyben a gyermek - eshetőleg - első oktatását más felekezethez tartozó mestertől nyerheti, a gyermekeket a vallási közönösségre szoktatja.

2. Állítják, hogy a közös iskola nemcsak közönösséget, hanem valóságos vallástalanságot idéz elé, miután azokban - mihent a tanár az egyháziak felügyelete alól felmentetik - oly dolgok adatnak elé, melyek a vallás tanaival ellentétben állnak.

Ami az elsőt illeti, elismerem a vallásos nevelés nagy fontosságát, s elismerem azt is, hogy az iskola a gyermeknek vallásos nevelésére nagy befolyással lehet, s nem tagadom, hogy ha a népiskola egyházi férfiak által vezettetik, mint például Franciaországban, sok helyen oktató szerzetek által, oly eredmények érethetnek el, minőkre világi tanítóknál nem számíthatunk. Csak azt nem ismerem el, hogy ezen eredmények úgynevezett felekezeti iskoláink által elérhetők. Sőt, éppen mert a vallásos oktatásnak nagy fontosságot tulajdonítok, s biztosságot kívánok aziránt, hogy az helyes és kimerítő legyen, nem tartom célszerűnek, hogy az az iskolamesterre bízassék, ki, ha katolikusnak kereszteltetett is, lehet közönös, sőt vallástalan, és a legtöbb esetekben nem képes helyes oktatásra. Bizonyosan senki nem fogja tagadni, hogy ha csupa felekezeti iskolát állítunk is, a lelkésznek felügyelése azért szükséges marad. A különbség csak az, hogy e felügyelet a közös iskolában buzgósággal, a felekezetiben - mint tapasztalásunk mutatja - hanyagul fog gyakoroltatni, s hogy éppen ezért tisztán felekezeti iskolák által az ellenkező eredményt érjük el, mint melyért azokhoz ragaszkodunk.

Mi a második okot illeti. Azon közönséges téveszmének egyik ága ez, mely a tudomány haladását a vallásra nézve veszélyesnek tartja. Hogy főképp természettudósaink e tekintetben sok bűnt követtek el, az tagadhatatlan. Hogy nem a tudomány felfedezései, hanem a mód, mellyel az ellentét kiemeltetett, melyben azok bibliánk kozmológiájával állnak, egyeseket hitekben megtántorított, azt szinte megengedem; de hogy valaki, ki vallásának igazságáról meg van győződve, a tudomány haladását - mely csak az igazságok felfedezésében áll - a vallásosságra nézve veszélyesnek tarthassa, azt őszintén megvallva nem érthetem. És miután a tapasztalás ellenkezőt bizonyít, és a vallásosság - legalább vallásunk praktikus hatása az életre, a humanitás - jelenleg kétségtelenül magasabban áll, mint a 18-ik században, nem fogadhatom el az ellenvetést, főképpen amennyiben az a népiskolákra alkalmaztatik, melyben az egyház és tudomány között fennforgó kérdések szóba sem jönnek.

Azon okoknak nagy része, melyek a közös iskola ellen felhozatnak, azonnal elveszti hatását, ha, mi ezen kérdések helyes tárgyalásának egyik feltétele, az oktatást a neveléstől megkülönböztetjük.

Az oktatás részét képezi a nevelésnek, és arra befolyást gyakorol, de nem az egész nevelés. S ez utóbbi a szülék és az egyház feladása, s nem az iskolamesteré, ki e részben a szülék s az egyház férfiainak törekvéseit támogathatja, de nem pótolhatja soha!

1963

Nevelés

Soha az állam átalakítására több terv nem készíttetett. Szocializmus, kommunizmus, demokráciái caesarizmus, alkotmányosság, selfgovernement, mindenik határtalan magasztalások között hirdeti csalhatatlan recipéjét; s hogy ennyi csalódás után csaknem mindenik mindég hivőkre talál, legalább azt bizonyítja világosan, hogy a képzelt s való betegek nagy száma nem hiányzik.

Egy csalódás közös mindezen törekvéseknél, s ez az, hogy az államgépezet megváltoztatása által a társaság bajain segíteni lehet, holott a valóságos reform csak az individuum erkölcsi s anyagi jobblétének emelésében kereshető.

Ha csak azon emberek is, kik például hazánkban a nagy politikus kérdésekkel foglalkoznak, s a dualizmus, föderalizmus, centralizáció felett százszor elmondott dolgokat ismételve akarják szolgálni hazájokat, ehelyett hasonló lelkesedéssel törekednének az után, hogy azon falunak gyermekei, melyben laknak, helyes oktatást nyerjenek, hogy a kisgazdák jobban míveljék földjeiket, és szomszédaik becsületes hitelt találva, az uzsorások kezeiből megmeneküljenek, a haza egy év alatt többre menne, mint mindezen nagy lármával vitt törekvések által.

A régiek tanulmányozásának nagy hasznai voltak. Plutarch sok nagy s jeles embereket nevelt az újabb kornak is. De van e tanulmányoknak egy rossz oldala is, és ez az, hogy a hazafiságot nagyon is kizárólag mívelék, s azon tévedést nevelték sokakban, mintha nagy érdemeket csak az állam körében lehetne szerezni.

Ez így volt az óvilágban addig, míg az egyes államok az egyes városok területén alig terjedtek továbbra, s az állam az egyes polgároknak úgyszólván egész létét foglalta el; de nem igaz többé roppant államainkban, melyek olyanok, hogy még csak az adminisztrációt tekintve, az egész állam egy középpontból, s így egy ember által nem kormányozható még e tekintetben sem, a többi nagyfontosságú viszonyról nem is szólok.

Az állam jelen kiterjedésében nem nevelheti polgárait, mint Spárta.

Nem gondoskodhatik élelmekről, mint ezt a régi államok közül sokan tevék.

Nem biztosíthatja jólétöket és szellemi s anyagi haladásukat.

Sőt, az állam fogalma nem identikus még a vallással és nemzetiséggel sem.

Azon percben, melyben az emberiség fogalma a kereszténységgel általjánossá vált, a régi állam korlátoltsága lehetetlenné vált. A kereszténység az, mely által államaink lehetőkké, sőt szükségessé váltak, s valamint a fogalom, mely szerént a patriotizmus a legmagasabb, sőt egyedüli erénynek tekintetik, a kereszténységgel teóriában meg nem fér, úgy ezen erénynek praktikus következései is megváltoztak.

Az óvilágban ki az egész hazának, s csak kizárólag ennek, tekintet nélkül az individuumra, szentelte munkásságát, csakugyan legtöbb érdemeket szerzett magának embertársai iránt is. Jelenleg az államnak szentelve egész tehetségünket legnagyobb nevet szerezhetünk magunknak, de többnyire legkevesebb való érdemet. Mert bármit tartson a közvélemény, mely mindég azok előtt hajol meg, kiket első helyen lát, s kiknek nevében sok történik, tevékenységünknek valóságos haszna attól függ, hogy azt oly körre fordítsuk, melynek az megfelelhet.

A társaságnak megvannak instinktuszai, s ilyen az, hogy korunkban - mi felett sokan keseregnek - a patriotizmus csakugyan fogy, s a mindég terjedő önzés következésében mindég többen találkoznak, kik a közéletet azokra hagyva, kiket nagy ambíciójok odavezet, saját jólétök, s azon körnek emelésének szentelik tehetségeiket, mely hozzájok legközelebb áll, s így személyes jólétökre közvetlen befolyást gyakorol; és ez az, miben én a haladásnak zálogát látom, mert ez nagy kiterjedésben csak úgy biztosítható, s csak akkor vezethet nagy s üdvös következésekhez, ha valamint elébb az életnek mindég nagyobb része abszorbeáltatott az állam által, úgy most mindég több s több tárgyat veszünk ki ismét az állam kezéből, s az államra csak a közös védelmet bízva (mire nézve nagy államaink csakugyan áldásosak), minden egyebet, mi az óvilágban egyes kis körök, városok, helységek által igazgattattak, ismét ezekre s az egyesekre bízzuk.

Leginkább áll ez a nevelésre nézve.

1964

Nem fogja senki tagadni, hogy az iskolának van nevelési hatása is, de e hatás nem a mesteré, hanem az iskoláé, s olyan, minőt felnőtt emberekre az élet gyakorol. És ezért, mi a nevelést illeti, nem annyira az, mit a mester beszél, de az iskola szervezésének azon része, mely a gyermekek egymás közötti viszonyaira hat, bír fő fontossággal.

1965

Népnevelés

Nézetem szerént maga e cím hibás, és azon tévedéseknek nagyobb része, melyet ezen ügy körül tapasztalunk, innen ered.

A nevelés nem lehet az állam feladása, egyszerűen azért, mert az állam, bármennyire terjesszük ki hatalmát, arra nem képes soha.

A nevelés csak a család, az egyház s azon kör feladása lehet, melyben a gyermek felnevekszik.

Az állam csak az oktatásról gondoskodhatik, arról, hogy minden egyesnek megszerezze azon eszközöket, melyek arra szükségesek, hogy függetlenségét feltartsa, s jólétének biztosításán dolgozzék.

Ebből a következőket vonhatjuk le.

1. Hogy miután az ismeretek neme és kiterjedése, melyek az egyesnek nélkülözhetetlenek, a társadalom általjános míveltségétől függ, az államnak nevelési kötelessége csak ezen szükség határáig terjed, és soha nem terjedhet tovább, mint hogy az egyesnek a műveltségnek eszközeit szerezze meg. (Helyzetünkben az állam eleget tett, ha minden gyermeket írni, olvasni és számolni tanított.)

2. Hogy az állam a nép erkölcseire a nevelés által csak közvetve hathat, amennyiben a fogalmaknak változása nagy hatást idéz elé az eszközökre is.

S ezért meggyőződésem szerént az egész vita, mely az oskolának vallásos jelleme s főképp akörül forog, vajon a vallásos oktatás az iskolamester által adassék-e, csalódásokon alapszik.

Egészen helyes nézet az, hogy a vallásos nevelés minden oktatásnál fontosabb. Egészen osztom a nézetet, melyet Guizot oly szépen fejezett ki, hogy az iskola akkor hat legjobban, ha az vallásos légkörben mozog. Sőt, elismerem annak fontosságát is, hogy a gyermekek konfesszióik szerént osztassanak el az iskolában. Kettős haszna van ennek:

az, hogy a szülék ily iskola iránt több bizalommal viseltetnek, s

az, hogy a gyermekek nem vitatkoznak a vallásról oly korban, midőn erre még kevésbé képesek, mint többnyire később.

De csalódik, ki azt hiszi, hogy arra, hogy az iskola vallásos atmoszférában mozogjon, elég, ha az iskolák konfessziók szerént elosztatnak, vagy hogy ha a tanító katolikus vagy protestáns, már biztosítva vagyunk, hogy a gyermekek konfesszionális tekintetben a kellő oktatást nyerjék.

E vallásos atmoszférát az iskolában csak ott fogjuk találni, hol az az élet más köreiben is létezik, és az iskola e részben nem idézi elé, hanem csak követi az általjános irányt, s mi a konfesszionális oktatást illeti, teljes meggyőződésem szerént nem az iskolamester az, kitől ezt várhatjuk, sőt nézetem szerént mentül fontosabbnak tartjuk ezt, annál kívánatosabbnak fogjuk találni, hogy az iskolamester erre a lehetőségig kevés befolyást gyakoroljon.

Igen közönséges, hogy kik a népnevelésről szólnak, s annak üdvös hatását ecsetelik, az iskolamesterről eszményképet állítanak fel, melyhez a pedagógia történetében több hasonló egyéniségeket mutathatunk fel, s minők csakugyan óriási hatást idézhetnének elé. De vajon számolhatunk-e ilyenekre?

Nagy tisztelettel viseltetem én azok iránt, kik élteket a nevelésnek szentelik, s meg vagyok győződve, hogy ezen osztály aránylag sok jeles és lelkesült férfiakat számol, de ha meggondoljuk, hány ezer iskolamesterre van szükségünk, ha meggondoljuk a vallásos közömbösséget, mely századunkban, fájdalom, minden osztályokban létezik (s nem kell elfelednünk, hogy a jelen pillanatban iskolamestereinket nem választhatjuk olyanokból, kik külön e pályára neveltettek), vajon feltehetjük-e iskolamestereinkben a szükséges buzgóságot s dogmatikus ismereteket, hogy a gyermekek konfesszionális nevelését jó lélekkel reájok bízhatnánk, s nem kell-e elismernünk, hogy e feladást csak egyedül az egyház teljesítheti.

Ha meggondoljuk, hogy azon nemzedék, mely a múlt században minden pozitív vallást megtámadott, oly időben nevekedett, midőn az egész közép- s felsőoktatás az egyház kezében volt, s hogy figyelembe vesszük azon irányokat, melyek a teológia körében felmerültek, kétségen kívül el kell ismernünk, hogy ha a konfesszionális oktatást egészen az egyházra bízzuk is, még ez sem biztosít annak célszerűségéről minden esetben; de hogy e mód a legjobb, azt biztossággal állíthatjuk a priori is, és ugyanezt bizonyítja a tapasztalás, a vallásos nevelés sehol nem lévén jobb, s a konfesszionális buzgóság nagyobb, mint éppen azon országokban, hol ezen rendszer alkalmaztatik, Amerikában, Hollandiában, s hogy ez legjobban felel meg a katolikus egyház követeléseinek, arra a pápának 1850. nov. 1-én tartott allocutiójára hivatkozom, melyben a szentatya mély sajnálatát jelenti ki afelett, hogy a vallásos oktatás világiak által adatik.

Általján véve valóban meglepő, hogy midőn a vallásoktatásnak a többi tanítástól elkülönözése forog szóban, ez az egyház befolyásának érdekében védelmeztetik, holott ha ezen befolyás üdvös, bizonyosan semmi nem biztosíthatja azt inkább, mint oly intézkedés, mely által az oktatásnak legfontosabb része egészen és kizárólag az egyházra bízatik.

1966

Nevelés

Az írás szavai szerént egyképpen születünk, s egyképpen halunk meg, s így életünk más örömei és szenvedései között kevés különbség létezik. Nincs talán ember, ki soha nem szeretett, soha nem gyűlölt, kit a halál valamely kedvesétől nem fosztott meg, s ki a viszontlátás örömét nem ismeri, ki betegnek és egészségesnek érezte magát; a különbség felfogási képességünkben fekszik, s ez az elme míveltségétől függ, mely által jó vagy rossz helyzetünk érzete tartóssá válik, sőt néha minden külső alkalom nélkül támad.

Miután éltünknek legtöbb örömeit és szenvedéseit reményeinknek s emlékeinknek köszönjük, s ezekhez csak a reflexió által jutunk, kétségtelen, hogy a nevelés, mely által arra képesekké váltunk, nagy befolyást gyakorol boldogásunkra is. De azért a filantrópok nézete, kik a nevelést boldogságunk biztos kútforrásának tekintik, éppúgy mint Rousseau-é, ki a míveltségben csak szenvedéseink okát találja, egyiránt téves.

A míveltségnek hatása olyan, mint a világításé. Többet látunk általa, s jobban neveli örömeink és szenvedéseink összegét, de nem változtatja meg az arányt, melyben e kettő egymással áll; s így kétségtelen, hogy az, ki a nép nevelésén dolgozik, midőn az elnyomott, csak szerencsétlenebbé teszi azt. De ha valahol, úgy itt a baj magával hozza orvosságát, és szenvedéseinek élénkebb érzete, mely a nevelés által a népben előidéztetik, szükségképp azon állapotok megváltoztatását vonják magok után, melyek e szenvedéseket okozzák.

1868

1967

Semmi nem veszélyesebb az államra, mint midőn az megtámadás esetében erős támogatásra nem számolhat, s ily állapotba jut szükségképp minden állam, mely saját körében minden erősebb organizmust az állam hatalmának alája vetett. A pillanatnyi előny, melyet egyes kormányok az egyházra gyakorolt befolyás által magoknak szereznek, megbosszulja magát azáltal, hogy az állam megtámadva, egy független egyházat nem talál maga mellett.

1968

Alkotmányos szervezetünk egyik legnagyobb baja az, hogy mivel a minisztérium léte egyes kérdésektől függ, az egyes miniszterek saját tárcájok legfontosabb teendőit eszköznek tekintik, melyet azoknak keresztülvitelére eszközül használnak fel. Minden jó adminisztrációnak első kelléke, hogy azok, kik annak egyes ágait vezetik, mindenki saját körében azt, mivel megbízatott, ne eszköznek, hanem legfontosabb feladatának tekintse.

1969

Kétségtelen, hogy a szabadság megállapításánál Európában senkinek nem tartozunk több köszönettel, mint a katolikus egyháznak, mely függetlenségét a császárok hatalma ellen védelmezve, azon ellentétben, mely az egyházi s világi hatalom között támadt, a szabadságnak nemcsak csíráit rakta le, de azokat ki is fejtette. Talán közel van a pillanat, melyben a szabadság az egyháznak vissza fogja adni e támogatást.

1970

Politika

Azt vélik sokan, hogy ha minden egyháznak és nemzetiségnek egy bizonyos körben autonómiáját elismerjük, s megengedjük, hogy az magát organizálja, ezáltal az országot csak nagyobb veszélyeknek tesszük ki.

Én e nézetet tévesnek tartom.

Nincs semmi, miáltal az egyes vallás vagy nemzetiség tagjai között az ország elleni oppozíciójokban annyi összetartás eszközöltetnék, mintha azoknak autonómiáját megtagadva, e felekezetek s nemzetiségek tagjait egy közös sérelem által egyesítjük.

A felekezeteknek minden oly organizációja, mely a szabadság elvei szerént alkotott, szükségképp odavezet, hogy az egyes felekezetek körében éppúgy pártok támadnak, mint ezt az alkotmányos formák alkalmazása mindenütt előidézi, holott enélkül az egész felekezet mint egész lép fel az ország ellen.

Az ellentét, mely a különböző felekezetek között létezik, s mely azoknak veszélyességét csökkenti, azáltal, hogy azok organizáltatnak, erősebbé válik.

Végre mentül meghatározottabb a kör, melyben az egyes felekezet vagy nemzetiség mozog, annál biztosabbak lehetünk, hogy a nagyobb ambíciók nem ezen korlátoltabb körben, hanem az országban fogják keresni kielégítéseket.

1971

Nemzetiség

A tényleges egyenlőség éppoly lehetetlen a nemzetek, mint az egyének között. Elvonatkozva szellemi képességök különféleségétől, mely nemzeteknél, mint egyeseknél helyzetökre a legnagyobb befolyást gyakorolja, maga azon tény, hogy egyes nemzetiségek számra nézve másokat meghaladnak, hogy kedvezőbb geográfiai helyzetben állnak, s oly földön telepedtek le, mely a materiális jólét tényezőiben gazdagabb, azt hozza magával, hogy az egyes nemzetiségeket hasonlítva össze, mindég erősebbeket s gyengébbeket, gazdagabbakat és szegényebbeket fogunk találni. Nem áll senkinek hatalmában, hogy azt, mi a végzet igazságtalanságának látszik, megváltoztassa, s mindazon törekvések, melyeket napjainkban látunk, s melyeknek célja a tényleges egyenlőségnek helyreállítása, éppen oly sikeretleneknek fognak mutatkozni a nemzetiségek, mint az egyének körében, miből azonban nem következik, hogy e törekvésekkel felhagyunk.

Nem áll hatalmunkban, hogy akár a népeket, akár az egyeseket tökéletesen egyenlőkké tegyük, de vajon nem törekedhetünk-e az után, hogy az egyenetlenség kisebb legyen, s hogy annak legkárosabb következései megszűnjenek? Sőt, miután az istenség az igazság utáni vágyat teremté szívünkbe, s annak más mértékét az egyenlőségnél nem adá, nem kell-e ez után törekednünk már természetünknél fogva, mely minden szükségeink kielégítése után törekedni kényszerít, s mely, midőn bizonyos szükségeket adott, s az ellenállhatatlan ösztönt teremté szívünkbe, hogy azoknak eleget tegyünk, kijelelte az utat, melyen haladnunk kell.

Meggyőződésem szerént nagyon csalódnak azok, kik a kommunizmust céljában elkárhoztatják, és a legtökéletesebb egyenlőség utáni törekvéseiben csak az emberi ész aberrációját, rosszindulatokat s a szerencsétlen gőgnek kifolyását látják, mellyel az ember a neki szabott korlátokon áttörve kívánja[!]. Nem Cristus sicut Deus, de Cristus sicut homo, ez azon ideál, melyet korunk szociális iskolái magoknak kitűztek, s vajon ki rosszallhatja a vágyat, a törekvést, melynek végcélja nem más, mint az, hogy minden ember a szó való értelmében ember legyen. A tévedés nem a célban, hanem az eszközökben fekszik, abban, hogy mi csak a szabadság eredménye lehet, azt erőszakosan akarják létesíteni, tökéletesen s egyszer s mindenkorra, mi természetünkkel meg nem egyeztethető.

Miután a haladás emberi feladásunk, s minden inkább megfér természetünkkel, mint a mozdulatlanság, magából következik, hogy tökéletes állapotok, olyanok, melyek változatlanul ugyanazok maradnak, már magokban lehetetlenek.

Teljes meggyőződésem, hogy az egyenlőség utáni törekvés éppúgy természetünkben fekszik, mint a vízében az, hogy niveau-ba jöjjön, de valamint a niveau a tengernél soha nem oly tökéletes, hogy a dagály óráiban, vagy ha szél támad, az egyes hab szomszédja felett ki ne emelkedjék, és valamint arra, hogy a niveau támadjon, semmi nem szükséges, mint az, hogy a vizet magára hagyjuk, úgy az egyenlőséget másképp, mint a szabadság által, soha nem fogjuk létesíteni.

Sok, mi szociális iskoláink törekvései között most még tiszta utópiának látszik, el fog éretni, de nem az erőszak, hanem a szabadság és ennek természetes következése, az asszociáció által.

Minden lépés, mely az egyenlőség felé történt - mit a történetből világosan bebizonyíthatunk - e két eszköznek köszönhető, s ezt bizonyítja a jelen, melyben az alsóbb osztályok emelkedése kizárólag azon szabadságnak eredménye, mellyel az asszociációra bírnak, s ezt fogja igazolni a jövő is, éppúgy az emberi, mint a nemzeti egyéniségekre nézve, melyek azon arányban, mellyel szabadabbakká válnak, s azon mértékben, melyben az egyesülés hasznait, sőt - gyengébbekre nézve - szükségét átallátják, mindég egyenlőbbekké fognak válni.

1972

Nemzetiség

Nem bámulom, hogy annyian találkoznak, kik nemzetiségünk jövőjét mentül több előjogok által akarnák biztosítani. Éppen oly természetes ez, mint a sajnálat, mellyel egyesek nemesi kiváltságaink vesztéről szólnak; de hogy még most is találkoznak sokan, s pedig kitűnő férfiaink között, kik nemzetiségünk biztosítását ezen úton lehetségesnek tartják, s azt hiszik, hogy midőn alkotmányunk a szabadságot s egyenlőséget állította fel mindenben, nemzetiségi viszonyainkban privilégiális állásunk feltartható, ez az, mit valóban nem értek.

Miután a szabadságnak jótéteménye abban áll, hogy mindazon akadályokat, melyek az egyeseket erejek használatában gátolák, elmozdítja, s miután ez feltétele azon jótéteményeknek, melyeket az újabb kor politikai intézvényei előidéznek, valóban csudálatos azon felfogás, hogy polgárainkat, kiknek minden egyébben teljes szabadságot engedénk, kik azt saját érdekekben használhatják minden téren, csak ez egy tekintetben szorítsuk meg, elfeledve, hogy azon pillanatban, melyben a nép a szabadság minden más nemének birtokában látja magát, egész hatalmát, melyet ezáltal nyert, azon egynek kivívására fogja fordítani, mely még hátra van.

Minden könnyebben kivihető, mint az, hogy igazságosak legyünk, de csak egy bizonyos pontig, s az út, melyet némelyek ajánlanak, ugyanazon cselekményhez vezetné nemzetünket, melyet egyes uralkodók tapasztaltak, kik, midőn abszolút hatalmuknak jogtalanságát átlátva, népeiknek szabad institúciókat akartak adni, éppen mert ezt nem tették egészen, hála helyett csak ellenszegülést, s többször saját vesztöket idézték elé.

Szabad államban csak oly intézvények állhatnak fel, melyek a polgárok jogfogalmaival és érdekeivel megegyeznek. S ez, mi egész birodalomunkról áll, melyben minden szervezés csak annyiban számíthat jövőre, amennyiben az ezen feltételnek megfelel, áll hazánkra nézve is. Valamint ott a centralizáció, a dualizmus vagy föderalizmus csak annyiban tarthatja magát, amennyiben e formák egyike a polgárok érdekeivel és jogfogalmaival megegyeztethető, úgy hazánkban a nemzetiség kérdésénél is csak ezen irányt követhetjük.

Éppen midőn minden nemzetiségnek, mely hazánk határai között él, a lehető legnagyobb szabadságot biztosítjuk, biztosítjuk az államnak mindezen nemzetiségek támogatását, és végre, ha tekintetbe vesszük a helyzetet, melyet ezen államban mi foglalunk el, s azon előnyöket, melyekkel nemzetiségünk e határok között bír, s melyek annak befolyását nevelik, *a magyar nemzetiség jövőjének fő biztosítéka mégiscsak az, hogy a magyar állam feltartassék.* Minden, mi ezt csak veszélyezteti, többet árt nemzetiségünknek, mint mindazon előnyök használhatnának, melyeket a törvényhozás útján talán elérhetnénk, de bizonyosan nem anélkül, hogy egész államszervezetünk ellen ellenszenvet idézzünk elé.

Kétségtelenül feladásunk, hogy államunk körében a magyar elemnek túlnyomó befolyása után törekedjünk. Jogunk ez és kötelességünk is; de nem azáltal, hogy másokat szabad kifejlődésökben akadályozunk, kell törekednünk e cél után, hanem azáltal, hogy saját nemzetiségünket mennél magasabban fejtjük ki.

E téren törekvéseink nem idézhetnek elé ellenzést, hanem csak versenyt, s ez állami jövőnket nem veszélyezteti. Mert miután igen kevesen vonják kétségbe azt, hogy jelen környülményeink között csak nagy államok tarthatják fel magokat, és miután azon nemzetiségek között, melyek hazánkat lakják, nincsen egy sem, mely maga nagy államot alkothatna, s miután ennél fogva mindazon nemzetiségek, melyek irányunkban ellenségeseknek mutatkoztak, legfeljebb azon célból akarnak tőlünk elszakadni, hogy más összeköttetésekbe lépjenek, mely nemzetiségöknek több biztosságot nyújt, én meg vagyok győződve, hogy azon pillanatban, melyben ezen biztosságot jelen állami helyzetökben feltalálják, mindazon lelkesültség, mellyel hazánk kisebb nemzetiségei saját nemzetiségökhöz ragaszkodnak, csak a közös hazának biztosságát fogja nevelni.

1973

Oly ügyeknél, melyekről előre látható, hogy azok tökéletesen nem sikerülhetnek, józan ember soha nem kíván kizáró befolyást, mert tudja, hogy evvel egyszersmind az egész felelősséget vállalja magára. S ily ügyek között áll első sorban a nevelés.

1974

Ismertem embereket, kiknek egész életökben nem volt egy gondolatok, melyet sajátoknak mondhattak volna, s kik mindamellett, sőt éppen azért rendkívül okos embereknek tartattak. Ki százszor elmondott dolgokat, olyanokat, melyek úgyszólván közmondássá váltak, szabatos formában ád elé, biztos, hogy véleményével maga nem marad, míg az originalitás mindég izolációhoz vezet.

1975

Minden gondolat csak úgy hat másokra is, ha kedélyünkben gyökerezik, mert csak ily gondolat válhatik meggyőződéssé.

1976

Nevelés

Minden nevelésnek, vagy helyesebben mondva, gyermekoktatásnak feladata nemcsak az, hogy a nevendék egy bizonyos számú kész ismereteket nyerjen, hanem inkább az, hogy ismeretek szerzésére képessé tétessék, hogy *tehetségei* míveltessenek ki. És az, mi az egyes neveléséről áll, áll az egész népoktatásról is. Nem a megtanult anyagnak mennyisége, hanem az észbeli tehetség kifejtésének fokozata az, miszerént a közoktatás eredményeiről ítélhetünk.

1977

A legnehezebb helyzetekben a főnehézség nem a helyes út feltalálásában, hanem abban fekszik, hogy azt válasszuk, mit eszünkkel leghelyesebbnek találunk. Ha az, mit belátásunk szerént a leghelyesebbnek tartunk, kellemetlenebb, többnyire, hogy a pillanatnyi kellemetlenséget elkerüljük, másra határozzuk el magunkat, s így többnyire félig-öntudattal megyünk neki éltünk legnagyobb bajainak, melyekbe többnyire akkor esünk, midőn pillanatnyi bajokat kerülünk ki.

1978

Egész újabb civilizációnk nem egyéb, mint küzdelem a szabadság és egyenlőség, azaz az individuum s a társaság között, mely az individuumot a többség határozatainak alávetni, tehetségeit az egésznek javára felhasználni s valamint az egyesek jólétében, úgy tehetségeikben egy bizonyos középszer egyenlőséget behozni törekszik. És a jelen pillanatban senki sem határozhatja el, melyiké lesz a két elv közül a győzelem.

1979

Mint minden organizmusnak, úgy az államnak ép fejlődésére tér kell mindenekelőtt és világosság.

1980

A nemzet elégtelen, mert mindazt, miben helyzete javult, nem tartja elégségesnek, hogy azon veszteséget pótolja, melyet függetlenségében látszólag szenvedett. Minden oppozíciónak, legalább minden komoly oppozíciónak ez alapja, s ez meg fog maradni mindaddig, míg a függetlenség féltése helyett az uralkodási vágy nem ébred fel. Mihent egyszer odajutunk - s ez a dolgok természete szerént hamar történhetik -, hogy a magyar ember észreveszi, hogy feladása nemcsak az, hogy az ország függetlenségét a birodalom irányában oltalmazza, hanem, hogy a magyar elem uralkodása után is lehet törekednie, akkor, de csak akkor a jelen ellenszegülés meg fog szűnni, s a birodalom hatalmi állásának éppen a magyar elem lesz legbuzgóbb pártolója.

1981

Minden nagy nemzetiség, melyet Európában látunk, egyes irodalom, főképp költészeti irodalomnak köszöni létét. Így alkotta Dante s nagy követői az olaszt, így ébreszté a német irodalom a német nemzetben az egységnek érzetét, s ugyanezt mondhatjuk az angolról és spanyolról, sőt egy bizonyos pontig a magyarról is. És az irodalomnak közössége, mely a tájszólásokat kiszorítva, nagy országokban a nyelvnek egységét állapította meg, hatalmas befolyást gyakorolt az érzések közösségére is, és mit a népek nemzeti jellemének nevezünk, sokszor csak egyes hatalmas egyéniségek visszhangja, s épp azért oly egyéni, más nemzetiségek jellemétől annyira különböző. Korunkban az irodalomnak ily befolyása megszűnt. Általján véve korunk nem az irodalom, hanem a tudomány kora, mely nem egyéni, hanem általános, s melynek éppen azért befolyása csak az lehet, hogy azon arányban, melyben terjed, az egyes nemzetiségek helyébe az emberiség nagy eszméjét fogja léptetni.

1982

Ha minden nagyobb politikai átalakulás után az eredmény nem felel meg a várakozásnak, sőt ha a tapasztalás azt mutatja, hogy azon jólét helyett, melyet a változás pártolói ígértek, csak a bajok s nehézségek száma nevekedett, s a közvélemény éppoly hangosan nyilatkozik azok ellen, kiket ő emelt a kormány polcára, ennek főképp két okát jelelhetjük ki.

Az első az, mert valamint más téren, úgy a politika mezején reményeink soha nem teljesülnek egészen, s mert ezért minden átalakulás után az emberek nagy része csalatva érzi magát.

A második, mert minden kormány, mely működését új, eddig szokatlan formában kezdi meg, s így azon támaszt, melyet a közigazgatás a szokásokban talál, nélkülözi, szükségképp rosszabbul kormányoz. Új formájú közhatalom csak annyiban számolhat engedelmességre, mennyiben az illetőket arra kényszeríti, vagy rendeléseinek egyszerűségéről kapacitálja, míg régi kormánynak mindenki már szokásból engedelmeskedik.

1983

A zsidó népnek világtörténeti feladata, hogy az *egy isten* eszméjét képviselje. Meggyőződésem, hogy azon percben, melyben ezen eszme általjánossá válik, a zsidó nép, mint különálló nemzeti egyéniség, megszűnik.

1984

Boldogságunknak feltétele az, hogy megismerve a határokat, melyeket korlátolt természetünk törekvéseinknek kijelelt; és ez nemcsak egyéb törekvéseink-, hanem tudásvágyunkról is áll. Minden törekvéseink e téren is csak annyiban gyümölcsözők, s csak annyiban szerezhetnek megelégedést, amennyiben lehető célokat tűznek ki magoknak. És vajon panaszolkodhatunk-e ezen korlátoltság ellen, miután az, mi után mellette törekednünk lehet, még mindég több, mint mit rövid életünkben elérhetünk.

1985

Mint a fa, mely annál magasabbra emelkedik ágaival ég felé, mennél mélyebben hat gyökereivel a földbe, ilyen legyen tudományunk. Mentül inkább hatottunk mélyébe, annál inkább emelkedjenek gondolataink az ég felé.

1986

Minden szónoklat csak akkor jó, ha azt tűzhez hasonlítjuk, mely midőn melegít, egyszersmind világosságot terjeszt.

1987

Tagadhatatlan, hogy a míveltség terjedésével fogynak az egyéniségek, s azon eredetiség helyett, mellyel a kultúra alantabb fokán álló egyéniségeknél találkozunk, a míveltség általjános típusa lép. Ugyane hatást, melyet a míveltség az egyesekre gyakorol, fog az gyakorolni egész nemzetiségekre is, és én bizonyosnak tartom, hogy sok azok közül, melyek most még

életerőseknek látszanak, el fog tűnni elolvadva, mint tavaszkor a jéghegy, minden erőszak nélkül, egyedül a nap meleg sugarainak hatása alatt.

1988

Földgömbünk geológikus formációját tekintve, kétségtelenül a madreporok zajtalan, észrevehetetlen munkássága több s nagyobb változásokat idézett elé, mint a plutonikus erők romboló kitörései, melyek a föld színét megváltoztaták, de csak midőn azt emelték feljebb, mit amazok alkottak, mint például a Jura-hegy sorát, melynek anyaga egészen ily állatok művéből áll. Ilyen a demokrácia hatása a szociális világban. Minden nagy változás itt is tulajdonképp a sokaknak észrevétlen tevékenysége által idéztetik elé.

1989

Kétségtelen, hogy csak oly politika felelhet meg céljának, melyet következe[te]sen keresztülvinni lehet. Oly elvek felállítása, melyeknek végső következéseit elfogadni nem akarjuk, vagy melyeknek elfogadása nem áll hatalmunkban, pedig mindég veszélyes, mert a nép mindég levonja, s mindég követeli e végső következéseket. E két, a tapasztaláson alapuló tétel az, melyet a nemzetiségi kérdés elintézésénél soha szemünk előtt vesztenünk nem szabad. Nézetem szerént minden követelésnek, mely az egyéni szabadság és egyenlőség corollariuma, engednünk kell, ellenben mindent, mit nem az egyén, de a nemzetiség követel, az egyenlőséget, melynek szubjektuma nem az egyes polgár, hanem az egyes nemzetiség, meg kell tagadnunk, mert a jogegyenlőség elve így alkalmazva végkövetkezéseiben az állam feloszlásához vezetne, s ha jöhetnek is viszonyok, melyeknek ellenállhatatlan hatalma ezt vonják[!] magok után, legalább bizonyosan nem a magyar törvényhozásnak feladata, hogy ezt elősegítse.

A politika, melyet a nemzetiségünk irányában követnünk kell, ugyanaz, melyet Richelieu a reformáltak irányában (legalább amennyiben korának szelleme engedé) követett. Teljes szabadságot biztosítva a konfessziónak, s irányukban több szabadelvűséggel járva el, mint bármily más államférfiú, de kérlelhetetlen szigorral lépve fel, midőn a protestánsok a szabadságnál többet követeltek, s inkább ostrommal véve be La Rochelle-t, mint tűrve azt, hogy a felekezet, mint olyan, az államban külön államot alakítson.

1868-1869

1990

Ezerek között alig van egy, ki irodalmi műt, mint egészt, felfogni képes legyen, s ha néha megtörténik, hogy valamely új munka, mely a művészet szabályainak megfelel, megjelenésénél nagy hatást idéz elé, ez soha nem az egész kompozíció tökélyének, hanem egyes helyeknek tulajdonítható, melyek szépségök által a közönséget megragadták. Éppen ez áll az emberekről is; nem tulajdonságaik összességétől s azoknak arányától, mely a jellemet képezi, hanem egyes tulajdonságaiktól függ az emberek ítélete, s azért oly ember, ki sok hiba és gyengeség mellett egyes szeretetreméltó vagy kitűnő tulajdonnal bír, kortársai között mindég népszerűebb lesz a valóban erényes férfiúnál, kinél - miután az erény éppen különböző tulajdonaink összhangzásában és kellő mértékében áll - egyes szép tulajdonai nem tűnnek fel.

1991

Kár oly megvetéssel szólni a fantáziáról. Ha jól meggondoljuk, mindent, mi életünkben boldogít, ennek köszönünk. A gyermek, ki bottal kezében három pajtástól követve egy nagy sereg élén gondolja magát, s a hadvezér, midőn parancsára ezerek halnak meg, valami valóban nagyot vél véghezvinni. Az ifjú, ki kedvesének birtokáért életét áldozná fel, s a fukar, ki életének örömeit feláldozza, s még a gyalázattól sem ijed vissza, ha vele kincseinek halmát nevelheti, nem képzeleteknek köszönik-e örömeiket, nem azért fáradnak, azért lelkesülnek-e, mert fáradozásaik által oly boldogságot reménylenek, mely tulajdonképp nem is létezik? Mert hisz a nagy vagyon, földi boldogságunk e legprózaibb forrása is csak azért boldogít, mert általa minden örömök élvezhetése látszólag lehetővé válik.

1992

Amerika állami története mostanig múltjában találja magyarázatát. Az alkotmány, melyet a konföderáció alapítói hazájoknak adtak, s annak fejlődése az újabb évekig, a régi kolóniák s a protestáns egyház és község szervezetiből fejlődött ki, s a republikai institúciók azon erős erkölcsi alapokban találták fő támaszokat, melyek az éjszak-amerikai kolóniákat már keletkezésektől minden más országok felébe emelték. De tagadhatatlan, hogy Amerika népessége nagy változáson megy keresztül.

Minden év megváltoztatja az arányt, mely a kolonisták utódai, a tulajdonképpeni éjszak-amerikaiak s a bevándorlók között létezik, s ha ezek már most is tagadhatatlan befolyást gyakorolnak az állam ügyeire, az idő közeledik, melyben e befolyás túlnyomó lesz, a majoritást, mely az alkotmány szerént minden felett határoz, németek s írlandiak utódai képezendik, s Amerika jövője attól függ.

1993

A világon két hatalom van, mely hegyeket mozdít ki helyéből, a hit és a hitel. Napjainkban sokan azt látszanak hinni, hogy az első immár elveszté hatalmát, de talán eljön az idő, midőn meggyőződnek csalódásokról. Míg annyi ember lesz a világon, ki hitelre nem számolhat, legalább ezek között sokan hitökhez fognak ragaszkodni.

1994

Valóban nagy hatalmat csak oly ország gyakorolhat, mely a míveltségnek aránylag nagyobb fokán áll. De a míveltség, mely az egyes, számra csekélyebb népnek, túlnyomó befolyást ád, oly államra, mely bizonyos nagyságon túl terjeszkedett, és főképp különböző elemekből áll, s így egy bizonyos iránybani cselekvésre csak abszolutizmus által bírható, feloszlató hatást gyakorol, s innen van, hogy bármennyire tekintsünk vissza a világtörténelemben, a legnagyobb befolyást mindég aránylag kisebb népek s országok gyakoroltak, s hogy azon óriás birodalmak, melyek látszólag az egész világ függetlenségét veszélyeztetni látszottak, soha az általános hatalmat, mely után törekedtek, nem érhették el, s azon arányban melyben civilizálódva veszélyesebbekké váltak, mindég inkább közeledtek borulásokhoz.

1995

Mint Svájcban egyes tetők nagyobb magasságát abból vesszük észre, hogy a felkelő nap sugárai csúcsaikat elébb világítják meg, úgy mérhetjük az embereket. Kiket azon eszme, mely később általjánossá vált, elébb világosított fel, az bizonyosan magasabban áll.

1996

Korunk nagy szenvedéseken ment keresztül, talán még nagyobb szenvedések állnak előttünk. De ne csüggedjünk azért. Minden nagyobb átalakulás hasonló szenvedésekkel ját, melyek annál nagyobbak, minél fontosabbak azon eszmék, melyeknek körében az történik, de eddig mindenik, melynek emlékét a történelem feltartotta, az emberi nem jobbléte[hez] s erkölcsi emelkedéséhez vezetett, s ha természetes, ha sokan korunkon éppúgy kétségbeesnek, mint ez sokakkal a reformáció korában történt - mert nem foghatják fel, miként fog az emberi nem élhetni azon eszmék nélkül, melyek eddig a társadalom alapjait képezék -, erősen meg vagyok győződve, hogy valamint a reformáció, úgy korunk mozgalmai egy új, szebb fejlődésnek kezdetei.

1997

Ha valamely államszerkezet úgy alakíttatott, hogy abban azok, felelhetnek meg, az ily államszerkezet nem tarthatja fel ma, kikre nagyobb fontosságú funkciók bízattak, feladatuknak nem gát. Így történt az úgynevezett felvilágo[sult] abszolutizmussal, melynek magasztalására felhozott okok, hogy ezen kormányforma mellett a fejdelemnek érdekei az állam érdekeivel ugyanazok, s hogy minden egyes felmerülő kérdésnél senki nem ítélhet igazságosabban, mint az, ki magas állása által minden külön érdeken túlemeltetett, megsemmisülnek, ha e kormányforma védőit egyszerűen kérdezzük, vajon hiszik-e, hogy mindazon esetekben, melyeket kétségtelenül egy felvilágos[od]ott fejdelem határozhatna legcélszerűbben, csakugyan a fejdelem határoz. - S ugyanazt mondhatjuk jelen miniszteriális rendszerünkről. Bebizonyíthatjátok, hogy legjobb, ha minden ügy azok által döntessék el, kik a törvényhozás többségének bizodalmát bírják, s kimondhatjátok a felelősség elvét is, de hogy minisztereitek azt, mit elv szerént nekik kellene teljesíteniek, csakugyan teljesítsék is, azt, míg az emberi természet a régi marad, s a tárcával Fortunatus minden adományait nem adhatjátok ő Excellenciájoknak, sem a fejdelem, sem a népek akarata nem érheti el, és ezért meggyőződésem, miként egész alkotmányos rendszerünknek nagy átalakuláson kell keresztülmennie, melynek lényege abban áll,

hogy az individuális szabadság s a helyhatósági autonómiának köre tágíttatván, a kormánynak teendői a lehetőség szerént szabatnak ki.

1998

Nagyon sokat foglalkoztam a történet azon korszakaival, melyek alatt az államok szerkezete egyszerre nagy átalakuláson ment keresztül. Mindezen epochákban kivétel nélkül azon jelenséget találjuk, hogy éppen azok, kik az átalakulást indítványozták, vagy a mozgalmat vezették, annak eredményeivel nem elégedtek meg. Sőt minden ily mozgalomnál fordul elé oly időszak, melyben a vezetők a jövőn kétségbeesnek. Így volt az a reformáció korszakában Münzer kísérletei s a paraszthad után, így az angol és francia forradalom alatt, sőt, ha Washington levelezését 785-től 787-ig átnézzük, meggyőződünk, miként az amerikai szabadság, sőt maga annak minden túlzástól ment vezetője sem menekülhetett egészen azon kínos érzéstől, mely a szívet azon gondolatnál eltölti, hogy egész életünk fáradozásai csak azt eredményezték, hogy vele magunknak s másoknak nyugtalanságot okoztunk.

Ezen általános jelenségnek több oka van.

Az első az, mert nagy mozgalom, ha célját elérte is, rögtön nem szűnhetik meg, s így minden nagyobb átalakulás után egy bizonyos nyugtalanság s mozgalom marad fel, mert éppen mert célját nem látjuk, aggodalmat okoz.

A második, mert minden nagyobb átalakulás, midőn a régi halomra döntetik, s az új sokszor csak tervben, de legfeljebb megkezdve állíttathatik helyébe, egyszersmind nagy rendetlenség korszaka is, s mert nem is vehetjük rossz néven, ha a többség ezt tapasztalva vagy a régi, vagy egészen új állapotok után vágyódik, s a jelennel tulajdonképp senki sem elégszik meg. Hisz mindezen ócsárlóknak végre igazuk van. A ház soha nem lakhatatlanabb, mint azalatt, midőn azt átépítik.

Végre harmadszor: nincsen ember annyira bölcs, hogy a mozgalmat, melyben maga is részt vesz, helyesen ítélhetné meg. Éppen mert azt, mi körünkben történik, tökéletesen látjuk, mert az egyes jelenségek magyarázata elfoglal, nem vagyunk képesek az egésznek áttekintésére.

Ha tehát korunk mozgalmainál, főképp hazánkban, néha aggályok töltik lelkünket, ne essünk kétségbe egyes fenyegető jelenségek felett. - A túlhajtás pillanatnyilag akadályozhatja haladásunkat, sőt minden haladásnak közelebbi veszélye ebben áll, de valamint csaknem képzelhetetlen, hogy ott, hol bizonyos elvek vagy irányok az egész társaságot áthatották, azok egyesek által a túlzásig ne fejlesztessenek tovább, úgy ily túlzások inkább az általános irány-nak hatalmát bizonyítják, mint azt veszélyeztetik, és sokszor még azon jó hatást idézik elé, hogy azon veszélyekre figyelmeztetnek, melyek egy bizonyos irányban haladva kikerülendők.

1999

Ritkán találkozunk emberrel, ki azon vidéket, melyben lakik, szépnek tartaná. A hegylakó szép vidék alatt a termékeny rónaságot érti. Mi, alföld emberei, a Svájc legridegebb bérceit. Ugyanezt tapasztaljuk minden más, s így a politikai állapotoknál is, melyekben egyes emberek élnek. De ne panaszkodjunk az emberi nem ezen tulajdonsága ellen. Ezen elégedetlenségnek köszönjük minden haladásunkat. Igaz, e haladás néha kínos, közötte nemcsak emelkedünk, de néha süllyedünk is, de nem jobb-e még ez is a tespedésnél, melyet, mint a vizeknél, úgy a népeknél mindég a rothadás jelenségei követnek, míg a nép, mely magasságából egyszerre

lesüllyed, mint a patak, mely a mélységbe omlik, s midőn habjai minden egyes sziklalépcsőnél megtörnek, csak salakjától s iszapjától tisztul meg.

2000

Nevelés

Minden oktatás csak úgy felelhet meg céljának, ha az a gyermek egyéniségéhez alkalmaztatik, s ez éppen ellenkezője annak, mit iskoláinkban látunk, hol száz gyermek ugyanazon rendszer szerént egy tanító által egyszerre nyeri oktatását.

Ez egyike iskolai rendszereink ellen előhozott legfontosabb ellenvetéseknek.

Szolgáljon megnyugtatásunkul a tapasztalás. Alkalmazva találjuk a két rendszert.

Az egyénesített oktatást felsőbb osztályainknál, kik gyermekeiknek külön nevelőt tarthatnak. Az iskolai rendszert általjánosan. Honnan kerülnek ki legkitűnőbb férfiaink? Azok sorából-e, kik magánynevelést nyertek, vagy azokéból, kik az iskolában taníttattak?

Az ok abban fekszik, mert minden, az iskolában tanított gyermek azt vévén ki az oktatásból, mi egyéniségéhez illik, maga individualizálja tanítását, míg a nevelő csak igen ritka esetben ítélvén helyesen a gyermek tehetségeiről (miután minden hajlam s tulajdon megismerése gyermekeknél, hol azok még fejletlenek, a legnehezebb), a legjobb szándékkal többnyire elhibázza a helyes irányt.

2001

Nevelés

Kétségtelenül nagy veszélyek fenyegetik társadalmunkat azon roppant különbség következésében, mely ugyanazon államok - törvény szerént egyenjogú - polgárai között vagyonbeli viszonyaikra nézve létezik, s midőn a szegényebb osztályokat addig, míg a rend fenntartható, a gazdagoknak csaknem korlátlan uralma alá veti, éppen ezért a rend felbontására izgatja mindazokat, kik a vagyon nagy különbségének következései alatt szenvednek.

Meggyőződésem szerént nem kevésbé károsak azon hasonló, sőt talán még nagyobb különbségnek következései, melyek a különböző osztályok míveltségi állapotában léteznek, melynek, hogy mást ne említsek, szükséges eredménye, hogy miután azok, kik a sajtóban s a politikai élet terén működnek, a míveltségnek sokkal magasabb fokán állnak, a törvényhozás soha nem felel meg azon nép kultúrai állapotjának, melynek számára törvényeit alkotja, s midőn egyrészről több jogokat ád, mint mennyit a nép követel, másrészről (például a vallási törvényekben) néha a nép legszentebb érzelmeit sérti.

E bajon könnyebb segíteni, mint birtokviszonyaink ferdeségein, hogy azonban e bajon segítenünk kell s pedig mentül elébb, az nem szenved kétséget, mert valamint tagadhatatlan az, hogy ámbár a középkor privilégiumai megszűntek s a jogegyenlőség elve elfogadtatott, a társadalom különböző osztályai jelenleg távolabb állnak egymástól, mint csak egy század előtt is, úgy bizonyos, hogy ennek s azon ellenségeskedésnek, mellyel a különböző osztályok egymást tekintik, főoka nem szociális, sőt nem is vagyonbeli, hanem kultúrai különbségekben fekszik. Bármit mondjon a törvény, mívelt emberek az egészen míveletlenek[et] soha hasonlóiknak tekinteni nem fogják, s ezek mindég a félelem vagy legalább bizodalmatlanság azon

nemével fogják fogadni magasabban álló hontársaik szavait, mellyel az amerikai még a misszionáriust is nézi.

2002

Mikor még kicsi fiú voltam - mert 5 éves koromtól rendesen elvittek a budai színházba -, azon fogalmam volt, hogy ha a darabnak csak 1 vagy 3 felvonása van, az vígjáték, s ha 5 felvonásos, szomorújáték. Emlékszem, mennyire nevettek ezen definíción, de ha életünket színdarabnak tekintjük, erre legalább illik gyermeki értelmezésem; bizony szomorújátékká válik életünk, ha az egy bizonyos hosszúságot meghalad.

Itt egy észrevétel jut eszembe. A pedagógok nagy része a színházat a gyermekekre nézve károsnak tartja. Én másképp vagyok meggyőződve. A színházról ugyanaz áll, mi a gyermekmeséről. Ha a fantáziának ébresztését s fejlesztését feleslegesnek vagy éppen károsnak tartjuk, akkor csakugyan nem kell gyermekeinket a színházba vezetnünk, mert erre semmi nagyobb hatást nem gyakorolhat, de ennél többre a hatás soha nem terjed, s az, mi egyes, például erkölcstelen irányú darabokban a gyermekre nézve káros lehetne, hatás nélkül vonul el szemei előtt.

A gyermek úgy jár a színházzal, mint valamennyien később az élettel. Először csak a színhelyet és a kosztümöt veszi észre, később ismerni kezdi az embereket, még később érti, mit mondanak, s végre gyanítja, mit akarnak, de az egész darabnak értelme és valóságos célja mindég titok marad előtte, s ha hazatér, legfeljebb egyes jelenetek emlékével, s azon általános benyomással alszik el, hogy az egész darab mégis igen szép volt.

2003

Aki egy bizonyos koron túl író marad, ne felejtse el, hogy munkái csak úgy bírhatnak érdekkel, ha azok, mint a tükör, minden tárgyat a lehető legtisztábban reflektálnak.

2004

Nevelés

Azok, kik folyvást a politikai jogok kiterjesztése mellett izgatva, ezáltal azon intézkedéseket, melyeknek célja a míveltség kiterjesztése, [kárhoztatják], körülbelül úgy járnak el, mintha valaki a nép iránti rokonszenvének bebizonyítására hirdetné, hogy a falu lakóit mind részesíteni akarja a vadászat élvezetében, s őket mint hajtókat alkalmazná, kik a vadat az ő és barátai mulatságára kergetik. Hisz azon szerep, melyet a nép azon részének, mely a jogainak használatára szükséges míveltséget nélkülözi, a politikai téren juttat, csaknem egészen hasonló ahhoz, melyet a lármázó hajtósereg úri vadászatoknál visz.

2005

Pol[itika]. Erdély

A nép türelmetlen s többnyire avval vádolja kormányát és a törvényhozást, hogy nem elég sebesen halad. Ne vegyük ezt rossz néven. Tudja mindenki, hogy a gyermek azon különböző

tárgyak távolságát, melyet egyszerre lát, csak tapasztalás által tanulja ismerni, s így van e népnél is, és ennek is hosszú tapasztalásra, melyet csak a politikai jogok hosszú gyakorlata adhat, van szüksége, míg meggyőződik, hogy bizonyos változások, egy vagy más javítás, melynek szüksége- és lehetőségéről mindenki meggyőződött, csak egy bizonyos idő után, csak miután egy bizonyos irányban bizonyos számú lépéseket tettünk, érethetik el. Maga e türelmetlenség sokszor eszköze, többnyire előmozdítója a haladásnak. De egyet követelhetünk, s ez az, hogy a türelmetlenség ne csak panaszokban s a kormány és törvényhozás mulasztásainak hangzatos rosszallásában, hanem tettekben nyilatkozzék, azáltal, hogy mindenki, ki a haladás lassúságát rosszallja, minden hatalmában álló eszközt felhasználjon, hogy a cél, melyet elérni óhajt, mennél gyorsabban közelíttessék meg, és én csak ezt kérem, azt követelem mindenkitől, ki a haladást, mely a nevelés mezején történt, szerfelett lassúnak tartja. Legyen türelmetlen mindenki, és buzdítsa szavával a kormányt és törvényhozást nagyobb tevékenységre, de tegyen mindent, mi e szent ügy haladására hatalmában áll. Törvényeink elég tág tért nyitnak minden egyes polgár tevékenységére stb. stb.

2006

A demokráciának is vannak parvenüjei, s elég nagynevű s szívében büszke urat ismertem, ki népies modorában magát senki által felülmúlni nem engedé. Többnyire ezen urak sorsa ugyanaz, mint a meggazdagodott üzéreké, kik az arisztokrácia soraiba tolakodnak. Tökéletesen utánozzák, sőt túlozzák a népnek hibáit, de éppen jobb tulajdonaikat nem tulajdoníthatják el, és azok, kiknek körébe tolakodtak, soha ez idegeneket magokhoz hasonlóknak nem fogadják el.

2007

Minisztériumok nem azáltal tartják fel magukat, amit akarnak vagy szólnak, hanem azáltal, amit tesznek. Itt is nem az a fődolog, hogy üdvöst vagy nagyszerűt, hanem, hogy sokat tegyenek. Alkotmányos országban a nép mindenekfelett elfoglaltatást kíván, s ha a kormány a többségnek ezt nem tudja adni, elveszti többségét.

2008

Talán nem létezett soha alkotmányos minisztérium, mely miután egy ideig kormányzott, ha nem is többségét, legalább népszerűségét nem vesztette volna el, s ezen bámulni vagy bosszankodni nincs okunk, mert e jelenség részint a minisztériumok eljárásában, részint a nép természetében találja magyarázatát.

Minden minisztérium, mielőtt kormányra lép, mint programját, oly célokat tűz ki, melyek, habár elveinek szükséges következései, de olyanok, melyek hivataloskodásoknak első éveiben el nem érhetők, s így minden minisztérium többet ígér, mint teljesíteni képes. - És a nép mindég még többet vár, mint neki ígértetett.

A minisztérium, mentül becsületesebb emberekből áll, annál nagyobb feltételekkel lép hivatalába. S a nép, mennyivel népszerűbb embereket lát a kormány rúdján, annál korlátlanabb reményeiben. Bámulhatjuk-e, ha az egyik azt, mit feltett, kivinni nem tudja, s ha a másiknak reményei nem teljesülnek, s így csalódva látják magokat?

Talán nincs ember, ki, ha valóban nagy feltételekkel lépett valamely pályára, azokat egészen kivihette, s talán nem vezetett senki nőt az oltárhoz, melyben mindazt feltalálta volna, mit benne várt. Mért képezzenek e részben kivételt a miniszterek s a nép, mely végre is csak egyesekből áll, s így szeretetében épp azon csalódásoknak van kitéve, mint minden egyesek.

A baj mindenesetre kisebb, miután a viszony, mely a nép s miniszter között létezik, oly könnyen feloldható.

2009

Többször fordult elő az eset, hogy fejdelmek bizodalmokkal oly férfiakat ajándékoztak meg, s hogy ezáltal oly emberek jutottak egy időre kormányra, kik az állammal tudományosan foglalkoztak, s aziránt, mi teendő, magoknak meggyőződést szereztek. Így volt például Turgot; és mégis mi keveset vihettek ki, legjobb akaratokkal s azon hatalommal, mely egykor egy abszolút király miniszterének rendelkezésére állt.

2010

Jó adminisztrációhoz (s ez tulajdonképp jó kormánynak lényege) nem sok ész kell, de igen sok rend.

2011

Hiszem, hogy az emberi nem oly haladásra képes, melyről még fogalmunk nincs, és a jólétnek és szellemi hatalomnak oly fokára emelkedhetik, mely legvérmesebb reményeinket felülmúlja. Csakhogy az emberek nagy része jelenleg még nem emelkedett intelligens lénnyé, és hogy mielőtt társadalmi és politikai helyzetünkben a nagy haladást reménylhetjük, nagy haladást kell tennünk a civilizációban.

Ennek emelése a fődolog. A többi játék.

1868-1870

2012

Ki mondhatja, hogy a közvélemény nem tesz csudákat. Néhány rongy papirost kinccsé változtathatja át; abból, ki talán országának utolsó embere volna, az elsőt teheti, ki előtt mindenki meghajlik, s kinek gyenge szava milliókat örömmel vagy félelemmel tölthet. Csak egy lehetetlen a közvéleménynek, az, hogy bárminek akár anyagi, akár morális természetét megváltoztassa, s valamint a szelet papír, melyre az Angol Bank nagy értéket írt, azért egy porszemmel sem válik súlyosabbá, úgy az, ki előtt milliók meghajlanak, ha az volt, nyomorult és szerencsétlen fog maradni.

2013

Vannak asszonyok, kik mindent elbírnak, mindent eltűrnek, csak hidegséget nem. Mint a pálma, mely forró hazája legerősebb viharjainak ellenáll, s a közmondás szerént szebben nő a teher alatt, és elveszne egy fagyos nap alatt. S ilyen Ilonám. Meleg éghajlatban nőtt fel ő.

2014

Mily gyengének kell lennie oly embernek, kit már egy rendjel, melyet mellére akasztanak, kihoz súlyából.

2015

Ne legyetek túl szigorúak a nő gyengeségei iránt, legszeretetreméltóbb tulajdonainak egy része ebből fejlődik. Nem támaszul, hanem, hogy mint a repkény a fa rideg törzsét átölelve, setét kérgét zöldjével s virágaival takarja el, úgy a férfiúnak életét szebbé tegye, ezért adta őt a természet nekünk, s ti nem bocsáthatjátok meg neki, hogy nem oly kemény, nem oly hajthatatlan, minőknek ti képzelitek magatokat, s minő ha lenne, nem simulna hozzátok. Nádszálnak mondjátok! Igen, az: nádszál, melyet a gyenge szellő is ingadoztat, de mely azért nem mozdul helyéből, csak megtörik. Ó, ne panaszkodjatok a nő gyengesége ellen, ne vádoljátok őt miatta; de ne feledkezzetek meg e tulajdonáról, s óvjátok az élet viharjaitól.

2016

Tudományaink hipotézisokból indulnak ki, államaink jogfikciókon alapulnak, hitünk, reményeink, szeretetünk oly alapokon nyugszanak, melyeknek helyességét bebizonyítani nem lehet, s egész boldogságunk csalódásokon alapszik, melyek létünk nyomorúságát velünk elfelejtetik; s ti azt hiszitek, hogy a poézist az életből kiküszöbölhetitek, s hogy hideg számolásotok az embereket valaha ki fogja elégíteni?!

2017

Ha az ember okos lény, ha szabad akarattal bír,

az elsőből következik, hogy saját szükségeit maga ismeri legjobban, s legjobban önmaga gondoskodhatik azoknak kielégítéséről,

a másodikból, hogy minden, mi akaratának szabadságát korlátolja, mert természetes tulajdonaival ellentétben áll, megelégedését lehetetlenné teszi.

És éppen azért, az emberi jólétnek s megelégedésnek első feltétele a szabadság, s mentül magasabbra emelkedik míveltségében, azaz mentül inkább felel meg az okos lény fogalmának, annál inkább azzá válik. S az államnak feladása, legalább valóban mívelt népnél nem más, mint az, hogy mindenkinek szabadságát biztosítsa.

Minden korlátok, melyeket az állam az egyesek szabadságának felállít, csak annyiban igazolhatók, amennyiben azok mások szabadságának biztosítására szükségesek.

Az állam egyéb céljai.

Magam is a biztonságot állítottam fel.

Míveletlen népeknél az állam célja a mívelődés.

Históriai fejlés.

2018

Kevés ember van tisztába[n] aziránt, hogy főképp konstitucionális országban, a kormánynak feladata szorosan véve csak az, hogy kormányozzon. A kezdeményezés, az erő, mely mindent véghez visz, nem a kormánytól, hanem a néptől várható. Abszolút országban a kormány a nagy világ, melynek sugárai mindenre terjednek, alkotmányos országban a kormány csak az üveg, mely a mindenünnen jövő sugárokat egy gyúpontban egyesíti.

2019

Mint midőn valaki kis méccsel egy nagy terembe lép, s majd ide, majd oda irányozva kis világát, a temérdek dolog között majd egyet, majd mást meglát, de anélkül, hogy az egészről fogalma lenne, vagy azon temérdek tárgynak, melyet a terem magába foglal, csak sejdítené is [mibenlétét]. - Ilyen tudományunk. Kár annyira büszkélkednünk.

2020

Képzelhet-e valaki oly hatalmat, mely a tengert mesterségesen egy tükörré tudja simítani; s mégis a habok elsimulnak, s e csudára nem szükséges semmi más, mint hogy semmi a tenger nyugalmát ne zavarja fel, s a víz természetének törvényét követve magában arányba tegye magát. Úgy vagyok meggyőződve, hogy sok, mi az emberi társaságban hasonlóképp kivihetetlennek látszik, éppoly könnyen történhetnék meg, de csak ugyanezen feltétel alatt. Mert minden valóban nagy dolog nem tétetik, hanem történik, s a feladat tulajdonképpen csak az, hogy ne akadályoztassék.

2021

Nagy helyzet oly hatást gyakorol, mint a mikroszkóp, mely alatt sok dolog látszik meg, melyről senkinek fogalma nem volt, s minden, akár szép, akár rút legyen, nagyszerűnek tűnik fel. Teljesen meg vagyok győződve, hogy legnagyobb része azoknak, kiket a históriában bámulunk, igen középszerű ember volt.

2022

Ha az emberi dolgok fejlését tekintjük, semmi nem tűnik fel inkább, mint azon hasonlóság, mely történetünk különböző korszakai között létezik. Különböző kosztümben, de ugyanazon emberek lépnek fel, ugyanazon jó s rossz tulajdonokkal, s még az események következésében is egy bizonyos rendet tapasztalunk, s ezért természetes, ha sokan az emberi történetben csak körfutást látnak, mely alatt nem haladunk, hanem csak forgunk. De ezen nézet csak az állapotok felszínű felfogásán alapszik, és csak félig való, s ki a történetet mélyebben tanulmányozza, azon meggyőződéshez fog jutni, hogy ezen körfutáson kívül, melynél ugyanazon tünemények újra s újra visszatérnek, az emberi történetben egy más mozgalmat észlelünk, mely szinte talán csak körfutás, de oly nagy körben, melyet be nem láthatunk; úgyhogy történetünk talán legjobban a föld mozgásával hasonlítható egybe, mely midőn saját tengelye körül forog, egyszersmind messze körben a napot kerüli meg, s evvel együtt valószínűleg még egy más központ körül mozog, s így tovább. - Ki fogja fel a nagy egészt, melyet csak gyanítva is, leborulunk Isten nagysága előtt.

2023

Valószínű, hogy az emberek kedélyi tulajdonai, érzései és szenvedélyei is bizonyos változásokon mennek keresztül. A míveltség foka hatást gyakorol ezekre is, legalább az érzések és szenvedélyek tárgyára, s azon fokozatra, melyben azok nyilatkoznak, de bizonyos, hogy e változások sokkal kisebbek, mint azok, melyek az emberek gondolkozásmódjában történnek, melyek azon módban alakulnak át, mint ismereteink köre tágul, és végre érzéseinkre is hatást gyakorol. Ha igaz, hogy arra kell törekednünk, hogy mindég jobbak legyünk, ha jóságunk, minden moralitás csak helyes gondolkozásunknak s azon hatásnak eredménye, melyet meggyőződésünk cselekvéseinkre gyakorol, kétségen kívül az, hogy ismeretünkben haladjunk, legfőbb feladása az embernek. Bármit mondjunk, nincs más haladás.

2024

Két dolog ellen panaszkodunk leginkább: az, hogy az emberek nem állhatatosak, s hogy mindég elégtelenek. De gondoljuk magunknak az embereket e két úgynevezett rossz tulajdonok nélkül, gondoljuk, hogy népek s egyesek valamely állapothoz ragaszkodnak, hogy helyzetekkel megelégednének, s hol állnánk. - Nem éppen a népek állhatatlansága, nem éppen az elégedetlenség, mely őket soha pihenni nem engedi, oka-e minden haladásnak? S nevezhető-e rossz tulajdonnak az, mi mindannak feltétele, mit az emberben bámulunk, s mire büszkék vagyunk?

De e tulajdonok alapjai egyszersmind szenvedéseinknek is. - Kétségtelenül.

De ha az, mi haladásunknak feltétele, mi az oktalan állattól megkülönböztet, s mi nélkül emelkednünk nem lehet, okozza szenvedéseinket, nem bizonyítja-e ez, hogy e szenvedés természe-

tünkben fekszik, mely arra kényszerít, hogy mindig előbbre törekedjünk, s így arra int, hogy földi létünk feladata nem a boldogság, hanem a haladás. - Meddig? Mily cél felé? Ki tudja ezt - de éppen ezen ellentét, melyben a megelégedés legnemesebb hajlamainkkal s tulajdonainkkal áll, győz meg arról, hogy emberi létünket csak átmeneti állapotnak tekintsük, hogy e szenvedéseket, melyeken keresztülmegyünk, úgy tekintsük, mint azon fájdalmakat, melyeket gyerekkorunkban a növés okoz, s melyeket épp azért fel sem veszünk. Mert ugyan ki bánja, ha néha rosszul érzi magát, s tagjai fájnak, ha tudja, hogy ez csak azért van, mert nő s erősödik. S így venni földi bajainkat, végre a legjobb filozófia, legalább én ebben találtam legjobb megnyugtatásomat.

2025

A középkori királyságtól az abszolút monarchiához az állandó hadseregek által eszközöltetett [az átmenet]. - Vajon azon uralkodók, kik Poroszország példáját követve most az általános fegyverkötelezettséget akarják behozni államaikba, meggondolták-e, hogy azon pillanatban, melyben minden polgár katona, hadsereg - mint külön rend - nem létezik, meggondolták-e, hogy midőn minden polgár katona, egyszersmind minden katona polgár, hogy ily viszonyok között alkotmányos országban a sereg abszolút uráról szó nem lehet, s mik lesznek ennek következései a monarchiára nézve?

2026

Nagy dolgok történnek századunkban, s némelyek minden zaj nélkül. Ilyen a munkások általános asszociációja. Hiszi-e valaki, hogy ha ez - mi valószínű - tarthatatlanul tovább megy, vasútjaink mellett, melyek a világ távol országait oly közel hozzák egymáshoz, a nemzetiségi különállás lehetséges lesz, ha még a különböző népek azon osztályai, melyeknek érdekei közösek, ezeknek védelmére egyesülnek?

2027

A tapasztalás azt bizonyítja, hogy a míveltség ugyanazon fokán álló népek között az uralkodott a többiek felett, mely maga korlátlanabb uralkodás alatt állt, sőt így kormányzott népek néha sokkal magasabb míveltségűeket is meghódítottak. Ennek oka abban kereshető, mert valamint az egyénnél, úgy népeknél a hatás, melyet gyakorolnak, azon mértéktől függ, melyben minden erejeket akaratoknak alávetik. Ez titka az orosz nép nagyságának. A mívelődés magasabb fokán ez változik, de magas foka szükséges a míveltségnek arra, hogy a belátás az abszolút uralomnak hatását pótolhassa.

2028

Két dolog van, mire megelégedéssel tekintek vissza, s mit tőlem még elleneim sem tagadhatnak meg. - Az első, hogy bármennyiszer csalódtam, bármennyiszer kétkedtem egyes nézeteim felett, nem ingadoztam soha érzelmeimben, s egyes eszmékhez soha nem vesztettem el bizodalmamat.

A második, hogy egész életem ezen eszmék létesítésének volt szentelve, s mint magamat, úgy minden tehetségeimet mindég csak ezen eszmék eszközének tekintettem. - Az írónak azon előnye vagy hátránya van, hogy nemcsak tettei, de gondolatjai is a világ előtt fekszenek. -

Nyelvünk halad, korunkban az eszmék sebesen változnak s hamar avulnak el, s így összes munkáim, melyek a nemzet fejlődésére korunkban elég hatást gyakoroltak, talán nem fogják túlélni szerzőjöket, de míg azok fennmaradnak, ki azokon végigmegy, el fogja ismerni, hogy azon demokráciának, mely nem lármáz, de dolgozik, nem másokat levonni, de emelkedni akar, mely nem a pór uralma, de szabadság után vágyódik, e hazában én is egy kis bajnoka voltam, s hogy ha életem sem azoknak, kik dicsőség vagy vagyon, sem azoknak, kik megelégedés után törekszenek, például nem szolgálhat, egy becse megvan, s ez az, hogy mint a mágnestű, mindig egy felé mutattam, s ennek is megvan haszna.

2029

Egy vigasztal, s ez azon meggyőződésem, hogy valamint az anyagi természetben nincs világ oly parányi, mely a setétséget legalább szűk körben nem oszlatná el, és nincsen setétség oly tömör s általános, mely a világosság hatását megsemmisítené, úgy a nagy küzdelemben is, mely napjainkban az emberiség legszentebb érdekeiért folyik, s melynek egyik harcosa vagyok, soha a setétség a világosság felett győzni nem fog.

2030

Naponként süketebb leszek. Avval vigasztalom magamat, sokkal több badarságot, mint okos dolgot hallani, ez még nem nagy szerencsétlenségnek látszik, a baj csak az, hogy az emberek éppen a legnagyobb badarságokat mondják el leghangosabban, s hogy ezért süketségemmel e részben is keveset nyertem.

2031

A napokban Renz műlovardájában voltam. Eszembe jutott, mennyire hasonlít életünk ily előadáshoz. Közepében egypár mívész aranyos ruhában homloka izzadásában produkálja magát. Fejdelmeknek tarthatnád, ha nem tudná mindenki, hogy komédiások, s hogy még a mosolygásért is, mellyel magokat a taps után meghajtják, fizetve vannak. A közönségnek joga izzadni, bámulni az előadók nagy ügyességét, tapsolni s fütyülni s végre fizetni mindenekelőtt. - Schey zsidó, ki minap nálam volt, mondá: die menschliche Natur braucht Geld; ha ez nem lenne, bizonyosan nem látnánk műlovardát, de valószínűleg sokkal kevesebb kormányzási vágyat is. Ha a kormányzás nem volna oly jövedelmező, s a kormányoztatás oly drága, talán soha forradalom nem történne a világon.

2032

Mondják, az ember szabadságra született, s mégis semmi nem esik nehezebben, mint elhatározni magunkat. Ez is egyike azon ellentmondásoknak, melyeket természetünkben találunk.

2033

Nem hiszem, hogy egy irodalmi mű legyen a világon, mely többször magasztaltatott, mint Fénelon Telemachja, s mégis kevés van, mely kitűzött célját kevesebbet érte volna el. Én legalább azt hiszem, hogy e könyv sokkal több hasznára volt azoknak, kik franciául, mint azoknak, kik kormányozni tanultak.

2034

Bizonyos, hogy az élet legnagyobb élvezeteit csak nemes érzelmek- s nagy eszmékben találjuk, s mégis hány szülőt találunk, ki egész életét annak áldozza fel, hogy gyermekeinek szerezzen vagyont - mi végre is csak arra való, hogy anyagi nélkülözésektől mentse fel -, s mily keveset, ki arra gondot fordítana, hogy gyermekeit az élet legfőbb, sőt egyedül való örömeinek élvezetére képessé tegye.

2035

Rossz szolgálatot tesz, ki a nép hitének vagy bizodalmának tárgyait lerontja, midőn még más nincs, mi azoknak helyét pótolhatná. Mint ki a hegyoldalon erdőt kivág, s nem gondoskodik, hogy helyében egy új növényzetnek magvait hintse el, melyet első időben a kivágott rengeteg cserjéi őrzenek meg, ez egykor zöld helyet örökre pusztítá el, úgy cselekszik az, ki a népet hitének s tiszteletének tárgyaitól megfosztja. Mert mint a kopáron hagyott hegyoldalról a zápor a termőföldet lehordja, míg az terméketlenné válik, ekként hatnak az idő viszontagságai a népre, melyet semmi magasabb eszme nem óv meg annak hatásától.

2036

Úgy látszik, az emberi természet nem bírja el a hatalmat. Legalább a történelem azt bizonyítja, hogy nemzetek azon arányban, melyben az uralkodás az ő kezeikbe megy át, az abszolút fejdelmek minden hibáit veszik fel. Megvetve a jó tanácsokat, csak hízelgőket tűrve magok körül, s elkapatva saját mindenhatóságuk érzete által, míg hatalmuk végre, mint minden hatalom, a vele elkövetett visszaélések következésében megtörik.

2037

Ha jelen államainkat tekintjük, a bajoknak nagyobb része két kútfőből ered.

Az egyik az, hogy a civilizációval azon tárgyaknak száma s kiterjedése, melyekről az államnak gondoskodni kellene, oly arányban nevekedett, hogy az minden kormánynak erejét felülmúlja. Én részemről meg vagyok győződve, hogy Európa alkotmányos országaiban nem találkozik egy miniszter sem, ki azt, mit hivatala szerént kormányoznia kellene, s miért csak ő felelős, tettleg kormányozni képes volna.

A második, mi szinte magasabb míveltségünk eredménye, az, hogy korunk jogfogalmaival s a felvilágosodás terjedése következésében az emberek nem oly könnyen kormányozhatók, mint hajdan, midőn minden magasabb parancs vak engedelmességre számolhatott.

Az állam eszerént rendszere következésében oly feladatot tűzött ki magának, mely megoldhatatlan, s ezért bajainkon segíteni mindaddig nem is lehet, míg e feladat nem változott, s az állam hatáskörének sokkal szűkebb korlátok nem tűzettek ki, vagy (mert ez csak akkor történhetik, ha azt, mi eddig az állam feladatának tekintetett, mások veszik át) ha sikerülni fog az állam körében kisebb organizmusokat (társulatokat) alkotni, melyek mindannak kormányzatát átveszik, mi nem egyenesen az egész államot illeti.

2038

Sokan, úgy látszik, azon csalódásban élnek, hogy mihent a nemességi kiváltságok megszűntek, s a nép azon institúciókban részt vesz, melyekből elébb ki volt zárva, már a demokrácia meg van állapítva. Ily törvényes intézkedések elégségesek lehetnek arra, hogy az arisztokráciát megrontsák (és mint a tapasztalás mutatja, még erre sem), de a demokráciát nem alapítják meg.

Vannak institúciók, melyek már természetöknél fogva arisztokratikusok (mint például megyei rendszerünk), s hol ilyenek fenntartatnak, ott a születési arisztokrácia előjogainak megszüntetése csak a pénzarisztokrácia uralmát alapítja meg. Ezt látjuk Rómában, hol a patríciusok előjogainak megszüntetése csak az equitesek hatalmát alapította meg, ezt Hollandiában, hol a régi nemesség helyét a mynheerek foglalták el, ezt a középkor alatt Olasz- és Németország mindazon városaiban, melyekben a demokratikus céhek az arisztokratikus családokat (Geschlechter) legyőzték.

Bizonyos institúciók mellett a nép nagy száma mindég csak eszköz lehet, s míg ezek fennállnak, a jogegyenlőség, mely neki adatott, reá nézve csak azon praktikus eredményt idézi elé, hogy magát egyes hatalmasoknak eladhatja.

Arra, hogy a demokráciát megalapítsuk (és én osztom Tocqueville nézetét, hogy ez korunk fő feladata), institúcióink megváltoztatása szükséges, s pedig nemcsak annyiban, hogy azon jogok, melyek a születési arisztokrácia által élveztettek, a népre mennek át, hanem az institúciók lényegében, hatáskörében.

Arra, hogy a demokrácia ne csak név szerént, hanem tettleg befolyást gyakoroljon, s hogy ezen befolyását biztosítottnak tekinthessük,

1° oly institúciókról kell gondoskodnunk, melyek által a nép alsóbb rétegei is, s pedig azon körben, hol ez leginkább érdekekben fekszik, korlátolt helyzetök s míveltségök mellett is befolyást gyakorolhassanak.

2° Oly institúciókat kell megállapítanunk, melyek által a nép felsőbb osztályai is az őket természetesen megillető befolyást gyakorolhassák az államra anélkül, hogy erre a nép alsóbb osztályait jogkörökben megszorítaniok, vagy velek, mint eszközökkel visszaélniök kellene.

Jelen helyezetünkben a demokrácia ezen kellékei hiányzanak.

Általján véve a nagy átalakulás, melyen keresztülmegyünk, nem állhat meg annál, hogy csak az egyes osztályok változtatják meg a helyzetet, melyet az államban elfoglaltak, hanem magának az államnak, formáinak, egész szerkezetének változni kell.

Mi jelenleg az emberi társadalomban történik, hasonlít azon nagy alakuláshoz, mellyel jelen világrendszerünk kezdődött. (Laplace teóriája.) Az anyag egyes részeinek tömörülése egy pont körül. Új központok s külön rotáció kezdete, a planéták rendje.

Ez csak kép, de olyan, mely a tényt világosan fejezi ki.

2039

A viszony a szülők s gyermekek között hasonló ahhoz, melyben a törzs ágaihoz áll. Bármennyire függnek egymástól, mégis, mihent az ág törzsétől elvált, s külön irányt követ, minden évvel távolabb állnak egymástól, s a felnőtt ág találkozik más, egészen idegen fák ágaival, de saját törzsével soha többé. S mégis ez hordja ágainak terhét, s minden csapásnál,

mely azokat éri, megrendül legmélyebb gyökeréig. S ez a legnagyobb boldogság, melyet e földön találhatunk.

2040

Túlzás nélkül mondhatom, hogy a mesterembert vagy napszámost nem tisztelem kevésbé, mint bármily herceget; de ez még nem nagyon sok.

2041

Végzetünk, hogy a reflexióra csak akkor érünk rá, miután cselekvésünk korán régen túl vagyunk, miután eszerént csaknem minden ember afelett, amit tesz, csak később gondolkozik, valóban senki nem bámulhatja számos botlásainkat.

2042

Soha nem értettem, miként vehetjük oly rossz néven a népnek, hogy kormányával, bármily kitűnő s hazafias emberekből álljon, soha nem elégszik meg. Vajon megelégszik-e avval, mit az Isten akaratának tart, kinek véghetlen jóságán s bölcsességén nem kétkedik? S vajon a kormány megelégszik-e valaha a néppel; s mindezen elégedetlenség mit bizonyít egyebet, minthogy igen tökéletlen lények vagyunk valamennyien, s hogy valamennyien a tökély után törekszünk.

2043

Egy tagadhatatlan, s ez az, hogy míg hajdan nagyobb befolyás, magasabb állás s kitüntetések, sőt még a vagyon is csak az állam ügyeiben szerzett befolyás, vagy az államnak tett szolgálatok által volt egyedül, vagy legalább legkönnyebben szerezhető, most mindennek megszerzésére több s az államnál biztosabb utak léteznek, minek szükséges következése, hogy a nagyobb tehetségek nem tolonganak kizárólag az államszolgálat terére, sőt, hogy éppen a jelesebbek - mint ezt Éjszak-Amerikában már jelenleg is tapasztaljuk - más életpályát keresnek magoknak. Egy második, nem kevésbé fontos következés az, hogy az állam, legalább egy bizonyos állam fenntartása nem tekintetik többé annyira fontosnak, mint egykor. - Azon arányban, melyben az individualizmus erősebben kifejlődik, vele együtt fejlődik a kozmopolitizmus is, éppen azért, mert az egyestől kevesebb áldozatokat vesz igénybe, mint a patriotizmus.

2044

Soha a materiális jólét nem haladott nagyobb mérvben, és mégis soha talán több elégedetlenség nem mutatkozott - ez tagadhatatlan, de nem osztom azoknak nézetét, kik ezt meglepőnek tartják, vagy benne, mint Horn, annak jelét vélik látni, hogy nemzetgazdászatunk hibás irányt követ. Én e közelégedetlenségben demokráciái irányunk szükséges következését látom. Miután a megelégedés csak vagy annak eredménye lehet, mert minden kívánatjainkat elértük (mi csak igen ritka), vagy annak, hogy elértük azt, mi helyzetünkben elérhető, igen természetes, hogy a megelégedésnek ez utóbbi neme sokkal több esetben éretik el oly

korszakokban, midőn mindenik osztályának helyzete szerént bizonyos korlátok közé szorítta-tott, mint most, midőn demokratikus elveink következésében minden egyes reményeinek csaknem határtalan tér nyílik, s azért azt tapasztaljuk, hogy még jelenleg is az elégedetlenség éppen a demokráciái elvek uralmával egy arányban nő, s Éjszak-Amerikában talán a legnagyobb, ámbár a jólét sehol magasabb fokra nem emelkedett.

És vajon nem fekszik-e már magában a haladásban az elégedetlenségnek magyarázata, mert hisz haladás s megelégedés a jelennel ellentétes fogalmak?

2045

A hatalom elébb csak nagy tettek által szereztetett meg; napjainkban a hatalom a munkának díja. De mi más a munka (die Arbeit), mint tettek folytatása, melyek egyenként véve kisebbek, de folytonosak, s azért nagyobb eredményeket idéznek elé.

2046

Ne bámuljuk, ha az aprók, midőn érzik, hogy a babért, mely nagy férfiak homlokát környezi, nem ránthatják le, mert magasabban áll, mint hová felnyúlhatnak, azt legalább sárral dobálják.

2047

Kinek elég esze van, hogy az emberismeretet szerezhet, az, ha bizonyos korig él, legalább aránylag magasabb állásban találja magát, amennyiben azok, kiket ismer, mindég inkább s inkább lealacsonyodnak szemei előtt.

2048

Úgy vagyok meggyőződve, hogy a demokráciái forma leginkább felel meg természetünknek, és tény, hogy minden lépéssel, melyet az egyes nép a míveltségben előbbre tesz, a törekvés demokráciái institúciók után erősebbé válik. De ennek oka nem abban kereshető, mert egy bizonyos színvonalt állít fel, melyen túl senkinek emelkedni nem lehet, hanem éppen az ellenkezőben, mert ott, hol demokrácia létezik, a lehetőség a közönséges színvonalon túl-emelkedni nincs elzárva senki előtt, s mert éppen azért e kormányforma felel meg leginkább természetünknek, mely szerént megelégedve csak addig lehetünk, míg haladnunk vagy legalább reménylenünk lehet.

2049

Hazánk jelen helyzetének legnagyobb nehézsége, sőt veszélye, hogy alkotmányunk nem felel meg kultúra-viszonyainknak. Százszor elmondatott, hogy oktrojált vagy bizonyos elvek szerént néhány nap alatt, mintegy mondvakészült alkotmányok mit sem érnek, s hogy az alkotmány csak akkor felelhet meg céljának, ha az a néppel együtt fejlődik, és szükségeket pótol, nem pedig új szükségeket teremt, mi minden improvizált alkotmány következése. De mit mondjunk hát mi, kiknek 48-ban szinte egy új alkotmány adatott, s pedig olyan, mely nem is a mi számunkra készült, hanem csak kikölcsönöztetett. Úgy járunk, mint a gyermek, kinek

egy felnőtt ember kabátját adták fel. Bámulhatjuk-e, ha minden lépésnél egyet botlunk, s nincs-e okunk aggódni, hogy felbukunk, mielőtt időnk volt, hogy e ruhába belenőjünk.

2050

A parlamentáris kormány, melynek célja, hogy az államban a nép akarata legyen határozó, egyik fő, sőt nélkülözhetetlen feltétele a szabadságnak, de még nem szabadság, sőt tapasztalásból tudjuk, miként oly országokban, hol a parlamentáris kormány minden formái léteznek, az egyéni szabadságnak sokszor igen csekély mértéke található. Bámulható-e, ha miután napjainkban a szabadság neve alatt kezdett mozgalmak mind csak a parlamentáris kormány megszerzése után törekszenek, e mozgalmak eredménye soha megelégedést nem idézhet elé? - A népre kevés praktikus előnnyel jár, ha azok, kik felette korlátlanul uralkodnak, ezt az ő nevében parlamentáris majoritások nevében teszik; a forradalom vagy a reakció győzelme reá nézve csak uralkodóinak címét változtatja meg, s ez így fog maradni mindaddig, míg az eszmezavar, mely az uralom és szabadság, a nép szuverenitása és az önkormányzat között létezik, nem szűnik meg, s végre nem látjuk át, hogy a szabadságot nem azáltal alapíthatjuk meg, hogy a népszuverenitást mindenre kiterjesztjük, hanem azáltal, ha annak, azaz az államnak hatáskörét a lehetőségig szűkebbre szabjuk.

2051

Az emberek, midőn törekvéseik célját magoknak kijelelik, számba vesznek minden nehézséget s akadályt, mely útjokban áll, csak egyet többnyire nem vesznek tekintetbe, saját tehetségeiket. Innen van, hogy azok között, kiknek látszólag minden sikerült, s kik törekvéseik célját elérték, talán még kevesebb megelégedett embert találunk, mint azok között, kik reményeikkel hajótörést szenvedtek. Azok csalódásaikat a sors igazságtalanságának vagy az emberek aljasságának tulajdoníthatják, s ebben találják vigasztalásukat, de van-e valami szomorúabb, mintha azon meggyőződéshez jutunk, miként minden bajainknak oka, egyedüli oka az, mert magunkat nem ismertük elébb.

2052

Nagy hiba, hogy midőn magunknak pályát választunk, mindég tehetségeink maximumát vesszük számításba. Nemcsak azt, mire általján véve nincs képességünk, de azt is, mit csak nehezen, csak nagy megerőltetéssel tehetünk, nem tesszük soha jól.

2053

Mintha a papírsárkánynak, mellyel gyermekek játszanak, zsinege megszakad, körülbelül ily hatás gyakorol a szabadság hírlapirodalmunk nagy részére. Mihent a fék megszakadt, a magasból, hol őket láttuk, a sárba hullnak.

2054

A politikában is vannak hipochonderek. Gyengeségük abban áll, hogy minden jelenséget szimptómának tekintenek, hogy azon meggyőződésből indulva ki, miként minden baj,

melynek csíráit észreveszik, szükségképp s pedig azonnal ki fog törni, s hogy egy tökéletesen ép organizmus eszményképét tartva szemök előtt, mert tökéletes egészséget nem látnak, az államot gyógyíthatatlanul betegnek tartják. Nem árt, ha azok között, kik az államot kormányozzák, ilyenek is találkoznak, túlvitt óvatosságuk néha megőrzi az államot egyes veszélyektől, de jaj az országnak, melynek kormányában e felfogás uralkodóvá válik.

2055

Mint a Madeira-szigetek, melyek számtalan millió apró lények maradványaiból állnak, ilyen az emberi társaság. Az egyes nyom nélkül tűnik el, a hely, melyet betöltött, parányi, mint ő maga, s mégis nem vész el egy sem anélkül, hogy - habár észrevétlenül - az egésznek emelkedésén nem dolgozott volna. Ez a legvigasztalóbb tanuság, melyet a történetből meríthetünk.

2056

Nevelés

Semmi ellen nincs több panasz, mint az ellen, hogy a gyermekeket az iskolában oly tanulmányokkal halmozzuk el, melyek feleslegesek. Mért nem szorítjuk az oktatást azokra, miknek a nevendék az életben hasznát veheti, minden tudománynak quintessentiáját tanítva, s mellőzve azt, mi úgyis csak arra való, hogy később elfelejtsük. E kívánat körülbelül éppen oly józan, mintha valaki azt követelné, hogy élelmére tiszta tápanyagot kapjon, a legtökéletesebb extraktumban, minden oly anyagok vegyülete nélkül, melyből gyomrunk tápot nem von ki. Senki nem fogja kétségbevonni, hogy aki ez utóbbit megkísértené, nem sokáig tartaná meg egészségét, sőt életét, s ugyanez áll szellemi szükségeinkre nézve, melyeknek kielégítésére szinte nemcsak tápanyag, de egy bizonyos volumen kell, melyből elménk e tápanyagot kivonhassa.

1869

2057

A szabadság biztosítéka míveltség.

2058

Nem árt, ha gyermekeinknek nagyon sok szeretetet mutatunk, s ezáltal érzékenységeket fejtjük ki. Hadd táguljon a szív fiatal korában, eljön az idő, midőn nagyon is összeszorul.

2059

Az, mi természetünkben valóban jó s nemes, néha háttérbe szorul, de soha nem vész el. Meggyőződésem, hogy sokkal könnyebben szabadulhatunk hibáinktól, mint jó tulajdonainktól.

2060

Ne bámuljuk, hogy egyes öregek inkább ragaszkodnak az élethez, mint fiatal korukban; hiszen nem érdekel-e csaknem minden darab utolsó felvonása leginkább?

2061

Nem a választási képesség vagy a választás módozata határoz annak eredményeiről, hanem inkább az általjános helyzet, melyben a választás történik; s miként forradalmi korszakokban - mit a történet bizonyít - a legforradalmibb határozatok jönnek létre a legarisztokratikusabb testületekben, úgy az általjános szavazatjog nyugodt időkben csak a fennálló hatalmat erősíti meg.

2062

Aki a hibákat, melyeket életében elkövetett, nagyon megbánja, avval vigasztalhatja magát, hogy ha azokat elkerülte volna, bizonyosan másokat és talán még nagyabbakat követett volna el.

1869-1870

2063

Sokszor halljuk a panaszt, hogy korunknak nincsenek nagy emberei. Ennek oka meggyőződésem szerént nem az egyénekben, hanem a közönségben fekszik. Naggyá az egyéniség csak azon hatás által válik, melyet gyakorol, s e hatás csaknem egészen a közönségtől függ; és nem bámulatos, ha korunkban, midőn minden képzelet aláásatott, senki oly hatást többé nem gyakorolhat, minőt előbbi időkben egyesek ész vagy tudomány által gyakoroltak. Hogy ott, hol kivételképpen a közönség tiszteletlensége nem hat, egyes emberek most is nagy emberek szerepét vihetik, azt bizonyítja az állás, melyet Napóleon Lajos annyi ideig elfoglalt.

2064

Az abszolutizmus legnagyobb támogatói sem vonják kétségbe, hogy éppen a nevelés terén az alkotmányosság nagyobb eredményeket mutathat fel, sőt, hogy az eredmények nevekszenek a szabadság fokával, melyet az alkotmány nyújt, és hogy azok például sehol nem nagyobbak, mint Svájcban vagy Amerikában. De ezen eredmények nem a központi hatalom megszorítása, hanem a népnek részvéte által éretnek el, és csak ott várhatók, hol a nép a jogot, melyet neki az alkotmány a nevelésre adott, kötelességének tekinti.

2065

Abaúj

Feltűnő, hogy e megyében még egy községi iskola sem létezik.

Mi ennek oka?

Mi módon lehetne e bajon segíteni?

Minthogy kívánatos, hogy minden egyes tanmegyében legalább egy mintaiskola létezzék, legalább egy ilyennek felállításáról kell gondoskodni, hozzávéve még egy felsőbb népiskolát is.

Egy törvénynovella, hogy mindazon intézetek, melyek kizárólag az állam által tartatnak fel, a tanfelügyelő vezetése alatt álljanak.

Feltűnő a megye tanállapotjainak statisztikai összeállításában a nagy különbség, mely a katolikusok és helvét hitvallásúak között létezik, miután ezeknél 60 tanköteles gyermekekre jön egy iskola, holott a katolikusoknál 121 tanköteles jön egy iskolára.

Arad

Az aradi kerület népnevelési állapotjai minden tekintetben szomorítók.

Akár azt tekintsük, hogy 51 763 gyermekből tényleg csak 17 458, azaz körülbelül a kötelezetteknek 1/3 jár iskolába;

akár az iskolák számát, a megyében csak 227 iskola lévén, s így 228 tankötelesre jutván egy iskola, ha pedig a tanítók számát vesszük (305), minden egyes tanítóra jön 170 tanköteles.

Hasonlóan szomorú a kép, ha figyelmünket az iskolák jövedelmére, felszerelésére sat. fordítjuk.

S mi e tekintetben feltűnő, ez az, hogy a hátramaradás minden nemzetiségekre kiterjed. Nem hasonló mértékben, mert míg a 33 077 tanköteles románból csak 8621, és így az egész számnak csak 1/4 jár tettleg iskolába, a 11 508 magyarból 4865, s így több 1/3-nál, a 6722 német közül pedig 3806, és így felénél több jár iskolába, mindamellett kétségtelen, hogy ezen arány még a németeknél is sokkal kedvezőtlenebb, mint más megyékben.

Arad v[árme]gye statisztikai kimutatásában egy örvendetes és ez a felsőbbség, melyet a községi iskola minden tekintetben bír mind az iskolák felszerelését, mind jövedelmeit, mind az oktatás eredményeit illetőleg; így például a 10 közös iskolának van 13 640 ft jövedelme, 22 tanterme, 24 tanítója. Míg a hozzájok legközelebb álló katolikus iskoláknak 35 iskolának 42 tanterme, 43 tanítója és csak 15 500 ft évi jövedelme van.

És míg a községi iskolának 2084 tanítványa közül a múlt év végével 523 lépett ki, ki írni és olvasni jól tudott, addig a r. kat. iskolá[k]ba járt 4594 gyermek közül csak 560-nál éretett el ezen eredmény.

Árva

E megye tiszta tót, a 15 631 tanköteles gyermek közül csak 439 jegyeztetett fel magyarnak.

Tényleg iskolába jár 6420, mi ha csak a 12 évig feljegyzett 11 100 tanköteleseket vesszük is számba, alig valamivel több a tankötelesek felénél, és még kedvezőtlenebbé válik, ha tekintetbe vesszük, hogy az egész éven át csak 1254 gyermek járt az iskolába, míg a többieknél az oktatás a téli hónapokra szorítkozik.

Iskola mindössze van 87.

Tanító 101, azaz megközelítőleg 180 tankötelesre 1 iskola, és 150 tankötelesre 1 tanító.

Az iskolák pénzbeli jövedelme összesen 13 500 [ft], azonban a legegyenetlenebbül elosztva, mert míg például a 72 kat. iskolának 8085 ft pénzbeli jövedelme van, addig a 12 ágostai iskolának pénzbeli jövedelmei 1333 ft-tal jegyeztetnek, a 2 izraelita iskolának jövedelme pedig 3780 ft.

Községi iskola eddig Árvában sincs.

Bács

Tanügyi állapotjai, főképp [ha] a megyének kiterjedését és termékenységét, és a lakosságnak vagyonosságát vesszük tekintetbe, szinte igen szomorítók.

A megyében talált 121 002 tanköteles gyermek közül csak 58 805, s ezek közül is csak 32 323 jár iskolába az egész éven át.

Csak 486 iskolára használt terem lévén a megyében, ha az összes tankötelezetteket vesszük, 258 gyermekre jut egy tanterem, ha csak a tettleg iskolába járókat vesszük számba, minden teremre jut 125 gyermek.

Körülbelül hasonló arányokat találunk a tankötelesek és iskolába járók számát az iskolamesterek számával összehasonlítván, összesen 489 egyén foglalkozván Bács v[árme]gyében az oktatással.

Az összes költség, mely évenként Bács v[árme]gyében a nevelésre fordíttatik, ideértve azt, mi nyersterményekben szolgáltatik ki, s az egyes iskolák fekvőségeiből s tőkéiből vett évi jövedelmeket, 174 804 ft, mi bármily civilizált ország nevelési budget-jéhez mérve oly nevetséges összeg, hogy azt határainkon túl bizonyosan mindenki hihetetlennek tartaná.

Ámbár a megye közoktatási állapotjai általjánosan véve ki nem elégítők, itt is a nemzetiségek szerént nagy különbségeket találunk.

Első helyen itt is a németek állnak, kiknek 35 287 iskolaköteles gyermekei közül 22 117 jár tettleg iskolába, míg az 50 764 iskolaköteles magyar közül szinte csak 22 488, s így nem egészen fele jár iskolába. A szerbeknél az arány még kedvezőtlenebb, miután a 18 602 tankötelesből csak 6628, s így alig több egyharmadánál jár iskolába.

A megyében eddig csak 2 községi iskola létezik.

Baranya

Habár ezen megyének állapotjai sem kielégítők, tagadhatatlan, hogy azok hasonlíthatatlanul jobbak, mint az ország nagy részében.

Bizonyítja ezt maga azon arány, mely az iskolaköteles és tettleg iskolába járók között létezik. 44 127 : 30 744, mi a 6-12 évig való tankötelesek összes számánál több.

És midőn e kedvező arány a nemzetiségek között a németnél a legkedvezőbb (17 274 tanköteles közül 13 107 jár tényleg iskolába), és midőn a protestánsok e tekintetben a többi vallásfelekezetet túlhaladják (az 5985 helvét hitvallású tanköteles gyermek közül 4264, az 1862 ágostai közül 1387 jár tényleg iskolába), a többi nemzetiségek, és felekezetek is részt vesznek e jobb állapotban; így az 1957 szerb tankötelesek közül is 1335 jár tettleg iskolába, mi ezen nemzetiségnél szokatlanul kedvező arány. Legrosszabbul az úgynevezett horvátok (dalmaták) állnak, kiknek 5070 tankötelesei közül csak 2535 jár tényleg iskolába, mi alig több 50 p[ercen]tnél.

Ha a megyében létező 423 tantermet az összes tankötelezettekhez hasonlítjuk, jön minden tanteremre 104 tanköteles, ha csak a tettleg iskolába járókhoz, jut egy teremre 72.

436 tanító lévén alkalmazva, az arány a tanítókra nézve valamivel kedvezőbb.

Örvendetes tünemény, hogy e megyében 70 községi iskola 84 teremmel, 85 tanítóval létezik. Mit alkalmasint Frank másod tanfelügyelő sokszor korholt túlbuzgóságának tulajdoníthatunk. Bár nem bízva az egyes felekezetek kontesztációiba[n], mindenütt nagyobb eréllyel fogtunk volna a községi iskola behozásához.

Az iskolai jövedelmek közül egy forinttal sem fordul elé az állami segély. *Ezentúl gondoskodni kell, hogy ezen eset egy tankerületben se fordulhasson elő.*

Bars

megyében 22 852 tanköteles között tettleg 12 833, ezek közül is az egész évben csak 3961 gyermek jár iskolába.

A nemzetiségre nézve az arány a tanköteles és iskolába járó gyermekek között csaknem ugyanaz.

A megyében összesen 210 tanterem használtatván, az összes tankötelezettek közül jut 108 egy tanteremre. Csak a tettleg iskolába járókat véve fel, egy teremre jön 61.

Az iskolának jövedelemforrásai között itt sem fordul elő az *államsegély.*

Ami a tanítók fizetését illeti, általján véve jutna egy-egy tanítóra 199 ft.

Az elosztás azonban igen aránytalan, mert míg például a 18 tanítónál, ki községi iskolában tanít, mindenikre 330 ft esik, a 9 izraelita tanítónál pedig 420 ft, addig az egyes katolikus tanítók jövedelme csak 170 ft-ra számítható.

Békés

Bárkivel szóljunk Békésben, arról csak egy vélemény van, hogy ha e megye talán nem áll is nevelés dolgában egészen egy soron Poroszországgal, Magyarországban az első helyen áll, s e csalódás oly általános, hogy midőn az adatokat láttam, talán ez esetben voltam leginkább meglepetve.

Békés v[árme]gye jó híre annak köszönhető, hogy a földbirtok és tőkevagyon, mely az iskoláé, e megyében nagyobb. Minek következése, hogy az iskolamesterek általján véve jobban fizettetnek.

Az összes fizetést a 202 iskolamester között felosztva, jut fejenként 360 ft.

Különösen: a katolikus iskolában minden tanítóra jut 342, a helvét hitvallásúaknál 379, az ágostaiaknál 410, a zsidóknál 381, a románoknál 237.

Miből könnyen magyarázható, hogy ügyesebb emberek vállalkoznak a tanításra, s hogy az egészben véve jobb. Mihez még az is járul, hogy amennyibe[n] iskolaépületek léteznek, ezek célszerűbben építettek.

Még egy fényoldala van a békési tanállapotoknak, s ez az, hogy azoknak aránya, kik az egész éven át járnak az iskolába, sokkal kedvezőbb, 19 060 gyermekből 14 600.

Minden más tekintetben az állapotok nem kielégítők.

40 706 tanköteles közül csak 19 060, s így nem egészen 50 p[ercen]t megy iskolába.

Érdekes itt a nemzetiségek különös aránya.

Magy[ar] 26 864 - jár 11 447. Rom[án] 2032 - jár 471. Ném[et] 2040 - jár 893. Tót 10 272 - jár 6249.

Éppen ily elégtelen a tantermek száma, melyet a tankötelesekhez mérve, jön egy teremre 212 t[an]k[öteles] és 96 iskolába járó.

Csaknem éppoly kedvezőtlen a tanítók száma, miután az egész megyében csak 202 tanító van.

Községi iskola eddig 9 állíttatott fel.

Az államsegély itt sem fordul elé, az 5 p[ercen]t ad[ó] beszedéséről eddig nincs gondoskodva.

Bereg

27 762 tanköteles közül 11 765, egész éven át pedig csak 7472 gyermek jár tettleg iskolába.

1870

2066

Acad[émia]

Magyarország jövőjének kérdése kultúra-kérdés.

Népek-, mint egyeseknek állása azon befolyástól függ, melyet másokra gyakorolnak.

Így volt ez mindég.

Hazánk példája.

Fennmaradásunk annyi veszély között, süllyedésünk a 18-ik század alatt, állásunk 48-ban.

Európának helyzete.

A jövő.

Nem tarthatjuk meg állásunkat a múlt hadidicsősége s a jelen vitézsége által.

Részt kell vennünk a kultúra nagy munkájában.

S ki tagadhatja, hogy erre előkészítve nem vagyunk.

A múlt mulasztásai.

Nekünk készülnünk kell a nagy küzdelemhez, sietve, mert a küzdelem már elkezdetett.

Jól tudom, vannak, kik ennél fontosabb teendőket látnak.

A politikai jogok kiterjesztése.

Az anyagi érdekek.

Sőt vannak, kik a nevelésben a közbéke veszélyét látják.

A politikai jogok. A népnek politikai jogát csak az terjeszti ki, ki azt jogainak élvezetére képessé teszi.

2067

Valamint az organikus világban a fejlődésre tér és világosság kívántatik, úgy az állam fejlődése is csak ott lehetséges, hol annak két feltétele nem hiányzik, a szabadság és a felvilágosodás. A szabadságot megadta a törvény, s alkotmányunk magába foglalja annak minden biztosítékait, arra kell törekednünk, hogy államunk fejlődésének másik tényezője hasonló mértékben meglegyen, s ha valaki tőlem kérdené, mi kell, hogy jövőnket biztosítsuk, mondanám: *világosság,* és azután *ismét világosság,* és végre *még több világosság.*

2068

Sok embernek helyzete, s éppen azoké, kik[et] legtöbben irigylenek, olyan, mint az utazóé, ki az Alpok valamely csúcsára mászik. Köröskörül felséges kilátás, határtalan tér, míg ő maga útját kopár sziklák és sikamlós jegesek között folytatja, s néha alig talál helyet, hová lábát tegye.

2069

Senki nem csalódik többször, mint a kormány saját pártjának ereje iránt.

Miután minden országban nagy azoknak száma, kik minden más iránt közönösek lévén, csak a béke fenntartását óhajtják, s ezért mindég a fennálló kormánnyal szavaznak, ez többségét mindég sokkal nagyobbnak tartja, mint az valóban, s így történik, hogy a kormány változásával az, mely az előbbinek helyébe lép, miután évekig mindég kisebbségben volt, egyszerre hasonló vagy még több szavazat felett rendelkezik.

A kormány valóságos többsége nem azok szerént számítandó, kik reá szavaznak, hanem azok szerént, kik semmi más kormányra nem szavaznának, s így számítva, egészen más pártállásokat találunk.

2070

Ki az, ki magát kormányképesnek nem tartaná. E gyengeségtől még Plató sem volt szabad, midőn a legszerencsésebb államnak azt nevezé, melyet filozófok kormányoznak. Így vélekednek monarchák, oligarchok, junkerek, a nyárspolgárság s a felséges démosz, kik közül mindenik úgy van meggyőződve, miként e világ boldogítására nem szükséges egyéb, mint az, hogy minden kormányhatalom kizárólag hasonlói által gyakoroltassék. A tévedés hasonló mindazokban, mert minden államnak jóléte nem a kormányzóknak bölcsességétől, hanem a kormányzottaknak józanságától függ.

2071

Kormányozni tulajdonképp csak azt lehet, minek nincs akarata, természeti erőket, állatokat.

Azon arányban, melyben az emberek szabad akaratuk öntudatához jutnak, s bennek önhatározati joguk öntudata támad, kormányozhatatlanokká válnak, s innen van, hogy az alkotmányos szabadság azon arányban veszélyesebb, melyben a civilizáció által a szabad akaratnak öntudata általjánosabbá válik.

Olyanok között, kik magokat egyenlőknek érzik, és jogosultaknak, hogy határozataikban szabad akaratjokon kívül mást ne kövessenek, az egyetértést csak azon meggyőződés tarthatja fel, hogy az, mi tőlök az állam nevében követeltetik, saját érdekökben fekszik, s miután az érdekeknek ily belátása s ugyanazonossága jelen kultúra viszonyainkban s roppant államaink mellett nem gondolható, meg vagyok győződve, hogy a forradalmak korszaka, melybe léptünk, addig fog tartani, míg a civilizációnak sokkal magasabb fokát nem érjük el, azaz, míg a míveltség nem válik sokkal általjánosabbá, s egyszersmind nagy államaink kis, csak a föderalizmus kötelékei által összetartott autonóm területekké nem oszlanak fel, vagy míg forradalmak következésében civilizációnk nem süllyed.

2072

A kisebb számnak uralkodása (az arisztokrácia) csak ott lehetséges (de egyszersmind kikerülhetetlen is), hol bizonyos osztályok vagy anyagi erőben, vagy szellemi kifejlődésben a nép többségénél magasabban állnak. Az előítélet, melynél fogva az emberek egykor tényleg felsőbbséggel bíró emberek utódaiban ugyanazon tulajdonokat teszik fel, egy időre pótolhatja a valót, s innen magyarázható, hogy a nemesség, főképp hol az vagyonos maradt, s a felsőbb

míveltség mázát viseli, megtartja egy időre befolyásának nagyobb részét még akkor is, mikor annak alapja nem létezik többé. De állandó az arisztokrácia hatalma csak ott lehet, hol az tényleges felsőbbségen alapszik, és ezért csak azok tekinthetők a demokrácia bajnokainak, kik ezen tényleges felsőbbségek megszüntetésén akár az anyagi, akár a szellemi téren dolgoznak.

Csak mi a nép anyagi jólétének vagy szellemi míveltségének emeléséhez vezet, az történik tulajdonképp a demokrácia érdekében.

2073

Ha az emberi nem történetén végignézünk, két korszakot találunk, melyben a míveltség magas fokra emelkedett.

Az úgynevezett ókort s újabb korszakunkat.

Az ókorban a civilizáció emelkedésének eszköze azon önállóságban található, mellyel annyi kis állam, csaknem minden egyes város, fejlődhetett.

Újabb civilizációnk egyik főtényezője éppen államaink nagyságában s azoknak oly szervezésében kereshető, mely által egész országok s nagy nemzetek anyagi és szellemi tehetségei egyes közös célok elérésére használható fel.

Bizonyos, hogy mind az autonómia, mind a centralizáció azon fokig fejtve, melyen amazt az ókorban, ezt újabb időkben találjuk, nagy eredményekhez vezetett; de bizonyos az is, hogy valamint az ókorban ezen eredmények nem voltak állandóak, mert az autonómia nélkülözve ellensúlyát, maga tartotta meg azt, amit alkotott, úgy korunkban a centralizációnak hasonló veszélyeit máris érezni kezdjük, melyeket csak úgy kerülhetünk el, ha a centralizációnak ellensúlyairól gondoskodunk.

Egész jövőnknek kérdése itt fekszik.

Az amphiktüok[!] intézvényének célszerű kifejtése megmenthette volna Görögországot s az ókor civilizációját, és az autonómia célszerű kifejtése megmentheti polgárosodásunkat veszélyeitől. De enélkül nincs kilátás. Mert valamint az egyes sem teljes elkülönözésében, sem oly viszonyok között, melyek önálló fejlődését lehetetlenné teszik, nem fejlődhetik ki egészségesen, úgy van az államokkal is.

Sem az elszigeteltség korlátlan szabadsága, sem az elnyomás, hanem a társaság azon állapot, mely természetünknek megfelel.

2074

Mindég azt harapják meg a kutyák, ki őket leginkább szereti, s legtöbbet kedvez nekik.

2075

A *divide et vinces* helyes maxima nemcsak a despotikus hatalom, de a szabadság feltartására és biztosítására is, sőt a nagy tömegek felosztása a szabadság feltartására még szükségesebb, mint a tirannizmusnak érdekében, s pedig azért, mert igen ritka, hogy nagy massáknak közös érdekei legyenek, s még ritkább, hogy érdekeiknek ezen közösségét átallássák, s így éppen ott, hol a demokrácia érdekében az osztályok között minden válaszfal lerontatott, hol minden különálló kisebb organizmus a nagy egészben felolvasztatott, és azon különféleségek helyett,

melyek az államban fejlődtek, az alkotmány által egy egységes, egészen egyenjogú egyénekből álló nép alakult, éppen ott nem létezhetik egyetértés.

Az lehetetlen, hogy millióknak csak egy érdeke legyen.

Mihent tehát lehetetlenné tesszük azt, hogy azok, kiknek az egésztől különváló, de egymással rokon érdekeik vannak, ezeknek védelmére csoportosuljanak (s ez alapja minden osztálynak, a társadalmi csoportoknak), minden egyes saját személyes érdekeire redukáltatik, s így éppen midőn az egésznek érdekében az osztályok önzése ellen küzdünk, azon arányban, melyben ez sikerül, szükségképp csak az egyének önzését fejlesztjük ki, mely napjaink legszomorúabb tüneménye.

Ha az egyenlőséget az emberi ész posztulátumának tekintjük, a monarchia, mely evvel ellentétben áll, nem mondható ésszerű institúciónak, s kétségtelen, hogy ez állandóan csak mesterségesen tartathatik fel. Éppen azáltal, hogy az egyenlőségnek elve sehol nem alkalmaztatik, s különböző osztályok alkotása által az államban ellentétek idéztetnek elé, melyek az egész népnek a monarchia elleni egyesülését akadályozzák.

Osztályozás nélkül sem rendezett monarchia, sem alkotmányos élet nem lehetséges.

Abszolút elv csak abszolút formában létesíthető. S ily abszolút forma csak a despotizmus, akár a nép, akár az egyes által gyakoroltassék.

2076

Az ember mindent könnyebben elbír, mint a teljes szabadságot, s innen van, hogy bizonyosan éppen azok között találunk legkevesebb megelégedett embert, kik látszólag a legkedvezőbb viszonyok között élnek.

Ki életét munkájával keresi, annak a szükség jeleli ki életrendjét, de kinek ily korlátai nincsenek, az csak úgy érezheti megelégedve magát, ha önmaga mesterséges kötelességeket jelel ki magának, s ezért az etikett számtalan szabályai s mindazon apró tekintetek, melyek oly kellemetleneknek látszanak, olyanoknak, kiknek más dolguk nincsen, szükségesek, és felsőbb osztályaink sokat vesztettek, mióta magokat ezek alól felmentették.

Mint a mag csak úgy fejlődhetik ki, ha a földben megköttetik, úgy az ember[i] gyenge természetünknek korlátok, s pedig szűk korlátok kellenek.

2077

Ki a szellemi körben egy bizonyos magaslatra emelkedett, mint ki magas tetőre jutott, ne várjon örömöket. Körülötte kopár minden, s elhagyott, egy örök tél, melyet semmi nem enyhít; és mindez még tűrhető, csak az ne volna, hogy amely irányban a látkörünk tágasabbá válik, minden, amit látunk, sokkal kisebbnek tűnik fel.

2078

A legnagyobb vagyon is csak az élvezetnek eszközeit szerezheti meg, s mégis hány ember szenteli ennek egész életét, gyűjtve s szaporítva pihenés nélkül, míg végre odajutott, hogy nincsen élvezet, melyet magának vagyonával nem szerezhetne meg, csakhogy ő maga minden

élvezetre képtelenné vált, s mint Tantalosz, kiről a ó rege beszél, ott álljon minden élvezetek közepette, környezve mindentől, mi után szíve vágyódik, de anélkül, [hogy] elérhetné.

2079

Minthogy minden konzervatív párt nagy részben azokból áll, kik mindenekelőtt béke után vágyódnak, s az ellenzék azokból, kik a létező viszonyokban megnyugodni nem tudnak, ne bámulja senki, ha az ellenzék mindég több tevékenységet fejt ki, mint bármily számos konzervatív párt.

2080

Mint a gyémánt, csak miután köszörülés által becses anyagjának egy részét elvesztette, nyeri egész becsét, így az emberek többnyire csak akkor becsültetnek leginkább, miután nagyságokból, melyet bennek becsülnek, egy részét már elvesztették.

2081

Valamint hajdan az arisztokratikus elvek uralma alatt a hízelgők nem elégedtek meg avval, ha hatalmas pártfogóikat a legnagyobb családokból származtatták, hanem egyenesen istenekkel hozták őket összeköttetésbe, úgy napjainkban a demokráciának kürtölői, úgy látszik, szinte nem érik be avval, ha az egyenlőséget csak az emberek között hirdetik, egy lépéssel tovább kell menniek, s tovább fejtve Darwin teóriáját, hirdetni az egyenlőséget az emberek s majmok között.

Az arisztokrácia törekvései nem vezettek eredményhez, azok, kiket istenektől származtattak, nem váltak azért istenekké. Talán demokratáink fáradozásai több sikert aratnak, s a majommali rokonság, melyet tudományosan bebizonyítanak, idővel még nagyobbá válik.

2082

Azon elv, hogy midőn különböző nemzetiségek találkoznak, az abszorbeálja a másikat, mely a mívelődésnek aránylag magasabb fokán áll, csak ott valósul, hol azon nemzetiségek mindegyike a kultúrának egy bizonyos fokát már elérte. Egészen míveletlen nemzetiségeknél éppen az ellenkezőt tapasztaljuk, minek oka abban fekszik, mert ily esetben a míveltebb nép az érintkezésnek szükségét inkább érzi, s az idegen nyelvet könnyebben elsajátítja, mint a míveletlen. Példát mutat erre hazánk is, hol a román a magyart és szászt, s a magyar a németet sokkal többször asszimilálta, mint ellenkezőleg. A jelenben az ellenkezőt kezdjük tapasztalni, s ha ez egy részben örvendetes, mert civilizációnk emelkedését bizonyítja, egyszersmind azon veszélyre figyelmeztet, mely a magyar nemzetiséget napjainkban inkább veszélyezteti, mint valaha, hacsak e veszélyek ellen, melyeknek gyakori érintkezéseink más népekkel s maga civilizációnk kitesznek, azáltal nem oltalmazzuk magunkat, hogy mívelődésünkben mennél gyorsabban előre törekszünk.

2083

Kitűnő emberek biográfiája közönségesen azon benyomást teszi, hogy az, kiről szólnak, nem volt szerencsés. Csaknem minden ily férfiú életében van egy időszak, mely alatt reményeiben csalódva, mélyen sértve érzelmeiben, megbánta a tevékenységet, melynek életét szentelé. - Ennek két oka van.

Az első az, mert ki nagy körben működik, szükségképp sok emberrel jön érintkezésbe, s mert az emberiség csakugyan nem tartozik azon tárgyak közé, melyek jobban ismerve, nyernek[!].

A második, mert csak az válik kitűnővé, ki magas célokat tűz ki, és igen sokat követel magától, s mert az, ki ezt teszi, önmagával soha megelégedve nem érezheti magát, s így azt nem érheti, mi középszerű emberek boldogságának fő forrását képezi - az önmegelégedést.

2084

Különös dolog! Mindenki átment a fiatalságon, s mégis ezerek közül alig találkozik egy, ki élete későbbi szakában a fiatalság vágyait, felfogását, örömeit értené. Olyanok vagyunk, mint az utas, kinek szemei előtt az, ami egykor láthatára volt, egészen eltűnik.

2085

Minden szónoklatnál, főképp a parlamentárisoknál, a legnehezebb mesterség nem abban fekszik, hogy nagy és szép dolgokat szépen mondjunk, hanem abban, hogy sokat éppen ne mondjunk el. A valóságos mestert nem az, amit beszél, de amit elhallgat, bizonyítja.

2086

Megváltoztatni egy napról a másikra nézetét, soha nem követni egy elvet következetesen, s a lehetőségig lassan határozni el magát, többnyire csak akkor választva a különböző lehetőségek között, midőn arra kénytelenek vagyunk. - Nem hiszem, hogy valaki jó barátjának ezen életszabályokat ajánlaná, s mégis nem ezeket követjük-e a parlamentáris életben?

2087

A civilizáció, mint a világosság, mindég csak a föld egyik felén terjed el. Egykor a nyugotot, most a keletet takarja sűrű homály, mintha itt is a fáradság után, mellyel a civilizáció jár, hosszú pihenésre lenne szükségök, mely alatt ereje megújul[!].

Egész múlt éjjel foglalkoztam e gondolattal. Egy poétikus eszme[?] a civilizációról lenne használható.

2088

Vallás

Korunk határozottan vallástalan, s miután vallástalansága a felvilágosodással együtt terjed, nem hiányzanak, kik ebből azt következtetik, hogy a hivés a tudással s így a míveltségnek egy bizonyos foka a vallásossággal ellentétben áll.

A vallás oly szoros összeköttetésben áll kedélyi és szellemi életünkkel, hatása annyira attól függ, hogy az szellemi és kedélyi szükségeinknek megfeleljen, hogy midőn ezek változnak, módosulnia kell a vallásnak is, s így kétségtelen, hogy mindaz, ami vallásunkban nem az emberi természet általjános szükségeinek, hanem csak bizonyos míveltségi állapotoknak felel meg - így például a szertartások vagy a mód, mely szerént bizonyos igazságok kimondatnak -, míveltségi fokunk mellett nem tarthatja fel magát. Ebből azonban nem minden vallásosságnak megszűnése, hanem csak formáinak módosulása következik.

2089

Legjobb képe jelen állapotainknak a nap kezdete. Azon pillanat, midőn teljes világosság terjed el a földön, de a nap nem jött fel még láthatárunkon. A csillagok, melyek éjjel ragyogtak, eltűnnek, s az égnek világos boltozatja egy kék pusztaság, melyen semmi magasabb égitest nem látszik. De ez csak egy átmenet, néhány perc után feljön a ragyogó csillagzat, nagyobb, fényesebb, hatalmasabb mindazoknál, melyeknek ragyogásán elébb gyönyörködénk, s amint emelkedik, melegség és áldás terjed el sugáraival.

2090

Nincs talán kérdés, mely többször vitatott meg, mint az, melyik a legjobb kormányforma. A respublika és monarchia, az arisztokrácia és demokrácia, mindeniknek akadtak híres védelmezői, s mi mindenik mellett felhozatik, többnyire éppoly alapos, mint az ellenvetések. Nézetem szerént e tárgyról csak egyet állíthatunk biztonsággal, s ez az, hogy minden kormányforma megfelel céljának, mely mellett senki abszolút hatalmat nem gyakorolhat, mert az emberi természet mindent elbír, s mindenhez szokhatik, csak a korlátlan hatalomhoz nem, mely akár népnek, akár egyesnek adatik, azt, ki vele él, megrontja és zsarnokká teszi. S ezért a konstitucionális monarchiának nemcsak nem hibája, hanem előnye, hogy azt logikus következetességgel egy elvből magyarázni nem lehet.

2091

Igen természetesnek találom, ha az infallibilitási praetensiók, melyekkel a római pápa fellép, egyházunk ellenei által felhasználtatnak, azonban nekem úgy látszik, hogy bármennyire abszurdok[nak] tartsuk jezsuitáink követeléseit, legalább nem állnak magányosan, s hogy köztök s legszenvedélyesebb elleneik között paralelát vonva, tévedésök aránylag csekélynek látszik. Mert ha nevetségesnek tartjuk, hogy jezsuitáink egy embert csalhatatlannak állítanak, nem százszorta nevetségesebb-e azoknak hite, kik „a nép szavát isten szavának mondva”, a csalhatatlanságot a többség számára veszik igénybe, mintha kevésbé abszurdum volna, ha azt, mit józan ember még egy ember kivételes tulajdonságának sem ismerhet el, az infallibilitást az emberek többségének tulajdonítjuk.

2092

A német egységet a német irodalom teremtette. Vajon azon egység, mely az összes mívelt világ szellemi munkálkodásaiban létezik, nem fog-e hasonló következéseket előidézni az emberi nem egységére nézve?

2093

Nevelési rapport

Tagadhatatlan, hogy bármit teszünk, nem állíthatjuk elé kellő számban az iskolamestereket, s hogy azoknak, kik rendelkezésünkre állnak, nagyobb része kellőleg mívelve nincs.

2094

Kitűnő emberek többnyire igen rossz néven veszik, ha kevesen osztják nézeteiket, s a többség mások után indul, pedig ha jól meggondolnák, be kellene látniok, hogy ha mindenki osztaná nézetöket, s nem állnának meggyőződéseikben máshol, mint az emberek többsége, nem lennének kitűnő emberek.

2095

Egy van, mi korunk jelenségeiben megnyugtató, s ez éppen abban rejlik, hogy a nyugtalanság mindenre kiterjed. Ha mindaz, mi mozgásnak indult, egy irányban haladna, ha - mint ez a reformáció, a francia forradalom s általján véve minden nagy átalakulás korszakában történt - minden szenvedély s minden tetterő egy nagy elv mellett vagy ellen központosulna, a társadalom nem állhatna ellen ily megtámadásnak. Az egy nagy hullám elseperne s eltemetne mindent; az egyes habok, melyek egyszerre mindenünnen támadnak, s egymással küzdve majd eltűnnek, majd felemelkednek, nem veszélyesek. Ha a társaság ellenei csak egy oldalon támadnák meg a fennálló rendet, megtámadások ellenállhatlan lehetne. Most éppen a megtámadás sokoldalúságában fekszik a társadalom biztossága.

2096

N[ép] o[ktatás]

Az egyetlen mód, melyen a nép erkölcsi nevelésére hatni lehet, a nép oktatásában kereshető. Valamint Isten a teremtést a világossággal kezdé, úgy az, ki népet teremteni akar (s vajon azok, kik azon fáradoznak, hogy e népkáoszból egy nemzet legyen, nem ezt akarják-e), adjon neki világosságot mindenekelőtt, a többi magától jön.

2097

Szép dolog a haladás, csakhogy azok, kik azt eszközlik, mindég úgy járnak, mint a lovak. Fáradnak, hogy mikor a szekeret egy bizonyos pontig húzták, gazdájok, a nép, kinek az egészben más érdeme nincs, mint hogy őket egyre ostorozta, nagy büszkén elmondja, mi sebesen haladott.

2098

Rapport

Volt egy idő, midőn az egyház és állam közötti viszony a két kard képével fejeztetett ki. Eljött az idő, midőn egy más képet kell ehelyett választanunk, két szövétneknek nevezve e két hatalmat, melynek hatalma nem az erőszakban, hanem a felvilágosításban áll, s mely épp azért nem küzd, de segíti egymást.

2099

Valamint azon hatalom, melyet az óvilágban az állam polgárjainak nevelésére gyakorolt, szoros következése azon elveknek, melyeket az állam feladatairól és az egyes polgárnak viszonyáról az államhoz felállított, úgy az oktatási szabadság logikai következése az államról felállított elveknek. Mert ha logikailag helyes, hogy ott, hol az egyes polgárnak szabadsága csak az állam kormányában való részvétben áll, az állam polgárainak neveltetését nem bízhatja senkire, mert az óvilág institúciói egészen a létező állapotok feltartására valának számítva, ugyanezen elvnek alkalmazása igazolhatatlan oly államban, melynek célja az egyéni szabadság megoltalmazása, s főfeladata, hogy a haladást lehetővé tegye.

Az oktatási szabadság csak azon okokkal támadható meg, melyek a cenzúra mellett szólnak. Az oktatási szabadság a gazdagokra nézve létezik, az egyházfelekezeteknek s társulatoknak engedett kör ezt kiterjeszti a szegényekre is.

2100

A kultúra emelkedésével változik a vidékek jelleme is. Ha a vadásznép pásztorrá vált, az erdő helyébe, mely egykor az egész tért elfoglalá, határtalan legelők lépnek, s ezeket később egészen a szántóföldek zárják ki, míg végre éppen ahol a kultúra legmagasabb fokát elérte, ismét minden természetes helyére lép, és föld, rét és erdő felváltva kiegészítik egymást. Egy vagy más mívelési módnak kizárólagos uralma mindég a kultúrának félszegségét bizonyítja, s így van ez a társadalmi állapotokban is, melyek éppen ott térnek el a természettől leginkább, hol a kultúra magasabb foka még el nincs érve.

2101

Nincs tárgy, mely több vitatásra adott alkalmat, mint a szabad akarat kérdése. Újabb időben, mióta statisztikai adatok figyelemmel összeállíttattak, sokan e kérdést már eldöntöttnek tekintik. Hisz miután ezen adatokból bebizonyítható, hogy a gyilkosságok, a gyújtogatások, az öngyilkosságok évenként ugyanazon számban fordulnak elé, ki vonhatja kétségbe, hogy mindezen erkölcsi bajok éppúgy, mint más betegségek, függetlenül az emberek akaratától, fizikai törvény szerént fordulnak elé.

Magában véve ezen okoskodás helyes, és csakugyan megcáfolja azokat, kik minden embert szabad akarattal ellátottnak tekintik[!]. De vajon szüséges-e mindezen adat ezen állítás megcáfolására?

Vajon ki e tárgyról komolyan gondolkozott, fogja-e állítani, hogy az egészen míveletlen, az, kit vallási hite vissza nem tartóztat, s ki morális törvények által magát lekötve nem érezi, hajlamai vagy szenvedélyei által magát nem ragadtatja el? Vagy vonhatja-e valaki kétségbe,

hogy tisztán morális befolyások ezen statisztikai adatokra befolyással bírnak, s hogy például az öngyilkossági esetek oly időszakban, midőn még a vallás befolyása erősebb - mint például csak 30 év előtt -, sokkal ritkábban fordultak elő?

Meggyőződésem szerént tévedés állítani, hogy minden ember akarata szabad.

De minden embertől függ, hogy szabad akarattal bírjon, hogy míveltség által oda emelkedjék, hogy hajlamait és szenvedélyeit legyőzve, és csak meggyőződése szerént járjon el. És az, hogy morális statisztikánk adatai évről-évre ugyanazok maradnak, csak azt bizonyítja, hogy az emberek nagy többsége még nem emelkedett ennyire, és nem azt, hogy a cél elérhetetlen, vagy hogy nem ez az, mi után törekednünk kell.

Akaratunk szabadsága olyan, mint az egyenlőség. Nem sajátunk, de egy lehetőség.

2102

A jövő, mint egyesé, úgy egész népeké, néha világosan áll előttünk, csakhogy az, amit előre látunk, kellemetlen, nem hiszünk a jövendölőnek, még magunknak sem.

1871

2103

Az ember nem szabad, de szabaddá válhatik.